

Vaasan yliopisto
UNIVERSITY OF VAASA

PETE HOKKANEN

Uskonnonvapaus monikulttuurisuvassa koulussa

ACTA WASAENSIA 307
OIKEUSTIEDE 13
JULKIOIKEUS

ISBN 978-952-476-553-4 (print)
ISBN 978-952-476-554-1 (online)

ISSN 0355-2667 (Acta Wasaensia 307, print)
ISSN 2323-9123 (Acta Wasaensia 307, online)

ISSN 1457-7992 (Acta Wasaensia. Oikeustiede 13, print)
ISSN 2341-7854 (Acta Wasaensia. Oikeustiede 13, online)

Julkaisija Vaasan yliopisto	Julkaisupäivämäärä Lokakuu 2014	
Tekijä(t) Pete Hokkanen	Julkaisun tyyppi Väitöskirja	
	Julkaisusarjan nimi, osan numero Acta Wasaensia, 307	
Yhteystiedot Vaasan yliopisto Filosofinen tiedekunta Julkisoikeus PL 700 65101 Vaasa	ISBN ISBN 978-952-476-553-4 (print) ISBN 978-952-476-554-1 (online)	
	ISSN ISSN 0355-2667 (Acta Wasaensia 307, print) ISSN 2323-9123 (Acta Wasaensia 307, online) ISSN 1457-7992 (Acta Wasaensia. Oikeustiede 13, print) ISSN 2341-7854 (Acta Wasaensia. Oikeustiede 13, online)	
	Sivumäärä 412	Kieli suomi
Julkaisun nimike Uskonnonvapaus monikulttuuristuvassa koulussa		
Tiivistelmä <p>Tutkimuksessa vastataan lainopillisen tutkimuksen keinoin kysymykseen, mitä uskonnonvapaus tarkoittaa ja miten se tulee ottaa huomioon monikulttuuristuvassa koulussa. Uskonnonvapaudessa koulussa on kysymys yksilön positiivisesta vapaudesta osallistua oman katsomustaustan mukaiseen opetukseen ja negatiivisesta vapaudesta olla osallistumatta omantunnonvastaisesti uskonnonharjoitukseen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan oppilaalla ja huoltajalla on myös oikeus olla paljastamatta vakaumusta tai uskoa. Uskonnonvapauden ydintä eli yksilön sisäistä ajatuksenvapautta ja vapautta valita oma maailmankatsomuksensa ei saa loukata tai rajoittaa. Uskonnonvapauden rajoitukset koulussa kohdistuvat uskonnon julkiseen harjoittamiseen, jota rajoittavat pääsääntöisesti toisten oikeudet ja yleinen järjestys. Tunnustukseton oman uskonnon opetus määräytyy koulun pedagogisista lähtökohdista ja on selkeästi erotettu uskonnon harjoittamisesta. Uskonnonharjoitukseksi koulussa tulkitaan osallistuminen kulttiin. Koulun toistuviin juhliin sisältyvä yksittäinen virsi on tulkittu osaksi suomalaista kulttuuria. Uskonnollinen symboli ei saa aiheuttaa painostavaa olotilaa oppilaille.</p> <p>Tutkimuksen tavoitteena oli myös tuoda esille ehdotuksia siitä, miten katsomusopetuksen järjestämistapoja tulisi kehittää. Julkisen, monikulttuuristuvan koulun tavoitteena tulee olla tosiasiallinen tasa-arvo ja katsomuksellinen yhdenvertaisuus. Opetussuunnitelmatyön tulee olla monikulttuurisuutta ja moniarvoisuutta edistävää sekä katsomusten suhteen neutraalia ja yhdenvertaista. Katsomusopetuksen kehittäminen edellyttää perusopetuslain 13 §:n muuttamista siten, että uskontokuntaan kuuluminen ei estä valinnanmahdollisuutta katsomusaineissa.</p> <p>Tutkimuksen vertailuosuus osoittaa, että kansainvälisenä suuntauksena on ollut inklusiivinen, kaikille avoin ja yhteinen tai yleinen tunnustukseton katsomusaine. Perusoikeusmyönteisin katsomusopetuksen malli tämän tutkimuksen perusteella on kuitenkin ”osa yhdessä ja osa erikseen” -malli. Se huomioi parhaiten sekä enemmistö- että vähemmistöuskontoja tunnustavien oikeudet.</p>		
Asiasanat perusoikeudet, uskonnonvapaus, oikeus opetukseen		

Publisher Vaasan yliopisto	Date of publication October 2014	
Author(s) Pete Hokkanen	Type of publication Doctoral Thesis	
	Name and number of series Acta Wasaensia, 307	
Contact information University of Vaasa Faculty of Philosophy Department of Public Law P.O. Box 700 65101 Vaasa, Finland	ISBN ISBN 978-952-476-553-4 (print) ISBN 978-952-476-554-1 (online)	
	ISSN ISSN 0355-2667 (Acta Wasaensia 307, print) ISSN 2323-9123 (Acta Wasaensia 307, online) ISSN 1457-7992 (Acta Wasaensia. Oikeustiede 13, print) ISSN 2341-7854 (Acta Wasaensia. Oikeustiede 13, online)	
	Number of pages 412	Language Finnish
Title of publication Religious freedom in the multicultural school		
Abstract <p>In this study it will be answered by legal dogmatism method to the question, what does freedom of religion mean and how shall it be taken into account in multicultural school. Freedom of religion consists positive freedom of an individual which is in consistent with his/her own beliefs and negative freedom of not practicing religion against his/her own conscience. According to ECHR a pupil and his/her supporter has the right not to reveal his/her conviction or belief.</p> <p>The core of freedom of religion, the Internal freedom of thought, freedom to choose one's own view, may not be insulted or restricted. The restrictions of freedom of religion at school are addressed to the public practicing of religion and the main grounds are the rights of the others and public order. Non-denominational teaching of one's own religion is based on schools pedagogical starting points and is clearly separated from practicing religion. Religious practice means taking part to the cult. Anyhow normal school celebrations which may include a single hymn are aloud as part of Finnish Culture. Religious symbols may not cause oppressive condition to the pupils.</p> <p>The aim of the study was also to propose how to develop teaching of views/religions. The aim of public multicultural school must be factual equality and equality of views. The national curriculum should promote multiculturalism and plurality and be neutral and equal in regard to the views/religions.</p> <p>When developing teaching of the ethics/religions it is necessary to change the Basic Education Act Section 13 in the way that belonging to any religious community does not prevent the possibility to choose ethics in school.</p> <p>The comparison part of my study indicates that international tendency has been to offer inclusive subject, which is common or general and non-denominational and open to everybody. The pattern proposed in this study which is seen to be most compatible with Basic and Human rights is "one part together and other part separated". It offers the best way to take into account the confessional rights of majority and minority.</p>		
Keywords Basic rights, freedom of religion, educational rights		

ESIPUHE

Muistan vielä hyvin erään kesäisen päivän takavuosilta. Kävin silloin kirkollisen virkamiehen ominaisuudessa Huittisissa tervehtimässä entisen Vaasan yliopiston julkisoikeuden professorin OTT Jouko Hovin iäkstä äitiä. Paikalla oli myös päiväsankarin poika. Juhlakäynnin yhteydessä keskustelimme pihakeinussa muun muassa siitä, mistä aihepiiristä minun kannattaisi julkisoikeudellinen pro gradu -työ tehdä. Vakavan harkinnan jälkeen HTM-tutkinnon lopputyön otsikoksi varmistui ”Uskonnon harjoittamisen vapaus perusoikeutena”. Samasta aihepiiristä oli luontevaa jatkaa opintoja. Jatkotutkimuksen kontekstiksi valikoitui monikulttuuristuva koulu. Aihevalintani oli kaukonäköinen ja ajankohtainen, koska sen jälkeen uskonnonopetuksesta ja sen luonteesta koulussa on käyty ajoittain vilkasta julkista keskustelua. Myös koulu on nykyään paljon monikulttuurisempi ja monimuotoisempi oppimis- ja toimintaympäristö kuin aikaisemmin.

Tutkimuksen lopullinen sisältö näyttää vain harvoin siltä, miltä sen tutkimusprosessin alussa suunnittelee näyttävän. Tämän tutkimuksen haasteena on ollut erityisesti sen laaja-alaisuus ja monitieteisyys sekä se, ettei vastaavan taseisia laajempia oikeudellisia tutkimuksia uskonnonvapauden perusoikeudesta ole vielä julkaistu.

Julkisoikeudellisen väitöskirjan tekeminen on erittäin vaativa ja haasteellinen prosessi. Se sisältää erilaisia vaiheita. Tavoite on pidettävä koko ajan selkeänä mielessä. Sitkeä ja päämäärätietoinen työ on nyt saanut väitöskirjan muodon.

Esitarkastajilta professori Pentti Arajärveltä ja Arto Kallioniemeltä olen saanut tutkimukseni loppuvaiheessa arvokkaita korjaus- ja täydennyssuosituksia. Tutkimukseni tarkastaminen on edellyttänyt pitkäjänteistä keskittymistä sekä laaja-alaista tieteellistä asiantuntemusta, josta vilpittömät kiitokseni esitarkastajille. Professori Pentti Arajärven suostuminen tutkimukseni vastaväittäjäksi oli erityisen hieno asia.

Vaasan yliopiston julkisoikeuden professori Eija Mäkinen ja tutkijatohtori Niina Mäntylä ovat toimineet tutkimukseni ohjaajina koko prosessin ajan. He ovat olleet merkittävänä apuna tutkimuksen sisällön ja rakenteen ”viilaamisessa”. Suuren kiitoksen ansaitsee myös Vaasan yliopiston tohtorikoulutettava HTM Laura Perttola, joka ystävällisesti auttoi tutkimukseni paino- ja julkaisukelpoiseen kuntoon saattamisessa.

Oma akateeminen taustani on teologian maisteri ja hallintotieteiden maisteri. Olen myös vuodesta 1995 alkaen toiminut seurakuntapappina Länsi-Suomen seurakunnissa. Tällä hetkellä olen Turun tuomiokirkkoseurakunnan kappalainen eli vaki-tuinen pappi. Tutkimustyötä olen tehnyt palkattomalla virkavapaalla sekä työn ohessa. Aamuyön pikkutunnit ovat tulleet hyvin tutuiksi ja työtuntien määrä on ollut mittaamaton. Lopussa kuitenkin kiitos seisoo, niin sanotaan.

VIII

Tutkimukseni taloudellisesta tukemisesta haluan erityisesti kiittää Vaasan yliopistosäätiötä, Wihurin rahastoa, Kirkon tutkimuskeskusta ja Pyhän Henrikin säätiötä.

Lämpimät kiitokseni ja kunnioitukseni haluan osoittaa myös kaikille minua tukeville ja muistaneille läheisilleni.

Turussa Tikkutehtaankujalla sunnuntaina 17.8.2014

Pete Hokkanen

Sisällys

ESIPUHE	"XIX
LYHENTEET	XIII
1 JOHDANTO.....	1
1.1 Tutkimuksen taustaa	1
1.2 Tutkimustehtävä ja työn rakenne	6
1.2.1 Tutkimustehtävä.....	6
1.2.2 Tutkimuksen rakenne.....	8
1.2.3 Tutkimuksen paikantaminen suhteessa muuhun tutkimukseen.....	10
1.2.4 Tutkimusmetodi	14
1.2.5 Vertailu	18
1.3 Oikeusperiaatteet uskonnonvapauden perusoikeuden tulkinnassa	20
1.3.1 Yhdenvertaisuusperiaate ja syrjinnän kieltö	20
1.3.2 Suhteellisuusperiaate ja kansallinen harkintamarginaali	27
1.4 Käsitteet ja tärkeät lähtökohdat.....	34
1.4.1 Tässä tutkimuksessa esillä olevien muiden tieteenalojen käsitteiden määrittelyä	34
1.4.2 Uskonto ja uskonnollisuus käsitteenä.....	40
1.4.3 Valtion ja kirkon suhde ja koulukonteksti	49
1.4.3.1 Valtion ja uskontokuntien suhteen järjestäminen.....	49
1.4.3.2 Suomalaisen järjestelmän erityispiirteitä	52
1.4.3.3 Nykyinen näkemys ”valtionkirkon” hyväksyttävyydestä Suomessa.....	57
1.4.3.4 Valtion ja kirkon suhteen vaikutus peruskoulun uskonnonopetuksen järjestämiseen ja monikulttuurisuuden käsittämiseen	60
2 USKONNONVAPAAUS IHMISOIKEUTENA JA PERUSOIKEUTENA	63
2.1 Ihmisarvon loukkaamattomuuden kunnioittamisen vaatimus ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien taustalähtökohtana	63
2.2 Ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien suhde	65
2.3 Ihmisoikeussopimusjärjestelmä osana oikeusjärjestystä	75
2.4 Uskonnonvapauden käsite ja suhde muihin tässä tutkimuksessa keskeisiin perusoikeudellisiin lähikäsitteisiin.....	80
2.4.1 Modernin uskonnonvapauskäsitteiden muotoutuminen.....	80
2.4.2 Uskonnonvapauden käsitteellinen rajaus ja sisältö.....	84
2.4.3 Uskonnonvapaus perustuslaissa ja kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa	88
2.5 Uskonnonvapaus perusoikeutena – rajoittaminen ja oikeusvaikutukset.....	91
2.5.1 Uskonnonvapauden perusoikeuden rajoittaminen	91
2.5.2 Toisen pyhän ja uskonnon kunnioittamisen vaatimus	101
2.5.3 Uskonnonvapauden perusoikeussäännöksen	

	oikeusvaikutukset erityisesti perusopetuksen osalta	104
2.5.4	Uskonnonvapauden suhde muihin tässä tutkimuksessa keskeisiin perusoikeuksiin.....	107
2.6	Negatiivisen uskonnonvapauden tulkinta monikulttuuristuvassa koulussa	111
2.6.1	Negatiivisen uskonnonvapauden luonne	111
2.6.2	Negatiivisen uskonnonvapauden toteutuminen ja uskonnollisesta toiminnasta tiedottaminen monikulttuuristuvassa perusopetuksessa	115
2.6.3	Oikeus olla ilmaisematta ja ilmoittamatta vakaumusta tai uskoa perusopetuksessa	119
2.7	Lapsen etu, perhe ja puhevalta	124
2.7.1	Lapsen uskonnollisen aseman määräytyminen ja puhevalta oman uskonnonvapautensa käyttämisessä.....	124
2.7.2	Lapsen etu ja uskonnonvapaus uskonnon opetuksessa	129
2.7.3	Oppilaan huoltajien positiivinen oikeus valita oman vakaumuksensa mukainen opetus.....	131
	2.7.3.1 Opetuksen laadun valinta ja oikeus perustaa yksityisiä kouluja	131
	2.7.3.2 Kristilliset ja erityiseen maailmankatsomukseen tai kasvatusopilliseen järjestelmään perustuvat koulut.....	136
3	PERUSKOULUN USKONNON OPETUS.....	138
3.1	Suomalaisen koulun perusopetuksen kokonaisuus.....	138
	3.1.1 Koulun ja perusopetuksen tehtävä sekä yleiset tavoitteet	138
	3.1.2 Oppivelvollisuus ja perusopetuksen järjestäminen	142
3.2	Perusopetuksen opetussuunnitelma ja monikulttuurisuuden sekä uskonnonvapauden huomioiminen.....	145
3.3	Opetussuunnitelmatyön haasteet monikulttuuristuvassa julkisessa perusopetuksessa	149
3.4	Uskonnonopetuksen asema perusopetuksen kokonaisuudessa.....	151
	3.4.1 Uskonnonopetuskysymyksen syntyminen Suomessa	151
	3.4.2 Mitä uskonnonopetuksella tarkoitetaan ja tarvitaanko sitä koulussa?	153
3.5	Uskonnonopetuksen luonne perusopetuksessa	157
	3.5.1 Tunnustuksellisuuden historia ja käsite perusopetuksessa	157
	3.5.2 Oma uskonto ja sen luonne enemmistö- ja vähemmistöuskontojen perusopetuksen opetussuunnitelmissa	163
	3.5.3 Kuka saa opettaa?	169
	3.5.4 Oman uskonnon opetuksen eriyttämisen ongelmallisuus	171
3.6	Vaihtoehtona ”täydellinen” opetuksen tunnustuksettomuus	173
	3.6.1 Uskonnonopetuksen tunnustuksettomuus ja objektiivisuus julkisen koulun perusopetuksessa.....	173
	3.6.2 Pluralismin ja objektiivisuuden varmistaminen opetuksessa	177
3.7	Mitä tarkoitetaan uskonnon harjoittamisella koulussa?.....	178

3.8	Katsomusopetukseen osallistuminen monikulttuuristuvassa perusopetuksessa.....	186
3.8.1	Katsomusopetukseen osallistumisen yhdenvertaisuus julkisessa perusopetuksessa	186
3.8.2	Pohdintaa uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta..	191
4	USKONNONOPETUS, USKONNONVAPAAUS JA MONIKULTTUURISUUS MUISSA LÄNTISEN EUROOPAN MAISSA JA YHDYSVALLOISSA	198
4.1	Katsomusopetukselliset ratkaisut ja uskonnonopetus julkisessa koulussa	198
4.2	Norja.....	202
4.2.1	Koulujärjestelmä, uskonnonopetus ja monikulttuurisuus.....	202
4.2.2	Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomio ja sen seuraukset uskonnonvapauden sekä monikulttuurisuuden toteutumisen osalta koulussa.....	207
4.2.3	Opetuslaki ja monikulttuurisuuden huomioiminen uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta.....	211
4.2.4	Kirkon ja valtion eron tuomat muutokset ja katsomusten tasa-arvo	213
4.3	Ruotsi	214
4.3.1	Koulujärjestelmä, uskonnonopetus ja monikulttuurisuus.....	214
4.3.2	Avoin suhtautuminen monikulttuurisuuteen ja laaja-alainen uskonnonvapaus perusopetuksessa	218
4.3.3	Valtion ja kirkon suhteen uudelleen järjestäminen.....	222
4.4	Tanska	223
4.4.1	Koulujärjestelmä, uskonnonopetus ja monikulttuurisuus.....	223
4.4.2	Uskonnonvapaus vailla tosiasiallista uskontojen tasa-arvoa	227
4.5	Iso-Britannia.....	228
4.5.1	Kirkon ja valtion suhde, koulujärjestelmä ja uskonnonopetus	228
4.5.2	Uskonnon opetussuunnitelma ja monikulttuurisuuden sekä uskonnonvapauden toteutuminen.....	231
4.6	Saksa	238
4.6.1	Valtion ja kirkon suhde sekä vapausoikeuksien turvaamisen keskeisyys perustuslaissa	238
4.6.2	Monikulttuurisuus väylänä avoimemmalle uskonnonvapauden toteutumiselle uskonnon opetuksessa	240
4.7	Ranska.....	243
4.7.1	Ranskan valtio ja uskonnonvapaus	243
4.7.2	Koulukysymys ja monikulttuurisuus	248
4.7.3	Julkiset koulut valtion tunnustuksellisen neutraaliuden ”koetinkivenä”	251
4.8	Yhdysvallat	253
4.8.1	Perusoikeusajattelun kehittyminen	253
4.8.2	Uskonnonvapaus, uskonnonopetus ja monikulttuurinen koulu	255

4.9	Uskonnon- ja katsomusopetuksen järjestämisen mallit tulevaisuuden monikulttuuristuvassa koulussa - de lege ferenda	257
5	USKONNON SYMBOLINEN HEIJASTUMINEN	270
5.1	Uskonnollisten tunnusmerkkien sallittavuus koulussa ja muut kysymykset	270
5.1.1	Missä oikeudellisissa rajoissa uskonto saa näkyä koulun toiminnassa?	270
5.1.2	Uskonnonvapauden luonne islamin uskonnossa ja uskonnon mukaisten tapojen huomioiminen koulussa	273
5.1.3	Uskonnollisen esineen tarkoitus ja vaikutus koulun tiloissa	278
5.1.4	Julkisen vallan rooli ja uskonnollisen symbolin vaikutuksen oikeudellinen relevanssi	282
5.2	Juhlakulttuuri ja uskonto osana monikulttuuristuvan julkisen koulun perusopetusta sekä yhteistä toimintaa	285
5.3	Krusifiksi ja musliminaisen huivi – selkeästi uskonnolliset symbolit ja monikulttuuristuva koulu	294
5.3.1	Italian ”krusifiksitapaus”	294
5.3.2	Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen Lautsi-tuomion vaikutusten arviointia	298
5.3.3	Musliminaisen huivi	300
5.3.3.1	Huivikeskustelun taustaa ja eurooppalaisia näkökulmia	300
5.3.3.2	Musliminaisen huivin käyttöä julkisissa kouluissa koskevaa eurooppalaista oikeusratkaisukäytäntöä	306
5.4	Uskonnollinen symbolismi ja uskontoperustainen pukeutuminen suomalaisessa koulussa	311
6	PÄÄTELMÄT JA KEHITTÄMISSUOSITUKSET	315
6.1	Uskonnonvapaus ja uskonnonopetuksen luonne julkisen koulun perusopetuksessa	315
6.2	Vertailun tulokset	318
6.3	Uskonnollinen symbolismi ja uskontoperustainen pukeutuminen monikulttuuristuvassa julkisessa koulussa	320
6.4	Kehittämisenäkymiä	321
6.4.1	Ehdotuksia opetussuunnitelmatyön kehittämiseksi	321
6.4.2	Tulevaisuuden katsomusopetuksen järjestämisen malli	324
6.4.3	Perusopetuslain 13 §:n ongelmallisuus	328
	LÄHTEET	330

LYHENTEET

A	Asetus
A	Application number
Art.	Artikla
AsK	Asetuskokoelma
AOA	Apulaisoikeusasiamies (Eduskunta)
BverwG	Bundesverwaltungsgerichtshof (Saksan korkein hallinto-oikeus)
CCPR	Covenant on Civil and Political Rights Commentary
CRC	The Committee on the Rights of the Child (Lapsen oikeuksien komitea)
DN:o/Dnro	Diaarionumero
ECR	European Court Reports
EOA	Eduskunnan oikeusasiamies
EIS	Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus (SopS 18-19/1990)
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
emt.	edellä mainittu teos
EN	Euroopan neuvosto
ETYJ	Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö, engl. OSCE
EU	Euroopan unioni
EY	Euroopan yhteisö
EYVL	Euroopan yhteisöjen virallinen lehti
GC	General Comment
HE	Hallituksen esitys
HM	Hallitusmuoto 17.7.1919/94
HolTL	Holhustoimilaki 1.4.1999, 442
HRA	Human Rights Act, Great-Britain (1998, voimaan 2000)
ILO	International Labour Organization
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KK	Kirjallinen kysymys, Eduskunta
KKO	Korkein oikeus
KM	Komiteanmietintö
KMN	Kirkkojen maailmanneuvosto
KP-sopimus	Yhdistyneiden kansakuntien kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS n.o 7-8/1976)
KRL	Kristendoms, religions- og livssynskunnskap
KVK	Kirkko ja valtio -komitea
L	Laki
LA	Lakialoite
LM	Lakimies
LEA	Local education authority, Great-Britain
LOS	Lapsen oikeuksien sopimus (SopS 59–60/1991)
Lp	Löroplan
MEP	Member of Parliament
N:o/n:o	Numero

XIV

Oka	Oikeuskansleri
OM	Oikeusministeriö
OPH	Opetushallitus
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe, suom. ETYJ
PACE	Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous
PeL	Suomen perustuslaki 11.6.1999/731
PeVL	Perustuslakivaliokunnan lausunto
PeVM	Perustuslakivaliokunnan mietintö
POKM	Perusoikeuskomitean mietintö KM 1992:3
POA	Perusopetusasetus
POL	Perusopetuslaki 21.8.1998; 13.6/2003/477 (uudistettuna)
POPS	Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, Opetushallitus.
PSHE	Programme of Citizenship and personal, social and health education
QCA	Qualifications and Curriculum Authority, Great-Britain
RE	Religion / Religious education
RF	Regeringsformen, SFS 2003:593
REC	Recommendation
RL	Rikoslaki 24.7.1998/563
RLE	Religion, Livssyn og Etikk
RP	Regeringsproposition
r.y.	rekisteröity yhdistys
SEN	Suomen Ekumeeninen Neuvosto
SiVL	Sivistysvaliokunnan lausunto
SopS	Suomen säädöskokoelman (asetuskokoelman) sopimussarja
T	taltio
TSS-oikeus	Taloudellinen-, sosiaalinen – ja sivistyksellinen oikeus
TSSO-oikeudet	Taloudelliset-, sosiaaliset-, sivistykselliset- ja oikeudenmukaisuusoikeudet
TSS-sopimus	Taloudellisia-, sosiaalisia – ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva Yhdistyneiden kansakuntien yleissopimus (SopS n:o 6/1976)
UK	United Kingdom (Yhdistyneet Kuningaskunnat)
UM	Ulkoasiainministeriö
UN	United Nations
U.S.A.	United States of America
Vol.	Volume
vp.	valtiopäivät
YhdL	Yhdistyslaki 26.5.1989/503
YK	Yhdistyneet Kansakunnat

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Koulua voi monesta syystä sanoa ”peiliksi”, josta heijastuvat erilaiset yhteiskunnassa ajankohtaisesti esillä olevat asiat. Yhteiskunnalliset trendit ovat aina ilmenneet myös koulun uskonnon opetuksessa, eikä uskonnonvapaus toteudu koskaan tyhjiössä. Siksi koulu on luonnollinen toimintaympäristö käsitellä uskonnonvapautta ja monikulttuurisuutta. Nykyään suomalaiselle yhteiskunnalle on ominaista perinteisten yhteiskunnallisten instituutioiden merkityksen väheneminen. Tämän kehityksen vaikutukset heijastuvat myös kouluun. Samalla uskonnollinen kenttä monimuotoistuu.¹

Kansainvälistyminen, globalisaatio² monikulttuuristuminen ja moniarvoistuminen sekä suomalaisen uskonnollisuuden luonteen muuttuminen ovat tuoneet koulujen uskonnon opetukselle uuden haasteen. Monikulttuuriseen yhteiskuntaan siirtymisen vaikuttaa kouluihin siten, että oppilaat tuovat mukanaan oman kulttuuriperinteesensä, mikä näkyy kouluissa uskontojen määrän kasvuna. Toisaalta yhteiskunnallisen murroksen ja muutoksen pyörteissä uskonnon ja uskonnollisuuden luonne ei välttämättä ole pysyvää.³ Uskonnonopetukseen ja sen asemasta käytävään keskus-

---

¹ Mikkola, K. 2008: 35–36; Kallioniemen (2008a: 13) mukaan suomalaiselle uskonnollisuudelle ominainen yhtenäisyys on muuttunut monimuotoisemmaksi, jonka keskeisinä tunnuspiirteinä hän pitää muun muassa kansainvälistymisen eriytymistä, privatisoitumista, tunnustuskuntien välisten rajojen katoamista sekä tunteiden ja kokemusten painottumista; Myös Sakanahon & Salmenkiven (2009: 450) mukaan Suomen monikulttuuristuessa maamme uskonnollinen kenttä kirjavoituu. Samanaikaisesti myös yhteiskuntamme maallistuu, mistä seuraa myös uskonnottomien määrän kasvu.

² Globalisaatio on ilmiönä monimuotoinen ja ristiriitainen prosessi, johon sisältyy muun muassa kulttuurien, kielten ja uskontojen moninaisuus. Ks. Perusopetus 2020 s. 31, 34; Ks. myös Lahtinen & Lankinen 2013: 458; Globalisaation käsite sisältää lisääntyvän kansainvälistymisen ja vuorovaikutuksen itsenäisten kansallisvaltioiden ja niissä toimivien organisaatioiden välillä. Globalisaatio on luonteeltaan erittäin moniulotteinen ilmiö, jota ei voi tiivistää kaiken kattavaan ja silti analyttiseen määritelmään. Se on monitasoista (ylikansallista, alueellista, monikansallista, kansallista ja paikallista), moniarvoista (poliittinen valta on fragmentoitunut), muodoltaan vaihtelevaa (vaihtelee alueittain ja asioittain), rakenteeltaan monimutkaista (on erilaisia toimijoita ja verkostoja, joilla on alueellista ja toiminnallisesti päällekkäistä valtaa sekä erilaiset resurssit). Ks. Kultalahti 2006: 54, 64, 77.

³ Ks. Norris & Inglehart 2004: 14–25; Varsinaisesti vasta 1970-luvulla useissa maissa todistettiin etnisesti pluralistisen eli moniarvoisen yhteiskunnan olemassaolo. Kallioniemi 2005a: 38; Ks. monikulttuuristumisesta ja kansainvälistymisen tuomasta muutoksesta myös Launonen & Pulkkinen 2004: 28; Laaksomaa & Lillbroända 2007: 20; Suomalaisen uskonnollisuuden muutos tarkoittaa muun muassa sitä, että uskonnollinen traditio on ohentunut, eikä nuorten elämässä kristinuskolla ole enää niin vahvaa asemaa kuin vanhemmissa ikäluokissa. Ks. esimerkiksi Laaksomaa & Lillbroända 2007: 143.

teluun vaikuttavat nykyisessä yhteiskunnassa erityisesti sekularisaatio, individualismi, pluralismi ja globalisaatio.⁴

Hallituksen esityksessä 170/2002 vp, joka koskee uskonnonvapauslakia, todetaan uskontopoliittisen tilanteen muuttuneen ja, että Suomi on kansainvälistymisen myötä muuttunut myös uskonnollisesti monikulttuurisemmaksi maaksi. Vanhan uskonnonvapauslain (267/1922) jälkeen Suomi on sitoutunut lukuisiin kansainvälisiin perus- ja ihmisoikeuksia käsitteleviin sopimuksiin, joihin sisältyy uskonnonvapautta koskevia määräyksiä. Hallituksen esityksen mukaan myös uutta uskonnonvapauslakia (453/2003) tuli tarkastella perus- ja ihmisoikeuksien alalla tapahtuneen kehityksen kannalta. Aiemman uskonnonvapauslain säätämisen aikaan uskonnonvapautta koskevan keskustelun päähuomio oli yksilön oikeudessa erota uskonnollisesta yhdyskunnasta ja liittyä yhdyskuntaan sekä oikeudessa jäädä myös kokonaan uskonnollisten instituutioiden ulkopuolelle. Hallituksen esityksen mukaan Suomea sitovissa kansainvälisissä sopimuksissa ja perusoikeussäännöksissä näkökulma on tämän jälkeen laajentunut painottamaan yksilön oikeutta oman vakaumuksensa mukaisesti tunnustaa ja harjoittaa uskontoa sekä erilaisten uskonnollisten suuntausten tasavertaista kohtelua. Uskonnonvapauden negatiivisen ulottuvuuden lisäksi on korostunut uskonnonvapauden positiivinen ulottuvuus. Vasta perusoikeusuudistus toi näkyvämmiin esille positiivisoikeudellisen ulottuvuuden uskonnonvapauden perusoikeuteen. Käytännössä se tarkoitti myös vapautta uskontoon⁵

Uskonnon- ja elämäntutkimustiedon opetuksesta ja sen järjestämisestä säädetään perusopetuslaissa (lyhenne PoL) (628/1998) ja lukiolaissa (629/1998), josta uskonnonvapauslain 6 §:ssä on viittaussäännös. Uskonnonvapauslaissa turvataan perustuslaissa säädetyn uskonnonvapauden käyttämistä. Lisäksi laissa säädetään uskonnon harjoittamisen järjestämisestä varten tarkoitettu erityisestä yhteisömuodosta, rekisteröidystä uskonnollisesta yhdyskunnasta. Myös rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien autonomiaa lisättiin nykyisestä. Uskonnollisia yhdyskuntia on uskonnonvapauslakiuudistuksessa pyritty kohtelevaan tasapuolisesti julkisen vallan taholta. Uskonnonvapauslain (453/2003) suojaamiksi uskonnollisiksi yhdyskunniksi katsotaan 1) evankelis-luterilainen kirkko, 2) ortodoksinen kirkko uskonnonvapauslaissa kuvattuna ja 3) muut kyseisen lain mukaan rekiste-

⁴ Ks. Schreiner 2005: 79–80; Laaksomaa & Lillbroända 2007: 45.

⁵ KM 2001:1 s. 19–20, ”Nykytilan arviointi”; HE 170/2002 vp s. 5, 8; Aina perusoikeusuudistukseen v. 1995 asti vallitsi negatiivinen perusoikeuden paradigma, joka korosti vapautta uskonnosta; Perusoikeusuudistuksesta paradigmanmuutoksena ks. Ilveskivi 1998: 33–49; Paradigma-käsitteestä yleisesti ks. Kuhn 1970.

röidyt uskonnolliset yhdyskunnat.⁶ Monikulttuurisuudesta on tullut luonnollinen osa arkeamme ja myös kansainvälisesti on otettu yhä enemmän huomioon kulttuurien monimuotoisuus ja niiden suojeleminen. Uskonnonopetuksen osalta tämä tarkoittaa erityisesti uskonnollis-katsomuksellisten vähemmistöjen⁷ oikeuksien tasa-vertaisempaa huomioimista enemmistön rinnalla, samalla kun haasteeksi tulee uskonnonvapauden yksilöllisen ja yhteisöllisen ulottuvuuden yhteensovittaminen. Esimerkiksi perusoikeusuudistuksen esitöiden ja hallituksen esityksen⁸ perusteella uskonnonvapauden osalta on otettava tasapainoisesti huomioon niin oppilaan ja hänen huoltajiensa kuin yksilön sekä etnisen ryhmän perusoikeudet. Etniset ryhmät voivat olla vähemmistönä valtion alueella.⁹

Myös uskonnon yhteiskunnallinen merkitys on kasvanut. Tilanne heijastuu koulun käytänteisiin ja arkeen. Muutoskehityksen taustalla voidaan globaalisti tunnistaa kaksi merkittävää poliittista tekijää, joista ensimmäinen on syyskuun 11. päivän terrori-iskut vuonna 2001 sekä tapahtuman herättämät kysymykset väkivallan ja uskonnon suhteesta.¹⁰ Esimerkiksi Yhdysvalloissa on päivitetty arvot uudelleen

⁶ Ks. HE 170/2002 vp s. 9, 11; HaVL 33/2002 vp; Halila & Tarasti 2011: 94.

⁷ Kansainvälinen oikeus ei sisällä mitään yhtenäistä eikä yksiselitteistä määritelmää siitä, mitä ”vähemmistöllä” tarkoitetaan. Kansallisella vähemmistöllä tarkoitetaan yleensä vakiintunutta, kyseisessä maassa pitkään elänyttä väestöryhmää, jonka voi sanoa muodostavan omaleimaisen osan kansakuntaa. Ks. Scheinin 1998: 24; Kansainvälisen oikeuden näkökulmasta ainakin seuraavista asioista näyttää olevan yhteisymmärrys eli konsensus: Ensiksi kyseessä on ihmisryhmä, joka eroaa muusta väestöstä etniseltä ja kansalliselta alkuperältään, kieleltään tai uskonnoltaan, toiseksi se muodostaa lukumääräisesti vähemmistön verrattuna valtaväestöön tai suurimpiin kansallisiin ryhmiin, kolmanneksi ryhmä ei ole valtiossa määrävissä asemassa, ja neljänneksi se osoittaa haluavansa säilyä omaleimaisena ryhmänä ja säilyttää kulttuurinsa, perinteensä, uskontonsa ja/tai kielensä. Vähemmistön koosta on sen sijaan vaikea sanoa mitään tarkkaa. Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan sopimuksen (SopS 7–8/1976) (lyhenne KP-sopimus) noudattamista valvova YK:n ihmisoikeuskomitea antoi vuonna 1994 tulkinnan sopimuksen artiklasta 27. Komitean mielestä kyseisen artiklan vähemmistöoikeudet kuuluvat myös uusiin ryhmiin kuuluville henkilöille. Ks. YK-asiakirja CCPR/C/21/Rev.1/Add.5 (1994). Siten Suomessa KP-sopimuksen artiklan 27 tunnustamat oikeudet kuuluvat esimerkiksi myös maahamme saapuneille somaleille. Hannikainen 1996: 36–37; Keskeiseksi asiaksi ihmisoikeuskomitean tulkintakannanotossa nähdään ajatus yhteiskunnan kulttuurisen monimuotoisuuden itseisarvoisuudesta. Ks. Ojanen & Scheinin 2011e: 649–651.

⁸ HE 309/1993 vp s. 56.

⁹ Uskonnonvapauslakiuudistuksen esitöissä tavoitteeksi asetettiin uskonnollisten yhdyskuntien autonomian vahvistaminen, pyrkimys uskonnollisten yhdyskuntien tasapuoliseen kohteluun julkisen vallan taholta sekä erityisesti vähemmistöjen oikeuksien turvaaminen. Ks. KM 2001: 1 s. 22, 26; Ks. myös Mustasaari 2008:257; Euroopan unioni on esimerkiksi sitoutunut torjumaan kaikenlaisen uskontoon tai vakaumukseen perustuvan syrjinnän ja se voi ryhtyä toimenpiteisiin tästä syystä. Puro 1999: 26.

¹⁰ Syksyn 2001 terrori-iskulla on ollut esimerkiksi Yhdysvalloissa havaittavat vaikutukset, jotka ovat ilmenneet muun muassa epäluulona uskonnollisia kouluja kohtaan. Tästä syystä uskonnollisia kouluja on haluttu tutkia ja kontrolloida. Joas 2007: 10–11; Ks. myös Heikkonen 2010: 1.

terrori-iskun jälkeen.¹¹ Toiseksi uskonnosta on maahanmuuton johdosta tai seurausena tullut uudella tavalla julkista, josta hyvänä esimerkkinä huivikiellot, keskustelu burkan käytöstä, minareettien rakentamiskiellot Sveitsissä, jumalanpilkkaa koskeva lainsäädäntö, uskonnolliset ja yksityiset koulut sekä uskonnollisten vähemmistöjen vainoaminen. Myös suomalaisen koulun uskonnonopetus on kokenut merkittävän muutoksen viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana.

Tämän tutkimuksen kannalta keskeistä on se, ymmärretäänkö monikulttuurisuus koulussa uskonnosta vapaana vai siten, että uskonto nähdään oleellisena osana monikulttuurisuutta. Itse näen monikulttuurisuuden ja uskonnon liittyvän läheisesti toisiinsa, josta esimerkkinä on myös perustuslain (lyhenne PeL) (731/1999) 17.3 §:ssä (entinen HM 14.3 §) turvattu uskonnollisten ryhmien ja vähemmistöjen oikeus ylläpitää ja kehittää kulttuuria sekä harjoittaa omaa uskontoaan. Nämä niin sanotut *kulttuuriset perusoikeudet* korostavat perusoikeusjärjestelmälle perinteisen yksilökeskeisen lähestymistavan lisäksi kulttuuristen perusoikeuksien sosiaalista kontekstia, jossa huomiota kiinnitetään myös yksilöiden muodostamien ryhmien suojeluun.¹²

KP-sopimuksen 27 artiklan mukaan valtioissa, joissa on etnisiä (muitakin kuin perinteisiä), uskonnollisia tai kielellisiä vähemmistöjä, vähemmistöön kuuluvilta ja sopimusvaltion alueella asuvilta yksilöiltä ei saa kieltää oikeutta yhdessä ryhmänsä muiden jäsenten kanssa (engl. ”in community with others”) nauttia omasta kulttuuristaan sekä tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan.¹³ Yleisesti tärkeäksi nähdään yhteiskunnan kulttuurisen monimuotoisuuden säilyttäminen ja turvaaminen myös julkisessa koulussa.

Tutkimuksen kontekstina on siis koulu. Koulut voidaan perusopetuksen osalta jakaa kunnallisiin ja valtion taloudellisesti tukemiin sekä ylläpitämiin ala- ja yläkouluun sekä yksityisiin kouluihin. Yksityiset koulut voidaan jakaa kristillisiin,

---

¹¹ ”Kaikki ihmiset ovat syntyneet vapaina ja tasa-arvoisina, hallituksen tehtävä on suojella heitä ja auttaa kukoistamaan, ihmiset etsivät luonnostaan elämälleen tarkoitusta, omantunnon- ja uskonnonvapaus ovat loukkaamattomia, Jumalan nimessä tappaminen on vastoin uskoa Jumalaan ja ”suurin petos universaalista uskonnollista uskoa kohtaan”. Nämä arvot kuuluvat kaikille. *What We Are Fighting For 2002/2003*; Ks. myös Päiväsalo 2005.

¹² Kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista perustuslain pykälää täydentävät Kansalais- ja poliittisten oikeuksien sopimuksen (SopS 7–8/1976) syrjintä- ja vähemmistöartiklat 26. ja 27. Esimerkiksi perustuslain 17.3 §:n (entisen Hallitusmuodon 14 §:n 3 momentin) tarkoituksena on turvata kielellisten ja kansallisten vähemmistöryhmien omaperäisen kulttuurin säilyminen yhteisöllisenä oikeutena. Ks. myös HE 309/1993 vp s. 65 ja HE 170/2002 vp s. 8; Kulttuuristen oikeuksien oikeusperiaatteista ks. lähemmin muun muassa Arajärvi 2006: 69–70.

¹³ Myös Taloudellisten-, sivistyksellisten ja sosiaalisten oikeuksien sopimuksen (SopS 6/1976) 15 (1) artikla tunnustaa jokaiselle oikeuden ottaa osaa kulttuurielämään. Arajärvi 2006: 142–143.

maailmankatsomuksellisiin ja erityisen kasvatustieteellisen näkemyksen omaaviin kouluihin (esimerkiksi steinerkoulut tai freinetpedagogiikan omaksuneet koulut). Uskonnollis-katsomuksellisen yhdenvertaisuuden, neutraalisuuden, objektiivisuuden, monikulttuurisuuden sekä pluralismin toteutumisen näkökulmasta ongelmaksi voivat muodostua erilaiset koulun käytännöt, yhteiset juhlapyhät, joihin on perinteisesti liittynyt uskonnollisia elementtejä, kuten jouluevankeliumi, kevätjuhlan suvivirsi ja muut virret. Lisäksi ongelmaksi voivat muodostua uskonnottomat perinteet, esimerkiksi kristilliseen perinteeseen kuuluva joulupukki. Vaikkei kysymys sinänsä olekaan uskonnollisesta hahmosta, se liittyy kiinteällä tavalla jouluun ja länsimaiseen kulttuuriin, eikä se tämän vuoksi ole ongelmaton perinne. Samat katsomukselliset ristiriidat kuin koulussa on löydettävissä yhteiskunnasta.¹⁴ Myös kysymys siitä, kuka saa opettaa uskontoa peruskoulussa, on noussut esille.

Uskonnonvapauden tutkimiselle monikulttuuristuvassa koulussa on olemassa yleisempääkin tarvetta, sillä nykyiseen uskonnonvapauslakiin on keskeisesti vaikuttanut länsieurooppalainen ja kansainvälinen perusoikeus- ja ihmisoikeusajattelu. Lisäksi Suomen omat perusoikeussäännökset on uudistettu (1.8.1995).¹⁵ Kansainväliset ihmisoikeussopimukset velvoittavat myös kouluja edistämään omalta osaltaan ihmisoikeuksia. Painoarvoa asiaa kohtaan lisää myös se, että Euroopan unionissa (lyhenne EU) hyväksyttiin kesällä 2012 ihmisoikeuksia ja demokratiaa koskeva strategia, jonka mukaan EU-maat päättivät tehostaa toimintaansa myös uskonnon- ja vakaumuksen vapauden edistämisen alalla. EU:n jäsenmaana Suomi on sitoutunut tehostamaan toimintaansa tällä alueella.¹⁶

Suomessa on vuonna 2013 hyväksytty Suomen ulkoasiainhallinnon ihmisoikeusstrategia, jossa ihmisoikeuksien kulmakivenä pidetään syrjinnän kieltoa. Myös syrjittyjen ryhmien voimaannuttaminen ja osallistaminen nähdään ensiarvoisen tärkeänä. Kestävimpiä tuloksia saadaan strategian mukaan edistämällä ryhmien

¹⁴ Esimerkiksi Anu Koikkalaisen (2010: 56) mukaan jouluevankeliumin lukemista on perusteltu siten, että se on osa suomalaista kulttuuria, ja näin ollen se ei ole varsinaisen uskonnollinen elementti, vaan lähinnä perinteinen tapa. Tällainen keskustelu johtaa pohtimaan uskonnon, kulttuurin ja perinteen luonnetta ja suhdetta toisiinsa; Martin Scheininin (1999d: 384–385) mukaan tuomareilta, hallinnollisilta viranomaisilta ja yksityisiltä toimijoilta edellytetään herkkyyttä sen ymmärtämisessä, että uskonnon sanelemisessa yksilön toivomuksissa saattaa olla kysymys perustuslain 11 §:ssä (uskonnonvapauspykälässä) suojatusta perusoikeudesta. Näitä toivomuksia saattaa Scheininin mukaan liittyä pukeutumiseen, työtehtäviin, työ- ja vapaa-aikoihin tai muihin ulkoisen toiminnan piirteisiin.

¹⁵ HE 309/1993 vp s. 5–7; HE 170/2002 vp s. 2, 18.

¹⁶ EU:n ihmisoikeuksia ja demokratiaa koskevassa strategiassa, joka hyväksyttiin Luxemburgissa 25. päivänä kesäkuuta 2012 pidetyssä ulkoasiainneuvoston istunnossa, halutaan parantaa EU:n ihmisoikeuspolitiikan tehokkuutta ja näkyvyyttä. Laadittuun toimintasuunnitelmaan kuuluu esimerkiksi uskonnon- ja vakaumuksen vapautta koskevien EU:n suuntaviivojen laatiminen; Waismaa (toim.) 2012: 6.

itsensä osallistumista heitä koskevaan päätöksentekoon. Esimerkiksi Suomi on luvannut ihmisoikeusstrategiassa ottaa kaikessa huomioon ihmisten moninaisuuden, mutta myös syrjittyjen ryhmien on kunnioitettava ihmisoikeuksia kulttuuritaustasta riippumatta.¹⁷

Uskonnonvapaututkimus nimenomaan monikulttuuristuvan koulun kontekstissa on tärkeää siitäkin syystä, koska uskonnonvapaus on perustavaa laatua oleva perusoikeus ja ihmisoikeus, joka koskee kaikkia, siis jokaista yksilöä. Tutkimuksellani on yhteiskunnan kannalta myös laajempaa merkitystä, sillä on paljon viitteitä siitä, että uskonnonvapauden vallitessa yhteiskuntien kehitys, tasa-arvo ja demokratia saavat tilaa edistyä.¹⁸ Uskonnonvapauslakiuudistuksen esitöiden mukaan uskonnonvapaus luo omalta osaltaan pohjaa koko yhteiskunnassa harjoitettavalle uskontopolitiikalle ja se on myös sosiokulttuurinen oikeus. Hallituksen esityksen (170/2002 vp s. 9) mukaan ” Uskonnonvapautta ei toteuteta koskaan tyhjiössä, vaan vapaus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhteisön sekä oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa tai elämäntavasta ovat aina sidoksissa vallitsevaan sosiokulttuuriseen ympäristöön.”

1.2 Tutkimustehtävä ja työn rakenne

1.2.1 Tutkimustehtävä

Tutkimustehtävänä on tutkia uskonnonvapautta monikulttuuristuvassa koulussa.

Tutkimuskysymys on: Mitä uskonnonvapaus tarkoittaa ja miten se tulee ottaa huomioon monikulttuuristuvan koulun opetustoiminnassa ja opetukseen liittyvissä käytännöissä – sekä miten katsomusopetusta tulee kehittää uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta?

Tavoitteenani on tässä tutkimuksessa hermeneuttisen tulkinnan avulla perustella perusoikeusmyönteisesti ideaalisin tai paras mahdollinen tulkinta voimassa olevasta uskonnonvapauden perusoikeudesta monikulttuuristuvassa koulussa. Eri-

---

¹⁷ Ks. Suomen ulkoasiainhallinnon ihmisoikeusstrategia 2013: 15–17; Eduskunnan oikeusasiamies on 16.4.2010 antamassaan lausunnossa syytteestä sopimista koskevasta arviomuistiosta (Dnro 208/5/10) tuonut esille, että ”perustuslaissa edellytetyn julkisen vallan perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisvelvoitteen toteuttamiseksi julkisella vallalla tulisi olla pitkäjänteinen perus- ja ihmisoikeusstrategia”; Ks. myös Eduskunnan oikeusasiamies Petri Jääskeläisen lausunto luonnoksesta oikeusturvaohjelmaksi vuosille 2012–2016, 23.3.2012, (Dnro 561/5/12).

¹⁸ HE 170/2002 vp s. 8–9; Cash 2011: 12–13; Uskonnonvapaus ja ulkopoliittika 2013: 11.

tyistä huomiota kiinnitän uskonnollis-katsomuksellisen yhdenvertaisuuden tosi-asialliseen toteutumiseen (de lege lata). Toiseksi tulen tutkimuksessa hahmottelemaan myös mallia, joka (de lege ferenda) nykyistä paremmin toteuttaisi uskonnonvapauden periaatetta yhä monikulttuurisemmaksi muodostuvassa koulussa.

Rajaan tutkimuksen perusopetuksessa oleviin peruskoulun oppilaisiin, johon osallistuvat ovat alle 18-vuotiaita oppivelvollisuusikäisiä. Tässä tutkimuksessa käytän eri ikä- ja opetustasoilla olevien oppilaiden erottamisessa vuosiluokka-käsitettä. Perusopetuksen piirissä iän perusteella ovat 7–16-vuotiaat lapset, joka käytännössä tarkoittaa peruskoulun vuosiluokkia 1–9/10.¹⁹

Esiopetus, oppilaiden aamu- ja iltapäivätoiminta, lukio-opetus ja ammattilaitosopetus jäävät siis tarkastelun ulkopuolelle. Samalla on kuitenkin huomattava, ettei PeL 16.1 §:n säännös kuitenkaan rajaa oikeutta perusopetukseen vain oppivelvollisille tai muutoin tietynikäisille, vaan jokaisella on oikeus perusopetukseen.²⁰

Tutkin uskonnonvapautta monikulttuuristuvan peruskoulun toiminnassa, joka käsittää virallisten opetussuunnitelman mukaisten oppituntien lisäksi myös koulun muun yleisen ja yhteisen opetukseen liittyvän toiminnan, kuten uskonnon näkymisen, ilmenemisen ja sen symbolisen heijastumisen. Tässä tutkimuksessa keskityn nimenomaan julkisiin kunnallisiin monikulttuuristuviin kouluihin.

Opettajan virkavelvollisuuksien ja vakaumuksen välinen suhde tulee esille erityisesti virkavelvollisuuksien suhteessa opettajan negatiivisen uskonnonvapauden toteutumiseen.

Uskonnonvapauden perusoikeuden ensisijaisesti velvoittamana tahona pidetään valtiota ja kuntaa. Näkökulmana on vertikaalinen tarkastelu, joka keskittyy opetustoiminnan osalta julkisen vallan, valtion ja kunnan sekä paikallisen koulun ja oppilaan sekä hänen vanhempiansa tai laillisten huoltajien väliseen suhteeseen.

---

¹⁹ Perusopetuksessa olevat oppilaat jaetaan yleensä iän perusteella eri luokka-asteisiin tai vuosiluokkiin. On huomattava, että alle 18-vuotiaat katsotaan vielä oikeudellisesti vajaavaltaisiksi ikänsä vuoksi. Tällöin puhevalta heitä itseään koskevissa asioissa on vanhemmilla tai laillisilla huoltajilla. Aikuisella on oikeus käyttää lapsen puhevaltaa lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavalla tavalla. Ks. PeVL 12/1982 vp; Kuitenkin laissa holhoustoimesta (1.4.1999/442, myöhemmin holhoustoimilaki, HOITL) 23.2 §:n mukaan vajaavaltaisellakin on oikeus päättää itse henkilöönsä koskevasta asiasta, jos hän ymmärtää asian merkityksen ja jos laissa ei ole toisin säädetty. Perusopetuslain (628/1998) 25.1 §:n mukaan oppivelvollisuus alkaa sinä vuonna, jona lapsi täyttää 7 vuotta, ja päättyy, kun perusopetuksen oppimäärä on suoritettu tai kun oppivelvollisuuden alkamisesta on kulunut kymmenen vuotta.

²⁰ Ks. Lahtinen & Lankinen 2009: 43, 281.

Uskonnonvapauden perusoikeuteen liittyy läheisesti myös yksilöiden välinen horisontaalinen perusoikeusulottuvuus. Tässä tutkimuksessa uskonnon- ja sen harjoittamisen vapauden horisontaalinen ulottuvuus on esillä lähinnä suhteessa yhdenvertaisuuteen ja sananvapauteen. Käsittelen uskonnonvapauden suhdetta myös muihin tämän tutkimuksen kannalta keskeisiin perusoikeuksiin.

Uskonnonvapauden historiallisen ja luonnonoikeudellisen taustan osalta tarkastelun painopiste on rationaalisen luonnonoikeuden ajassa eli 1600-luvussa ja valistuksen ajassa ennen 1700-luvun ihmisoikeusjulistusten ja nykyisten suurten ihmisoikeussopimusten aikaa.

Uskonnollis-katsomuksellisia vähemmistöjä ja ryhmiä käsittelen tässä työssä lähinnä yhdenvertaisuuden turvaamisen näkökulmasta muiden otsikoiden alla. Tosin tutkimusaiheen kannalta on yhteys myös kulttuurisiin oikeuksiin, joiden kautta myös vähemmistöjen ja ryhmien oikeudet harjoittaa omaa uskontoaan ja kehittää sekä ylläpitää omaa kulttuuriaan pyritään turvaamaan yhdenvertaisesti.

Vähemmistö- ja niin sanotuista pienryhmäuskonnoista islam on monikulttuuristuvan koulun suurimpia haasteita tulevaisuudessa. Siksi myös sen käsittely nimenomaan koulun kontekstissa on perusteltua tässä työssä. Rajaamalla islamin uskonnon perusoikeudellisen tarkastelun tässä tutkimuksessa lähinnä sen uskonnonvapauskäsityksen ulkoisessa ilmenemisessä ja symbolisessa heijastumisessa ilmeneviin perusoikeudellisiin ongelmiin sekä ristiriitoihin suhteessa muihin uskontoja edustaviin. Tähän liittyen tarkastelen uskonnonvapauden luonnetta islamin uskonnossa ja sen ilmenemistä koulun arjen käytännöissä sekä uskonnon omilla tavoilla. Islamin uskonnon perusteellisempi käsittely ei ole tutkimusaiheen näkökulmasta kuitenkaan mahdollista.

Evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen uskonnon lisäksi käsittelen myös muita kristinuskon muotoja kuten katolilaisuutta. Uskonottomien ja ateistien aseman huomioin myös lähinnä suhteessa uskonnonvapauteen ja perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden sisältöön. Käsittelen esimerkiksi elämäntietoa oppiaineena ja sitä, miten sen kautta huomioidaan monikulttuuristuminen ja uskonnonvapaus perusopetuksessa.

1.2.2 Tutkimuksen rakenne

Tutkimus rakentuu kuudesta pääluvusta. Tutkimuksen taustana ja viitekehyksenä on yhteiskunnan muutos, nopea kansainvälistyminen ja monikulttuurisuuden haaste. Nostan erityisesti esille uskonnonvapauden perus- ja ihmisoikeuden kannalta merkitykselliset oikeuslähteet ja oikeusperiaatteet.

Määrittelen johdantoluvussa myös muiden tutkimuksessa esillä olevien tieteenalojen tämän tutkimusaiheen kannalta keskeiset käsitteet. Koska uskonto ja uskonnonvapaus liittyvät läheisesti toisiinsa, avaan johdantoluvussa uskonnon ja uskonnollisuuden käsitteitä. Johdantoluvun lopuksi käsittelen tärkeänä lähtökohdana valtion ja kirkon suhdetta ja tämän suhteen järjestämistä erityisesti Suomessa.

Toisessa luvussa käsittelen ihmis- ja perusoikeuksia sekä näiden suhdetta ja oikeudellista sitovuutta. Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten alalla tapahtunut kehitys huomioiden käsittelen myös ihmisoikeussopimusjärjestelmän merkitystä osana oikeusjärjestystä. Toisen luvun toiseen tärkeään osaan sisältyy uskonnonvapauden käsitteen ja uskonnonvapauskäsitteiden arviointi sekä suhde muihin perusoikeudellisiin lähikäsitteisiin ja perusoikeuksiin.

Tarkastelen myös uskonnonvapautta perusoikeutena ja sen rajoittamista sekä oikeusvaikutuksia. Lisäksi on esillä negatiivisen uskonnonvapauden tulkinta monikulttuuristuvassa koulussa. Luvun loppuosassa käsittelen vielä lapsen etua, perhettä ja puhevaltaa, mitä nämä tarkoittavat uskonnonvapauden ja uskonnon opetuksen osalta. Tässä jaksossa käsittelen myös yksityisiä katsomuksellisia kouluja.

Tutkimuksen kolmannessa luvussa tarkastelen peruskoulun uskonnon opetusta. Aluksi käsittelen suomalaisen koulun perusopetuksen kokonaisuutta ja sitä, miten monikulttuurisuus ja uskonnonvapaus huomioidaan perusopetuksen opetussuunnitelmassa sekä, mitä haasteita se tuo opetussuunnitelmatyön osalta. Uskonnonopetuksen asemaa ja merkitystä perusopetuksen kokonaisuudessa tarkastelen omassa osassaan. Seuraavaksi käsittelen uskonnonopetuksen luonnetta ja sen muuttumista perusopetuksessa. Oman uskonnon opetuksen kriittisen tarkastelun jälkeen käsittelen tunnustuksettomuutta opetuksen vaihtoehtona ja mitä se tarkoittaa monikulttuurisen koulun kannalta. Käsittelen tässä luvussa myös uskonnon harjoittamista ja mitä sillä tarkoitetaan perusopetuksessa. Kolmannen luvun lopuksi pohdin uskonnon- ja elämäntutkimustiedon opetukseen osallistumista ja opetuksen järjestämistä erityisesti opetuksen yhdenvertaisuus huomioiden.

Tutkimuksen neljäs luku on vertailuluku, jossa käsittelen uskonnonopetusta, uskonnonvapautta ja monikulttuuristumista sekä opetuksen järjestämismalleja eräissä läntisen Euroopan maissa ja Yhdysvalloissa. Sisällytän myös Pohjoismaat läntisen Euroopan maihin ja näiden demokraattisen oikeusvaltion periaatteita kunnioittavaan valtiosääntöperinteeseen. Vertailun tulokset olen koontanut päätelmälukuun.

Tutkimuksen viides luku käsittelee uskonnon symbolista näkymistä ja heijastumista monikulttuurisen koulun perusopetuksen arjen käytännöissä. Selkeästi us-

konnollisista symboleista tarkastelen tässä osassa krusifiksia ja musliminaisen huivia koulussa eurooppalaisen oikeuskäytännön valossa ja mikä on tilanne Suomen osalta. Viidennessä luvussa pohdin lisäksi uskonnollisen esineen tai symbolin tarkoitusta ja vaikutusta erityisesti yksittäisen oppilaan näkökulmasta. Tässä luvussa käsittelen myös peruskoulun juhlakulttuuria ja uskonnon heijastumista osana monikulttuuristuvan koulun yhteistä toimintaa. Luku on keskeinen ja perusteltu erityisesti uskonnon käytännön ilmenemisen, uskonnollisten tapojen ja käytäntöjen ymmärtämisen osalta, jossa julkisen koulun perusopetus toimii kontekstina.

Tutkimuksen kuudenteen lukuun olen sisällyttänyt tutkimusaiheen osalta keskeiset päätelmät ja kehittämissuositukset. Tässä luvussa arvioin myös kaikkien perus- ja ihmisoikeudet tällä hetkellä parhaiten toteuttavaa katsomusopetuksen järjestämisen mallia perusopetuksessa.

1.2.3 Tutkimuksen paikantaminen suhteessa muuhun tutkimukseen

Suhteesta muuhun tutkimukseen on ensinnäkin todettava, ettei uskonnonvapaudesta monikulttuuristuvassa koulussa ja perusopetuksessa ole toistaiseksi kirjoitettu laajempia oikeudellisia töitä. Monikulttuuristumisesta koulussa on kyllä kirjoitettu lähinnä kasvatustieteen, uskonnonpedagogiikan, uskontotieteen ja uskon-tososiologian, käytännöllisen teologian sekä kirkkohistorian näkökulmasta. On tarkasteltu esimerkiksi vähemmistöuskontoja ja eri uskontojen välisen vuoropuhelun mahdollisuuksia monikulttuuristuvassa koulussa ja uskonnon asemaa valtiossa sekä yhteiskunnassa.

Oikeudellisista julkaisuista on tutkimuksen taustan osalta mainittava Martin Scheininin vuodelta 1986 oleva artikkeli *Iurisprudentia*-sarjassa ”Uskonnonvapaus Suomen kouluissa”. Artikkelissa analysoidaan uskonnonvapauskysymystä koulun kontekstissa, mutta ennen perusoikeus- ja perustuslakiuudistusta sekä uskonnonvapauslaki- ja koululakien uudistusta. Martin Scheinin on tarkastellut oikeudellisissa artikkeleissaan uskonnonvapautta koulussa myös ihmisoikeuksien ja erityisesti lapsen ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta. On huomioitava, että aiempi perusteellisempi oikeudellinen tutkimus painottuu vain vähäiseltä osin uskonnonvapauden ja koulun kysymyksiin. Sen sijaan omantunnon- ja vakaumuksenvapauden toteutumista yksilön ja viranhaltijan kannalta on tarkasteltu laajemmin. Uskonnonvapautta on tutkittu myös yhdentyvässä Euroopassa sekä Suomen kirkkoa perusoikeudellisten normien positiivisen toteutumisen ja ylipositiivisen arvopohjan kannalta. Kirkkoa ja kirkkolakia on tarkasteltu oikeudellisesta ja yhteiskunnallisesta näkökulmasta.

Uskonnonvapaudesta ja koulusta kirjoitetut lähteet ovat pääosin suppeampia oikeudellisia artikkeleja lähinnä Oikeus-lehdessä tai Teologisessa Aikakauskirjassa. Martin Scheininin on käsitellyt teoksessa ”Aseistakieltäytymisoikeus” vuodelta 1988 omantunnonvapautta Suomen puolustusvoimissa. Viranhaltijan virkavelvollisuuksista ja vakaumuksen vapauden toteutumisesta on kirjoittanut muun muassa Väättänen Oikeus-artikkelisarjassa.

Teologeista erityisesti Juha Seppo on kirjoittanut yleisesityksen ”Uskonnonvapaus 2000-luvulla” vuodelta 2003, jossa hän käsittelee uskonnonvapauslakiuudistuksen eri vaiheita ja sisältöjä. Häneltä on myös artikkeleja muun muassa uskonnon ja valtion suhteesta sekä uskonnonvapaudesta Teologisessa Aikakauskirjassa. Juha Seppo oli mukana evankelis-luterilaisen kirkon puolelta uskonnonvapauskomitean työskentelyssä alusta lähtien, mikä on syytä ottaa huomioon.

Uskonnon opetuksesta on olemassa Hannu Juntusen käytännöllisen teologian alan väitöskirja vuodelta 1985 ”Uskonnon opetus ja valtiosääntö”. Kyseinen lähde on vanhimpia merkittäviä aihepiiriin liittyviä lähteitä. Tosin sekin on kirjoitettu tilanteessa ennen perusoikeus- ja uskonnonvapauslain uudistusta sekä uusia koululajeja. Hannu Juntunen on kirjoittanut kirjat ”Esivalta olemme me – valtiosääntöoikeuden perusteiden oikeusteologinen tulkinta” vuodelta 2008 ja ”Oikeuden idean teologiset perusteet” vuodelta 2000. Tuoreimpana teoksena häneltä on julkaistu kirkko-oikeuden alan väitöskirja ”Demokratian ristiriidan oikeusteologinen tulkinta” Lapin yliopistosta vuodelta 2013.

Mikko Reijonen käsittelee kirjassa ”Uskonnonvapaus yhdentyvässä Euroopassa” vuodelta 1992 kirkon ja valtion suhteen näkökulmasta uskonnonvapauteen liittyviä asioita. Pauli Airola tutkii väitöskirjassaan vuodelta 2003 eduskunnan koululakien säätämisen ja ennen muuta uskonnonopetuksen asemaan liittyvän kiistan käsittelyä. Kirkon ja valtion suhteeseen liittyy myös laajempi väitöskirja Leena Sorsalta vuodelta 2010 ”Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003”.

Uskonnonvapauden perusoikeuden kannalta merkittävistä yleislähteistä on mainittava Pekka Leinin kirjat ”Kirkkolaki vai laki kirkosta” sekä ”Kirkko ja perusoikeudet” vuosilta 2001 ja 2003. Nämä eivät kuitenkaan suoraan käsittele uskonnonvapautta koulussa, vaan lähinnä aihepiiriä sivuten.

Tärkeistä nimenomaisesti uskonnonvapautta koulussa tarkastelevista lähteistä on mainittava Mikko Saarnin lisensiaattityö Turun yliopistosta ”Negatiivinen uskonnonvapaus vertailevasta näkökulmasta”, jossa hän käsittelee Euroopan ihmisoikeussopimuksen tulkintaa vertailemalla sitä erityisesti negatiivisen uskonnonvapau-

den näkökulmasta Yhdysvaltain Korkeimman oikeuden (U. S. Supreme Court) tulkintoihin. Työssä on tärkeitä näkökulmia monikulttuurisuuden ja erityisesti uskonnon symbolisen heijastumisen ymmärtämiseen tulevaisuudessa Suomenkin kouluja ajatellen. Muista perusteellisemmista oikeudellisista tutkimuksista mainitsen Kaj-Erik Tulkin lisensiaatintyön Turun yliopistosta vuodelta 2008 ”Uskonnonvapauden rikosoikeudellinen suoja”. Työssä käsitellään laajasti esimerkiksi uskonnonvapauden perus- ja ihmisoikeuden taustaa sekä ilmenemistä yhteiskunnassa. Jari Pirjola on käsitellyt uskonnonvapautta ihmisoikeuksien näkökulmasta sekä kulttuurin ja ihmisoikeuksien suhdetta oikeudellisissa artikkeleissaan.

Kasvatustieteen, uskonnonpedagogiikan ja uskontotieteen alalta on myös aihettani tukevia tai valaisevia lähteitä. Vanhempaa tutkimusta edustavat Kalevi Tamminsen väitöskirjat vuodelta 1967, joista yksi on tehty Helsingin yliopiston teologiseen tiedekuntaan ja toinen filosofiseen tiedekuntaan. Väitöskirjoissaan Tamminen on esitellyt koulun uskonnonopetusta koskeneita muutoksia viime vuosisadan alussa ja Suomen oppivelvollisuuskoulun syntyaikoina. Markku Pyysiäinen on tutkinut väitöskirjassaan ”Tunnustuksellinen, tunnustukseton ja objektiivinen uskonnonopetus” vuodelta 1982 uskonnonopetuksen luonnetta. Arto Kallioniemi ja Tuula Sakaranahon sekä Mirja-Tytti Talibin Helsingin yliopistosta ovat käsitelleet tutkimuksissaan muun muassa monikulttuurisuutta ja ryhmiä. Harri Saineelta on kasvatustieteellinen väitöskirja ”Uskonnonopetus oppivelvollisuuskoulussa 1900-luvulla” Turun yliopistosta vuodelta 2000. Pirkko Pitkänen Tampereen yliopistosta on tarkastellut kasvatustieteen alalla erityisesti monikulttuurisuutta koulussa, samoin Outi Soilamo, joka käsittelee ”monikulttuurisuutta opettajan työssä” kasvatustieteellisessä väitöskirjassaan Turun yliopistosta vuodelta 2008.

Opetussuunnitelmien käsittelyn osalta voidaan mainita Markku Pyysiäisen teos ”Yksi oppiaine, seitsemän opetussuunnitelmaa – Peruskoulun ja lukion opetushallituksen 1990-luvulla vahvistamien uskonnon opetussuunnitelmien tunnustuksellinen luonne” vuodelta 2000. Sirkka Pöystiltä on julkaistu teos ”Uskontoa vai ei? – Koulukohtaisen uskonnon opetussuunnitelman toteutuminen peruskoulun alasteella Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen julkaisuna vuodelta 2001.

Uskontotieteen alan tuoreimpia omaa tutkimusaiheittani lähellä olevia väitöskirjoja edustaa Timo Himasen Turun yliopistossa 22.9.2012 tarkastettu väitöskirja: ”Cultural Diversity, Social Cohesion, Religion: Core Values and Educational Policies in Four European Nations”. Tutkimus vahvistaa osaltaan omassa tutkimussessanikin esille tulleita johtopäätöksiä. Tosin tutkimusmetodi ja teoreettinen viitekehys on erilainen kuten tieteen alakin

Yleisesti on todettava, että omaan aiheeseeni liittyvä substantiaalisempi lähdeaineisto on ilmestynyt vasta 1990-luvulla ja erityisesti vuoden 1995 perusoikeusuu-

distuksen ja perustuslakiuudistuksen (2000) sekä uskonnonvapauslakiuudistuksen (2003) jälkeen. Uusimpia tutkimuksia on muun muassa Johannes Heikkosen tutkimus valtion positiivisiin toimintavelvoitteisiin liittyen.

Sivistyksellisiin oikeuksiin liittyen ja osin myös omaa tutkimusaiheittani sivuten on esimerkiksi Pentti Arajärveltä vuodelta 1994 teos ”Oikeus sivistykseen” ja vuodelta 2006 teos ”Sivistykselliset oikeudet ja velvollisuudet” Joensuun yliopistosta. Vuonna 2012 ilmestynyt aihetta sivuava teos on Suvianna Hakalehto-Wainiolta ”Oppilaan oikeudet opetustoimessa”.

Aiheen kannalta merkittäviä suomenkielisiä oikeudellisia yleisteoksia ovat muuten muassa Pentti Arajärven ja Merja Aalto-Setälän teos ”Opetuslainsäädännön käsikirja”. Myös Matti Lahtisen ja Timo Lankisen teos ”Koulutuksen lainsäädäntö käytännössä” (painokset 2009 ja 2013) on tärkeä aiheen kannalta.

Liisa Niemiseltä on julkaistu omaa aihepiiriäni koskevia oikeudellisia artikkeleita Lakimies- ja Oikeus-lehdissä vuodelta 2004 lasten perus- ja ihmisoikeussuojan näkökulmasta koulussa. Itse uskonnonopetuksen osalta voidaan mainita erityisesti Markku Pyysiäisen ja Jarkko Seppälän toimittaman teoksen ”Uskonnonopetuksen käsikirja” vuodelta 1998. Vuonna 2005 on ilmestynyt asiantuntija-artikkeleista koostuva Arto Kallioniemen ja Juha Luodeslammen toimittama teos ”Uskonnonopetus uudella vuosituhanella”.

Uskonnonvapauden kannalta merkityksellisiä teoksia erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimuksen tulkintakäytännön osalta ovat muun muassa Carolyn Evansin teos ”Freedom of Religion Under the European Convention on Human Rights vuodelta 2001. Uusimpana on ilmestynyt perusteellinen teos ”The European Convention on Human Rights”, Fifth Edition, jonka ovat toimittaneet Robin C. A. White & Clare Ovey vuodelta 2010. Euroopan unionin näkökulmasta on vuonna 2012 ilmestynyt Mark Hillin toimittama teos ”Religion and Discrimination Law in the European Union”.

Oma tutkimukseni sijoittuu myös koulun kontekstiin ja nimenomaan perusopetukseen julkisessa kunnallisessa koulussa. Uskonnonvapauden valtiosääntöoikeudellista ja perusoikeustutkimuksen alaan sijoittuvaa näin syvällistä tarkastelua juuri monikulttuuristuvassa koulussa ei ole toistaiseksi tehty. Siksi tutkimukseni tuo tärkeän kontribuution ajankohtaiseen uskonnonvapautta koulussa ja katso-musopetuksen järjestämisestä koskevaan keskusteluun. Julkinen koulu on merkittävä toimija yhteiskunnassa, jossa heijastuvat yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset sekä vallitsevat arvot.

Myös opetussuunnitelmien uudistamisen ja kehittämisen kannalta tutkimus on hyödyllinen, koska tällöin on mahdollista ottaa uskonnonvapauden toteutumisen osalta jo lähtökohtaisesti huomioon monikulttuuristuvan koulun todellisuus. Lisäksi tutkimuksella on merkitystä opetuslainsäädännön kehittämisessä katsomusten yhdenvertaisuus optimaalisimmin ja tasapainoisimmin huomioivalla tavalla. Tutkimuksella on siis paitsi lainopillinen myös kehittävä oikeuspoliittinen tavoite.

1.2.4 *Tutkimusmetodi*

Tutkimusmetodini on ensinnäkin lainopillinen²¹ eli oikeusdogmaattinen. Kyse on myös tältä osin erityisesti systematisoinnista ja tulkinnasta. Systematisoin uskonnonvapautta koulussa ja erityisesti perusopetuksessa koskevan oikeudellisen sääntelyn eli ne normit, perusoikeudet ja yksittäisten lakien säännöt sekä oikeudelliset periaatteet, jotka ovat aiheen systematisoinnissa keskeisiä. Uskonnonvapauden osalta koulussa on huomioitava erityisesti sen arvoluonne, jonka toteutumisen määräytymisen keskeinen lähtökohta koulussa on perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet vuodelta 2004, jota myös opettajan on seurattava opetuksessaan. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden arvolähtökohdissa keskeistä ovat juuri ihmisoikeudet, joihin kuuluvat muun muassa vapausoikeudet, ihmisarvon ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen. Uskonnonvapaus koulussa asettuu tulkinnallisessa kehyksessä perustuslain 11 §:n lisäksi yhdenvertaisuuden periaatteen ja suhteellisuusperiaatteen yhteyteen, joiden soveltamisessa valtion harkintamarginaalilla ja harkintavallalla on oma merkityksensä.²²

Lakien ja muiden säädösten tulkinnassa tässä tutkimuksessa lähtökohtana on perus- ja ihmisoikeusmyönteinen sekä perustuslainmukainen tulkintatapa. Se tarkoittaa sitä, että lainsäädännön perusteltavissa olevista tulkintavaihtoehdoista tulee valita se, joka parhaiten edistää perus- ja ihmisoikeuksien tarkoituksen toteutumista. Tulkinnassa perus- ja ihmisoikeusperiaatteet vaikuttavat tausta- ja tulkintaperiaatteina lain tulkinnassa. Näiden keskinäinen painoarvo vaikuttaa puolestaan siihen, mihin suuntaan tulkinnassa kallistutaan. Vaikuttavat periaatteet

²¹ Lainoppi jaetaan yleensä vielä kahteen osaan: systematisointityötä tekevään teoreettiseen lainoppiin ja tulkintaa suorittavaan käytännölliseen lainoppiin. Ks. Pöyhönen 1983: 23–24; Husa 1995: 135; Ks. lainopista tarkemmin Laakso (2012: 513–514) ja Siltala (2003: 138, 328–329); Oikeudellinen tulkinta puolestaan (interpretation, auslegung) on toimintaa, jossa erityisesti perusteltujen kannanottojen, kerätyn argumentaatioaineiston ja hermeneuttisen tulkinnan pohjalta; Hermeneutiikalla tarkoitetaan yleisesti ”teoriaa ymmärtämisestä ja tulkinnasta”. Vrt. Tähti 1989: 25; Husa 1995: 200; Ks. myös Aarnio 1982: 77–81; Hermeneutiikasta ks. tarkemmin esimerkiksi Laine 2001: 29–31, Tontti 2001: 223, Gadamer 1999: 5 ja 2005: 29–30.

²² Siltala 2003: 138, 328–329.

tulee balansoida oikeustapauksen kannalta optimaalisesti. Perustuslakivaliokunnan mukaan kysymys on siitä, että normaaleissa lainsoveltamistilanteissa perusoikeussäännökset ja tavallisen lain säännökset vaikuttavat yhdessä ratkaisuperusteena. Perustuslakivaliokunnan mukaan ”tulkintatilanteissa olisi erilaisista perusteltavissa olevista vaihtoehdoista pyrittävä omaksumaan sellainen, joka edistää ihmisoikeusmääräysten toteutumista, eli on näin määriteltynä ihmisoikeusystävällinen”. Perustuslakivaliokunnan mukaan ”tuomioistuinten asiana on viime kädessä antamalla perustuslaille etusija huolehtia siitä, ettei ratkaisun lopputulos yksittäisessä oikeustapauksessa ole siinä soveltamistilanteessa ilmeisesti perustuslain vastainen.” Ilmeisyys edellyttää, että ristiriita on selvä ja riidaton.²³

Perus- ja ihmisoikeusmyönteinen laintulkinta on käytännössä selvästi ensisijainen tapa antaa vaikutusta tuomioistuimen päätöksenteossa.²⁴ Perusoikeusmyönteistä tai perustuslainmukaista tulkintaa on noudatettava sekä lakeja että niitä alemmanasteisia säädöksiä sovellettaessa. Tulkinnalla voidaan yleensä välttää alemmanasteisen säännöksen avoin ristiriita perusoikeuksien kanssa.²⁵ Keskeistä on ymmärtää, että perusoikeusmyönteisellä tulkinnalla on säädösten normikontrollis-

²³ Ks. erityisesti PeVL 2/1990 vp; PeVL 6/1988; ”Jos ristiriita perustuslain kanssa ei ole ilmeinen, tuomioistuimen tulee pyrkiä välttämään ristiriita perusoikeusmyönteisellä laintulkinnalla. Perustuslakivaliokunnan vahvistaman periaatteen mukaan tuomioistuimen tulee valita perusteltavissa olevista lain tulkintavaihtoehdoista sellainen, joka parhaiten edistää perusoikeuden tarkoituksen toteutumista.” Hallituksen esityksessä (1/1998 vp s. 164) perustuslain 106 §:stä, lain soveltamatta jättämisestä, on lausuttu: ”Ehdotettu säännös tulisi sovellettavaksi vasta silloin, jos perustuslain ja lain välistä ristiriitaa ei ole mahdollista poistaa perustuslain mukaisen tai perusoikeusmyönteisen tulkinnan avulla.”; HE 44/2003 vp s. 20; PeVM 25/1994 vp s. 4; PeVM 10/1998 vp s. 30–31; Perustuslain- tai perusoikeusmyönteisen laintulkinnan malli sisältää kaksi olottuvuutta. Ensiksi perustuslain kanssa ristiriidassa olevien tulkintavaihtoehtojen eliminointi ja toiseksi perustuslain kanssa sopusuunnassa olevista lain tulkintavaihtoehdoista tulee valita nimenomaan se, joka parhaiten vastaa perustuslain tarkoituksen toteuttamista (optimointivaatimus ja perustuslakiystävällisemmän tai perusoikeusmyönteisemmän tulkintavaihtoehdon valinta); Perustuslainmukaisesta tai perusoikeusmyönteisestä laintulkinnasta tarkemmin ks. Viljanen, V.-P. 1990: 203–236; Lavapuro 1998: 93–99; Viljanen, V.-P. 2011a: 127; Tulkintavaikutuksesta ks. tarkemmin esimerkiksi Hallberg 2011b: 864–865; Anttila 2013:96–97 ja Siltala 2003: 368–370; Ojanen 2009a: 57; Ks. myös Viljanen, V.-P. 1990; Scheinin 1991: 197, 321–324; Scheinin 1996: 16.

²⁴ Hallberg 1999b: 719; Ojanen 2009a: 57.

²⁵ Ks. HE 1/1998 vp s. 53–54, 164–165, PeVM 10/1998 vp s. 31, perustuslain 106 §:n perustelut; Viljanen, V.-P. 2011a: 128; Tuori 1999b: 725; Ks. myös Anttila 2013: 92; V.-P. Viljasen (1990: 216) mukaan perustuslain mukaisen tulkinnan keskeisenä oikeuttamisperiaatteena on nähty oikeusjärjestyksen yhtenäisyyden periaate, joka tarkoittaa sitä, että oikeusnormeja on tulkittava oikeusjärjestyksen yhtenäisyyttä edistävällä tavalla. Myös perustuslakivaliokunnan tulkintakäytäntö tulisi huomioida perusoikeusmyönteistä tulkintaa tehtäessä, koska perustuslakivaliokunnalla on keskeinen asema perustuslain 74 §:n mukaan perustuslainmukaisuuden (ennakollisessa) valvonnassa; Anttila 2013: 91; Ks. myös Saraviita 2005: 270 ja Viljanen, V.-P. 2011c: 835–836; Esimerkiksi Antero Jyrängin (2003: 425–427) mukaan ihmisten käsitysten ja yhteiskunnan tarpeiden muuttuessa on perustuslain tulkinnan muutos myös mahdollinen.

sa ensisijainen asema verrattuna perustuslain 106 §:n lainsäädännön soveltamatta jättämiseen. Siten perusoikeusmyönteisellä tulkinnalla on keskeinen tehtävä perusoikeuksien toteutumisen turvaamisessa. Vaikka ihmisoikeussopimukset on yleensä asetettu lailla suoraan velvoittavaksi oikeudeksi ja oikeusjärjestelmämme osaksi, on perusoikeussäännöksille niitä ylemmänasteisina yleensä annettava kuitenkin etusija ja selvitettävä niiden sovellettavuus periaatteellisissa kysymyksissä.²⁶

Perusoikeusuudistus (969/1995, voimaan 1.8.1995) toi perusoikeustutkimukseen korostuksen kansainvälisten ihmisoikeussopimusten ja kansallisten perusoikeussäännösten tulkinnallisesta yhteensovittamisesta (harmonisoinnista). Perustuslakivaliokunnan lausunnossa (12/1982 vp) esitetystä erillisyysteesistä poiketen perusoikeuskomitea korosti tarvetta tulkita uusia perusoikeussäännöksiä ihmisoikeussopimusten ja niiden kansainvälisten valvontaelinten omaksumien tulkintaratkaisujen valossa. Entisestä kansallisten perusoikeuksien ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten erillisyysteesistä siirryttiin näin tulkinnalliseen harmonisointiin.²⁷

Perus- ja ihmisoikeuksien tulkinnalliselle harmonisoinnille löytyy myös rajat, joista perusoikeusuudistuksen esitöissä (HE 309/1993 vp s. 40) on sanottu: ”perusoikeusjärjestelmälle ja kansainvälisille ihmisoikeussopimuksille jäisi sisällöllistä ja osin suoraan säännöksiin kirjoitetuista liitynnöistä riippumatta jatkossakin tietty itsenäisyys toisiinsa nähden. Siten yksittäisen perusoikeussäännöksen ja vastaavan ihmisoikeussopimuksen määräyksen tulkinnat eivät välttämättä ole samat huolimatta mahdollisista sanamuotojen yhtäläisyyksistä.”²⁸

Erityinen tulkinnallinen merkitys ihmisoikeussopimuksilla on perusoikeusrajoitusten hyväksyttävyyden arvioinnissa. Tulkinnan osalta on tärkeää ymmärtää se,

---

²⁶ Hallberg 2013: 70; Esimerkiksi vuonna 2000 voimaan tulleen perustuslakiuudistuksen yhtenä tavoitteena oli saada perustuslaista suhteellisen pysyvä. Tämän mukaisesti perustuslain muuttamiseen tulee suhtautua pidättyvästi. Ks. PeVM 5/2005 vp s. 2. Perustuslain teksti pyrittiin esimerkiksi kirjoittamaan riittävän yleiseen muotoon, ilman vanhentumiselle alttiita teknisluonteisia säännöksiä ja yksityiskohtia. Ks. HE 1/1998 vp s. 34

²⁷ Ks. KM 1992:3 s. 156; HE 309/1993 vp s. 36–37, 39–41; Ks. myös Perusoikeustyöryhmä 1992 ja siitä annetut lausunnot (HE 309/1993 vp s. 38); Ojanen ja Scheinin 2011a: 187; Esimerkiksi Jyrängin (2003: 503) mukaan, jos kansainvälisen oikeuden yleinen velvoittavuus otetaan vakavasti, ihmisoikeussäännösten pysyvyys ja lainsäätäjää sitova vaikutus on merkittävästi vahvempi kuin perustuslain. Vrt. Vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen tavoitteena oli perusoikeuksien suoran sovellettavuuden lisääminen tuomioistuimissa. Ks. esimerkiksi HE 44/2003 vp s. 20;

²⁸ Lisäksi ”tämä on osittain seurausta siitä, että ihmisoikeussopimukset ovat luonteeltaan kansainvälisiä sopimuksia, joiden tulkinnat määräytyvät viime kädessä sopimusten kansainvälisten valvontaelinten käytännössä.” Ks. HE 309/1993 vp s. 39–40.

että kansalliset ja kansainväliset oikeuksien suojajärjestelmät tulee nähdä toisiaan täydentävinä siten, että kukin järjestelmä täydentää toisia omilla vahvemmillä alueillaan. Näin asia tulee nähdä tulkinnan osalta Suomessakin. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 53 artiklassa on ilmaistu periaate, joka kieltää kyseisen sopimuksen käyttämisen perusteena rajoittaa kansallisesti tai kansainvälisesti muutoin turvattuja ihmisoikeuksia ja perusvapauksia.²⁹

Käsitykseni mukaan uskonnonvapaus liikkuu sekä aksiologisella arvojen³⁰ tasolla että analyttisellä oikeussääntöjen tasolla, johon voidaan oikeusperiaatteista liittää erityisesti yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaatteen merkitys. Yhdenvertaisuus on luonteeltaan sekä periaate että normi. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on omassa ratkaisukäytännössään todennut, että uskonnonvapaus liittyy demokraattisen yhteiskunnan syvärakenteisiin ja perusteisiin. Uskonnonvapaus on luonteeltaan hyvin perustava perusoikeus, jonka toteutumista voidaan pitää tietyssä mielessä myös muiden perusoikeuksien toteutumisen edellytyksenä.³¹

Koska uskonnonvapauden perusoikeusnormi on joustava ja luonteeltaan väljä, käytän oikeustieteellisen kirjallisuuden ohella työssä hyväkseni myös muiden tieteenalojen (niin sanottujen substanssitieteiden), kuten käytännöllisen teologian, uskontotieteen ja kasvatustieteen sekä uskonnonpedagogiikan tutkimustuloksia. Näillä on huomattava painoarvo tässä työssä, koska niitä käytetään oikeusdogmaattisessa tulkinnassa ja myös hyvän mallin kehittämisessä. Erityisesti korostuvat arvot ja periaatteet oikeudellisen tulkinnan apuna ja tukena. Tätä valintaa perustelee myös uskonnon ja uskonnonvapauden arvoluonne, jota ei voida tyhjentävästi ymmärtää pelkästään oikeudellisin käsittein.

Koska ymmärrän lainopillisen tutkimuksen myös arvoja sisältävänä, käytän uskonnonvapauden perusoikeuden tulkinnassa hyväksi tarpeellisin osin muiden tieteenalojen tutkimustuloksia. Mainittujen substanssitieteiden tuloksista etsin vastausta myös de lege ferenda -kysymykseen (oikeuspoliittinen arviointi) eli siihen, miten uskonnonopetuksen mallia ja koulun käytäntöjä voidaan kehittää monikulttuuri-

²⁹ Ojanen & Scheinin 2011a: 194.

³⁰ Arvot liitetään läheisesti identiteettiin ja elämäntutkimukseen. Ks. Salmela 2006:43; Koska arvoja ei voida osoittaa oikeiksi tai vääriksi tieteellisellä ja empiirisellä tutkimuksella, meidän ihmisten täytyy niistä sopia ja päättää. Pietilä 2006: 188; Ks. mitä arvot ovat Gylling 2006: 57–61; Arvoilla on esimerkiksi keskeinen merkitys perusopetuksen opetussuunnitelmien taustalla ja niihin on voitava yhteisesti sitoutua. Vrt. Laakson (1990: 7) mukaan oikeusdogmatiikka liikkuu kolmella limittäisellä tasolla: 1) arvojen tasolla eli aksiologisella dimensiolla, 2) yleisten oppien tasolla eli konstruktiivisella dimensiolla sekä 3) oikeussääntöjen ja muiden oikeuslähteiden tasolla eli analyttisellä dimensiolla.

³¹ Ks. *Kokkinakis v. Kreikka* (25.5.1993); Ks. myös Saraviita 2005: 255.

suuden haasteisiin vastaamalla. Tutkimukseni on näin monitieteistä myös muulla tavalla. Perusoikeuksien ja oikeusperiaatteiden välillä käytän hyväkseni oikeudellista punnintaa. Tässä tarkoitetaan riittävää institutionaalista tukea ja yhteiskunnallista hyväksyntää yhteiskunnassa nauttivien oikeusperiaatteiden ja muiden vastaavien ratkaisustandardien tulkinnallisen merkityssiälöön määittämistä tietyssä käsillä olevassa asiassa. Perusoikeuksien punninnassa viitataan oikeuskäytäntöön, tutkimuskirjallisuudessa käsiteltyihin periaatteisiin, reaalisiin argumentteihin, yhteiskunnalliseen seuraamusharkintaan ja soft law -lähteisiin.³²

Oikeudenalajaottelussa tutkimukseni sijoittuu julkisoikeudessa valtiosääntöoikeuteen ja erityisesti perusoikeustutkimuksen alaan. Tässä tutkimuksessa perusoikeustutkimus liittyy koulun opetustoimintaan ja siten koulun toiminnassa sovellettavan lainsäädännön kautta hallinto-oikeuteen ja perusoikeusuudistuksen -95 myötä enemmänkin painoarvoa saaneisiin sivistyksellisiin oikeuksiin.

1.2.5 *Vertailu*

On tärkeää ymmärtää, että EU:n jäsenmaat jaotellaan oikeuskulttuureittain, jolloin vakiintuneesti on käytetty kolmiosaista luokittelua: 1) länsimainen oikeuskulttuuri, 2) ei-länsimainen oikeuskulttuuri (esimerkiksi islamilainen ja hindulainen oikeus) ja 3) hybridioikeuskulttuurit. Esimerkiksi kaikki EU-maat sijoitetaan ensimmäiseen ryhmään. Uskonnonvapauden perusoikeutta tarkasteltaessa on kiinnitettävä huomiota sen kontekstisidonnaisuuteen, mikä tarkoittaa sitä, että länsimaiset oikeusjärjestykset rakentuvat tavallisesti rationalismin ja individualismin ideologian varaan, joka toimii myös niiden poliittisten järjestelmien lähtökohtana. Kyse onkin tietyistä länsimaisen yhteiskunnan perusarvoista. Konkreettisesti asia tarkoittaa sitä, että esimerkiksi kaikille länsimaiseen oikeuskulttuuriin kuuluville maille on yhteistä oikeusvaltioperiaate ja yksilöiden perusoikeuksien turvaaminen.³³ Euroopan neuvoston jäsenmaiden keskuudessa vallitsee keskeisesti kaksi

---

³² Ks. oikeuslähteitten jaottelusta tarkemmin Aarnio 1987: 89 ja 1989: 220–221. Jaottelu perustuu Alexander Peczenikin esittämään malliin, jota Aarnio on myöhemmin (2006) täydentänyt omalla jaottelullaan; Ks. Peczenik 1995:209; Soft law voidaan nähdä eräänlaisena siltana oikeudellisesti sitomattoman ja sitovan sääntelyn välillä. Soft law -oikeus voi vaikuttaa myös sitovan oikeuden tulevaan kehitykseen ja jopa itse kehittyä sitovaksi sääntelyksi. Soft law ja hard law muodostavat yhdessä uudentyypisen hybridisen järjestelmän, jossa kovia (sitovia) ja pehmeitä elementtejä käytetään samalla hallinta-areenalla ja samoihin tarkoituksiin. Ks. Trubek, Cotrell & Nance 2006: 65–94; Kultalahti 2009: 368–369; Ks. Oikeuslähteiden ryhmittelystä myös Laakso 2012: 261–269.

³³ Ks. Nieminen 2004a: 37.

tai kolme erilaista oikeuskulttuuria³⁴, yhtäältä roomanis-germaaninen³⁵ (civil law) ja toisaalta common law-järjestelmä. Common law tarkoittaa oikeuskäytännössä syntyneiden sitovien oikeudellisten ratkaisujen eli ennakkopäätösten varaan perustuvaa kokonaisuutta (case law). Tämän järjestelmän maita ovat Iso-Britannia ja Yhdysvallat, joiden järjestelmien välillä on myös merkittäviä eroja.³⁶ Lisäksi on pohjoismaisen³⁷ oikeusjärjestyksen ryhmä, josta esimerkiksi puuttuvat roomanis-germaanisille maille tyypilliset lakikodifikaatiot.³⁸

Vaikka jaottelu onkin yleistävä, auttaa se omalta osaltaan vertailun osalta merkityksellisten taustakysymysten ymmärtämisessä. Vertailun kannalta tärkeää on yhteiskuntarakenteiden ja koulutusjärjestelmien erilaisuus sekä samankaltaisuus. Toisaalta myös arvopohjalla ja arvoihin sitoutumisella on merkitystä oikeusjärjestelmien ymmärtämisessä.

Vertailun tavoitteena ja tiedon intressinä on tässä tutkimuksessa kuvailla muiden maiden järjestelmiä koulun uskonnonopetuksen järjestämisen ja koulun käytäntöjen osalta. Tarkoituksena on etsiä ideoita paremman mallin hahmottamiseen. Nämä ideat ja mallien kehittämissuosituksot voidaan paikantaa oikeuspolitiikan (de lege ferenda) puolelle. Vertailun ja tulkituksen tässä tutkimuksessa Pohjoismaista erityisesti Norjan, Ruotsin, Keski-Euroopan maista roomanis-germaaniseen oikeusryhmään kuuluvan Saksan ja Ranskan sekä common law -oikeusryhmään kuuluvan Englannin ja Yhdysvaltojen uskonnonvapautta koskevaa sääntelyä ja osin myös perusopetuksen opetussuunnitelmia monikulttuuristumisen sekä uskonnonvapauden toteutumisen osalta koulussa. Nämä maat ovat Suomen tilanteen osalta mielenkiintoisia maita myös monikulttuuristumisen vaikutusten ja uskonnonva-

---

³⁴ Tuorin (2000a: 1049–1050) mukaan ”oikeuskulttuurien erot tuomioistuinten ja lainsäätäjän keskinäisyyhteissä liittyvät varmaan myös erilaisiin tapoihin hahmottaa oikeuden ja oikeudenkäytön sijainti yhteiskunnan kokonaisuudessa...Oikeus ei ole vain, eikä ehkä edes ensisijaisesti, väline, vaan myös rajoitus, joka asettaa pidäkkeitä talouteen ja kansalaisyhteiskunnan suojaksi...” Ks. myös Uoti 2004: 156.

³⁵ Roomanis-germaanisen oikeuden maille tyypillisiä ovat laajat lakikodifikaatiot, ja kirjoitetulla oikeudella on näissä maissa etusija. Nieminen 2004a: 38; Kennedy 1998: 76, ”The formal theory of civil law is that the judge makes law only in the restricted sense of having to formulate a norm for the case, never in the sense of contributing a decision that will be a source of law for future cases...furthermore, this law is made through a process that promotes coherent statutory regimes rather than the ad-hocery and incoherent compromise that emerge from both the legislative and the case-law process in the United States...the basic civil codes reflect the ideology of nineteenth-century Liberalism.”; Uoti 2004: 156.

³⁶ Nieminen 2004a: 38.

³⁷ Ks. Pohjoismaisen mallin erityispiirteistä tarkemmin Husa 2002; Nieminen 2004a: 38.

³⁸ Emt.; Husa (1999: 380–382) korostaa kirjoituksessaan tekemänsä jaottelun olevan karkea yleistys, joka jättää huomiotta eri nyansseja sekä käynnissä olevia kulttuurisia muutosprosesseja; Uoti 2004: 156.

pauden käytännön toteutumisen ja opetuksen järjestämisen tai sen järjestämättä jättämisen näkökulmasta tehtyjen valtiollisten ratkaisujen perusteella. Myös historialliset tekijät kuten kirkon ja koulun sekä valtion suhteen kehittyminen puoltavat kyseisten maiden valintaa. Esimerkiksi Ruotsin, Norjan ja Saksan uskonnonopetuksen järjestämisessä ja uskonnonopetuksen muotoutumisen taustassa on paljon yhtäläisyyksiä Suomeen verrattuna. Iso-Britannia tai Yhdistyneet Kuningaskunnat on mielenkiintoinen vertailumaa jo pitkälle edenneestä yhteiskunnan sekä koulun monikulttuuristumisesta ja moniarvoistumisesta. Ranska ja Yhdysvallat edustavat puolestaan maita, joissa uskontoa ei saa opettaa julkisissa ja yleisissä kouluissa. Ranska on myös esimerkki Euroopan maista pisimmälle viedystä sekularisaatiokehityksestä.

Viimemainitut maat toimivat kontrastina ja peilauskohteina muille vertailtaville maille. Vertailtavia maita on tässä tutkimuksessa paljon, mutta valinta selittyy tarpeella kartoittaa ideoita. Pysin vertailun avulla hahmottamaan myös sitä, löytyykö eurooppalaisesta kehityksestä mahdollista yhteistä laajempaa ja riittävän yhdenmukaista linjaa siinä, miten uskonnon - ja katsomusaineiden opetusta sekä mallia tulee kehittää oikeuspoliittisessa tarkoituksessa myös Suomessa. Tästä syystä eri maiden käsittely ei voi vertailun osalta olla kaikilta osin kovin syvällistä, vaan on pikemminkin kuvailevaa. Se, miksi vertailen nimenomaan länsimaita uskonnonvapauden osalta, liittyy siihen, miten asemoin suomalaisen järjestelmän suhteessa niihin.

1.3 Oikeusperiaatteet uskonnonvapauden perusoikeuden tulkinnassa

1.3.1 Yhdenvertaisuusperiaate ja syrjinnän kieltö

Oikeusperiaatteilla tarkoitetaan oikeuteen yleisesti sekä erityisiin oikeudenaloihin sisältyviä keskeisiä normatiivisia arvoja ja tavoitteita. Esimerkiksi hallintolain (434/2003) 6 §:ssä on määritelty normatiivisesti yleiset hallinto-oikeudelliset periaatteet, jotka ovat yhdenvertaisuusperiaate, tarkoitussidonnaisuuden periaate, objektiviteettiperiaate, suhteellisuusperiaate ja luottamuksensuojaperiaate.³⁹ Oi-

---

³⁹ Ks. Jyräki 2000: 52; Hautamäki 2002: 31; Robert Alexyn (1986: 75) mukaan jokainen oikeusnormi on joko sääntö tai periaate. Säännöille ominaista on joko-tai-luonne: Niitä voidaan soveltaa tai jättää soveltamatta. Scheinin (1991: 37) katsoo, että perus- ja ihmisoikeusnormilla on sääntövaikutus silloin, kun perusoikeussäännös tai ihmisoikeusmääräys vaikuttaa joko-tai-luonteiseen ratkaisuun. Tällainen tilanne voi aktualisoitua esimerkiksi silloin, kun tuomiois-

keusperiaatteiden keskeisenä tehtävänä on toimia oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa tulkintaa ohjaavina normatiivisina periaatteina. Toisaalta ne voivat osoittaa eri oikeudenalojen ja koko oikeusjärjestyksen tärkeinä pitämiä arvoja ja normeja. Oikeusperiaatteet edistävät omalta osaltaan myös oikeusvarmuutta.⁴⁰ Lisäksi on huomattava, että oikeuden yleiset periaatteet kehittyvät oikeuskulttuurissa ja antavat työkaluja lainkäyttäjille oikeiden ratkaisujen määrittämiseen.⁴¹ Tässä tutkimuksessa keskeisiä oikeusperiaatteita ovat yhdenvertaisuusperiaate ja suhteellisuusperiaate, joiden avulla tarkastelen tutkimuskohdetta. Periaatteet pätevät sekä lain tulkinnassa että hallinnollisen harkinnan käyttämisessä, olipa kysymys laillisuus- tai tarkoituksenmukaisuusharkinnasta. Ne pätevät myös intressipunnintatilanteissa ja erityiseen asiantuntemukseen sidotussa päätöksenteossa. Hallinnon oikeusperiaatteet ovat viranomaisia oikeudellisesti sitovia.⁴²

Perustuslain 6 §:llä ja uskonnonvapauspykälällä 11 § on yksilöiden välisen yhdenvertaisuuden osalta läheinen yhteys. Tässä tutkimuksessa erityisen tärkeä on yhdenvertaisuusperiaate, joka ankkuroituu perustuslain 6 §:ään, jonka ensimmäinen säännöslauseke sisältää yleisen yhdenvertaisuusperiaatteen ja -lausekkeen: ”Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.” Tämä on perinteisesti tarkoittanut ensisijassa vaatimusta yhdenvertaisesta lain soveltamisesta ja samanlaisesta kohtelusta samanlaisissa tapauksissa. Säännöslauseke velvoittaa kaikkea viranomaistoimintaa ja tarkoittaa yhdenvertaista kohtelua sekä lakiin perustuvan oikeudenmukaisuuden takaamista. Viranomaisen tulee soveltaa lakia tekemättä muita eroja kuin laista ilmenee. Näin yhdenvertaisuusperiaate rajoittaa osaltaan viranomaisen

---

tuin antaa perustuslain 106 §:n perusteella etusijan perustuslain säännökselle. Anttila 2013: 88; Periaatteet puolestaan ovat Alexyn (1986: 75) mukaan optimointikäskyjä, joiden mukaan jokin oikeushyvä on toteutettava niin täysmääräisenä kuin se on oikeudellisesti ja tosiasiallisesti mahdollista. Esimerkiksi periaatekollisiossa etusija on annettava sille periaatteelle, jonka paino on tapauksen olosuhteissa suurempi. Sääntökonflikteissa puolestaan on Tuorin (1990: 4) mukaan ratkaistava, kumpi säännöistä on katsottava pätemättömäksi tai osoittaa toinen sääntö poikkeukseksi toisesta. Scheininin (1991: 31) ja Anttilan (2013: 87) mukaan sääntökonfliktit ratkaistaan usein muodollisin perustein (esimerkiksi *lex specialis*, jolloin erityislaki syrjäyttää toisen lain). Periaatekollisiot ratkaistaan sitä vastoin aineellisten argumenttien perusteella; Yleisiä hallinto-oikeudellisia periaatteita voidaan esimerkiksi Mäenpään mielestä luonnehtia oikeusnormeja arvosidonnaisemmiksi, joustavammiksi ja tilannesidonnaisemmiksi. Niiden sisältö on muotoutunut yksittäistapauksia koskevassa oikeuskäytännössä ja lainopillisessa tulkinnassa. Ks. yleisistä hallinto-oikeudellisista periaatteista tarkemmin Mäenpää 2002: 6, 125–131.

⁴⁰ Tuori 2007: 150–151.

⁴¹ Merrills 1995: 177–200; Uoti 2004: 249; Ks. periaatteista myös Tolonen 2003: 49–50; Oikeusperiaatteilla on oikeuden soveltamista ohjaavaa vaikutusta, vaikka niitä ei suoraan tulekaan samaistaa oikeussääntöihin. Hautamäki 2002: 31; Laakson (1990: 122) mukaan oikeuslähdeopillisesti keskeisinä periaatteina voidaan pitää niin sanottuja positiivisia oikeusperiaatteita ja muita niihin rinnastettavia ratkaisuperiaatteita.

⁴² Laakso, Suviranta & Tarukannel 2006: 313–314.

harkintavaltaa.⁴³ Muodollista yhdenvertaisuusperiaatetta on myös arvosteltu sen yksilökeskeisyydestä, jota yhteiskuntarakenteen tai käytännöistä juurensa juontava institutionaalinen syrjintä ei tule lainkaan tarkastelun kohteeksi sen puitteissa.⁴⁴ Tosin on tärkeää huomata, ettei yhdenvertaisuussäännös edellytä kuitenkaan kaikkien kansalaisten kaikissa suhteissa samanlaista kohtelua, elleivät asiaan vaikuttavat olosuhteet ole samanlaisia.⁴⁵ Materiaalinen (aineellinen) tarkastelutapa puolestaan lähestyy yhdenvertaisuutta joko yhdenvertaisten lähtökohtien (equality of opportunities) tai yhdenvertaisen lopputuloksen (equality of results) näkökulmasta. Olennaista on se, että syrjintään johtavien yhteiskunnallisten rakenteiden olemassaolon mahdollisuus tunnustetaan.⁴⁶

Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltäminen on huomioitu myös kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa. YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen (10.12.1948) 7. artiklan mukaan kaikki ovat tasavertaisia lain edessä ja oikeudet erotuksetta yhtäläiseen lain suojaan. Myös uskontoon perustuva syrjintä kielletään julistuksen 2. artiklassa. Syrjinnän osalta KP-oikeuksien sopimuksen (SopS 7–8/1976) artikla 26 menee kaikkein pisimmälle, koska se on luonteeltaan itsenäinen. KP-sopimuksen artiklan 26 mukainen syrjintäkielto kieltää syrjinnän kaikilla elämänalueilla ja ilman minkäänlaista syrjintää. Artiklan 2 kohdan 1 mukaan jokainen valtio sitoutuu perustuslakiansa mukaisessa järjestyksessä ja tämän yleis-

---

⁴³ Perustuslain 6 §:n 1 momentin mukaan ”yhdenvertaisuudella tarkoitetaan muodollista ja aineellista yhdenvertaisuutta, yhdenvertaista kohtelua ja lakiin perustuvaa oikeudenmukaisuuden takaamista. Perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta annetun hallituksen esityksen (309/1993 vp s. 42) mukaan yhdenvertaisuussäännös sisältää myös tosiasiallisen tasa-arvon ajatuksen. Säännökseen on katsottu sisältyvän mielivallan kieltö ja vaatimus samanlaisesta kohtelusta samanlaisissa tapauksissa.” Ks. myös HE 44/2003 vp s. 7; Yhdenvertaisuuden sisällöllisestä ulottuvuudesta muun muassa Anttila (2013: 45–47) käyttää käsitettä *tosiasiallinen tasa-arvo*, joka on omaksuttu Suomen perustuslaissa; Esimerkiksi Sandra Fredmanin mukaan perinteisesti yhdenvertaisuusperiaatteen ytimeksi on katsottu niin sanottu muodollinen yhdenvertaisuus (formal equality), johon viitataan jo Aristoteleen Nikomakhoksen etiikka-teoksessa. Fredman 2002: 8–10; Neuvonen, P. 2008:276; Ks. myös Fredman 2011; Barnard-Heple 2000; Arnadóttir 2003.

⁴⁴ Ks. Hallberg 1999a: 43; Jyränki 2000: 313; Fredman 2002: 8–10; Neuvonen, P. 2008: 276; Anttila 2013: 168; Esimerkiksi Anttila (2013: 152) esittää omassa väitöskirjassaan, että yhdenvertaisuus samanlaisten samanlaisena kohteluna ja erilaisten erilaisena kohteluna on kuitenkin syytä erottaa yhdenvertaisuudesta syrjimättömytenä. Ks. myös Prechal & McCrudden 2009: 23–28.

⁴⁵ Ks. HE 309/1993 vp s. 43, jossa viitataan perustuslakivaliokunnan lausuntoihin PeVL 1/1986 vp (esitys tasa-arvolaiksi), PeVL 2/1987 ja 3/1983 vp. Lausuntoihin viitataan myös perusoikeuskomitean mietinnössä KM 1992: 3 s. 174; Ks. myös Anttila 2013: 121–122.

⁴⁶ Esimerkiksi kansainvälinen tuomioistuin on pohtinut yhdenvertaisuuden luonnetta klassisessa ”Minority Schools in Albania” -tapauksessa. Tuomioistuimen mukaan erilainen kohtelu on hyväksyttävää tilanteessa, jossa ”platonisesta” yhdenvertaisuudesta pyritään siirtymään ”tehokkaaseen ja todelliseen” yhdenvertaisuuteen. Ks. *Minority Schools in Albania*, PCIJ (1935) Series A./B., No. 64, s. 24; Neuvonen, P. 2008:276.

sopimuksen määräysten mukaisesti ryhtymään tarpeellisiin toimenpiteisiin toteutukseen lainsäädännöllä tai muulla tavalla tässä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet, jotka eivät ole voimassa. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklassa 14 kielletään muun muassa uskontoon perustuva syrjintä. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 14 artiklassa⁴⁷ on mainittu syrjinnän kieltö. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ottanut *Belgian linguistic*-tuomiossa (23.7.1968) kantaa siihen, miten EIS 14 artiklan perusteella kielletty syrjintä tulisi määritellä. Tuomioistuin korosti ensinnäkin sitä, että ihmisoikeussopimuksen artikla 14 ei kiellä kaikkea erilaista kohtelua sopimukseen sisältyvien oikeuksien ja vapauksien sovittamisen yhteydessä. Erilainen kohtelu voi olla hyväksyttävää, jos se on objektiivisesti perusteltavissa. Arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota päämäärään, vaikutukseen sekä demokraattisessa yhteiskunnassa normaalisti vallitseviin periaatteisiin. Legitiimin päämäärän saavuttamiseen käytettävien keinojen on lisäksi oltava sopusoinnussa suhteellisuusperiaatteen kanssa,⁴⁸ jolloin tavoiteltavaan päämäärään pyritään perusoikeuteen mahdollisimman vähän puuttuvien keinoin. Myös TSS-sopimuksen (SopS 6/1976) artiklan 2 mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat takaamaan, että tässä yleissopimuksessa mainittuja oikeuksia käytetään ilman minkäänlaista muun muassa uskontoon perustuvaa syrjintää.

Perustuslaissa säädettyjen syrjinnän kieltojen tarkoituksena on täydentää perustuslain 6.1 §:n mukaista yhdenvertaisuusperiaatetta. Esimerkiksi uskonnon perusteella on kiellettyä kohdella ihmisiä eri tavalla. Perustuslain 6 §:n 2 momenttiin sisältyvän syrjinnän kiellon perusteella ”ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella”. On huomattava, että syrjintäsäännös ei kiellä kuitenkaan kaikenlaista erontekoa ihmisten välillä, vaikka erottelu perustuisi syrjintäsäännöksessä nimenomaisesti mainittuun syyhyn. Olennaista esimerkiksi perusoikeusudistuksen esitöiden mukaan on se, voidaanko erottelu perustella perusoikeusjär-

⁴⁷ Ks. HE 309/1993 vp s. 43; Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklan 14 syrjinnän kieltö (joka takaa sopimuksessa turvattujen oikeuksien nautinnan ilman syrjintää) ei ole kuitenkaan itsenäinen, vaan se voi tulla sovellettavaksi ainoastaan tilanteissa, joissa kysymys on jonkin ihmisoikeussopimuksessa tai sen lisäpöytäkirjoissa mainitun oikeuden tai velvollisuuden loukkaamisesta; EIS 14 artiklan soveltaminen on katsottu haasteelliseksi muun muassa vähemmistöjen suojelussa, ”There is now also the prospect of a collective approach to discrimination at least in the field of the protection of minorities, and possibly in other cases where the discrimination is systemic. One of the difficulties of Article 14 is the range of enumerated grounds of discrimination coupled with its open-ended nature by adding the words ‘or other status’”. Ks. Jacobs, White & Ovey 2010: 568; Hallberg 1999: 44; Neuvonen, P. 2008: 283.

⁴⁸ Ks. *Belgian linguistic -case* (23.7.1968); Neuvonen, P. 2008: 286; Anttila 2013: 164.

jestelmän kannalta hyväksyttävällä tavalla.⁴⁹ Perustuslain 6 §:n 2 momentin tulokinnasta hyväksyttävien erotteluperusteiden osalta ei ole muodostunut kuitenkaan perustuslakivaliokunnan lausuntokäytännössä kovin selkeää linjaa, vaikka kielletyt erotteluperusteet on lueteltu selvästi perustuslain 6.2 §:ssä.⁵⁰

Yhdenvertaisuuslain (21/2004, voimaan 1.2.2004) 6 §:n 1 momentissa on lueteltu vastaavansisältöiset syrjinnän kiellon perusteet kuin perustuslain 6 §:n 2 momentissa poislukien sanat: ”ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan”. Syrjinnäksi laissa määritellään välitön ja välillinen syrjintä sekä kiellettyyn syrjintäperusteeseen liittyvä häirintä ja ohje ja käsky syrjiä. Välittömän syrjinnän käsitteen (direct discrimination) taustalla on ajatus muodollisesta yhdenvertaisuudesta (samanlaisesta kohtelusta samanlaisessa tilanteessa ja tapauksessa samalla tavoin). Esille tulevat kuitenkin myös muodollisen yhdenvertaisuusperiaatteen yhteydessä esitetyt ongelmat. Välillisen syrjinnän käsite (indirect discrimination) puolestaan perustuu yhdenvertaisuuden käsitteen materiaaliseen ulottuvuuteen. Välillisen syrjinnän yhteydessä arvioitavaksi tulevat näennäisesti yhdenvertaisen toiminnan syrjivät vaikutukset. Tosiasiallinen yhdenvertaisuus jää kuitenkin usein saavuttamatta, sillä välillistä syrjintää aiheuttava vaikutus ei sellaisenaan ole kielletty, jos toimenpide voidaan oikeuttaa muilla taloudellisilla tai sosiaalipoliittisilla perusteilla.⁵¹ Yhdenvertaisuuslain (21/2004) ”tarkoituksena on edistää ja turvata

---

⁴⁹ HE 309/1993 vp s. 43; PeVL 25/2006 vp, PeVL 59/2002 vp s. 2, PeVL 16/2006 vp; Ks. myös Anttila 2013: 125.

⁵⁰ Ks. Anttila 2013: 126; Nieminen 2006: 254; Scheininin (1999c: 239) mukaan syrjinnällä tarkoitetaan ei-hyväksyttävää erottelua ihmisten kesken näiden välillä esiintyvien erojen vuoksi. Kaikki erottelut eivät kuitenkaan merkitse syrjintää, vaan arvio erottelun hyväksyttävistä ja ei-hyväksyttävistä luonteesta riippuu muun muassa sen perusteesta (syystä tai syrjivästä tarkoituserästä) ja asteesta (syrjivistä vaikutuksista). Esimerkiksi positiivinen erityiskohtelu perustuslain 6 §:n 1 momentissa tarkoitettujen syrjinnän syiden ehkäisemiseksi tai lievittämiseksi ei ole syrjivää menettelyä. Tosin kyseisen kohtelun on oltava tilapäistä tai pyrityn tavoitteen kannalta oikeasuhteista. Ks. HE 44/2003 s. 7; Scheininin (1998: 20) mukaan myös erottelun syrjivä vaikutus ilman syrjivää tarkoituserääkin voi muuttaa sen syrjiväksi; Yhdenvertaisuudesta ja syrjintäkiellosta ks. myös Ojanen & Scheinin 2011c: 227–280; Scheinin 1996:11.

⁵¹ Yhdenvertaisuuslain (20.1.2004/21) 6 §:n mukaan syrjinnällä tarkoitetaan sitä, että 1) jotakuta kohdellaan epäsuotuisammin kuin jotakuta muuta kohdellaan, on kohdeltu tai kohdeltaisiin vertailukelpoisessa tilanteessa (välitön syrjintä). 2) näennäisesti puolueeton säännös, peruste tai käytäntö saattaa jonkun erityisen epäedulliseen asemaan muihin vertailun kohteena oleviin nähden, paitsi, jos säännöksellä, perusteella tai käytännöllä on hyväksyttävä tavoite ja tavoitteen saavuttamiseksi käytetyt keinot ovat asianmukaisia ja tarpeellisia (välillinen syrjintä). 3) henkilön tai ihmisryhmän arvoa ja koskemattomuutta loukataan tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti siten, että luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai hyökkäävä ilmapiiri (häirintä). 4) ohjetta tai käskyä syrjiä; Yhdenvertaisuuslaista on huomattava, että sitä ei sovelleta koulutuksen tavoitteisiin, sisältöön eikä koulutusjärjestelmään; Yhdenvertaisuuslain (21/2004) 2 §:n 1 momentin 3 kohta soveltuu kuitenkin koulutuksen saamiseen. Se koskee sekä julkisen että yksityisen sektorin järjestämää koulutusta, kun on kysymys koulutuksen

yhdenvertaisuuden toteutumista ja tehostaa syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeus-suojaa”.⁵² Yhdenvertaisuuden toteutumista tulee siis aktiivisin toimin edistää. Tämä velvoite kohdistuu ensisijaisesti lain säätäjään, jonka tulee omassa toiminnassaan edistää yhdenvertaisuuden toteutumista. Perusoikeusudistusta koskevan hallituksen esityksen (309/1993 vp) mukaan perustuslain 6 §:stä seuraa myös julkisen vallan käyttöön kohdistuva velvoite kohdella tasapuolisesti kaikkia uskonnollisia yhdyskuntia tai maailmankatsomuksellisia suuntauksia.⁵³

On tärkeää huomata, että syrjintä on aina kiellettyä siitä riippumatta, liittyykö tapaukseen yksi vai useampi syrjintäperuste. Kunnallisen ja julkisen koulun perusopetuksessa on siis kiinnitettävä erityistä huomiota syrjinnän välttämiseen. Esimerkiksi Korkein oikeus linjasi ratkaisussaan 2010:74, että syrjinnän ehkäiseminen on yksi perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävä peruste rajoittaa uskonnollisten yhdyskuntien itsehallinnollista toimivaltaa ja oikeutta määrätä uskonnon harjoittamisen muodoista. Korkeimman oikeuden kyseisen ratkaisun mukaan miespappi oli syyllistynyt sukupuoliseen syrjintään kieltäytyessään osallistumasta jumalanpalvelukseen naispapin kanssa. Ratkaisu toimii esimerkkinä tilanteesta, joissa yhdenvertaisuusperiaatetta ja syrjinnän kieltä on punnittava muiden periaatteiden, tässä tapauksessa uskonnonvapauden, kanssa. Tällöin ko-

---

tai ammatillisen ohjauksen saamisesta. Yhdenvertaisuuslaki vaikuttaa uskonnonopetukseen ja sen järjestämiseen selkeästi kaikkinaisen syrjinnän kiellon kautta; HE 44/2003 vp s. 1, 4, 63; Ks. myös Ahtela, Bruun, Koskinen, Nummijärvi & Saloheimo 2006: 206–207; Scheinin 1999c: 242; Scheininin (1996: 11) mukaan ”kun välitön syrjintä tarkoittaa (muodollisesti) erilaista kohtelua (erottelua) jonkin ei-hyväksyttävän perusteen nojalla, välillisellä syrjinnällä tarkoitetaan näennäisesti tai muodollisesti samanlaista kohtelua, joka ihmisten erilaisuuden vuoksi tosiasiallisesti kuitenkin johtaa syrjiviin vaikutuksiin”.

⁵² Ks. Yhdenvertaisuuslaki (21/2004) 4 §, Viranomaisten velvollisuus edistää yhdenvertaisuutta ja 2 momentti: ”Etnisen yhdenvertaisuuden edistämiseksi viranomaisten tulee laatia suunnitelma (yhdenvertaisuussuunnitelma) siinä laajuudessa kuin kunkin viranomaisen toiminnan luonne sitä vaatii. Yleiset suositukset tässä momentissa tarkoitetun suunnitelman sisällöstä antaa sisäasiainministeriö. (9.11.2007/978)”; Ks. myös HE 44/2003 vp s. 62; Yhdenvertaisuuslain mukaan on tärkeää tunnistaa syrjintä, suunnitella toimenpiteitä syrjinnän poistamiseksi ja seurata toimenpiteiden toteutumista. Yhdenvertaisuuslakia sovelletaan sekä julkisessa että yksityisessä toiminnassa. Yhdenvertaisuuslain soveltamisalaa on vähitellen laajennettu, mutta sen ulkopuolelle ovat edelleen jääneet yksityis- ja perhe-elämän piiriin kuuluvat oikeustoimet. PeVL 26/2008 vp s. 2; Hallberg 2011a: 42–43; Laakso, Suviranta & Tarukannel 2006: 316; Ahtela ym. 2006: 184–185.

⁵³ Yhdenvertaisuussäännös saattaa yleisesti ohjata ja suunnata lainsäädäntötoimintaa tai sisältää nimenomaisen perustuslaillisen toimeksiannon tietyn lainsäädännön toteuttamiseksi. Hallituksen esityksen (309/1993 vp s. 42) mukaan ”Lainsoveltajaan kohdistuva yhdenvertaisuusperiaate on tuomioistuinten ja muiden viranomaisten harkintavallan rajoitusperiaate”; Lainsäätäjän harkinnalle asetetuissa rajoissa pyritään myös kulloisenkin yhteiskunnan kehityksen vaatimaan sääntelyyn. Ks. PeVL 12/1990 vp ja PeVL 3/1991 vp.

rostuu erityisesti yhdenvertaisuuden ja syrjinnän kiellon periaatevaikutus.⁵⁴ Yhdenvertaisuusperiaate ei sinällään aseta estettä myöskään tosiasiallista tasa-arvoisuutta edistävälle tarpeelliselle tietyn ryhmän (esimerkiksi lapset, vähemmistöt) asemaa ja olosuhteita parantavalle positiiviselle erityiskohtelulle⁵⁵, jos sille on olemassa oikeuttavat perusteet. Perustuslain 6 §:n 3 momentissa todetaan: ”Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilönä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.”⁵⁶ Säännöksen sanamuoto voidaan nähdä perustuslaintasoisena vahvistuksena sille lähtökohdalle, ettei lapsi itsenäisesti määrää kaikkien perusoikeuksiensa käytöstä. Säännös täydentää myös perustuslain 14.3 §:n yleissäännöstä yksilön vaikuttamismahdollisuuksien edistämistä. Lapsen kehityksen asteen määrittävät kuitenkin ne, joilla on tosiasiallinen puhevalta perusoikeuden käyttämiseen.⁵⁷ Toisaalta tämän kanssa osin jännitteisenä voidaan nähdä se, että perusoikeuksien katsotaan kuuluvan lähtökohtaisesti kaiken ikäisille ja siis myös lapsille. Esimerkiksi perustuslain 6.2 §:ssä kielletään myös eri asemaan asettaminen iän perusteella, jota korostaa sanat: ketään ei saa asettaa eri asemaan. Suomen perusoikeusjärjestelmä on kirjoittamistavaltaan siis sukupuoli- ja ikäneutraali. Tosiasiallisesti kuitenkin alle 18-vuotias on Suomen lainsäädännön mukaan vielä lapsi ja yleisen ikärajoitteisen oikeustoimikelpoisuutensa osalta vajaavaltainen tai ei-täysivaltainen. Alle 18-vuotiaan lapsen katsotaan olevan YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991 artiklan 1) ja Suomen perustuslain 6.3 §:n säännöksen antaman erityissuojan piirissä. Käsitk-

⁵⁴ Ks. perusoikeuksista lainsäätäjän toiminnassa myös PeVM 25/1994 vp; HE 309/1993 vp s. 43; Anttila 2013:88; Toisaalta syrjinnän kieltö voi olla myös ehdoton sääntö, josta ei edes hätilän aikana voi poiketa. Ks. tästä perustuslain 23 § ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 15 artikla sekä Kansalais- ja poliittisten oikeuksien sopimuksen (SopS 7–8/1976) 4 artikla.

⁵⁵ Ks. HE 309/1993 vp s. 42–43; Ks. myös lausunto tasa-arvolain kokonaisuudistusta koskevasta lakiehdotuksesta (PeVL 40/2004, 2/1 vp) sekä lausunnossa yhdenvertaisuuslakiehdotuksesta (PeVL 10/2003, 3/I vp); Anttila 2013: 134; Positiivisella erityiskohtelulla tarkoitetaan tasa-arvolain 9 §:n 4 momentin määritelmän mukaan väliaikaiseen suunnitelmaan perustuvia erityistoimia tosiasiallisen tasa-arvon edistämiseksi, ja joilla pyritään tasa-arvolain tarkoituksen toteuttamiseen. Erityiskohtelun tulee täyttää muun muassa suhteellisuusperiaatteen vaatimukset. Anttilan (2013: 66) mukaan tasa-arvon edistämismahdollisuuksia eivät tosin rajoita samat kriteerit kuin positiivisen erityiskohtelun käyttöä, vaan positiivisen erityiskohtelun rajat määräytyvät eri tavalla osana yhdenvertaisuusperiaatetta ja tosiasiallista tasa-arvoa, eikä poikkeuksena siitä. Hyväksyttävät tavoitteet positiivisen erityiskohtelun osalta eivät hänen mukaansa kuitenkaan riitä, vaan on tarkasteltava myös niitä keinoja, joiden avulla tavoitteisiin pyritään. Tällöin on kiinnitettävä huomiota tavoitteiden saavuttamiseksi ehdotetun keinon hyväksyttävyyteen ja sääntelyn oikeasuhtaisuuteen. Oikeasuhtaisuusvaatimuksen nostaminen hyväksyttävyyserusteiden vaatimuksen rinnalle vastaa Anttilan (2013: 136) käsityksen mukaan myös ihmisoikeussopimusten syrjintäkieltoja koskevaa tulkintakäytäntöä.

⁵⁶ Saraviita 2011: 193; Ks. myös Laakso, Suviranta & Tarukannel 2006: 316–319, 321 ja Koskinen & Kulla 2009: 98; Mäenpää 2002: 126, 129–130; Ojanen 2009a: 26.

⁵⁷ Ks. HE 309/1993 vp s. 45; PeVL 12/1982 vp.

seni mukaan positiivisen erityiskohtelun haasteena on erityisesti lasten tasa-arvoisen aseman turvaaminen aikuisväestöön nähden. Perustuslakivaliokunnan mukaan positiivinen erityiskohtelu on sidoksissa puutteisiin tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutumisessa.⁵⁸ Lisäksi on tärkeää huomata, että perustuslain syrjintäkielto koskee myös pelkkää erilliskohtelua (segregaatiota).⁵⁹ Olennaista on, että mahdolliselle erilaiselle kohtelulle esitetään perustuslain 6 ja 11 §:n kannalta hyväksyttävä peruste ja ettei hyväksyttäväänkään perusteeseen tukeutuva erottelu muodostu asteeltaan niin voimakkaaksi, että se muodostuu vaikutukseltaan syrjiväksi.⁶⁰

Yhdenvertaisuus liittyy vahvasti myös uskonnonvapauden tosiasialliseen toteutumiseen monikulttuuristuvan koulun perusopetuksessa. Perusoikeusuudistuksen -95 jälkeen ei enää riitä, että lainsäädännöllä kielletään syrjintä, vaan lisäksi julkisen vallan viranomaisten on ryhdyttävä aktiivisiin toimiin tosiasiallisen tasa-arvon toteutumiseksi. Tätä edellyttää myös perustuslain 22 §.⁶¹

1.3.2 Suhteellisuusperiaate ja kansallinen harkintamarginaali

Toinen tämän tutkimuksen kannalta tärkeä periaate on yhdenvertaisuuden toteutumiseen läheisesti kiinnittyvä suhteellisuusperiaate. Hallintolain (434/2003) 6 §:n yleissäännöksen mukaan viranomaisten toimenpiteiden on oltava ”oikeassa suhteessa tavoiteltavaan päämäärään nähden.” Viranomaisen on mitoitettava toimintansa oikein. Suhteellisuusperiaatteen voidaan katsoa muotoutuneen oikeus-

---

⁵⁸ PeVL 10/2003 vp s. 3; Ks. myös HE 44/2003 vp s. 45–46; Vrt. Perusoikeusuudistuksen -95 valmistelussa oli esillä myös ajatus lapsen oikeuksien kokoamisesta omaksi pykäläkseen. Valmistelussa päädyttiin kuitenkin sijoittamaan lapsen oikeuksia koskevat säännökset yhdenvertaisuussäännöksen yhteyteen, johon ehdotettiin otettavaksi maininta lapsen oikeudesta tulla kohdelluksi tasa-arvoisesti yksilönä (myös aikuisväestöön nähden). Toisaalta lapset tarvitsevat vajaavaltaisina ja aikuisväestöä heikompana ryhmänä erityistä suojelua ja huolenpitoa; Perustuslakivaliokunta on kiinnittänyt huomiota perustuslainsäädännökseen 6.3, joka ilmaisee periaatteen lasten kohtelemisesta yksilöinä. Säännös antaa myös perustan lainsäädännön kehittämiseksi lasten tasa-arvoisen aseman turvaamiseksi aikuisväestöön nähden. Ks. PeVM 7/2006 vp s. 2 ja PeVL 58/2006 vp s. 2; Ks. myös Viljanen, V.-P. 2011a: 104.

⁵⁹ Ks. HE 309/1993 vp s. 45

⁶⁰ Scheinin 1999d: 370.

⁶¹ Kun pyritään tosiasiallisesti muuttamaan eriarvoisuutta ja syrjintää ollaan niin sanotun transformatiivisen tasa-arvon ulottuvuuden ytimessä. Ongelmana ei aina ole välttämättä erilaisuus, vaan myös haitta, joka liittyy tähän erilaisuuteen. Ks. tosiasiallisen tasa-arvon ulottuvuuksista tarkemmin esimerkiksi Anttila 2013: 50–53; Ks. myös Fredman 2011: 28–32 ja Benhabib 2002.

käytännössä ja hallinto-oikeudellisessa doktriinissa ja sitä kautta se on vakiinnut-
tanut asemansa yhdeksi hallinto-oikeudelliseksi periaatteeksi.⁶²

Suhteellisuusperiaate on joustava ja tulkinnallisesti avoin normi, jonka sisältö konkretisoituu lähtökohtaisesti yksittäistapauksellisessa päätöksentekoprosessissa. Viranomaisen on mahdollista ottaa päätösharkinnassa huomioon erilaisia näkökohtia, arvoja, intressejä ja hallinnollisia tarkoituksenmukaisuusnäkökohtia.⁶³ Suhteellisuusperiaate on tärkeä apuväline muun muassa sallitun erilaisen kohtelun ja kielletyn syrjinnän välisen rajan määrittelyssä. Olosuhteilla on merkitystä harkinnassa ja kohtuuttomuutta on arvioitava tapauskohtaisesti.⁶⁴ Suhteellisuusperiaate edellyttää ensinnäkin, että viranomaisen toimenpiteen tulee olla tarpeellinen ja välttämätön tietyn tavoitteen saavuttamiseksi. Toimenpide on sallittu vain sillä edellytyksellä, ettei käytettävissä ole lievempää keinoa tavoitellun päämäärän saavuttamiseksi. Käytettävistä keinoista tulee valita sellainen, joka rajoittaa tai aiheuttaa vähiten haittaseuraamuksia. Esimerkiksi pelkästään hallinnollisten tarpeiden arviointi ei riitä. Toiseksi suhteellisuusperiaate edellyttää, että hallinnollinen toimi on asianmukainen ja sovelias, tehokas sekä sopiva asetettuihin tavoitteisiin nähden. Kolmanneksi viranomaisen toimenpiteen tulee täyttää oikeasuhtaisuuden vaatimus, joka konkretisoituu silloin, kun punnitaan keskenään yhtäältä julkisten intressien vaatimuksia ja toisaalta yksityisten oikeusaseman rajoituksia. Intressivertailussa tulee tällöin ottaa huomioon, ettei yksityisen asemaan puututa enemmän kuin julkisen intressin toteuttamisen kannalta on välttämätöntä.⁶⁵

Tässä tutkimuksessa suhteellisuusperiaate ja sen käyttö näkyy ja konkretisoituu uskonnonvapauden perusoikeuden osalta ensisijaisesti lainsäätäjän toiminnassa ja yksittäistapauksellisessa (case-by-case) päätöksentekoprosessissa ja kokonaisharkinnassa. Tässä harkinnassa vaikuttaa tapausten samankaltaisuus tai erilaisuus sekä ennen muuta yhdenvertaisuuden toteutuminen. Esimerkiksi monikulttuuristuvan julkisen koulun on varmistettava toiminnassaan tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutuminen myös uskonnonvapauden käyttämisen suhteen niin katso-

---

⁶² Ks. Niemivuo & Keravuori 2003: 118–119; Mäenpään (2003: 169) mukaan suhteellisuusperiaate merkitsee viranomaisten konkreettisessa toiminnassa sitä, että valittujen keinojen tai toimenpiteiden tulee olla asianmukaisia, tilanteeseen sopivia ja tehokkaita tavoitteen saavuttamiseen nähden; Ks. myös Nieminen 2013: 131.

⁶³ Esimerkiksi Määttä (2005: 268–274) käyttää suhteellisuusperiaatteesta termiä kodifioiva joustava normi, jonka sisältö on täsmentynyt jo ennen niiden säätämistä oikeuskäytännössä tai alan toimijoiden vakiintuneissa käytännöissä. Uuden lain säätäminen on ikään kuin lainsäätäjän päätös tiivistää vakiintunut käytäntö uudeksi joustavaksi normiksi; Mäenpää 2003: 355; Ks. myös Tuomela 2006: 8.

⁶⁴ Ks. Suhteellisuusperiaatteen kritiikistä syrjintäoikeuden näkökulmasta esimerkiksi Fredman 2002: 116–119; Ks. myös Neuvonen P. 2008: 278.

⁶⁵ Emt. 329–331; Mäenpää 2002: 128 ja 2003: 93, 169.

mukselliset enemmistöt kuin vähemmistötkin tasavertaisesti huomioiden. Viranomaisen on valittava toimenpiteisiin tarkoitetuista keinoista vähiten oppilaalle haittaseuraamuksia aiheuttava. Perusoikeuspunninnan on asetettava siis tähän kehykseen. Käsitykseni mukaan keskeisenä perus- ja ihmisoikeudellisena lähtökohtana tulee olla tällöin nimenomaan oppilaan tosiasiallisen uskonnonvapauden toteutuminen, jossa on pyrittävä ensisijaisesti yhdenvertaisuusnäkökohtien huomioon ottamiseen.⁶⁶ Viranomaisen ja päätöksentekijän tehtävänä on saavuttaa kaikkien perusoikeuksien toteutumisen kannalta mahdollisimman optimaalinen punnintaratkaisu. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) tulkinnan mukaan suhteellisuusperiaatteessa on loppujen lopuksi kysymys oikean tasapainon löytämisestä eri velvollisuuksien, oikeuksien ja intressien välillä.⁶⁷

Erityisen tärkeäksi suhteellisuusperiaate on tullut Euroopan ihmisoikeussopimuksen tulkinnassa ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä sopimuksen mukaisia ihmisoikeuksia suojattaessa. EIT on korostanut suhteellisuusperiaatteen merkitystä muun muassa tuomiossaan *Klein v. Slovakia* (31.10.2006). Klein oli tuomittu kansallisessa tuomioistuimessa uskonnon häpäisystä kirjoitettuaan lehtiartikkelin, jossa hän arvosteli kovasanaisesti ja ivallisesti Slovakian katolisen kirkon johtohenkilöä.⁶⁸ Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen arvioinnissa ratkaisevaksi rajoituksen hyväksyttävyyden kannalta muodostui kysymys siitä, oliko puuttuminen ollut välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa, oliko sille toisin sanoen olemassa pakottava tarve. EIT nosti esiin harkintamarginaalin, joka kansallisella viranomaisella on pakottavan tarpeen ja välttämättömien toimenpiteiden arvioinnissa. Klein oli kohdistanut kritiikkinsä kuitenkin ainoastaan katolisen kirkon johtohahmoon, eikä ollut lausunnollaan halventanut katolista kansanryhmää heidän uskontonsa perusteella tai puuttunut heidän oikeuteensa tunnustaa ja harjoittaa uskontoaan. EIT:n mukaan Kleinin tuomitseminen uskonnon häpäisemisestä oli itsessään epäasianmukaista ja puuttuminen hänen sananvapauteensa ei ollut oikeasuhtaista tai välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa.⁶⁹ Suhteellisuusperiaatteen soveltamiseen ihmisoikeustuomioistuimen käy-

---

⁶⁶ Ks. Tuomela 2006: 2; Suhteellisuusperiaatetta voidaan esimerkiksi Kettusen (2012: 48) mukaan kutsua myös niin sanotuksi metaperiaatteeksi, jota käytetään niin vertailtaessa konkreettisia oikeushyviä kuin punnittaessa vastakkain muita periaatteita ja perusoikeuksia. Suhteellisuusperiaatteen luonteeseen ja soveltamiseen sisältyy näin intressipunnintaa.

⁶⁷ Ks. van Dijk & van Hoof 1998: 81; Pitkänen, M. 2013: 62.

⁶⁸ Ks. *Klein v. Slovakia* (31.10.2006) § 12–25; Saarela 2011: 56.

⁶⁹ Em. EIT:n tuomion kohdat 45–55; Suhteellisuusperiaatetta on sovellettu myös tuomioissa *Goodwin v. Yhdistynyt Kuningaskunta* (11.7.2002) ja *X, Y ja Z v. Yhdistynyt Kuningaskunta* (2.4.1997); Harkintamarginaalia käyttäessään valtion on kuitenkin pysyttävä kansainvälisten velvoitteiden noudattamisen rajoissa; Saarela 2011: 56–57.

tännössä liittyy läheisesti valtion harkintamarginaali, joka sisältyy oikeuksiin, joiden käyttäminen sivuaa muiden oikeuksia tai yleistä etua.⁷⁰

Harkintamarginaalia koskeva oppi luotiin varsinaisesti EIT:n tapauksessa *Handy-side v. Yhdistynyt Kuningaskunta* (7.12.1976) yhteydessä. Harkintamarginaaliopin perusideana on se, että kansallinen lainsäätävä, tuomioistuin tai viranomai-nen on määrättyissä tilanteissa kansainvälistä tuomaria paremmassa asemassa arvioimaan ihmisoikeusvelvoitteiden asettamia vaatimuksia. Valtion harkintaval-taan sisältyy esimerkiksi oikeus rajoittaa henkilölle taattua oikeutta artiklassa määriteltyjen tavoitteiden toteuttamiseksi, milloin se on välttämätöntä.⁷¹

Käytännössä harkintamarginaalioppi tarkoittaa näin sitä, ettei ihmisoikeustuomio-istuin itse pyri arvioimaan ratkaistavissaan tapauksissa erilaisten rajoitusten ob-jektiivista välttämättömyyttä, vaan se jättää tältä osin jäsenvaltioille tietyn harkin-tamarginaalin. Suhteellisuusperiaate on kuitenkin aina otettava huomioon rajoi-tuksia toimeen pantaessa. Rajoituksen tulee olla oikeassa suhteessa tavoiteltavaan päämäärään nähden.⁷²

Valtion harkintamarginaali -doktriini on siis tapa toteuttaa oikeuksien minimita-soa ihmisoikeusjärjestelmässä ja antaa sopijavaltioille toimivalta määrättyin edel-lytyksin määrittää omassa oikeusjärjestyksessään omaan kulttuuriinsa soveltuva tulkinta oikeuksista. Harkintavalta -doktriini mahdollistaa osaltaan oikeuksien johdonmukaisen tulkinnan.⁷³ Myös perustuslakivaliokunta on linjannut mietin-

⁷⁰ “States generally enjoy a wide margin of appreciation Article 9 matters”. Evans 2001: 134.

⁷¹ Ks. Viljanen, V.-P. 1996: 798–799; V.-P. Viljasen (1996: 801) mukaan johtuen harkintamar-ginaaliopista ja väljistä rajoituslausekkeista harmonisointi saattaa soveltua laajemmin selvit-tämään perusoikeuden aineellista sisältöä kuin rajoitusten sallittavuutta; Viljanen, J. 2003: 247; Ks. myös Rautiainen 2011: 1153; Rautiaisen (2011: 1154) mukaan valtion harkintamar-ginaalia koskeva oppi ilmentää paitsi kontekstuaalista tulkintaa, myös subsidiariteetti- eli lä-heisyysperiaatetta ja demokratiaperiaatetta. Ihmisoikeustuomioistuimen tulee toisaalta turvata tietty ihmisoikeussuojan taso jokaisessa sopimusvaltiossa. Tämän ovat myös EIS:n kansalliset jäsenvaltiot velvollisia turvaamaan omassa oikeusjärjestyksessään. Huomioon on tässä yhtey-dessä otettava Anttilan (2013: 168) mukaan myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 53 artikla, jonka mukaan sopimusta ei voida käyttää heikentämään sitä suojaa, joka oikeuksille on jo kansallisen lainsäädännön piirissä annettu.

⁷² Ks. Pellonpää 2005: 229–232; Ks. harkintamarginaaliopista myös Yourow 1996.

⁷³ Harkintamarginaalia koskevan opin lähtökohtana on ollut valtion suvereenisuuden turvaami-nen tilanteessa, jossa valtio sitoutui kansainväliseen ihmisoikeussopimukseen. Nieminen 2013: 6; Esimerkiksi Pellonpään (2005: 229–230) mukaan valtioilla on laaja harkintavalta sil-loin, kun kansalliset käsitykset käsiteltävänä olevasta asiasta vaihtelevat ja vastaavasti kapea silloin, kun yhteinen eurooppalainen mittapuu voidaan katsoa olevan olemassa; Pitkänen, M. 2013: 65; There is a tendency to provide a wide range of margins of appreciation for the re-quirement of a ‘balancing a range complex factors’. Bajalan 2008: 9–10 ja Evans 2001: 142; Euroopan ihmisoikeustuomioistuin jättää harkintamarginaalin piiriin sellaiset kysymykset, jotka voisivat johtaa tuomioistuimen määrittämän oikeuden tehottomuuteen sopijavaltiossa.

nössään Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomuksesta vuodelta 2012⁷⁴, että ihmisoikeustuomioistuimen tulkintakäytäntö sallii sopimusvaltioiden laajan harkintamarginaalin soveltamisen. Perustuslakivaliokunta katsoo, että tulkintaan vaikuttaa se, millaisissa oloissa yhteiskunta on kehittynyt. Uskonnon opetuksen osalta valtion harkintamarginaaliin kuuluvat esimerkiksi valtakunnallisesti hyväksytyt *opetussuunnitelmat ja niiden sisältö*. Opetussuunnitelmia sovelletaan lain tasoisesti ja niitä on opettajan myös omassa työssään seurattava. Erityisesti perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita on noudatettava, mutta koulukohtaisesti laadittua opetussuunnitelmaa voidaan osin joustavasti soveltaa kunkin paikallisen koulun tilanteeseen ja tarpeisiin parhaiten sopivaksi. Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan (SopS 18–19/1990) 2 artiklan mukaan keskeisin yleinen valtion harkintamarginaalia rajoittava periaate on niin sanottu *indoktrinaation kieltö*, joka muodostaa ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön valossa valtion toimintavapauden ehdottoman rajan. Tämä sisältää muun muassa kiellon pyrkiä juurruttamaan valtauskonnon mukaisia käsityksiä vastoin vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen heidän uskonnollisten tai aatteellisten vakaumustensa mukaista kasvatusta tai opetusta.⁷⁵

On siis asioita, jotka EIT katsoo olevan tarkoituksenmukaisempaa ratkaista Euroopan ihmisoikeussopimukseen liittyneiden jäsenmaiden sisäisin keinoin.⁷⁶ Sellaisia ovat edellä mainittujen lisäksi muun muassa moraaliset kysymykset, joissa kansalliset viranomaiset ovat kyvykkäämpiä arvioimaan puuttumisen välttämät-

---

Sopijavaltio käyttää harkintamarginaalia aina ihmisoikeustuomioistuimen valvonnassa. Ks. Uoti 2004: 203–204; Nieminen 2013: 131; Ihmisoikeustuomioistuin on yleisesti uskonnonvapautta ja erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artiklaa koskevassa ratkaisukäytännössään korostanut sopimusvaltioiden laajaa harkintamarginaalia, joka johtuu siitä, että Euroopan maiden kesken on suuria eroja kulttuurisen ja historiallisen kehityksen osalta. Ks. esimerkiksi *Lautsi ym. v. Italia* tuomion (18.3.2011) kohdat 61–62 ja 68–69; *Handyside v. Yhdistynyt Kuningaskunta* (7.12.1976), kappale 49; *Hatton ym. v. Iso-Britannia* (8.7.2003), kappale 103; Vrt. myös tuomio *Leyla Sahin v. Turkki* (10.11.2005), jossa toteutettiin Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) kontekstuaalista tulkintaa. Tällöin valtion erityisolosuhteet otetaan myös huomioon.

⁷⁴ PeVM 2/2014 vp.

⁷⁵ Ks. *Lautsi ym. v. Italia* tuomion (18.3.2011) kohdat 59–62 ja *Folgerö ym. v. Norja* tuomion (29.6.2007) kohta 84; Myös perustuslakivaliokunta on mietinnössään (2/2014 vp) Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin kertomuksesta vuodelta 2102 korostanut sitä, että koulujen toiminnassa ja niitä koskevassa ohjauksessa on tärkeää ottaa huomioon keskeiset Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännöstä ilmenevät periaatteet, kuten indoktrinaation kieltö, julkisen vallan neutraalisuuden vaatimus sekä uskonnollinen suvaitsevaisuus ja moniarvoisuus. Tämä sisältää haasteen myös valtion tukemien julkisten koulujen opetukselle ja niiden omalle toiminnalle.

⁷⁶ Ks. Parker 2006; In *Manoussakis v. Greece*, the Strasbourg Court specified that restrictions on religious freedom “call for very strict scrutiny by the Court”. Ks. *Manoussakis and others v. Greece* (26.9.1996). Morini 2010: 616.

tömyyden sekä hyväksyttävyyden kuin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien. Marginaalioppia sovelletaan esimerkiksi uskonnon ja uskon ilmaisemista koskevilla tapauksissa, kun uskonnon ja valtion suhde asianomaisessa maassa on tiedossa ja tiedetään, että on parempi, että kansalliset viranomaiset edistävät ”yksilön ja sosiaalisen hyvän välistä tasapainoa”.⁷⁷ Tarkoituksena on siten, että yksilö saisi turvaa jo kansallisten lakien ja oikeusturvajärjestelmien avulla. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen Euroopan ihmisoikeussopimuksen kansainvälisessä ratkaisu- ja soveltamiskäytännössä kehittämä oppi valtion harkintamarginaalista (margin of appreciation) rajoittaa näin osaltaan perus- ja ihmisoikeuksien tulkinnallista harmonisointia. Henkilön oikeuksien kanssa vastakkain punninnassa voivat olla yleinen etu, toisten henkilöiden oikeudet tai yhteisön arvot ja moraalit vaatimukset.⁷⁸

Juuri perusoikeuspunninta kahden perusoikeuden välillä on sellainen tilanne, jossa valtion harkintamarginaalin käyttö tulee kysymykseen. Tällöin kansallisvaltio tekee sen omaan oikeusjärjestykseen parhaiten soveltuvan ratkaisun. Sekä suhteellisuusperiaatteeseen että harkintamarginaaliin liittyy siten oikean tasapainon löytäminen. Mitä tiukempi suhteellisuuden vaatimus käsillä olevassa tulkinnassa on, sitä kapeampi on valtion harkintamarginaali. Mikäli kohtuullinen tasapaino on kansallisesti löydetty, voidaan viranomaisten katsoa pysyneen harkintamarginaalin rajoissa.⁷⁹

Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 8–11 artikloissa on määritetty valtion harkintamarginaalin piiri asettamalla oikeuden rajoitus riippuvaiseksi artiklatekstissä ilmenevästä hyväksyttävästä perusteesta tai syystä. Hyväksyttävän syyn lisäksi rajoitus on määritettävä laissa ja sen on noudatettava suhteellisuusperiaatetta ollakseen ihmisoikeussopimuksen mukainen. Samalla tulee ottaa huomioon taatun oikeuden merkitys henkilölle ja toisaalta rajoituksella suojattavan oikeushyvän tärkeys. Rajoitus ei myöskään saa kohdistua taatun oikeuden ytimeen. Uskonnon ilmaisemisen tai manifestoimisen rajoituksiin kuuluu laissa säädetyn lisäksi rajoituksen ’välttämättömyys demokraattisessa yhteiskunnassa’. Rajoitusperusteen hyväksyttävyyden lisäksi taatun oikeuden rajoittaminen tulee toteuttaa menetelmällä, joka vähiten rajoittaa taattua oikeutta, mikäli hyväksyttävän rajoitusperusteen saavuttamiseksi on mahdollista käyttää erilaisia menetelmiä.⁸⁰ On

⁷⁷ Moraalin ja uskonnon osalta on Niemisen (2013: 134) mukaan vaikea saavuttaa yleistä konsensusta. Vaikeasti ymmärrettävää on sekin, miten konsensusta eli yksimielisyyttä mitataan. Tällöin sovellettaviksi tulevat suhteellisuusperiaate ja valtion harkintamarginaali; Pellonpää 2005: 229–230.

⁷⁸ Martin 1997: 159; Uoti 2004: 202–203; Vrt. myös Nieminen 2013: 6; Mancini 2010: 24–27.

⁷⁹ Ks. Arai-Takahashi 2002: 14–15; Pitkänen, M. 2013: 65.

⁸⁰ Rajoitusperusteista ks. Viljanen, J. 2003: 174; Viljanen, V.-P. 2001; Uoti 2004: 329, 333–344; Toisaalta esimerkiksi Juhani Kortteisen (2013) mukaan *tulkinnallinen harkintavalta* johtaa

myös huomattava, että ihmisoikeustuomioistuin tulkitsee ihmisoikeussopimusta yhteisön nykyhetken olosuhteitten edellyttämällä tavalla.⁸¹ Tulkintakäytännössä on puhuttu myös niin sanotusta *luovasta tulkinnasta*, jolloin perustuslain tulkinnassa on otettava huomioon myös muuttuvan yhteiskunnan kulloisetkin tarpeet.⁸²

Tapausesimerkkinä harkintamarginaalin vaikutuksesta voidaan mainita *Mann Singh v. France* (27.11.2002), jossa uskontoaan harjoittava sikhi valitti siitä, ettei hän voinut käyttää turbaania ajokorttinsa valokuvassa niin kuin hän oli toiminut aikaisemmissa lupaa koskevilla valokuvilla. Tuomioistuin hylkäsi hänen valituksenensa. Tässä tapauksessa Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklan 9 sisällön tulkinta oli erittäin rajoitettu.⁸³ Kyseinen artikla ei sinänsä tarjonnut uskonnollisten oikeuksien suojaa uskonnolliseen pukeutumiseen yhdistettynä.

On kuitenkin korostettava, ettei Suomen perusoikeusjärjestelmässä ole vastinetta Euroopan ihmisoikeussopimuksen tulkinnassa omaksutulle opille valtion harkintamarginaalista, eikä sitä sellaisenaan ole mahdollista tuoda kansallisen oikeusjärjestyksen sisälle.⁸⁴ Tällöin kansallisilla tuomioistuimilla on itsenäinen harkintavalta perusoikeustulkinnassa erityisesti sellaisissa asioissa, joista ei ole olemassa yleiseurooppalaista konsensusta, kuten arvoihin, moraaliin ja uskonnonopetukseen sekä sen organisointiin liittyvissä kysymyksissä. Voidaan paremminkin puhua kullekin valtiolle kuuluvasta *tulkinnallisesta harkintavallasta* uskonnonvapausasioissa ja uskonnonopetusasioissa. Kansallisessa perusoikeusvalvonnassa keskeistä puolestaan on ihmisoikeusvastaavuus.⁸⁵ Toisaalta tulee ymmärtää, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen ja kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan

---

Euroopan ihmisoikeussopimuksen soveltamisessa usein siihen, että EIT ei itse asiassa tutki kovin tarkkaan rajoitusten hyväksyttävyyttä, jos se katsoo arvioinnin kuuluvan valtion tulkinnallisen harkintavallan piiriin. Tällöin todistustaakka kääntyy hänen mukaansa tavallaan valittajalle, jonka on näytettävä, etteivät rajoitukset ole olleet perusteiltaan hyväksyttäviä. Suomessa laintasoisena voimassa olevan KP-sopimuksen soveltamisessa taas säilyy Kortteisen mukaan selkeämmin valtion velvollisuus näyttää toteen rajoitusten hyväksyttävyyden.

⁸¹ Uoti 2004: 348.

⁸² Tätä *luovan tulkinnan* käsitystä on edustanut Suomessa muun muassa Antero Jyränki, joka esitti sen jo vuonna 1968. Ks. Jyränki 2003: 427.

⁸³ Ks. myös tuomiot *X v. United Kingdom* (12.10.1978); *Phull v. France* (11.1.2005); *El Morsli v. France* (4.12.2008).

⁸⁴ Mikäli myös kansalliset tuomioistuimet omaksuisivat ajatuksen ”harkintamarginaalista”, tämä veisi perustan V.-P. Viljasen mukaan niiltä argumenteilta, joiden nojalla Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut voivansa jättää tulkinta- ja harkintavaltaa kansallisille tuomioistuimille. Viljanen, V.-P. 2001: 288–290.

⁸⁵ Esimerkiksi Jukka Viljasen (2005: 514) mukaan perustuslakivaliokunnan suorittamassa perusoikeustulkinnassa on luontevaa mennä tietyissä tilanteissa ihmisoikeustuomioistuimen tulkintaa pidemmälle. Ihmisoikeustuomioistuimen noudattamaan harkintamarginaalioppiin ei voida vedota kuitenkaan kansallisessa valvonnassa; Ks. harkintavallan luonteesta esimerkiksi Kortteinen 2013.

sopimuksen määräykset ovat meillä voimassa lain tasoisin normeina. Ne ovat ensisijaisia suhteessa kotimaisen oikeuden normeihin niiden *minimitasovaikutuksen* vuoksi. Tämän vaikutuksen mukaan perusoikeuksien suojan tasoa ei voida laskea kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa turvattua suojaa alemmaksi. Esimerkiksi uskonnonvapauden kansainvälisten ihmisoikeussopimusten tarjoaman suojan osalta on tärkeää saavuttaa tietty minimitaso, jonka kansallinen perusoikeussuoja voi myös ylittää.⁸⁶

1.4 Käsitteet ja tärkeät lähtökohdat

1.4.1 *Tässä tutkimuksessa esillä olevien muiden tieteenalojen käsitteiden määrittelyä*

Sekularisaatiolla voidaan ymmärtää institutionaalisen uskonnon merkityksen ja kontrollin vähenemistä länsimaisissa yhteiskunnissa, uskonnon aseman heikentymistä ja uskonnon yksityistymistä. Tämän tutkimuksen taustoituksen kannalta merkittävä asia on uskonnollisen kasvatuksen väheneminen ja sekularisaation⁸⁷ eteneminen yhteiskunnassa. Näillä muutostekijöillä on ilmeiset vaikutukset uskonnollisuuteen sekä uskonnon opetuksen järjestämiseen koulussa ja myös selviä implikaatioita monikulttuurisuuden ymmärtämiseen nykyajan koulussa. Sekularisuus tarkoittaa puolestaan valtion puolueettomuutta uskontoihin nähden, mikä merkitsee yleensä käytännössä valtion ja kirkon erottamista toisistaan. Sekulaarisuudesta voidaan käyttää myös nimityksiä maallisuus tai tunnustuksettomuus. Alkujaan sekularismi on tarkoittanut myönteistä suhtautumista uskonnonvapauteen. Tällä myönteisyydellä on tarkoitettu, että se kuuluu kaikille ja sitä, että valtion puolueettomuus sekä tunnustuksettomuus on taattu suhteessa uskontoihin ja

---

⁸⁶ Esimerkiksi Kortteisen (2013) mukaan perusoikeusmyönteisen tulkinnan kannalta ja uskonnonvapauden osalta julkisen koulun perusopetuksessa KP -sopimus antaa yksilön uskonnonvapaudelle korkeampitasoista suojaa, ja se muodostaa sen minimitason, jonka alle ei Suomessa voida uskonnonvapauden suojaa laskea. Sitä minimitasoa, jonka alle Suomessa ei voida uskonnonvapauden suojaa laskea, kutsutaan Kortteisen mukaan *perusoikeuspluralismiksi*. Tämä ohjaa perusoikeusmyönteisen ratkaisuvaihtoehdon valintaan myös tilanteissa, joissa kansainvälisten ihmisoikeussopimusten tulkinta eroaa toisistaan.

⁸⁷ Sekularisaatiosta on Kääriäisen, Niemelän & Ketolan (2003) mukaan kysymys uskonnollisuuden muutoksesta individualistiseen ja privatisoituneempaan suuntaan, ei niinkään katoamisesta; Helanderin (2011: 68) mukaan sekularisaation näkökulma ei ota kuitenkaan huomioon kaikkia monikulttuurisuuteen liittyviä näkökohtia; Himanen (2012: 15) hahmottaa länsieurooppalaisen uskonnollisen maiseman, jota luonnehtii sekularisaatio, pluralisaatio, individualismi ja rationalismi, uskonnon ja uskonnollisuuden yksityistyminen. Yhteiskunnallisesti voidaan puhua myös ei-kristillistämisestä; Ks. sekularisaatiosta myös Bell, Boyron & Whittaker 2008: 171.

katsomuksiin. Huomattakoon, että Ihmisoikeustuomioistuin ei anna kuitenkaan minkäänlaista ohjetta tai sisältöä sekularismin periaatteen määrittelylle.⁸⁸ Sekularismi määrittyy näin kunkin valtion kansallisen kontekstin ja uskonnon sekä valtion suhteen perusteella.

Kulttuuri voidaan määritellä mielen opituksi ohjelmoinniksi, joka erottaa tietyt ihmisryhmät ja luokat toisistaan. Se määrittää yksilön arvomaailmaa, käytöstä ja tapaa ajatella.⁸⁹ Kulttuurin käsite on hyvin moninainen ja se liittyy ryhmän erityiseen elämäntapaan, kuten oikeuteen nauttia omasta kulttuurista.⁹⁰ Erik Ahlmanin määritelmän mukaan ”kulttuuri on järjestelmä ihmisten tietoisesti aikaansaamia, yhteiskunnassa syntyneitä ja sukupolvesta toiseen siirtyviä, yhä lisääntyviä arvonomaisia muodosteita ja olotiloja”.⁹¹ Koulut voivat kuitenkin niillä alueilla, missä väestö on homogeenista, välittää ja ylläpitää valta-yhteisön arvoja ja uskomuksia.⁹² Kulttuuri voi olla luonteeltaan joko homogeeninen (tasalaatuinen) tai pluralistinen (moninainen tai moniarvoinen). *Pluralismi* tarkoittaa yhden määri-

⁸⁸ Ks. Andersen, Christoffersen & Modeer 2010: 395; Kettunen 2012: 23; Niin sanottu ”ahdasmielinen sekularismi” viittaa puolestaan uskontoon yksityisasiana. Tällöin uskonto suljetaan yksityisen alueen sisään, kuten kodeissa ja uskonnollisten yhteisöjen omistamien tilojen sisäpuolella. Ahdasmielisen sekularismin ahdasmielisyys on siinä, että se näyttää pakottavan uskonnon harjoittajan ei-uskonnolliseen tapaan elää. Kyseinen sekularismi valtion periaatteena saattaa heikentää perusoikeuksia ja näin tulla ristiriitaiseksi oman tarkoituksensa kanssa, jonka lähtökohta on tasa-arvoisten oikeuksien ja vapauksien takaaminen kaikille. Ks. Andersen ym. 2010: 312; Kettunen 2012: 102; Sekularismin aiheuttamien ongelmien ratkaisemiseksi tai ennalta ehkäisemiseksi esimerkiksi Kettunen (2012: 105) ehdottaa sekularismin ja yksilön uskonnonvapauden yhteensovittamista.

⁸⁹ Ks. Tiittula 1997: 33–34; Ahlman 1976: 16; Ks. myös Soutamo, Säily & Vilhunen 1998: 34 ja Pitkänen & Kouki 1999: 34; Tiittulan (1997: 22) mukaan voidaan yksinkertaistaen sanoa, että kulttuuri on eräänlainen itsestänselvyyksien järjestelmä, joka erottaa ryhmät toisistaan ja joka havaitaan vasta, kun se törmää toiseen itsestänselvyyksien järjestelmään; Esimerkiksi ruotsalaisen Jessica Almqvistin mukaan ihmisoikeussopimusten suojaama ”kulttuuri” on ymmärretty liian suppeasti. Hänen mielestään kulttuuria tulisi kansainvälisessä oikeudessa lähestyä tavalla, joka yhteisöllisyyden sijasta tarkastelisi kulttuuria yksilön ihmisoikeuksia suojaavana järjestelmänä. Almqvist 2005: 217–220; Almqvistin näkemystä täydentää omalta osaltaan esimerkiksi kolme kulttuurisen pluralismin tasoa, joista ensimmäinen liittyy niihin arvoihin tai uskomuksiin, mitä yksilöt itse pitävät tärkeänä ja arvokkaana. Toiseksi on otettava huomioon erivät mielipiteet siitä, mikä konstruoi sen todellisuuden, jossa ihmiset elävät. Kolmanneksi kansalaisten välillä on eroja myös erilaisten käytäntöjen tasolla. Tarkastelun keskipisteeksi voidaan ottaa myös yksilö ja koulun kontekstissa esimerkiksi uskonnollisten symbolien käytön sallittavuus ja perustelu uskontoon olennaisesti kuuluvien käytäntöjen perusteella. Ks. Himanen 2012: 21–22; Davie 2006: 23–24; Harvan (1973: 26) mukaan kulttuuriin sisältyy aina jokin maailmankatsomus.

⁹⁰ Ks. Ojanen & Scheinin 2011e: 650.

⁹¹ Ahlman 1976: 16; Pöysti 2001: 19.

⁹² Monikulttuurisissa yhteiskunnissa kouluista on esimerkiksi A. Peshkinin mukaan muodostunut kulttuurien ja opetussuunnitelmien kilpailevien ajatusmallien taistelutanner, jossa alakulttuurit kilpailevat keskenään saadakseen vaikutusvaltaa. Ks. Peshkin 1992: 250–254; Pöysti 2001: 19–20.

telmän mukaan kulttuurisen moninaisuuden hyväksymistä – kuitenkin siten, että samalla kaikilta odotetaan sitoutumista joihinkin yleisiin periaatteisiin. Taustalla vaikuttaa ajatus, että arvot ja normit eivät ole pelkästään kulttuurisidonnaisia, vaan ne ilmentävät myös yleisempää pyrkimystä elää hyvin ja toimia oikein.⁹³ Tässä tutkimuksessa tulee perustelluksi samansuuntainen määritelmä uskonnollis-katsomuksellisesta pluralismista. Pluralismiin kuuluu yhteiskunnassa vaikuttavien erilaisten katsomuksellisten ryhmien oikeus omista lähtökohdistaan käsin elää ja vaikuttaa yhteiskunnassa. Pluralismi viittaa käsitteenä moniarvoisuuteen ja moninaisuuteen, mutta ei kuitenkaan samaistu siihen. Yleisellä tasolla pluralismi viittaa enemmistön ja vähemmistön suhteisiin, joka konkretisoituu esimerkiksi kouluuokassa erilaisista taustoista tulevien oppilaiden kohdalla. Pluralismin säilyttäminen edellyttää, että myös vähemmistön asema turvataan.⁹⁴

Pluralismin johtoajatuksen mukaan ihmiset ovat erilaisia, mutta samanarvoisia. Vaikka lähtökohtana on ajatus, että yhteisen arvo- ja normiperustan löytäminen on mahdollista, silti keskeistä pluralismissa on kulttuurisen monimuotoisuuden tunnustaminen. Esimerkiksi pluralistinen vähemmistöpolitiikka pyrkii tasa-arvoisiin mahdollisuuksiin ja kulttuurisen erilaisuuden hyväksymiseen molemminpuolisen suvaitsevaisuuden hengessä.⁹⁵

Kulttuurisen pluralismin säilyttämisen tavoitteeseen liittyy läheisesti myös *integraation*⁹⁶ käsite, joka tähtää ennen muuta haluttuun hyvään tilanteeseen. Koulun toimintaympäristön kannalta oleellista on, mikäli tavoitteena on kulttuurinen pluralismi, on johdonmukaista pyrkiä siihen, että etnisten ja kulttuuristen vähemmistöjen edustajilla on mahdollisuus säilyttää ja kehittää omien kulttuuriensa keskeisiä, tärkeitä erityispiirteitä kuten kieli, perustavanlaatuiset arvot ja normit, uskonto, ruoka- ja pukeutumiskulttuuri. Kuitenkin vähemmistökulttuurien jäsenille tar-

⁹³ Näin asian näkee esimerkiksi Gay 1995: 174–183.

⁹⁴ Ks. Saarni 2002: 80; Tämä oli myös uskonnonvapauslakiuudistuksen toisena keskeisenä tavoitteena. KM 2001:1 s. 22.

⁹⁵ Hurme 1997: 15; Ks. myös Pitkänen & Kouki 1999: 56.

⁹⁶ Integraatio-sanaa käytetään eri yhteyksissä eri merkityksessä, mutta yhteistä näille käyttöyhteyksille on, että termi viittaa kokonaisuuden ja osien väliseen suhteeseen. Kyse on sellaisesta osien välisestä suhteesta, joka muodostaa hyvin toimivan kokonaisuuden. Integraatio-sanalla ei ole siten vain kuvaileva, vaan myös normatiivinen merkityssisältö, jolloin integraatio nähdään nimenomaan positiivisena kehityksenä. Ks. Sander 1995: 108–109; Yleisesti integraatiolla on kaksi käsitteellistä perustulkintaa. Yhtäältä termiä käytetään viitattaessa eri osista tai yksiköistä koostuvan järjestelmän sisäiseen koheesioon (yhteenkuuluvuuden tunteeseen), kuten puhuttaessa Euroopan integraatiosta. Toisaalta voidaan puhua järjestelmän laajenemisesta niin, että ulkopuoliset osat voivat liittyä siihen. Muun muassa maahanmuuton yhteydessä integraatio-sanaa käytetään viimemainitussa merkityksessä. Integraatiolla tarkoitetaan prosessia, jonka tuloksena vähemmistökulttuurien edustajat tulevat yhteiskunnan täysivaltaisiksi ja toiminnallisiksi jäseniksi. Pitkänen & Kouki 1999: 38.

jotaan samanaikaisesti yhtäläiset mahdollisuudet ja oikeudet ottaa osaa enemmistöyhteiskunnan poliittiseen, taloudelliseen ja sosiaaliseen elämään. Integraatioissa on kysymys kulttuurisesta osallisuudesta ja myös uskonnon huomioimisesta.⁹⁷ Muissa maissa integraatio on ymmärretty eri tavoin. Esimerkiksi Ruotsissa siirryttiin assimilaatioon (valtakulttuuriin sulauttamiseen) tähtäävästä vähemmistöpolitiikasta pluralistiseen lähestymistapaan 1970-luvulla ja Iso-Britanniassa jo 1960-luvun puolivälissä. Ranskassa sitä vastoin on monikulttuurisuuden sijasta puhuttu 'positiivisesta assimilaatiosta' (l'assimilation positive), joka tarkoittaa, että maahanmuuttajat voivat omaehtoisesti ilman vastaanottavan yhteiskunnan tukitoimia, säilyttää ja rikastuttaa luovalla tavalla omaa kulttuuriaan.⁹⁸

Monikulttuurisuudesta ei ole olemassa yksiselitteistä yleispätevää määritelmää. Kansainvälisesti termi monikulttuurisuus otettiin käyttöön muutama vuosikymmen sitten.⁹⁹ Suomessa monikulttuurisuus käsitteenä tuli aktiivisemmin käyttöön 1990-luvun puolessa välissä, jolloin maahanmuuttajien määrä oli nousussa.¹⁰⁰

Monikulttuurisuus-käsitettä käytetään ainakin kahdessa merkityksessä, joista kuvailevana käsitteenä monikulttuurisuus tarkoittaa olemassa olevaa asiantilaa. Normatiivisena käsitteenä monikulttuurisuus tarkoittaa toivottua tai tavoiteltavaa asiantilaa. Esimerkiksi, millaisena monikulttuurisen koulun toivotaan olevan ja näyttävän. Monikulttuurisuus normatiivisena käsitteenä koskee eritasoisia ilmiöitä lähtien yksittäisten ihmisten käyttäytymisestä sekä asenteista päätyen valtioiden ja kansainvälisten järjestöjen politiikkaan sekä niiden solmimiin sopimuksiin.¹⁰¹

Tässä tutkimuksessa lähtökohtana on monikulttuurisuus ensinnäkin olemassa olevana ja vaikuttavana asiantilana, vaikka käsitys monikulttuurisuudesta voi myös muuttua yhteiskunnallis-kulttuurisen kehityksen seurauksena. Monikulttuurisuus tulee esille normatiivisena käsitteenä, esimerkiksi perus- ja ihmisoikeudet voivat

⁹⁷ Ks. Sander 1995: 106–110; Pitkänen & Kouki 1999:38; Esimerkiksi Suomen maahanmuutto- ja pakolaispoliittisen ohjelman tavoitteena on maahanmuuttajien joustava ja tehokas integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan pluralismin lähtökohdista. Ks. Valtioneuvoston periaatepäätös hallituksen maahanmuutto- ja pakolaispoliittiseksi ohjelmaksi 1997: 19.

⁹⁸ Pitkänen & Kouki 1999: 39.

⁹⁹ Ks. Abbas 2005: 155.

¹⁰⁰ Miettinen 2001: 24; Odiah 2007: 91–92.

¹⁰¹ Ks. esimerkiksi Helander 2011: 55–56; Sakaranahon (2006a: 46–66) mukaan monikulttuurisuus voidaan määrittää yksinkertaisesti kulttuuriseksi monimuotoisuudeksi; Ks. myös Sakaranaho 2006b: 15–39; On kuitenkin huomattava, että monikulttuurisuudesta puhuttaessa käsittelyyn sisältyy aina tietynlainen identifikaation, oikeutuksen tai kritiikin retoriikka. Helanderin (2011: 55) mukaan monimuotoisuutta tarkastellaan yhteydessä valtioon ja yhteiskunnallisiin valtarakenteisiin. Voidakseen toimia, valtio tarvitsee hänen mukaansa normatiivisen määritelmän monikulttuurisuuden ymmärtämiseksi sekä käsityksen siitä, miten se oikeuttaa ilmiön yhteiskunnassa.

edellyttää erilaisten ryhmien yhdenvertaista kohtelua. Monikulttuurisuus-termi on saatettu ymmärtää myös 'poliittisena ohjelmana'.¹⁰² Monikulttuurisuudesta puhuttaessa olemme tekemisissä ennen muuta kulttuurisen moninaisuuden ja erilaisuuden kanssa.¹⁰³ Yksilön osalta monikulttuurisuuteen liittyy tietty ryhmäidentiteetti ja kontekstisidonnaisuus.¹⁰⁴ Perusopetuksessa tämä tarkoittaa käytännössä esimerkiksi eri uskontojen mukaisten vakiintuneiden tapojen ja käytäntöjen sekä uskonnon symbolisen ilmenemisen ymmärtämistä ja huomioon ottamista sen toimintakulttuurissa. Monikulttuuristuminen on muistuttanut myös uskonnon merkityksestä identiteetin ja tradition osana. Monikulttuurisuuteen liittyy kiinteästi eri kulttuuristen ryhmien sosiokulttuuristen eroavuuksien arvostaminen. Erilaisista monikulttuurisuuden määritelmistä tässä työssä ehkä lähimmäksi tulee Caleb Rosadon määritelmä, jonka mukaan monikulttuurisuus on uskomusten ja käyttäytymisen järjestelmä, joka tunnustaa yhteisön tai kaikkien kulttuuristen ryhmien olemassaolon sekä kunnioittaa niitä. Rosado näkee keskeisenä erityisesti *inklusiivisen näkökulman*, jossa mitään uskomusta tai järjestelmää ei sosiokulttuurisista eroista huolimatta suljeta pois inklusiivisesta (sisäänsä sulkevasta) kulttuurallisesta kontekstista. Monikulttuurisuudessa on koulussa kyse pikemminkin ymmärtämisestä, kunnioituksesta, erilaisten ryhmien erojen arvostamisesta.¹⁰⁵ Tätä C. Rosadon määritelmää monikulttuurisuudesta uskonnonvapauden perusoikeuden ja erityisesti sen tosiasiallisen ja yhdenvertaisen toteutumisen näkökulmasta voidaan pitää lähtökohtana myös tässä työssä. Sopeutumisprosessina monikulttuurisuus koskettaa sekä vallitsevaa yhteiskuntaa että uusia tulokkaita. Kysymys on myös vallasta ja sen käytöstä.¹⁰⁶

Katsomusopetuksen tutkimuksessa monikulttuuristuminen tarkoittaa sekä 'perinteistä' valtaväestöstä erottuvien etnisten, uskonnollisten tai kulttuuristen ryhmien kasvanutta näkyvyyttä Suomessa että 'modernia' vakiintuneissa perinteissä tapahtuvaa murrosta.¹⁰⁷

---

¹⁰² Barry 2001: 22.

¹⁰³ Alexander 2001: 237; Himanen 2012: 76.

¹⁰⁴ Monikulttuurisuus edellyttää esimerkiksi Anderssonin (2009: 90) mukaan ihmisen kuulumista johonkin etniseen eli kansalliseen ryhmään, jota henkilö edustaa aina kohdatessaan muita ihmisiä.

¹⁰⁵ Ks. KM 2001:1 s. 22, 26; "Multiculturalism is a system of beliefs and behaviors that recognizes and respects the presence of all diverse groups in an organization or society, acknowledges and values their socio-cultural differences, and encourages and enables their continued contribution within an inclusive cultural context which empowers all within the organization or society." Rosado 1997: 7–8; Ks. myös, mitkä asiat tekevät Rosadon (1997: 9) mielestä koulusta monikulttuurisen. Monikulttuurisen koulun hahmottamisessa hän puhuu viiden P-kirjaimen mallista: "Perspectives, Policies, Programs, Personnel, Practices".

¹⁰⁶ Ks. Sakaranaho 2007b: 4.

¹⁰⁷ Skeie 2002: 47–59; Ks. myös Salmenkivi, Elo, Tomperi & Ahola-Luttilla 2007: 156.

Monikulttuurisuuden rinnalla käytetään myös termiä *interkulttuurisuus*, joka voidaan käsittää monikulttuurisuuskäsitettä laajemmaksi, koska se sisältää niin vähemmistöjen kuin enemmistöjenkin kasvatuksen yhteiskunnassa. Termi interkulttuurisuus korostaa vuorovaikutusta kulttuurien välillä, eikä sillä viitata pelkästään yhteisöön, jossa on erilaisia etnisiä ryhmiä. Kysymys on aktiivisesta ja positiivisesta kulttuurien välisestä vuorovaikutuksesta. Termi viittaa aktiiviseen ja positiiviseen kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen, jolloin rakentavin vaihtoehto on dialogi, vuoropuhelu ja toisilta oppiminen. Enemmistön kohdalla on kyse monikulttuurisessa yhteiskunnassa elämisen oppimisesta ja erilaisuuden kunnioittamisesta. Vähemmistön osalta kyse on niiden tietojen ja taitojen oppimisesta, jotka ovat edellytyksenä enemmistökulttuurissa menestymiselle.¹⁰⁸

Moniarvoisuudella puolestaan tarkoitetaan kulttuurisen moninaisuuden ja arvojen erilaisuuden hyväksymistä. Tällöin ihmiset voivat kenenkään estämättä itse vapaasti valita arvonsa ja elämäntapansa, kunhan he kunnioittavat kaikille yhtäläistä ihmisarvon tasoista perusoikeuksien astetta.¹⁰⁹ Moniarvoistumisen taustalla on saatettu nähdä usein uskonnollisiin arvoihin kohdistuva neutraliteettipyrkimys. Tämä ei välttämättä tarkoita kuitenkaan sekularisoitumista.¹¹⁰

Moniarvoisuudesta on olemassa erilaisia tulkintoja. Yhtenä kouluun liittyvistä on Paavo Malisen tulkinta. Vaikka se on peräisin jo vuodelta 1977, on siinä asioita, jotka pätevät edelleen. Malisen mukaan moniarvoisuus voidaan tulkita koulussa seuraavasti: a) koulussa ei puututa kaikkiin persoonallisuuden kehityksen puoliin, vaan rajoitutaan ”neutraaliin” sosiaaliseen ja eettiseen kasvatukseen, b) koulussa hyväksytään tietoisesti erilaisia näkemyksiä persoonallisuuden kehitykseen liittyvistä asioista ja annetaan oppilaiden itse muodostaa kantoja muun muassa uskonnosta ja c) koulussa järjestetään mahdollisuus systemaattisesti omaksua erilaiselle perustalle rakentuvaa persoonallisuuden kehittymistä erilaisella vakaumuksellisella perustalla.¹¹¹

Yhtäältä moniarvoisuus on voitu nähdä koulun pyrkimyksenä irrottautua perinteisestä kristillisestä viitekehyksestä. Samalla on epäilty sitä, onko suomalainen koulu vielä tosiasiallisesti valmis pitkälle vietyyn moniarvoisuuteen. Toisaalta lähtökohdaksi on voitu ottaa koulussa vallitsevat erilaiset näkemykset ja niiden tasa-vertainen hyväksyminen. Oppilaan on annettu jopa itse muodostaa oma kantansa uskonnosta. Viime aikoina on korostunut myös oppilaan persoonallisen kehityk-

¹⁰⁸ Vrt. Räsänen, R. 2002: 97–113; Cushner 1998; Koponen 2004: 7; Lamberg 2008: 16.

¹⁰⁹ Ks. Pitkänen 2006: 37; Soilamo 2008: 82; Andersson 2009: 90.

¹¹⁰ Leino 2003: 144; Kettunen 2012: 17.

¹¹¹ Malinen 1977

sen huomioiminen erilaisilla, jossa on otettu huomioon erilaiset vakaumukselliset perustat¹¹² Julkisen koulun perusopetuksessa on käsitykseni mukaan lähtökohdaksi otettava uskontojen ja katsomusten moninaisuus, mikä tarkoittaa suvaitsevaisuutta, joustavuutta ja yhdessä sopeutumista. Monikulttuuriseksi koulua voi sanoa vasta silloin, kun se aidosti hyväksyy erilaisuuden ja katsomuksellisen moninaisuuden omassa toiminnassaan.

1.4.2 *Uskonto ja uskonnollisuus käsitteenä*

*Uskonto*¹¹³ voidaan lyhyesti määritellä uskomusjärjestelmäksi, jonka opinkappaleet yhteisö määrittelee. Uskontoa saatetaan käyttää ja hyödyntää arkikeskustelussa luontevasti. Siitä on olemassa jonkinlainen esiymmärrys. Tämä ilmenee taitona käyttää termiä sujuvasti tavanomaisessa puheessa ilman, että siihen liittyy tietoisuutta varsinaisesta sisällöstä. Arkikielessä uskonnoiksi mielletään sellaiset organisaatiot, joihin kuuluu poissulkeva jäsenyys ja joiden kiintopisteensä on puhtaasti uskonvaraisia tai auktoriteettiin nojaavia käsityksiä jumalista eli ihmistä mahtavammista olennoista.¹¹⁴ Sen sijaan uskonnon ja uskonnollisuuden osa-alueiden määrittely on hankalampaa. Siitä on puuttunut selkeä yksimielisyys. Edes ylikuonnolliset olennot eivät ole kaikissa uskonnoissa keskeisessä asemassa. Uskon-

¹¹² Ks. Kähkönen 1976.

¹¹³ Uskonnon käsitteestä ja sen määrittelyn ongelmallisuudesta ks. tarkemmin esimerkiksi Heimonen 2000: 42–45, 57–63; King 2005: 7692–7701; Juntunen 2008: 13; Nykyään uskonnon käsite on entistä kiistellympi siitäkin syystä, että monien yhteisöjen luokittelu uskonnoiksi on ongelmallista. Suurimpana syynä tähän voidaan pitää sitä, että arkikielemme uskonnon käsite perustuu pitkälti kristinuskon prototyyppi-vaikutukseen. Ketola 2008: 14; Uskonnot on määritelty myös dynaamisiksi konstruktioiksi, jotka ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa sosiaalisten instituutioiden ja yksilöiden kanssa, ja täten omaavat näihin joko aktiivisen tai passiivisen vaikutuksen ja vice versa. Voimme kutsua yksilöiden ajatuksia, tunteita ja käyttäytymistä 'uskonnolliseksi' kuitenkin ainoastaan sen jälkeen, kun olemme tarkasti määritelleet termin 'uskonto'. Tosin oppineiden keskuudessa ei ole mitään saavutettua konsensusta siitä, millainen kyseinen määrittely olisi. Paremminkin jäykät määrittelyt katsotaan sopimattomaksi lähtökohdaksi 'uskonnon' opiskelulle. Ks. Saler 2000: 212–225; Himanen 2012: 29.

¹¹⁴ Lisäksi uskonnon käsitteeseen assosioituvat yhteiset jumalanpalvelusmenot sekä loukkaamattomaan arvoasemaan kohotetut pyhät kirjat tai dogmit eli opinkappaleet. Ylikuonnolliset olennot eivät ole kuitenkaan kaikissa uskonnoissa keskeisessä asemassa. Maailmanlaajuisesti uskonto on hämmästyttävän monimuotoinen ilmiö. Käsitys ilmoitetusta pyhästä totuudesta tai ylipäänsä auktoriteetti-usko ei kuitenkaan ole millään tavoin uskonnon välttämätön piirre. Myös subjektiiviseen kokemukseen perustuvat traditiot voidaan hyvin luokitella uskonnoiksi, jos kokemuksen tulkinnoissa selkeästi viitataan aistihavainnot ylittäviin ilmiöihin tai todellisuuteen. Kaikissa uskonnoissa ei myöskään vaadita elinikäistä ja poissulkevaa sitoutumista mihinkään muodolliseen kirkkoon muistuttavaan organisaatioon. Joissakin uskonnoissa jäsenyys seuraa automaattisesti syntyperän mukaan. Toisissa osallistuminen on täysin yksilön omassa harkinnassa ja joskus se voi olla tilapäistä. Monien liikkeiden kohdalla uskonnon käsite nähdään kuitenkin kristillisen mallivaikutuksen takia liian rajoittuneeksi ja harhaanjohtavaksi, ja että koko "uskonnon" leimasta halutaan päästä eroon. Ketola 2008: 14–16.

to ja uskonnollisuus ovat kuuluneet kuitenkin ihmisenä olemiseen aikojen alusta alkaen. Ihminen on myös uskonnollinen olento (lat. *homo religiosus*). Hän on aina etsinyt vastauksia inhimillisen olemassaolon peruskysymyksiin. Uskonto voidaan määritellä myös jaetuksi katsomusjärjestelmäksi, joka sisältää intuitionvastaisia (yliluonnollisia) uskomuksia ja niihin liittyviä vastauksia inhimillisen olemassaolon peruskysymyksiin. Määritelmä sulkee näin uskonnon piiristä sellaiset katsomusjärjestelmät, joissa nojaututaan pelkästään aistihavaintoon pohjaaviin käsityksiin olemassaolosta, mutta myös sellaiset intuitionvastaisiin käsityksiin perustuvat katsomukset, joita ei sovelleta elämän tarkoituksen etsintään tai onnellisuuden saavuttamiseen.¹¹⁵

Uskonto on juuri ihmiselle ominaista käyttäytymistä. Esimerkiksi eläimillä ei ole havaittu vastaavaa.¹¹⁶ Uskontoa on pidetty yhtenä merkittävänä ihmisen sosiaalisen elämän muotona kaikissa yhteiskunnissa. Sen yhteydessä käsitellään ihmiselle tärkeitä kysymyksiä luonnosta, elämästä ja elämisen ehdoista. On huomattava, että esimerkiksi uskonnon yksityiskohtaisempi luokittelu ja kuvaus on pitkälti länsimainen luomus. Monissa kulttuureissa ei edes ole uskontoa vastaavaa käsitettä. Yhtenä mahdollisuutena uskonnon määrittelemiseksi on latinankielinen termi *re-ligare*, joka tarkoittaa ”sitoa yhteen”. Ihminen on jumaluuteen sidottu. Uskonto on omassa ajattelussamme ja käsitteistössämme liittynyt lähinnä juutalais-kristilliseen mielikuvaan uskonnosta ihmisen suhteena transsendenssiin, kun taas kaukoidän uskonnoissa terminologia saattaa olla jo lähtökohdiltaan erilainen. Kansainvälisen *religio*-termin etymologiasta ei ole kuitenkaan täyttä yksimielisyyttä. Esimerkiksi sanskritin kielessä uskontotermiä vastaa *dharma*, ”järjestys”. Buddhalaisuuden tulkinnassa ei ole yksimielisyyttä, onko yleensä ollenkaan kysymyksessä meidän uskonnoksi nimittämämme ilmiö jne.¹¹⁷

¹¹⁵ Emt. 18–19; Ks. myös Pyysiäinen I. 2006: 39 ja 2003; Uskonnon määritelmiä on lukuisia, joista esimerkkinä voidaan mainita Émile Durkheimin määritelmä: ”Uskonto on pyhiä, erityisiä ja kiellettyjä asioita koskevien asioiden, uskomusten ja tapojen solidaarinen järjestelmä, joka viime kädessä on se voima, joka luo yhteisön. Uskomukset ja tavat yhdistävät niihin uskovat moraaliseksi yhdyskunnaksi, jota kutsutaan kirkoksi.” Ks. Peltomaa, Laulaja, Muola ym. (toim.) 2009: 20; Durkheim E. 1980 ja 2001.

¹¹⁶ Peltomaa ym. (toim.) 2009: 18.

¹¹⁷ Ketolan (2008: 21–22) käsityksen mukaan käytännössä kaikkein selkein ja käyttökelpoisin luokitusperusta löytyy yhteisöjen historiallisesta ja kulttuurisesta taustasta. Kymmenen historiallista uskontojen traditiota hänen mukaansa ovat: 1. buddhalaisuus, 2. hindulaisuus, 3. islam, 4. juutalaisuus, 5. kristinusko, 6. länsimainen esoteria, 7. modernit uskonnot, 8. sikhiläisyys, 9. taolaisuus, 10. uuspakanuus. Esimerkiksi kategoria modernit uskonnot, sisältää ne uudet liikkeet, joita ei voida yksiselitteisesti identifioida mihinkään traditioon, ja joiden alkuperä on modernilla valistuksen jälkeisellä ajalla; Ketolan (2008: 22–23) mukaan yhteisöjen luokitusjärjestelmä perustuu pelkästään historiallisiin ja kulttuurisiin yhteyksiin. Se ei siis perustu oppiin, auktoriteettiin eikä teologiaan. Yhteisöjen kuvaukset pohjautuvat uskontotieteessä vakiintuneisiin käsitteisiin ja tapoihin jäsentää uskontoilmiön osatekijöitä.

Uskon tai uskonnon asemesta voitaisiin puhua esimerkiksi intuitiosta tai evidenssin elämyksestä, mutta tunnusomainen uskon käsite kuvaa hyvin nojautumista eksistenssin (olemassaolon) perustaan.¹¹⁸ Uskonnon määritelmät vaihtelevat sen mukaan, mistä näkökulmasta uskontoa on tutkittu, millaisena sen rooli on nähty yhteiskunnassa, ja millaisia tavoitteita uskonnon tulkinnalla on ollut. Uskontoja luonnehdittaessa on usein keskitytty kaikille uskonnoille yhteisiin piirteisiin: yliluonnolliseen¹¹⁹, pyhään ja niin sanottuihin perimmäisiin kysymyksiin. Perimmäisiä kysymyksiä ovat esimerkiksi: Miksi ympärillämme oleva todellisuus on juuri sellainen kuin se on? Miksi todellisuus on olemassa? Mikä on ihmisen tehtävä maailmassa? Miten tulisi elää? Mitä tapahtuu kuoleman jälkeen? Näitä ikuisia kysymyksiä ovat ihmiset pohtineet myös ilman uskontojen näkökulmaa. Kaikille uskonnoille on ominaista, että niissä erotetaan pyhä (sakraali) ja maallinen (profaani) toisistaan. Pyhä on maallisen yläpuolella oleva usein ehdottomasti syvää kunnioitusta ja hartautta herättävä asia. Pyhiä voivat olla jumalan nimi, tietty uskonnolle tärkeä paikka tai uskonnon perustana oleva tekstikokoelma, kuten Raamattu ja Koraani. Pyhiin asioihin ei suhtauduta samalla tavoin kuin maallisiin ilmiöihin. Termiin 'pyhä' katsotaan liittyvän salaperäistä, ihmiselle käsittämätöntä ja kenties pelottavaakin voimaa.¹²⁰

Uskonnon käsitteellisen määrittelyn ongelmallisuus tai monimutkaisuus on siinä, ettei sen sisällöstä yleensä ole olemassa yleistä konsensusta (yksimielisyyt-

---

¹¹⁸ Ks. lähemmin Juntunen 2000: 248–249.

¹¹⁹ Yliluonnollinen, yliluonnollinen ulottuvuus (transsendenssi) tarkoittaa jotain sellaista, joka menee tunnetun maailman ja tutkitun luonnon yli, johon tulee suhtautua erityisellä tavalla, ja joka myös vaikuttaa ihmisen elämään. Ks. Peltomaa ym. (toim.) 2009: 18; Termillä ”yliluonnollinen” ei kuitenkaan viitata kulttuuriseen itseymmärrykseen, sillä yhden kulttuurin ”luonnollinen” voi olla toiselle ”yliluonnollista”. Uskontotieteessä käsitettä onkin pyritty korvaamaan termillä ”intuitionvastainen”. Ks. Pyysiäinen I. 2003 ja 2006; Boyer 2007; Kaikki näkymättömät olennot ja voimat, joita luonnehditaan älykkäiksi tai persoonallisiksi, ovat teknisesti intuitionvastaisia. Myös näkyvät asiat kuten patsaat ja ikonit, joihin suhtaudutaan ikään kuin ne kykenisivät havaitsemaan ihmisen toiminnan ympärillään, ovat käsitteinä intuitionvastaisia. Termejä ”yliluonnollinen” ja ”intuitionvastainen” voidaan käyttää toistensa synonyymeina. Ilkka Pyysiäinen (2006: 39) on ehdottanut, että ollakseen uskonnollisia, intuitionvastaisten käsitteiden tulisi lisäksi olla jaettuja, tunnepitoisia ja vakavasti otettuja ja että niitä käytetään elämän hallintaan. Uskonnon määrittelyn kannalta lisämääreeksi riittävää on, että intuitionvastaiset uskomukset liittyvät ihmisen elämän hallintaan, mikä puolestaan edellyttää, että kyseiset uskomukset ovat osa sellaista katsomusjärjestelmää, joka vastaa ihmisiä aina ja kaikkialla askarruttaneisiin kysymyksiin kärsimyksestä, kuolemasta ja elämän tarkoituksesta. Uskonto voidaan siten määritellä jaetuksi katsomusjärjestelmäksi, joka sisältää intuitionvastaisia (yliluonnollisia) uskomuksia ja niihin liittyviä vastauksia inhimillisen olemassaolon peruskysymyksiin.

¹²⁰ Ks. Peltomaa ym. (toim.) 2009: 18–19; Émile Durkheim teki jo vuonna 1912 omassa uskontomäärittelmässään eron pyhän ja maallisen välille, todetessaan, että uskonto on pyhiä asioita koskevien uskomusten ja tapojen solidaarinen järjestelmä, joka viime kädessä on se voima, joka luo yhteisön. Durkheim 1980; Ks. myös Anttonen 1995: 92.

tä). Uskonnon ja uskonnon harjoittamisen määrittelyä luonnehtii tulkinnan kirjavuus. Siitäkin ollaan eri mieltä, mikä uskonto hyväksytään uskonnoksi ja millä perusteilla. Vaihtelua on myös siinä, millä uskonnoilla on oikeus rekisteröityä ja mitkä uskonnot tai uskonnolliset yhdyskunnat ylipäätään pitävät rekisteröitymistä keskeisenä kysymyksenä.¹²¹

Juridisesti uskonnoiksi määritellään suomalaisessa kontekstissa ennen kaikkea ne uskonnot tai uskomusjärjestelmät, jotka ovat lainsäädännöllisessä erityisasemassa, sekä ne, jotka ovat saaneet uskonnonvapauslain mukaisen rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan statuksen. Tämä asia ei kuitenkaan ratkaise vielä monia uskonnon juridiseen statukseen liittyviä kysymyksiä. Uskonnon juridiselle määritelmälle on lisäksi ominaista se, että valtion itsensä omaama käsitys uskonnosta ratkaisee pitkälti sen, mihin joukkoon se katsoo positiivisten ja aktiivisten toimimensa voivan kohdistua. Tässä asiassa rekisteröitymisen edellytysten täyttymisellä on keskeinen oikeudellinen merkitys. Keskeistä oikeudellisessa arvioimisessa on yhdyskunnan uskontunnustuksen ja julkisen uskonnonharjoituksen muoto.¹²² Uskonnonvapautta on esitetty ymmärrettäväksi myös materiaalisesti laajemmin ja yhdenvertaisemmin kuin se on perinteisesti ymmärretty.¹²³ Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä ei ole löydettävissä selvää rajausta sen suhteen, missä määrin esimerkiksi poliittiset ideologiat kuuluvat uskonnonvapauden alaisuuteen. Monet poliittiset ideologiat, jotka eivät perinteisesti ymmärrä itseään uskonnollisiksi, eivät kuulu suoraan perustuslain 11 §:n mukaisen uskonnon käsitteen piiriin.¹²⁴

Tiivistetysti voidaan vielä todeta: Ensinnäkään ei ole olemassa vakuuttavaa yleistä teoriaa uskonnosta. Teoreettisena käsitteenä uskonto on moninainen ja tulkinnanvarainen. Uskonto esimerkiksi juontuu pitkälti ihmisten psykologisista kokemuksista. Uskonto on ymmärretty myös kulttuurisena tai sosiaalisena pakkona ja voimana. ”Uskonnon” tyypilliset oikeudelliset tulkinnat korostavat uskonnonvapauden suojaamista ja uskonnollisen syrjinnän (tai vainon) estämistä. Uskonnon ei ole olemassa myöskään sellaista yksiselitteistä määritelmää, jonka perusteella vakaumuksien luonnetta voitaisiin tarkasti arvioida. Huomattakoon, että uskonto - ilmaisulla koulussa tarkoitetaan tavallisimmin 1) uskonnonopetusta, 2) kouluyh-

¹²¹ Arnal 2000.

¹²² Ks. KM 2001:1 s. 23–24, 35.

¹²³ Esimerkiksi Johannes Heikkosen (2010: 4, 7) mukaan valtion tulisi olla uskontojen suhteen neutraali toimija, ja joka takaa yksilöille materiaalisesti laajan ja yhdenvertaisen uskonnonvapauden. Heikkosen mielestä voidaankin pitää selvänä, ettei esimerkiksi perustuslain uskonnonvapauspykälän nojalla annettavan suojan tulisi rajautua vain sellaisiin uskonnollisiin näkemyksiin, jotka ovat saaneet virallisen aseman uskonnonvapauslain nojalla.

¹²⁴ Ks. Evans 2001: 55–57; Ks. myös Heikkonen 2010: 30.

teisön uskonnollisia tilaisuuksia, 3) kouluyhteisön ei-uskonnollisiksi luokiteltuja tilaisuuksia, kuten joulu- ja kevätjuhlia tai itsenäisyyspäiväjuhlaa, jossa kuitenkin voi olla mukana pieni uskonnollinen elementti.¹²⁵

Mikä usko sitten voidaan hyväksyä uskonnoksi ja millä perusteilla? Tähän kysymykseen voidaan eri puolilla maailmaa vastata uskonnosta riippuen hieman eri tavoilla. Toinen tärkeä kysymys on se, mitä uskontoja ja katsomuksia kansainväliset ihmisoikeussopimukset suojaavat. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklaa 9 sovellettaessa uskonnolliselta uskolta edellytetään muun muassa tiettyä vakavuutta, koheesiota ja tärkeyttä. Tämä tarkoittaa, etteivät kaikki ajatukset ja mielipiteet tai uskomukset muodosta artiklan 9(1) suojaamaa uskoa.¹²⁶ Ateistiset ja materialistiset maailmankatsomukset eivät ole uskonnollisia, vaan ei-uskonnollisia vakaumuksia¹²⁷, mutta nämäkin vakaumukset suojataan kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa. EIS 9(1) artiklan suoja kattaa perinteiset, ei-perinteiset ja uus-uskonnolliset sekä ei-uskonnolliset näkemykset, kuten ateismi, agnostisismi, humanismi ja pasifismi. Suojelun kohteeksi katsotaan myös oikeus olla omaksumatta mitään mielipidettä uskontoon tai vakaumukseen liittyvistä kysymyksistä sekä oikeus arvostella jotakin tai kaikkia uskonnollisia tai ei-uskonnollisia vakaumuksia.¹²⁸

On tärkeää ymmärtää, että uskonnon- ja vakaumuksenvapaus tarjoaa laajaa suojaa henkilöille, joilla on perinteinen tai ei-perinteinen, vanha tai uusi, teistinen (usko persoonalliseen Jumalaan tai jumaluuteen), ei-teistinen tai ateistinen (teismin vastakohta) vakaumus taikka pasifistinen vakaumus, ja myös heille, joita uskontoon tai vakaumukseen liittyvät asiat eivät kiinnosta.¹²⁹ Esimerkiksi Geneven ihmisoikeuskomission mukaan YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen (10.12.1948) 18 artikla suojelee teistisiä, ei-teistisiä ja ateistisiä katsomuksia, samoin kuin oikeutta olla tunnustamatta mitään uskontoa tai elämänkatsomusta. Käsitteitä elämänkatsomus ja uskonto pitää tulkita laajassa mielessä. Artiklan 18

¹²⁵ Emt. s. 29; Ks. Vahtera & Kuukka 2007: 125 ja Uittamo 2007: 143.

¹²⁶ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on luonnehtinut yhdeksännessä artiklassa turvattuja oikeuksia yhdeksi demokraattisen yhteiskunnan peruspilariksi, joka muodostaa uskoille ihmisille heidän identiteettinsä ja elämänkatsomuksensa kannalta keskeisen elementin. Ks. EIT:n enakkopäätös *Kokkinakis v. Greece* (25.5.1993). Tuomionsa perusteluissa EIT myös totesi, että vaikka uskonnon-vapaus on etupäässä yksityistä omaatuntoa koskeva kysymys, siihen liittyy myös vapaus tunnustaa uskoa sanoin ja teoin. Leino 2002: 418; Puro 1999: 22; Ks. myös tuomiot *Campbell and Cosans v. United Kingdom* (25.2.1982) ja *Pretty v. United Kingdom* (29.4.2002); Jacobs, White & Ovey 2010: 402-403.

¹²⁷ Ketola 2008: 18–19; Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) uskonnonvapausartikla 9 suojaaa kuitenkin myös tällaiset ei-uskonnolliset vakaumukset.

¹²⁸ Waismaa (toim.) 2012: 7.

¹²⁹ Ks. Taylor, Paul M. (2005); Waismaa (toim.) 2012: 13.

tulkinta ei rajoitu siis vain perinteisiin uskontoihin, järjestäytyneisiin uskontoihin ja elämäkatsomuksiin tai perinteisiin uskontoihin rinnastuvaan toimintaan.¹³⁰

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on hyväksynyt uskonnoiksi tai uskoiksi seuraavat: Kristinuskon eri muodot: Pelastusarmeijan¹³¹, juutalaisuuden¹³², islamin¹³³, hindulaisuuden¹³⁴, sikhiläisyyden¹³⁵, buddhalaisuuden¹³⁶. Vähemmän valtavirtaan kuuluvat uskonnolliset järjestelmät hyväksytään myös, kuten ateismi¹³⁷, pro-life (elämän puolesta)¹³⁸, druidismi¹³⁹, pasifismi¹⁴⁰, kommunismi¹⁴¹, Divine Light Zentrum (jumalallisen valon keskus),¹⁴² the Moon Sect (Kuulahko)¹⁴³ ja Osho-liike¹⁴⁴. Jopa vastakkain asetteluja aiheuttanut Scientologia-kirkko on hyväksytty EIS:n artiklan 9 uskonnonvapautta koskevan suojan piiriin.¹⁴⁵ EIT katsoo uskonnoksi myös Jehovan todistajat ja on ottanut huomioon uskonnon omalaatuisuuden muun muassa tuomiossa *Valsamis v. Kreikka* (8.12.1996). Tuomion perusteluissa ihmisoikeustuomioistuin antoi painoarvoa muun muassa Jehovan todistajien uskon tai vakaumuksen pasifistiselle luonteelle, joka oli osa heidän positiivista uskonnonvapauttaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklan 9 perusteella.

Wiccan eli noituuden harjoittamisen osalta kysymyksenä on ollut muun muassa se, että uskonnon harjoittamisen muodosta on oltava selkeästi havaittavaa ja hyväksyttävää vakiintunutta näyttöä. Esimerkiksi ihmisoikeustuomioistuimen tuomiossa *X v. United Kingdom* (4.10.1977) kyse oli siitä, että erästä wiccan harjoittajaa kiellettiin harjoittamasta uskoa vankilassa. Tällöin wiccan tunnustaminen uskonnoksi ei noussut riittävästi esiin, koska valittaja ei ollut maininnut mitään tosiasioita (faktoja) siitä, että uskonnon olemassolo olisi tullut osoitetuksi ja to-

¹³⁰ Ks. Geneven ihmisoikeuskomission YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeusjulistuksen 18 artiklan soveltamisohje vuodelta 1993 (HR/GEN/1/Rev.5).

¹³¹ *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia* (5.10.2006), (2007).

¹³² *D v. France* (6.12.1983).

¹³³ *Karaduman v. Turkey* (3.5.1993).

¹³⁴ *ISKCON and others v. United Kingdom* (8.3.1994).

¹³⁵ *X v. United Kingdom* (6.3.1982).

¹³⁶ *X v. United Kingdom* (20.12.1974).

¹³⁷ *Angelini v. Sweden* (3.12.1986).

¹³⁸ *Plattform 'Ärtze für das Leben' v. Austria* (17.10.1985).

¹³⁹ *Chappell v. United Kingdom* (14.7.1987).

¹⁴⁰ *Arrowsmith v. United Kingdom* (5.12.1978).

¹⁴¹ *Hazar, Hazar and Acik v. Turkey* (10.12.1992).

¹⁴² *Omkarananda and the Divine Light Centrum v. Switzerland* (19.3.1981).

¹⁴³ *X v. Austria* (15.10.1981).

¹⁴⁴ *Leela Förderkreis E.V. and others v. Germany* (6.11.2008), (2009).

¹⁴⁵ *Pastor X and the Church of Scientology v. Sweden* (5.5.1979); *Church of Scientology Moscow v. Russia* (5.4.2007).

teen näytetyksi.¹⁴⁶ Meillä Suomessa korkein hallinto-oikeus pysytti päätöksessään (6.11.2003, asia C-101/01) voimassa opetusministeriön hylkävään päätöksen (vastine KHO:lle 13.3.2002) Suomen vapaa wicca-yhdyskunnan (SVWY) uskonnolliseksi yhdyskunnaksi rekisteröinnin suhteen. KHO hyväksyi opetusministeriön kannan, jonka mukaan wiccalaisuus ei ole uskonto, koska se ei pohjautu uskontunnustukseen, pyhinä pidettyihin kirjoituksiin tai muihin vakiintuneisiin perusteisiin. Kukin wicca-suuntausta harjoittava henkilö tai ryhmä voi määrittää itse katsomuksensa ja rituaalikäytäntönsä yhdistellen eri lähteistä saamiaan vaikutteita.¹⁴⁷

Uskonto ja uskonnollisuus on mahdollista käsittää myös laaja-alaisemmin. Uskonto ja uskonnollisuus ovat vähemmän jotain sellaista, mikä peritään vanhemmilta, ja sen sijaan yhä enemmän jotain, minkä yksilö itse rakentaa oman etsinnän ja valinnan kautta. Myös opillinen sitoutuminen uskoon ja uskontoon on vähentynyt meillä Suomessa, samalla kun uskosta ja uskonnon harjoittamisesta on tullut yhä enemmän yksityisasiä. Nykyihminen valitsee sen, mikä hänestä itsestään tuntuu omimmalta. Hän haluaa ”tuunata” tai ”stailata” trendikkäästi itse oman uskontonsa. Uskonossa on yhä enemmän kysymys kokemuksesta ja sosiaalisista suhteista kuin traditiosta, joka välitetään sukupolvelta toiselle.¹⁴⁸ Institutionaalisen

¹⁴⁶ *X v. United Kingdom* (4.10.1977); Evans 2001: 58; Jacobs, White & Ovey 2010: 404.

¹⁴⁷ Opetusministeriö on hylännyt perustamisilmoituksen vain muutamassa tapauksessa. Kysymys on voinut olla siitä, ettei yhteisön toimintaa ole katsottu uskonnon harjoittamiseksi tai että selvitys uskontunnustuksesta tai julkisen uskonnonharjoituksen muodosta on puuttunut, taikka ilmoitus on ollut kokonaisuudessaan puutteellinen tai epäselvä, eikä yhdyskunta ole pyynnöstä huolimatta toimittanut puuttuvia selvityksiä. Ks. HE 170/2002 vp s. 15.

¹⁴⁸ Esimerkiksi Hervieu Leger nimittää tätä ”ketjun katkeamiseksi”. Tämän käsityksen mukaisesti uskonto on nykyään yhä useammin yksityinen asia ja useat vanhemmat antavat lastensa itse valita uskontonsa riippumatta vanhempien omasta vakaumuksesta. Leger puhuu myös ”kollektiivisen muistin heikkenemisestä” tai ”menetyksestä”. B. S. Turner puhuu ”kollektiivisen kulttuurin pyhien juurien repimisestä”. Turnerin mukaan näyttää myös siltä, että kollektiiviset symbolit osana tietyn kansakunnan pyhää historiaa eivät enää kykene yhdistämään ihmisiä, koska massiivisen maahanmuuton seurauksena vähemmistöryhmät putoavat kyseisen pyhän kertomuksen ulkopuolelle. Ks. Hervieu-Leger 2000: 123–140; Turner, B. S. 2011: 144, 296–297; Heelas, Woodhead, Seel, Szerszynski & Tusting (2005: 2–4) viittaavat samaan ilmiöön modernin kulttuurin massiivisena subjektiivisena käänteenä, jota he pitävät suurimpana muutoksena sitten Euroopan kristillistämisen. Ihmiset eivät enää ensisijassa profiloi itseään jonkin yhteisön jäsenenä ja osana tradition jatkumossa. Sen sijaan ihmiset määrittävät elämänsä ennemminkin omista subjektiivisista kokemuksista ja tarpeista käsin; Myös empiiriset tutkimukset Suomesta tukevat näitä oletuksia ja osoittavat sen, että uskonnon rooli on nuorissa ikäluokissa erilainen kuin vanhemmissa ikäluokissa. Muun muassa nuorten uskonnollinen identiteetti on avoimempi, eivätkä nuoret halua identifioida itseään jonkin yksittäisen uskonnollisen tradition seuraajiksi. Mikkola, Niemelä & Pettersson 2007: 106–112; Himanen 2012: 30; Uskonnotutkijat ovat selittäneet Euroopan modernia uskonnollisuutta muun muassa subjektiivisaation (subjectivization) käsitteen avulla. Muutokset näkyvät yhtäältä uskonnon vaikutuksen vähenemisenä, toisaalta tietynlaisen henkisyuden (spiritualization) esiintulona. Subjektivisaatio merkitsee sitä, että yksilöstä tulee oman elämänsä ylin auktoriteetti, jolloin uskonnosta tu-

uskonnollisuuden ja kirkon auktoriteetin suhteen modernisaatio, siirtyminen maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta teolliseen tai jälkiteolliseen yhteiskuntaan, on merkinnyt muutoksia myös koulun uskonnon opetuksen osalta. Samanaikaisesti kansanomaisen ja yksityisen uskonnollisuus on jopa vahvistunut institutionaalisen auktoriteetin kriisin myötä. Modernisaatioon liittyvä murros on merkinnyt auktoriteettien kyseenalaistamisen rinnalla vahvaa yksilön itsemääräämisoikeutta. Suomalaisten enemmistön uskonnollisuudessa painottuvat kohtuullisuus, maltillisuus ja keskittien uskonnollisuus. Valtaosa suomalaisista sijoittuu harvakseltaan uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistuviin ja laimeasti uskoviin. Tutkimusten mukaan ”uskonto nähdään henkilökohtaisena asiana, eivätkä suomalaiset katso hyvällä voimaperäistä ja julkista uskonnollista vaikuttamista”. Esimerkiksi islam nähdään Suomessa `voimakkaana` uskonnollisuuden muotona.¹⁴⁹ Kehitys viittaa myös julkiseen ja henkilökohtaiseen uskonnon harjoittamiseen ja niiden sisältöjen muutokseen. Kirkon jäsenyyttä ei pidetä nykyään enää ehtona eikä velvollisuutena kuten aikaisempina vuosikymmeninä. Esimerkiksi Pohjoismaissa perinteinen kirkkokeskeinen uskonnollisuus on vähenemässä. Nykyään ajatellaan, että uskonnon institutionaalisen aseman heikkeneminen on vain laajemman yhteiskunnallisen ilmiön, sekularisoitumisen, yksi näkökulma.¹⁵⁰ Monikulttuurisessa ja moniuskontoisessa kontekstissa uskonto ja uskonnollisuus on mahdollista ymmärtää myös laaja-alaisemmin, eikä vain yhden rajoitetun uskonnollisen kategorian tai systeemin sisäisen uskonnollisen ja oikeudellisen tulkinnan mukaan. Kyseinen tulkinta on ollut ominaista erityisesti länsimaisille oikeus- ja uskontojärjestelmille. Inhimillisellä uskonnollisuudella on hyvin moniulotteisia toiminnallisia seurauksia. Uskonnollisuus inspiroi yhä tämän päivän vaikuttavia moraalisia tarpeita.¹⁵¹

Uskonto voidaan käsittää esimerkiksi monikulttuuristuvan julkisen perusopetuksen kontekstissa yhtenä osana kokonaisuutta, joka koostuu uskosta, identiteetistä ja elämäntavasta. Esimerkiksi katsomusaineiden opetuksen keskeisimpänä tehtävänä on aineksien antaminen oppilaille oman identiteetin ja maailmankuvan rakentamiseksi sekä toisaalta saada myös valmiuksia muiden uskontojen ja katsomusten kohtaamiseen. Uskonto uskona tarkoittaa sitä, että saman uskon käsityk-

---

lee osa ihmisen henkistä identiteetinrakennusprojektia. Heelas ym. 2005: 3–4, 26–27; Koikkalainen 2010: 17.

¹⁴⁹ Uskontososiologisessa kirjallisuudessa on tavaksi tullut käyttää yksilöllisestä ja epämuodollisesta uskonnollisuudesta nimitystä ”henkisyys” (engl. spirituality). Ketola 2011: 8, 10; Palmu 2011: 94; Heelas ym. 2005; Flanagan & Jupp (toim.) 2007; Ketola, Kääriäinen & Niemelä 2007: 60; Norris & Inglehart 2004.

¹⁵⁰ Dobbelaere 1981 ja 1985; Davie 1994: 85, 175 ja 197–199; Bruce 1999: 22–26; Kääriäinen 1998: 183–185; Liiman 2002: 82;

¹⁵¹ Ks. Mahlmann 2009: 2473.

sen jakavat uskovat (‘likeminded’ believers) tunnustavat yhteistä uskoa. Tämä on todellisuutta esimerkiksi katsomuksellisten vähemmistöjen eli pienryhmäisten uskontojen kohdalla. Uskonnollisen vainon yhteydessä käytetään vastapuolesta nimityksiä ”heresia”, ”jumalanpilkka” tai ”taikausko”. Uskonto identiteettinä liittyy vahvasti ryhmän, jota ilmentää perhe, etnisyys, rotu tai kansallisuus. Uskonto identiteettinä korostaa vähemmässä määrin teologisia uskomuksia, mutta sen sijaan se korostaa jaettuja historioita, kulttuureja, etnisyyttä ja traditioita. Uskonto identiteettinä on myös suurin syy uskonnolliseen vainoon. Esimerkiksi toisen vahva identiteetti saatetaan kokea uhkana omalle identiteetille. Tilanne aktualisoituu usein uskonnollis-katsomuksellisten vähemmistöjen kohdalla. Toisinaan kysymys voi olla kapea-alaisesta etnosentrisestä asenteesta, joka johtaa negatiiviseen asenteeseen tai suvaitsemattomuuteen toisia kohtaan.¹⁵²

Uskonto on mahdollista määritellä myös yleisenä ja avoimena käsitteenä. Tällöin se voi ilmiönä saada erilaisia ja uusiakin muotoja, ja joka on voimakkaasti riippuvainen yksilön autonomisesta omasta tunnosta. Uskonnollisuuden ei sinänsä katsota rajautuvan vain niin sanottuihin maailmanuskontoihin tai muihin yleisesti tunnettuihin uskontoihin, vaan käsite nähdään määritelmältään avoimena.¹⁵³ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ei tee esimerkiksi eroa ”organisoidun” uskonnon tai sen, mitä saatetaan kuvailla kulttina, uskonnon harjoittamisena välillä. Vaikka kulttia tai uskonnon harjoittamista ei tunnusteta `uskontona`, sen kultin jäsenillä EIT olettaa todennäköisimmin olevan ”uskonnollisen uskon”.¹⁵⁴

Kuitenkin vasta reformaation (uskonpuhdistuksen) jälkeisessä käsitteistössä uskonto sai sille nykyisin ominaisen modernin, yleiskäsitteen kaltaisen merkityksensä. Uskonnon oli mahdollista aktualisoitua erilaisina ilmiöinä, jotka kaikki olivat olemuksellisesti uskontoa.¹⁵⁵

---

¹⁵² Waismaa (toim.) 2012: 15; Kallioniemi 2007b: 48.

¹⁵³ Esimerkiksi Charles Taylor (2007: 3–4) pitää tätä ”pohjois-atlanttiseen” kulttuuriin liittyvää ajatustapaa länsimaisen sekularisaation tunnusmerkkinä. Uskovillekin ihmisille uskonnollisuus on siis vain yksi maailmankatsomustapa; Yksilön autonomisesta omastatunnosta ks. myös Heikkonen 2010: 9.

¹⁵⁴ Ks. Taira 2006: 85–86; Heikkonen 2010: 10; Ks. EIT:n tuomio *X v. Austria* (15.10.1981), jossa tapauksessa ‘Kuulahkokin’ (The Moon Sect) on omaksuttu uskontona; Uskonnollisuus on käsitykseni mukaan kuitenkin enemmän kuin se uskonnollisuus, joka hahmottuu instituutio-naalisten hyväksytyin rekisteröidyn statuksen saaneiden uskontojen kautta. ”Uskonnollinen usko” voi olla myös uskontoa harjoittavalle kulttia, vaikka tätä ei tunnustettaisikaan ”uskontona”.

¹⁵⁵ Ks. Koenig 2007: 6; Ks. myös Heikkonen 2010: 10.

1.4.3 Valtion ja kirkon suhde ja koulukonteksti

1.4.3.1 Valtion ja uskontokuntien suhteen järjestäminen

Eurooppalaisissa demokratioissa lähdetään yleensä siitä, etteivät valtion ja kirkon tai uskontokuntien suhteet sellaisinaan säätele yksilön uskonnonvapautta. Se on turvattava aina valtion ja kirkon suhteista riippumatta.¹⁵⁶ Eurooppa on alueena tällä hetkellä hyvin moniarvoinen ja muuttuva. Merkillepantavaa on ollut erityisesti uskonnon vaikutuksen vähentämispyrkimys julkiseen elämään. Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä ei esimerkiksi vallitse konsensusta (yksimielisyyttä) uskonnon ja valtion välisestä suhteesta. Euroopan alueella lähestymistapa on duaalinen ja Euroopan identiteetin voidaan katsoa perustuvan joko kristinuskon arvoille tai humanisille arvoille.¹⁵⁷

Historialliset tekijät ja kunkin maan uskonnollinen kenttä ovat vaikuttaneet kuitenkin siihen, että uskonnollisia yhteisöjä koskeva lainsäädäntö on eri maissa muotoutunut varsin erilaiseksi.¹⁵⁸ Eurooppalainen valtiokäsitys on perinteisesti rakentunut yhteiskunnallista dualismia korostavalle ajattelutavalle, jonka mukaan julkishallinto on julkisen toiminnan aluetta ja vastakohtana on yksityisautonomian periaatteille rakentuva yksityinen toimintapiiri. Valtion ja kirkon suhteiden järjestämisessä dualistinen malli vaikuttaa erityisesti Ranskassa, missä valtion ja kirkon suhteiden perustana on 1905 toteutunut valtion ja kirkon ero. Lähtökohtana Ranskassa on kaikkien uskonnollisten yhdyskuntien tasa-arvoisuus. Maassa ei ole valtionkirkkoa, virallista uskontoa eikä tunnustettuja kirkkoja. Uskonnollisilla yhdyskunnilla ei Ranskassa ole myöskään julkisoikeudellista asemaa. Uskonnon harjoittaminen on korostetusti ihmisen yksityinen asia, ja uskonnollinen yhdyskunta toimii yksityisoikeudellisten säännösten ja periaatteiden alaisena.¹⁵⁹

Suomen osalta valtion ja kirkon suhteiden kehityksen historialliset juuret löytyvät Ruotsi-Suomen katolisesta keskiajasta. Ylikansallinen katolinen kirkko pyrki luomaan kirkolle valtiosta ja oikeusjärjestyksestä vapaan juridisen ja taloudellisen aseman. Uskonpuhdistus katkaisi tämän kehityksen ja uskontopoliittinen tilanne muuttui 1520-luvulta alkaen. Yhteys paavin istuimeen katkesi Kustaa Vaasan kuninkaaksi kruunaamisen (1523) ja Västeråsin valtiopäivien (1527) jälkeen.

¹⁵⁶ Yhdysvalloissa puolestaan korostetaan sitä, että yksilön uskonnonvapaus kyllä toteutuu, mikäli kaikki kirkot ja uskonnolliset yhteisöt ovat suhteessaan valtioon niin sanottujen vapaakirkkojen asemassa. Ks. HE 170/2002 vp s. 6.

¹⁵⁷ Ks. McCrea 2010: 53, 56–57.

¹⁵⁸ Ks. HE 170/2002 vp s. 17.

¹⁵⁹ Ks. HE 59/2006 vp s. 9.

Uppsalan kokouksen (1536) jälkeen Ruotsin kirkosta tuli kansallinen evankelinen kirkko ja Västeråsin valtiopäivillä (1544) Ruotsi julisti itsensä evankeliseksi kuningaskunnaksi. Näin syntyi Ruotsin kansalliskirkko. Kirkko ja sen luterilainen oppi saivat perustuslain turvaaman aseman vuoden 1634 hallitusmuodossa, jossa todettiin: ”Yksimielisyys uskonnossa ja oikeassa jumalanpalveluksessa ovat arvollisen, sopuisan ja pysyvän hallituksen vahvin perusta.” Vuoden 1772 hallitusmuodon 1 §:ssä lausutaan melkein samoin sanoin: ”Yksimielisyys uskonnossa ja oikeassa jumalanpalveluksessa on arvollisen, sopuisan ja pysyvän hallituksen vahvin perustus”. Samalle perusnäkemykselle rakentui myös vuoden 1686 niin sanottu karoliininen kirkkolaki, joka velvoitti kaikki valtakunnan asukkaat luterilaiseen tunnustukseen. Hermansonin mukaan vuoden 1686 kirkkolaki ei ollut ainoastaan laki, vaan myös valtion laki, joka sisälsi määräyksiä osaksi alamaisten uskonnosta ja valtion viranomaisten velvollisuuksista, osaksi kirkon sisäisistä asioista. Kirkosta tuli osa valtionhallintoa. Kun Martti Lutherin opista näin tuli virallisesti Ruotsi-Suomen valtionuskonto, joutui luterilainen kirkko täydelliseen riippuvaisuuteen valtiovallasta. Suomi seurasi Ruotsia luterilaisen uskon ja reformaation myötä. Reformaation eli uskonpuhdistuksen jälkeen Suomeen muodostui luterilainen kirkko.¹⁶⁰

Historiallisesti varsinainen valtionkirkkojärjestelmä¹⁶¹ purkaantui Suomessa asiallisesti kuitenkin jo 1865, kun kunta ja seurakunta erotettiin toisistaan ja maallinen sekä kirkollinen hallinto eriytyivät. Silloin myös kuntien tehtäväksi siirrettiin muun muassa opetustoimi, sairaanhoito ja köyhäinhoito. Olennaisimmin valtion ja kirkon suhteiden muotoutumiseen vaikutti kuitenkin vuoden 1869 kirkkolaki (6.12.1869/30), joka noudatti liberaalia uskonnonvapausperiaatetta. Aiemmin Porvoon valtiopäivillä vuonna 1809 taattiin luterilaisen uskonnon ja kirkon perustuslaillinen asema. Kun vuoden 1686 kirkkolaki oli koskenut kaikkia valtakunnan asukkaita, vuoden 1869 kirkkolaki, Schaumanin kirkkolaki, säädettiin vain luterilaista kirkkoa varten. Vuoden 1869 kirkkolaisissa sallittiin evankelis-luterilaisen opin lisäksi muunkinlaisen opin tunnustaminen, mutta ei uskonnottomuutta. Muutos oli suuri, kun kirkosta tuli itsenäinen, valtiosta suuressa määrin riippumaton ja omalaatuista korkea-asteista autonomiaa nauttiva laitos, johon kaikkien ei tarvinnut enää kuulua ja josta heidän edellytettiin vuoden 1869 kirkkolain 6 §:n mukaan

---

¹⁶⁰ Christensen 1995: 585; Hermanson 1900: 11; Esimerkiksi Kimmo Kääriäisen (2011: 156) mukaan Suomella on vahva valtio-kirkko orientoitunut traditio. Vuosisatoja malli oli sama kuin Ruotsilla, koska Suomi oli osa Ruotsia. Vuonna 1809 Suomi liitettiin osaksi Venäjän Suuriruhtinaskuntaa.

¹⁶¹ Hakkila 1939: 51–52; Juntunen 2008: 134–135; Ks. myös Hokkanen 2006: 24–26.

voida erotakin. Schaumanin kirkkolaki tuli voimaan 1.7.1870, ja siinä säädettiin kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta.¹⁶²

Tällä uudella kirkkolaille toteutettiin virallisesti kirkon ja valtion periaatteellinen ja hyvin pitkälle myös käytännöllinen ero Suomessa. Toisin sanoen valtiokirkkojärjestelmä purettiin. Suomen evankelis-luterilainen kirkko sai erillisen itsenäisen juridisen henkilön aseman.¹⁶³ Evankelis-luterilaisen kirkon korkeimmaksi päättäväksi elimeksi perustettiin kirkolliskokous. Suomen valtiosta tuli uskonnollisesti neutraali¹⁶⁴ (ei tunnustuksellinen eikä tunnustukseton) kuitenkin vasta hallitusmuodon (17.7.1919/94) hyväksymisen myötä. Kansalaisten oikeudet ja velvollisuudet eivät riippuneet enää hänen uskonnollisista käsityksistään. Toisaalta on saatettu riitauttaa koko uskonnollisen neutraalisuuden käsitteen mielekkyys, tai nähdä sen olevan uskonnonvapauden periaatteen vastainen. Vuoden 1919 hallitusmuodossa omaksuttiin aiemman valtiokirkkoperiaatteen sijasta uskonnollisesti neutraalin valtion periaate, joka tarkoitti, ettei hallitusmuodossa haluttu erityisesti korostaa evankelis-luterilaisen kirkon erityisasemaa. Esimerkiksi vuoden 1917 perustuslakikomitea oli ehdottanut mietinnössään hallitusmuotoon seuraavanlaista säännöstä: ”Evankelis-luterilainen kirkko on Suomen kansan yleisenä kirkkona. Tämän kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta säädetään sen kirkkolaissa.” Hallitusmuoto takasi kaikille kansalaisille yhtäläiset oikeudet ja velvollisuudet uskontokuntasidonnaisuudesta riippumatta.¹⁶⁵ Vuoden 1919 hallitusmuoto turvasi kyllä uskonnonvapauden, mutta asetti evankelis-luterilaisen kirkon Ruotsin vallan aikaisen perinteen mukaan etusija-asemaan valtiokirkkona oikeuksineen muun muassa kirkkolain säätämisesä. Muut uskontokunnat olivat pitkään yhdistyksiin rinnastettavia uskonnollisten yhdyskuntien nimisinä.¹⁶⁶

¹⁶² Ks. Juntunen 2008: 137; Leino 2002: 49, 316; Heilimo 1958: 82; Hakkila 1939: 54; Kastari 1972: 166; Ks. myös Hokkanen 2006: 26.

¹⁶³ Ks. Kastari 1972: 164; Leino 2002: 49; Ks. myös Hokkanen 2006: 27; Huomattakoon, että Ruotsissa vastaava kirkon ja valtion ero toteutettiin vasta 1.1.2000 eli 130 vuotta myöhemmin kuin Suomessa.

¹⁶⁴ Murtorinteen (1995: 137–139) mukaan maaliskuun 1919 eduskuntavaaleissa valitun uuden eduskunnan toimesta säädetty tasavaltainen hallitusmuoto ”sisälsi kirkon ja valtion suhteita koskevan varsin merkittävän periaatteellisen muutoksen, kun perinteiset valtiokirkolliset ihanteet saivat antaa tilaa uskonnollisesti neutraalin valtion periaatteelle”; Leino 2003: 105.

¹⁶⁵ Hallitusmuodon (17.7.1919/94) myötä omaksuttua niin sanottua ”täydellisen uskonnonvapauden” periaatetta voidaan esimerkiksi Saarnin (2002: 99–100) mukaan tulkita siten, että valtio sellaisenaan, valtiovaltana, muuttui uskonnollisessa mielessä neutraaliksi eikä enää tunnustanut luterilaista uskoa valtion uskontunnustuksena; Ks. myös Juntunen 1985: 67. Reijonen (1992: 70) viittaa näkemyksiin, joiden mukaan ”neutraliteetti” ei sisällöltään ole ensisijaisesti oikeudellinen, vaan ideologinen tai poliittinen. Tämä on usein voinut merkitä sitä, että neutraliteetti nähdään uskonnonvapauden kanssa vastakkaisena periaatteena, joka rajoittaa uskontojen toimintaa.

¹⁶⁶ PeVL 57/2001 vp s. 2 ja PeVL 12/1982 vp; Kallioniemi 2005a: 13; Koikkalainen 2010: 31; Saraviita 2011: 193.

1.4.3.2 *Suomalaisen järjestelmän erityispiirteitä*

Myös Suomessa uskontoa on mahdollista harjoittaa dualistisen mallin mukaisesti täysin ilman valtion puuttumista siihen. Esimerkiksi perusoikeusuudistuksen esitöiden mukaan uskonnon tunnustamisen ja – harjoittamisen vapautteen sisältyy muun muassa kunkin uskonnollisen yhteisön mahdollisuus päättää omista uskonnollisista menoistaan.¹⁶⁷ Uskonnonvapaudesta ihmisoikeutena ei kuitenkaan sinänsä seuraa, että valtion ja uskontokuntien suhde olisi järjestettävä määrättyllä tavalla.¹⁶⁸ Suhde on muotoutunut sellaiseksi kuin se nyt on myös historiallisista ja paikallisista syistä. Kun puhutaan valtionkirkosta Suomen näkökulmasta, on syytä kuitenkin selventää joitakin asioita. *Valtionkirkon* määritelmään sisältyy eri ulottuvuuksia. Ensinnäkin määritelmä kertoo, että valtasuhde kulkee valtiosta kirkkoon, ei kirkosta valtioon. Toiseksi määritelmän soveltamisala on varsin avoin. Se, kuinka pitkälle valtion hallinnollinen ja taloudellinen valta ulottuu, voi vaihdella paljonkin ajallisesti, paikallisesti ja kirkkokunnittain. Kolmanneksi määritelmän kuvaama läheinen suhde viittaa siihen, että valtionkirkolla on valtioon nähden erityisasema verrattuna muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin.¹⁶⁹ Toisaalta valtion valinta ylläpitää valtion virallista uskontoa antaa kuvan homogeenisestä

---

¹⁶⁷ Ks. HE 309/1993 vp s. 55.

¹⁶⁸ Scheinin 2001: 515; Reijonen (1992: 73–74) selostaa YK:n toimesta laadittua tutkimusta, jossa valtiot on jaoteltu kahdeksaan ryhmään suhteessaan kirkkoihin. Kirkon oma Kirkko ja valtio -komitea eli niin sanottu Kansanahon komitea esitti (Kirkko ja valtio 1970: 7–8) seuraavan hahmotelman valtion ja kirkon suhteiden perusmalleista. a) Valtio ja kirkko ovat samaistuneet. Perusmalli on valtiokirkko, ja historiallisia esimerkkejä pohjoismaiden luterilaiset kirkot uskonpuhdistuksen jälkeisinä vuosisatoina. b) Valtio ja kirkot ovat pyrkineet elämään rinnakkain toisistaan riippumattomina. Taustana on joko valtion piirissä vallinnut uskonnollinen pluralismi (U.S.A.) tai luonnonoikeudellisten teorioiden ja suvaitsevaisuutta korostavien aatevirtausten vaikutus. Tämän käsitystavan pohjalta on Ranskassa vuonna 1905 päädytty valtion ja kirkon täydelliseen erottamiseen. c) Valtio ja kirkko ovat joutuneet vastakohtaisasetteeseen. Historiallisena esimerkkinä ovat Rooman valtakunnan kristittyihin kohdistamat vainot sekä eräiden nykyajan valtioiden politiikka. d) Valtion ja kirkon suhteet ovat perustuneet tarkoituksenmukaisuus- ja hyötynäkökohtiin. Valtio on pitänyt tietyn kirkon tukemista oman ideologiansa kannalta suotavana. Esimerkkinä on hallitusvallan ja ortodoksisen kirkon tiivis yhteistyö tsaarinvallan Venäjällä. Myös monilla nykyisillä kirkoilla on ollut pyrkimyksiä valitsevan valtiollisen järjestelmän tukemiseen. e) Valtion ja kirkon suhde on ollut dialektinen. Valtio ja kirkko ovat eläneet vuorovaikutussuhteessa, mutta sekaantumatta toistensa tehtäviin. Kirkko on pyrkinyt toimimaan yhteiskunnan omanatuntona, ja valtio puolestaan on turvannut kirkolle toiminnan vapauden. Juntunen 2008: 133.

¹⁶⁹ Esimerkiksi Juntunen (2008: 134) tarkoittaa valtiokirkolla perinteistä pohjoismaista, uskonpuhdistuksen jälkeistä valtion ja kirkon suhteiden ratkaisumallia, jossa valtiovalta ja kirkko liittyvät niin kiinteästi toisiinsa, että ne ovat lähes samaistuneet. Tällaisen valtiokirkkojärjestelmän olennaisia piirteitä ovat a) valtiovallan sitoutuminen tiettyyn uskontunnustukseen ja b) tätä tunnustusta edustavan kirkon kuuluminen kiinteästi valtion hallintoon. Kirkkoa ei mielletä kyseisessä järjestelmässä erilliseksi instituutioksi eikä oikeushenkilöksi, vaan yhdeksi valtiovallan olemuksen aspektiksi ja julkisen elämän sektoriksi; Ks. myös Kettunen 2012: 5.

kansasta, jollainen tilanne pohjoismaissa ei enää ole.¹⁷⁰ Hallinnollisen määritelmän mukaan valtionkirkko on ensinnäkin kirkko, joka on taloudellisesti ja hallinnollisesti riippuvainen valtiosta. Valtionkirkko tarkoittaa järjestelmää, jossa valtio on sitoutunut tietyn uskon tunnustamiseen ja hallintojärjestelmään tai jossa valtio muuten käyttää ratkaisevaa päätösvaltaa kirkkoon liittyvissä asioissa. Suomessa ei ole kuitenkaan virallisesti valtionkirkkoa, vaan evankelis-luterilaista kirkkoa on jo 1800-luvulta asti johtanut kirkolliskokous. Valtio ja kirkko ovat silti hyvin tiukasti sidoksissa toisiinsa, ja Suomessa kirkolla (evankelis-luterilaisella ja ortodoksisella kirkolla) on muun muassa oikeus verottaa. Pohjoismaisille kirkon ja valtion suhteille on ominaista sekä yhteistä se, että kirkko-valtio-suhde on käsitteellisesti määritelty lainsäädännössä, vaikka on keskusteltu myös valtion ja kirkon erottamisesta.¹⁷¹

Silti on tärkeää huomata puheen ja kielen tasolla kulkeva väärä käsitys vallitsevasta tilanteesta. Suomessa on käsitykseni mukaan valtion ja kirkon välillä nykyään paremminkin jonkinlainen ”välimuotojärjestelmä”. Ei voida puhua puhtaasta valtionkirkosta, jos ei valtion ja kirkon täydellisestä erostakaan. Kyse on ollut tähän asti nähdäkseni vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen soveltuvasta yhteistoiminnasta. Tosin asiassa vallitseva ”konsensus” (yksimielisyys) ohjautuu tässä tapauksessa lähinnä enemmistöuskonnon mukaan. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuihinsa soveltamaa konsensusperiaatetta on kritisoitu siitä, että konsensus sitoutuu enemmistön moraalisiin valintoihin. Se, että oikeuskäytäntö on elävää oikeutta ja elävä instrumentti (”living instrument”), voi auttaa myös muuttamaan tulkintalinjoja.¹⁷² Kirkon ja valtion yhteyden säilyttämistä on myös puolustettu, tosin erilaisista lähtökohdista. Jotkut katsovat kirkon tarvitsevan yhteyttä valtioon, että se kykenisi säilyttämään yhteiskunnallisen asemansa ja kansankirkko-olemuksensa. Toiset taas ovat katsoneet myös valtion tarvitsevan kirkkoa, eikä vain toisinpäin. Kirkon ja valtion yhteyden katsottiin tällöin vahvistavan myös valtion asemaa yhteiskunnan kokoajana.¹⁷³

Merkittävää työtä kirkon ja valtion suhteiden hahmottamisen osalta teki 1970-luvun lopulla kirkko ja valtio -komitea, joka osoitti aktiivisen positiivista asennetta kirkkoa kohtaan. Valtio pyrki tukemaan ja edistämään uskonnollisten yhdyskuntien toimintaa.¹⁷⁴ Huolimatta kirkon erityisasemasta, jonka myös Kirkko ja

¹⁷⁰ Andersen ym. 2010: 33–34.

¹⁷¹ Ks. Heikkonen & Slotte 2012: 125.

¹⁷² Vrt. Rautiaisen (2011: 1160) mukaan Euroopassa ei EIT:n mukaan vallitse konsensusta uskontojen ja uskonnollisuuden yhteiskunnallisesta merkityksestä.

¹⁷³ Numminen 1992: 169; Sorsa 2010: 152–153.

¹⁷⁴ Ks. KM 1977:21; Samhälle och trossamfund 1972: 49; Sorsa 2010: 163.

valtio -komitea tahtoi säilyttää, valtio ei sitoutunut kirkon tunnustukseen. Kirkon itsenäisyyden vahvistaminen merkitsi kirkon ja valtion tehtäväkenttien eriyttämistä, mutta ei kuitenkaan pyrkimystä kirkon ja valtion eroon tai kirkon aseman heikentämiseen. Komitea tahtoi säilyttää kirkon oikeudellisen aseman peruspilarit ennallaan. Se ehdotti säilytettäväksi myös kirkon taloudellisen perustan ja kirkolle tärkeän uskonnonopetuksen.¹⁷⁵ Kirkko ja valtio -komitea halusi vahvistaa kirkkojen sisäistä riippumattomuutta valtion ja uskonnon toisistaan erottamisen sijaan.¹⁷⁶

Uskonnonvapauskomiteakaan ei mietinnössään (2001:1) katsonut tarpeelliseksi muuttaa kirkon ja valtion suhteita uuden uskonnonvapauslain uudistuksen yhteydessä. Valtiovalta katsoi, että valtion ja kirkkojen väliset suhteet eivät estäneet yksilön tai uskonnollisen vähemmistöyhteisöjen uskonnonvapauden toteutumista. Laki antoi uskonnollisten yhdyskuntien toiminnalle ja perustamiselle selvemmat ja vapaammat muodot, mutta se ei korostanut niiden asemaa. Pyrkimys uskonnollisten yhdyskuntien tasa-arvoisuuden parempaan toteutumiseen oli kansainvälisesti kuitenkin voimistunut. Uskontojen ja uskonnollisten yhdyskuntien keskinäisen tasa-arvoisuuden, dialogin ja yhteistyön vahvistamisen ymmärrettiin entistä selkeämmin olevan myönteinen mahdollisuus, joka tuki koko yhteiskuntaa.¹⁷⁷

Vaikka valtio on Suomessa uskonnollisesti sitoutumaton ja tunnustukseton, niin etenkin evankelis-luterilaisella kirkolla ja ortodoksisella kirkkokunnalla on erityinen lainsäädännöllinen asema, josta selkeänä esimerkkinä perustuslain 76 § eli niin sanottu kirkkopykälä. Pykälä turvaa kirkon valtiosääntöoikeudellisen erityisaseman valtiossa. Selvimmin Suomen evankelis-luterilaisen kirkon erityisaseman huomaa perustuslaista ja kirkkolaista. Kirkolla on oma lakinsa (1054/1993), jonka säätämisyjärjestys poikkeaa tavallisesta lainsäätämisyjärjestyksestä. Perustuslain 76 §:n mukaan ”kirkkolaisissa säädetään evankelis-luterilaisen kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta. Kirkkolain säätämisyjärjestyksestä ja kirkkolakia koskevasta aloiteoikeudesta on voimassa, mitä niistä mainitussa laissa erikseen säädetään”. Kirkkolain 2 luvun 2 §:ssä lisäksi todetaan, että ”kirkolla on yksinoikeus ehdottaa kirkkolakia kaikesta, mikä koskee ainoastaan kirkon omia asioita, sekä kirkkolain muuttamista tai kumoamista”.¹⁷⁸ Vuoden 2000 perustuslakiuudistus säilytti evan-

¹⁷⁵ KM 1977: 21; Ks. myös HE 309/1993 vp ja Perusoikeuskomitean mietintö (KM 1992:3); Ripatti 2005: 497; Sorsa 2010: 164.

¹⁷⁶ Ks. KM 1977: 21 s. 9–11.

¹⁷⁷ Seppo 2005: 132–133.

¹⁷⁸ On huomattava, että nykyisen järjestelmän perustuslaillisena kiinnekohtana on ollut vanhan hallitusmuodon 83 §:n yleisen kirkkolakia koskevan säännöksen ohella valtiopäiväjärjestyksen 31 §:n 2 momentin säännös, jonka mukaan kirkkolain säätämisestä on voimassa, mitä siitä erikseen on säädetty. Perustuslain 76 §:ssä oli lainsäädännön esitöiden mukaan tarkoitus sää-

kelis-luterilaisen kirkon valtio-oikeudellisen erityisaseman ja kirkkolain erityisluonteen valtion lainsäädännössä. Lausunnossaan (57/2001) ”perustuslakivaliokunta katsoo evankelis-luterilaisen kirkon sisäisen autonomian nauttivan perustuslain suojaa uskonnonvapautta koskevien perusoikeussäännösten perusteella”. Eri maissa myös valtiosääntöjärjestelmät vaihtelevat kirkon ja valtion välisen suhteen osalta.¹⁷⁹ Koska kirkkolain säätämisyjärjestys koskee vain evankelis-luterilaista kirkkoa ja uskonnollista yhdyskuntaa, voidaan kriittisesti arvioiden katsoa, että kyseessä on varsin erityislaatuinen sääntö.¹⁸⁰ Kirkon ja valtion suhdetta on tarkasteltu myös kriittisesti siitä näkökulmasta, että kyseisellä erityisasetelmalla on suorat ja epäsuorat vaikutukset uskonnolliseen kenttään, joka nähdään Suomessa voimakkaasti evankelis-luterilaisen kirkon ja kristinuskon näkökulmasta. Perusoikeutena turvattu uskonnonvapaus saattaisi tarjota perusteita asettaa kyseenalaiseksi kirkkojen alkuperäinen erityisasema. Tällöin lähtökohtana on usein yksilön autonomisen ajatuksen- ja omantunnonvapauden (*forum internum*) toteutumisen näkökulma. Valtion asema suhteessa uskontoihin edellyttää perustuslain 6 §:n sisällön mukaisesti keskeiseksi lähtökohdaksi yhdenvertaisuutta.¹⁸¹

---

tää kirkkolaista, sen säätämisyjärjestyksestä ja sitä koskevasta aloiteoikeudesta. Ks. HE 1/1998 vp; Ks. myös HE 44/2003 vp ja HE 59/2006 vp s. 4; Esimerkiksi Eino Murtorinne on halunnut korostaa hallitusmuodon osalta sitä, että ”tämä perustuslain evankelis-luterilaiselle kirkolle antama julkisoikeudellinen erityisasema perustui kuitenkin vain tämän kirkon historialliseen ja tosiasialliseen asemaan kansan suuren enemmistön kirkkona, ei sen tunnustukselliseen tai muuhun erityisluonteeseen”. Tässä Murtorinne (1995: 139) liittyy Leinon (2003: 106) mukaan Brotheruksen aikaisemmin (1923: 266) esittämiin kirkon asemaa koskeviin perusteisiin. Brotheruksen näkemyksessä on Leinon näkemyksen mukaan havaittavissa tukeutumista myös osin valtiolliseen demokratiaperiaatteeseen; Ks. myös Juntunen 1985: 172; Saarni 2002: 98; Suomen on voitu todeta olevan jopa esimerkki valtiosta, joka suojelee enemmistökirkkonsa laillista statusta tehokkaammin kuin muiden uskonnollisten yhteisöjen. Ks. Andersen ym. 2010: 101.

¹⁷⁹ Kirkkolakia voidaan Leinon (2003: 107–108) mukaan pitää kirkon omana lakina eikä pelkätään tavallisena valtion lakina, vaikka kirkkolailla ei säädelläkään kirkon asemaa kokonaisuudessaan. Ks. myös Leino 2002: 91–92.

¹⁸⁰ Tämän näkemyksen suuntaisesti esimerkiksi Heikkonen (2012: 555–556) kritisoi voimassa olevaa kirkkolain säätämisyjärjestystä. Heikkosen mukaan yhtäältä kirkon yleisen yhdistysoikeudellisen autonomian ja toisaalta siihen julkisen vallan osana liittyvän lakiin sidonnaisuuden yhteensovittaminen on suuri paradoksi, joka luterilaisen kirkon asemaan Suomessa liittyy.

¹⁸¹ Vrt. Ortodoksisen kirkkokunnan kannalta merkittävin käännekohta oli vuoden 2007 alussa voimaan tullut uusi laki ortodoksisesta kirkosta (985/2006). Ortodoksinen kirkko ja sen seurakunnat ovat julkisyhteisöjä, joiden asema ja järjestysmuoto perustuvat ensisijaisesti lakiin ortodoksisesta kirkosta. Myös ortodoksisen kirkon taloudellinen asema on muuttunut, kun se irtaantui valtiosta siten, että toimintamenoja ei enää makseta suoraan valtion varoista, vaan kirkko saa taloudellisen tuen valtionapuna (HE 59/2006 vp). Muun muassa Johannes Heikkonen (2010: 36–37) katsoo kuitenkin evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon valtiosääntöisen erityisaseman turvaavan perustuslain 76 §:n ongelmallisena erityisesti yhdenvertaisuuden ja valtion sekä kirkon erottamisyrittämisensä osalta; Heikkonen (2010: 43–44) pitää Suomen kaltaista järjestelmää valtiokirkkojärjestelmänä, vaikka se ei puhtaasti olekaan sitä. Heikkonen (2012:557) näkee ongelmana sen, että uskonnollisten yhdyskuntien erityiskohtelulle pitäisi olla hyväksyttävä syy, joka tavallisesti liittyy keskeisesti kyseisen yksilön tai

Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa on kutsuttu myös kansankirkoksi siksi, koska sen jäsenistä yli 50 prosenttia on Suomen kansalaisia. Toinen asia on kansankirkkoon kuuluvan jäsenen oma uskonnollis-katsomuksellinen identiteetti. Ensimmäisenä *kansankirkon* käsitettä käytti todennäköisesti saksalainen Friedrich Schleiermacher vuonna 1809, joka liittyi 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa yhteiskunnassa tapahtuneeseen käsitteen kansa käsittämiseen tapahtuneeseen muutokseen ja esitti tällöin historiallis-sosiologisen kansankirkkokäsityksensä. Kyseisen näkemyksen mukaan kansankirkkoa voidaan pitää jonkin kansan perinnäisen ja luonteenomaisen kirkollisen elämän ja järjestäytymisen muotona.¹⁸²

Kansankirkon käsitettä voidaan pitää teologisena käsitteenä, mutta sillä on myös sosiologista merkitystä.¹⁸³ 'Kansankirkoiksi' on perinteisesti kutsuttu valtakunnallista paikallisseurakuntien järjestelmää, johon kuuluu suuri osa kansasta. Kansankirkon jäsenet liitetään kirkkoon lapsena kasteen yhteydessä ja he maksavat kirkollisveroa. Kansankirkon käsitteellä haluttiin korostaa kirkon tehtävää kansan moraalisena ja uskonnollisena selkärankana ja korostaa kristillisiin arvoihin pohjautuvaa kulttuuria ja yhteiskuntaa. Käsite on suosittu saksalaisessa ja pohjoismaisessa protestanttisuudessa. On myös ajateltu, että kansankirkon tavoitteena on "kansan kristillistäminen". Perustuslain taustalla olevan kansankirkkoperiaatteen on katsottu perustelevan muun muassa sitä lähtökohtaa, että koulussa järjestetään pakollista uskonnonopetusta sen uskontokunnan mukaisesti, johon oppilaiden enemmistö kuuluu. Käytännössä tämä merkitsee pääsääntöisesti pakollista ja uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden perusteella velvoitettua evankelis-luterilaisen tai ortodoksisen tunnustuksen mukaista opetusta oppilaiden enemmistölle.¹⁸⁴ Esimerkiksi 1920-luvun alussa vahvistetun uskonnonopetuksen mallin juridiset pääpiirteet olivat seuraavat: enemmistön tunnustuksen mukainen opetus, vähemmistöille tietyin ehdoin annettava oma opetus, mahdollisuus saada uskon-

---

ryhmän erityisen heikkoon tai haavoittuvaan asemaan. Ongelmaa ajankohtaistuu erityisesti kysymyksessä muiden uskonnollisten yhdyskuntien asemasta.

¹⁸² Ks. Leino 2003: 101; Göransson 1970: 169–170; Kamppuri 1994.

¹⁸³ Ks. muun muassa Espersen 1993: 55–56; Pirinen (1976: 174) viittaa Erik Wolfin historiallis-sosiologiseen kansankirkkonäkemykseen (joko alueellisesti sukeutunut kansallinen uskonyhteisö tai alueellisesti sulkeutunut tunnustuksellinen kirkko, jonka jäseniksi synnytyään).

¹⁸⁴ Juntunen 1985: 172; Esimerkiksi vuoden 1917 perustuslakikomitean mietinnössä todettiin, ettei komitean mielestä hallitusmuodosta tule puuttua huomautusta siitä tosiasiaista, että evankelis-luterilainen kirkko on Suomen kansan yleinen kirkko (HM 77 §), mistä johtuu valtiolle erinäisiä velvollisuuksia muun muassa varata tilaisuus opetuksen saamiseen mainitun kirkon opissa. Merkilläpantavaa on, että tuolloin viittaus velvoitukseen luterilaisesta uskonnonopetuksesta perustui kansankirkon silloiseen asemaan yhteiskunnassa. Tätä tilannetta perusteli se, että vuonna 1917 melkein koko kansa kuului luterilaiseen kirkkoon. Ks. Leino 2003: 105–106; Kettunen 2012: 2; Ks. myös Ruokanen 2009: 8.

non opetusta julkisen koulun ulkopuolella ja kaikkiin edellä mainittuihin kuulumattomille oleva oma vaihtoehto.¹⁸⁵

1.4.3.3 Nykyinen näkemys ”valtionkirkon” hyväksyttävyydestä Suomessa

”Valtionkirkko”-järjestelmän hyväksyttävyys riippuu siitä, hyväksyykö valtio myös toiset uskonnolliset vakaumukset ja maailmankatsomukset sekä kunnioittaako se yksilön oikeutta päättää, haluaako tämä kuulua ”valtion-kirkkoon” vai ei. Nykyinen näkemys ”valtionkirkon” hyväksyttävyydestä on perusteltavissa siis sillä, että valtio sallii muidenkin uskontojen harjoittamisen. Valtion uskonnollisella enemmistöllä ei ole myöskään oikeutta siirtää omia näkemyksiään vähemmistölle tai vaikuttaa muiden mielipiteisiin (valtion indoktrinaation kielto). Valtio ei voi esimerkiksi määrätä, mihin kansalaiset uskovat, vaan jokaisella on oltava vapaus itse tehdä perustavat valintansa. KP-sopimuksen (SopS 7–8/1976) 18.2 artiklassa asia on todettu sanoin: ”Ketään ei saa saattaa sellaiselle pakotukselle alttiiksi, joka rajoittaa hänen vapauttaan tunnustaa tai valita oman valintansa mukainen uskonto tai usko.”¹⁸⁶ Valtio ei voi myöskään demokraattisessa maassa kohdella ihmisiä eri tavalla uskonnollisen – tai muun vakaumuksen perusteella. Tämä periaate on määritelty selkeästi perustuslain toisessa luvussa, joka määrittelee perusoikeudet ja vapaudet.¹⁸⁷

Joskus myös valtiolla voi olla hyväksyttävä päämäärä rajoitusten oikeuttamiseksi. Esimerkiksi tarkoitusta suojella kansalaisia joidenkin tahojen esittämiltä julkisilta kannanotoilta, jotka loukkaavat enemmistökansalaisten uskonnollisia näkemyksiä, voidaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan pitää hyväksyttävänä

¹⁸⁵ Ks. Juntunen 1985: 157; Saine 2000: 193–195; Salmenkivi ym. 2007: 129; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 453.

¹⁸⁶ Ks. Nowak (1993: 317) ja Scheinin (1999d: 374); Vrt. myös Heikkonen 2010: 79; Esimerkiksi EIT on todennut tuomionsa *Kokkinakis v. Kreikka* (25.5.1993) yhteydessä, ettei valtionkirkkojärjestelmä sinänsä ole vastoin EIS:n 9 artiklaa, mikäli uskonnonvapaus turvataan tällaisen järjestelmän puitteissa; Valtionkirkon asemasta Euroopan neuvoston ihmisoikeustoimikunta on myös todennut tuomiossa *Darby v. Ruotsi* (23.10.1990), että valtionkirkkoon perustuvan järjestelmän ei voida itsessään katsoa loukkaavan uskonnonvapautta koskevaa ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 9 artiklaa. Euroopan neuvoston ihmisoikeustoimikunnan toimikunnan mukaan tämänkaltainen järjestelmä on käytössä monissa ihmisoikeussopimuksen piiriin kuuluvissa maissa ja ollut niissä ennen kuin sopimus on laadittu ja valtioista tuli siihen osallisia. Että valtionkirkkoon perustuva järjestelmä täyttäisi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklan vaatimukset, edellytetään kuitenkin erityisiä suojatoimenpiteitä. Ks. Euroopan Ihmisoikeustoimikunnan raportti 9.5.1989.

¹⁸⁷ Kääriäinen 2011: 157.

tavoitteena.¹⁸⁸ Perustuslakivaliokunnan jo vanhan lausunnon (12/1982 vp) perusteella evankelis-luterilaisen kirkon erityisasema on perustuslakien säätämisen jälkeenkin kiistattomasti otettu huomioon monissa lainsäädäntötoimissa. Julkisen vallan ja evankelis-luterilaisen kirkon perustuslaissa tarkoitettua suhdetta voidaan kuvata siten, ettei julkinen valta eli valtio ole tunnustuksellinen siinä mielessä, että se olisi sidottu evankelis-luterilaiseen tai muuhun uskonnolliseen oppiin. Julkinen valta ei valtiosäännön mukaan ole tunnustuksellinen siinäkään mielessä, että se olisi nimenomaisesti velvollinen järjestämään palveluksia jollekin uskonnolliselle yhdyskunnalle tai johonkin tunnustukseen kuuluville. Toisaalta julkinen valta ei valtiosäännön mukaan ole myöskään tunnustukseton. Lainsäätäjä voi tavallisella lainsäädännöllä tukea evankelis-luterilaista kirkkoa tai muutakin uskonnollista yhdyskuntaa. Tämä merkitsee perustuslakivaliokunnan vanhan lausunnon (12/1982 vp) mukaan sitä, että ”tavallisella lainsäädännöllä voidaan järjestää tai olla järjestämättä esimerkiksi julkisen vallan ylläpitämiin kouluihin tai päiväkohteihin evankelis-luterilaista uskonnonopetusta tai uskonnollista kasvatusta tukevaa toimintaa edellyttäen, että näillä järjestelyillä ei loukata kansalaisen oikeutta pysyä erillään uskonnonharjoituksesta eli uskonnonvapautta.”¹⁸⁹

Uskonnonvapauden ja uskonnonopetuksen osalta on kuitenkin tärkeää, että tulkintalähtökohtana on kulloinenkin yhteiskunnallinen tilanne, joka myös muuttuu. Koska yhteiskunta ja koulun toimintaympäristö ovat 80-luvun alusta tähän päivään asti monikulttuuristuneet ja moniarvoistuneet huomattavasti, kyseistä perustuslakivaliokunnan vanhaa lausuntoa voi olla vaikeaa kaikilta osin soveltaa nykyiseen yhteiskunta- ja koulutuspoliittiseen tilanteeseen. Muuttuneita asioita ovat käsitykseni mukaan ainakin uskonnon opetuksen luonne, joka tulee järjestää *tunnustuksettomasti oppilaan omana uskontona*, samalla kun *negatiivisen uskonnonvapauden toteutuminen* suhteessa uskonnon harjoittamiseen kouluissa tulee ensi-

¹⁸⁸ EIT totesi, että valtiolla oli ollut hyväksyttävä päämäärä rajoitusten oikeuttamiseksi tapauksessa *Otto-Preminger-Institut v. Itävalta* (20.9.1994), tuomion perustelut, kohta 47, jossa se viittasi *Kokkinakis v. Kreikka* (25.5.1993) -tapaukseen ja tuomioon.

¹⁸⁹ Esimerkiksi Juntusen mukaan Suomen valtiosääntö rakentuu täydellisen uskonnonvapauden periaatteelle. Valtio ei virallisesti tunnusta evankelis-luterilaisen uskon asemaa valtion ideologiana. Juntunen katsoi käytännöllisen teologian alan väitöskirjassaan (1985: 67), että silloinen vuoden hallitusmuoto takaa kaikille yhtäläiset kansalaisoikeudet ja -velvollisuudet riippumatta siitä, kuuluuko asianomainen johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan vai onko hän kaikkien tällaisten ulkopuolella. Vanha Hallitusmuoto (94/1919) ei kuitenkaan edellyttänyt valtion ja evankelis-luterilaisen kirkon välisen kokonaissuhteen purkamista, vaan vahvisti (HM 83 §) luterilaisen kirkon kirkkolain säätämisyjärjestyksen ja siihen perustuvan oikeudellisen erityisaseman; Ks. myös Scheinin 1999d: 361; Tosin uskontokuntaan kuuluvan velvollisuus osallistua oman uskonnollisen taustansa mukaiseen opetukseen perustettiin tähän jäsenyyteen, joka näkyi myös perustuslakivaliokunnan kannassa lausunnossa (13/1982 vp). Siten voidaan käsitykseni mukaan puhua uskonnon opetuksen saamisen osalta lähinnä ehdollisesta uskonnonvapaudesta täydellisen uskonnonvapauden periaatteen sijaan.

sijaisesti turvata *kaikkien* oppilaiden osalta perustuslain 11.2 §:n mukaisesti. Aiempaan negatiivislähtöiseen perusoikeusparadigmaan verraten erityisesti perusoikeusuudistus vuodelta 1995 ja perustuslakiuudistus vuodelta 2000 muuttivat uskonnonopetuksen ja uskonnonvapauden ymmärtämistä *positiivisemmaksi ja uskontomyönteisemmäksi*. Tällöin korostettiin enemmän oikeutta uskontoon kuin vapautta uskonnosta. Tämä suuntaus näkyi osaltaan myös uskonnonvapauslakiuudistuksessa ja sen esitöissä.¹⁹⁰

Tunnustuksettomuusperiaate (maallisuusperiaate) tarkoittaa sitä, että valtio on puolueeton kaikkien uskontojen suhteen, eikä se tunnusta mitään tiettyä uskontoa. Perinteisesti on katsottu, että vuoden 1922 uskonnonvapauslaki turvasi niin sanotun ”täydellisen uskonnonvapauden periaatteen”, mutta lähemmin tarkasteltaessa lain lähtökohdiksi asetetut yksilön vapaus, valtion tunnustuksettomuus¹⁹¹ ja uskonnollinen puolueettomuus toteutuivat vain osittain tai ehdollisesti kaikkien uskontojen ja katsomusten näkökulmasta. Lähinnä uskonnonvapauden toteutuminen ”täydellisimmillään” koski käytännössä kahta kansankirkkoa, evankelis-luterilaista ja ortodoksista kirkkoa.¹⁹² Valtion suhde uskontoihin kuvastuu varsin

¹⁹⁰ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 2-3 ja HE 170/2002 vp s. 20–23; Esimerkiksi jo uskonnonvapauskomitean välimietinnössä (KM 1999:5) uskonnonvapauskomitea oli selvittänyt silloisen voimassa olevan uskonnonvapauslainsäädännön muutostarpeita ja todennut samassa yhteydessä Suomen muuttuneen uskonnollisesti aikaisempaa monikulttuurisemmaksi maaksi. Uskonnonvapauskomitea luonnehti viime vuosikymmenten uskonnollista kehitystä sanoilla monimuotoistuminen, kansainvälistyminen ja privatisoituminen.

¹⁹¹ Huomattakoon, että ”tunnustaminen” on selkeästi erotettavissa ”tunnistamisen” käsitteestä, jolla tarkoitetaan valtion kykyä tunnistaa oikeudellisessa mielessä erilaisia uskontoja antamalla niille uskonnollisen yhdyskunnan aseman, jolloin ne voivat tehdä sitoumuksia omissa nimissään. Tunnustuksettomuusperiaate puolestaan kumpuaa neutraalisuuspyrkimyksestä sekä maallisuuden ja sekularismin periaatteesta. Tunnustuksettomuusperiaate on myös keino, jonka avulla liberaali valtio pysyytättyy erossa esittämästä ideoista hyvästä elämästä kansalaisille. Tunnustamisella tai tunnustuksellisuudella tarkoitetaan puolestaan tietyn uskonnon erityistä mainitsemista lainsäädännössä ja sen asemointia näin erityiseksi ”valtionuskonnoksi”. Tunnustuksettomuusperiaatteen taustalla on pyrkimys antaa yhtäläiset mahdollisuudet kaikille elämäntyyliille. Ks. Bell, Boyron & Whittaker 2008: 171; Ks. myös Kettunen 2012: 3, 7, 45; On huomattava, että EIS artikla 9 ei kuitenkaan luo uskonnolliselle yhteisölle oikeutta tulla juridisesti tunnistetuksi tai rekisteröidyksi yhteiskunnassa, jossa yhä tehdään ero tunnustettujen ja ei-tunnustettujen uskontojen välillä. Ks. Evans 2001: 104; EIT:n kanta ilmenee tapauksesta *X v. Itävalta* (15.10.1981).

¹⁹² Vanhan vuoden 1919 hallitusmuodon (94/1919) 8 §:n alkuperäinen uskonnonvapautta koskeva säännös kuului seuraavasti: ”Suomen kansalaiselle on oikeus julkisesti ja yksityisesti harjoittaa uskontoa, mikäli lakia ja hyviä tapoja ei loukata, niin myös sen mukaan kuin siitä on erikseen säädetty, vapaus luopua siitä uskonnollisesta yhdyskunnasta, johon hän kuuluu, sekä vapaus liittyä toiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan.” Säännös lain ja hyvien tapojen vastaisuudesta katsottiin vuonna 1995 perusoikeussäännöksiä uudistettaessa tarpeettomaksi, koska uskonnon- ja omantunnonvapautta ei muutenkaan voi käyttää niin, että loukattaisiin ihmisarvoa tai muita perusoikeuksia taikka harjoitettaisiin toimia, jotka ovat oikeusjärjestyksen perusteiden vastaisia kuten naisten ympärileikkauksia, lasten silpomisia ja moniavioisuutta. Ks. KM 2001:1 s. 7; HE 309/1993 vp s. 56; Saraviita 2000: 138; Ks. myös Hokkanen 2006: 45.

selkeästi uskonnonvapauskomitean mietinnössä: ”Keskeisenä lähtökohtana on pyrkimys uskonnollisten yhdyskuntien tasapuoliseen kohteluun julkisen vallan taholta. Lainsäädännöllisten ratkaisujen valinnassa on kuitenkin pyritty ottamaan huomioon rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien erilainen oikeudellinen asema verrattuna evankelis-luterilaiseen ja ortodoksiseen kirkkoon, joista säädetään asianomaisia kirkkoja koskevissa erityislaeissa ja evankelis-luterilaisesta kirkosta myös perustuslaissa.”¹⁹³

Valtion on kuitenkin suhtauduttava yhdenvertaisella tavalla kaikkiin uskontoihin, mutta myös ajan näkökulma sekä yhteiskunnallinen konteksti vaikuttavat suhtautumiseen. Esimerkiksi Kaira totesi jo 50-luvun lopulla, että valtiolle on nykyään epäilemättä asetettava se vaatimus, että se suhtautuu samalla tavalla kaikkiin uskontoihin. Hänen mukaansa on muistettava, että myös henkiset ja uskonnolliset intressit muuttuvat. Mikä tällä hetkellä saattaa näyttää oikealta, voi myöhemmin näyttää suurelta vääryydeltä.¹⁹⁴ Huomionarvoista on, että Kirkko ja valtio -komitean ehdottamaa evankelis-luterilaisen kirkon sisäisen autonomian lisäämistä ei kuitenkaan missään vaiheessa pantu toimeen.¹⁹⁵

1.4.3.4 Valtion ja kirkon suhteen vaikutus peruskoulun uskonnonopetuksen järjestämiseen ja monikulttuurisuuden käsittämiseen

Valtion ja kirkon suhteella on seurannaisvaikutuksia muun muassa koulun uskonnonopetukseen. Julkisen ja kunnallisen peruskoulun uskonnonopetusta voidaan pitää enemmistökirkon institutionaalisen erityisaseman vahvana yhteiskunnallisena ilmentymänä. Evankelis-luterilaisen uskonnonopetuksen järjestäminen valtion kouluissa on kiinnostanut monestakin syystä. Ensiksi kansan enemmistön kuuluminen kirkkoon teki selväksi sen, että uskonnonopetuksen lähtökohta oli kristinusko. Toiseksi uskonnonopetuksen järjestäminen liittyi kotien kasvatusoikeuden kunnioittamiseen.¹⁹⁶ Tällöin uskontokasvatusvastuun ajateltiin olevan sekä

¹⁹³ Ks. KM 2001:1 s. 21–22.

¹⁹⁴ Kaira 1958: 59.

¹⁹⁵ Mikko Reijosen (2005a: 115) mukaan on jatkuvasti esitetty, että kirkon perustuslaillinen erityisasema sortaa toisten uskonnollisten yhteisöjen uskonnonvapautta ja itse asiassa myös yksityisen ihmisen uskonnonvapautta. Kirkko ja valtio -komitea, joka omasta puolestaan halusi säilyttää kirkon julkisoikeudellisen aseman, piti selvänä, että kaikki julkinen valta on lähtöisin valtiosta, joka määrää, missä laajuudessa julkista valtaa ja tehtäviä annetaan muille oikeushenkilöille. KM 1977: 21 s. 64–65; Ks. myös Heikkonen & Slotte 2012: 128.

¹⁹⁶ Kuusela 2000: 20–23; Tätä kirkon tulkintaa tuki myös YK:n ihmisoikeussopimuksen 26 artikla, jonka mukaan vanhemmilla oli oikeus valita lapsilleen annettavan opetuksen laatu. Ks. Kirkolliskokouksen pöytäkirja, 1978 kevät, 63 §; KM 1977: 21, s. 189; Ks. Kuusela 2000: 34–43; Sorsa 2010: 150.

kodilla että koululla. Suomessa nykyinen valtion ja kirkon sekä uskonnon suhde on katsottu toistaiseksi toimivaksi, mutta monissa muissa maissa uskonnonvapauden kuuluu valtion ehdoton tunnustuksettomuus ja kirkon ja valtion ero.¹⁹⁷ Toisaalta uskonnoista voi tulla myös yksityinen asia, joka ei koske julkista auktoriteettia. On ajateltu, että valtion ja kirkon tai uskonnon erottaminen toisistaan on uskonnollisen suvaitsevaisuuden seuraus, joka perustuu muille syille, eikä uskonnollisen suvaitsevaisuuden itsensä legitimoimiseen.¹⁹⁸ Suomen osalta on huomiotava se, että uskonnonopetus ja valtion ja kirkon suhde käsitetään juridisesti erillisinä kysymyksinä.

Julkisen koulun uskonnonopetuksen yhdenvertaisen toteuttamisen osalta on huomiotava Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen kanta, jonka mukaan on tunnistettava myös muut uskonnot kuin valtauskonto, vaikka maassa olisikin valtionkirkkojärjestelmä. Esimerkiksi tuomion *Ercep v. Turkki* (22.11.2011) yhteydessä, jossa oli kysymys Jehovan todistajan totaalikieltäytymisestä, EIT piti tärkeänä muidenkin vaihtoehtojen olemassaolon asepalvelusta vastustaville. EIT totesi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 ja 6 artikloja rikotun ja ehdotti Turkille uuden lainsäädännön kehittämistä koskien totaalikieltäytyjiä ja vaihtoehtoista palvelusta.¹⁹⁹

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on omassa ratkaisukäytännössään korostanut valtion neutraalia ja puolueetonta roolia suhteessa eri uskontojen harjoittamisen järjestämiseen. Valtion neutraliteetille annettava sisältö voi tosin saada eri maissa hyvinkin erilaisen sisällön. Uskonnonvapauskomitean mietinnössä (2001:1) ei esimerkiksi puhuta enää kirkon julkisoikeudellisesta asemasta. Samoin kaikkien

---

¹⁹⁷ Valtio on kietoutunut enemmän tai vähemmän yhteen luterilaisen kirkon kanssa ja vähän heikommin sitein ortodoksisen kirkkokunnan kanssa. Silti uskonnonvapaus turvaa myös uskonnollisten vähemmistöjen ja uskonottomien oikeudet. Ks. PeVL 12/1982 ja POKM 1992:3 s. 284–291; Esimerkiksi Euroopan neuvostossa lähtökohtana on valtion ja kirkon erillään pitäminen toisistaan, jota pidetään suositeltavana yhteisenä tavoitteena ja arvona. Neuvoston suosituksen (1804/2007) mukaan tämä on yleisesti hyväksytty lähtökohta demokraattisissa valtioissa, vaikka siinä esiintyy myös kansallisia eroja. Eroa perustellaan muun muassa sillä, että valtio kunnioittaa kaikkia uskontoja niiden kaikessa kansalaisten eettisessä pluralismin, moraalisen, ideologisen ja spirituaalisen ilmaisun muodoissaan. Parliamentary Assembly, Doc. 11298, 8 June 2007: State, religion, secularity and human rights (”Valtio, uskonto, sekularismi, ihmisoikeudet”) (EN:n suositus 1804/2007), jonka se antoi parlamentaarisessa yleiskokouksessaan. Kyseisessä suosituksessa Euroopan neuvosto toteaa kirkon ja valtion eron olevan Euroopan yhteisiä arvoja (artikla 4). ”...the Parliamentary Assembly of the Council of Europe reaffirms that one of Europe’s shared values, transcending national differences, is the separation of Church and State. This is a generally accepted principle that prevails in politics and institutions in democratic countries.”

¹⁹⁸ Ks. Mahlmann 2009: 2481.

¹⁹⁹ Vrt. myös tuomio *Bayatyan v. Armenia* (7.7.2011).

rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien valtiosta riippumatonta päätösvaltaa on pyritty lisäämään ja uskonnollisten yhdyskuntien perustamissäännöksiä on helpotettu.²⁰⁰

Myös monikulttuurisuuden ja sekulaarisuuden aste vaihtelee eri maissa, yhteiskunnissa ja kulttuureissa. Sillä, miten valtion tunnustuksellista neutraliteettia ja uskonnonvapauden tunnustamista tulee laajasti kunnioittaa, on suora yhteys myös uskonto-, kirkko- ja valtiosuhteeseen. Toisaalta ihmisoikeustuomioistuin yrittää rakentaa uskonnonvapaudesta ja sen seurauksista valtion ja uskonnon suhteille demokraattisessa yhteiskunnassa näkemystä, joka olisi myös pätevä koko Euroopassa.²⁰¹ Tässä on kuitenkin vaikeutena ja haasteena eri maiden erilainen historiallinen, yhteiskuntarakenteiden ja oikeudellinen kehitys sekä koulutusjärjestelmien erilaisuus. Myös uskonnonvapauden käsittämisessä ja uskonnon opetuksen järjestämisessä on eroja eri valtioiden välillä. Länsimaisiin demokratioihin ja oikeuskulttuuriin kuuluville maille on kuitenkin yhteistä oikeusvaltioperiaate ja yksilöiden perusoikeuksien kunnioittaminen sekä turvaaminen.²⁰²

---

²⁰⁰ Ks. KM 2001:1 s. 22–23, 35; Ks. myös Vahtera & Kuukka 2007: 134; Seppo 1997.

²⁰¹ Asiaa on mahdollista lähestyä yhteisen eurooppalaisen lainsäädännön pohjalta, kuten uskonnonvapausasiantuntija Alessandro Ferrari toteaa: ”a common European law of religious freedom has been established, which is characterised by the primary position of the freedom of individual conscience, the autonomy of churches and by increasing co-operation between States and religious groups.” Ferrari 2009; Tulkens 2009: 2578.

²⁰² Ks. Nieminen 2004a: 37.

2 USKONNONVAPAAUS IHMISOIKEUTENA JA PERUSOIKEUTENA

2.1 Ihmisarvon loukkaamattomuuden kunnioittamisen vaatimus ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien taustalähtökohtana

Suomen tasavallan perustuslain 1.2 §:ssä on kirjattu kolme valtiosääntömme taustalla olevaa perustavanlaatuaista arvoa, jotka ovat ihmisarvon loukkaamattomuus, yksilön vapaus ja oikeudet sekä oikeudenmukaisuuden edistäminen yhteiskunnassa. Ihmisarvon loukkaamattomuuden vaatimuksen katsottiin ilmaisevan perustavanlaatuaisten oikeuksien yleisinhimillisen perustan. Myös nykyisen eurooppalaisen ihmisoikeusajattelun avainkäsitteenä ja sen keskeisenä arvoperustana on ihmisarvoprintsiippi. Siksi ihmisoikeuksien nimenomaisena tarkoituksena on ihmisarvon puolustaminen ja suojaaminen.²⁰³

Uskonnonvapauden toteutumisen osalta monikulttuurisessa ja moniuskontoisessa koulussa nimenomaan ihmisarvon kunnioittamisen varmistaminen on keskeinen asia. On huomattava, että jokaisen yksittäisen oikeudellisen ratkaisun tulee läpäistä ihmisarvon kunnioittamisen testi. Vaikka ihmisarvoa ei ole mainittu erikseen perusoikeutena perustuslain 2 luvussa, niin perustuslain 7.2 §:ään sisältyy kuitenkin ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kieltö. Kyseinen kieltö koskee sekä fyysistä että henkistä kohtelua. Kiellon voidaan katsoa kääntäen antavan jokaiselle oikeuden ihmisarvoon ja ihmisarvon mukaiseen kohteluun. Tästä ja perustuslain 22

---

²⁰³ Luonnonoikeudelliseen ajatteluun viittaa myös hallituksen perusoikeusuudistusta koskevassa esityksessä oleva virke, joka kuuluu: ”Vaatimus ihmisarvon loukkaamattomuudesta ilmaisee perustavanlaatuaisten oikeuksien yleisinhimillisen perustan. Ainakin kaikkein perustavimpia ihmisyksilön oikeuksia voidaan pitää perimmältään valtion tahdosta ja myös kulloisestakin oikeusjärjestyksestä riippumattomina”. HE 309/1993 vp s. 42. Tämä toteamus ilmaisee Heurun (2003: 176) mukaan luonnonoikeuden ytimen; Ks. myös Strömholm 1989: 327; Ihmisarvon käsitteen ymmärrettiin viittaavan kaikkien ihmisyksilöiden periaatteelliseen yhdenvertaisuuteen. Kun perustuslakia säädettiin, viitattiin nimenomaisesti tähän näkökulmaan. Ks. HE 1/1998 vp s. 78; Ojanen & Scheinin 2011b: 217–226; Ks. myös Anttila 2013: 118; Nykyisin säädöspolusteinen lähtökohta on Heurun (2003: 224) mukaan perustuslain 6 §, jonka mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä; Tulkki 2008: 15; Nieminen 1988: 20–21 ja Pirjola 1998: 70; Ihmisarvon periaatteeseen viittaamalla voidaan Kaj Erik Tulkin (2008: 15) mukaan uskonnonvapautta perustella myös juridisesti. Ihminen on persoona, oikeussubjekti, jolla on nykyaikaisen demokraattisen näkemyksen mukaan oikeus edellyttää itselleen tiettyjä vapauksia ja oikeuksia yhteiskunnassa. Näitä oikeuksia ovat esimerkiksi oikeus itsensä kehittämiseen ja oikeus ajatella vapaasti. Tästä oikeudesta voidaan johtaa yhteiskunnalle velvollisuus taata yksilölle tietty autonomia eli vapauspiiri; Ks. myös Lanarés 1964: 23.

pykälässä julkiselle vallalle säädetyistä perusoikeuksien edistämismääräyksistä seuraa, että valtion keskeinen tehtävä on turvata ihmisarvon loukkaamattomuus yhteiskunnassa.²⁰⁴

Ihmisarvon loukkaamattomuuden periaate on huomioitu myös EY-tuomioistuimen oikeuskäytännössä, kuten päätöksessä (*Casagrande C-9/74*). Ihmisarvo on myötäsyntyisesti olemassa jo ilman, että sitä varsinaisesti erityistoina annetaan kenellekään. Se on arvona ja periaatteena sisällöllisesti myös uskonnoista, maailmankatsomuksista tai filosofioista riippumaton.²⁰⁵

Esimerkiksi EU:n Lissabonin sopimukseen sisällytettyjä yleismaailmallisia arvoja ovat: ”ihmisen loukkaamattomat ja luovuttamattomat oikeudet sekä vapaus, kansanvalta, tasa-arvo ja oikeusvaltioperiaate”, jotka ovat ”kehittyneet Euroopan kulttuurisesta, uskonnollisesta ja humanistisesta perinteestä”.²⁰⁶ Lissabonin sopimukseen sisällytetyn Euroopan unionin perusoikeuskirjan 1 artiklan mukaan ihmisarvo on loukkaamaton ja sitä on kunnioitettava ja suojeltava. Perusoikeuskirjan tulkintaa ohjaavien selitysten mukaan ihmisarvo on kaikkien perusoikeuksien perusta. Siksi mitään perusoikeuskirjassa vahvistetuista oikeuksista ei voi käyttää toisen ihmisen arvon loukkaamiseen. Sitä ei saa loukata myöskään silloin, kun jotain oikeutta rajoitetaan.²⁰⁷ Ihmisarvon loukkaamattomuuden ja perusoikeuksien

²⁰⁴ HE 309/1993 vp s. 47, 56; Sarja 2007: 379–380; Vanhan hallitusmuodon 1 § ehdotettiin muutettavaksi uuden hallitusmuodon ja perusoikeusuudistuksen -95 yhteydessä. Tällöin ihmisarvon loukkaamattomuus sai valtiosäännön perustassa merkitystä. Ihmisarvon käsite esiintyy nykyisen perustuslain 1.2 §:n ohella 7.2 ja 9.4 sekä 19.1 §:ssä; Esimerkiksi Scheininin (1999b: 228) mukaan perustuslain 22 §:n säännös konkretisoi 1 §:n 2 momentin arvolähtökohtaa oikeudenmukaisuuden edistämisestä yhteiskunnassa. Oikeudenmukaisuuden edistäminen viittaa perusoikeusuudistusta koskeneessa hallituksen esityksessä (HE 309/1993 vp s. 42, 46) yhdenvertaisuuden ohella erityisesti taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin.

²⁰⁵ Ihmisten yhtäläisen arvon keskeisyys nostaa Arajärven (2006: 19) mukaan esille tasa-arvon. Perusoikeus ei hänen mukaansa myöskään vain heijasta tasa-arvoa tai yhdenvertaisuutta, vaan se on jo itsessään pyrkimystä siihen; Ihmisarvo kuuluu jokaiselle juuri siksi, että hän on ihmiseksi syntynyt. Myös koulutyössä on etsittävä keinoja, jotka auttavat itse kutakin tiedostamaan oman arvonsa.

²⁰⁶ Lissabonin sopimus allekirjoitettiin EU:n valtionjohtajien toimesta 13.12.2007 (voimaan 1.12.2009). Sopimus sisältää EU:n perustamissopimuksen eli Amsterdamin sopimuksen (1993) uudistetun version sekä yksityiskohtaisen sopimuksen EU:n toiminnasta. EU:n perusoikeuskirja on sisällytetty Lissabonin sopimukseen (2007/C 306/01), jonka jälkeen se tuli vasta oikeudellisesti sitovaksi. Ks. Ojanen 2009b: 1106-1124; Koivisto 2011: 155; Ks. myös Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista, Johdanto, Constitution/fi, s. 3; Artikla I-2 luetellee vielä erikseen unionin arvot: ”Unionin perustana olevat arvot ovat ihmisarvon kunnioittaminen, vapaus, kansanvalta, tasa-arvo, oikeusvaltio ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, vähemmistöihin kuuluvien oikeudet mukaan luettuina. Nämä ovat jäsenvaltioille yhteisiä arvoja yhteiskunnassa, joille ominaista on moniarvoisuus, syrjimättömyys, suvaitsevaisuus, oikeudenmukaisuus, yhteisvastuu sekä naisten ja miesten tasa-arvo.” Constitution/fi, s. 10; Juntunen 2008: 88–89.

²⁰⁷ Euroopan unionin perusoikeuskirjan selitykset, EYVL 2007/C 303/02, 17; Anttila 2013: 119.

välillä on huomattava kuitenkin se ero, että perusoikeudet ovat luonteeltaan yksilöllisiä, kun taas perustuslain 1 §:ssä ilmaistu ihmisarvon loukkaamattomuus ulottuu valtiosääntöisenä periaatteena myös tilanteisiin, joissa ei voida osoittaa yhtään perusoikeuden subjektia. Käytännössä ihmisarvo on saanut tulkintavaikutusta, joka osaltaan laajentaa perusoikeussuojaa yli sen päätehtävän, elävien luonnollisten henkilöiden oikeusaseman sääntelyn.²⁰⁸

Suomen tasavallan perustuslain 1.2 §:ssä on perustavanlaatuisena arvona mainittu myös oikeudenmukaisuus. Esimerkiksi John Rawlsin mukaan yksilön autonomia toteutuu parhaiten sellaisessa valtiossa, joka takaa materiaalisen hyvinvoinnin, mutta on puolueeton eettisten näkemysten suhteen. Koska oikeudenmukaisuus perustuu vailla ominaisuuksia muotoiltuihin periaatteisiin, on näin muotoiltu oikeudenmukaisuus Rawlsin mukaan universaalia. Oikeudenmukaisuuteen sisältyy myös mahdollisimman suuri uskonnon- ja ajatuksenvapaus, joka voitaisiin hyväksyä universaalisti, riippumatta siitä, millaisesta uskomus- ja arvomaailmasta oikeudenmukaisuutta arvostellaan. Näin rawlsilainen oikeudenmukaisuusmalli olisi linjassa esimerkiksi YK:n ihmisoikeussopimusten kanssa, joita pidetään universaalisti velvoittavina sekä eri uskomus- ja arvomaailmoihin yhdistettävänä.²⁰⁹ Oikeudenmukaisuus saa käytännössä oikeudellista sisältöä erityisesti yhdenvertaisuuden toteutumisen kautta.

2.2 Ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien suhde

Ihmisoikeudet (human rights, Menschenrechte, droit de l'homme)²¹⁰ ovat luonnonoikeuteen (lat. ius naturale, myös luonnollinen laki, lex naturalis) ja ihmisar-

²⁰⁸ On siis löydettävissä ero ihmisarvon loukkaamattomuuden ja perusoikeuden kohdentumisessa. Ks. esimerkiksi Viljanen, V.-P. 2011a: 114–115; Saraviita 2011: 40; Saraviidan (2011: 52) mukaan ihmisarvoa, joka liittyy useimpiin perusoikeuksiin, on vaikeaa käyttää punninta-periaatteena kokonaisarviossa, jossa päätellään, onko tietylle perusoikeusrajoitukselle olemassa perusoikeuksien yleisten rajoitusperusteiden mukaista hyväksyttävää syytä.

²⁰⁹ John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria (1971) tukeutuu kahteen peruseriaatteeseen: ”Ensimmäkin: jokaisella ihmisellä on oleva yhtäläinen oikeus laajimpaan mahdolliseen perusvapauteen, joka on sovitettavissa yhteen muiden samanlaisen vapauden kanssa. Toiseksi: yhteiskunnalliset ja taloudelliset eriarvoisuudet on järjestettävä sellaisiksi, a), että on järkeenkäypää odottaa niistä etua jokaiselle ja b) että ne liittyvät kaikille avoimiin asemiin ja virkoihin.” (Rawls 1988: 46); Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriasta ks. tarkemmin Rawls, John: A Theory of Justice (1971), 1988: 15–20 ja 1999: 80–81; Scheinin 1999b: 228; Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian universaalisuus on kohdannut myös arvostelua etenkin hänen edustamassaan hyvinvointiliberalismin kritiikissä. Ks. Hellsten 1996: 56 ja 2001: 185, 188–189, 192–193; Stenlund 2009: 159.

²¹⁰ KM 1992:3 s. 50; Scheinin 1985: 13; Scheinin 1988: 155; Jyränki 2003: 501–502; Hidén 1997: 739, 746; Kuosma 1997: 983; Scheininin (1999a: 187) mukaan ihmisoikeuksilla tarkoi-

von periaatteelle perustuvia jokaiselle ihmiselle kuuluvia oikeuksia, huolimatta siitä, tunnustavatko valtiot ne lainsäädännössään perusoikeuksiksi. Ihmisoikeuksien muotoilu alkoi jo 1700-luvulla.²¹¹

Esimerkiksi YK:n piirissä on useaan kertaan todettu, että ihmisoikeudet muodostavat kokonaisuuden. Tämän ajattelun mukaan vapaan ihmisen idea voi toteutua vain, jos sekä taloudelliset, sosiaaliset, sivistykselliset oikeudet että kansalais- ja poliittiset oikeudet toteutuvat. Erityisesti ihmisoikeuksilla on historiallisesti kiinteä yhteys moraalifilosofisiin ja jopa uskonnollisiin lähtökohtiin. Perusoikeudet puolestaan ovat tuomioistuimissa ja hallintoviranomaisissa suoraan sovellettavaa oikeutta.²¹² Aina ei ole kuitenkaan ollut näin, sillä vasta perusoikeuksien kirjaaminen valtiosääntöön ja perustuslakiin antoi lainsäätäjälle mahdollisuuden soveltaa niitä konkreettisesti ja yksilölle mahdollisuuden vedota omaan perusoikeussuojaansa. Myös perusoikeusuudistuksen -95 yksi keskeinen tavoite oli henkilön mahdollisuus vedota oikeuksiinsa tuomioistuimessa.

Ihmisoikeudet ovat muodollisen määritelmän mukaan alueellisessa tai yleismaailmallisessa kansainvälisoikeudellisessa sopimuksessa eli ihmisoikeussopimuksessa tunnustettuja luonteeltaan universaaleja ja jakamattomia oikeuksia. Ihmisoikeuksien käsitteelle on siis ominaista, että se on kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa suojattu, vaikka kansainvälisten ihmisoikeussopimusten käsite ei toisaalta ole kovin tarkkarajainen.²¹³

---

tetaan jokaiselle ihmiskunnan jäsenelle yhtäläisesti kuuluvia oikeuksia. Ks. myös Ojanen & Scheinin 2011a: 172; Leino 2002: 239 ja 2003: 37–41; Sukupuolineutraali englanninkielinen ilmaisu ”human rights” vakiintui yleiseen terminologiaan vasta toisen maailmansodan jälkeen. YK:n peruskirja vuodelta 1945 on ensimmäinen valtioiden hyväksymä kansainvälinen asiakirja, jossa nimenomaisesti mainitaan ihmisoikeuksien (human rights) käsite. Scheinin 1998: 6 ja Pentikäinen, M. 2011: 500; Ks. myös Ojanen 2003: 6; Ihmisoikeudet perustuvat uuden ajan, erityisesti valistuksen teorioihin yksilön ja valtion suhteesta, yksilön vapaudesta ja demokratiasta. Tässä ajattelussa korostui Tulkin (2008: 15) mukaan myös selvästi luontaisoikeudellinen ajattelu, jonka mukaan valtion tehtäviin kuuluu ihmisten luonnollisten oikeuksien, kuten hengen, vapauden ja omaisuuden turvaaminen. Näitä oikeuksia oli lupa rajoittaa vain toisten ihmisten vastaavien oikeuksien turvaamiseksi.

²¹¹ Ks. Leino 2002: 24; Hallamaa 2013: 20.

²¹² Esimerkiksi Scheinin (1998: 6) mukaan ihmisoikeuksien käsite on historialliselta taustaltaan enemmän moraalien tai filosofian kuin oikeustieteen käsite; Reijonen 2005a: 110; Ojanen 2009a: 3; Scheinin 1991: 6; Ks. myös Anttila 2013: 74.

²¹³ Muun muassa Kansainvälisen työjärjestön (engl. lyhenne ILO:n) noin 170 yleissopimuksesta varsin suurella osalla on sisällöllisiä yhtymäkohtia suppeammin ymmärrettyyn ihmisoikeussopimusten joukkoon. Kansainvälisissä sopimuskokoelmissa tai -luetteloissa ihmisoikeussopimusten lukumäärä vaihtelee 20:n ja 70:n välillä. HE 309/1993; vp s. 8; Hallberg 1999: 38; Anttila 2013: 73; Ojanen & Scheinin 2011a: 172; Ks. myös Scheinin 2002: 11 ja 1998: 8.

Nykyisen ihmisoikeusajattelun juuret ovat vahvasti länsimaisessa filosofiassa.²¹⁴ Ihmisoikeuksia on myös kritisoitu juuri tästä syystä.²¹⁵ Ihmisoikeuksia on pidetty valistusajan tuotteena, jotka ovat sidottuja erityisesti liberalismiin aateperintöön.²¹⁶ Ihmisoikeuksia korostetaan yksilön oikeuksina toteuttaa erilaisia vapauksia.²¹⁷ Ihmisoikeuksien ydin on käsitys, että jokaisessa yhteisössä on tekojen luokka, johon kuuluvat teot ovat yhteisössä vallitsevan käsityksen mukaan joko luvallisia tai vaadittuja. Ihmisoikeuksien käsite on ajasta ja paikasta riippumatta osa jokaisesta moraalijärjestelmästä.²¹⁸

Metodisesti luonnonoikeudellinen koulu merkitsi positivistisen lakiargumentaation muuttumista ”järkiargumentaatioksi”, joka haki perustelunsa luonnosta. Luonnonoikeudellisen ajattelun taustalla on nähtävissä 1300-luvulta lähtenyt kehitys, jonka liikkeelle panevina voimina olivat fransiskaanimunkit. He tekivät eron Jumalan ja Hänen luomakuntansa välille. Aatesuunnan mukaan Jumala oli luonut maailman, mutta ei itse ollut läsnä tuossa maailmassa eikä ollut sidottu sen lakeihin.²¹⁹

²¹⁴ Ihmisoikeuksien ja myös nykyaikaisten perusoikeussäännösten historialliset juuret liitetään tavallisesti Englannissa 1215 hyväksytyyn Magna Chartaan, vuoden 1779 Yhdysvaltain itsenäisyysjulistukseen, Pohjois-Amerikan siirtokuntien valtiosäännöissä olleisiin oikeuksien lueteloihin (Bill of Rights) ja vuoden 1789 Ranskan suuren vallankumouksen ihmisoikeuksien julistukseen. Ks. Pentikäinen, M. 2011: 497–516 ja Hallberg 2013: 42–43; Ks. myös Scheinin 1998: 6.

²¹⁵ On saatettu väittää muun muassa, että ihmisoikeudet edustavat vain länsimaisia arvoja ja ne soveltuvat vain länsimaisiin yhteiskuntiin (kulttuurirelativismi). Feministit ovat puolestaan kritisoineet ihmisoikeuksia mieskeskeisyydestä. Ks. Dembour 2006: 155–157; Ks. myös Benhabib 2002; Feministisestä kritiikistä ks. esimerkiksi Charlesworth, Chinkin & Wright 1991; Charlesworth & Chinkin 2000; Ks. myös Anttila 2013: 75.

²¹⁶ Helsingin yliopiston sosiaalietiikan professorin Jaana Hallamaan mukaan on kuitenkin virheellistä väittää, että ihmisoikeuksien käsite on länsimaista perua. Ihmisoikeudet ovat tosiasiallisesti kehittyneet vuosisatojen kuluessa eurooppalaisissa yhteiskunnissa. Hallamaa 2013: 22; Esimerkiksi ihmisoikeuksien osalta professori Martti Koskenniemi puhuu poliittisten, strategisten, kristillisten ja läntisten intressien tasapainottamisesta. Koskenniemi, Martti: ”Human Rights, Politics and Love” (2001) 4 *Mennesker & Rettigheter*. *Nordic Journal of Human Rights*, 36.

²¹⁷ Hallamaa 2013: 22.

²¹⁸ Esimerkiksi Kilcullenin (2008) mukaan ihmisoikeuksien käsite voidaan tiivistää seuraavaan määritelmään: ”Ihmisoikeudet ovat se moraalisen vapauden suoma tila, joka takaa yhteisön jäsenelle mahdollisuuden tehdä yhteisön luvallisiksi ja vaadituiksi tunnustamia tekoja.” Näin ymmärrettynä ihmisoikeudet tarkoittavat yksinkertaisesti yhteisön ja sen jäsenten välistä hyvin järjestettyä suhdetta. Ks. myös Wenar 2007: 11–12 ja Hallamaa 2008.

²¹⁹ Ks. Töttö 1989: 27; Husa 1995: 34–35; Tuomas Akvinolainen (v. 1225–1274) erotti neljä oikeusjärjestystä, jotka olivat luonnollinen oikeus (*ius naturale*), ikuinen oikeus (*ius aeterna*), jumalallinen oikeus (*ius divinum*) ja inhimillinen oikeus (*ius positivum*). Leino 2002: 24; Juntunen 2000: 27; Juntusen (2000: 204) mukaan ”omantunnon relatiivisuuden takia tätä yliposiitiivista perustaa (eli luonnonoikeutta) ei kuitenkaan voida tarkoin rekonstruoida eikä sellaiseen kirjoittaa oikeusnormeiksi – ainakaan yhdellä ainoalla tavalla”. Ks. luonnonoikeuden kehityksestä tarkemmin Ylikangas 1978: 104, 106; Makkonen 1998: 35; Akehurst 1987: 13.

Modernia länsimaista ajattelua on näihin päiviin saakka pidetty korostetun yksilökeskeisenä. Jo valistuksen ajasta alkaen ihmisoikeuksia koskevan keskustelun painopiste on siirtynyt yhä enemmän yksilön oikeuksiin.²²⁰ Länsimaisetkin yhteiskunnat ovat kuitenkin toimineet erilaisten yhteisöjen varassa, jotka taas ovat koostuneet yksilöistä. Individualismin arvostelijat asettavat etusijalle yhteisöllisen niin sanotun kommunitaristisen ajattelutavan, jossa yhteisön etua pidetään yksilön etua tärkeämpänä. On huomattava, että erilaisten yhteisöjen varaan on perustunut myös kansalaisyhteiskunta. Ihmisoikeudet suojaavat nimenomaan erilaisia vähemmistöryhmiä.²²¹

Lisäksi on huomioitava, että ihmisoikeuksiin sisältyy ehdottomuuden ja politiikan ulkopuolisuuden vaatimus. Siksi ne, joilla on toimivalta sanoa, mitä ihmisoikeudet ovat, ovat yleensä voittaneet poliittisen kamppailun ennen kuin se on kunnolla alkanutkaan. Ihmisoikeuksien abstraktius johtaakin helposti siihen, että niistä tulee institutionaalista politiikkaa, ja niiden tulkinnasta riippuvaista siitä, kenellä on valta soveltaa niitä. Esimerkiksi vaikka olisimmekin samaa mieltä siitä, että kaikilla tulisi olla uskonnonvapaus, olemme eri mieltä siitä, miten tuota oikeutta tulisi käyttää, ja mihin sen rajat tulisi piirtää.²²² Ihmisoikeuksilla viitataan usein ihmisille erityisen tärkeisiin ja perustavan laatuisiin oikeuksiin, jotka kuuluvat jakamattomasti, luovuttamattomasti ja yleisesti kaikille ihmisille riippumatta alkuperästä, ihonväristä, iästä, uskonnosta, sukupuolesta tai muusta henkilöön liittyvästä syystä.²²³ Ihmisoikeuksien tunnusmerkkeinä mainitaan usein yleisyys²²⁴,

---

²²⁰ Castberg 1968: 18–19; Stackhouse 1984: 4–5; Hallamaa 2008.

²²¹ Esimerkiksi Helsingin yliopiston sosiaalietikan professori Jaana Hallamaan mukaan yhteisö kuitenkin velvoittaa jäsenensä toimimaan niin, että kaikkien oikeudet toteutuvat, ja se takaa samalla jäsenilleen mahdollisuudet toteuttaa oikeuksia vastaavat velvollisuudet. Hallamaa 2013: 22–23.

²²² Poliittisille toimijoille on Martti Koskenniemen mukaan tärkeää saada omat arvonsa tai tavoitteensa kuvatuiksi ihmisoikeuksina. Tällä tavoin ne siirtyvät politiikan ulkopuolelle, objektiiviseksi ja universaaleiksi vaatimuksiksi, jotka on toteutettava. Koskenniemen mukaan kohtaamme näin paradoksin, jonka mukaan ihmisoikeudet ovat tärkeitä vaatimuksia, joilla pyritään määrittämään politiikalle rajat. Oikeudet määrittävät hänen mukaansa kuitenkin poliittisen prosessin kautta. Martti Koskenniemen alustus: ”Ihmisoikeudet globalisaation hallinnassa” (Eduskunnan oikeusasiamiehen 85-vuotisjuhla, Helsinki, 8.2.2005), 6–7.

²²³ Ks. Ojanen 2009a: 3; Anttila 2013: 73.

²²⁴ Ihmisoikeuksien yleisyydellä eli universaalisuudella tarkoitetaan kahta asiaa. Yhtäältä ihmisoikeuksien universaalisuus torjuu erottelut sukupuolen, ihonvärin, yhteiskunnallisen aseman tai muun vastaavan seikan perusteella. Toisaalta ihmisoikeuksien yleisyyden tunnusmerkki viittaa ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen luonteeseen. Ne ovat yhteisiä kaikkein maanosien ihmisille. Ihmisoikeuksien yleisyydellä eli universaalisuudella tarkoitetaan yhtäältä kaikkien erottelujen ja syrjinnän torjumista ja toisaalta sitä, että kulttuuri- ja varallisuuseroista huolimatta ihmisoikeudet ovat yhteisiä kaikkien maanosien ihmisille. Ks. Scheinin 1998: 8.

luovuttamattomuus²²⁵ ja perustavanlaatuisuus.²²⁶ Ihmisoikeudet ovat osa kansainvälistä oikeutta, jotka periaatteessa sitovat vain sopijavaltioita. Ihmisoikeudet sekä täydentävät kansallisia perusoikeuksia että asettavat niille tietyn minimitason. Tällöin minimitasolla ymmärretään lähinnä yhdenmukaista soveltamista Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklan 9 sisällön kanssa, josta tarkemmin myöhemmin tässä tutkimuksessa. Ihmisoikeuksien käsitteeseen sisältyy myös voimakas vastavuoroisuuden vaatimus ja velvollisuus kohdella muita näiden oikeuksien edellyttämällä tavalla. Ihmisoikeudet perustuvat ihmisten väliin suhteisiin ja lepäävät niiden varassa. Sekä vastavuoroisuus että toisten oikeuksien kunnioittaminen voidaan ymmärtää kultaisen säännön poliittisina toteutuksina.²²⁷

*Perusoikeudet*²²⁸ ovat määritelmällisesti valtiosisäistä oikeutta. Ne ovat kunkin maan perustuslaissa tai valtiosäännössä periaatteessa valtion oikeuspiiriin kuuluville kaikille henkilöille ja yksilöille yhdenvertaisesti turvattuja merkittäviä oikeuksia. Perusoikeudet eroavat muista oikeuksista se, että ne ovat yksilön kannalta erityisen tärkeitä, perustavanlaatuisia. ”Perustavanlaatuisuus” on keskeinen sisällöllinen edellytys sille, että jotakin oikeutta kutsutaan perusoikeudeksi. Perusoikeussuoja kohdistuu vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen jälkeen ”jokaiseen”, jolla tarkoitetaan luonnollista henkilöä, ihmisyksilöä. Perusoikeusuudistuksen -95 myötä perusoikeudet haluttiin ymmärtää näin osana laajempaa kansainvälistä kokonaisuutta. Tosin jo YK:n yleismaailmallisessa ihmisoikeuksien julistuksessa (10.12.1948) voi nähdä luonnonoikeudelliseen katsomukseen pohjautuvan korostuksen ihmisperheen kaikkien jäsenten luonnollisesta arvosta.²²⁹ Muodollisen

²²⁵ Ihmisoikeuksien luovuttamattomuudessa heijastuu ajatus ihmisyksilön luonnollisista oikeuksista, jotka edeltävät valtiolta. Ihmisoikeudet kuuluvat jokaiselle ihmiselle jo hänen ihmisyytensä perusteella. Usein puhutaan myös ihmisoikeuksista jokaisen ihmisen synnynnäisinä oikeuksina. Scheinin 1998: 8.

²²⁶ Kolmannella ihmisoikeuksien tunnusmerkillä, ihmisoikeuksien perustavanlaatuisuudella tarkoitetaan, että vain erityisen tärkeät oikeudet ansaitsevat tulla kutsutuiksi ihmisoikeuksiksi, joihin myös esimerkiksi uskonnonvapaus kuuluu. Voidaan myös todeta, että kaikkien maailman uskontojen opeista on löydettävissä ihmisoikeusajattelun aineksia. YK:n yleismaailmallisen Ihmisoikeuksien julistuksen (10.12.1948) 1.-28. artikkelit sisältävät luettelon niistä oikeuksista, joita vuonna 1948 pidettiin tässä mielessä kyllin perustavanlaatuisina. Ks. Scheinin 1998: 6, 8; Ks. myös Ojanen 2003: 6.

²²⁷ Ks. Hallamaa 2008; Kultaisella säännöllä tarkoitetaan Matteuksen evankeliumin 7 luvun 12 jakeessa mainittua kohtaa: ”Kaikki, mitä te tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te samoin heille.”

²²⁸ Perusoikeus-termi tuli perustuslakiin vasta vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen yhteydessä. Perusoikeuden käsitteen (grundrättighet, Grundrecht) toivat suomalaiseseen oikeuskeskusteluun 1870- ja 1880-luvulla julkaisuissaan Leo Mechelin ja Robert Hermanson. Hallberg 2013: 43.

²²⁹ KM 1992:3 s. 49–50, 97; Yksilöllä eli oppilaalla tai opiskelijalla on myös ”mahdollisuus saada uskonnollista tai elämäntutkimuksellista opetusta.” Ks. HE 309/1993 vp s. 23, 56; Husa 1997: 198–199; Ojanen 2001: 54; Karapuu 2011: 63–64; Perusoikeussuoja ulottuu käytännös-

määritelmän mukaan perusoikeudet ovat perustuslaissa turvattuja oikeuksia. Perustuslaintasoisuudesta ja korotetusta lainvoimasta johtuen niihin liittyy erityinen pysyvyys ja oikeudellinen luonne. Perusoikeuden käsitteestä ei ole olemassa kuitenkaan tyhjentävää määritelmää.²³⁰ Perusoikeuksia voidaan muuttaa ja niistä voidaan poiketa vain vaikeutetussa lainsäätämisyjärjestyksessä (Perustuslain 73 §). Näin perusoikeuksilla on hierarkkisesti ylempi asema tavallisiin normeihin nähden. Toisaalta tärkeää on myös se, että perustuslaki antaa oikean kuvan valtiollisen vallankäytön järjestelmästä ja yksilön oikeusaseman perusteista.²³¹ Perusoikeuksien käytännön merkitys on huomattavasti lisääntynyt tuomioistuinten lainkäytössä niiden suoran sovellettavuuden kautta.²³² Tällä tavoin perusoikeudet ovat vähitellen saaneet yhä enemmän yksilön oikeuksien luonnetta. Yksityisen ihmisen näkökulmasta suuri merkitys on sillä, että hän voi entistä useammin suoraan vedota perusoikeuksiinsa.²³³ Perusoikeudet sidotaan yleensä yksilön oikeuksiksi ja oikeuksien subjekteina ovat yksilöt eivätkä ryhmät. Esimerkiksi uskonnonvapautta voidaan pitää nimenomaan yksilöiden elämään ulottuvana perusva-

---

sä myös oikeushenkilöihin niiden takana olevien yksityisten kansalaisten (fyysisten henkilöiden) nauttiman suojan kautta. Saraviita 1997: 10 ja 1998: 83; Hidénin (1999: 15) mukaan perusoikeudet ulottuvat oikeushenkilöihin välillisesti, mikä saattaa tarkoittaa kajoamista myös oikeushenkilön taustalla oleviin yksilön oikeuksiin.

²³⁰ Perusoikeudeksi on Suomessa vakiintuneesti kutsuttu perustuslaissa taattua oikeutta ja ihmis-oikeudeksi kansainvälisissä asiakirjoissa taattua oikeutta. Perusoikeustyöryhmä 1992: 1; Saraviita (1998: 6) on määritellyt perusoikeudet perustuslaissa säädetyiksi yksilölle ja heidän muodostamilleen yhteisöille turvatuiksi oikeuksiksi; Scheininin (1998: 54) mukaan perusoikeudet ovat valtion perustuslaissa kaikille ihmisille tai kaikille kyseisen valtion kansalaisille turvattuja oikeuksia; Karapuu määrittelee perusoikeuksiksi perustuslain perusoikeusluvussa turvatut yksilön oikeudet. Ks. Karapuu & Jyränki 1999: 62; Perusoikeuksiin kuuluu Arajärven (2006: 24) mukaan myös niiden oikeudellisuus eli niiden tulee olla lainsäätäjän asettamia; Karapuu 1986: 87–88; Jyrängin mukaan perusoikeudet voidaan määritellä seuraavasti: ”Yksilöille perustuslaissa taatuksi perusarvoiksi, joiden on määrä vaikuttaa yksilön hyväksi julkisen toiminnan eri lohkoilla ja siten säteillä koko yhteiskuntaan ja siten myös yksityisen ihmisen oloihin.” Ks. Jyränki 2003: 60, 451; Scheininin mukaan perusoikeudet ovat myös optimointikäskyjä, jotka tähtäävät henkilön perusoikeuksien mahdollisimman korkeaan toteutumistaseseen. Ks. Scheinin 1991: 29–39; Karapuun (2011: 64, 67–68) mukaan perusoikeudet ovat kuitenkin nimenomaan juridisia, maallisen lainsäätäjän säätämiä positiivisoikeudellisia normeja, eikä niillä viitata puhtaasti luonnonoikeudellisiin oikeuksiin, jotka johdetaan luonnonjärjestyksestä, ihmisjärjestä tai Jumalan tahdosta ihmisen säätämästä oikeudesta riippumatta; Ks. myös Anttila 2013: 74; Perustuslain korotetulla lainvoimalla tarkoitetaan sitä, että perustuslain säätäminen, muuttaminen tai kumoaminen on huomattavasti vaikeampaa kuin tavallisten lakien, joiden hyväksymisestä voidaan päättää äänten enemmistöllä. Ojanen 2009a: 2; Koiviston (2011: 137) mukaan perusoikeudet ovat symbolisesti ja hierarkkisesti muita oikeuksia tärkeämpiä ja voimakkaampia oikeuksia.

²³¹ PeVM 5/2005 vp s 2-3; Ks. myös Hallberg 2013: 41; Scheinin 2002: 11; Anttila 2013: 73; Karapuu 2011: 64; Ks. myös Ojanen & Scheinin 2011a: 193.

²³² KM 1992:3 s. 49–51; Hidén 1997: 739, 746; Leino 2003: 39–41. Ks. myös Jyränki 2000: 279; Saraviita 2000: 66; Ojanen 2009a: 2.

²³³ Hallberg 2013: 41.

pautena.²³⁴ Perusoikeuksien käyttäminen edellyttää valtiolta myös niiden käyttöä estävien tosiasiallisten esteiden poistamista.²³⁵ Perusoikeustyöryhmän (1992) työskentelyssä korostui vahvana painotuksena *yleisyys*. Työryhmän mukaan perusoikeudet ilmaisevat yhteiskunnan perusarvoja, jotka on toteutettava kaikkialla yhteiskunnassa. Perusoikeudet kuuluvat *kaikille*²³⁶ yksilöille (myös alaikäisille lapsille) siitä riippumatta, ovatko he siviilioikeudellisten säännösten mukaan oikeustoimikelpoisia.²³⁷ Perusoikeudet kuuluvat ihmisille heidän elinaikanaan. Tällöin perusoikeussuoja alkaa täysimääräisesti ihmisyksilön syntymän hetkellä. Perusoikeussuoja päättyy ihmisen kuollessa.²³⁸

Perusoikeudet voidaan jaotella vaikutustensa suhteen esimerkiksi *aktiivisiin* ja *passiivisiin* perusoikeuksiin. Aktiivisiin kuuluvat ne perusoikeudet, joiden sisältönä on nimenomaan perusoikeuden subjektin aktiivinen toimintamahdollisuus, esimerkkinä sananvapaus. Passiivisten perusoikeuksien sisältönä voidaan puolestaan pitää subjektin oikeutta jäädä rauhaan tietyiltä toimenpiteiltä, esimerkkinä henkilökohtainen koskemattomuus. Perusoikeudet voidaan ajatella jaettavaksi myös positiivisiin ja negatiivisiin perusoikeuksiin, jolloin positiivisiin perusoikeuksiin kuuluisivat sellaiset erityisesti taatut oikeudet, jotka merkitsevät tietyn edun takaamista yksilölle. Näiden tehokkuus riippuu pitkälti julkisen vallan aktiivisuudesta sekä positiivisluonteisista toimenpiteistä, kuten esimerkiksi siitä, miten verotuloja kohdistetaan koulutukseen tai terveydenhuoltoon. Negatiivisten perusoikeuksien sisällössä korostuisi puolestaan se, ettei tiettyihin edun kavennuksiin

²³⁴ Ks. HE 309/1993 vp s. 2, 5, 55–56.

²³⁵ Hallberg 1999a: 32; Karapuu & Jyränki 1999: 81–83; Viljanen, V.-P. 1999a: 111; Vrt. Karapuu (1986: 112), jonka mukaan suomalaisessa perusoikeusparadigmassa oli vielä 1980-luvun lopulla vallalla keskeisenä – jopa määritelmällisenä elementtinä, että valtio velvoitetaan vain passiivisuuteen; Seppo 2003a: 25; Tulkki 2008: 9.

²³⁶ Hidénin (1999: 10) mukaan *kaikilla* tarkoitetaan tässä Suomen oikeuden soveltamispiirissä olevia ihmisiä heidän kansalaisuudestaan tai kansalaisuudettomuudestaan huolimatta.

²³⁷ Ks. Perusoikeustyöryhmä 1992: 1; Yleisesti perusoikeusparadigman muuttumisesta kyseiseen suuntaan ks. esimerkiksi Karapuu 1986: 71–73, 115; Pitkään perusoikeuksien vakiomääritelmänä pidettiin Veli Merikosken (1932: 89) esittämää määritelmää: ”Perusoikeudet ovat erikoisen pysyväisyyden omaavia julkisoikeudellisia normeja, joiden avulla valtio itse itseään eräissä suhteissa rajoittaen luo valtansa alaiselle yksilölle valtion toiminnoista riippumattomaksi jäävän vapauspiirin.” Kyseisen klassisen perusoikeuskäsityksen mukaan perusoikeuksien avulla turvataan yksilölle vapauspiiri valtion puuttumista vastaan. Ks. esimerkiksi Hidén 1971: 16; Nieminen 1990: 27; Hidénin (1971: 42) käsityksen mukaan perusoikeudet koskevat kaikkia kansalaisia heidän oikeustoimikelpoisuudestaan tai muusta juridisesta kapasiteetistaan riippumatta. Näin perusoikeudet kuuluvat myös lapsille; Näin myös Nieminen 1990: 49, 144.

²³⁸ Vuoden 1993 perusoikeussäännösten perustelujen lähtökohtana on, että ”ihminen tulee perusoikeuksien haltijaksi täysimääräisesti syntymänsä hetkellä ja on niiden suojassa kuolemaansa saakka”. Ks. HE 309/1993 vp s. 24; Hidénin (1971: 54–55) mukaan voitaisiin lähteä siitä, että perusoikeuden suoja alkaa silloin, kun henkilön juridisesti katsotaan syntyneen, ja vastaavasti lakkaa silloin, kun häntä on juridisesti katsoen pidettävä kuolleena.

ryhdytä.²³⁹ Tässä tutkimuksessa keskeistä on julkisen vallan aktiivinen ja positiivinen toimintavelvoite suhteessa oppilaan ja huoltajan oikeuteen saada julkisessa ja kunnallisessa koulussa oman uskonnollis-katsomuksellisen taustan ja vakaumuksen mukaista opetusta. Tätä voi perustella myös lainsäädännön esitöillä, joiden mukaan julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Turvaamisvelvollisuus koskee myös oikeuksien toteutumista yksityisten keskinäisissä suhteissa.²⁴⁰

Ihmisoikeuksia ja perusoikeuksia yhdessä tarkasteltaessa, on muistettava, että länsimainen oikeusjärjestys tukeutuu perustavalla tavalla toisen kunnioittamisen ja tasa-arvon periaatteen huomioimiseen. Perus- ja ihmisoikeuksia voidaan tarkastella myös eräänlaisena koko oikeusjärjestyksen läpäisevänä ideologiana ja syvärakenteena.²⁴¹ Lainsäätäjän kannalta ihmisoikeusnormeilla on standardivaikutus ja ihmisoikeudet ovat ulkoinen mittapuu perusoikeuksille ja yleensä oikeuksille. Ne osoittavat kansainvälisen yhteisön keskeisinä pitämiä yksilön oikeuksia.²⁴²

Perusoikeusjärjestelmällä ja kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla on sisällöllisestä ja osin suoraan säännöksiin kirjoitetuista liitynnöistä riippumatta tietty

---

²³⁹ Perusoikeudet voidaan Hidénin mukaan jaotella vielä materiaalisen sisältönsä perusteella poliittisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin perusoikeuksiin, jotka muun muassa perusoikeusudistuksen ja erityisesti taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien myötä ovat tulleet painotetummin esille. Hidénin mukaan Suomen perinteistä vanhan hallitusmuodon mukaista perusoikeusjärjestelmää on kuvattu sisällöltään etupäässä negatiiviseksi, kun rajoituksissa on korostunut lähinnä se, mitä haitallista yksilön aseman suhteen saadaan tehdä. Hidén 1971: 10; KP-sopimuksen (SopS 6–7/1976) artiklaan 26 pohjautuva diskriminointikielto merkitsee kuitenkin velvollisuutta kohdella yksilöitä tasapuolisesti TSS-sopimuksessa (SopS 8/1976) turvattuja oikeuksia myönnettäessä. Ks. Nieminen 1990:467; Ks. myös Ojanen 2009a: 6, Saraviita 2005: 63 ja Tuori 2011b: 711–712; Anttila 2013: 77.

²⁴⁰ Ks. PeVL 23/1997 vp s. 3 ja HE 6/1997 vp; HE 309/1993 vp s. 29/I ja s 75/I.

²⁴¹ Oikeuden pintatasoa vanhempi syvätaaso muodostuu Tuorin (2000b: 161–233) mukaan oikeuden systematiikasta, perustavimmista oikeudellisista käsitteistä ja oikeusperiaatteista. Sitä pidetään oikeuden vakaimpana kerroksena. Oikeuden syvätaaso yhdistää Tuorin mielestä myös kaikkia olemassa olevia oikeuskulttuureja sekä antaa perusteen puhua modernista, nykyaikaisesta oikeudesta erityisenä omalle aikakaudellemme ominaisena historiallisena oikeustyyppinä. Esimerkiksi perusoikeudet ovat oleellinen osa oikeuden ”syvärakennetta”, joka ilmaisee oikeusjärjestyksen kantavia perusarvoja. Oikeuskäytäntöön sovellettuna ei riitä, että tietyissä niin sanotuissa kiperissä jutuissa tuomarilla on vain pintatasoon kohdistuvaa ”diskursiivista” tietoa, vaan hänen on myös avattava oikeuden pinnanalaisia kerrostumia. Vaikeat tulkintatilanteet avautuvat perusoikeuksien keskinäisellä punninnalla ja priorisoinnilla. Perusoikeuksiin liittyy toisaalta arvostuksenvaraisuus tai kulttuurinvaraisuus sekä riippuvuus yhteiskunnan yleisestä sosiaalipoliittisesta ja oikeudellisesta kehityksestä. Lisäksi on mainittava riippuvuus kulloisissakin tulkintaratkaisuisissa vaikuttavista arvostuksista. Ks. myös Hidén 1999: 3; Siltala 2000: 473–492.

²⁴² Arajärvi 2006: 75; Sisällöllisesti ihmis- ja perusoikeuksissa on pitkälti kyse samoista oikeuksista, mutta ihmisoikeussopimukset määrittävät samalla kansainvälisesti perusoikeuksille tavoitellun tason. Hallberg 1999a: 37.

itsenäisyys toisiinsa nähden. Siksi yksittäisen perusoikeussäännöksen ja vastaavan ihmisoikeussopimuksen määräyksen tulkinnat eivät välttämättä ole samat huolimatta mahdollisista sanamuotojen yhtäläisyyksistä. Osittain tämä on seurausta siitä, että ihmisoikeussopimukset ovat luonteeltaan kansainvälisiä sopimuksia, joiden tulkinnat määräytyvät viime kädessä sopimusten kansainvälisten valvontaelinten käytännössä. Sopimuksille on ominaista, että ne jättävät valtiolle tietyn harkintamarginaalin, jonka puitteissa ne voivat säännellä ja jossain määrin rajoittaa oikeuksia ilman, että niiden katsottaisiin syyllistyvän kansainvälisen velvoitteen rikkomiseen. Ihmisoikeussopimukset jättävät yleensä valtion harkintaan myös sen, minkä tasoilla säännöksillä ihmisoikeutta koskeva valtiosisäinen sääntely tapahtuu. Perustuslain perusoikeussäännökset puolestaan määrittävät keskeisesti juuri valtiosisäisen normihierarkkisen tason, jolla perusoikeuksia voidaan rajoittaa tai niistä poiketa taikka niiden käyttämistä säännellä. Suomessa perusoikeuksia koskevan tarkemman sääntelyn tulee tapahtua eduskuntalailla. Syvälle käyvät perusoikeuksien rajoitukset taas säännönmukaisesti edellyttävät, poikkeuslainkin mahdollistavan perustuslainsäätämisyjärjestyksen²⁴³ käyttämistä. Perustuslaissa perusoikeuksiin puuttumiselle asetetaan usein pidemmälle meneviä rajoituksia kuin kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista johtuu. Yksittäisen ihmisen kannalta voidaan todeta, että perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien suojajärjestelmät täydentävät toisiaan. Ne tarjoavat yhdessä yksilön oikeuksia suojaavat turvaverkostot. Siten perusoikeuksiakaan ei ole mahdollista rajoittaa pidemmälle kuin Suomen ihmisoikeusvelvoitteet sallivat, jotta Suomen valtio ei syyllis-

---

²⁴³ ”Perustuslain 73 §:n mukaan perustuslainsäätämisyjärjestyksessä voidaan säätää perustuslakiin tehtävästä rajatusta poikkeuksesta. Perustuslain lähtökohtana on kuitenkin, että poikkeuslakiin säätämistä tulee välttää ja poikkeuslakimenettelyyn tulee turvautua vain erityisen poikkeuksellisissa tapauksissa ja pakottavista syistä. Perusoikeuksien osalta poikkeusmenettelyyn tulee suhtautua erityisen pidättyväisesti.” (PeVM 10/1998 vp s. 22-23; KM 2001:1 s. 52); Poikkeuslakimahdollisuuden käyttöalaa on rajattu ilmauksella ”perustuslakiin tehtävä rajattu poikkeus”. Poikkeuslailla ei voida puuttua perustuslain keskeisiin ratkaisuihin. Uusien, puhtaasti kansallisten perustuslaista poikkeavien lakien säätämistä tulee välttää (PeVL 1 a/1998 vp). Tämän johdosta myös uudistettuihin perusoikeussäännöksiin kirjoitettiin entistä tarkemmat lakivaraukset ja perusteet perusoikeuksien rajoittamiselle. Ks. myös HE 1/1998 vp s. 21; Anttila 2013: 82; Jyränki 2010: 27; Esimerkiksi Salmisen (2010: 72) mukaan perustuslain 73.1 §:ssä säädetyn mukaisesti perustuslakiin tehtävän poikkeuksen tulee olla rajattu suhteessa perustuslain kokonaisuuteen; Poikkeuslaki on erityisesti suomalaisen perusoikeusperinteen erityispiirre. Poikkeuslailla tarkoitetaan menettelyä, jossa perustuslain sanamuotoa muuttamatta säädetään perusoikeudesta poikkeus tai rajoitetaan sen alaa. Sisällöllisesti poikkeuslaki on perustuslain vastainen laki, minkä vuoksi ristiriita on mahdollista hyväksyä vain perustuslainsäätämisyjärjestyksessä. Ks. PeVM 5/2005 vp s. 2-3; Ks. myös HE 309/1993 vp s. 30; Hallberg 2013: 44, 69; Poikkeuslain määrittelystä ja poikkeuslaki-instituutiosta sekä sen taustasta ja kehityksestä Suomessa ks. Jyränki 2003: 267–271 ja 1989: 492–499; Poikkeuslakien käytöstä ks. myös Hallberg 1999a: 34

tyisi kansainvälisten velvoitteidensa rikkomiseen.²⁴⁴ Perusoikeuksiin liittyy läheisesti perustuslain 23 §:n mukainen lainsäädäntövallan delegoinnin kieltö. Tämä lainsäädäntövallan delegoimisen raja ja kieltö koskee myös kriisiaikojen perusoikeusrajoituslakeja.²⁴⁵

Muun muassa Valtioneuvoston oikeuskansleri on korostanut perusoikeuskomitean työtä koskeneessa lausunnossaan (Dnro 7/20/92): ”Suomea sitovien ihmisoikeuksia ja perusvapauksia koskevien kansainvälisten sopimusten soveltamisen ja kansainvälisiin yhteisöihin liittymispyrkimysten kannalta on kuitenkin perusteltua, että perusoikeussäännökset laaditaan niin, että välttyään kansainvälisissä tuomioistuimissa tai muissa sopimusten valvontaelimissä ristiriidoilta sopimusten ja kansallisen lainsäädäntömme välillä.” Oikeuskansleri halusi korostaa perusoikeuksien säätämisen yhteydessä, että tulisi tarkoin punnita mahdollisuudet toteuttaa ne myös käytännössä. Säädetävässä laissa olisi hänen mukaansa lisäksi selkeästi mainittava ne perusoikeudet, jotka ovat välittömästi toteutettavia subjektiivisia oikeuksia.²⁴⁶

Perus- ja ihmisoikeudet velvoittavat ennen muuta julkista valtaa ja perusoikeuksilla on perustuslain perusoikeussäännösten kautta oikeudellinen sitovuus. Perusoikeussäännökset ovat merkityksellisiä erityisesti lainsäätäjän toiminnassa. Perusoikeuksien sisältö muodostuu suuressa määrin niiden tulkintakäytännössä tapauskohtaisen harkinnan perusteella. Perusoikeussäännöksistä voidaan johtaa myös lainsäätäjään kohdistuvia aktiivisia toimintavelvoitteita. Perusoikeussään-

---

²⁴⁴ HE 309/1993 vp s. 15, 30–32; V.-P. Viljanen (1999b: 163, 165–166) määrittää perusoikeussäännösten ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten tarjoaman suojan välisen eron niin, että perusoikeusrajoitusten lailla säätämisen muodollis-periaatteellisessa vaatimuksessa on kyse nimenomaan eduskuntalailla säädetyistä rajoituksista. Ihmisoikeussopimukset eivät puolestaan yleensä määritä sitä säädöstasoa, millä ihmisoikeuksia voidaan kansallisesti rajoittaa; Leino 2003: 175.

²⁴⁵ Perusoikeussuoja heikkenee siten kriisioloissa niin, että perusoikeusrajoituksia voidaan normaalioloissa säätää perusoikeusrajoitusten ”yleisten opien” asettamissa rajoissa, mutta kriisiaikana ainoat (tilapäiset ja välttämättömät) rajoitukset johtuvat ihmisoikeussopimuksista. Saraviita 2000:184. Yleisenä lainsäädäntövallan delegoimisen rajana on pidetty sääntöä, että eduskunnalle kuuluvaa lainsäädäntövaltaa voidaan delegoida vain lailla. HE 1/1998 vp s. 26.

²⁴⁶ Valtioneuvoston oikeuskanslerin lausunto (18.8.1992, Dnro 7/20/92); Subjektiivisella oikeudella tarkoitetaan perusoikeuksien yhteydessä oikeutta, jonka toteuttamista yksilö voi vaatia tuomioistuimessa omilla nimissään. Viranomaisille tämä voi tarkoittaa joko velvollisuutta toimia aktiivisesti (esimerkiksi myöntää sosiaalietuus) tai pidättäytyä perusoikeuden loukkauksesta. Vastakkaisena käsitteenä subjektiiviselle oikeudelle on objektiivinen oikeus, jonka toteuttamiseen viranomaisella on objektiivinen tai yleinen velvollisuus (esimerkiksi lainsäädännön kehittäminen perusoikeuksiin liittyen). Karapuu & Jyränki 1999: 68; Subjektiivisen oikeuden määrittelystä ks. esimerkiksi Klami 1986: 18–19 ja Huhtanen 2001; Arajärven (2006: 91) mukaan subjektiivinen oikeus varmistaa muun muassa sen, että siltä osin kuin Suomella valtiona on kansainvälisiä sitoumuksia jonkin asian toimeenpanemiseksi esimerkiksi ihmisoikeuksien kautta, nämä sitoumukset tulevat täytetyiksi.

nökset on otettava huomioon esimerkiksi eduskunnan käyttäessä budjettivaltaa. Lainkäytössä puolestaan perusoikeuksien osalta myös moraali, arvot ja politiikka sekä yhteiskunnallinen vallankäyttö ovat aina mukana.²⁴⁷

On huomattava, että perus- ja ihmisoikeudet rajaavat sekä säädettäviä lakeja että yksityisten välisiä sopimuksia. Tässä tutkimuksessa tärkeän uskonnollisen argumentin suhteen perus- ja ihmisoikeudet vaikuttavat kahtalaisesti. Yhtäältä ne perustelevat uskonnollisen argumentin huomioimista ja toisaalta ne rajoittavat sitä. Perustuslaissa turvattu uskonnonvapaus saattaa antaa esimerkiksi tehokkaampaa suojaa kuin kansainväliset ihmisoikeudet.²⁴⁸ Sillä, että uskonnonvapaus on nimellisesti perustuslaissa säädetty perusoikeus, on suuri merkitys sen kansallisen oikeudellisen suojan kannalta.

2.3 Ihmisoikeussopimusjärjestelmä osana oikeusjärjestystä

Suomi luetaan perinteisesti dualistisen²⁴⁹ järjestelmän valtioksi siinä kahtiajaossa, joka koskee kansallisen ja kansainvälisen oikeuden suhdetta. Suomalaisessa dualistisessa oikeusjärjestelmässä ihmisoikeussopimukset muunnetaan kansallisella lainsäädäntötoimella osaksi kansallista oikeusjärjestystä. Tyypillisesti tämä tapahtuu siten, että ihmisoikeussopimukset inkorporoidaan käyttäen blankettilakia. Ihmisoikeussopimusten säännökset ovat tällöin perustuslain 95.1 §:ssä säännellyn voimaansaattamissäännöksen tasoisena, eli tavallisesti laintasoisena (”niin kuin siitä on sovittu”), kansallisesti sovellettavaa oikeutta. Valtio on ”pacta sunt servanda” -periaatteen (”sopimukset on pidettävä”) mukaisesti velvollinen huolehtimaan kansainvälisoikeudellisten velvoitteiden toteutumisesta.²⁵⁰

²⁴⁷ Perusoikeudet ovat välittömästi sovellettavaa oikeutta. Ks. esimerkiksi HE 309/1993 vp s. 28-29 ja PeVM 25/1994 vp s. 3-4; Hidén 1999: 3, 17-18; Ks. perusoikeuksien sisällön muodostumisesta tarkemmin Husa 2002: 467-468; Ks. myös Viljanen, J. 2005: 502.

²⁴⁸ Ks. Mustasaari 2008: 233, 249, 256; Hidénin mukaan eri järjestelmät voivat turvata samoja oikeuksia eri tavalla. Tällöin on tärkeä kiinnittää huomiota siihen, että perus- ja ihmisoikeuksien liittymäkohdista huolimatta perustuslaissa säädetyt perusoikeudet (kuten uskonnonvapaus) saattavat antaa tehokkaampaa suojaa kuin ihmisoikeudet. Hidén 1999: 26; Ojanen & Scheinin 2011a: 191-194; Ks. myös Ojanen 2009a: 48-52; Anttila 2013: 85.

²⁴⁹ Dualistiset teoriat tai valtiosäännöt korostavat valtion kansainvälisoikeudellisten velvoitteiden erillisyyttä suhteessa siihen, mitä oikeusnormeja asianomaisessa maassa sovelletaan valtiosisäisesti voimassa olevina. Monistiset teoriat tai valtiosäännöt puolestaan pitävät kansainvälistä oikeutta ja valtiosisäistä oikeutta yhden yhtenäisen oikeusjärjestyksen osina. Ks. Ojanen & Scheinin 2011a: 179; Ks. myös Scheinin 1998: 56.

²⁵⁰ Saraviidan mukaan kansainvälisille sopimuksille tunnustetaan vain valtioita suhteessa muihin sopimusvaltioihin sitovan oikeuden asema. Kansallisesti on säädettävä laki tai asetus, joka oikeuttaa ja velvoittaa tuomioistuimet ja viranomaiset käyttämään sopimuksen säännöksiä oike-

Ihmisoikeussopimuksiksi kutsutaan sellaisia kansainvälisiä sopimuksia, joissa valtiot sitoutuvat turvaamaan oikeudenkäyttöpiirissään oleville ihmisille joitakin erityisen tärkeitä oikeuksia. Normeina ihmisoikeudet sääntelevät vertikaalisesti juuri tätä suhdetta. Ihmisoikeussopimus on tavanomainen kansainvälinen valtioiden välinen sopimus siinä mielessä, että sopimuksen osapuolena ovat valtiot. Sopimuksella ei kuitenkaan perusteta oikeuksia ja velvoitteita valtioiden kesken, vaan sopimuksen tarkoituksena on taata oikeuksia henkilöille, jotka eivät ole sopimuksen osapuolia, eli jokaiselle, joka kuuluu sopijavaltioiden lainkäyttövallan piiriin.²⁵¹

Ihmisoikeussopimusjärjestelmä ja erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimus takaavat henkilöiden oikeuksien suojan minimitason, jonka sopijavaltio voi myös ylittää omassa oikeusjärjestyksessä. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artikla 9 takaa esimerkiksi minimisuojaan ja lapsen minimiautonomian uskonnonvapauden käyttämisessä, jonka puitteissa lapsen uskonnonvapauden perusoikeuden odotetaan toteutuvan. Sopijavaltio ei voi ihmisoikeussopimusta loukkaamatta puuttua henkilön ihmisoikeussopimuksessa taattuihin oikeuksiin omassa oikeusjärjestyksessään. Ihmisoikeussopimus asettaa ehdottoman rajan valtiovallan käyttäjien kompetenssille sopijavaltiossa. Merkille pantavaa kuitenkin on, että oikeuksien tehokkuus edellyttää aina velvoitetun omaa hyväksyntää. Ihmisoikeussopimusjärjestelmän osalta keskeistä on, että demokratiaperiaate ja ihmisoikeudet toimivat yhdessä muodostaen länsimaisen yhteiskunnan perustan ja edellytykset Euroopan neuvoston itselleen asettamien tavoitteiden toteuttamiseksi.

---

usperusteena tuomiolle tai päätökselle. Saraviita 2005: 37; Ojanen & Scheinin 2011a: 181–182; Eräissä tapauksissa blankettilain rinnalla tai sijasta käytetään transformaatiota eli asiiasältöistä voimaansaattamislakia, jolla sopimuksen sääntelemää aineellisoikeudellista kansallista lainsäädäntöä muutetaan sisällöllisen vastaavuuden aikaansaamiseksi. Kansainvälisten velvoitteiden valtiosisäisen sovellettavuuden perustana saattaa olla myös referenssi eli kansalliseen lakiin otettu vittaussäännös, jonka nojalla kyseisen lain rinnalla tai sen säännöksiin nähden etusijankin saaden sovelletaan Suomea velvoittavia kansainvälisiä sopimuksia. Esimerkkinä tällaisesta voidaan mainita perustuslain 22 § (julkisen vallan velvollisuus turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen). Emt. 184; Ks. myös Anttila 2013: 79

²⁵¹ On tärkeää huomata, että myös ulkomaalaiset pääsevät osallisiksi sopimuksen takaamasta suojasta riippumatta siitä, ovatko he sopijavaltion kansalaisia vai eivät. Esimerkiksi Pellonpään mukaan Ihmisoikeussopimukseen ei sisälly kansainvälisille sopimuksille tyypillistä vastavuoroisuusajattelua. Jokainen tarkoittaa hänen mukaansa luonnollisten henkilöiden lisäksi myös oikeushenkilöitä. Pellonpää 2000: 12–13; Uoti 2004: 93, 113; Scheinin 2002: 1–2; Esimerkiksi Eiden (2001: 23) mukaan ihmisoikeudet luovat valtioille kolmenlaisia velvollisuuksia: Ensinnäkin valtio on velvollinen kunnioittamaan ihmisoikeusvelvoitetta. Toiseksi valtio on velvollinen turvaamaan sen, että muutkaan eivät voi rikkoa ihmisoikeusvelvoitetta. Kolmanneksi valtio on velvollinen toteuttamaan ihmisoikeusvelvoitteen, mikä tarkoittaa usein valtion aktiivisia toimia palveluiden ja toimintojen järjestäjänä tai mahdollistajana.

si. Tämä periaate on institutionalisoitu Euroopan neuvoston peruskirjan johdannossa sekä ihmisoikeussopimuksen johdannossa.²⁵²

Valtiosopimusten ja muiden velvoitteiden sitovuus määräytyy kansainvälisoikeudellisten sääntöjen mukaan. Tällaisia sääntöjä ovat esimerkiksi Wienin valtiosopimuksia tarkoittava yleissopimus vuodelta 1969 (SopS 32–33/1980) ja muiden muassa normatiivista päätösvaltaa omaavien valtioiden perustamien järjestöjen perustamissopimukset. Kansainvälisoikeudellisten velvoitteiden hyväksymisestä ja voimaansaattamisesta säädetään erikseen. Perustuslain 94.1 §:n mukaan ”eduskunta hyväksyy sellaiset valtiosopimukset ja muut kansainväliset velvoitteet, jotka sisältävät lainsäädännön alaan kuuluvia määräyksiä tai ovat muutoin merkitykseltään huomattavia taikka vaativat perustuslain mukaan muusta syystä eduskunnan hyväksymisen. Eduskunnan hyväksyminen vaaditaan myös tällaisen velvoitteen irtisanomiseen.” Ihmisoikeussopimus tai sen muutos käsitellään eduskunnassa asiallisesti kahteen kertaan. Ensiksikin velvoite hyväksytään käsittelynsä aikana ja toiseksi voimaansaattamislaki päätetään perustuslain 95 §:ssä säädetyssä lainsäätämisyjärjestyksessä.²⁵³ Eduskunnan perustuslakivaliokunta totesi lausunnossaan (2/1990 vp) Euroopan ihmisoikeussopimuksen voimaan saattamisen yhteydessä, että ”yksilön oikeusasemaan keskeisesti vaikuttavan sääntelyn on oltava lain tasoista ja että tähän liittyen ihmisoikeussopimukset on saatettava osaksi Suomen oikeutta lailla”. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimus on saatettu Suomessa voimaan poikkeuslakina. Tällöin ei mahdollisen ristiriitatilanteen ilmetessä lain tai perustuslain kanssa etusijaperusteiksi sovellu suoranaisesti hierarkkiset ylemmänasteisuusperusteet. Valtiot ratkaisevat kuitenkin perusoikeussäännöksen ja lakiehdotuksen suhteen valtiosisäisesti ja ovat omaksuneet asiassa toisistaan poikkeaviakin ratkaisuja.²⁵⁴

Kansainvälisoikeudellinen sopimus tulee pääsäännön mukaan lopullisesti ja kansainvälisoikeudellisesti sitovaksi vasta valtion ilmoitettua velvoittautumistahdotaan. Tämä suoritetaan usein ratifioimalla sopimus tasavallan presidentin päätöksin ja kansainvälis-oikeudellisten muotomääräysten mukaisesti.²⁵⁵ Lisäksi on

²⁵² Weiler 1999: 105; Martin 1997: 169; Uoti 2004: 190; Ihmisoikeussopimusjärjestelmässä demokratiaperiaatteeseen sisältyy laadullisia vaatimuksia, jotka ovat pluralismi, suvaitsevaisuus ja avarakatseisuus, jotka ovat ”demokraattisen yhteiskunnan” tuntomerkkejä. *Young, James and Webster v. Iso-Britannia* (13.8.1981), kappale 63: “Secondly, pluralism, tolerance and broadmindedness are hallmarks of a “democratic society” (p. 23, par. 49); Uoti 2004: 67.

²⁵³ Saraviita 2005: 37–38 ja 2000: 466; Ks. myös Ojanen & Scheinin 2011a: 180.

²⁵⁴ Ojanen & Scheinin 2011a: 180; Kansainvälisoikeudellisten sopimusten pitämisen ohella toiseksi lähtökohdaksi on mahdollista esimerkiksi Anttilan mukaan ottaa myös se, että kansainvälisten sopimusten vaikutustapa valtiosisäisen oikeusjärjestyksen sisällä jää kunkin sopimusvaltion itsensä ratkaistavaksi. Ks. Anttila 2013: 79, 82.

²⁵⁵ Saravita 2000: 467.

huomattava, että kansainvälinen ihmisoikeusnormisto ei tyhjene pelkästään kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin ja tavanomaiseen kansainväliseen oikeuteen, vaan niitä täydentävät muut kuin ihmisoikeussopimuksen muotoon laaditut ihmisoikeusasiakirjat. Tällaisina voidaan mainita julistukset, suositukset ja päätöslauselmat.²⁵⁶ Osa ihmisoikeuksia koskevista normeista kuuluu kyseiseen ehdotamaan kansainväliseen oikeuteen, jonka säännöistä ei sallita poikkeuksia missään olosuhteissa, ei edes kansallisen hätätilan oloissa.²⁵⁷

Perusoikeusuudistuksen esitöiden (HE 309/1993 vp s. 27) mukaan ”edelleen kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista seuraa nykyisin aineellisia suojavaatimuksia monille sellaisille oikeuksille, jotka samalla ovat valtiosisäisiä perusoikeuksia, sillä perustuslainsäätämisyjärjestyksen käyttö ei oikeuta poikkeamaan ihmisoikeussopimusten määräyksistä”. Myös perusoikeuden ydinsisältöön on vältettävä puuttumasta.²⁵⁸ Perinteisesti ihmisoikeussopimuksellinen suoja on kohdistunut pääasiassa niin sanotun ensimmäisen sukupolven ihmisoikeuksiin, joita kutsutaan kansalais- ja poliittisiksi oikeuksiksi. Myöhemmin mukaan ovat tulleet myös taloudelliset -, sivistykselliset - ja sosiaaliset oikeudet.²⁵⁹ Toisaalta eri ihmisoikeussopimuksia ei voi asettaa hierarkkisesti etusija-asemaan, vaan ne ovat lähtökohteisesti samanarvoisia. Ihmisoikeussopimuksista voidaan saada tukea ja suunta- viivoja (guidelines) myös lainsäädännön tulkinnalle. Ihmisoikeuksien tehokas toteuttaminen kaikissa olosuhteissa ei ole mahdollista kuitenkaan yksin kansallisin menetelmin.²⁶⁰ Siksi siihen tarvitaan myös kansainvälisten ihmisoikeussopimusten suoja.

---

²⁵⁶ Ojanen 2009a: 69.

²⁵⁷ Ks. Scheinin 2002: 11.

²⁵⁸ Ks. Pellonpää 2005: 60.

²⁵⁹ Esimerkiksi Siltala on esittänyt oikeuksien määrittämistä kolmeen ryhmään seuraavien kriteereiden perusteella: yksilölliset vapausoikeudet (protected rights- tyyppiset oikeudet), yksilölliset kohdennettavissa olevat TSSO-oikeudet (access to- tyyppiset oikeudet) ja aidosti kollektiiviset oikeudenmukaisuusoikeudet (justice as- tyyppiset oikeudet). Siltala 2001: 739; Oikeuksien luokittelu voidaan tehdä myös muilla tavoin. Oikeudet voidaan määritellä esimerkiksi teleologisesti kuten Paunio 2001: 982, ”Lapsen oikeuksien yleissopimuksessa määritellyt oikeuksia on luokiteltu eri tavoin. Eräs yleisimmin käytetyistä on sopimuksen tavoitteiden tiivistäminen lasten suojeluun, lasten osuuteen yhteiskunnan voimavaroista sekä lasten osallistumiseen. Tavoitteet on tiivistetty tällöin seuraavasti: Sopimus velvoittaa valtiota ottamaan vastuun lasten hyvinvoinnista silloin, kun vanhempien voimavarat eivät riitä siihen (protection). Se velvoittaa valtiota turvaamaan lasten oikeudet mahdollisimman täysimääräisesti voimavaroja jaettaessa (provision) ja se oikeuttaa lapset osallistumaan ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti itseään koskevaan päätöksentekoon (participation).” Jaottelussa keskeistä on oikeuksien sisällön määrittäminen velvoitetun velvoitteen sisällön perusteella ja toisaalta oikeuksien ulottuminen koskemaan yhteiskunnan taloudellisten resurssien käyttämistä. Uoti 2004: 76.

²⁶⁰ Ks. esimerkiksi Rawls 1999: 80–81; Ihmisoikeussopimusjärjestelmä ei sisällä kuitenkaan pakkokeinoja. Uoti 2004: 94.

Wienin yleissopimuksesta (SopS 32–33/1980) vuodelta 1969 löytyvät tärkeimmiltä osiltaan kansainvälisoikeudellisten sopimusten tulkinnassa yleisesti noudatettavat periaatteet. Lähtökohtana sopimusmääräysten tulkinnassa on sopimusmääräyksen sanamuoto, jota analysoitaessa on huomioitava ihmisoikeussopimuksen tarkoitus ja päämäärä. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 63/1999), jota usein pidetään lähtökohtana ihmisoikeuksien tulkinnassa, on erityisluonteeltaan yksilöille oikeuksia luova. Sopimuksen tulkinnassa ei siten olisi sopimuksen tarkoituksen ja päämäärän mukaista valita sitä tulkintavaihtoehtoa, joka vähiten rajoittaa valtion toimintavapautta.²⁶¹

Monikulttuurisuuden huomioivasta näkökulmasta on tärkeää, että ihmisoikeussopimuksen tulkinnalle on tyypillistä myös sen dynaamisuus. Tulkinnan muutokset johtuvat siitä, että demokraattisen yhteiskunnan arvot muuttuvat ja ihmisoikeussopimuksen määräysten tulkinnan on mukauduttava näihin. Tästä syystä dynaaminen tulkinta aiheuttaa ajan saatossa sen, että ihmisoikeuden tarjoama suojan taso saattaa muuttua. Siksi tulkintatilanteessa olisi erittäin suositeltavaa tutkia soveltamishetkellä ajankohtainen tulkintakäytäntö.²⁶² Esimerkiksi EU-oikeuden osalta eduskunnan perustuslakivaliokunta on korostanut Euroopan perusoikeuskirjaa koskevassa lausunnossaan, että ”EU:n perusoikeuksien sitovuus saa ulottua jäsenvaltioihin vain niille kuuluvissa unionin oikeuden toimeenpanotehtävissä eikä saa tällöinkään heikentää kansallisen perusoikeussuojan tasoa”.²⁶³

²⁶¹ Ks. Pellonpää 2005: 209–212.

²⁶² Emt. 212–214; Esimerkiksi Helsingin yliopiston valtiosääntöoikeuden professori Tuomas Ojanen katsoo perusoikeusjärjestelmän pohjalta tuomioistuimille käsketyin tavoitella sellaista ratkaisua, joka menee perusoikeuksien toteuttamisessa pidemmälle kuin ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö. Hänen mukaansa tämä tarkoittaa sitä, että ensin tulisi ottaa selvää ihmisoikeussopimuksen asettamista vaatimuksista, mutta yrittää tavoitella vielä paremmin kyseessä olevaa säännöstä toteuttavaa ratkaisua. Ks. Ojanen 2005: 1222; Ojanen & Scheinin 2011a: 171–195 ja Lavapuro 2010: 169–175.

²⁶³ PeVL 25/2001 vp s. 4-5; Lissabonin sopimuksen (2007/C 306/01) hyväksymisen ja voimaantulon (1.12.2009) myötä Euroopan unionin perusoikeuskirjasta (2000/C 364/01) tuli oikeudellisesti velvoittava ja sitova. Nykyisin Euroopan unionin perusoikeuskirja (2010/C 83/02) koostaa yhteen aiemmin hajanaisesti säännellyt perusoikeudet Euroopan unionissa. Perusoikeuskirjalla on nyt sama oikeudellinen arvo kuin EU:n perustamissopimuksilla SEU 6.1 artiklan mukaisesti. Perusoikeuskirja ei kuitenkaan sen 51–53 artiklojen perustella ulotu jäsenvaltioiden perusoikeuksiin, eikä myöskään luo yhteisöille tai unionille uusia toimivaltuuksia tai tehtäviä. Perusoikeuskirjan 52 artiklan 4 kohdan mukaan: ”Siltä osin kuin tässä perusoikeuskirjassa tunnustetaan perusoikeudet sellaisina kuin ne ilmenevät jäsenvaltioiden yhteisestä valtiosääntöperinteestä, näitä perusoikeuksia on tulkittava mainitun perinteen mukaisesti.” Perusoikeuskirjan määräykset velvoittavat jäsenvaltioita silloin, kun ne soveltavat unionin oikeutta. Ojanen 2009a: 102–103, 105; Unioni ja sen toimielimet noudattavat kaikessa toiminnassaan unionin kansalaisten yhdenvertaisen kohtelun periaatetta. Tällöin unionin kansalaisuus määräytyy edelleen jäsenvaltion kansalaisuuden kautta, jota unionin kansalaisuus ensisijaisesti täydentää. Ks. SEU II-osaston määräykset demokratian periaatteesta, erityisesti SEU 9 artikla.

2.4 Uskonnonvapauden käsite ja suhde muihin tässä tutkimuksessa keskeisiin perusoikeudellisiin lähikäsitteisiin

2.4.1 *Modernin uskonnonvapauskäsitteiden muotoutuminen*

Modernin uskonnonvapauden eräänä merkittävänä aateperustana voidaan mainita rationaalinen luonnonoikeus²⁶⁴, jonka mukaan on olemassa kaikille ihmisille luontaisesti syntymän perusteella kuuluvia oikeuksia. Kyseisen näkemyksen mukaan valtio nähdään inhimillisenä yhdyskuntana, jonka alkuperä pohjautuu ihmisten keskinäisen sopimuksen perustalle inhimillisiä tarkoituksia varten (yhteiskuntasopimus).²⁶⁵ Koska luonnonoikeuden mukaan yksilön vapaus katsottiin synnynäiseksi, ihmisluonnosta johtuvaksi ominaisuudeksi, johdettiin tästä yhteiskunnalle velvollisuus tunnustaa yksilölle tiettyjä oikeuksia. Valistuksen ajan luonnonoikeus perustettiin ihmisluontoon ja järkeen. Se korosti myös tasa-arvoa ja ihmisoikeuksia.²⁶⁶ Tasa-arvo- ja ihmisoikeusajattelu, joka nosti esille jokaisen ihmisen ainutlaatuisen arvon, merkitsi myös uskonnollisten vähemmistöjen tunnustamista ja pyrkimystä niiden oikeudelliseen suojeluun. Tätä voidaan pitää ensimmäisenä asteena tai vaiheena myös modernissa uskonnonvapauskehityksessä.²⁶⁷

Luonnonoikeusajattelu raivasi kuitenkin tietä nykyiselle uskonnonvapauskäsitteelle. Esimerkiksi keskiajalla luonnonoikeus oli jumalallinen oikeus (*ius divinum*), kunnes uuden ajan niin sanottu rationaalinen luonnonoikeusoppi hollantilaisen oikeusoppineen Hugo Grotiuksen (1583–1645) myötä valtasi alaa. Erityisesti 1600-luvulla rationaalinen filosofia toi klassiseen luonnonoikeuteen uusia piirteitä. Grotius oli sitä mieltä, että luonnonoikeuden sisällöstä voitiin saada tietoa joko loogista tietä, osoittamalla säännöksen vastaavan ihmisen sosiaalista ja

---

²⁶⁴ Luonnonoikeudella tai luonnollisella oikeudella tai luontaisella oikeudella tai luovuttamattomalla oikeudella tarkoitetaan oikeutta, joka johdetaan luonnonjärjestyksestä, ihmisjärjestä tai Jumalan tahdosta. Ajatuksena luonnonoikeudessa on, että perusoikeussäännöksistä tai muusta ihmisen säätämästä oikeudesta kokonaan riippumatta yksilölle voidaan johtaa tiettyjä oikeuksia (luontaisoikeudellinen koulukunta). Ks. Karapuu & Jyränki 1999: 66

²⁶⁵ Rationaalisen luonnonoikeuden synty voidaan Tulkin (2008: 7) mukaan jäljittää renessanssiin ja humanismiin. Sen luoja pidetään Grotiusta, joka sekularisoi luonnonoikeuden korvaamalla auktoriteettiä järjellä korostavalla ratiolla. Ks. myös Björne 1979: 32–37.

²⁶⁶ Tunnetuiksi tulivat muiden muassa valistuksen yhteiskuntafilosofien Locken, Rousseauin, Montesquieun ja Voltairen ajatukset. Ks. Brotherus 1923: 217; Lanarès 1964: 36; Tulkki 2008: 7.

²⁶⁷ Ks. HE 170/2002 vp s. 3.

järjellistä luontoa tai kokemusperäisesti eri kansojen oikeuksia tutkimalla. Grotius erotti voluntaarisen – tahdonvaltaisesti synnytetyn – ja luonnollisen oikeuden. Hänen mukaansa luonnonoikeus on niiden oikeussääntöjen kokoelma, jotka ihmisjärki osoittaa välttämättömiksi yhteisölliselle elämälle, joten ne vastaavat ihmisen sosiaalista luontoa. Grotiuksen mielestä positiivinen oikeus oli saatettava sopusointuun luonnonoikeuden kanssa, mikä merkitsi vaatimuksena niin sanotun sekularisoituneen rationaalisen luonnonoikeusdoktriinin alkua keinonaan inhimillinen järki.²⁶⁸

Saksalainen Samuel Pufendorf (1632–1694)²⁶⁹ pyrki puolestaan luomaan kaiken kattavan rationaalisen doktriinin, jonka mukaan luonnonoikeudelliset normit perustuvat aposterioriseen, kokemukselliseen päättelyyn. Peruseriaate on toiminta yhteisön hyödyksi. Hugo Grotiuksen (1583–1645), Thomas Hobbesin (1588–1679) ja Samuel von Pufendorfin (1632–1694) mukaan kaikilla ihmisillä on luonnostaan yhtäläiset oikeudet ja kaikki ovat syntyneet luonnostaan tasa-arvoisiksi.²⁷⁰ Luonnonlain perusta on havainnossa, että Jumala on luonut ihmisen olioksi, joka ei riitaisuutensa vuoksi kykene elämään yhdessä kaltaistensa kanssa, ellei säätele elämäänsä laein. Niinpä ihminen ymmärtää Jumalan vaativan häntä edistämään sosiaalisuutta, eli rauhanomaista yhteiseloä, jotta ihmiskunta voisi säilyä Jumalan tarkoittamalla tavalla. Luonnonlain peruseriaate on Pufendorffilla ja Hobbesilla sekä Grotiuksella sama. Se vain johdetaan ja sen velvoittavuus perustellaan eri tavoin.²⁷¹

Vaikka Grotius ja Pufendorf perustelivat luonnonoikeusteorioitaan uskonnollisesti, he katsoivat kuitenkin teorioidensa luonnonoikeudellisen osan edustavan uni-

---

²⁶⁸ Ks. Strömholm 1989: 174–178; Ylikangas 1983: 127; Aarnio 1989: 111; Makkonen 1998: 22, 35; Klami 1980: 64–68 ja 1990: 21; Husa 1995: 32; Juntunen 2000: 230; Ks. myös Akehurst 1987: 13

²⁶⁹ Alasen (1948: 11) mukaan erityisesti Pufendorffilla oli merkitystä ruotsalaiseen ja sitä kautta suomalaiseen oikeustieteeseen. Alasen mainitsee tässä yhteydessä erityisen merkittävänä pidetyn Pufendorffin teosta ”De jure naturae et gentium libri octo” (1672); Pufendorf 1934: ”De jure naturae et gentium”; Ks. myös Klami 1990: 78; Husa 1995: 32.

²⁷⁰ Juntunen 2000: 231; Korkman 2001: 95, 98; Stenlund 2009: 156; Ks. myös Jyränki 1989: 31.

²⁷¹ Ks. kuitenkin Pufendorfin kritiikki Hobbesin tasa-arvoa koskevia huomautuksia vastaan, Pufendorf, *De Jure Naturae et Gentium*, III.2 § 2; Ks. myös Pufendorfin muu kritiikki Hobbesia vastaan. Saastamoinen 1990: 64–72; Ks. myös Saastamoinen (1995); Klamin (1980: 55–58) mukaan rationalistisen luonnonoikeusajattelun rinnalla on varsinkin Etelä-Euroopassa 1500-luvulta alkaen nykyaikaan saakka elänyt tomistisen (Tuomas Akvinolaisesta juontuvan) uusskolastisen luonnonoikeusfilosofian traditio, jolle on ollut ominaista arvorealistinen perusajatus positiivisen oikeuden perustumisesta luonnonoikeuteen. Ranskan suuren vallankumouksen luonnonoikeusajattelu on saanut vaikutteita myös katoliselta traditiolta.

versaalia moraalialla ja koskevan kaikkia ihmisiä uskonnosta riippumatta.²⁷² Hobbes ja Pufendorf puolestaan yhdistivät molemmat luonnonoikeuden yksilöllisen ihmisen maailmaan ja inhimilliseen järkeen, jonka avulla luonnonoikeudesta voitiin saada tietoa.²⁷³ Hobbes kehitti muun muassa käsityksen hallitsijasta, jolla on absoluuttinen valta määrätä uskonnollisen kultin sisällöstä, vaikka yksilön sisäinen usko jätettiinkin vapaaksi.²⁷⁴

Modernin uskonnonvapauden esiaste, suvaitsevaisuus, kasvoi valistusfilosofian maaperästä, josta versoi vähitellen myös ajatus valtiosta maallisena, kansalaisista käsin rakentuvana yhteisönä.²⁷⁵ Muun muassa valistusfilosofi John Locke (1632–1704) päätyi omana aikanaan puolustamaan varsin radikaalia uskonnollista suvaitsevaisuutta, joka tarkoitti, ettei kenelläkään ole oikeutta puuttua muiden harjoittamaan uskontoon tai ideologiseen vakaumukseen. Locke halusi korostaa nimenomaan yksilön vapauksia ja suvaitsevaisuutta. Locken teorian lähtökohtana oli possessiivisen individualismin perusajatus, jonka mukaan jokaisella yksilöllä on luonnollinen oikeus omiin kykyihin samoin kuin omaan työhön ja sen tuloksiin. Tästä hän johti myös kaikki muut yksilön oikeudet. Ainoan rajoituksen asettaa luonnonlain periaate, että yksilöiden on järkevää kunnioittaa toistensa oikeuksia ja välttää tuhoisia ristiriitoja aiheuttavaa vapaan tahdon käyttöä.²⁷⁶

Locke kehitti ajatusta yksilön oikeuksista, jotka edeltävät valtiota ja joiden turvaamiseen koko valtion oikeutus perustuu.²⁷⁷ Locken mukaan valtio oli perustettu ihmisen luonnollisten oikeuksien kuten hengen, vapauden, terveyden ja omaisuuden suojelemiseksi. Locken teoriaa voidaan kutsua myös rationaalisen luonnonoikeuden sosiaalisiksi teoriaksi. Locke lähti liikkeelle luonnontilasta, jossa kaikki ihmiset on luotu samanarvoisiksi. Locken mukaan kullekin yksilölle kuuluvat luonnolliset oikeudet, oikeus henkeen tai elämään (life), vapauteen (liberty) ja omaisuuteen (property) turvaavat hänelle tietyn toimintavapauden, jota muut ovat

²⁷² Vrt esimerkiksi Thomas Hobbesin käsitystä luonnontilasta klassisen luonnonoikeus-ajattelun kanssa. Kun klassinen luonnonoikeusajattelu perustui käsitykseen yksilön ja yhteisön välisestä harmoniasta, Hobbesin luonnonoikeusajattelun perustana on käsitys näiden välisestä konfliktista. Douzinas 2000: 71; Korkman 2001: 93–97; Stenlund 2009: 156–157.

²⁷³ Hobbes'lainen näkemys oikeudesta enteili Klamin (1990:74–80) mukaan oikeus-positivismia, koska Hobbes ja myös Pufendorf korostivat suvereenin lainsäätäjän asemaa oikeuden luomisessa; Husa 1995: 32–33.

²⁷⁴ Ks. Hobbes, Thomas, *Leviathan: The Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil* (1651); Mahlmann 2009: 2479.

²⁷⁵ Uskonnollisilla vähemmistöilläkin oli oikeus olla olemassa ja harjoittaa yksityisesti uskontoaan. Ks. HE 170/2002 vp s. 5.

²⁷⁶ Shapiron (1986: 104–105) mukaan Locke ymmärsi yksilön niin, että hän toimii oman vapaan tahtonsa mukaisesti; Ks. myös Locke 1995 [1689]; Ks. myös Pietarinen 1990: 84–85, 98–99 ja Jyränki 1989: 39–43.

²⁷⁷ Scheinin 1998: 6.

velvollisia olemaan loukkaamatta. Siten jo luonnontilassa vallitsi Locken käsityksen mukaan oikeusjärjestys.²⁷⁸

Locke piti uskonnonvapautta vapauden tärkeimpänä ilmenemismuotona. Tämän hän perusti näkemykseen ihmisestä vapaana, moraalisen ja uskostaan vain Jumalalle vastuussa olevana olentona. Hobbesin tavoin myös Locke halusi korostaa ihmisen sisäistä vakaumusta valtiiovallan puuttumisesta vapaana. Locke katsoi, ettei valtiiovallan toimialaan kuulu vaikuttaa ihmisen sisäiseen, uskonnolliseen vakaumukseen, koska sellaista valtuutusta ei voida johtaa Jumalan eikä kansan suostumukseen. Locken mukaan uskonto liittyy ihmisen sisäiseen, vakaumuksen alueeseen, jonka olemukseen ei kuulu pakko.²⁷⁹ Perusoikeusjärjestelmä rakentui näin luonnonoikeuden varaan. Locken mukaan valtiota edeltäneessä luonnontilassa ihmisten tasa-arvon säilymistä ohjasi järki. Vapautensa ja tasa-arvonsa säilyttääkseen ihmiset perustivat valtion ja luovuttivat sille vallan puolustaa luonnollisia oikeuksiaan.²⁸⁰ Luonnonoikeusajattelua ja erityisesti rationaalista luonnonoikeusoppia pidetään usein 1700-luvun ihmisoikeusjulistusten ja myös ihmisoikeussopimusten aatehistoriallisena taustana.²⁸¹

Myöhemmin luonnonoikeudellinen koulukunta sai väistyä positivismin tieltä. Positivismi merkitsi, että vain tosiasiallisen valtiokäytännön katsottiin osoittavan ne oikeudet ja velvoitteet, joita valtiosuhteissa tuli soveltaa. Pian kirjoitetusta laista, voimassa olevasta positiivisesta oikeudesta muodostui oikeuden ylin auktoriteetti, oikeuden ainoa lähde.²⁸² Modernin uskonnonvapauskäsityksen kehityksessä merkittävää oli se, kun kokonaan uskonottomille ja agnostikoille tunnustettiin useissa maissa täydellinen uskonnonvapaus ja sen myötä myös moitteettomat kansalaisoikeudet 1800-luvun ja 1900-luvun taitteessa. Tätä prosessia voidaan uskonnonvapauslakiuudistuksen esitöiden mukaan pitää uskonnonvapauskehityksen toisena asteena.²⁸³

Erityinen yhteys uskonnonvapauden perusoikeudella on käsitykseni mukaan ihmisarvon käsitteeseen, joka on myös luonnonoikeudellisen ajattelun taustalla. Esimerkkinä luonnonoikeudellisen ajattelun vaikutuksesta ihmisoikeuksiin, on YK:n ihmisoikeuksien julistus. Kaikilla ihmisillä tulee esimerkiksi YK:n ihmisoikeuksien julistuksen (10.12.1948) johdannon mukaan olla yhtäläiset oikeudet ja

²⁷⁸ Lanarés 1964: 81–82; Tolonen 1986: 42; Tulkki 2008: 8; Ks. myös Pietarinen 1990: 81–83 ja Nieminen 1990: 193.

²⁷⁹ Boberg & Malmqvist 1985: 177 teoksessa Suuri maailmanhistoria, osa 12.

²⁸⁰ Tulkki 2008: 8.

²⁸¹ Kägi 1945: 57, 150–166; Reijonen 1992: 79.

²⁸² Ks. Juntunen 2000: 230; Björne 1999: 739–740.

²⁸³ Ks. HE 170/2002 vp s. 6.

heitä tulee kohdella tasa-arvoisesti. Tätä modernin uskonnonvapauskäsitteiden ja -ajattelun kolmatta kehitysvaihetta edelsi YK:n pitkäjänteinen ja laaja-alainen kaikkien yhdenvertaisuutta korostava ja kaikenmuotoisen syrjinnän ja suvaitsemattomuuden poistamiseen tähtäävä työ universaalien ihmisoikeuksien turvaamiseksi.²⁸⁴ Kuitenkin uskonnonvapauden tuleminen konkreettiseksi osaksi ihmisoikeuslainsäädäntöä, on katsottava ehkä merkittävimmäksi askeleeksi modernin uskonnonvapauden perusoikeuden muodollisessa ja materiaalisessa kehityksessä.²⁸⁵

2.4.2 *Uskonnonvapauden käsitteellinen raja- ja sisältö*

Aluksi on tärkeää ymmärtää, että uskonnonvapaus ja uskonto kuuluvat yhteen. Uskonnonvapaus ei ole syntynyt uskonnosta, mutta ilman uskontoa²⁸⁶ on vaikea kuvitella vapautta uskoa tai olla uskomatta. Uskonnonvapaus on luonteeltaan klassinen vapausoikeus, jolla on yhteys arkaaiseen, ikivanhaan oikeuteen. Arkaaiselle oikeudelle on tunnusomaisena pidetty alhaista abstraktiotasoa, suullisuutta ja muotosidonnaisen rationaalisen ajattelun puutetta sekä yhteys uskonnolliseen ja maagiseen ajatteluun.²⁸⁷

Perusoikeutena uskonnonvapaus kuuluu nykyään säännönmukaisesti eri valtioiden perustuslakien perusoikeusluetteloihin. Yksilöllisinä vapausoikeuksina suojataan muiden muassa oikeus elämään, vapauteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen, -koskemattomuuteen sekä oikeus kansalaisuuteen, omistusoikeus ja uskonnonvapaus. Tämänkin tutkimuksen kannalta huomionarvoista on uskonnonvapauden yksilöllinen vapausoikeudellinen luonne. Toisaalta uskonnonvapaudessa

²⁸⁴ Emt; Huomattakoon, että myös ryhmiä ja vähemmistöjä koskevilla kulttuurisilla oikeuksilla on yhteys perustuslain 1.2 §:ssä asetettuun ihmisarvon ja yksilön vapauksien lähtökohtaan. Ks. Arajärvi 2006: 69.

²⁸⁵ Ks. esimerkiksi Bayle, Pierre: *Commentaire philosophique sur ces paroles de Jesus-Christ: Contrain-les d'entrer* (1686), teoksessa Bayle, Pierre *Oeuvres Diverses* (The Hague, Compagnie des Libraires 1727); Mahlmann 2009: 2479.

²⁸⁶ Sepon (2003a: 9) mukaan uskonto on ilmiönä yhtä vanha kuin ihminen itse. Uskonnolliset tarpeet ovat jo varhaisvaiheesta lähtien kuuluneet ihmisenä olemiseen.

²⁸⁷ Nämä näkyivät varsinkin tuomioistuinmenettelyssä, jossa käytettiin jumalantuomioita ja valoja. Modernin oikeuden kategorioin ajateltuna arkaainen oikeus oli luonteeltaan lähinnä yksityisoikeutta. Maailman vanhimmat nykypäiviin saakka säilyneet lait: Hammurabin laki ("Silmä silmästä, hammas hampaasta"), Mooseksen laki ja Solonin laki ovat arkaaisia lakeja. Uskonnonvapaus on siis yksi vanhimmista ja toisaalta myös yksi kiistellyimmistä vapausoikeuksista. Se on myös ihmisen kulttuuriin ja olemukseen olennaisesti kuuluva ilmiö tai ulottuvuus. Ks. Letto-Vanamo 1997: 29; Kemppe-Repo 1998: 115; Kortteinen 1998: 44; Scheinin 1999d: 353; Ojanen & Scheinin 2011d: 414; Uskonnonvapaus liittyy vapausoikeutena valtion demokraattisen perustan syvärakenteisiin, arvopohjaan ja sitä keskeisesti ohjaaviin yleisiin periaatteisiin. Ks. Hidén 1996: 766–767; Ks. myös Hokkanen 2006: 42

on kysymys myös yhteisöllisestä oikeudesta, jossa yksilö harjoittaa uskontoaan oman ryhmänsä jäsenenä.²⁸⁸

Usein uskonnonvapautta tarkastellaan *kolmen näkökulman* kautta: 1) yksilön uskonnonvapaus yhteiskunnassa, 2) uskonnollisen yhteisön uskonnonvapaus ja 3) yksilön uskonnonvapaus uskonnollisen yhteisön sisällä. Uskonnonvapauden käsitteellä on haluttu kuvata myös yksilön riippumattomuutta ja uskonnonharjoituksen vapautta sekä uskonnollisten yhdyskuntien tasavertaisuutta.²⁸⁹ Tähän saakka uskonnonvapaus on ymmärretty lähinnä uskontokeskeiseltä pohjalta syntyneeksi uskontomyönteiseksi oikeudeksi tunnustaa ja harjoittaa uskontoa sekä liittyä ja kuulua uskonnolliseen yhdyskuntaan.²⁹⁰ Uskonnonvapauden ytimen voidaan lisäksi katsoa sisältävän yksilön sisäisen ajatuksenvapauden ja oikeuden vapaasti valita mihin uskontoon kuuluu ja usko. Oikeuskirjallisuuden perusteella uskonnonvapauden voidaan määritellä käsittävän *neljä ulottuvuutta*: oikeuden olla tulematta diskriminoiduksi uskonnon perusteella, oikeuden valita mihin uskontoon kuuluu ja usko, oikeuden harjoittaa uskontoa ja elää uskonnon oppien mukaan sekä oikeuden olla uskomatta ja kuulumatta uskontokuntaan tai uskonnolliseen yhteisöön. Ulottuvuudet tulevat esille muun muassa uskonnonopetukseen liittyvissä kysymyksissä.²⁹¹

Käsitteellisesti suppea uskonnonvapaus sisältää Heikki Karapuun valtiosääntökomitealle uskonnonvapaudesta laatiman muistion mukaan ainesosat: Ajatuksen-

²⁸⁸ EIT on esimerkiksi todennut tuomion *Serif v. Kreikka* (14.12.1999) yhteydessä, että uskonnonvapaus on ensisijassa yksilön omantunnon kysymys, mutta se sisältää myös vapauden osoittaa omaa uskontoa julkisesti yhdessä muiden kanssa jumalanpalveluksin ja opetuksin. Ks. Portin 1999: 51; Jyränki 2003: 477; Niin sanottujen kulttuuristen ja ryhmien perusoikeuksien, jotka hahmottuvat perustuslain 17.3 §:n sisällön perusteella, myös vähemmistön tai ryhmän oikeus oman uskonnollisen taustansa mukaiseen uskonnon harjoittamiseen on pyrittävä pitämään rajoitusten osalta mahdollisimman vähäisinä. Ks. PeVM 25/1994 vp s. 4–5; HE 309/1993 vp s. 65; Ks. myös Viljanen, V.-P. 2001: 38–39; Juha Sepon (2003a: 9, 18–20, 37) mukaan yhteisöllisessä uskonnonvapaudessa keskeistä on kulttivapaus, oikeus jumalanpalvelukseen ja niitä vastaavien uskonnollisten tilaisuuksien viettämiseen ja hartauden harjoittamiseen.

²⁸⁹ Murtorinne 1967: 5; Reijonen 1992: 10; Sorsa 2010: 14–15; Rafael Erich (1924) pitää uskonnonvapautta omantunnonvapauden tärkeimpänä muotona. Uskonnonvapaudella on hänen mukaansa kolme puolta: a) tunnustusvapaus eli yksilön oikeus kuulua mielensä mukaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan, b) vapaa uskonnon harjoittamisen oikeus sekä c) niin sanottu uskonnollinen yhdistymisvapaus. Lisäksi Erich halusi korostaa vielä d) kohtana, että kansalaisella on oikeus olla kuulumatta mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan. Scheinin 1988: 45.

²⁹⁰ Reijonen 1992: 77; Uskonnonvapauteen sisältyvä liittymis- tai yhdistymisvapaus edellyttää myös uskonnollisten yhdyskuntien vapautta. Odio 1986: 13–14; Uskonnollinen järjestäytyminen eli liittymisvapaus sisältää oikeuden liittyä, - perustaa ja - erota; Sivistysvaliokunta antoi 20.5.1994 perustuslakivaliokunnalle lausunnon numero 3, jossa se käsittelee muun muassa uskonnon- ja omantunnonvapautta.

²⁹¹ Ks. Alwall 1998: 29; Barbieri 1999: 909–910; Mustasaari 2008: 250.

vapaus, kulttivapaus, uskonnollinen järjestäytymisvapaus ja oikeus uskonnottomuuteen. Laaja uskonnonvapaus sisältää näiden lisäksi maailmankatsomuksellisen yhdenvertaisuuden ainesosan. Tutkimuksellisesti se kattaa silloin uskonnon- ja omantunnonvapauden, vapauden uskonnosta eli oikeuden uskonnottomuuteen ja muihin vakaumuksiin tai elämäkatsomuksiin. Laajan uskonnonvapauskäsitteen yhdenvertaisuuden ainesosa on tärkeä erityisesti monikulttuurisuuden ja moniarvoisuuden käytännön toteutumisen osalta koulussa. Vakaumusta on yleensä mahdotonta todistaa yleispätevästi oikeaksi, vaikka oltaisiinkin vakuuttuneita siitä, että objektiivisia perusteita on tai että myös muiden pitäisi ne hyväksyä.²⁹²

Uskonnonvapaus voidaan jaotella sisäiseen eli passiiviseen vapauteen (*forum internum*)²⁹³ ja ulkoiseen eli aktiiviseen vapauteen (*forum externum*). Ulkoinen vapaus osoittaa yksilön oikeuden ilmaista sisäinen vakaumuksensa. Tähän vapauteen kuuluu oikeus elää suhteessa muihin ihmisiin tavalla, joka vastaa ja toteuttaa henkilön sisäistä vakaumusta. Yksilön oikeus toimia käytännössä uskontonsa ja omantuntonsa mukaisesti voidaan lukea uskonnon ja omantunnonvapauden ydinosa-alueeksi. Kysymys on siis oikeudesta ilmaista oma uskomus.²⁹⁴ Koulun kontekstissa se tarkoittaa käytännössä uskontoon olennaisesti kuuluvien tapojen ja käytäntöjen toteuttamisvapautta, kuitenkin siten, että kunnioitetaan toisten eri tavalla ajattelevien perusoikeuksia. Tosin sisäinen vakaumus voidaan ymmärtää myös yksityisenä. Perustuslain 11 §:n säännös sisältää useita juridisesta näkökulmasta vaikeasti avautuvia tai selitettäviä käsitteitä, kuten uskonto, omatunto²⁹⁵,

²⁹² Scheinin 1988: 39; Lisäksi on huomattava, että perustuslain 7.1 §:n mukaan ihmiset ovat lain edessä tasa-arvoisia uskonnostaan ja vakaumuksestaan riippumatta. Suomi on hyväksynyt myös kansainvälisiä sopimuksia, jotka takaavat samat oikeudet; Väättänen 2005: 29–30; Sekä uskonnon- että sananvapauteen sisältyy myös rajoitettavissa olevia vapauksia, päällekkäiseltä osaltaan etenkin uskonnollista ja maailman-katsomuksellista viestintää koskeva vapaus. Perusoikeuksien rinnakkainen soveltaminen näyttäisi tällöin olevan yksi hyväksyttävissä oleva vaihtoehto. Hoikka 2009: 103.

²⁹³ Kyseinen niin sanottu passiivinen uskonnon- ja omantunnonvapauden ulottuvuus merkitsee ajatuksenvapautta sellaista kaikkinaista vastaan, jolla henkilö pyritään painostamaan uskontokunnan jäseneksi tai eroamaan siitä. Sisäisen vapauden lähtökohtana on jokaisen yksilön vapaus ajatella vapaasti ja omaksua valintansa mukainen uskonnollinen tai muu maailmankatsomus. Kyse on vakaumuksen sisäisistä ilmenemismuodoista, joita pidetään uskonnon ja omantunnonvapauden perustana. Forum internumissa kysymys on absoluuttisesta uskonnollisen yhdiskunnan jäsenyydestä riippumattomasta yksilönvapaudesta valita itse oma uskomuksensa ja vaihtaa sitä tarvittaessa. Tähän uskonnonvapauteen liittyy myös yhdenvertaisuuden periaate, joka tarkoittaa, että ketään ei saa asettaa eri asemaan ilman hyväksyttävää perustetta uskonnon, vakaumuksen tai mielipiteen perusteella. Sisäiseen ajatuksenvapauteen kuuluu myös suoja uskonnollista tai muun vakaumusten pakollista ilmaisemista tai rekisteröintiä vastaan. Leino 2003: 198; Scheinin 1999d: 358; Ojanen & Scheinin 2011d: 417; Lukkari 2008: 5; Tulkens 2009: 2576; Rorive 2009: 2673.

²⁹⁴ Tulkens 2009: 2576; Ks. myös Lukkari 2008: 5–6.

²⁹⁵ Ks. HE 170/2002 vp s. 4; Suomen kielen sana omatunto viittaa sanana moraalitajun yhteisöllisyyteen. Juntusen mukaan omantunnon olemukseen sisältyy ehdottomasti myös yhteisöllinen

uskonnon harjoittaminen, vakaumus sekä ajatuksen vapaus kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kautta. Uskonnonvapauden käsitteeseen kuuluvat uskonnon-, omantunnon-, ajatuksen- ja kulttivapaus²⁹⁶.

Omantunnonvapaus on oikeudellisesti vakiintunut ja tunnustettu käsite. Se esiintyy esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 9 artiklan suomenkielisenä käännöksenä. Omantunnonvapaus on tarkoitettu suojaamaan uskontoon tai vakaumukseen perustuvaa tekoa tai käyttäytymistä eri muodoissa. Sitä voidaan siten käyttää niin uskonnollisessa kuin uskonnottomassakin yhteydessä. Tätä mieltä on myös Eduskunnan perustuslakivaliokunta.²⁹⁷ Omantunnonvapaus on perustuslaillinen perusoikeus, jonka aineksia ovat sekä yksilön sisäinen

---

aspekti. Esimerkiksi käsitteen eurooppalainen kantasana latinassa (*conscientia*) viittaa juuri yhteiseen eettiseen tietoisuuteen, yhteiseen tajuun oikeasta ja väärästä. Sana ei kuitenkaan tarkoita niinkään ”yhdessä tietämistä” toisten kanssa, vaan tietoisuutta omasta itsestä, joten Mikael Agricolan keksimä suomennos on varsin osuva. Omantunnon käsitettä voidaan analysoida esimerkiksi erottamalla toisistaan omantunnon muodollinen ja sisällöllinen aspekti. Edellisellä tarkoitetaan sitä, että ihmisen perusolemukseen sisältyy oikean ja väärän erottaminen jollakin tavalla. Omantunnon sisällöllinen aspekti puolestaan tarkoittaa oikean ja väärän tai hyvän ja pahan tarkempaa ”sisällysluetteloa”, joka on Juntusen mukaan kontekstuaalinen eli historia- ja kulttuurisidonnainen, toisin sanoen erilainen eri yksilöillä ja yhteisöillä (relatiivinen), ja lisäksi muuttuva. Juntunen 2008: 17.

²⁹⁶ Ks. HE 170/2002 vp s. 4; Kulttivapaus on vapaus harjoittaa uskontoa ja ilmaista vakaumuksensa sen edellyttämin menoin. Siihen voi kuulua esimerkiksi vapaus levittää maailmankatsomustaan kokousten, julkaisujen, opetuksen ym. avulla. Scheinin 1988: 39.

²⁹⁷ Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mukaan omantunnonvapaus on helpommin kuin vakaumuksenvapaus ulotettavissa uskonnollisiin ja muihin elämäntarkastuksiin sekä ei-uskonnollisiin vakaumuksiin. Ks. PeVM 25/1994 vp s. 8; Ks. Hamel 1960: 38; Reijonen 1992: 77, 79; Hallituksen esityksen (309/1993 vp s. 55) perustelujen mukaan ”omantunnonvapaus” kattaa sekä uskonnolliset että muut maailman- ja elämäntarkastukset. Käsitteen etu vakaumuksen vapauteen on lähinnä se, että omantunnonvapaus on helpommin ulotettavissa sekä uskonnollisiin että muihin elämäntarkastuksiin, kun taas vakaumus helposti mielletään lähinnä ei-uskonnollisiin maailmankatsomuksiin viittaavaksi. Tosin perusoikeuskomitean määritelmän mukaan vakaumus on maailmankatsomus ja sen voidaan katsoa olevan omantunnon käsitettä selkeämpi ja täsmällisempi. Vakaumuksen sisältö voi myös vaihdella uskonnollisesta kannasta täysin uskonnottomaan ja uskonnonkielteiseen vakaumukseen. Vakaumus ei yleensä liity kulttiin tai jumalanpalvelusmenoihin kuten uskonto ja sen harjoittaminen. Vakaumus on nähty yksityisasiana. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin määrittelee käsitteen vakaumus (belief) seuraavasti: ”näkemykset, jotka ovat saavuttaneet tietyn vakuuttavuuden, vakavuuden, yhtenäisyyden ja merkittävyyden asteen” tai ”koherentin näkemyksen perimmäisistä kysymyksistä”. KM 1992:3; HE 309/1993 vp s. 55; Scheinin 1999d: 356–357; Sepon (2003a: 10) mukaan uskonto ei ole käsitesisällöltään samaistettavissa henkilökohtaiseen vakaumukseen. Vakaumuksella tarkoitetaan uskonnonvapauden yhteydessä hänen mukaansa elämän- ja maailmankatsomusta. Ks. Seppo 1993: 199–205; Työrinoja 1993: 206–211; Vääänen 2005: 31; *Campbell & Cosans v. United Kingdom* (25.2.1982) ja *X v. Germany* (15.10.1981).

ajatuksenvapaus että tietty oikeus toimia ajatustensa ja vakaumuksensa mukaisesti. Kyse on myös maailmankatsomuksellisesta yhdenvertaisuudesta.²⁹⁸

2.4.3 *Uskonnonvapaus perustuslaissa ja kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa*

Uskonnon- ja omantunnonvapautta koskevat perusoikeussäännökset saivat nykyisen muotonsa 1 päivänä elokuuta 1995 voimaan tulleen hallitusmuodon perusoikeussäännösten uudistuksen yhteydessä. Uudistettu perusoikeussäännöstö on sittemmin siirretty sellaisenaan 1 päivänä maaliskuuta 2000 voimaan tulleeseen perustuslakiin. Uskonnon- ja omantunnon vapaudesta perusoikeutena säädetään perustuslain 11 §:ssä. Kyseinen perustuslain säännös muodostaa perustan kaikelle sellaiselle aineelliselle lainsäädännölle, joka koskee uskonnon ja omantunnon vapautta. Perustuslain 11 pykälän 1 momentin yleissäännöksen mukaan jokaisella on uskonnon ja omantunnonvapaus. Säännöksessä tarkoitettu omantunnonvapaus kattaa sekä uskonnolliset että muut maailman- ja elämäkatsomukset. Pykälän 2 momentissa tätä vapautta täsmennetään luettelemalla sen tärkeimmät ilmenemis- muodot eli oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus, oikeus kuulua uskonnolliseen yhdyskuntaan eli uskonnollinen yhdistymisvapaus sekä niin sanotun negatiivisen uskonnonvapauden keskeisin ulottuvuus eli oikeus olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Säännöksen viimeisessä virkkeessä täsmennetään vielä negatiivista uskonnonvapautta toteamalla, että kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Uskonnon tunnustamiseen ja harjoittamiseen katsotaan sisältyvän myös kunkin uskonnollisen yhteisön mahdollisuus päättää omista uskonnollisista menoistaan. Perustuslain 11 §:ssä tarkoitettuun uskonnon tunnustamiseen ja harjoittamiseen on katsottu kuuluvan myös tunnustuksellinen uskonnon opetus. Uskonnonvapauden on katsottu edellyttävän myös yksilön mahdollisuutta saada uskonnollista tai elämäkatsomuksellista opetusta.²⁹⁹ Yksilön oikeus saada oman uskonnollisen taustan mukaista uskonnon opetusta perustellaan näin uskonnonvapauden perusoikeudesta käsin.

Uskonnonvapauden toteutumisen osalta monikulttuuristuvassa koulussa on tärkeää että uskonnon- ja omantunnonvapaus on suojattu myös Suomen ratifioimissa ja voimaan saatetuissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa. YK:n peruskirja

---

²⁹⁸ Ks. Scheinin 1988: 38, 41; Erichin (1924) mukaan omantunnonvapaus merkitsee vakaumuksen vapautta. Valtiovalta ei kadehdi niinkään ihmisen ajatuksia, vaan arvostelee hänen tekojaan.

²⁹⁹ Ks. HE 170/2002 vp s. 7 ja HE 309/1993 vp s. 55–56.

(1945) lähtee ensinnäkin siitä, että ihmisoikeudet ja perusvapaudet kuuluivat kaikille rotuun, sukupuoleen, syntyperään, kieleen tai uskontoon katsomatta. Myös Pariisin rauhansopimus (1947) sisälsi Suomen osalta lauselman, jossa maa sitoutui takaamaan poikkeuksetta kaikkien ihmisoikeudet ja perustavat vapaudet. Uskonnonvapaus on turvattu yhtenä perusvapauksista YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen 18 artiklassa: ”Kaikilla henkilöillä on ajatuksen, oman tunnon ja uskonnon vapaus; tämä oikeus sisältää vallan uskonnon tai vakaumuksen vaihtamiseen sekä vallan uskonnon tai vakaumuksen ilmaisemiseen yksin tai yhdessä toisten kanssa, sekä julkisesti että yksityisesti, opettamisella, hartausmenoilla, palvonnalla ja uskonnonmenojen noudattamisella.” Ihmisoikeuksien julistuksen 18 artikla on ollut pohjana myös myöhemmin annetuille kansainvälisille uskonnonvapautta koskeville sopimuksille ja julistuksille.³⁰⁰

Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 9.1 artikla, sitoo oikeudellisesti erityisesti sopijaosapuolia eli sopimuksen jäsenvaltioita. Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9.1 artiklan mukaan jokaisella on oikeus ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauteen. Tämä oikeus sisältää muun muassa oikeuden vaihtaa uskontoa tai uskoa ja vapauden tunnustaa tiettyä uskontoa. Erityisen tärkeä vapaus tässä suhteessa on omantunnon vapaus, koska se sisältää henkilön oikeuden sekä säilyttää persoonallinen vakaumuksensa ja muuttaa sitä oman valintansa mukaan. Oikeutta ja vapautta valita uskonto tai vakaumus, tunnustaa sitä tai luopua siitä, ei ole lupa rajoittaa missään olosuhteissa.³⁰¹ Henkilöllä on tietyssä määrin myös oikeus toteuttaa vakaumustaan.³⁰²

Laintasoisesti voimaansaatetun Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (SopS 7–8/1976) 18.1 artiklan mukaan ”jokaisella on oikeus ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapauteen. Tämä oikeus sisältää vapauden tunnustaa omavalintaista uskontoa tai uskoa taikka omaksua se sekä va-

³⁰⁰ Ks. HE 170/2002 vp s. 6.

³⁰¹ HE 170/2002 vp s. 8; PeVM 25/1994 vp s. 8-9; Kansainvälisesti useat valtiot kuitenkin kieltävät ihmisiä kuulumasta tiettyyn uskontoon, vaihtamasta uskontoa tai luopumasta tietyistä uskonnosta. Ks. Waismaa (toim.) 2012: 8.

³⁰² Euroopan unionin perusoikeuskirjan (2000/C 364/01) 10 artiklassa ei mainita vakaumuksen tai uskon vapautta, eikä myöskään Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 9 artiklan 1 kohdassa. Sen sijaan sekä perusoikeuskirjan 10 artiklassa viitataan vapauteen vaihtaa vakaumusta (belief) että ihmisoikeussopimuksen 9 artiklan 1 kohdassa viitataan vapauteen vaihtaa uskoa (belief). Kyseisten artiklojen suomalaisiin käännöksiin englanninkielinen belief-sana on käännetty eri tavoin. Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklasta ks. Evans 2001: 52–53; Sepon (2003a: 203) mukaan ”kansainvälisissä yksilön vapausoikeuksia määrittävien sopimusten sisällöissä käsitteet uskonto ja vakaumus (religion and belief) ovat esiintyneet lähes poikkeuksetta rinnakkaiskäsitteinä” kuten on ollut jo YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisesta julistuksesta lähtien. Uskonnon- ja omantunnonvapauden perusoikeuden suhteesta ks. KM 2001:1 s. 7; Leino 2002: 230 ja 2003: 223–224.

pauden joko yksinään tai yhdessä muiden kanssa julkisesti tai yksityisesti harjoittaa uskontoaan tai uskoaan jumalanpalveluksissa, uskonnollisissa menoissa, harjoitusharjoituksissa ja opetuksessa.” Artiklan 2 kohdan mukaan ”ketään ei saa saattaa sellaiselle pakotukselle alttiiksi, joka rajoittaa hänen vapauttaan tunnustaa tai valita oman valintansa mukainen uskonto tai usko.” Sopimuksen 18.1 artiklan mukainen oikeus tunnustaa omavalintaista uskoa sisältää YK:n ihmisoikeuskomitean yleisen tulkintakannanoton mukaan välttämättä oikeuden valita uskontonsa tai uskonsa, mukaan lukien oikeuden vaihtaa uskontokuntaa tai omaksua ateistinen katsomus, samoin kuin oikeuden säilyttää uskontonsa tai uskonsa tai ei-uskonnollinen vakaumuksensa. Komitean mukaan KP-sopimuksen 18.2 artikla puolestaan kieltää tähän valinnan vapautteen kohdistuvan pakotuksen, mukaan lukien fyysisellä väkivallalla uhkaamisen tai rikosoikeudelliset sanktiot. Ketään ei saa myöskään pakottaa paljastamaan ajatuksiaan tai uskonnollista tai maailmankatsomuksellista suuntaustaan.³⁰³

KP-sopimuksen artiklan 18.4 mukaan ”yleissopimuksen sopimusvaltiot *sitoutuvat kunnioittamaan* vanhempain ja tarvittaessa laillisten holhoojain vapautta taata lastensa uskonnollinen ja moraalinen opetus omien vakaumustensa mukaan.” Samansisältöinen on myös TSS-sopimuksen (SopS 6/1976) 13.3. artikla. Ihmisoikeussopimuksista erityisesti lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 59–60/1991) ja sen 14 artikla on kiinnittänyt huomiota uskonnonvapauden takaamiseen myös lapsille. Artiklan 14.1 mukaan ”sopimusvaltiot kunnioittavat lapsen oikeutta ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauteen.” Lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen artiklan 14.2 mukaan ”sopimusvaltiot kunnioittavat vanhempien ja laillisten huoltajien oikeuksia ja velvollisuuksia antaa lapselle ohjausta hänen oikeuksiensa käyttämisessä tavalla, joka on sopusoinnussa lapsen kehitystason kanssa.”³⁰⁴ Oppilaan puhevalta ja autonomian laajuus on oikeudellisesti käsitettävissä suhteessa laissa määriteltyihin ikärajoihin.

---

³⁰³ Ks. HE 170/2002 vp s. 8; Ks. myös General Comment 22/48, 1993 s. 5 ja kappale 3; Ojanen & Scheinin 2011d: 420.

³⁰⁴ Ks. HE 170/2002 vp s. 8.

2.5 Uskonnonvapaus perusoikeutena – rajoittaminen ja oikeusvaikutukset

2.5.1 Uskonnonvapauden perusoikeuden rajoittaminen

Perusoikeuden rajoittaminen tarkoittaa perusoikeussäännöksessä turvattujen oikeuden rajoittamista tavallisella lailla joko yksittäiseen perusoikeus-säännökseen kirjattujen rajoituslausekkeen tai perusoikeuksien niin sanottujen yleisten rajoitusedellytysten nojalla. Tavallisella lailla toteutettavista perusoikeusrajoituksista on erotettava kuitenkin perusoikeuspoikkeukset, jotka rajoittavat perusoikeutta tai puuttuvat siihen laajemmin kuin perustuslaki sallii tavallisella lailla tehtäväksi. Perusoikeuden rajoittaminen on esimerkiksi erotettava käsitteellisesti tilapäisistä poikkeuksista perusoikeuksiin.³⁰⁵

Suomen perustuslaissa ei ole yleistä perusoikeuksien rajoitussäännöstä. Joissakin perusoikeussäännöksissä on kuitenkin niin sanottu lakivaraus.³⁰⁶ Myös uskonnonvapautta koskevasta lainsäädännöstä puuttuu rajoituslauseke. Koska perustuslain 11 §:ssä ei ole lakivarausta, on kaikkien yleisten perusoikeusrajoitusten edellytysten täytyttävä. Uskonnonvapauden perusoikeuden rajoittamista ja siitä poikkeaa-

³⁰⁵ Lähtökohtaisesti kielletyt rajoitukset voidaan toteuttaa perustuslain 73 §:n mukaisesti poikkeuslailla (säätämällä ne perustuslainsäätämisyjärjestyksessä käsitellyllä lailla, muuttamatta itse perustuslain tekstiä). Ks. Viljanen, V.-P. 2011b: 142; Tilapäisellä poikkeuksella perusoikeuksiin tarkoitetaan perustuslain 23 §:ssä säänneltyä tilannetta, jossa perusoikeuksista säädetään lailla sellaisia tilapäisiä poikkeuksia, jotka ovat välttämättömiä esimerkiksi Suomeen kohdistuvan aseellisen hyökkäyksen aikana, ja jotka ovat Suomen kansainvälisten ihmisoikeussopimusvelvoitteiden mukaisia. Ojanen 2009a: 38; Ks. myös Leino 2003: 171; Sitä mukaa kun Suomi on osallistunut kansainvälisiin ihmisoikeussuojajärjestelmiin, perusoikeussuojan perinteinen suhteellisuus on muuntunut absoluuttiseksi, ehdottomaksi suojaksi. Perusoikeusuudistuksen yhteydessä säännösten sitovuuteen tuli aste-eroja. Klassiset vapausoikeudet säilyivät sitovuudeltaan ehdottomina tietyin lakivarauksin. Ks. Saraviita 1997: 16,18; Esimerkiksi sekä KP-sopimuksen artiklassa 4 ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklassa 15 on määräyksiä oikeuksista, joista ei saa poiketa edes hätätilan aikana. Ehdoton suoja koskee muun muassa syrjinnän kieltoa, joka korostaa syrjinnän kiellon keskeistä merkitystä perus- ja ihmisoikeutena. Anttila 2013: 116.

³⁰⁶ Perusoikeussäännösten osalta lakivarausten ja lakiviittausten vaikutuksia on arvioitu yksityiskohtaisesti perustuslakivaliokunnan perusoikeusuudistuksesta antamassa mietinnössä (25/1994 vp s. 4–6); Ks. lakivarausten oikeudellisesta merkityksestä tarkemmin PeVM 10/1998 vp s. 10–12 ja HE 1/1998 vp; Ks. myös Saraviita 2005: 192–207; Viljanen, V.-P. 2011b: 166–170; Lakivaraus voi olla niin sanottu kvalifioitu eli yksilöity, jossa säädetään niistä rajoituksista, joita perusoikeuteen voidaan tehdä tavallisella lailla, esimerkkinä perustuslain 12.1 §:n mukaiset kuvaohjelmia koskevat rajoitukset lasten suojelemiseksi. Lakivaraus voi olla myös niin sanottu ”säätelyvaraus”, jonka mukaan lainsäätäjällä on mahdollisuus tai velvollisuus säännellä perusoikeuden käyttämisestä tavallisella lailla, esimerkiksi perustuslain 12.1 §:n mukaisesti ”tarkempia säännöksiä sananvapauden käyttämisestä annetaan lailla.” Anttila 2013: 111.

mista on arvioitava siis yleisten perusoikeusrajoitusedellytysten³⁰⁷ perusteella. Yleiset rajoitusedellytykset ovat olleet sovellettavina tuomioistuinkäytännössä, kun on harkittu säännöksen suhdetta perustuslakiin.³⁰⁸ Niitä sovelletaan yhdessä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9.2 artiklassa säädettyjen ihmisoikeuksien rajoitusedellytysten kanssa. Perusoikeuksien rajoitusten tulee perustua *ensinnäkin* eduskunnan säätämään lakiin. Tähän liittyy kielto delegoida perusoikeuksien rajoittamista koskevaa toimivaltaa lakia alemmalle säädöstasolle.³⁰⁹ *Toiseksi* rajoitusten on oltava tarkkarajaisia ja riittävän täsmällisesti määritettyjä. Rajoitusten olennaisen sisällön tulee ilmetä laista.³¹⁰

Kolmanneksi rajoitusperusteiden tulee olla hyväksyttäviä, jolloin rajoittamisen tulee olla painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatima. Esimerkkinä voidaan mainita kansallinen turvallisuus.³¹¹ Hyväksyttävä rajoitusperuste on arvioitava kunkin perusoikeuden osalta erikseen.³¹² *Neljänneksi* tavallisella lailla ei voida säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta. Tämä on mahdollista vain ytimen ulkopuolisella alueella ja silloinkin painavista yhteiskuntapoliittisista syistä. Perusoikeuden ydinsisällön määrittäminen edellyttää yleensä tapauskohtaista tulkin-

---

³⁰⁷ Perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset on ensi kerran muotoiltu perusoikeusuudistusta koskeneessa perustuslakivaliokunnan mietinnössä (25/1994 vp s. 4–5). Oikeuden muotoon kirjoitettujen perusoikeuksien sallitut rajoitukset määräytyvät kunkin oikeuden osalta tarkemmin lainsäädäntökäytännössä. Perustuslain 2000 mukaiset perusoikeuksien sallitut rajoitusedellytykset määräytyvät osaksi eräisiin perusoikeussäännöksiin liittyvien rajoituslausekkeiden ja osaksi perusoikeuksia koskevien rajoituskriteerien perusteella. Jyränki 2000: 292.

³⁰⁸ PeVM 25/1994 vp s. 4; Ks. tarkemmin Lämsineva 2002: 77–84.

³⁰⁹ PeVM 25/1994 vp s. 5; Ks. myös HE 1/1998 vp s. 26 ja 74; Viljanen, J. 2005: 478–480; Viljanen, V.-P. 2011b: 147–152; Anttila 2013: 113.

³¹⁰ PeVM 25/1994 vp s. 5; Perusoikeusrajoitusten täsmällisyyttä ja tarkkarajaisuutta voidaan arvioida kolmesta lähtökohdasta: 1) kuka on oikeutettu käyttämään rajoitusvaltuuksia? 2) mitä valtuuksia käytettäessä saadaan tehdä? ja 3) miten valtuuksia sovellettaessa on meneteltävä? Ks. PeVL 8/1995 vp; Ks. myös Viljanen, J. 2005: 480–485; Viljanen, V.-P. 2011b: 152–154; Anttila 2013: 113.

³¹¹ Ks. PeVM 25/1994 vp s. 5; HE 309/1993 vp s. 30.

³¹² Ks. HE 309/1993 vp s. 30; PeVM 25/1994 vp s. 5; Ks. myös PeVL 12/1998 vp; Hyväksyttävyyden arvioinnissa voi olla merkitystä esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen vastaavanlaista oikeutta koskevilla määräyksillä, ainakin siltä osin kuin niihin sisältyy tyhjentävä luettelo ihmisoikeuksien hyväksyttävistä rajoitusperusteista. Jukka Viljasen (2005: 491) mukaan Euroopan ihmisoikeussopimus ja sen tulkintakäytäntö tarjoavat tärkeän pohjan hyväksyttävyyksivaatimukselle; Ks. myös Viljanen, V.-P. 1999b: 164, 171–172; Ojanen (2001: 69) kuitenkin huomauttaa, että ihmisoikeussopimuksen vähimmäisluonteesta seuraa, että ihmisoikeussopimuksen kannalta hyväksyttävä perusoikeuden rajoitusperuste ei välttämättä ole hyväksyttävä perusoikeuden rajoitusperuste Suomen perustuslain mukaan; Saraviidan (2005: 211) mukaan painavimmiksi hyväksyttäväiksi perusteiksi voidaan ajatella perusoikeussäännöksiin sisältyviä perustuslaillisia toimeksiantoja ja muita niihin liittyviä tavoitesäännöksiä. Jos perusoikeuden rajoittaminen toteuttaa toiseen perusoikeuteen liitettyä toimeksiantoa, rajoituksella on tällöin hyväksyttävä syy. Anttila 2013: 113.

taa.³¹³ Esimerkiksi kajoaminen uskonnon harjoittamisen vapauden sijasta ihmisen sisäiseen vapauteen valita maailmankatsomuksensa olisi vastoin KP-sopimuksen (Sops 7-8/1976) artiklaa 4.2, ja myös perustuslain 23 §:ää.³¹⁴ Viidenneksi rajoitusten on oltava suhteellisuusvaatimuksen mukaisia ja välttämättömiä hyväksyttävän tarkoituksen (esimerkiksi rikollisuuden torjunta, luottamuksellisten tietojen paljastumisen estäminen tai terveyden suojaaminen) saavuttamiseksi. Perusoikeuden rajoitus on sallittu ainoastaan, jos tavoite ei ole saavutettavissa perusoikeuteen vähemmän puuttuvien keinoin. Rajoitus ei saa perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaan mennä pidemmälle kuin on perusteltua ottaen huomioon rajoituksen taustalla olevan yhteiskunnallisen intressin painavuus suhteessa rajoitettavaan oikeushyvään.³¹⁵ Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomioissa ratkaisevana kysymyksenä on usein ollut se, voidaanko ihmisoikeusrajoitusta pitää sopimuksen tarkoittamalla tavalla ”välttämättömänä demokraattisessa yhteiskunnassa” hyväksyttävän tavoitteen saavuttamiseksi.³¹⁶ Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS

³¹³ PeVM 25/1994 vp s. 5; Hallituksen esityksen (309/1993 vp s. 34) mukaan (lakivarausten osalta) viittaus lailla säätämiseen ei oikeuta kajoamaan perusoikeuden ydinsisältöön. Uskonnon- ja omantunnonvapauteen vedoten ei voida harjoittaa myöskään toimia, jotka loukkaavat ihmisarvoa tai muita perusoikeuksia tai ovat oikeusjärjestyksen perusteiden vastaisia. HE 309/1993 vp s. 56; Ydinalueen koskemattomuuden vaatimuksen tausta-ajatuksena on, ettei perusoikeuteen voida puuttua niin laajalti, että se kovertaa tyhjäksi perusoikeuden sisällön. Esimerkiksi Saksan perustuslain (1949) 19 artiklan 2 kappaleessa kyseinen vaatimus on kirjoitettu ehdottomaksi rajaksi. Kullakin perusoikeudella on sellainen ydinalue, jonka turvaamaa käyttäytymistä ei esimerkiksi saa säätää rangaistavaksi. Ks. PeVL 23/1997 vp s. 2; Viljanen, J. 2005: 492; Viljanen, V.-P. 1999b: 174; Saraviita 2005: 212; Viljanen, V.-P. 2011b: 160–162; Ks. myös Anttila 2013: 114.

³¹⁴ Perustuslain 23 § oikeuttaa myös sellaiset poikkeukset perusoikeutena turvattuun uskonnon- ja omantunnonvapauteen, jotka ovat rajoituksina oikeutettuja KP-sopimuksen 18.3 artiklan rajoituslausekkeen nojalla. Ks. myös HE 309/1993 vp s. 56; Ks. Scheinin 1999d: 386.

³¹⁵ Ks. PeVM 25/1994 vp s. 5; Viljanen, J. 2005: 495; Ks. myös Viljanen, V.-P. 2011b: 157 ja 2001: 205–227; Viljasen mukaan suhteellisuusvaatimuksen voidaan katsoa sisältävän kolme eri osavaatimusta, joista ensimmäinen on soveltuvuusvaatimus eli vaatimus siitä, että perusoikeutta rajoittavan sääntelyn tulee olla tarkoitukseensa soveltuva. Sääntelyn avulla tulee voida saavuttaa toivottu tavoite, jota voidaan pitää hyväksyttävänä perusoikeuden rajoitusperusteena. Toisena on välttämättömyysvaatimus, joka edellyttää sitä, että ei ole olemassa muuta yhtä tehokasta keinoa, joka rajoittaa perusoikeutta vähemmän verrattuna valittuun keinoon tai ei rajoita sitä ollenkaan. Perusoikeuksia ei voi sanonnallisestikaan kaventaa säännöksissä enempää kuin on välttämätöntä. Ks. PeVL 4/1986 vp. Kolmantena on suhteellisuusvaatimus suppeassa merkityksessä. Tällöin perusoikeutta rajoittava sääntely ei saa liiallisesti rasittaa kohdettaan eli rajoitettavan perusoikeuden haltijaa. Rajoitus ei saa olla epäsuhteessa sillä tavoiteltavaan päämäärään ja rajoitettavaan perusoikeuteen. Viljanen, V.-P. 2011b: 157 ja 2001: 210–214; Suhteellisuusvaatimuksen merkitys on perusoikeusuudistuksen jälkeen korostunut myös lainsäädäntökäytännössä ja perustuslakivaliokunnan lausunnoissa. Viljanen, V.-P. 2011b: 159; V.-P. Viljanen viittaa esimerkiksi perustuslakivaliokunnan lausuntoihin (8/1996, 17/1997 ja 23/1997 vp ja 53/2006 vp); Ks. myös Anttila 2013: 114–115; Suhteellisuusvaatimuksen ohella rajoittamista arvioitaessa vaikuttaa valtion harkintamarginaali.

³¹⁶ PeVM 25/1994 vp s. 5; Ks. Viljanen, V.-P. 2011b: 158; Viljanen, J. 2003: 225–275; Ks. myös Anttila 2013: 115; Hyväksyttävyyysvaatimuksen ohella perusoikeuksien rajoittamisessa tulee

63/1999) artiklan 9.2 sisältämän rajoituslausekkeen mukaan perusoikeuksien rajoitusten tai rajoitusperusteen tulee olla hyväksyttäviä, välttämättömiä ja yhteiskunnallisen tarpeen vaatimia. On olemassa kolme Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklan 9.2 rajoituslausekkeeseen kirjoitettua rajoitusedellytystä, joiden kaikkien tulee täytyä, että rajoitus olisi ihmisoikeussopimuksen vaatimusten mukainen: Rajoituksen tulee olla lain mukainen (”in accordance with law”, ”prescribed by law”), sillä tulee olla hyväksyttävä peruste (”legitimate aim”) sekä rajoituksen tulee olla välttämätön demokraattisessa yhteiskunnassa (”necessary in a democratic society”). Euroopan ihmisoikeustuomioistuin käyttää kolmea keskeistä käsitettä puuttumisen välttämättömyyttä arvioivan testin osia kuvatessaan. Ensinnäkin rajoitukselle on oltava painava yhteiskunnallinen tarve (”pressing social need”). Esimerkiksi vaatimus siitä, että oikeuden pitää olla välttämätön demokraattisessa yhteiskunnassa, ei merkitse kuitenkaan samaa kuin ehdottoman välttämätön, hyödyllinen tai toivottava, vaan sitä, että se on perusteltavissa voimakkaalla yhteiskunnallisella tarpeella (”a pressing social need”). Toiseksi puuttumisen ja tavoiteltavan hyväksytyn päämäärän tulee olla oikeassa suhteessa tavoiteltuihin päämääriin (”justified in principle and proportionate to aims pursued”). Rajoitusten tulee edelleen olla järkevässä suhteessa siihen tarkoitukseen, jota se palvelee, ja niiden syiden, joihin tarkoituksen perustelemiseksi vedotaan, tulee olla asiaan vaikuttavia ja riittäviä (”relevant and sufficient”). Jokaiselle valtiolle myönnetään tietynlainen vapaus ja harkintamarginaali (”margin of appreciation”), jolloin se voi itse arvioida, onko rajoitusta pidettävä tarpeellisena, mutta tämäkään vapaus ei ole täydellinen.³¹⁷

---

ottaa huomioon erityisesti suhteellisuusvaatimus, joka tarkoittaa sitä, että rajoitusten tulee perustuslakivaliokunnan mukaan olla välttämättömiä hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi. Tämä edellyttää punnintaa rajoituksen hyväksyttävän tarkoituksen ja perusoikeuden välillä. Intressipunninta voi tarkoittaa sitä, että se on kahden perusoikeuden välistä, jolloin toisen perusoikeuden turvaamiseksi ja suojaamiseksi rajoitetaan toista perusoikeutta. Tällöin perusoikeusjärjestelmä tulisi nähdä kuitenkin kokonaisuutena ja rajoituksissa tulee pyrkiä siihen, että toista perusoikeutta rajoitetaan mahdollisimman vähän. Perusoikeutta siis rajoitetaan jonkin tavoitteen vuoksi. Jokin perusoikeuden rajoitus on perustuslakivaliokunnan mukaan sallittu ainoastaan, jos tavoite ei ole saavutettavissa perusoikeuteen vähemmän puuttuvien keinoin. Rajoitus ei saa mennä myöskään pidemmälle kuin on perusteltua ottaen huomioon rajoituksen taustalla olevan yhteiskunnallisen intressin painavuus suhteessa rajoitettavaan oikeushyvään. Ks. PeVM 25/1994 vp s. 5; Viljanen, V.-P. 2001: 136; Rajoitusta tulee Riku Neuvosen (2012: 57) mukaan suhteuttaa yksittäiseen perusoikeuteen, muihin rajoitusedellytyksiin ja perusoikeusjärjestelmään kokonaisuutena. Ratkaisuja, joissa on vedottu 9 artiklaan ovat muiden muassa EIT:n tuomiot *Kjeldsen, Busk Madsen ja Pedersen* (7.12.1976) ja *Young, James ja Webster* (13.8.1981). Ks. Danelius 1991: 85.

³¹⁷ Danelius 1991: 77; Viljanen, J. 2004a: 1115–1119; Viljanen, J. 2004b: 1123–1124; Ks. myös Ojanen 2006: 179–181 ja 2009: 40–43; Neuvonen, R. 2012: 56–57; Manninen 1999: 405; Tulkens 2009: 2575–2591; Esimerkiksi EIT:n mielestä tarkoitusta suojella kansalaisia joidenkin tahojen esittämiltä julkisilta kannanotoilta, jotka loukkaisivat enemmistökansalaisten us-

Kansalais- ja poliittisten oikeuksien sopimuksen (SopS 7–8/1976) artiklan 18.3 mukaan ”henkilön vapaudelle tunnustaa uskontoaan tai uskoaan voidaan asettaa vain sellaisia rajoituksia, jotka on säädetty lailla ja jotka ovat välttämättömiä suojelemaan yleistä turvallisuutta, järjestystä, terveydenhoitoa tai moraalialia tahi muiden perusoikeuksia ja vapauksia”. Ihmis- ja perusoikeudellisesta luonteestaan huolimatta uskonnon harjoittamisen vapaus ei ole täysin absoluuttinen ja ehdoton, vaan valtion oikeusjärjestelmä joutuu arvioimaan esimerkiksi, mitkä uskonnolliset rituaalit eivät ole sallittuja. Esimerkkinä tällaisesta uskonnollisesta rituaalista on ympärileikkaus, jonka kohdalla joudutaan punnitsemaan henkilökohtaisen koskemattomuuden perusoikeuden suhdetta perinnäisiin kulttuurisiin ja uskonnollisiin tapoihin. Henkilökohtaisen koskemattomuuden asema perusoikeutena asettaa siihen puuttumiselle korkean kynnyksen. Tältä osin rajoitusten on perustuttava lakiin ja täytettävä tulkintakäytännössä täsmentyivät hyväksyttävyy- ja välttämättömyysvaatimukset.³¹⁸ YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen (10.12.1948) artiklan 29.2 mukaan ”käyttäessään oikeuksiaan ja nauttiessaan vapauksiaan kukaan ei ole muiden kuin sellaisten lailla säädettyjen rajoitusten alainen, joiden yksinomaisena tarkoituksena on turvata toisten oikeuksien ja vapauksien tunnustaminen ja kunnioittaminen sekä moraalien, julkisen järjestyksen ja yleisen hyvinvoinnin oikeutetut vaatimukset kansanvaltaisessa yhteiskunnassa.”³¹⁹ Pohjimmiltaan kysymys on siitä, että ihmisyksilöille kuuluvia tiettyjä perustavanlaatuisia oikeuksia kuten ruumiillista koskemattomuutta, ei ole oikeus loukata edes uskonnonharjoituksesta johtuvilla syillä. Peruslähtökohdaksi myös uskonnonvapauden rajoittamisen suhteen on katsottava yksilön oikeudet. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien tekee tavallisesti eron kahden tyyppisten tekojen välillä: yhtäältä sellaisten, jotka ovat läheisesti yhteydessä uskontoon tai vakaumukseen (suojattuja), ja toisaalta sellaisten, jotka on tehty ainoastaan uskonnollisesti tai vakaumuksen pohjalta motivoituneena (ei-suojattuja). Uskonnon tai

---

konnollisia näkemyksiä, oli pidettävä hyväksyttävänä tavoitteena. Ks. *Otto-Preminger-Institut v. Itävalta* (20.9.1994), tuomion kohta 48.

³¹⁸ PeVM 25/1994 vp s. 5; HE 309/1993 vp s. 29–30, 56; Conkle 2003: 137–139; Ks. myös Koshy 1992: 36–40; Sorsa 2010: 16; Ihmisarvon ja muiden perusoikeuksien loukkaamattomuuden periaatteet sekä Suomen oikeusjärjestyksen perusteiden mukaisen menettelyn vaatimus toimivat myös rajoitusperusteina uskonnonvapauden harjoittamiselle. Ks. Scheinin 1999d: 370–371, jossa viitataan perusoikeusuudistusta koskeneeseen hallituksen esitykseen (309/1993 vp). Tämän mukaan ”uskonnonvapauden harjoittamisessa tulee ottaa huomioon muiden perusoikeudet ja yleisesti hyväksytyt moraaliset ja eettiset arvot, jota tarkoittavia järjestyksen luonteisia säännöksiä voidaan antaa uskonnonvapaussäännöksistä huolimatta”. Ks. myös Jyräni 2000:305; Suomen oikeusjärjestyksen vastaista esimerkiksi olisi ihmisten silpominen ja moniavioisuus. Eläinten rituaalinen teurastus on Tulkin (2008: 12) mukaan ongelmallinen kysymys. Ks. myös Seppo 2003a: 19.

³¹⁹ Ks. myös Bajalan 2008: 8–9 ja Tulkens 2009: 2575.

vakaumuksen vapaus ei anna suojaa siis kaikelle sille, mitä henkilö tekee uskonnollisesti motivoituneena.³²⁰

Kuudentena perusoikeuksien yleisenä rajoitusedellytyksenä on perusoikeuksia rajoitettaessa huolehdittava riittävästä oikeusturvajärjestelystä. Näillä järjestelyillä tarkoitetaan paitsi muutoksenhakumahdollisuuden järjestämistä, myös muita oikeusturvan takeita, kuten tiedottamista tai kuulemista koskevia järjestelyjä.³²¹

Seitsemänneksi rajoitukset eivät saa olla ristiriidassa Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa. Esimerkiksi perustuslakivaliokunta toteaa mietinnössään³²², että ”perusoikeusuudistus lähentää sisällöllisesti Suomen perusoikeusjärjestelmää kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin”. Tämän vuoksi perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien tulkinnallinen harmonisointi on aiempaakin tärkeämpää. Myös yksi perusoikeusuudistuksen keskeisistä tavoitteista oli kansainvälisten ihmisoikeuksien aseman vahvistaminen Suomen oikeudessa.³²³ Perusoikeuksien rajoitusedellytysten täyttymistä uskonnonvapauden perusoikeuden osalta ilmentävät esimerkiksi EIT:n tuomiot *Wasmuth v. Saksa* (17.2.2011) ja *Autio v. Finland* (6.12.1991). Tapauksessa *Wasmuth v. Saksa* henkilö oli pyytänyt saada verokorttia, jossa hänen uskonnollista kantaansa ei ilmoitettaisi ollenkaan, vaan kyseinen kohta olisi kokonaan poistettu verokortista. Henkilö Wasmuth vetosi EIS artikloiden 8 ja 9 rikkomukseen, mutta EIT totesi, ettei menettely ollut artikloiden 8 ja 9 vastaista. Vaikka henkilön oikeudet ristenivät molempiin artikloihin nähden, oli asia palvellut legitimiä tarkoitusta varmistaa uskonnollisten yhteisöjen oikeus kerätä kirkollisveroa. EIT katsoi tämän olevan oikeassa suhteessa tarkoitukseen, kun valituksen kohde oli henkilön vakaumukseen liittyen vain rajallisen tietoarvon omaava seikka. Tapauksessa *Autio v. Finland* (6.12.1991) oli kysymys siitä, oliko siviilipalveluksen asepalvelusta pidempi kesto syrjivää ja vakaumuksenvapautta rajoittavaa. EIT totesi käytännön EIS artiklan 14 syrjintäkiellon vastaisek-

³²⁰ Ks. Waismaa (toim.) 2012: 16.

³²¹ PeVM 25/1994 vp s. 5; Viljanen, J. 2005: 500–501; Anttila 2013: 115; Ks. myös Ojanen 2001: 71.

³²² PeVM 25/1994 vp s. 5.

³²³ Ks. myös KM 1992: 3 s. 20 ja 94; ”Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien lähentäminen toisiinsa kehittää, laajentaa ja täsmentää perusoikeuksia kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa viitoitetulla tavalla sekä ottamalla mukaan taloudelliset-, sivistykselliset ja sosiaaliset oikeudet.” (HE 309/1993 vp s. 15); Jukka Viljasen (2005: 502–504) mukaan ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimuksessa on ilmaistu kansallisten perusoikeuksien ja kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kytkeä, jolloin tulkinnallinen harmonisointi on tärkeää. J. Viljasen (2005: 514) käsityksen mukaan tulkinnallista harmonisointia edistävää tulkintakäytäntöä on muodostunut perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten soveltamisen kautta, jotka perusoikeusuudistuksessa kirjattiin seitsemän vaatimuksen tai edellytyksen listaksi; Ks asiasta myös Saraviita 2005: 210–215 ja Viljanen, V.-P. 2001: 37–204; Ojanen 2009a: 40–43; Rautiainen 2012: 73; Ks. myös Anttila 2013: 115–116.

si, mikäli palveluksen pidemmälle kestolle ei ollut esittää hyväksyttävää ja legitiimiä tarkoitusta.³²⁴

Monikulttuuristuminen tuo väistämättä mukanaan tilanteita, jolloin on arvioitava myös uskonnonvapauden rajoittamisen yhteiskunnallista tarvetta. Tällöin yhteiskunnallisen kontekstin toteutunut monikulttuurisuus ja moniarvoisuus vaikuttavat myös perusoikeuspunninnassa. Tällä on merkitystä myös monikulttuuristuvan koulun uskonnon- ja katsomusopetuksen osalta. Tosin suomalaisen peruskoulun voidaan katsoa vasta olevan matkalla tosiasiallisesti ja aidosti monikulttuuriseksi kouluksi.

Perusoikeusrajoitusten sallittavuus on ensisijaisesti ratkaistava lainsäädäntövaiheessa, jolloin oikean lainsäätämisyjärjestyksen hyväksyminen ja kontrolli on eduskunnan perustuslakivaliokunnalla. Valiokunnan tehtävänä on perustuslain 74 §:n mukaan antaa lausuntonsa sen käsittelyyn tulevien lakiehdotusten ja muiden asioiden perustuslainmukaisuudesta sekä suhteesta kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin.³²⁵ On huomattava, että yhdenkin perusoikeusrajoitusten vaatimuskohdan täyttymättä jääminen merkitsee sitä, että rajoitus on ristiriidassa sen kohteena olevan perusoikeuden kanssa.³²⁶

Monikulttuuristuvassa julkisessa perusopetuksessa on vastuullisesti turvattava oppilaiden turvallisuus ja julkisen järjestyksen säilyminen. Uskonnon harjoittamisen ja ilmaisemisen vapaudellakin on tähän liittyvät rajansa, jolloin on otettava huomioon myös toisten ja toiset perusoikeudet. Uskonnonvapauden osalta melko yleinen rajoittamistilanne on silloin, kun tulee ongelmia yleisen järjestyksen ja turvallisuuden kanssa³²⁷ tai syntyy ristiriita, kollisiotilanne perusoikeuden käyt-

³²⁴ Ks. tuomiot *Wasmuth v. Saksa* (17.2.2011) ja *Autio v. Finland* (6.12.1991); Ks. myös Kettunen 2012: 21.

³²⁵ Ks. Viljanen, V.-P. 1999b: 157–158, 161.

³²⁶ Ks. Viljanen, V.-P. 2001: 21; Rautiainen 2012: 76.

³²⁷ Esimerkiksi John Rawls (1999: 186–187) katsoo, että rajoitusperusteen on täytettävä myös yleisesti tunnustetun oikeudenmukaisuuden vaatimukset. Yleinen järjestys ja turvallisuus eivät silti ole arvoina moraalisten ja uskonnollisten arvojen yläpuolella. Rajoitusten on kuitenkin ensisijaisesti perustuttava lakiin; YK:n ihmisoikeuskomitean mukaan KP-sopimuksen mukaisena sallittuna uskonnonvapauden rajoituksena voidaan käyttää esimerkiksi vaatimusta kypärän käyttämisestä turbaanin asemesta työturvallisuuden perusteella. Ks. tapaus *Singh Bhinder v. Canada* (208/1986) (1989), jossa oli kyse sikhistä, jolla oli pitkät hiukset. Tällöin ihmishengen ja terveyden suojaaminen priorisoidaan suhteessa uskonnonvapauteen. YK:n ihmisoikeuskomitea piti vaarallisen työn kypäräpakkoa KP-sopimuksen 18.3 artiklan sallimana uskonnonvapauden rajoituksena. Asiassa on tärkeä ymmärtää, että sikhit eivät suostu käyttämään muuta päähinettä kuin turbaania. Turbaani kuuluu olennaisesti sikhiuskontoon ja sen harjoittamiseen. Valittajalle oli tarjottu siirtoa toisiin tehtäviin, mutta hän oli kieltäytynyt siitäkin. YK:n ihmisoikeuskomitea tutki tapauksen yhteydessä, oliko neutraaliin muotoon kirjoitetulla kypäräpakolla tosiasiallisesti sikhejä näiden uskonnon vuoksi syrjivä luonne. Komitean

tämisessä toisen perusoikeuden, esimerkiksi sananvapauden kanssa.³²⁸ Tällöin on punnittava näiden oikeuksien painoarvoa keskenään. Ratkaisussa on myös pyrittävä turvaamaan maksimaalisesti ja optimaalisesti kaikkien kilpailevien perusoikeuksien samanaikainen toteutuminen ja saavuttamaan perusoikeuksien käytön balanssi. Rajoitusten laajuutta harkittaessa on otettava huomioon toimenpiteen kohtuullisuus ja sen oikeasuhtaisuus. Punnittaessa esimerkiksi sananvapauden painoarvoa moraalien suojaamiseen tai henkilön uskonnollisen vakaumuksen kunnioittamisen painoarvoihin, on etusija usein annettava kahdelle viimeksi mainituille arvolle. Uskonnonvapaus muodostaa siten usein hyväksyttävän ja painavan sananvapauden rajoitusperusteen.³²⁹ Rajoituksia ei voida kuitenkaan säätää uskonnonvapauden ydinalueelle, johon kuuluu yksilön sisäinen ajatuksenvapaus (*forum internum*), vapaus uskonnon tai muun vakaumuksen omaksumisesta tai siitä luopumisesta koskevasta painostuksesta sekä oikeus olla osallistumatta vieraan tunnustuksen mukaiseen uskonnonharjoitukseen.³³⁰ Tämä voidaan ymmärtää siten, ettei muiden edellytysten täyttyminen riitä oikeuttamaan rajoituksen toteuttamista tavallisella lailla, vaan että on vielä selvitettävä erikseen, koskettaako rajoitus tästä huolimatta perusoikeuden ydinaluetta. Tai kääntäen: jos lakiehdotuksen todetaan koskevan perusoikeuden ydintä, ei riitä, että kaikki muut yleiset rajoitusedellytykset täyttyvät. Velvoittamista osallistua omantunnonvastaisesti uskonnonharjoitukseen voidaan pitää uskonnon- ja omantunnonvapauden ydinsältöön puuttumisena. Uskonnonvapauden sisäinen ulottuvuus (*forum internum*),

---

mukaan määräyksellä oli objektiivinen tavoite, mistä syystä se ei ollut myöskään KP-sopimuksen 26 artiklan vastainen. Ojanen & Scheinin 2011d: 450; Ks. myös Waismaa (toim.) 2012:17.

³²⁸ Ks. Manninen 1999: 388; Sananvapautta voidaan rajoittaa (EIS 10 art.) muun muassa yleiseen turvallisuuteen, rikollisuuden estämiseen, moraalien suojelemiseen ja muiden henkilöiden oikeuksien turvaamiseen vedoten.

³²⁹ Esimerkiksi Veli-Pekka Viljanen jakaa hyväksyttävät rajoitusperusteet kolmeen ryhmään siten, että rajoitus oikeutetaan 1) muilla perusoikeuksilla, 2) muilla perustuslainsäännöksillä ja 3) perustuslain ulkoisilla perusteilla, kuten painavalla yhteiskunnallisella tarpeella. Esimerkiksi rajoitettaessa uskonnonvapautta yleisen järjestyksen perusteella on kyseisen perusteen oltava yleisesti hyväksyttävissä ja rationaalisesti perusteltavissa. Näiden rajoitusten on oltava myös välttämättömiä yhteiskunnan yleisen järjestyksen ja turvallisuuden vuoksi sekä moraalien, terveyden ja muiden henkilöiden perusoikeuksien turvaamiseksi. Viljanen, V.-P. 2001: 125–204; Pellonpää 2005: 475–481; Viljanen, V.-P. 1999b: 157; Manninen 1999: 405–408; Tulkki 2008: 13–14; Huomattakoon, että oppilailla on myös esimerkiksi oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön perusopetuksessa (kattaa sekä fyysisen että psyykkisen turvallisuuden), josta säädetään perusopetuslain (628/1998) 29 ja 48 d §:ssä. Koulutuslainsäädännössä säädetään muun muassa, että järjestysäännöissä ja -määräyksissä voidaan antaa kouluyhteisön turvallisuuden ja viihtyisyyden kannalta tarpeellisia määräyksiä oppilaitoksen toiminnan käytännön järjestelyistä ja asianmukaisesta käyttäytymisestä kouluyhteisössä. Järjestysääntöjä laadittaessa tulee huolehtia siitä, etteivät ne ole ristiriidassa yleisölle lainsäädännössä turvattujen oikeuksien ja vapauksien kanssa. Ks. Lahtinen & Lankinen 2013: 313–314.

³³⁰ Ks. HE 309/1993 vp s. 56; Hyväksyttävät rajoitukset saattavat kohdistua uskonnon- ja omantunnonvapauden harjoittamisen tai käyttämisen ulkoisiin muotoihin. Scheinin 1999d: 374.

on absoluuttinen siinä merkityksessä, uskooko henkilö vai ei sekä oikeutena vaihtaa uskontoa. Tämä oikeus on kaikkien rajoitusten ulkopuolella.³³¹

Uskonnon- ja omantunnonvapaudestakin on tosin mahdollista säätää pitemmälle menevänä puuttumisena poikkeus myös perustuslain säätämisyjärjestyksessä poikkeuslailla.³³² Ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimus toimii uskonnon harjoittamisen vapaudenkin eräänlaisena viimekätisenä varmistuksena.³³³ Jokaisella on pääsääntöisesti oikeus ilmaista uskoaan tai uskonnottomuuttaan ja vakaumustaan. Toisaalta tulkinnassa on selkeästi havaittavissa se, että valtion sekularismi ja oikeusvaltion demokratiaperiaatteeseen sitoutuminen vaikuttaa voimakaiden uskonnollisten ilmaisujen osalta rajoittavasti. Koulussa asia aktualisoituu esimerkiksi siinä, miten uskonnollisiin symboleihin suhtaudutaan. Kaikkien rajoitusten, jotka kohdistuvat uskonnon tai uskon ilmaisemiseen, on oltava lain mukaisia. Tämän tulee olla selkeästi säädelyä, että ihmiset osaisivat myös hallita omaa käyttäytymistään.³³⁴ Rajoitusten tarkoituksen osalta Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on viitannut erilaisiin tarkoitukseen omassa punninnassaan ja harkinnassaan. Esimerkkeinä tällaisista voidaan mainita tuomiot *Engel ym. v. Alankomaat* (8.6.1976), joka koski järjestyksen ylläpitoa armeijassa ja *Handyside v. Yhdistynyt kuningaskunta* (7.12.1976), jossa oli kyse moraalin suojelusta nuorisolle tarkoitettussa epäsideellisessä kirja-asiaa tai taidenäyttelyn epäsideellisiä tauluja koskenut tuomio *Muller ym. v. Sveitsi* (24.5.1988). Näistä ja monista muista ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuista käyvät ilmi puuttumisen välttämättömyyttä koskevat periaatteet.

Asia on keskeinen myös monikulttuuristuvan koulun toiminnassa ja käytänteissä. Puuttumisen välttämättömyyttä on arvioitava esimerkiksi uskonnon mukaisten tapojen kuten oppilaan pukeutumisen osalta. EIT käyttää niin kutsuttua *Arrow-*

³³¹ Ks. Leino 2003: 173; Jyränki 2003: 488 ja Scheinin 1999d: 374 viittaavat Perustuslakivaliokunnan mietintöön (25/1994 vp s. 5); Ks. myös tuomiot *Blumberg v. Germany* ja *C. V. United Kingdom* (8.3.2008).

³³² Leino 2003: 173; Kyseisen poikkeuksen uskonnon- ja omantunnonvapaudesta Eduskunnan perustuslakivaliokunta teki uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvan oppilaan osalta lausunnossaan (13/1982 vp). Tällöin perustuslakivaliokunta katsoi, että perustuslainsäätämisyjärjestyksessä säädetty silloisen uskonnonvapauslain (267/1922) 8 §:n säännös osaltaan mahdollisesti, että lailla voitiin säätää hänen osaltaan velvollisuus osallistua asianomaisen uskonnon opetuksen oppilaan sisäisestä ajatuksen- ja uskonnonvapaudesta huolimatta. KM 2001:1 s. 52.

³³³ PeVL 23/1997 vp; PeVM 25/1994 vp s. 5; HE 309/1993 vp s. 30–32; Viljanen, V.-P. 1999b: 164, 171–172, 174; Vääänen 2005: 44–45.

³³⁴ Ks. Cumber 2001: 311; Ks. myös tuomiot, joissa Strasbourgin tuomioistuin päätti, ettei ollut olemassa mitään laillista perustetta uskonnollisten ilmaisujen rajoittamiselle: *Kuznetsov and others v. Russia* (11.1.2007) (interfering with a religious assembly of Jehova’s Witnesses); *Igor Dmitrijevs v. Latvia* (30.11.2006) (refusal to allow a prisoner applicant to attend the prison’s religious services); Jacobs, White & Ovey 2010: 409–410.

smithin testiä määrittelemään, minkälaisen toiminnan estäminen tai rajoittaminen voi olla uskonnonvapauden suhteetonta rajoittamista.³³⁵ Testi on EIT:n kehittämä ja se on peräisin tuomiosta *Arrowsmith v. UK* (5.12.1978), jossa Arrowsmith levitti lehtisiä, joiden avulla hän yritti estää sotilaita menemästä Pohjois-Irlandiin. Kyseisessä tapauksessa ja tuomiossa lehtiset tulkittiin kuitenkin ennemmin valtion maanpuolustuspolitiikan vastaiseksi ilmaukseksi kuin itse pasifismin harjoittamiseksi. EIT erottaa toisistaan sen, minkälaisen toiminnan voidaan katsoa olevan uskontonsa ilmaisemista (manifest) uskonnon harjoittamisen merkityksessä. Arrowsmith-testin yleinen periaate on, että kantajan on osoitettava, että uskonnon harjoittaminen (uskonnollinen tapa tms.) on välttämätöntä (tai uskonnon vaatimaa ja edellyttämää) hänen uskonnossaan, jotta se tulisi suojatuksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklan 9 nojalla. Esimerkkinä voidaan mainita vaikkapa uskonnollinen huivi, joka kuuluu isalmin uskontoon.

Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomiossa *Otto-Preminger-Institut v. Itävalta* (20.9.1994) oli kysymys siitä, oliko valtio rikkonut EIS 10 artiklaa takavarikoidessaan uskonnollisia tunteita kuohuttaneen taide-elokuvan (”Das Liebeskonzil”) ja määrätessään sen konfiskoiduksi ennen ensimmäistään esitystä. Elokuva perustui vanhaan näytelmään, ja se esitti satiirin muodossa kristinuskon tärkeitä hahmoja muun muassa mielisairaina ja seniileinä hahmoina. Itävallan kansallinen tuomioistuin perusteli takavarikkoa sillä, että elokuvan levityksen oli tarkoitus tapahtua hyvin uskonnollisella roomalaiskatolisella seudulla, jolloin se loukkasi uskonnollisia tunteita. Suurin osa EIT:n tuomareista oli tapauksen ratkaisussa sitä mieltä, että EIS 10 artiklan 2 kappaletta ei ollut loukattu. Tuomioistuin viittasi kansallisten tuomioistuinten harkintamarginaaliin uskonnollisten tunteiden suojelussa ja piti kansallisen tuomioistuimen perusteluja välttämättömyydelle demokraattisessa yhteiskunnassa riittävinä.³³⁶

Huomattakoon, että tuomiossa *Otto-Preminger* uskonto on tuomioistuimen perusteluissa sisällytetty moraalien käsitteeseen, kun taas vastaavan tyyppisessä toisessa tuomiossa *Nigel Wingrove v. Yhdistynyt Kuningaskunta* (25.11.1996) tuomioistuin katsoi uskontoon liittyvän harkintavallan olevan laajempi kuin muissa moraalien koskevissa asioissa.³³⁷

---

³³⁵ Ks. Evans 2001: 117; Kettunen 2012: 61.

³³⁶ Ks. ”Das Liebeskonzil”-elokuvan sisällöstä tarkemmin *Otto-Preminger-Institut v. Itävalta* (20.9.1994), tuomion kohdat 16, 20–22, 49.

³³⁷ Ks. Pekkanen 1997: 649; Euroopassa on kuitenkin vaikeaa löytää konsensusta yhtenäisestä moraalikäsitteestä, vaan käsitykset vaihtelevat ja ne voivat myös muuttua eri aikoina. Manninen 1999: 407.

2.5.2 Toisen pyhän ja uskonnon kunnioittamisen vaatimus

Suomen rikoslain (563/1998) 17 luvun 10 §:n mukaan uskonrauhan rikkomisen tunnusmerkistö täyttyy silloin, kun esimerkiksi toiselle pyhän pilkaaminen ja loukkaaminen on tapahtunut julkisesti. Pilkan tai loukkauksen toteutuminen edellyttää loukkaamistarkoitusta, joka on korostettu tahallisuusvaatimus. Viestin tulee olla tällöin selkeästi loukkaava. Uskonnonvapauslain (453/2003) näkökulmasta uskonrauhan rikkomisen tunnusmerkistön toteutumista on tosin vaikeuttanut se, jos ei uskonnollista yhdyskuntaa ole vielä ehditty muodollisesti hyväksyä. Tästä on esimerkkinä Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisu (2008:6). Ratkaisun mukaan paikallinen moskeija oli töhritty sianverellä, mutta koska moskeijaa hallinnoivaa uskonnollista yhdyskuntaa ei ehditty muodollisesti hyväksyä paikka-kunnalla, muuttui teko uskonrauhan rikkomisesta vahingonteoksi. Kysymys oli fyysisestä teosta.

Myös monikulttuuristuvassa koulussa voi uskonrauhan turvaaminen voi kyseen, jos tarkoituksena on suojata oppilaiden herkkiä uskonnollisia tunteita. Nykyään kuitenkin katsotaan, ettei uskonto sellaisenaan ole uskontorikosten suojelukohteita. Sen sijaan suojelukohteiksi katsotaan *kansalaisten uskonnolliset vaikumukset ja tunteet sekä uskonrauha yhteiskunnassa*.³³⁸ Oikeudellisesti kyseen tulevat lähinnä yleisen järjestyksen säilymiseen ja toisen perusoikeuden kuten yksilön uskonnonvapauden suojaamiseen liittyvät syyt. Käsitykseni mukaan uskonnollisten tunteiden loukkaamisen arvioiminen jää oikeudellisesti kunkin valtion ja sen oikeusistuinten harkintavallan piiriin tapauskohtaisessa harkinnassa ja arvioimisessa. Tällöin kansallisten tuomioistuinten perustelut puuttumisen välttämättömyydelle demokraattisessa yhteiskunnassa ovat EIT:n mukaan riittävät. Uskontoon liittyvä harkintavalta voi olla myös laajempi kuin monissa moraalialueilla koskevilla asioissa.

Julkisen ja kunnallisen koulun osalta keskeistä on myös maailmankatsomuksellisen yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulma, jossa yhtä uskontoa tai katso-

---

³³⁸ Koska rangaistussäännöksen (RL 17:10) suojelukohteina ovat kansalaisten uskonnolliset vaikumukset ja tunteet sekä uskonrauha yhteiskunnassa, säännöksen taustalla on siten sekä yleinen järjestys että toinen perusoikeus, yksilön uskonnonvapaus. Suhteellisuusvaatimuksen täyttämisen kannalta on merkityksellistä, että rangaistavuuden taustalla on pyrkimys suojata toisen henkilön perustuslaissa turvattua uskonnonvapautta. Ks. PeVL 23/1997 vp. s. 3; HE 6/1997 vp s. 127–128; Rikoslain säännöksessä (17:10) on sanktioitu toiminta, jota kirkko tai uskonnollinen yhdyskunta muutoin pitää pyhänä, tai ”meluamalla, uhkaavalla käyttäytymisellä tai muuten häiritsee jumalanpalvelusta, kirkollista toimitusta, muuta sellaista uskonnonharjoitusta taikka hautaustilaisuutta, on tuomittava uskonrauhan rikkomisesta sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.”; Kettunen 2012: 60; Ks. myös Neuvonen, R. 2012: 421.

musta ei arvoteta korkeammalle kuin toisia. Monikulttuurisuuden ja uskonnollis-katsomuksellisen yhdenvertaisuuden näkökulmasta on käsitykseni mukaan tärkeää pohtia myös sitä, syrjittäisiinkö uskonnonharjoituksen rajoituksella jotakin tiettyä vakaumusta tai uskontoa, vai sovellettaisiinko sitä niihin kaikkiin yhtäläisesti?³³⁹ Esimerkiksi Venetsian komission³⁴⁰ mukaan raja uskonnollisten tunteiden loukkauksen ja vihan levittämisen välillä on usein häilyvä, mutta ero on tehtävissä tapauskohtaisella tulkinnalla. Pelkkä kritiikin loukkaavuus ei komitean mukaan ole riittävä peruste sen kriminalisoinnille. Komission mielestä demokraattisessa yhteiskunnassa uskonnollisten ryhmien on muiden ryhmien tapaan siedettävä heidän oppiensa ja uskonsa loukaavaakin kritiikkiä, niin kauan kuin sen tarkoituksena ei ole levittää vihaa tai rikkoa julkista rauhaa.³⁴¹ Myös julkisen koulun tulee huomioida oikeudenmukainen ja moitteeton vähemmistön kohtelu omassa toimintakulttuurissaan arjen keskellä monikulttuurisuuden ja uskonnonvapauden toteutumisen osalta.

---

³³⁹ Esimerkiksi Pekka Länsinevan (2002: 84–85) mukaan perusoikeuksiin puuttuvilla toimenpiteillä ei saa perusteettomasti asettaa yksilöitä eri asemaan keskenään. Länsineva on katsonut muun muassa yhdenvertaisuusvaatimuksen sellaiseksi yleisesti perusoikeuksien rajoittamiseen vaikuttavaksi kriteeriksi, joka ei sisälly perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten luetteloon; Waismaa (toim.) 2012: 18; Rautiainen 2012: 76.

³⁴⁰ Venetsian komissio tarjoaa pyynnöstä neuvoa-antavaa apuaan Euroopan neuvostolle muun muassa perustuslakien ja lainsäädännön uudistamisessa. Venetsian komissio perustettiin 14 jäsenmaan osittaisopimuksella Demokratiaan oikeusteitse - ”For democracy through law – The Venice Commission of the Council of Europe”. Sana Venetsia tulee komission istuntojen pitämisaikasta. Ks. Suomen pysyvä edustusto Euroopan neuvostossa, Strasbourg: Keskeisimmät sopimukset ja niiden valvonta; Huomattakoon, että Suomen Korkein hallinto-oikeus on liittynyt 20.6.2013 Euroopan neuvoston alaisen Venetsian komission ”Joint Council on Constitutional Justice” -neuvostoon ja saanut jäsenyyden World Conference on Constitutional Justice -yhteisössä. Kyseisen yhteisön tarkoituksena on helpottaa tuomareiden välistä oikeudellista puhelua maailmanlaajuisesti. Päämääränä yhteisössä on Euroopan perustuslaillisen perinnön periaatteiden – demokratian, hyvän hallinnon, ihmisoikeuksien ja oikeusperiaatteen – edistäminen. Yksi sen toimintamuodoista on yhteistyö Euroopan neuvoston jäsenvaltioiden perustuslakituomioistuinten ja muiden ylinten tuomioistuinten välillä. Korkeimman hallinto-oikeuden tiedote 28.6.2013.

³⁴¹ The Venice Commission Report AD (2008)026, kohdat 68, 72 ja 76; Saarela 2011: 59; Tunteiden suojaaminen voi olla moniarvoisessa ja monikulttuurisessa yhteiskunnassa oikeudellisesti vaikeasti rakaistavissa oleva asia. Tästä syystä moni eurooppalainen valtio on luopunut kyseenalaisista kriminalisoinneista. Ihmisoikeustuomioistuin on halunnut korostaa, että moniarvoisuus, suvaitsevaisuus ja avarakatseisuus ovat tunnusomaisia demokraattiselle yhteiskunnalle. Vaikka yksityisten etujen täytyy toisinaan väistyä ryhmätujen tieltä, ei demokratia merkitse, että enemmistön käsityksen on aina oltava ratkaiseva. Sellainen tasapaino on ihmisoikeustuomioistuimen mukaan saavutettava, joka takaa oikeudenmukaisen ja moitteettoman vähemmistön kohtelun ja estää vallan kaikenlaisen väärinkäytön. Ks. EIT:n tuomion *Kokinakis v. Kreikka* (25.5.1993) perustelut; Danelius 1991: 93; Myös julkisen koulun tulee huomioida oikeudenmukainen ja moitteeton vähemmistön kohtelu omassa toimintakulttuurissaan arjen keskellä monikulttuurisuuden ja uskonnonvapauden toteutumisen osalta.

Eduskunnan perustuslakivaliokunta on pitänyt uskonrauhan rikkomista koskevaa säännöstä hyväksyttävänä sananvapauden rajoituksena. Tässä sananvapauden rajat toimivat käsitykseni mukaan myös uskonnollisten tunteiden loukkaamisen rajoina. Perustuslakivaliokunnan mukaan uskonrauhasäännöksen tarkoituksena on suojata yleisen järjestyksen ohella toista perustuslaissa suojattua oikeutta, uskonnonvapautta. Tähän vedoten perustuslakivaliokunta piti sananvapauteen puuttumista perusteltuna todeten, että myös EIS 10 artiklan 2 kappale sallii sananvapauden rajoittamisen toisen ihmisoikeuden vuoksi. Esimerkiksi toisen pyhän loukkaaminen loukkaamistarkoituksessa ei ole suotavaa.³⁴²

Molemmat punninnassa olevat perusoikeudet olisi pyrittävä turvaamaan mahdollisimman täysimääräisesti ja optimaalisesti. Intressipunnintaa voi syntyä esimerkiksi silloin, kun lainsäätävä toteuttaa perustuslain 22 §:n perusoikeuksien turvaamisvelvoitettaan, jolloin lainsäätävä voi olla velvoitettu rajoittamaan tiettyä perusoikeutta jonkin toisen perusoikeuden turvaamiseksi.³⁴³

Uskonnonvapauden katsotaan suojaavan myös uskonnollisia tunteita, jolloin näiden rikkominen määrittää myös sananvapauden käytön rajoja. Esimerkiksi toisen pyhä³⁴⁴ edellyttää kunnioitusta, eikä sitä ja siihen liittyviä uskonnollisia tunteita pidä tarpeettomasti loukata esimerkiksi monikulttuuristuvassa koulussa.³⁴⁵ Sekä

³⁴² PeVL 23/1997 vp s. 3; Hallituksen esityksen (6/1997 vp s. 127) mukaan teko on tehty loukkaamistarkoituksessa, ”kun herjaamisen tai häpäisemisen loukkaavuuden käsittävät myös sellaiset henkilöt, jotka kenties itse eivät pidä herjaamisen tai häpäisemisen kohdetta pyhänä, mutta antavat arvoa toisella tavalla ajattelevien ihmisten vakaumukselle”.

³⁴³ Viljanen, V.-P. 2001: 186.

³⁴⁴ ”Pyhän” käsite ei ole luonteeltaan kovin tarkka, mutta sen katsotaan ilmaisevan jotakin sellaista, jota kohtaan uskonnollisen yhteisön jäsenet tuntevat suurta kunnioitusta. Pyhän käsitettä kohtaan on ollut havaittavissa kaksijakoista suhtautumista: yhtäältä sen katsotaan saaneen käytännössä riittävän vakiintuneen merkityksen, mutta toisaalta pyhän sisältö vaihtelee uskonnollisissa yhteisöissä. Pyhyys määräytyy uskonnollisissa yhteisöissä vallitsevien käsitysten mukaan, eivätkä siihen vaikuta ulkopuolisten näkemykset käsitteestä. (HE 6/1997 vp s. 128); PeVL 23/1997 s. 3; Ks. myös LaVM 3/1998 vp s. 9, 16–17; Rikoslakiprojektin ehdotus 6/1992 s. 301–303; Tulkki 2008: 74–75; Esimerkiksi paavi-instituutioon ja uskonnollisiin tapoihin kuten selibaattiin, paastoon ja munkkeuteen kohdistuneiden kärjekkäiden ja ivallisten lausumien on katsottu kuuluvan mielipiteen ilmaisijan sananvapauteen. Ks. Valtakunnansyyttäjän päätös (dnro 3/27/05) s. 6; ”Pyhän” sosiologisesta tarkastelusta ks. tarkemmin Anttonen 1992: 53–80 ja 1995: 92; Pyhässä tilassa suoritettu rituaali paikantaa ihmisen uskonnollisen perinteen ilmoittamaan olemassaolon ihanteelliseen järjestykseen, jolloin ihmisestä tulee täydellinen ja kokonainen. Ks. Douglas 1989: 51–54 ja Eliade 1959: 187; Ks. myös Anttonen 1995: 93.

³⁴⁵ Suomessa problematiikka liittyy kuitenkin uskonrauhan rikkomiseen kriminalisointina, jolla perusteella uskonnonvapaustarpeiden toteuttamien yhteisöjen pyhinä pitämät asiat ja kristillinen Jumala saavat vahvemman suojan kuin muiden uskontojen ja vakaumusten fundamentit. Tässä suhteessa uskonnon- ja omantunnonvapaus ei vaikuttaisi takaavan kaikille tasa-arvoista kohtelua, kun kyse on vakaumukseen kohdistuvasta ilmaisusta. Tiettyjen vakaumusten fundamenttien voidaan siis ajatella saavan (rikos)lain suojaa siinä missä toisten vakaumusten

uskonrauhan rikkomisen että uskonnon opetuksenkin osalta keskeisenä edellytyksenä on rekisteröidyn uskonnollisen yhdiskunnan status. Uskonnonvapauden turvaamin positiivisin toimin rajoitutaan kuitenkin vain julkiselta vallalta hyväksynnän saaneiden uskonnollisten tai vakaumuksellisten ryhmien oikeuteen.³⁴⁶ Monikulttuurisuuden ja uskonnonvapauden tosiasiallisen yhdenvertaisen toteutumisen näkökulmasta erityisen kiinnostavaa on, että EIT katsoi uskonnonvapauden sisältävän myös *oikeuden vaatia uskonnon kunnioittamista*.³⁴⁷ Sanamuotonsa perusteella kyseinen oikeus ei kuitenkaan ilmene suoraan EIS 9 artiklasta, jota voidaan tulkita siten, että uskonnonvapauden loukkauksen edellytyksenä on puuttuminen oikeuteen ilmaista uskonnollista vakaumusta.³⁴⁸

2.5.3 *Uskonnonvapauden perusoikeussäännöksen oikeusvaikutukset erityisesti perusopetuksen osalta*

Uskonnonvapauden perusoikeudella on monikulttuurisen koulun kontekstissa merkitystä lähinnä positiivisessa oppilaan oman uskonnollis-katsomuksellisen taustan mukaisen opetuksen saamisessa ja sen järjestämisessä sekä toisaalta negatiivisessa oikeudessa olla osallistumatta omantunnonvastaisesti itselle vieraan uskonnon harjoittamiseen. Kaikki opetus perustuu kuitenkin valtioneuvoston virallisesti vahvistamaan ja opetushallituksen hyväksymään opetussuunnitelmaan ja oppivelvollisuuteen sekä oppivelvollisuuden kautta koulunkäyntioikeuteen.

Seuraavassa olen soveltanut perusoikeuksien vaikutuksia uskonnonvapauden ja erityisesti uskonnonopetuksen näkökulmasta. Olen ottanut tässä tutkimuksessa keskeiseksi lähtökohdaksi perusoikeusuudistuksessa -95 omaksutun niin sanotun laajan perusoikeusnäkemyksen. Sen mukaan tulee pyrkiä uskonnonvapauden tosiasialliseen ja yhdenvertaiseen toteutumiseen.³⁴⁹ Perusoikeussäännöksen mahdolliset oikeusvaikutukset (funktiot)³⁵⁰ voidaan myös uskonnonvapauden perusoikeuden osalta ryhmitellä seuraavasti: Ensinnäkin perusoikeuden *kunnioittamisvelvollisuus* tarkoittaa julkisen vallan velvollisuutta olla itse rajoittamatta perusoikeuden toteutumista. Sen on luotava edellytykset perustuslaissa säädetyn uskonnonva-

---

fundamenteja voi pilkata ilman seurauksia. Ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapaus ei tarkoita siis sitä, että uskonnollinen ilmaisu olisi tasa-arvoinen muunlaisen ilmaisun kanssa. Ks. Neuvonen, R. 2012: 157.

³⁴⁶ Ks. Heikkonen 2012: 561–562.

³⁴⁷ Ks. *Otto Preminger-Institut v. Itävalta* (20.9.1994).

³⁴⁸ Pekkanen 1997: 650.

³⁴⁹ Laajasta perusoikeusnäkemyksestä ks. Karapuu & Jyränki 1999: 74.

³⁵⁰ Ks. Alexy 1986: 309; Bleckman 1989: 197; Karapuu 1988: 78; Tuori 1995: 162; Karapuu 2011: 82.

pauden täyttämisen perusvelvollisuuteen loukkaamatta yksilön oikeuksia. Kunnioittamisvelvollisuuden ydinsisältönä on julkisen vallan passiivisuusvelvoite: lainsäädäntö ja hallintokoneisto eivät saa puuttua yksilön vapauspiiriin. Kunnioittamisvelvollisuudessa on kysymys yksilön mahdollisuudesta toteuttaa velvollisuus. Eniten merkitystä asiassa on perusvelvollisuuden näkökulmasta perusopetuslaissa säädetyllä oppivelvollisuudella. Perusoikeuden *suojaamisvelvollisuus* puolestaan tarkoittaa julkisen vallan velvollisuutta suojata yksilöä muiden yksilöiden pyrkimyksiltä rajoittaa perusoikeutta.³⁵¹ Tässäkin esimerkiksi soveltuu perusopetuslaissa säädetty oppivelvollisuus. Valtion on myös estettävä kansallisen enemmistön jäseniä rajoittamasta vähemmistön uskonnonharjoitusta ja kulttuuriperinteen ylläpitämistä.³⁵² Kunnioittamis- ja suojaamisvelvollisuus turvaavat yhdessä negatiivisen vapauden. Perusoikeuden toteuttamisvelvollisuus tarkoittaa julkisen vallan velvollisuutta aktiivisin toimin, ”suorituksella”, turvata kansalaisen perusoikeuden toteutuminen. *Toteuttamisvelvollisuus* liittyy tosiasiallisen vapauden käsitteeseen. Tätä ilmentää esimerkiksi oppivelvollisuus, jossa vanhempien ja lapsen keskinäinen asema asettuu uskonnonvapauden perusoikeuden suojaamis- ja toteuttamisvelvollisuuden kautta. Myös maksuton perusopetus oppilaan subjektiivisena oikeutena kytkeytyy oppivelvollisuuteen, josta säädetään perustuslain 16 §:ssä. Erityisesti opetuksen yhdenvertaisuus ja yhtäläinen saatavuus on tärkeää monikulttuurisuuden ja uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta. Toteuttamisvelvollisuus merkitsee ennen muuta valtion velvollisuutta tukea vähemmistön uskonnonharjoitusta ja kulttuuria esimerkiksi rahallisilla avustuksilla ja järjestämällä opetusta vähemmistön kielellä. Suojaamisvelvollisuuden ja toteuttamisvelvollisuuden yhteisnimityksenä voidaan käyttää ”turvaamisvelvollisuutta”, joka tarkoittaa julkisen vallan velvollisuutta aktiivisin toimin turvata perusoikeuksien toteutuminen.³⁵³

³⁵¹ Ks. Karapuu 2011: 83–84; Arajärvi 2009: 419–420; Arajärven (2009: 419) mukaan perusoikeuksien oikeusvaikutuksien arvioinnin perusteena voidaan käyttää Heikki Karapuun (ks. Karapuu & Jyränki 1999: 82–86) jaottelua perusoikeuksiin liittyviin kolmeen velvollisuuteen ja viiteen oikeusvaikutukseen. Velvollisuudet voidaan oikeusvaikutuksiltaan jakaa kahteen ryhmään: perustuslaissa asetettuihin velvollisuuksiin ja muulla lainsäädännöllä asetettuihin velvollisuuksiin. Lisäksi tulevat ihmisoikeusnormeissa asetetut velvollisuudet, jotka rinnastuvat useimmiten perustuslaissa asetettuihin velvollisuuksiin.

³⁵² Ks. Karapuu & Jyränki 1999: 83–85; Arajärven mukaan oppivelvollisuuden erityinen piirre on sen merkitys lapselle hänen oikeutensa takeena. Esimerkiksi vähemmistökansalaisuuteen kuuluvan yksilön uskonnonvapauden ja sivistyksellisten oikeuksien osalta suojaamisvelvollisuus merkitsee, että valtion on estettävä kansallisen enemmistön jäseniä rajoittamasta vähemmistön uskonnonharjoitusta ja kulttuuriperinteen ylläpitoa; Myös perustuslain 17.3 §:n mukaan ”Saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan”.

³⁵³ Karapuun (2011: 84) mukaan turvaamisvelvollisuuden käsite on tärkeä, koska kyseinen velvollisuus on suoraan todettu perustuslain 22 §:ssä ja sen esikuvana olleessa YK:n kansalaisoi-

Ohjelmallinen vaikutus tarkoittaa perusoikeuteen sisältyvää velvollisuutta lainsäädännön tai hallintokäytännön uudistamiseen perusoikeuden mahdollisimman laajaksi toteuttamiseksi. Perusvelvollisuuden osalta ohjelmallinen vaikutus tarkoittaa velvollisuuden rajallista toteuttamista, mutta esimerkiksi oppivelvollisuudessa on kysymys myös yksilön eduksi asetetusta velvollisuudesta.³⁵⁴ Ohjelmallinen vaikutus liittyy väistämättä laajaan perusoikeusnäkemykseen sekä velvollisuuteen turvata negatiivinen vapaus³⁵⁵ ja tosiasiallinen vapaus³⁵⁶. Perusoikeuteen sisältyvän ohjelmallisen elementin velvoittavuuden aste vaihtelee poliittis-moraalisesta velvoittavuudesta oikeudellisesti sanktioituun velvoittavuuteen asti.

Tulkintavaikutus tarkoittaa perusoikeussäännöksen vaikutusta muiden oikeusnormien tulkintaan. Tulkintavaikutus merkitsee tässä, että tavallisia lakeja ja alemmanasteisia säädöksiä on viranomaisissa ja tuomioistuimissa tulkittava perusoikeusmyönteisellä tavalla. *Kompetenssivaikutus* eli toimeksiantovaikutus tarkoittaa puolestaan, että perusoikeus lainsäätäjää tai viranomaista velvoittaessaan samalla saattaa antaa velvoitetulle toimielimelle kelpoisuuden tai toimivallan toimia velvoitteen toteuttamiseksi. Julkiselle vallalle on annettu esimerkiksi perustuslain 22 §:ssä perustuslaillinen toimeksiantovelvoite tai velvollisuus turvata perus- ja ihmisoikeuksien, myös uskonnonvapauden toteutuminen. *Abrogaatiovaikutus* (syrjäyttävä vaikutus) tarkoittaa sitä, että perusoikeus estää oikeusjärjestykseen kuuluvan säännöksen soveltamisen hallinnossa ja tuomioistuimissa siltä osin kuin säännös on ristiriidassa perusoikeuden kanssa. Abrogaatiovaikutus perustuu siihen, että perusoikeus on turvattu kansallisen normihierarkian ylimmällä tasolla eli perustuslaissa.³⁵⁷ Perustuslain 106 §:n sanamuodon mukaan: ”Jos tuomioistuimen käsiteltävänä olevassa asiassa lain säännöksen soveltaminen olisi ilmeisessä ristiriidassa perustuslain kanssa, tuomioistuimen on annettava etusija perustuslain säännökselle.”³⁵⁸

---

keuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen (SopS 7–8/1976) 2 artiklan vastavassa määräyksessä; Ks. myös Karapuu & Jyränki 1999: 83–85; Arajärvi 2009: 420–421.

³⁵⁴ Karapuu & Jyränki 1999: 80–81; Arajärvi 2009: 421.

³⁵⁵ Negatiivisella vapaudella tarkoitetaan oikeudellisen vapauden (vapaus lain tai viran-omaisten asettamista esteistä) lisäksi vapautta ulkopuolisesta, kuten muiden ihmisten vallankäytöstä. KM 1992:3 s. 51; Karapuu & Jyränki 1999: 80–81.

³⁵⁶ Tosiasiallisella eli faktisella vapaudella tarkoitetaan henkilön tosiasiallista mahdollisuutta toimia haluamallaan tavalla. Perusoikeuskomitean (KM 1992:3 s. 51) mukaan julkista valtaa tarvitaan myös luomaan edellytyksiä vapausoikeuksien toteutumiselle käytännössä. Karapuun mukaan perusoikeuksien toteutumisen tosiasiallinen este on useimmiten taloudellisten, sivistyksellisten ja sosiaalisten edellytysten puuttuminen. Ks. Karapuu & Jyränki 1999: 83.

³⁵⁷ Karapuu 2011: 85–86; Arajärvi 2009: 422–423.

³⁵⁸ Tuomioistuimen mahdollisuus arvioida eduskunnan säätämän lain jonkin säännöksen suhdetta perustuslakiin rajoittuu etusijasäännöksen mukaan yksittäisen oikeustapauksen ratkaisemisen yhteyteen. Tuomioistuin ei täten voi arvioida lain perustuslainmukaisuutta (*in abstracto*), eikä julistaa jotakin lakia perustuslain vastaiseksi. Ks. HE 1/1998 vp s. 53–54, 162–164; PeVM

Viimeisenä vaikutuksena on *subjektiivisen oikeuden perustava vaikutus*, joka tarkoittaa sitä, että yksilö voi omissa nimissään tarvittaessa vaatia tuomioistuimessa oikeuden toteuttamista. Esimerkiksi perusoikeusuudistuksen yhtenä perustavoitteena oli tehdä perusoikeudet mahdollisimman laajasti tuomioistuimissa välittömästi sovellettaviksi. Yhtenä perusoikeussäännöksen oikeusvaikutuksena pidetään myös *horisontaalivaikutusta*, joka tarkoittaa perusoikeussäännöksen vaikutusta yksilöiden väliseen suhteeseen. Tosin on huomattava myös se, että yhteen perusoikeuteen kuten uskonnonvapauteen voi liittyä myös useita oikeusvaikutuksia. Lähtökohtana on pidetty, että perusoikeus oikeuttaa yksilöä. Horisontaalivaikutus (*Drittwirkung*) vaikuttaa yksilön suhteeseen toiseen yksilöön (tai yksilöiden yhteenliittymään), eli kahden muodollisesti tarkastellen yhdenvertaisen oikeussubjektin keskinäiseen suhteeseen.³⁵⁹

2.5.4 *Uskonnonvapauden suhde muihin tässä tutkimuksessa keskeisiin perusoikeuksiin*

Hallituksen esityksen mukaan ”on selvää, ettei uskonnonvapautta toteuteta koskaan tyhjiössä³⁶⁰. Vapaus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhteisöön sekä oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoaan tai elämäkatsomustaan ovat aina sidoksissa vallitsevaan sosiokulttuuriseen ympäristöön. Tällöin on luonnollista, että jo edellä käsitellyn yhdenvertaisuuden periaatteen sekä normin ohella myös sellaiset perusoikeudet kuin sananvapaus sekä yhdistymisvapaus säätelevät omalta osaltaan uskonnonvapautta.” Hallituksen esityksen mukaan demokratian toteutumisen kannalta on selvää, että uskonnonvapaus toteutuu parhaimmin sellaisessa yhteiskunnassa, jossa tunnustetaan kaikki perustavat vapaudet ja ihmisoikeudet sekä niiden kiinteä keskinäinen vuorovaikutus.

10/1998 vp s. 31, perustuslain 106 §:n mukaisen lain perustuslainmukaisuuden ratkaisun perustelut; Viljanen, V.-P. 2011a: 128; Tuori 2009: 319–335; Ojanen 2010: 105; Jyrängin (2003: 425–427) mukaan ihmisten käsitysten ja yhteiskunnan tarpeiden muuttuessa on perustuslain tulkinnan muutoskin mahdollinen; Ks. myös Anttila 2013: 91; Saraviita 2005: 270 ja Viljanen 2011c: 835–836; Perustuslain 106 §:n ilmeisyysvaatimuksesta ja perustuslain etusijasta katso myös Tuori 2009: 319–335 ja Viljanen, V.-P. 2005; Ks. Perustuslain soveltamislanteesta myös Jyränki 2003: 319–320, 431–442, 541.

³⁵⁹ Ks. Perusoikeussäännöksen horisontaalivaikutuksesta esimerkiksi Viljanen, V.-P. 1988; Horisontaalivaikutusta analysoitaessa havaitaan Karapuun (1978: 131) mukaan, että siinä itse asiassa on kysymys siitä, velvoittaako perusoikeus yksilöä. Lähtökohtana hänen mukaansa on, että perusoikeus oikeuttaa yksilöä. Mutta, jos perusoikeus oikeuttaa yksilöä suhteessa toiseen yksilöön, niin tämä merkitsee sitä, että jälkimmäinen yksilö on velvoitettu suhteessa edelliseen yksilöön.

³⁶⁰ HE 170/2002 vp s. 8

Uskonnon- ja sananvapauden perusoikeuden suhdetta tarkasteltaessa havaitaan, että nimenomaan uskonnonvapauden aktiivinen ulottuvuus (*forum externum*) niveltyy yhteen *sananvapauden* kanssa. Molemmat perusoikeudet takaavat oikeuden tuoda esiin vakaumustaan.³⁶¹ Perustuslain 12 §:n 1 momentissa turvattuun sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä. Lainsäädännön esitöiden mukaan säännös on ymmärrettävä alaltaan huomattavan laajaksi. Siten esimerkiksi julkistamisella tarkoitetaan säännöksen mukaan kaikenlaista viestien julkaisemista, välittämistä ja levittämistä.³⁶² On huomattava, että myös positiivinen uskonnollinen viestintä on sananvapauden suojaamaa. Sananvapauden rajoittaminen voi perustua tarpeeseen antaa suojaa positiiviselle ja negatiiviselle uskonnonvapaudelle. Selvästi ilmaistua tahtoa vastaan harjoitettu uskonnollinen julistaminen ei ole kuitenkaan hyväksyttävää.³⁶³

---

³⁶¹ Sananvapauden perusoikeus ilmentää omalta osaltaan moniarvoista ja monikulttuurista yhteiskuntaa. Perusoikeusuudistuksen yhteydessä silloiseen sananvapautta koskevaan perustuslain pykälään 10.1 sisällytettiin sananvapautta koskeva yleislauseke, jonka keskeisenä tarkoituksena on taata kansanvaltaisen yhteiskunnan edellytyksenä oleva vapaa mielipiteenmuodostus, avoin julkinen keskustelu, joukkotiedotuksen vapaa kehitys ja moniarvoisuus sekä mahdollisuus vallankäytön julkiseen kritiikkiin. Sananvapaus on siten luonteeltaan poliittinen perusoikeus. Toisaalta sananvapaus antaa yleisesti turvaa myös erilaisille luovan toiminnan ja itseilmaisun muodoille. Ks. Hallberg 2013: 58; Saman pykälän 2. momentti täsmentää omalta osaltaan sananvapauden sisältöä. Sananvapaus on säännöksessä käsitetty alaltaan huomattavan laajaksi, kuten myös kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ja perustuslakivaliokunnan käytännöstä on tehty. Ks. HE 309/1993 vp s. 57; PeVM 17/2006 vp – K 6/2006 vp s. 3; EIT kiinnitti tuomion *Kokkinakis* yhteydessä erityistä huomiota muun muassa siihen, että myös niillä, joiden katsomus poikkeaa valtauskonnosta, on oikeus tuoda esiin vakaumustaan. Ks. *Kokkinakis v. Kreikka* (25.5.1993), § 6–12 ja 45–50. Kokkinakikselle tuomittu rangaistus ei ollut oikeassa suhteessa tavoiteltuun tarkoitukseen nähden, eikä siis välttämätön demokraattisessa yhteiskunnassa. Myös YK:n KP-sopimuksen (7–8/1976) 18 artikla turvaa oikeuden levittää uskonnollista sanomaa. Oikeus ei ole kuitenkaan ehdoton; on otettava huomioon myös toisten ihmisten oikeudet; Ks. asiasta tarkemmin Joseph & Castan 2005: 506–510; Myös koulun on huolehdittava tässä suhteessa uskonnollis-katsomuksellisesta tasa-arvosta ja vakaumuksen esille tulemisestä; Saarela 2011: 42

³⁶² Sananvapauden perustuslainsuojan piiriin kuuluvat tiedot, mielipiteet ja muut viestit niiden sisällöstä riippumatta. Lisäksi sananvapaus turvataan riippumatta ilmaisemiseen tai julkistamiseen kulloinkin käytettävästä menetelmästä. HE 309/1993 vp s. 56–57; PeVM 17/2006 vp – K 6/2006 vp s. 3; Ks. myös Eduskunta perustuslakivaliokunnan lausunnot (8/1961 vp ja 2/1986 vp), joiden mukaan sananvapaus ymmärretään laajasti; Tarkempia säännöksiä sananvapauden käyttämisestä annetaan lailla. Keskeisin laki on laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä (460/2003). Koskisen & Kullan (2009: 128) mukaan sananvapaus ei ole sidoksissa tiettyihin viestinnän muotoihin, vaan se turvataan riippumatta ilmaisemisen tai julkistamisen menetelmästä (välineneutraalisuus).

³⁶³ Ks. Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (18.12.2006, Dnro 1953/4/06) Seurakuntalehtien jake-
lusta seurakuntaan kuulumattomille ja samassa yhteydessä sananvapauden sekä uskonnon-
vapauden suhteen arvioimisesta; Ratkaisussaan (18.12.2006, Dnro 2146/4/06) apulaisoikeu-
sasiamies teki yhteenvedon siihenastisista seurakuntalehtiä koskevista päätöksistä. AOA kat-
soi, että on lehden julkaisijan vastuulla järjestää jakelu, joka kunnioittaa ihmisten uskonnollis-

Uskonnollisten viestien levittäminen katsotaan siis perustuslain 12 §:n sananvapaussäännöksen suojaamaksi. Erityisesti perustuslain 11 §:n 1 momentissa turvattu ”oikeus ilmaista vakaumus” vahvistaa perustuslain sananvapaussäännöksestä johtuvaa suojaa uskonnollisen ja muun vakaumuksellisen viestinnän vapaudelle. Uskonnollisen sanoman levittäminen on uskonnon- ja sananvapautta suojaavien perustuslainsäännösten erityisesti turvaamaa toimintaa, kuten eduskunnan oikeusasiamies on perustuslakivaliokunnan mukaan oikein aiemmin todennut.³⁶⁴ Kyseinen oikeus kuuluu sekä ateisteille että agnostikoille kuin uskontoa ja uskoa tunnustavillekin. Yksilön ja oppilaan oikeus tunnustaa julkisesti omaa vakaumustaan ja siihen liittyviä käsityksiään perustuu sananvapauden ohella uskonnonvapauteen. Tämä oikeus kuuluu myös uskontoon kriittisesti suhtautuville henkilöille.³⁶⁵ Uskonnonvapaus ja yleinen yhteiskuntajärjestys edellyttävät myös mahdollisuutta keskustella, tehdä satiiria ja ironisoida toisten ihmisten perustavanlaatuisia arvoja niin kauan kun kyse ei ole loukkaamisesta tai uhkaamisesta.³⁶⁶ Tämä on myös monikulttuuristuvan julkisen ja kunnallisen koulun tärkeää ottaa huomioon.

Kuten seurakuntalehtien osoitteettomasta jakelusta syntyneet ongelmat osoittavat, *uskonnonvapauden ja sananvapauden perusoikeuden suhdetta arvioitaessa* on todettava ensinnäkin, ettei nyky-yhteiskunta ole enää yhtä tasalaatuinen (homogeeninen) kuin ennen. Sen sijaan se koostuu lukuisten eri uskontojen, vakaumusten ja kulttuurien edustajista. Myöskään ihmisten arvomaailma ei ole yhtä homogeeninen kuin ennen. Uskonnon- ja sananvapauden perusoikeuksien taustalla vaikuttavat ennen muuta yleiset ajatukset moniarvoisesta ja suvaitsevasta yhteiskunnasta. EIT on katsonut Euroopan ihmisoikeussopimuksen sananvapausartiklan 10 soveltamisalaan kuuluviksi myös sellaiset viestit, jotka ovat sisällöltään esimerkiksi väestön jonkin osan mielestä järkyttäviä tai hämmäntäviä.³⁶⁷ Toisaalta on selvää, että esimerkiksi väkivaltaiset tai hyökkäävät tavat levittää uskonnollisia tai

---

ta vakaumusta. Tämän laiminlyöminen oli hänen mukaansa uskononvapaussäännöksen vastaista. Vähimmäisvaatimuksena AOA piti sitä, että jakelun kieltoa lehdeltä vaatineen mielipidettä kunnioitetaan. Sen lisäksi hän esitti suosituksena, että paras vaihtoehto ongelmien estämiseksi olisi lehtien jakaminen vain seurakunnan jäsenille. Ks. Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (24.4.2009, Dnro 3531/4/06); Toisaalta AOA päätyy samassa ratkaisussaan johtopäätökseen, jossa hän yhtyy perustuslakivaliokunnan näkemykseen. Perustuslakivaliokunta on mietinnössään (PeVM 17/2006 vp) lähtenyt siitä, että seurakuntalehtien jakelulle myös talouksiin, jotka eivät niitä halua, ei ole sanan- ja uskonnonvapauden kannalta estettä. AOA ei voinut arvioida asiaa toisin. Asiassa on kuitenkin seikkoja, jotka puoltavat yksittäisen henkilön osalta hyvän hallinnon mukaisten periaatteiden noudattamista. Myös positiivisen ja negatiivisen uskonnonvapauden välistä suhdetta yksilön näkökulmasta on hyödyllistä pohtia.

³⁶⁴ Emt.; Ks. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 2000 s. 277.

³⁶⁵ Ks. Valtakunnansyyttäjän päätös (Dnro 42/27/06) s. 5.

³⁶⁶ Neuvonen, R. 2012: 422.

³⁶⁷ Esimerkkinä EIT:n oikeuskäytännöstä voidaan mainita *Handyside v. Yhdistynyt kuningaskunta* (7.12.1976), tuomion kohta 49; PeVM 17/2006 vp – K 6/2006 vp s. 3.

muitakaan viestejä eivät kuulu perus- ja ihmisoikeusjärjestelmien turvaaman toiminnan piiriin.³⁶⁸ Monikulttuurisuuden näkökulmasta merkityksellistä on se, että ryhmää, vähemmistöä tai kansanryhmää vastaan kiihottaminen kattaa nykyään myös uskonnollisiin ryhmiin kohdistuvan uhkailun.³⁶⁹

Sananvapauden lisäksi tässä tutkimuksessa perusteltua on käsitellä myös *yhdistymisvapautta*, jolla on merkitystä toteutettaessa uskonnon- ja omantunnonvapautta käytännössä. Perustuslain säännös yhdistymisvapaudesta koskee myös uskonnollisten yhdyskuntien perustamista. Jokaisella on yhdistymisvapaus, johon sisältyy oikeus ilman lupaa perustaa yhdistys, kuulua tai olla kuulumatta yhdistykseen ja osallistua yhdistyksen toimintaan (PeL 13 §, entinen HM 10 a §). Perusoikeutena on näin turvattu nimenomaisesti myös negatiivinen yhdistymisvapaus (oikeus olla kuulumatta yhdistykseen ja erota siitä). Perustuslakivaliokunta on katsonut lausunnossaan (6/1988 vp) negatiivisen yhdistymisvapauden käsittävän sekä oikeuden olla liittymättä yhdistykseen että sen, ettei ketään saa pakottaa olemaan liittymättä yhdistykseen. Tämä on perustuslakivaliokunnan mukaan tärkeä osa yhdistymisvapautta. Yhdistyksen jäsen voi olla yksityishenkilö, yhteisö tai säätiö. Oikeus kuulua yhdistykseen ei kuitenkaan anna henkilölle oikeutta päästä jäseneksi mihin tahansa yhdistykseen, vaan yhdistykset määrittelevät aina itse sen, kuka voi liittyä sen jäseneksi.³⁷⁰ Tosin perustuslain turvaamana yhdistymisvapaus koskee ensisijaisesti yhdistyslain (503/1989) tarkoittamia niin sanottuja aatteellisia yhdistyksiä. Yhdistyslain 2 §:n soveltamisalan rajoituksissa ja pykälän 3 momentissa on todettu viittaussäännös, jonka mukaan ”uskonnollisista yhdyskunnis-

---

³⁶⁸ Ks. *Kokkinakis v. Kreikka* (25.5.1993), tuomion kohdat 48–49; PeVM 17/2006 vp – K 6/2006 vp, s. 3; Ks. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 2000 s. 277–278.

³⁶⁹ Saarela 2011: 59.

³⁷⁰ Vrt. HE 309/1993 vp s. 60, yhdistymisvapauden entinen Hallitusmuodon 10a §:n säännös. Huomattakoon, että myös uskonnolliset yhdyskunnat ovat aatteellisia yhteisöjä, mutta niistä on olemassa erikseen säännöksensä uskonnonvapauslaissa (453/2003). Uskonnollisilla yhdyskunnilla on oma autonomiansa, joka kuitenkin poikkeaa eräiden lainsäädännössä asetettujen rajoitusten vuoksi yhdistyslaissa säänneltyjen yhdistysten autonomiasta. Ks. tästä tarkemmin Leino (2002: 57–64). Yhdistyslaki ei lain 2.3 §:n mukaan koske uskonnollisia yhdyskuntia. Tästä huolimatta on kuitenkin eräitä uskonnollisia yhdistyksiä merkitty yhdistysrekisteriin, kuten Suomen Lähetysseura r. y. ja Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys r. y. Ks. KM 1984:1 (Yhdistyslakikomitean mietintö) s. 151–153 ja HE 64/1984 vp s. 24–25. Nykyään patentti- ja rekisterihallitus pitää rekisteriä myös uskonnollisista yhdyskunnista. Ks. Halila & Tarasti 2011: 24, 94–95; Hallbergin (2013: 60) mukaan yhdistymisvapauden perustana on yhdistysten sisäinen itsemääräämisoikeus ja toimintavapaus. Yhdistykset voivat siten hyväksyä vapaasti haluamansa säännöt ja valita jäsenensä. Oikeus kuulua yhdistykseen ei anna yksilölle kuitenkaan oikeutta päästä jäseneksi mihin tahansa yhdistykseen. Yhdistymisvapauden piiriin kuuluu Hallbergin käsityksen mukaan myös mahdollisuus toimia rekisteröimättömän yhdistyksen muodossa; Ks. myös Halila & Tarasti 2011: 24.

ta on voimassa, mitä niistä erikseen on säädetty.”³⁷¹ Perustuslakivaliokunnan lisäksi Eduskunnan lakivaliokunta on mietinnössään (15/1998) korostanut negatiivisen yhdistymisvapauden merkitystä osana perustuslain turvaamaa yhdistymisvapautta. Myös kysymys henkilön omasta tahdosta on noussut esille.³⁷²

2.6 Negatiivisen uskonnonvapauden tulkinta monikulttuuristuvassa koulussa

2.6.1 Negatiivisen uskonnonvapauden luonne

Negatiivinen uskonnonvapaus johdettiin vanhan hallitusmuodon (94/1919) 8 §:stä, jonka mukaan: ”Suomen kansalaisella on oikeus julkisesti ja yksityisesti harjoittaa uskontoa, mikäli lakia tai hyviä tapoja ei loukata, niin myös, sen mukaan kuin on erikseen säädetty, vapaus luopua siitä uskonnollisesta yhdyskunnasta, johon hän kuuluu, sekä vapaus liittyä toiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan.” Uskonnonvapauspykälä vahvisti yksilöille ensimmäistä kertaa oikeuden jäädä kokonaan uskontokuntien ulkopuolelle ja oikeuden pysyä valitsemassaan uskonossa tai vaihtaa sitä. Oikeus harjoittaa uskontoaan yksityisesti tai julkisesti taatiin laajasti, kunhan sen toteuttamisessa ei loukattu lakia tai maan tapoja. Kirkko ja valtio -komitean mietinnön (1977:21 s. 52) mukaan tämä rajoitus uskonnon harjoittamiselle merkitsi ennen kaikkea sitä, ettei toimilla saanut loukata muiden

³⁷¹ Esimerkiksi lapsen yhdistymisvapauden käytön rajoittaminen, sikäli kuin on kyse rekisteröidyssä yhdistyksessä toimimisesta, on kyettävä perustelemaan perusoikeussuojan kannalta hyväksyttävällä tavalla. Kyseinen rajoitus ei saa aiheuttaa alaikäisen sulkemista kokonaan yhdistymisvapauden perusoikeuden suojan ulkopuolelle. Ks. HE 170/2002 vp s. 20; Yhdistyslain soveltamisesta todetaan ehdotuksessa uudeksi uskonnonvapauslaiksi, että ”rekisteröityihin uskonnollisiin yhdyskuntiin liittyvät yhteisöoikeudelliset sääntelytarpeet vastaavat monilta osin aatteellisiin yhdistyksiin liittyviä sääntelytarpeita”. Rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien yhteisöoikeudellisen sääntelyn lähtökohtana ehdotuksessa on, että yhdyskuntien järjestysmuodosta säädettäisiin uskonnonvapauslaissa vain siltä osin, kuin yhdyskuntiin liittyy aatteellisista yhdistyksistä poikkeavia sääntelytarpeita. Muilta osin viitattaisiin yhdistyslain yhdistyksiä koskeviin säännöksiin. Ks. KM 2001:1 s. 41; HE 170/2002 vp s. 20, 23–24; HE 309/1993 vp s. 59.

³⁷² Ks. PeVL 6/1988 vp s. 1–2; Vajaavaltaisen lapsen huoltajan osalta on keskeistä, että hänen tehtävänä on Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 4.1 §:n mukaan turvata lapsen kehitys ja hyvinvointi siten kuin lain 1 §:ssä on säädetty. Huoltajan on kuitenkin keskusteltava lapsen kanssa ennen päätöstään lasta koskevassa tärkeässä asiassa, mikäli se on lapsen ikään ja kehitystasoon sekä asian laatuun nähden mahdollista. Huomiota on kiinnitettävä myös lapsen tahtoon (4.2 §); Esimerkiksi Matti Muukkonen (2008: 72–74) on pitänyt lapsen tahtoa siinä määrin merkittävänä asiana, että hänen mukaansa huoltajalla ei ole mahdollisuutta rajoittaa yhdistymisvapautta, ellei yhdistyksen toiminnassa ole kysymys huoltajan kasvatuseriaatteiden vastaisuudesta.

uskonnonvapautta.³⁷³ Negatiivista uskonnonvapautta käsiteltiin päivähoidon kasvatusavoitteita ja koululainsäädännön uudistusta koskeneissa perustuslakivaliokunnan lausunnoissa. Lausunnossa (12/1982 vp) perustuslakivaliokunta ulotti negatiivisen uskonnonvapauden myös tietyn uskontokunnan jäseniin, kun se katsoi, ettei edes uskontokuntaan kuuluvia saisi vakaumuksensa vastaisesti pakottaa osallistumaan uskonnollisiin menoihin. Tässä tutkimuksessa on jo tullut esille, että aikanaan perustuslainsäätämisyjärjestyksessä säädettyyn uskonnonvapauslakiin³⁷⁴ (267/1922) tukeutuen perustuslakivaliokunta katsoi kuitenkin lausunnoissaan (13/1982 vp), että mahdollisuus vapautua uskonnon harjoittamisesta koulussa saatettiin edelleen perustaa yksilön sisäisen vakaumuksen sijasta uskontokunnan jäsenyyteen. Nykyisen perusopetuslain (628/1998) 13 §:n ja perusopetuksen uskonnonopetukseen osallistumisen osalta ongelma liittyy erityisesti uskonnollisen yhdyskunnan rekisteröityneeseen statukseen. Julkisen vallan mahdollisuus tukea uskonnonvapautta koulussa rajautuu vain julkiselta vallalta hyväksynnän saaneiden uskonnollisten tai vakaumuksellisten ja katsomuksellisten ryhmien oikeudeksi. Uskonnon- ja omantunnonvapaus voivat näyttäytyä myös eri sisältö-

³⁷³ Ks. KM 1992:3 s. 284–291; Perusoikeutena suojattu negatiivinen uskonnonvapaus ei puutu uskonnollisen yhdyskunnan mahdollisuuteen periä veroja tai jäsenmaksuja omilta jäseniltään. Sen sijaan yksilön velvollisuus maksaa kirkollisveroa itselleen vieraalle uskonnolliselle yhdyskunnalle olisi perustuslain 11 §:n vastaista. Negatiiviseen uskonnonvapauteen kuuluu myös oikeus olla tukematta sellaista uskonnollista yhdyskuntaa, jonka jäsen ei ole. YK:n Ihmisoikeustoimikunta on todennut tapauksessa *Darby v. Ruotsi* (23.10.1990), että henkilöä ei voida velvoittaa vaihtamaan asuinmaataan välttääkseen kirkollisverovelvollisuuden. Ihmisoikeustoimikunta ja Euroopan Ihmisoikeustuomioistuinkin katsoi tosin Ruotsin loukanneen Euroopan ihmisoikeussopimusta, mutta omistusoikeuden, eikä uskonnonvapauden alueella. Negatiivisen uskonnonvapauden alaa määriteltiin korkeimman hallinto-oikeuden päätöksessä (1985 II 54). Forssan kaupunki myönsi seurakunnalle oikeuden asentaa puhelinlinja kirkosta vanhainkotiin, jotta asukkaat voisivat kuunnella keskusradiosta oman kirkkonsa jumalanpalveluksia. Kunnan jäsen valitti seurakunnan päätöksestä silloisen hallitusmuodon 8 ja 9 §:n nojalla. KHO pysytti kuitenkin voimassa Hämeen lääninoikeuden päätöksen, jonka mukaan puhelinlinjan asentaminen ei sinänsä merkinnyt, että vanhainkodin asukkaat joutuisivat vasten tahtiaan osallistumaan uskonnonharjoitukseen, koska vanhainkodin johtaja oli velvollinen huolehtimaan siitä, ettei jumalanpalveluksia keskusradion kautta välitettäessä loukattu asukkaiden hallitusmuodossa säädettyjä perusoikeuksia; Ojasen & Scheininin mukaan päätös on kuitenkin ongelmallinen suhteessa suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumiseen. Vaikka aiemmin on saatettu arvioida, ettei toista kristillistä suuntausta olevaa tai uskonnotonta henkilöä suorastaan loukkaa valtion ja luterilaisen kirkon välisen historiallisen siteen ilmeneminen symbolisella tasolla virallisissa juhlissa, asia saattaa olla toisin muusta kulttuuripiiristä peräisin olevan syvästi uskonnollisen henkilön kannalta. Ojasen & Scheininin mukaan suomalaisen yhteiskunnan yleinen maallistuminen peittää näkyvistä valtauskonnon sellaisia ilmenemuotoja, joita ei ole totuttu pitämään ongelmallisina, mutta jotka saattavat syvästikin loukata toista uskontoa tunnustavaa ihmistä. Ojanen & Scheinin 2011d: 435; Scheinin 2004: 46.

³⁷⁴ Hallitusmuodon uskonnonvapauspykälää (8 §) konkretisoimaan säädettiin uskonnonvapauslaki (267/1922). Kyseinen laki sisälsi myös jossain määrin hallitusmuodon uskonnonvapauspykälää laajentavia oikeuksia, ennen kaikkea uskonnonvapauden myös muille kuin Suomen kansalaisille. Muun muassa kirkosta eronneille tuli mahdollisuus olla osallistumatta koulujen uskonnonopetukseen, ja heidät vapautettiin myös kirkollisverosta.

sinä riippuen siitä, onko yksilön vakaumus luonteeltaan uskonnollinen vai ei-uskonnollinen.³⁷⁵ Nykyisin ei uskonnon harjoittamiseen voi pakottaa kirkkoon kuuluvaakaan koulussa, joten tilanne on tältä osin muuttunut perusoikeusuudistuksen -95 ja perustuslakiuudistuksen -2000 jälkeen.

Negatiivisen uskonnonvapauden luonteen ongelmana voi olla sen kohdan ja tilanteen määrittely, missä osallistuminen muuttuu uskonnon harjoittamiseksi, josta olisi perustuslain 11.2 §:n mukaan oikeus vapautua. Nykyisen perustuslain 11 § ei muuttanut negatiivisen uskonnonvapauden sääntelyä muutoin kuin täsmentämällä sen sisältöä perustuslain 11.2 §:ssä toteamalla: ”Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen.” Perustuslakivaliokunnan mukaan negatiivinen uskonnonvapaus koskee myös uskonnon harjoittamista. Perustuslain 11 §:n 2 momentin mukaan ketään ei voida velvoittaa osallistumaan omantuntonsa vastaisesti jumalanpalvelukseen tai muuhun uskonnolliseen tilaisuuteen. Uskonnonopetuksessaan asianomaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvaa oppilasta tai opiskelijaa ei saa vastoin tahtoaan velvoittaa osallistumaan rukouksiin, hartauden harjoituksiin, jumalanpalveluksiin tai muihin vastaaviin uskonnon harjoittamismuotoihin. Perustuslain 11 §:n 2 momentin säännöksen tarkoituksena ei perustuslakivaliokunnan mukaan ole kuitenkaan estää muiden positiivista uskonnon harjoittamisen vapautta.³⁷⁶ Negatiivisen uskonnonvapauden tarkoituksena on estää sellaiset kyseisen vapauden forum externum- ulottuvuuteen kuuluvat teot, jotka estävät yksilön forum internum-ulottuvuuteen kuuluvien oikeuksien toteutumisen. Voidaan sanoa, että negatiivinen uskonnonvapaus suojaa lähinnä yksilön omia henkisiä valintoja ja tekoja. Negatiivinen us-

³⁷⁵ Näin asian näkee esimerkiksi Heikkonen 2012: 560, 562; Vaikka negatiivinen uskonnonvapaus on alun perin liitetty yleensä yksilön vakaumukseen ja siten hänen kussakin tilanteessa tekemäänsä valintaan, uskonnollisen yhdyskunnan tukeminen on kuitenkin liitetty tiettyyn objektiiviseen tunnusmerkkiin, jäsenyyteen uskonnollisessa yhdyskunnassa. Perusoikeusuudistuksen esitöiden mukaan tämä johtuu siitä, ettei uskonnonvapauden säännösehdoituksella haluttu sulkea pois uskonnollisten yhdyskuntien mahdollisuutta periä veroja tai jäsenmaksuja omilta jäseniltään. Myös lapsen mahdollisuus vaikuttaa maailmankatsomukselliseen opetukseen riippuvat hänen jäsenyydestä tietyissä uskonnollisessa yhdyskunnassa eivätkä lapsen omasta vakaumuksesta tai valinnasta. Tällöin perusokeuskomitea totesi, että silloinen uskonnonvapauslaki oli huonosti sopusoinnussa muun muassa laintasoisesti voimaansaattatun lapsen oikeuksien yleissopimuksen (SopS 59–60/1991). Komitea halusi uskonnonvapauslakia uudistettavan siten, että myös alaikäisille turvataan uskonnon- ja vakaumuksenvapaus. Ks. KM 1992:3 s. 284–291.

³⁷⁶ PeVM 10/2002 vp s. 3–4; HE 170/2002 vp s. 7; SiVL 14/2002 vp; Ks. myös KM 1992:3; Uskonnonvapauskomitea korosti kuitenkin mietinnössään (2001:1), että velvollisuus osallistua oman uskonnon opetukseen ei ole vastoin perustuslain 11.2 §:ssä säädettyä kieltoa velvoittaa ketään osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen, kun oppilaan osallistuminen opetukseen perustuu hänen itsensä tai huoltajiensa vapaaehtoiseen jäsenyyteen siinä uskonnollisessa yhdyskunnassa, jonka mukaan opetusta annetaan. Ks. KM 2001:1 s. 53; Ks. myös HE 309/1993 vp s. 55.

konnonvapaus ei anna kuitenkaan kovin laajaa suojaa toisten teoilta, eikä se suojaaa uskonnolliselta manifestaatiolta. Kenenkään ei tarvitse vastoin tahtoaan harjoittaa uskontoa, mutta tämä oikeus ei tuo toisille velvollisuutta olla harjoittamatta tai manifestoimatta uskontoa siten, että sivulliset joutuvat havaitsemaan tai kokemaan manifestoinnin. Positiivinen uskonnonvapaus puolestaan suojaaa yksilön forum internumiin kohdistuvia toimia, sisältäen uskonnonvapauden ydinalueen, johon kuuluu oikeus vakaumukseen. Kyse on uskonnosta tai vakaumuksesta ”it-sessään” ja sen suoja on loukkaamaton. Koska forum externum on uskonnon ilmaisemista ja harjoittamista ja muuta uskontoon läheisesti liittyvää toimintaa, sen suoja on heikompi kuin forum internumin. Positiivisen ja negatiivisen uskonnonvapauden alat on hahmotettavissa kyseisten käsitteiden avulla.³⁷⁷

Negatiivinen uskonnonvapaus tulkittiin Suomessa pitkään lähinnä suppeasti vapautena (institutionaalisesti ymmärretystä ja hyväksytysti rekisteröityneestä) uskonnosta ja itselle vieraan uskonnon harjoittamisesta. Perustuslakivaliokunnan lausunnossa (12/1982 vp) todettiin muun muassa, että julkisissa laitoksissa voi olla uskonnollista opetusta tai kasvatusta, kunhan ”ei loukata kansalaisen oikeutta pysyä erillään uskonnonharjoituksesta eli uskonnonvapautta”.³⁷⁸ Tämä uskonnonharjoitus täsmentyi sittemmin perustuslakivaliokunnan lausunnossa vieraan uskonnon mukaiseksi uskonnon harjoittamiseksi, mutta oman uskonnollisen taustan mukaisen uskonnon harjoittamiseen ja opetukseen oli oppilaan velvollisuus osallistua uskontokunnan jäsenyyden perusteella. Perustuslakivaliokunta halusi korostaa myös julkisen vallan tuen merkitystä nimenomaan negatiivisen uskonnonvapauden toteutumiseksi.

---

³⁷⁷ Ks. Kankaala 2011: 29–30, 66; Esimerkiksi Johannes Heikkinen on ehdottanut positiivisen ja negatiivisen uskonnonvapauden ’liian kategorisesta’ käsittämistä luopumista siten, että uskonnon- ja omantunnonvapaus nähtäisiin enemmän kokonaisuutena. Hänen mukaansa mielekkäämpi lähtökohta muun muassa julkisen uskonnon opetuksen suhteen koulussa olisi uskonnon- ja omantunnonvapauden jakamattomuuden painottuminen sekä valtion neutraliteetin periaatteen ottaminen tulkinnan selväksi lähtökohdaksi. Yksilölle tulee Heikkosen mukaan kuitenkin jäädä oikeus olla osallistumatta omantuntonsa ja tahtonsa vastaisesti uskonnonharjoitukseen. Ks. Heikkinen 2012: 560–561.

³⁷⁸ Scheinin 1988: 48–49; Esimerkiksi Saarnin (2002: 101) mukaan USA:ssa negatiivinen uskonnonvapaus suojaaa myös pakkoa lievemmillä vaikuttamisen keinoilla. Siellä on korkein oikeus käyttänyt esimerkiksi käsitettä psykologinen pakko, ja epäsuora vaikuttaminen, jotka ovat perustuslain kieltämiä uskonnonvapauden loukkauksia. Näitä ovat korkeimman oikeuden tuomarit tulkinneet kuitenkin eri tavoin. Samat käsitteet ovat olleet relevantteja perustuslain uskonnonvapausperusoikeuden tulkinnassa myös esimerkiksi Saksassa. Ks. *Kruzifix* -tuomio, (16.5.1995), BverfGE 93,1; Saarni 2002: 102; Vrt. Heikkosen (2012: 562) mukaan negatiivinen uskonnonvapauden tulkinta olla altistumatta muiden vakaumuksille ja julkisen vallan tuki tälle muun muassa julkisessa koulussa, ei ole kestävä perusta.

2.6.2 *Negatiivisen uskonnonvapauden toteutuminen ja uskonnollisesta toiminnasta tiedottaminen monikulttuuristuvassa perusopetuksessa*

Negatiivisen uskonnonvapauden toteutumiseen perusopetuksessa liittyy esimerkiksi kouluhallituksen kirje (22.3.1983), jossa esillä oli tapaus, kun Suomen Gideonit ry. jakoi koulun oppilaille ilmaiseksi uusia testamentteja. Tällöin negatiivisen uskonnonvapauden näkökulmasta tämän katsottiin loukanneen huoltajan vakaumusta ja omantunnon vapautta, koska hän ei ollut antanut siihen oman lapsensa osalta suostumusta. Koulun uskonnon opetuksesta vapautetulle alaikäiselle oppilaalle ei ilman tämän suostumusta olisi tullut jakaa oppilaan opetukseen suoraan liittymätöntä uskonnollista aineistoa.³⁷⁹

Myös opettajalla on omantunnon vapaus ja oikeus opettaa uskontoa, mutta häntä ei saa asettaa negatiivisen uskonnonvapauden tulkinnan ja KP- oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (SopS 7–8/1976) 18.2 artiklan mukaan alttiiksi pakotukselle, joka rajoittaa hänen vapauttaan valita uskontonsa tai uskonsa. Uskonnonvapauteen sisältyy myös oikeus olla osallistumatta uskonnonharjoitukseen. Tämä koskee myös opettajaa.³⁸⁰ Perusoikeusuudistuksen myötä tuli vähitellen vallitsevaksi tulkintakannaksi se, että uskonnon- ja omantunnonvapauden sekä virkavelvollisuuksien väliset ristiriidat joudutaan ratkaisemaan tapauskohtaisesti. Kansalaisten yleisistä velvollisuuksista ei voi kuitenkaan kieltäytyä uskonnon- tai omantunnonvapauden perusteella. Peruskoulun opettajien perusoikeuksien ja myös uskonnonvapauden toteutumisen osalta suuntana on ollut joustavuus. Siksi nykyään virkavelvollisuuksien ja vakaumuksen välisiin ristiriitoihin saatettaisiin hakea yksilöllistä ja tapauskohtaista ratkaisua. Perusoikeudet lähtökohdaksi ottavan tulkinnan perusteella ristiriitatilanteet pyritään ratkaisemaan yksittäistapauksittain vertailemalla intressejä. Tällöin myös viranhoidon vaatimukset otetaan huomioon. Kyseisen lähtökohdan mukaan uskonnon- ja omantunnonvapauden suojaavalla säännöksellä voi olla tulkinnallista vaikutusta ratkaistaessa omantunnonvapauden ja erilaisten velvollisuuksien välisiä ristiriitatilanteita. Perusopetuksessa onkin erilaisilla hallinnollisilla ja työn järjestelyillä pyritty varmistamaan jo etukäteen se, ettei jouduta vakaumuksen vastaisiin ristiriitatilanteisiin. Kyseiset järjestelyt eivät kuitenkaan oikeuta opettajaa kieltäytymään siitä, mikä on virkatehtävien olennainen osa. Pääsääntönä on, että virkatehtäviä ja -velvollisuuksia on

³⁷⁹ Ks. Kouluhallituksen kirje (22.3.1983, 1782/KH 2245/94082).

³⁸⁰ Ks. Lasten päivähoiton kasvatustavoitteita koskeva PeVL 12/1982 vp, sekä vuoden 1986 virkamieslakia koskeva PeVL 13/1985 vp s. 4; Myös Korkein hallitus (KHO 1985 II 54) on ottanut asiassa samansuuntaisen kannan.

noudatettava viivytyksettä. Uskonnollinen mielipide ei saa vaikuttaa tähän asiaan.³⁸¹

Eduskunnan oikeusasiamies katsoi (3.3.1999) seurakuntien tiloja äänestyspaikkana koskevassa ratkaisussaan, että ”negatiivista uskonnonvapautta koskevalla säännöksellä on myös laajemmalle oikeusjärjestykseen ulottuva heijastusvaikutuksensa. Sillä voidaan oikeusasiamiehen mukaan yleisesti puoltaa esimerkiksi sellaisia järjestelyjä, joilla vältetään ihmisten pakottaminen heidän vakaumustaan loukkaaviin tehtäviin tai tilanteisiin.” Kansalaisten yleisen yhdenvertaisuuden ja julkisen vallan puolueettomuuden näkökulmasta tulisi oikeusasiamiehen mukaan pyrkiä kuitenkin siihen, että vaalihuoneistot ovat aatteellisilta kytkennöiltään mahdollisimman neutraaleja.³⁸²

Esimerkiksi oppilaalle on tärkeää varmistaa ”poispääsymahdollisuus” sellaisesta tilanteesta, missä uskonnon harjoittaminen ja osallistuminen vieraan uskonnon mukaiseen kulttiin voisi aktualisoitua. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisun (11.5.2011) mukaan koulun kirkkoon kuuluvaakaan oppilasta ei saanut pakottaa osallistumaan omantunnon vastaisesti jumalanpalvelukseen.³⁸³ Pakottamisen ja

---

³⁸¹ Ks. HE 309/1993 vp s. 56; Ks. myös Tasa-arvolain noudattamisvelvollisuuden näkökulmasta KHO 2008:8; Koskinen & Kulla 2009: 127; Opettajan on kuitenkin seurattava valtakunnallisesti vahvistettuja opetussuunnitelmia. Muussa tapauksessa menettely voidaan tulkita virkaviheeksi. Ks. PeVL 12/1982 vp. Hän on myös pätevä opettamaan pedagogisen pätevyytensä ja suoritettujen aineopintojen sekä hyväksytyin opetusharjoittelun perusteella. Ks. myös HE 170/2002 vp s. 61.

³⁸² EOA:n ratkaisu (3.3.1999, Dnro 2009/4/96), EOA:n kertomus vuodelta 1999 s. 383–385. Uskonnollisen yhdyskunnan omistamien tilojen käyttäminen äänestyspaikkana kunnallisvaaleissa tulee oikeusasiamiehen mukaan ongelmalliseksi silloin, jos itse äänestystilaisuuteen liittyy leimallisesti uskonnon harjoittamiseen viittaavia elementtejä; Koulussa vastaava tilanne saattaisi aktualisoitua esimerkiksi yhteisissä tiloissa tai koululuokassa, esimerkiksi koulun käytävillä tai keittiössä olevan läheisesti kristinuskoon kuuluvan uskonnollisen esineen kuten Jeesuksen seimen läsnäolon kautta. Onhan julkinen ja yleinen koulu lähtökohtaisesti uskonnollisiin yhdyskuntiin sitoutumaton yleissivistävä ja valtion ylläpitämä sekä taloudellisestikin tukema laitos; Eduskunnan oikeusasiamieheltä on myös toinen Raamatun jakamiseen liittyvä ratkaisu, jonka mukaan käräjäoikeuden lautamies ei saa antaa Raamattua tai muuta uskonnollista aineistoa vastaajalle. Oikeusohjeperusteluna oli perustuslain 11.2 §, jonka mukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisun (3.11.2003, Dnro 1967/4/03) mukaan lautamiehen on käytäydyttävä oikeussalissa asemansa ja tehtäviensä edellyttämällä tavalla, asiallisesti ja tahdikkaasti. Lautamiehen tulee tuomioistuimessa pitäytyä hänelle käräjäoikeuden jäsenenä kuuluviin tehtäviin. Niihin ei kuulu uskonnollisen tai uskonnollissävyytteisen aineiston jakaminen, mitä vastaanottaja saattaa pitää uskonnonvapauttaan loukkaavana. Kyseistä Raamatun antamismenettelyä oli siten pidettävä sopimattomana lautamiehenä toimivalle henkilölle.

³⁸³ Ks. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu (11.5.2011, Dnro 4812/4/09); Ks. myös Opetushallituksen muistio (28/2006), jonka mukaan myöskään seurakuntaan kuuluvia ei voida velvoittaa osallistumaan omantuntonsa vastaisesti jumalanpalvelukseen.

painostamisen raja voi ajoittain olla myös häilyvä, kun lähtökohdaksi otetaan yksittäisen oppilaan perusoikeuksien toteutumisen näkökulma.

Negatiivisen uskonnonvapauden perusoikeuden toteutumisen turvaamisessa ja varmistamisessa koulussa on hallituksen esityksen (309/1993 vp s. 55) mukaan ”opetuksessa ja kasvatuksessa tulisi yleisesti myös kunnioittaa yksilön vakaumusta, lapsen oikeuksia ja huoltajien oikeutta vastata lapsen kehityksestä”. Uskonnonvapauden suhteen oikeudellisen arvioimisen ja tulkinnan lähtökohta tulee olla sen yksilönvapausoikeudellisessa luonteessa ja negatiivisen uskonnonvapauden toteutumisen varmistamisessa. Monikulttuuristuvan julkisen koulun toiminnassa tulee perustuslain 11 §:n mukaisesti toteutua ensinnäkin se, ettei ketään velvoiteta koulussa osallistumaan omantuntonsa vastaisesti osallistumaan jumalanpalvelukseen tai muuhun uskonnolliseen tilaisuuteen. Toiseksi uskonnonvapauden tarkoituksena ei ole kuitenkaan estää muiden positiivisen uskonnon harjoittamisen vapauden toteutumista. YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista on siirtänyt painopistettä lapsen oman ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauden suojaamiseen (14 artikla).³⁸⁴

Negatiivisen uskonnon- ja omantunnonvapauden toteutumiseksi sekä osallistumattomuusoikeuden varmistamiseksi huoltajien tulee edelleenkin tehdä oppilaan osallistumattomuudesta koululle selkeä pysyväluonteinen ilmoitus lukuvuoden tai kauden alussa tai tapahtumakohtaisesti, ettei tämä omantunnonsyistä osallistu uskonnolliseen päivänavaukseen, jumalanpalvelukseen tai muuhun sellaiseen uskonnolliseen tilaisuuteen. Opetushallituksen käsityksen mukaan pääsääntöisesti ei ole loogista, että sen uskonnollisen yhdyskunnan, johon oppilas kuuluu, tilaisuuksista kieltäydytään omantunnon syyn perusteella. Kieltäytymiseen liittyvä perusteltu syy tarvitaan siksi, että hyväksyttävänä perusteina vapautukseen voivat olla ainoastaan perustuslain tarkoittamat omantunnon syyt, mutta eivät esimerkiksi mukavuussyyt. Opetushallitus pitää myös tärkeänä, että omantunnon syyt riittävät perusteeksi, ilman että niiden sisältöä tarvitsee enempää eritellä. Opetushallitus tähdentää erityisesti perustuslain 11.2 §:n huomioon ottamista, jonka mukaan kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Pelkkä läsnäolo esimerkiksi kirkossa tai seurakuntakeskuksessa ei tee toimintaa vielä kultiksi, mutta kulttiin osallistuminen on jo uskonnon harjoittamista. Tällöin siihen pakottaminen on oppilaan negatiivisen uskonnonvapauden vastaista.³⁸⁵

---

³⁸⁴ Ks. myös PeVM 10/2002 vp s. 3–4; KM 1992:3; HE 170/2002 vp s. 4.

³⁸⁵ Opetushallituksen muistio 31.3.2006, tiedote 28/2006.

Erikseen omantunnonsyihin vetoamisen velvoittaminen voi olla myös ongelmallista julkisessa koulussa. Lainsäädännön tulisi olla kaikkien osalta yhdenvertaista ja selkeästi tulkittavaa. Omantunnonsyihin vetoaminen omien oikeuksien toteutumiseksi muiden edessä voi käytännössä enemmänkin lisätä sisäistä eriarvoisuutta sekä sosiaalista painetta koulussa ja sitä kautta myös syrjintää, vaikka sitä pyrittäisiin välttämään. Tähän asiaan on myös perustuslakivaliokunta ottanut kantaa uskonnollisiin tilaisuuksiin kuten päivänavauksiin osallistumisen osalta mietinnössään Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomuksesta vuodelta 2012. Perustuslakivaliokunnan mukaan on esimerkiksi huolehdittava siitä, että oppilaat voivat halutessaan jäädä pois uskonnollisesta tilaisuudesta ilman pelkoa *leimautumisesta*. Myös uskonnollisen tilaisuuden ajaksi järjestettävän vastaavan toiminnan tulee olla *mielekästä*, mikä käytännössä tarkoittaa, että pois jäämisestä tai osallistumisesta ei saa aiheutua leimautumista tai muuta haittaa oppilaalle, kuten esimerkiksi seisottamista ulkona tai koulun käytävällä. Kouluissa pitäisi huolehtia erityisesti *aidon valinnanvapauden* toteutumisesta.³⁸⁶

Negatiivinen uskonnonvapaus liittyy perusopetuksessa erityisesti ongelmallisissa tilanteissa menettelyyn. Niin sanottujen a-pykälien PoL 13a § ja LukioL 9a §:stä täsmentävästä sääntelystä luopumisen johdosta jäi mielestäni kuitenkin edelleen jäljelle yhtenäisen käsityksen puuttuminen ongelmallisissa tilanteissa menettelyn suhteen. Tämä on jättänyt verraten laajaa harkintavaltaa yksittäiselle koululle ja viime kädessä sen rehtorille. Uskonnon harjoittamisen tulkinnoissa voi ilmetä myös eroja ja epäyhtenäisyyttä paikallisissa kouluissa.³⁸⁷ Koulun tulee kuitenkin *tiedottaa* huoltajille ja oppilaille koulun toiminnasta ja kaikista koulussa tapahtuvista uskonnollisista tilaisuuksista, että oppilaan perustuslaillisia oikeuksia ei rikota. Esimerkiksi päivänavauksen muoto on oleellinen asia myös valinnanvapauden näkökulmasta. Opetushallituksen ohjeiden (tiedote 28/2006) uskonnonopetukseen ja elämäntietoon osallistumisesta mukaan koulut voivat järjestää uskonnollisia tilaisuuksia, kuten jumalanpalveluksia ja uskonnollisia päivänavauksia, mutta niistä on tiedotettava etukäteen. Nämä tilaisuudet ovat kuitenkin us-

---

³⁸⁶ PeVM 2/2014 vp.

³⁸⁷ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 4, jossa Eduskunnan perustuslakivaliokunta totesi, ettei perustuslaki tarvinnut täsmentävää sääntelyä uskonnon harjoittamiseen osallistumisesta ja tähän liittyvästä tiedottamisesta. Perustuslakivaliokunta katsoi sivistysvaliokunnan tapaan (SiVL 14/2002 vp) soveliaammaksi luonnehtia sääntelyä menettelytapasääntelyksi ja oli sitä mieltä, että puhtaasti perustuslain näkökulmasta sääntely oli poistettavissa. Valiokunta piti tätä seikkaa painavampana ja poisti 2. ja 3. lakiehdotuksesta kyseiset pykälät. Vrt. myös HE 170/2002 vp; Esimerkiksi Juha Sepon mielestä erittäin painavat syyt edellyttivät kyseisten säännösehdoitusten täsmentämistä ja rajaamista, kun ilmeisesti koulun rehtori joutuisi viime kädessä vastaamaan siitä, mikä esimerkiksi eri oppiaineiden yhteydessä olisi uskonnon harjoittamiseksi katsottavaa toimintaa. Ks. Seppo 2003c: 66.

konnonharjoitusta, eikä ketään voida pertuslain 11.2 §:n mukaan velvoittaa osallistumaan niihin. Tilaisuuksista voi siis jäädä pois, vaikka kuuluisikin siihen uskonnolliseen yhdyskuntaan, joka tilaisuuden järjestää.³⁸⁸ Tässä on nähtävissä suurin ero verrattuna perustuslakivaliokunnan vanhaan lausuntoon (13/1982 vp), jossa myös uskonnon harjoittaminen osana tunnustuksellista opetusta sidottiin enemmistöuskontoon kuuluvan oppilaan kohdalla uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyteen.

Sekä oppilaan, huoltajien ja koulun osalta korostuu siis *avoimen ja läpinäkyvän tiedottamisen* merkitys. Tämä kattaa koulun kaiken toiminnan. Koulun on kiinnitettävä huomiota erityisesti tiedottamisen selkeyteen ja ymmärrettävyyteen. Käsitökseni mukaan peruslähtökohdan tulee olla kuitenkin se, etteivät oppilaat missään tilanteessa joudu toisiinsa nähden eriarvoiseen asemaan ja syrjinnän kohteeksi tästä syystä. Julkisen koulun tehtävänä on jo etukäteen varmistaa se, ettei näin tapahdu. Kohtelun tulee kaikissa suhteissa olla tasapuolista ja yhdenvertaista. Siksi kaikenlaisen ohjeistuksen on oltava riittävän selkeää ja ymmärrettävää sekä tiedottamisen osalta oikein ajoitettua. Esimerkiksi kouluun ja opetukseen ilmoittautumislomakkeiden ongelmana voidaan ihmis- ja perusoikeudellisesta näkökulmasta nähdä se, että siinä joutuu paljastamaan ja kertomaan oman uskonnollisen tai vakaumuksellisen kantansa, vaikka oppilas tai hänen lailliset huoltajansa eivät sitä tahtoisi tai he haluaisivat pitää kantansa tunnustamisen yksityisenä.

2.6.3 *Oikeus olla ilmaisematta ja ilmoittamatta vakaumusta tai uskoa perusopetuksessa*

Uskonnonvapauden suoja ulottuu Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklan 9 perusteella myös oikeuteen olla ilmaisematta vakaumusta tai uskonnollista uskoa, silloinkin kun se poikkeaa vallitsevasta uskonnolliskatsomuksellisen enemmistön uskosta. Esimerkiksi EIT:n *Alexandridis v. Kreikka*-tuomion (21.2.2008) mukaan uskonnollisen vakaumuksen tunnustamisen vapau-teen kuului myös negatiivinen aspekti eli se, että yksilön ei tarvinnut tunnustaa uskonnollista vakaumustaan ja toimia sillä tavoin, että hänen menettelystään voitaisiin tehdä johtopäätöksiä hänen vakaumuksestaan.³⁸⁹

³⁸⁸ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 4; Opetushallituksen muistio 31.3.2006, tiedote 28/2006; Uittamo 2007: 125; Lahtinen & Lankinen 2013: 139.

³⁸⁹ Ks. *Alexandridis v. Greece* (21.2.2008): “a requirement to swear or to affirm before being allowed to practice as an advocate was in breach of Article 9 ECHR; therefore to express religious convictions included the right not to be obliged to express one’s convictions or to be obliged to act in a way that enabled others to draw conclusions about them. The Court found a violation of Article 9, holding that obligation had interfered with Mr Alexandridis’ freedom

EIT on todennut muun muassa tuomion *Grzelak v. Puola* (15.6.2010) yhteydessä, että EIS:n 9 artiklan vapaus tunnustaa tai olla tunnustamatta uskoa perusti yksilölle oikeuden siihen, ettei hänen tarvinnut paljastaa uskoaan tai uskonnollisia vakaumuksiaan eikä käyttäytyä sellaisella tavalla, että siitä voitiin päätellä, oliko hänellä sellaisia vakaumuksia. Siten artikla koski myös henkilöä, joka ei ollut uskossa ja tähän vapauteen puututtiin, jos valtio sai aikaan tilanteen, jossa henkilö joutui suoraan tai välillisesti paljastamaan sen, että hän ei ollut uskossa. EIT:n mukaan tämä on sitäkin tärkeämpää, jos tällainen velvoite tapahtuu jonkin tärkeän julkisen tehtävän yhteydessä kuten koulutus.³⁹⁰ Tuomion *Sinan Isik v. Turkki* (2.2.2010) yhteydessä EIT korosti, että uskonnonvapaudessa on negatiivinen ulottuvuus, mikä ilmenee muun muassa oikeutena olla ilmoittamatta uskonnollista kantaansa. Henkilökortti ei saa sisältää pakottavaa indikaatiota johonkin tiettyyn uskontoon, riippumatta siitä, onko se pakollinen tai vapaaehtoinen.³⁹¹ Negatiiviseen uskonnonvapauteen sisältyy myös henkilön oikeus olla ilmaisematta vakaumustaan millään tavalla, ei edes välillisesti omalla käyttäytymisellään. EIT:n tuomion mukaan tapauksessa *Sinan Isik* oli rikottu Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklaa 9.³⁹² Koulun perinteisten kristillisten käytäntöjen

---

not to have to manifest his religious beliefs.” Ks. myös *Dimitras and Others v. Greece* (8.1.2013).

³⁹⁰ *Grzelak v. Poland*, ECtHR (15.6.2010): “failure to provide a primary-school child with a course in ethics as an alternative to religious education classes breached his rights under Articles 14 (discrimination) and 9 (thought, conscience and religion) ECHR.” EIT:n lopullisessa jaostoratkaisussa Puolan todettiin loukanneen ihmisoikeussopimusta, kun uskonnonopetukselle vaihtoehtoinen etiikan opetus ei käytännössä ollut tarjolla kaikissa kouluissa, ja tämän seurauksena oppilaan todistuksessa saattoi olla pelkkä viiva kohdassa ”uskonto/etiikka”. Tuomion kohdassa 100 Puolan todettiin loukanneen ihmisoikeussopimusta ja suorastaan uskonnonvapauden ydinsisältöä: ”The Court considers that the State’s margin of appreciation was exceeded in this matter as the very essence of the third applicant’s right not to manifest his religion or convictions under Article 9 of the Convention was infringed.” Ks. Universal Periodic Review of Poland Submission by the Helsinki Foundation for Human Rights (Warsaw) 28.11.2011; Esimerkiksi Martin Scheininin (2014) mukaan kyseinen EIT:n kannanotto on kova kolaus koulujen toiminnan eriyttämiselle uskontokunnan mukaan, esimerkiksi niin, että koulutodistus suoraan tai välillisesti osoittaisi, mihin uskontokuntaan henkilö kuuluu tai ei kuulu.

³⁹¹ *Sinan Isik v. Turkey* (2.2.2010), ”It was obligatory in Turkey for the holder’s religion to be indicated on an identity card until 2006, when the option was introduced to request that the term ”Alevi” referred to a subgroup of Islam and that the indication ”Islam” on the identity card was thus correct. . . The Court underlined that the freedom to manifest one’s religion had a negative aspect, namely the right not to be obliged to disclose one’s religion.” Esimerkiksi YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeusjulistuksen (10.12.1948) 18 artikla suojelee myös oikeutta olla tunnustamatta mitään uskontoa tai elämäntapaa.

³⁹² Ks. *Sinan Isik v. Turkey* (2.2.2010), “The Court reiterated that the freedom to manifest one’s religion or beliefs had a negative aspect, namely an individual’s right not to be obliged to disclose his or her religion or to act in a manner that might enable conclusions to be drawn as to whether or not he or she held such beliefs.” “The Court found, by six votes to one, that there

osalta tämä tarkoittaa ainakin välillisesti muun muassa sitä, että ne tulee järjestää myös tunnustuksettomina. Tähän liittyen voidaan tarkastella sitä, mitä uskonnon yksityisyys tarkoittaa Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja miten Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on asiaa tulkinnut. Henkilön ei siis tarvitse EIT:n *Sinan Isik* -tuomion (2.2.2010) mukaan julkisesti tunnustaa, ilmoittaa, ilmaista tai paljastaa omaa vakaumustaan ja uskoaan.

Käsitykseni mukaan uskonnon julkisen ilmaisemisen (*forum externum*) käänteinen aspekti tai ulottuvuus, johon sisältyy oikeus olla ilmaisematta vakaumusta tai uskoa, tulee koulun ottaa paremmin huomioon jatkossa. Uskonnonvapauden *forum internum* -ulottuvuuden ongelma aktualisoituu esimerkiksi silloin, jos yksittäinen oppilas haluaa tunnustaa uskoa tai uskontoa yksityisesti, mutta hänellä ei ole siihen mahdollisuutta tai että oppilas joutuu osallistumaan vieraan uskonnon harjoittamiseen vastoin tahtoaan.³⁹³ Käänteisen *forum externum* -ulottuvuuden ongelma aktualisoituu puolestaan siinä, jos oppilas pakotetaan tai painostetaan ilmaisemaan uskontoaan tai uskoaan, vaikka hän ei itse sitä tahtoisi. Käytännön esimerkki voisi olla se, kun oppilaan uskonnollista tai katsomuksellista suuntausta kysytään, vaikka opetukseen ilmoittautumisen yhteydessä ja oppilas tai huoltaja ei haluaisi sitä ilmoittaa tai paljastaa.³⁹⁴

Toinen kysymys on, miten peruskoulun tehtävät tulevat hoidetuiksi. Kriittisesti asiaan suhtautuva voisi todeta, että jos oikeus olla paljastamatta vakaumus olisi ehdoton, mitään oppilaiden huoltajien ilmoittamia valintoja koulun tehtävien suorittamiseksi esimerkiksi uskonnonopetuksen oppiaineen osalta ei voitaisi toteuttaa. Tämä antaa käsitykseni mukaan pontta myös sen pohtimiselle, mikä olisi oppilaiden ja huoltajien perusoikeudet parhaiten toteuttava malli tässä suhteessa.³⁹⁵

---

had been a violation of Article 9. It further decided, by the same majority, that it did not need to examine separately whether there had been a violation of Articles 6 and 14.”

³⁹³ EIT:n vastaavanlainen kanta asiaan ilmenee tuomion *X v. Austria* (15.10.1981) perusteluista; Ks. esimerkiksi Evans 2001: 81–82; Kettunen 2012: 35.

³⁹⁴ Tähän Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössään kantaa ottaneeseen niin sanottuun uskonnonvapauden *forum externum* -ulottuvuuden negatiiviseen aspektiin otti myös Eduskunnan perustuslakivaliokunta epäsuorasti kantaa arvioidessaan Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomuksesta 2012 antamassaan mietinnössään (25.4.2014) Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätöstä (24.3.2014) koulun uskonnon harjoittamista kouluissa koskeneessa kantelussa. Perustuslakivaliokunta korosti, että tilaisuuksiin osallistuminen tai osallistumatta jättäminen eivät saa aiheuttaa oppilalle leimautumista tai muita haitallisia seuraamuksia. Perustuslakivaliokunta painotti myös aidon valinnan mahdollisuutta jäädä pois uskonnollisista tilaisuuksista. Siitä ei perustuslakivaliokunta kuitenkaan maininnut mietinnössä mitään, mitä on aito sekä leimautumaton valinta uskonnon opetukseen osallistumisen ja ilmoittautumisen yhteydessä käytännössä.

³⁹⁵ Vrt. Uskonnollista vakaumusta koskeva tieto on henkilötietolain (22.4.1999/523, 11 § Arkaluonteisten tietojen käsittelykielto) ja EU:n tietosuojadirektiivin (95/46/EC) mukaan arkaluon-

Toisaalta perusopetuksessa olevilla oppilaille on myös oma positiivinen uskonnonvapautensa, kuten tietyin rajoituksin myös opettajalla. Valtiovallan ylläpitämisen ja taloudellisesti tukeman julkisen koulun perusopetuksen tulee kuitenkin taata, että kaikkia uskoja ja vakaumuksia kunnioitetaan. Perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen (309/1993 vp s. 56) mukaan julkisen vallan käyttöön kohdistuu velvoite kohdella tasapuolisesti kaikkia uskonnollisia yhdyskuntia tai maailmankatsomuksellisia suuntauksia. Tämä on johdettu uskontoon tai vakaumukseen liittyvästä syrjintäkiellosta.³⁹⁶ Julkisen kunnallisen koulun on perusopetuksessa ja omassa toiminnassaan erityisen tärkeää säilyttää suvaitsevaisuus kaikkia uskontoja ja vakaumuksia kohtaan. Merkille pantavaa on, että perustuslakivaliokunta korosti koulujen käytännön toiminnassa ja niitä koskevassa ohjeistuksessaan, että on kuitenkin tärkeää ottaa tarkoin huomioon keskeiset Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä ilmenevät periaatteet, joita ovat muun muassa puolueettomuuden vaatimus sekä uskonnollinen suvaitsevaisuus ja moniarvoisuus.³⁹⁷ Kuitenkin perustuslakivaliokunta on ottanut oman tulkintansa lähökohdaksi suomalaisen kulttuuriympäristön ja yhteiskunnallisen kontekstin sekä voimassa olevan lainsäädännön. Tällöin Suomen valtion oma harkinta uskonnon-

---

toinen henkilötieto. Uskonnollista vakaumusta koskevaa tietoa voidaan käsitellä niitä edustavien yhdistysten ja yhteisöjen toiminnassa ja rekisterinpitäjälle laissa säädetyn tehtävän perusteella.

³⁹⁶ Kunnan tulee järjestää yhtäläiset mahdollisuudet oppilaille saada opetusta ja oikeus kehittää itseään kuuluu jokaiselle. Ks. HE 309/1993 vp s. 43, 55 ja 64; Ks. *Ivanova v. Bulgaria* (12.4.2007): “the dismissal of the applicant, a member of a Evangelical Christian group “Word of Life”, who had been told by the local Chief Education Inspector that if she would be dismissed if she did not resign from the group, had been in breach Article 9 ECHR (thought, conscience and religion): while Article 9 recognised that in a democratic society in which several religions coexisted it might be necessary to place restrictions on the freedom to manifest one’s beliefs in order to reconcile the interests of the various religious groups and to ensure that all beliefs were respected, the State could not dictate what a person should believe or take coercive steps to make her change her beliefs.” Ks. myös *Alexandridis v. Kreikka* (21.2.2008) – ja *Grzelak v. Puola* (15.6.2010); Scheininin (1999d:370, 374) mukaan uskonnon- ja omantunnonvapauden ydinalueeseen kuuluu muun muassa vapaus uskonnon tai muun vakaumuksen omaksumista tai siitä luopumista koskevasta painostuksesta; Esimerkiksi Heikkosen (2014) mukaan valtio ei voi kuitenkaan tukea positiivisen uskonnonvapauden oikeuden toteutumista niin, että se ylittäisi indoktrinaation kiellon, negatiivisen uskonnonvapauden, vakaumuksen paljastumattomuuden oikeuden ja yhdenvertaisuuden toteutumisen rajat.

³⁹⁷ Ks. PeVM 2/2014 vp. Mietinnössä käsitellyssä päätöksessään Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri kehotti Opetushallitusta tarkentamaan koulujen uskonnollisia tilaisuuksia koskevia ohjeitaan; On tärkeää ymmärtää, että EIT:n oikeuskäytännössä on painotettu eurooppalaista moniarvoisuutta ja yhteisiä eurooppalaisia arvoja, joiden mukaisesti valtio voi vastata samanaikaisesti sekä maallisuuden että moniuskoisen yhteiskunnan vaatimuksiin. Valtion tehtävänä on toimia puolueettomana ja neutraalina organisoijana eri uskonnollisten ja ideologisten ryhmien intressien yhteensovittamisessa. Ks. *Bayatyan v. Armenia* (7.7.2011). EIT:n mukaan uskonnonvapaus on erottamaton osa moniarvoista demokraattista yhteiskuntaa. Ks. *Alexandridis-tuomio* 21.2.2008; Ks. myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös (24.3.2014, Dnro OKV/230/1/2013).

vapaus- ja uskonnonopetusasioissa saa laaja-alaista merkitystä. Myös yleinen eurooppalainen kehitys ja EIT:n ratkaisukäytäntö voi antaa tiettyjä suuntaviivoja kansalliselle ratkaisutoiminnalle. Perustuslakivaliokunta on katsonut, että ainakin EIT:n ratkaisukäytännössä ilmenevät periaatteet tulee ottaa tarkoin huomioon. Suomessa tosin uskonnon- ja katsomusopetus voidaan edelleen järjestää omaan järjestelmään parhaaksi katsomalla. Tällöin sen on mahdollista antaa ihmis- ja perusoikeuksille, kuten uskonnonvapaudelle myös laajempaa suojaa kuin mitä kansainväliset ihmisoikeussopimukset antavat.³⁹⁸

Uskonnonvapaudessa monikulttuuristuvassa koulussa kysymys ei ole vain uskonnollisen yhdiskunnan tai ryhmän ja yhteisön uskonnonvapaudesta, vaan kysymys on ennen muuta yksittäisen oppilaan ja hänen huoltajiensa yhdenvertaisen uskonnonvapauden tosiasiallisesta toteutumisesta. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artikla 9 suojaa nimenomaisesti jokaisen yksilön uskonnonvapautta on sitten kysymyksessä uskovat, ateistit, agnostikot, skeptikot tai välinpitämättömät.³⁹⁹ Monikulttuuristuvan koulun katsomusopetuksen osalta tämä tarkoittaa käsitykseni mukaan käytännössä sitä, että tulee huolehtia siitä, että opetettavista aineista löytyy aina myös aidosti tunnustukseton vaihtoehto tai sellainen vaihtoehto tai tapa toimia, jossa toteutuu sekä oppilaan että hänen huoltajansa oikeus olla paljastamatta vakaumustaan. Tällöin on keskeistä, että heillä säilyy opetuksen laadun osalta aito valinnanvapaus, jossa ei tarvitse ilmoittaa vakaumustaan tai uskoa. Koulun tulee julkisen vallan toimijana huolehtia siitä, että näin todella tapahtuu. Julkisen viranomaisen ja koulun tulee taata myös ”poispääsymahdollisuus” tilanteesta, joka loukkaa toista uskoa tai vakaumusta

---

³⁹⁸ EIT:n ratkaisukäytännöstä on tuomioistuimen uskonnollisissa kysymyksissä jäsenmaille salliman verrattain laajan harkintamarginaalin valossa vaikeampi tehdä yleisiä johtopäätöksiä kuin monien muiden Euroopan ihmisoikeussopimuksen turvaamien oikeuksien kohdalla. Esimerkiksi Johannes Heikkonen (2014) perustelee tätä sillä, että jo ratkaisujen lopputulemien valossa tuomioistuin näyttää katsoen monissa tapauksissa varsin suotuisasti valtioiden jäsenvaltioiden omia kantoja. Oleellista hänen mukaansa myös on, että ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä nousee esiin oikeudellisia kysymyksiä, joihin perustuslakivaliokunnan aiempi lausuntokäytäntö ei anna vastauksia. Tältä pohjalta Heikkonen esittääkin kouluja koskevan kysymyksen: Miten kouluissa omaksutut käytännöt ovat yhteen sovitettavissa sen kanssa, että oppilailla on oikeus olla paljastamatta vakaumustaan; Vrt. myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin ratkaisu (24.3.2014) kanteluun, joka koski uskonnon harjoittamista kouluissa. Ratkaisunsa lopussa apulaisoikeuskansleri esitti, että paras perustuslaista johdettu ratkaisu koulutyön järjestämiseen kohdistuvien vaatimusten huomioimiseksi olisi, ettei koulussa lainkaan järjestettäisi opettajien tai muun koulun henkilökunnan taikka seurakunnan työntekijän johtamia tilaisuuksia, joissa on tietyn vakaumuksen mukaista sisältöä. Muun muassa Heikkonen (2014) pitää tätä kantaa oikeudellisesti perusteltuna. Käsitykseni mukaan tärkeää asiassa on löytää kuitenkin optimaalisin ja tasapainoisin eri intressejä vertaileva punnintaratkaisu.

³⁹⁹ Ks. Pellonpää 2005: 475; Kettunen 2012: 59.

tunnustavaa henkilöä tai varmistaa jo etukäteen se, ettei uskonnonvapauden perusoikeuden toteutumisen kannalta ongelmallista tilannetta pääse syntymään.⁴⁰⁰

2.7 Lapsen etu, perhe ja puhevalta

2.7.1 *Lapsen uskonnollisen aseman määräytyminen ja puhevalta oman uskonnonvapautensa käyttämisessä*

Lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991) 7.1 artiklan mukaan lapsi on syntymänsä jälkeen rekisteröitävä. Käytännössä lapsi rekisteröidään joko uskonnollisen yhteisön jäseneksi tai väestörekisteriin maistraatin kautta. Uskonnonvapauslain esitöiden⁴⁰¹ mukaan lapsen uskonnollista asemaa koskevassa sääntelyssä lähtökohtina ovat perheen ja lapsen uskonnollisen yhtenäisyyden tukeminen, lapsen uskonnollisen aseman pysyvyyden ja lapsen myötämääräämisoikeuden turvaaminen sekä alaikäisen suojelu. Laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) 1 ja 4 §:n mukaan lapsen uskonnollisesta asemasta päättäminen on myös lasten huollon piiriin kuuluva asia. Käytännössä se tarkoittaa muun muassa sitä, että huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiansa välillä. Kuitenkin lapsen huoltajalla on oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista.

Uskonnolliseen yhdyskuntaan rekisteröitymisen osalta keskeiseksi asiaksi katsotaan, että rekisteröidyt uskonnolliset yhdyskunnat voivat itse päättää yhdyskunnan jäseneksi liittymisen edellytyksistä.⁴⁰² Alaikäisen lapsen uskonnollinen asema ei

⁴⁰⁰ Ks. Dröge 2003: 83; Ks. myös Heikkonen 2010: 54-55.

⁴⁰¹ KM 2001:1 s. 22

⁴⁰² Suomessa rekisteröintiin liittyy uskonnollisen yhdyskunnan uskonnolliseen luonteeseen kohdistuva arviointi, jonka suorittaa tehtävään asetettu erityinen opetus- ja kulttuuriministeriön asiantuntijalautakunta. Suomessa rekisteröidyksi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi voidaan uskonnonvapauslain (453/2003) 7.1 §:n mukaan hyväksyä ryhmä, jonka tarkoituksena on yksilöllinen, yhteisöllinen ja julkinen uskonnollinen toiminta, joka pohjautuu uskontunnustukseen, pyhinä pidettyihin kirjoituksiin tai muihin yksilöityihin pyhinä pidettyihin vakiintuneisiin toiminnan perusteisiin. Suomessa on tähän asti evätty skientologiakirkon (1995) ja Suomen vapaa wicca-yhdyskunnan sekä Pastafarisen kirkon (2010) tekemät hakemukset. Uskonnollinen yhdyskunta ei täyttänyt näissä tapauksissa joko oppinsa tai toimintansa puolesta asiantuntijalautakunnan näkemystä uskonnosta. Esimerkiksi Heikkosen (2012: 559) mukaan suomalainen käytäntö näyttää tässä suhteessa poikkeavan niistä linjauksista, joita EIT on yleisellä tasolla omaksunut. Ks. esimerkiksi tuomio *Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova* (13.12.2001), jossa pohdittavaksi tuli muun muassa kysymys, voidaanko uskonnoksi itsensä ymmärtävää yhteisöä arvioida ei-uskonnolliseksi. Tapaus koski viranomaisten kieltäytymistä tunnustamasta tiettyä ortodoksista uskontokuntaa maassa, jossa vain tunnustettujen uskonto-

vuoden 2003 uskonnonvapauslain mukaan määräydy enää automaattisesti huoltajien aseman perusteella, vaan lapsen liittymisestä uskonnolliseen yhdyskuntaan ja eroamisesta siitä päättävät lapsen huoltajat. Pääsääntönä on, että lapsen huoltajat tekevät lapsen uskonnollista asemaa koskevat päätökset yhdessä. Tämä vastaa myös lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) lähtökohtia huoltajien yhteistoiminnasta. Lapsen syntymän jälkeisessä tilanteessa voi lapsen huoltajana toimiva äiti kuitenkin yksin päättää lapsen liittymisestä uskonnolliseen yhdyskuntaan, elleivät huoltajat pääse yksimielisyyteen lapsen uskonnollisesta asemasta.⁴⁰³ Lapsen äidin tulee tällöin tehdä lapsen liittymistä koskeva ilmoitus asianomaiselle yhdyskunnalle vuoden kuluessa lapsen syntymästä. Poikkeussääntö koskee vain lapsen syntymän jälkeistä tilannetta, jolloin lapsen uskonnollisesta asemasta ei vielä ole tehty ratkaisua. Kaikista myöhemmistä muutoksista lapsen uskonnolliseen asemaan sen sijaan sopivat ja päättävät molemmat huoltajat yhdessä.⁴⁰⁴ Esimerkiksi KHO katsoi päätöksessään (2004:99), että toisella huoltajalla ei ollut yksinään puhevaltaa päätettäessä lapsen koulunkäyntiin liittyvästä uskonnon opetuksen järjestämisestä. KHO ei ottanut kuitenkaan liiemmästi kantaa siihen, miten lasten opetus oli kyseisessä tapauksessa järjestettävä.

Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mukaan säännöt alaikäisen jäsenyydestä uskonnollisessa yhdyskunnassa pysyvät esityksen mukaan pääosin ennallaan.

---

kuntien uskonnonharjoitus oli sallittu. Tuomioistuimen mukaan käsillä olevassa tapauksessa kirkon tunnustamatta jättämisellä oli siinä määrin kielteiset vaikutukset uskonnonvapauden toteutumisen kannalta, että se oli epäsuhteessa tavoiteltuun tarkoitukseen. Tuomioistuimen mukaan rekisteröinnin epäämiseen liittyvä uskonnonvapauden rajoitus on tuomioistuimen itsensä omaksumien lähtökohtien mukaan mahdollista vain vakuuttavin ja painavin syin. Ks. Scheinin 2004: 46; Heikkonen 2012: 558–559.

⁴⁰³ Uskonnonvapauslain (453/2003) 3 § 2 momentti; Uskonnonvapauslakiehdotuksen 3 §:n (Jäsenyys uskonnollisessa yhdyskunnassa) 2 momentin säännöksen lähtökohtana oli, että lapsen uskonnollisesta asemasta päättäminen olisi lapsen huollon piiriin kuuluva asia samalla tavoin kuin lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta ja muista henkilökohtaisista asioista päättäminen yleensäkin. Siltä osin kuin tässä laissa ei toisin säädetä, noudatettaisiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettua lakia (361/1983). Lapsen uskonnollinen asema ei enää automaattisesti määräytyisi hänen vanhempiensa uskonnollisen aseman mukaisesti, vaan lapsen uskonnollisen aseman muuttamiseen tarvittaisiin molempien vanhempien tai huoltajien suostumus. Lapsen uskonnollisen aseman muuttaminen perustuisi aina huoltajien nimenomaiseen tahdonilmaisuun. Ks. KM 2001:1 s. 23–24; HE 170/2002 vp s. 31–32; Ks. myös SiVL 14/2002 vp s. 2; ks. myös Hokkanen 2011: 46–47.

⁴⁰⁴ ”Yhdessä päättämisen” pääsääntö vastaisi myös lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain lähtökohtia huoltajien yhteistoiminnasta. Ks. HE 170/2002 vp s. 32; Vrt. *Case of Hoffman v. Austria* (23.6.1993, A 12875/87), jossa EIT kumosi Itävallan Korkeimman oikeuden ratkaisun. EIT:n mukaan se, ettei Jehovan todistaksi kääntynyt äiti voinut kasvattaa lastaan sillä perusteella, että roomalais-katolinen kirkko ja laki kielsivät lasten kasvattamisen toisen uskonnon oppien mukaan, loukkasi puolisoiden yhdenvertaisuutta ja merkitsi äitiin kohdistuvaa syrjintää tämän uskonnon perusteella. Katsomuksellisen yhdenvertaisuuden kasvatuksessa on siis toteutettava myös lapsen vanhempien tai laillisten huoltajien välillä.

Uusien säännösten mukaan 12-vuotias ei ilman omaa suostumustaan seuraa vanhempiaan näiden vaihtaessa uskontokuntaa, minkä lisäksi huoltajat päättävät ensisijaisesti yhdessä vastasyntyneen lapsen uskonnollisesta asemasta äidin yksinomaisten määräysvallan ollessa vasta toissijainen.⁴⁰⁵ Perustuslakivaliokunta on kiinnittänyt huomiota tilanteisiin, jotka voivat aiheutua siitä, että määräysvalta siirtyy äidille, jos huoltajat eivät sovi lapsen uskonnollisesta asemasta. Pääsääntö tulee lopulta alisteiseksi äidin kantaan nähden. Toiseen uskontokuntaan kuuluva isä voi perustuslakivaliokunnan mukaan kokea olevansa sukupuoleen perustuvan syrjinnän kohteena. Mikäli puolisoisten erimielisyys koskee vain lapsen uskonnollista asemaa, ei tuomioistuimen toimivalta määrätä asiasta lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain nojalla tarjota tehokasta keinoa. Siksi perustuslakivaliokunta katsoi, että on asianmukaista arvioida uskonnonvapauslain täydentämistä.⁴⁰⁶ Tuomioistuin voi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 9 §:n 3 momentin nojalla päättää tehtävien jaosta huoltajien kesken esimerkiksi niin, että oikeus päättää lapsen uskonnollisesta asemasta uskotaan jollekin tai joillekin huoltajista. Käytännössä oikeus päättää lapsen uskonnollisesta asemasta määräytyisi tällöin tuomioistuimen päätöksen mukaan.⁴⁰⁷

Merkillepantavaa on, että uskonnonvapauslakiehdotuksessa ei uskonnonvapauskomitean mietinnöstä (2001:1) poiketen katsottu tarpeelliseksi ehdottaa rajoitettavaksi sitä, mihin uskonnolliseen yhdyskuntaan huoltajat voivat lapsen liittää. Uskonnonvapauskomitean ehdotuksen mukaan lapsi olisi voitu liittää lähtökohtaisesti vain sellaisen yhdyskunnan jäseneksi, johon huoltajat tai joku huoltajista kuuluu. Tästä lähtökohdasta olisi voitu poiketa, jos tällä olisi turvattu lapsen mahdollisuus saada hänen aikaisemmin saamaansa uskonnollista kasvatusta tai jos lapsi asuu pysyvästi muualla kuin huoltajansa luona. Poikkeussäännösten edellytysten arvioiminen olisi jäänyt tällöin viime kädessä maistraateille. Lapsen huoltajilla voidaan arvioida olevan maistraatteja paremmat edellytykset arvioida,

---

⁴⁰⁵ PeVM 10/2002 vp s. 5, Yksityiskohtaiset perustelut, 1. Lakiehdotus, 3 § (Jäsenyys uskonnollisessa yhdyskunnassa) 1 momentti; Myös lapsen oikeuksia koskevan sopimuksen (SopS 59–60/1991) 18(1) artiklan mukaan ”sopimusvaltiot pyrkivät parhaansa mukaan takaamaan sen periaatteen tunnustamisen, että vanhemmat vastaavat yhteisesti lapsen kasvatuksesta ja kehityksestä. Vanhemmilla tai tapauksesta riippuen laillisilla huoltajilla ja holhoojilla on ensisijainen vastuu lapsen kasvatuksesta ja kehityksestä. Lapsen edun on määrättävä heidän toimintaansa.” Lapsen edusta laajemmin seuraavassa luvussa 2.7.2.

⁴⁰⁶ PeVM 10/2002 vp s. 5–6; HE 170/2002 vp s. 32.

⁴⁰⁷ Mainitun säännöksen nojalla tuomioistuin voi päättää tehtävien jaosta huoltajien kesken esimerkiksi niin, että oikeus päättää lapsen uskonnollisesta asemasta uskotaan jollekin tai joillekin huoltajista. Joskus lapsen uskonnollista asemaa koskeva päätösvalta voidaan lapsen edun mukaisesti uskoa myös huoltajalle, jonka luona lapsi ei asu. Tämä ei uskonnonvapauskomitean ehdotuksen (KM 2001:1) mukaan olisi ollut kuitenkaan mahdollista. Ks. HE 170/2002 vp s. 32–33.

vastaako lapsen liittäminen yhdyskuntaan huoltajien asemasta poiketen kyseisessä tapauksessa lapsen etua. Lapsen vanhemmille tai huoltajille tuli nyt mahdollisuus liittää lapsensa myös muun uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi. Uskonnonvapauskomitean mietinnössä ei kuitenkaan pidetty lapsen kehityksen kannalta perusteltuna sitä, että lapsi voitaisiin lähtökohtaisesti liittää sellaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan, johon hänellä ei ole luontevia yhteyksiä. Joissakin erikoistapauksissa lapsella saattaa komitean mielestä kuitenkin olla luontevat yhteydet myös sellaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan, johon kukaan hänen huoltajistaan ei kuulu.⁴⁰⁸

Tarkoituksena oli säilyttää uskonnollisen aseman pysyvyys myös käytännöllisistä syistä. Eturistiriitatilanteessa on kuitenkin tarkasteltava ensisijaisesti sitä, mikä on lapsen etu kyseisessä tilanteessa. Uskonnonvapauslain (453/2003) 3 §:n 3 momentissa säädetään lapsen myötämääräämisoikeudesta päätettäessä hänen uskonnollisesta asemastaan. Taustalla on myös perustuslain 6 §:n 3 momentti, jonka mukaan lasten tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Uskonnonvapauslain merkittävimpiä uudistuksia olikin lapsen myötämääräämisoikeuden laajentaminen siten, että 12 vuotta täyttäneen lapsen uskonnollista asemaa voidaan muuttaa, liittää uskonnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoittaa eronneeksi siitä vain hänen omalla kirjallisella suostumuksellaan. Kaksitoista vuotta täyttäneen lapsen voidaan yleensä katsoa saavuttaneen sellaisen kypsyyden ja kehitystason, ettei hänen uskonnollista asemaansa ole perusteltua voida muuttaa ilman lapsen omaa suostumusta. Kyseinen ikäraja on sama kuin päätettäessä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta, jota ei saa panna täytäntöön vastoin 12 vuotta täyttäneen lapsen tahtoa. (Uskonnonvapauslain 3 §:n 3 momentin viimeinen lause)⁴⁰⁹

Viisitoista vuotta täyttänyt voi päättää uskonnollisesta asemastaan itse huoltajien kirjallisella suostumuksella. Uskonnonvapauslain esitöiden mukaan päättäessään lapsen uskonnollisesta asemasta tai harkitessaan suostumuksen antamista 15 vuotta täyttäneen lapsen uskonnollisen aseman muuttamiseen huoltajien harkintaa ohjaisivat myös lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 1 §:ssä säädettyt lapsen huollon tavoitteet. Lähtökohtana tulisi siten olla lapsen tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin turvaaminen lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toiveiden mukaisesti. Lapsen liittämistä sellaisen yhdyskunnan jäseneksi, johon hänellä ei ole luontevia yhteyksiä, ei yleensä voida pitää näiden tavoitteiden mukaisena.

⁴⁰⁸ Ks. KM 2001:1 s. 23; HE 170/2002 vp s. 31–33; Ks. myös SiVL 14/2002 vp.

⁴⁰⁹ KM 2001:1 s. 52 (Säätämisyjärjestysperustelut); HE 170/2002 vp s. 33–34, 57; SiVL 14/2002 vp s. 2; Lastensuojelulain (13.4.2007/417) mukaan 12 vuotta täyttäneelle on lain mukaan varattava oikeus tulla kuulluksi. Nieminen 2013: 340.

Tähän on myös uskonnonvapauskomitea viitannut mietinnössään. Henkilö voi täysin itsenäisesti päättää uskonnollisesta asemastaan vasta huoltonsa päätyttyä eli täytettyään 18 vuotta tai mentyään sitä ennen avioliittoon. Kahdeksantoista vuoden ikäraja on katsottu perustelluksi siksi, että valitessaan uskonnollisen yhdyskuntansa tai jäämisen sellaisten ulkopuolelle yksilö päättää kokonaisvaltaisesti maailmankatsomuksestaan, mikä edellyttää yksilöltä tavanomaista suurempaa harkintaa ja kypsyyttä. Myös perheen katsomuksellisen yhtenäisyyden turvaaminen puoltaa kyseistä ikärajaa.⁴¹⁰

Perustuslakivaliokunta hyväksyi säännöt ikärajoista, vaikkakin perustuslain 6 §:n 3 momentin näkökulmasta olisi perusteita puoltaa esimerkiksi 12 ja 15 tai 16 vuoden ikärajoja esityksessä omaksuttujen 15 ja 18 vuoden ikärajojen asemesta.⁴¹¹ Kuitenkin vuoden 1995 perusoikeusuudistusta koskevassa hallituksen esityksessä todetaan, että perusoikeussuoja ei lähtökohtaisesti ole riippuvainen henkilön iästä. Perusoikeusuudistuksella ei tarkoitettu muuttaa oikeusjärjestykseen sisältyviä sääntöjä oikeustoimikelpoisuudesta. Perustuslakivaliokunta totesi lausunnossaan (12/1982 vp), että uskonnonvapaus on kansalaisen iästä riippumaton, mutta käytännössä nuorten alaikäisten kohdalla tätä vapautta ei käytä yksilö itse, vaan hänen vanhempansa tai holhoajansa. Mahdolliset ikärajoihin liittyvät rajoitukset on kuitenkin voitava perustella perusoikeuksien kannalta hyväksyttävällä tavalla, eikä alaikäisten sulkeminen kokonaan perusoikeussäännösten soveltamisalan ulkopuolelle ole sallittua. Myös Suomea sitovissa lapsen asemaa koskevissa kansainvälisissä sopimuksissa, kuten lapsen oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (SopS 59–60/1991) (lyhenne LOS), taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevassa kansainvälisessä yleissopimuksessa ja Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen ensimmäisessä lisäpöytäkirjassa (SopS 18–19/1990) tunnustetaan vanhempien ja laillisten huoltajien oikeus turvata lapsillensa vanhempien vakaumuksen mukainen kasvatus ja opetus.⁴¹²

---

⁴¹⁰ KM 2001:1 s. 23; HE 170/2002 vp s. 33; Lastensuojelulaissa (417/2007) lähdetään siitä, että 15 vuotta täyttäneellä lapsella on itsenäinen puhevalta huoltajan puhevallan ohella (”rinnakkainen puhevalta”). Nieminen 2013: 340.

⁴¹¹ PeVM 10/2002 vp s. 5.

⁴¹² Hallituksen esityksen (309/1993 vp s. 44) mukaan ”perusoikeudet kuuluvat lähtökohtaisesti myös lapsille. Käytännön tilanteissa kysymys saattaa kuitenkin palautua siihen, kuka käyttää perusoikeuksia koskevissa asioissa lapsen puhevaltaa”. Hallituksen esityksen (170/2002 vp s. 33) maininta siitä, että lasta ei ole perusteltua liittää sellaisen yhdyskunnan jäseneksi, johon hänellä ei ole luontevia yhteyksiä, ottaa huomioon kansainvälisten ihmisoikeussopimusten huoltajien vakaumuksen mukaisen jatkuvuuden ja pysyvyyden. Tätä korostettiin myös uskonnonvapauskomitean mietinnössä (2001:1); Ks. Perus- ja ihmisoikeuksien merkityksestä eri ikävaiheissa tarkemmin Nieminen 2006.

2.7.2 Lapsen etu ja uskonnonvapaus uskonnon opetuksessa

Oppilaan oikeuksien näkökulmasta merkille pantavaa on, että Suomen tasavallan perustuslaki ei tunne lapsen edun käsitettä, mutta YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991) artiklassa 3(1) se mainitaan. Lapsen etu on kehittynyt merkittäväksi periaatteeksi myös EIT:n käytännössä – etenkin silloin, kun vastakkain ovat toisaalta sopimuksen turvaama vanhempien perhe-elämän suoja ja toisaalta lapsen oikeudet. Lapsen edun käsite onkin alun perin johdettu lapsen oikeuksien sopimuksen artiklasta 3(1). Esimerkiksi lapsen oikeuksien sopimuksessa (SopS 59–60/1991) lapsen edun käsitteelle on annettu laajempi merkitys: lapsen edun tulee sopimuksen artiklan 3(1) mukaan ohjata kaikkea lainsäätäjän ja hallintoviranomaisen toimintaa sekä yleisellä tasolla että yksittäistapauksessa. Lapsen edun ja ‘lapsen parhaan’ tulisi lähtökohtaisesti ohjata myös kaikkea opetustoimintaa. Eurooppalaisessa ratkaisukäytännössä ei ole tietoisesti haluttu kuitenkaan synnyttää ristiriitoja perheen sisäisesti vanhempien tai laillisten huoltajien ja lasten välille.⁴¹³

Kyseistä artiklaa voidaan pitää koko lapsen oikeuksien sopimuksen eräänlaisena ”sateenvarjoartiklana”, joka on avain koko sopimuksen ymmärtämiseen. Artiklan 3(1) mukaan on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu, kun päätetään lapsen asioista. Sen on myös määrättävä artiklan 18(1) mukaan lapsen kasvatuksesta vastuussa olevien toimintaa. Lisäksi on otettava huomioon kulttuuriset tai muut sopijavaltioon liittyvät olosuhteet, jotka voivat vaikuttaa lapsen edun määrittelyyn. Lapsen edun käsitteen tulkinnatkin voivat vaihdella eri oikeudenaloilla ja erilaisissa kysymyksissä saman oikeudenalan sisällä. Lapsen edun käsitteellinen määrittely on sidoksissa lapsen oikeuksien sopimuksen artikloihin ja lapsen edun mukaista on, että hänelle sopimuksessa turvatut oikeudet toteutuvat mahdollisimman täysimääräisinä. Lapsen etua on lähtökohtaisesti tarkasteltava siis lapsinäkökulmasta. On huomattava, että lapsen edun selvittäminen edellyttää usein lapsen näkemysten huomioon ottamista (LOS artikla 12).⁴¹⁴ Lapsella on sopimuk-

⁴¹³ Esimerkkinä ‘lapsen parhaan’ ja vanhempien oikeuksien sekä perhe-elämän yhteyden kunnioituksen välisestä punninnasta voidaan mainita EIT:n tuomio *Vojnity v. Hungary* (12.2.2013), ”...there had been no exceptional circumstance of his right to justify taking such a radical measure as severing all form of contact and family life between Mr Vojnity and his son.”

⁴¹⁴ Lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991) 3(1) artiklan mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelinten toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu (”the best interests of the child shall be a primary consideration”). Alkuperäisessä lapsen oikeuksien sopimusluonnoksessa lapsen etu liitettiin lapsen fyysiseen, henkiseen, hengelliseen, moraaliseen ja sosiaaliseen kehitykseen; Lapsen oikeuksien sopimuksen artikloissa mainitaan lapsen etu kahdeksan kertaa. Ks. Hakalehto-Wainio 2012a: 58–59; Ks. Todres 1998: 173–175; Hakalehto-Wainio 2011: 515–516; Lapsen edun käsitteestä ks. myös Breen 2002; Hakalehto-Wainio

sen artiklan 13(1) mukaan oikeus ilmaista vapaasti mielipiteensä.⁴¹⁵ Lapsen etua arvioitaessa on kiinnitettävä erityisesti huomiota siihen, miten eri toimenpidenvaihtoehdot ja ratkaisut turvaavat lapselle, esimerkiksi tämän tutkimusaiheen osalta taipumuksia ja toivomuksia vastaavan koulutuksen, mahdollisuuden osallistumiseen ja vaikuttamiseen omissa asioissaan sekä kielellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen taustan huomioimisen. (Lastensuojelulaki (417/2007), 4 § Lastensuojelun keskeiset periaatteet) Käytännössä lapsen edun toteutuminen arvioidaan kussakin yksittäistapauksessa tehtävän kokonaisharkinnan perusteella. Toisinaan eurooppalainen tarkastelu on saattanut paljastaa kansallisesta järjestelmästä myös piirteitä, joiden ongelmallisuutta ei ole ollut helppo havaita kansallisesta sisäisestä näkökulmasta. Oikeudellisissa ratkaisuisa lapsen edunkin osalta on yhä suuremmassa määrin otettava huomioon kulttuurinen ja uskonnollinen moninaisuus.⁴¹⁶

Tämän tutkimuksen osalta on tärkeää ymmärtää, että oikeus opetukseen ja oman uskonnon opetuksen saamiseen on oppilaan subjektiivinen oikeus. Lapsen oikeuksien näkökulmasta on tärkeää huomioida myös lapsen oikeuksien sopimuksen 2 artiklan 2 kohta, jonka mukaan ”sopimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin toimiin varmistaakseen, että lasta suojellaan kaikenlaiselta syrjinnältä ja rangaistukselta, jotka perustuvat hänen vanhempiansa, laillisten huoltajiensa tai muiden perheenjäsentensä asemaan, toimintaan, mielipiteisiin tai vakaumuksiin.” Lasta tulee siis hänen etunsa nimissä suojella tarvittaessa myös hänen omilta vanhemmiltaan. Lapsen ja huoltajan oikeudet tulisi täten tasapainottaa keskenään siten, että molempien oikeudet toteutuvat mahdollisimman optimaalisesti.

2012b: 250; Kilkelly 2000: 87–100; Nieminen 2013: 308; Lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991) 12(1) artiklan mukaan ”sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.” Ks. uskonnonvapaudesta ja lapsen edusta huoltajien sekä lapsen välisessä suhteessa Hokkanen 2011: 35–74.

⁴¹⁵ Kyseisen oikeuden käytölle voidaan YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen artiklan 13(2) mukaan asettaa tiettyjä rajoituksia, mutta vain sellaisia, joista säädetään laissa ja jotka ovat välttämättömiä: a) muiden oikeuksien tai maineen kunnioittamiseksi; tai b) kansallisen turvallisuuden, yleisen järjestyksen (*ordre public*), tai väestön terveyden tai moraalin suojelemiseksi. Myös julkisessa ja kunnallisessa koulussa on erityisesti viimeainittu rajoitus otettava arjen koulutyössä huomioon. Ks. myös artikla 14(3).

⁴¹⁶ Ks. Pellonpää 2009: 1124–1140; Hokkanen 2011: 66–68; Nieminen 2004c: 591–621; Ks. lapsen edusta myös Nieminen 2011: 16.

2.7.3 *Oppilaan huoltajien positiivinen oikeus valita oman vakaumuksensa mukainen opetus*

2.7.3.1 *Opetuksen laadun valinta ja oikeus perustaa yksityisiä kouluja*

Julkisen vallan ja valtion tulee hoitaessaan kasvatuksen ja opetuksen alalla omaksumiaan tehtäviä kunnioittaa kuitenkin myös vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen heidän omien uskonnollisten ja aatteellisten vakaumusten mukainen opetus. Asia on todettu myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) I lisäpöytäkirjan 2 artiklassa. Kyseisen artiklan määräyksessä on ensimmäisen keran sopimustasolla lausuttu vanhempien oikeus valita lapsilleen kasvatuksen ja opetuksen laatu. Määräys ei anna kuitenkaan mahdollisuutta vaatia tietyn vakaumuksen mukaista opetusta, vaan säännös edellyttää julkiselta koulujärjestelmältä suvaitsevaa suhtautumista ja pluralistisia opetussisältöjä. Tämä on tärkeä asia myös monikulttuurisuuden käytännön toteutumisen näkökulmasta koulun toimintaympäristössä. Opetuksen valinnasta Unescon yleissopimuksen syrjinnän vastustamiseksi opetuksen alalla (14.12.1960, SopS 59/1971) 5(1) artiklan b kohta ja lähes samanaikaisesti TSS-sopimuksen (SopS 6/1976) 13 artiklan 3 kohta toteavat, että on tärkeää kunnioittaa vanhempien ja tarvittaessa holhoojain vapautta valita lapsille muitakin kuin julkisten viranomaisten ylläpitämiä oppilaitoksia, mikäli ne täyttävät opetuksen sisällön osalta viranomaisen hyväksymät vähimmäisnormit.⁴¹⁷ Myös YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991) 29 artiklan 2 kohdan mukaan minkään tämän artiklan tai sopimuksen 28 artiklan osan ei pidä tulkita rajoittavan yksilöiden ja yhteisöjen oikeutta perustaa ja johtaa oppilaitoksia edellyttäen kuitenkin aina, että tällaisessa laitoksessa annettussa koulutuksessa noudatetaan kunkin valtion asettamaa vähimmäistasoa. Sopimusvaltiot ovat mainittujen sopimusten mukaan sitoutuneet kunnioittamaan vanhempien ja holhoojien vapautta turvata lapsilleen vakaumustensa mukainen uskonnollinen ja moraalinen kasvatus. Tätä edellytetään myös KP-sopimuksen uskonnonvapautta koskevassa 18 artiklassa ja lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–69/1991) 14.2 artiklassa. Unescon sopimuksen (SopS 59/1971) 5(1) artiklan b-kohdan mukaan ketään ihmistä ei tule pakottaa saamaan vakaumustensa vastaista uskonnollista opetusta.⁴¹⁸

---

⁴¹⁷ Esimerkiksi kansallisella vähemmistöllä on Unescon yleissopimuksen (SopS 59/1971) perusteella oikeus perustaa kouluja. Unescon sopimuksen 2 artiklan mukaan syrjintää ei ole erillisten opetusjärjestelmien perustaminen tai ylläpitäminen muun muassa uskonnollisista syistä. Arajärven mukaan ongelma syntyykin lähinnä kustannusvastausta ja opetuksen tasovaatimuksesta. Arajärvi 1994: 178 ja 2006: 131.

⁴¹⁸ Ks. myös Tuori 2011a: 608.

Tuomion *Kjeldsen, Busk Madsen ja Pedersen* (7.12.1976) yhteydessä Euroopan ihmisoikeustuomioistuin otti kantaa Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan (SopS 18–19/1990) 2 artiklaan, joka koskee kaikkea koulun toimintaa ja kaikkia kouluja. Samassa artiklassa taataan yksityisten koulujen perustamisoikeudet, mutta velvollisuutta yksityiskoulujen tukemiseen sopimus ei synnytä. Näin valtiolle jää asiassa laaja sääntelymahdollisuus. Tuomioistuin piti tärkeänä sitä, että vaihtoehtona oli mahdollisuus opetukseen yksityiskouluissa tai kotiopetukseen.⁴¹⁹ Kyseinen tuomio osoittaa käsitykseni mukaan sen, että opetuksen tulee olla kriittistä sekä moniarvoista ja vanhemmilla tulee olla mahdollisuus organisoida opetus erikseen, joka sisältää periaatteellisen mahdollisuuden myös yksityisopetukseen.⁴²⁰

Perustuslakivaliokunta esitti tulkintansa yksityisten oppilaitosten perustamista ja ylläpitämistä koskevan hallitusmuodon 82 §:n 1 momentista lausunnossaan (13/1982 vp). Valiokunnan mukaan säännös takasi Suomen kansalaisille oikeuden perustaa yksityiskouluja ja muita yksityisiä kasvatustaitoksia.⁴²¹ Kuitenkaan kyseinen vanhan hallitusmuodon pykälä ei edellyttänyt yksityisten koulujen toimimista, vaan yksityisistä aloitteista syntyvien koulujen mahdollisuutta. Näiden koulujen perustamisedellytyksistä ja opetuksen järjestämisestä oli säädettävä lailla.⁴²² Oikeutta antaa ja vastaanottaa uskonnollista opetusta uskonnon harjoittamisen muotona turvaa perustuslain 123 §:n 2 momentin säännös yksityiskouluista, joka sisältää myös lainsäätäjään kohdistuvan toimeksiannon tältä osin.⁴²³ Kysei-

⁴¹⁹ *Kjeldsen, Busk Madsen ja Pedersen v. Tanska* (tuomio 7.12.1976), EIT:n mukaan koulujen sukupuolioletus ei loukannut Euroopan ihmisoikeussopimuksen I. lisäpöytäkirjan 2. artiklan mukaista vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen uskonnollisen tai muun vakaumuksen mukainen kasvatusta ja opetusta; Scheinin 2004: 46; Arajärvi 1994: 180; Ks. myös *Campbell ja Cosans v. Skotlantti* (tuomio 25.2.1982), jossa tuomioistuin totesi Euroopan ihmisoikeussopimuksen I lisäpöytäkirjan 2. artiklan loukkauksen, kun skotlantilaisessa valtionkoulussa oli valittavien vanhempien vakaumuksen vastaisesti käytössä ruumiillinen kuritus kasvatusta tehosteena. Vrt. myös *Efrastiou v. Kreikka* (tuomio 18.12.1996) ja *Valsamis v. Kreikka* (tuomio 18.12.1996); Scheinin 1999d: 365 ja Ojanen & Scheinin 2011d: 432.

⁴²⁰ Ks. Arajärvi 2006: 90–91.

⁴²¹ Tuori 2011a: 621.

⁴²² Suomessa hallitusmuodon 82 §:ssä säädettiin, että oikeudesta perustaa yksityiskouluja ja muita yksityisiä kasvatustaitoksia säädetään lailla. Laki yksityisten koulujen ja kasvatustaitosten perustamisesta ja ylläpitämisestä oli hallitusmuodon tarkoittama yleislaki, joka annettiin ennen hallitusmuodon hyväksymistä. Se antoi mahdollisuuden perustaa kouluja niiden opetusalaista tai -asteesta riippumatta, kunhan lakia ja hyviä tapoja ei loukattu. Arajärvi 2006:188; Arajärven (2006:130) mukaan yksityisen opetuksen järjestäjää koskee esimerkiksi yhtäläisen koulutusmahdollisuuden turvaamisvelvollisuus niin kauan kuin se järjestää opetusta; Yksityisen perusopetusta antavan oppilaitoksen perustaminen on kuitenkin varsin tiukasti säädeltyä. Lahtinen & Lankinen 2013: 48.

⁴²³ Hallituksen esityksen (1/1998 vp s. 178) mukaan perustuslain 123 §:n 2 momentti vastaa asiallisesti aikaisempaa hallitusmuodon 82 §:n 1 momenttia. Säännös ilmaisee myös sen periaatteellisen lähtökohdan ja on valtiosääntöisenä perustana sille, että opetusta voidaan järjestää

sessä momentissa tarkoitettu oikeus järjestää opetusta yksityisissä oppilaitoksissa turvaa niitä opetusta koskevia perusoikeuksia, joita muun muassa perustuslain 11 §:ssä turvattu uskonnonvapaus edellyttää. Perustuslain säännös yksityiskouluista toteuttaa osaltaan niitä ihmisoikeussopimusten määräyksiä, joiden mukaan vanhemmat voivat valita lapsilleen muitakin oppilaitoksia kuin julkisen vallan ylläpitämiä oppilaitoksia.⁴²⁴

Myös Korkein hallinto-oikeus on todennut Espoon kristillisen kannatusyhdistys r.y.:n valitusta koskeneessa päätöksessä (29.12.2006), että perustuslain säännökset (6 §:n 1 momentissa ja 123 §:n 2 momentissa) sekä kansainväliset sopimukset turvaavat vanhemmille oikeuden järjestää lapsilleen opetusta vakaumuksensa mukaan ja oikeuden opetukseen muussakin kuin julkisen viranomaisen perustamassa koulussa. KHO:n mukaan myös esimerkiksi kristillisen koulun kannatusyhdistys voi järjestää tällaista opetusta yksityisopetuksena. Samoin kyseisen oikeuden voidaan perustuslain 11 §:ssä turvatun uskonnonvapauden lisäksi katsoa liittyvän perustuslain 17 §:n 3 momentin säännökseen, jonka mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Käytännössä yksityisiä kristillisiä kouluja tarvitaan esimerkiksi silloin, jos oppilaan vanhemmat tai lailliset huoltajat kokevat, ettei heidän oman uskonnollisen tai vakaumuksellisen taustansa mukaista opetusta ole mahdollisuutta saada tai sitä ei yleisen julkisen koululaitoksen järjestämänä ole tarjolla. Näin kyseinen valinnan vapaus toteuttaa oppilaiden vanhempien positiivista uskonnon ja omantunnon vapautta. Myös YK:n ihmisoikeuskomitea on ottanut yleisessä kannanotossaan kantaa asiaan. Sen mukaan KP-sopimuksen (SopS 7–8/1976) 18(4) artikla sallii kouluopetuksen esimerkiksi uskontojen historiassa ja etiikassa, jos se annetaan neutraalilla ja objektiivisella tavalla. Sen sijaan julkinen koulutus, joka sisältää opetusta tietyn uskonnon tai uskon sisällöstä, on yhteensopimaton 18(4) artiklan kanssa, ellei siihen liitetä ei-syrjivällä tavalla toteutettua mahdollisuutta saada vapautus tai vaihtoehtoja, vanhempien ja huoltajien toiveita vastaavaa opetusta. Tämä on myös EIT:n hyväksymä kanta Euroopan ihmisoikeussopimuksen I lisäpöytäkirjan (SopS 18–

---

myös yksityisesti ylläpidetyissä oppilaitoksissa. Se, että perustamisedellytyksistä ja opetuksen järjestämisestä määrätään lailla, ei kuitenkaan saa supistaa oikeutta yksityiskoulun tai muun yksityisen kasvatustaitoksen perustamiseen asiallisesti merkityksettömäksi, vaan säädettävien rajoitusten tulee olla asiallisia ja perustua yleisen kasvatus- ja sivistystarpeen vaatimuksiin sekä pyrkimykseen turvata asianmukainen opetuksen taso. Ks. Tuori 1999a: 524 ja 2011a: 620–621; Lahtinen & Lankinen 2009: 36, 86–87 ja 2013: 95–96; YK:n ihmisoikeuskomitean yleiskommentti 22/48/1993, kappale 6; Ojanen & Scheinin 2011d: 430.

⁴²⁴ Lahtinen & Lankinen 2009: 36.

19/1990) 2 artiklasta. Opetuksen on kunnioitettava myös uskonnottomien huoltajien vakaumusta.⁴²⁵

Merkittävää on, että YK:n ihmisoikeuskomitea on ottanut KP-sopimuksen (SopS 7–8/1976) yhdenvertaisuutta koskevaan 26 artiklaan tulkinnan, jonka mukaan valtioilla ei ole velvollisuutta antaa samaa tukea yksityisille kouluille, kunhan julkisen koulutuksen preferointi on hyväksyttävää ja perustuu objektiivisiin seikkoihin.⁴²⁶ Keskeisenä lähtökohtana on kuitenkin pidettävä vanhempien tai laillisten huoltajien positiivista oikeutta vakaumuksensa mukaiseen opetukseen.⁴²⁷

Moniin Euroopan maihin verrattuna Suomessa on ollut melko vähän uskonnolliselta pohjalta toimivia yksityiskouluja, joissa olisi ollut vahva uskonnon ja vähemmistöidentiteetin asema. Suomessa on joitakin yhteiskristilliselle pohjalle perustuvia kouluja, joissa uskonnonopetuksen ja uskonnollisen kasvatuksen asema on vahva. Pääsääntöisesti vähemmistöjen uskonnonopetus on pyritty järjestämään osana yhteiskunnan ylläpitämien ja valtion taloudellisesti tukemien koulujen normaalia toimintaa.⁴²⁸ Kotiopetuksella ei sen sijaan katsota olevan yhteyksiä oppivelvollisuuteen, eikä se ole viranomaisten valvonnan alainen siinä merkityksessä kuin julkinen ja yksityinen kouluopetus.⁴²⁹ Kotiopetuksenkin on noudatettava valtakunnassa yleisesti hyväksytyjen opetussuunnitelmien sisältöjä ja tavoitteita. Valtioneuvoston ehdotuksessa perusopetuksen tavoitteita ja tuntijakoa kos-

---

⁴²⁵ Ks. asiaan liittyen YK:n ihmisoikeuskomitean tapaus *Hartikainen v. Finland*, Communication No. 40/1978, U. N. Doc, CCPR/C/OP/1 at 74 (1984), jossa ratkaisussa opetus tuli YK:n ihmisoikeuskomitean mukaan organisoida uudelleen neutraalilla ja objektiivisellä tavalla, joka kunnioittaa myös niitä vanhempia tai laillisia huoltajia, jotka eivät usko mihinkään uskontoon. Ks. Ojanen & Scheinin 2011d: 431; Uusien koululakien myötä tunnustuksellisen uskonnonopetuksen vaihtoehdoksi tuli pitkälti kyseisen valituksen seurauksena elämäkatsomustietoniminen oppiaine. Ks. asiasta tarkemmin Scheinin 1989: 283–331; Ks. Lahtinen & Lankinen 2013: 95–96.

⁴²⁶ Ks. UN Doc. CCPR/C/40/D/298–299/1988; Perusopetuslain (628/1998) mukaan yksityisten (ja valtion) järjestämä perusopetus on määrältään vähäinen poikkeus kunnan järjestämään opetukseen verrattuna. Ks. Lahtinen & Lankinen 2013: 49.

⁴²⁷ Esimerkiksi Arajärven mukaan täytyy aina olla mahdollista valita maksuton vaihtoehto, joka ei pakota vakaumuksen vastaiseen opetukseen, vaan sallii siitä vapautumisen. Ks. Arajärvi 1994: 181–182.

⁴²⁸ Kallioniemi 2005a: 18–19.

⁴²⁹ Emt.; Jo Mechelinin senaatin hallitusmuotoehdotuksen 89 §:n 3 momentissa ehdotettiin HM 82 §:n 2 momenttia vastaavasti, että kotiopetus ei ole viranomaisten valvonnan alainen. Kyseinen ehdotus sisältyi myös perustuslakikomitean mietintöön ja kaikkiin hallitusmuotoa koskeviin hallituksen esityksiin. Ks. KM 1917: 11, Mechelinska Senaten, Valtiopäiväasiakirjat 1917 II vp, Asiakirjat I ja III, Valtiopäiväasiakirjat 1918 ylim. vp, Asiakirjat, Valtiopäiväasiakirjat 1919 vp, Asiakirjat I ja V sekä Liitteet I; Arajärvi 1994: 108–109.

kevaksi valtioneuvoston asetukseksi 1 §:ssä (Soveltamisala) korostetaan sitä, että tavoitteita tulisi toteuttaa oppiainerajat ylittäen.⁴³⁰

On huomattava, että opetuksen järjestämisluvan myöntämisedellytykset on määriteltä ja valtioneuvosto tekee oman harkintansa perusteella opetuslupia koskevat päätökset. Opetusluvan myöntämisen edellytyksistä on säädetty perusopetuslain (628/1998) 7 §:n 1 momentissa, jonka mukaan valtioneuvosto voi myöntää rekisteröidylle yhteisölle tai säätiölle luvan perusopetuksen, esiopetuksen, lisäopetuksen ja maahanmuuttajille tarkoitetun perusopetukseen valmistavan opetuksen järjestämiseen. Luvan myöntämisen yleisinä edellytyksinä on, että hakijalla on ammatilliset ja taloudelliset edellytykset opetuksen asianmukaiseen järjestämiseen. Opetusta ei saa järjestää taloudellisen voiton tavoittelemiseksi. Tämän lisäksi järjestämisluvan myöntämisen erityisenä edellytyksenä on, että opetuksen järjestäminen perustuu erityiseen koulutus- ja sivistystarpeeseen ja että hakijana toimiva rekisteröity yhteisö tai säätiö ja kunta, jossa opetusta järjestetään, ovat sopineet asiasta. Tosin perusopetuslain 7 §:n perusteella opetuksen järjestämislupa voidaan myöntää eräissä tapauksissa myös ilman kunnan kanssa tehtävää sopimusta. Tällöin on kysymys sellaisista hyväksyttävistä koulutustarpeista, joihin vastaaminen ei ole minkään yksittäisen kunnan intressi. Opetuksen järjestämislupassa määrätään ne kunnat, joissa opetusta järjestetään, opetuskieli, erityinen koulutustehtävä, koulutuksen järjestämismuoto sekä muut koulutuksen järjestämiseen liittyvät asiat.⁴³¹ Opetuksen järjestämislupahakemusten arvioinnin yhteydessä on esiin nousut erityisesti sen seikan tutkiminen, missä määrin elämäkatsomuksellista ainesta on sisällytetty muiden oppiaineiden sisältöihin. Valtioneuvoston asetuksen perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta (422/2012) 3 §:n mukaan toiminnan, kasvatuksen ja opetuksen tulee noudattaa perusopetukselle asetettuja tavoitteita, sitouttamatta tiettyyn ope-

---

⁴³⁰ Lisäyksellä pyritään parantamaan valtakunnallisten tavoitteiden vaikuttavuutta ja varmistamaan, että opetussuunnitelman perusteet ja niissä määritellyt aihekokonaisuudet ovat valtakunnallisten tavoitteiden mukaiset. Samalla monikulttuurisuusnäkökulma voisi opetussuunnitelmien aihekokonaisuuksien kautta tulla paremmin integroiduksi eri oppiaineiden opetukseen. Ks. Valtioneuvoston asetus (422/2012).

⁴³¹ Ammatillisilla edellytyksillä tarkoitetaan esimerkiksi sitä, että opetuksen järjestäjällä on tarpeeseen soveltuvat koulutilat ja opetusvälineet, riittävä määrä kelpoisuusvaatimukset täyttäviä opettajia ja edellytykset huolehtia opintososiaalisten etujen, kuten kouluaterian, järjestämisestä. Taloudellisia edellytyksiä harkittaessa lähtökohtana voidaan pitää sitä, että opetuksen järjestämisestä aiheutuvat käyttökustannukset rahoitetaan perusopetuksen yksikköhinnan mukaisella rahoituksella. Huomiota tulee tällöin kiinnittää yhteisön tai säätiön yleiseen taloudelliseen asemaan, kuten velkojen määrään sekä kykyyn selvittää käyttömenojen rahoituksesta pitkällä aikavälillä. Tähän vaikuttaa muun muassa arvioitu oppilasmäärä sekä koulutiloista aiheutuvat käyttökustannukset. Ks. Lahtinen & Lankinen 2013:48–49, 97–98; Ks. myös Tuori 1999a:525.

tuksen taustalla olevaan maailmankatsomukseen tai kasvatustajärjestelmän taustalla olevaan arvo- ja kasvatustajärjestelmään. Myös yksityistä koulua koskevat samat tavoitteet kuin julkista kunnallistakin koulua, jotka sen pitää saavuttaa. Yksityisten koulutuksen järjestäjien opetuksen järjestämisluvan osalta hakijoita tulee kohdella yhdenvertaisesti.⁴³²

2.7.3.2 *Kristilliset ja erityiseen maailmankatsomukseen tai kasvatustajärjestelmään perustuvat koulut*

Kristillisten koulujen olemassaolon oikeutusta on perusteltu muun muassa sillä, että positiivisten vaikutustensa osalta lasten maailmankuva rakentuu kristillisissä kouluissa suomalaisen yhteiskunnan perusarvoille. Kristillisten koulujen uskonnon opetuksen osalta on kysymys lähinnä kristillisiin arvoihin perustuvasta kasvatuksesta ja opetuksesta. Opetushallitus on myös muistionsa (22.10.2002) johdannossa lausunut, että ”opetusministeriö on opetuksen järjestämisluvissa määrännyt kristillisille kouluille erityisen tehtävän: kouluissa annetaan kristillisiin arvoihin perustuvaa kasvatusta ja opetusta”. Erityiseen maailmankatsomukselliseen tai kasvatustajärjestelmään perustuvassa opetuksessa noudatetaan opetushallituksen (16.1.2004) hyväksymiä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita sekä niitä täydentävää erityisen koulutustehtävän mukaista ja erityiseen pedagogiseen järjestelmään tai periaatteeseen perustuvaa opetusta koskevaa määräystä.⁴³³ Suomessa toimii esimerkiksi juutalainen koulu ja Suomen adventtikirkon kouluja, joissa opetus ei pohjautu luterilaisuuteen. Lisäksi Suomessa toimii muiden muassa yksityisiä Steiner-kouluja, joiden opetuksen taustalla on antroposofinen maailmankuva.⁴³⁴

Perustuslakivaliokunta on uskonnon opetusta koskevassa mietinnössään (10/2002 vp s. 4) todennut, ettei lainsäädäntö aseta estettä sille, että maailmankatsomuksellisissa kouluissa eri aineiden opetukseen kuuluu koulujen ominaisuutensa mukaisesti läpäisyperiaatteella katsomuksellista ainesta. Opetussuunnitelman perusteiden mukaan opetuksen perusteena olevien arvojen tulee välittyä opetuksen tavoitteisiin ja sisältöihin sekä jokapäiväiseen toimintaan. Valtioneuvoston asetuksen

---

⁴³² Opetushallituksen lausuntojen mukaan kristillisten koulujen opetussuunnitelmat olivat usein olleet hyvin vahvasti uskontoon sitoutuneita, eivätkä ne vastanneet vuonna 2004 hyväksytyjä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita. Sitoutumisen aste on ollut tällöin sellainen, että oli ollut perusteltu syy epäillä perusopetuksen yhdenvertaisuuden tavoitteiden toteutumista. Ks. Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri Nils Wirtasen päätös kanteluun kristillisten koulujen perusopetuksen järjestämislupien käsittelystä (28.2.2007).

⁴³³ Ks. Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako 2012 s. 14.

⁴³⁴ Ks. Scheinin 1989: 307–308.

(422/2012) 3 §:n mukaan erityiseen maailmankatsomukseen perustuvia arvoja, tietoja, taitoja ja valmiuksia painottavaa opetusta voidaan antaa läpäisyperiaatteella. Asetuksen 10 §:ssä, joka koskee erityisen koulutustehtävän saaneen opetuksen järjestäjän antamaa opetusta koskevia erityissäännöksiä, säädetään, että ”perusopetuslain 7 §:n 3 momentin mukaisen erityisen koulutustehtävän saaneen opetuksen järjestäjän antamassa opetuksessa voidaan poiketa 6 (oppivelvollisille annettavan perusopetuksen tuntijako) tai 7 §:stä sen mukaan kuin opetuksen järjestämisluvassa määrätään”.

Ongelmana tällä hetkellä on tulkinnan ristiriitaisuus ja selkiintymättömyys. Vaikka maailman- tai elämäkatsomuksellinen aines ei saisi pois sulkeakaan mitään lain, asetuksen ja opetussuunnitelman perusteiden edellyttämiä tavoitteita ja sisältöjä, niin maailmankatsomuksellisten tavoitteiden ja sisältöjen tulisi kulkea opetuksessa rinnalla läpileikkaavasti.⁴³⁵ Ongelmaksi näyttää myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin mukaan jäävän se seikka, miten kristillisen koulun opetussuunnitelma tulisi laatia tai mitä se voi sisältää, jotta se yhtäältä täyttää perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2004 asetetut vaatimukset perusopetuksen tavoitteiden ja yhtenäisyyden osalta. Toisaalta avoimeksi jää myös kristilliseen maailmankatsomukseen perustuvan opetusaineksen sisältö, jotta kristillinen koulu ylipäättänsä erottuu kunnan koulujärjestelmään kuuluvasta koulusta. Tähän ei saa apulaisoikeuskanslerin mukaan oikein johtoa perustuslakivaliokunnan mietinnöstäkään. Apulaisoikeuskanslerin mielestä avoimeksi jää asiaa koskevan sääntelyn ja opetussuunnitelman sisällön harkinnanvaraisuuden johdosta se seikka, missä määrin kristillisen koulun opetussuunnitelmaan voi sisältyä katsomuksellista ainesta. Tämän johdosta hän esitti opetusviranomaisen harkittavaksi, olisiko aihetta tarkemmin selvittää asiaa siinä tarkoituksessa, että opetuksen järjestämisluvan hakija jo koulun opetussuunnitelmaa laatiessaan pystyisi ennakoimaan, miten eri aineiden opetuksen yhteydessä voidaan esittää *läpäisyperiaatteella* katsomuksellista ainesta, ilman että perusopetuksen yhdenvertaisuustavoitteet vaarantuvat.⁴³⁶ Käsitelmäni mukaan *maailmankatsomuksellisen aineksen sisällön* avaaminen ja yksilöinti esimerkiksi perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa voisi käytännössä selkiyttää tilannetta. Kyseinen aines ei saisi julkisessa perusopetuksessa olla kuitenkaan tietyn uskonnollisen yhdyskunnan tai katsomuksen oppeja tukevaa tai siihen ohjaavaa ja sen intressejä edistävää.

---

⁴³⁵ Läpäisyperiaatteella mukana oleva katsomuksellinen aines ei saisi kuitenkaan sulkea mitään lain, asetuksen ja opetussuunnitelman perusteiden edellyttämiä tavoitteita tai sisältöjä, vaan maailmankatsomuksellisen sisällön tulisi kulkea opetuksessa rinnalla. Tulevaisuuden perusopetus 2012 s. 14, 33.

⁴³⁶ Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös 28.2.2007.

3 PERUSKOULUN USKONNON OPETUS

3.1 Suomalaisen koulun perusopetuksen kokonaisuus

3.1.1 *Koulun ja perusopetuksen tehtävä sekä yleiset tavoitteet*

Aluksi on korostettava, että perusopetuksen tulee olla mahdollisimman laajasti yhteiskunnassa ilmenevien eri maailman- ja elämänkatsomusten hyväksyttävissä. Sama koskee yhteiskunnan tukemia oppilaitoksia, jotka täyttävät julkisten oppilaitosten tehtävää.⁴³⁷ Koulun tehtävä määrittyy nykyään moniuskontoisesta oppimisympäristöstä käsin. Tämä on huomioitava erityisesti opetussuunnitelmien perusteiden tavoitteissa, sisällössä ja arvopohjassa, ihmis- ja oppimiskäsityksessä sekä koulun koko toimintakulttuurissa. Koulun tehtävänä on nyky-yhteiskunnassa ja eurooppalaisessa kontekstissa kasvattaminen ennemminkin moniarvoisuuteen ja pluralismiin sekä suvaitsevaisuuteen, eikä vain yhden ajattelu- tai katsomusmallin toteuttamiseen. Koulun tehtävänä on synnyttää oppilaissa suvaitsevaisuutta ja kunnioitusta erilaisen näkemyksen omaavia kohtaan, jossa tehtävässä koulu ei voi jäädä vain objektiivisen tiedon jakajan asemaan, vaan sen on sitouduttava pyrkimykseen lisätä suvaitsevaisuutta. Asia on erittäin keskeinen myös monikulttuuristuvassa koulussa. Koulun tehtävänä on tukea myös todellisen kasvatuksen kumppanuuden vahvistamista, edistää kotien osallistumista ja vanhempaintoimintaa koulussa.⁴³⁸

Opetus sekä kasvatus tulee järjestää perusopetuslain (628/1998) 3 §:n mukaan yhteistyössä kotien ja huoltajien kanssa siten, että jokainen oppilas saa oman ikäkauden ja edellytysten, yksilöllisen kasvun ja kehitystasonsa sekä tarpeidensa mukaista opetusta, ohjausta ja tukea. Myös oppilaiden huoltajille tulee tarkoituksenmukaiseksi katsottavalla tavalla tarjota mahdollisuus tulla kuulluksi tehtäessä koulun toimintaan yleisesti vaikuttavia päätöksiä.⁴³⁹ Monikulttuuristuvassa kou-

⁴³⁷ Arajärvi 2006: 100.

⁴³⁸ Ks. POPS 2004; Markku Pyysiäinen ottaa esimerkiksi Ruotsin uskontotiedon opetussuunnitelman, jossa oppilaille on tarjottava mahdollisuus omaehtoiseen sitoutumiseen. Ks. LGr 1969 I, 42; Pyysiäinen. M. 1982: 91; Lahtinen & Lankinen 2013: 462.

⁴³⁹ Koulunuudistustoimikunta (1966:A 12, 14–15) asetti peruskoulun tavoitteeksi luoda perusta nuoren ihmisen kehittymiselle *kulttuuri-ihmiseksi*, jota luonnehtivat seuraavat asiat: Hän kykenee omaksumaan itselleen yleismaailmallisen henkisen sivistyspääoman, pystyy yhteistyöhön muiden ihmisten kanssa ja kehittyy ehjäksi, itsenäiseksi ja arvostelukykyiseksi persoonallisuudeksi. Koulunuudistustoimikunnan mukaan kulttuuri-ihmisen toimintaa ohjaa uskonnollisten, eettisten ja esteettisten arvojen kunnioittaminen. Kulttuuri-ihmisen tulee ymmärtää, että ihmisillä voi olla erilainen elämänkatsomus ja että omasta käsityksestä eroavien ajatusten sal-

lussa yhä tärkeempää on yhteistyö koulun ja oppilaan kodin välillä, joka on ilmaistu perusopetuslain 3 §:ssä yleisellä tavalla. Opetuksen järjestäjät päättävät kuitenkin yhteistyön tavoista ja muodosta. Säännös edellyttää, että yhteistyötä joka tapauksessa tehdään, vaikka käytännössä koulun ja kodin yhteistyö suunnitellaan ja toteutetaan koulussa.⁴⁴⁰

Perusopetuksen tehtävänä on antaa tarpeellista yleissivistävää peruskoulutusta. Perusopetuslain soveltamisalan piiriin kuuluvan opetuksen tavoitteista säädetään lain (628/1998) 2 §:ssä, jonka 1 ja 3 momentin mukaan laissa tarkoitetun opetuksen tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen sekä antaa heille elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja. Opetuksen tulee lisäksi edistää sivistystä ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä oppilaiden edellytyksiä osallistua koulutukseen ja muutoin kehittää itseään elämänsä aikana.⁴⁴¹

Myös perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2004) määriteltyjen tavoitteiden lisäksi valtioneuvoston antamassa asetuksessa (422/2012) määritellään tavoitteet esiopetukselle, perusopetukselle, lisäopetukselle ja perusopetukseen valmistavalle opetukselle sekä perusopetuksen tuntijako. Valtioneuvoston asetuksen 2 luvun 2 §:n mukaan opetus edistää kulttuuristen sekä aatteellisten, maailmankatsomuksellisten ja uskonnollisten perinteiden sekä länsimaisen humanismin perinteen tuntemista ja ymmärtämistä.⁴⁴² Julkisen vallan⁴⁴³ ylläpitämät oppilai-

---

liminen kuuluu kulttuurimme perussääntöihin. KM 1966:A12, 17; Saine 2000: 128; Ubani 2013a: 63; Ks. myös Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako 2012 s. 73; Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean (KM 1970: A 4 s. 42–44) mukaan oppilaiden tulee perehtyä uskonnolliseen traditioon ja myös muiden uskontojen uskonnollisen ja eettisen julistuksen sisältöön niiden omista edellytyksistä käsin ja kiinnittäen huomiota uskonnon laajempaan kulttuuritaustaan; Saine 2000: 130; Lahtinen & Lankinen 2013: 47, 316, 461.

⁴⁴⁰ Perusopetuslain (628/1998) 3 § Opetuksen tavoitteet; Ks. Lahtinen & Lankinen 2009: 111 ja 2013: 122; POPS 2004: 22.

⁴⁴¹ POPS 2004: 14; Lahtinen & Lankinen 2013: 118; Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako 2012 s. 73; Sivistyneen ihmisen tulee muun muassa kyetä tekemään päätöksiä tietoon perustuvan harkinnan ja eettisen pohdinnan perusteella. Sivistykseen katsotaan kuuluvan myös kansalaisen taidot, joiden tehtävänä on tukea oppilaan identiteetin kehittymistä ja syventää oppimista. Ks. Lahtinen & Lankinen 2013: 461.

⁴⁴² Lahtinen & Lankinen 2013: 47; Ks. POPS 2004; Valtioneuvoston asetuksen (422/2012) 3 §:ssä säädetään tarpeellisista tiedoista ja taidoista, jota sisältävät muun muassa uskontojen ja elämäntutkimusten tuntemisen sekä eettisyyden ja eettisen ajattelun vahvistamisen. Merkille pantavaa on, että toiminnan, kasvatuksen ja opetuksen tulee noudattaa perusopetukselle asetettuja yleisiä kasvatustavoitteita ja opetukselle asetettuja tavoitteita, sitouttamatta tiettyyn opetuksen taustalla olevaan maailmankatsomukseen tai kasvatusjärjestelmän taustalla olevaan arvo- tai kasvatusopilliseen näkemykseen. Kyseisellä asetuksella kumottiin Helsingissä 20 päivänä joulukuuta 2001 annettu valtioneuvoston asetus (1435/2001) perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta; Perusopetuslain 14.2 §:n mukaan Opetushallitus päättää perusopetuksen eri oppiaineiden ja aihekokonaisuuk-

tokset tarjoavat kaikille yhdenvertaisen mahdollisuuden opetuksen saamiseen. Perusopetuksen tavoitteena onkin turvata riittävä yhdenvertaisuus koulutuksessa maan eri osissa. Perusopetuslaki (628/1998) ja erityisesti sen 3 § lähtee siitä, että perusopetuksessa tulee hyvin pitkälle noudattaa valtakunnallisesti yhtenäisiä periaatteita. Kyseisessä perusopetuslain pykälässä käytetty ilmaus ”valtakunnallisesti yhtenäisistä perusteista” korostaa perusopetuksen yhtenäiskoululuonnetta.⁴⁴⁴ Valtioneuvoston asetuksen (422/2012) 4 §:ssä säädetään myös koulutuksellisen sekä sivistyksellisen tasa-arvon edistämisestä ja elinikäisestä oppimisen edistämisestä.

Oikeudesta koulutukseen on kouluopetusta ajatellen säädely esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) 1. lisäpöytäkirjan 2. artiklassa, joka on otsikoitu ”Oikeus koulutukseen”.⁴⁴⁵ YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen (10.12.1948) 26 artiklan ensimmäisen virkkeen mukaan jokaisella on oikeus saada opetusta. Kyseinen määräys on ymmärrettävä periaatteelliseksi pohjaksi opetusta koskevien ihmisoikeuksien käsittelyssä. Oikeus opetukseen on perustuslain 16.1 §:n, perusopetuslain (628/1998) 30 §:n ja lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen (SopS 59–60/1991) 28 artiklan mukaan myös oppilaiden perus- ja ihmisoikeus.⁴⁴⁶

Perustuslain 16 §:n 1 momentin mukaan jokaisella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Perusopetuksen maksuttomuus merkitsee hallituksen esityksen (309/1993 vp) perustelujen mukaan sitä, että opetusta on voitava saada ilman op-

---

sien, oppilaanohjauksen ja muun perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen tavoitteista ja keskeisistä sisällöistä sekä kodin ja koulun yhteistyön ja oppilashuollon keskeisistä periaatteista ja opetustoimeen kuuluvan oppilashuollon tavoitteista (opetussuunnitelman perusteet). Ks. Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako 2012 s. 11, 14, 17.

⁴⁴³ Ks. HE 309/1993 vp s. 26–27; Käytännössä julkisen vallan velvoitteet kohdistuvat sivistystoimessa ennen muuta valtioon ja kuntiin sekä kuntayhtymiin. Arajärvi 2006: 49.

⁴⁴⁴ Ks. Perusopetuslain (21.8.1998/628) 2 § Opetuksen tavoitteet ja 3 §; Ks. Lahtinen & Lankinen 2013: 121.

⁴⁴⁵ Arajärven (2009: 406) mukaan oppivelvollisuuden kannalta sen tulkinnassa on kaksi mielenkiintoista piirrettä. Artiklan ei ensinnäkään katsota kieltävän oppivelvollisuutta, eikä se toisaalta aseta valtiolle velvollisuutta suojella vakaumusta, joka johtaisi siihen, että lapselta evätään oikeus koulutukseen. Ks. myös Pellonpää 2005: 576–578.

⁴⁴⁶ Perusopetuslain (628/1998) 30 §:n mukaan opetukseen osallistuvalla on työpäivinä oikeus saada opetussuunnitelman mukaista opetusta sekä oppilaanohjausta. Kyseinen oikeus tarkoittaa sitä, että opetus on järjestettävä sisällöllisesti lainsäädännön, valtioneuvoston antamien koulutuksen yleisiä valtakunnallisia tavoitteita, tuntijakoa ja yhteisiä opintoja koskevien asetusten ja päätösten, tutkintojen laajuutta ja rakenteita koskevien opetusministeriön päätösten sekä Opetushallituksen päättämien opintosuunnitelman ja tutkintojen perusteiden mukaisesti. TSS-sopimuksen (SopS 6/1976) 13 artikla ja lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991) 28 artikla sisältävät pakollista opetusta koskevan määräyksen, jossa suomalaisittain on kyse oppivelvollisuudesta. Arajärvi 2009: 406; Lahtinen & Lankinen 2013: 308–309.

pilaalle aiheutuvia kustannuksia.⁴⁴⁷ Myös kansainväliset ihmisoikeussopimukset kuten YK:n lapsen oikeuksien sopimus (SopS 59–60/1991) turvaavat alkeisopetuksen maksuttomuuden. Perustuslain 16.1 §:ssä säädetyn perusopetuksen maksuttomuus luonnehtii omalta osaltaan opetuksen saamisen yhdenvertaisuutta ja mahdollisuutta kaikille. Tässä mielessä kysymys on oppilaan subjektiivisesta oikeudesta opetukseen. Subjektiivisen oikeuden määritelmän mukaisesti henkilöllä on tällöin oikeus vaatia kyseistä toimenpidettä tai rahamäärää, eikä muilla ole oikeutta estää häntä saamasta sitä. Julkisen vallan kannalta subjektiivinen oikeus merkitsee yleensä velvoitetta muun muassa määrärahasidonnaisuudesta riippumatta toteuttaa subjektiivinen oikeus.⁴⁴⁸

Esimerkiksi Eduskunnan apulaisoikeusasiamies Maija Sakslin puuttui keväällä 2013 saadun tiedon perusteella kaikille kouluikäisille lapsille järjestettävään perusopetukseen. Oli käynyt ilmi, että kaikille kouluikäisille lapsille ei ollutkaan järjestetty perusopetusta, koska heillä ei ollut kotikuntaa Suomessa. AOA piti tätä perustuslain ja lapsen oikeuksien sopimuksen vastaisena menettelynä. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen mukaan lapsella on oikeus saada maksutonta perusopetusta, vaikka hän ei asu pysyvästi kunnassa tai kunta ei ole hänen kotikuntansa. AOA:n kannanoton seurauksena opetus- ja kulttuuriministeriö ilmoitti päättäneensä tehostaa kunnille ja aluehallintovirastoille suunnattavaa opetusta niin, että ne tulkitsevat lakia oikein. AOA katsoo, että perustuslain mukaan kuntien velvol-

---

⁴⁴⁷ Perusopetuksen maksuttomuus on taattava, eikä varattomuus saa estää opetuksen saamista. Ks. HE 309/1993 vp s. 64; Perustuslain 16 §:ssä säädetystä maksuttomasta perusopetuksesta säädetään tarkemmin perusopetuslain (628/1998) 31 §:ssä, jonka mukaan opetus ja sen edellyttämät oppikirjat ja muu oppimateriaali sekä työvälineet ja työaineet ovat oppilaalle maksuttomia. Kyseisen säädöksen mukaan myös perusopetuksen yhteydessä järjestettävä esiopetus ja lisäopetus sekä perusopetukseen valmistava opetus ovat oppilaalle maksuttomia. Kunta voi kuitenkin perusopetuslain 48 f §:n mukaan periä kuukausimaksua perusopetuslain mukaisesta aamu- ja iltapäivätoiminnasta, jota se järjestää 1. ja 2. vuosiluokan oppilaille ja erityistä tukea saaville oppilaille. Lahtinen & Lankinen 2013: 317; Opetuksen maksuttomuus on Arajärven (2006: 94) mukaan sekä sivistyksellinen että taloudellinen ja sosiaalinen perusoikeus; Ks. myös Lahtinen & Lankinen 2013: 45.

⁴⁴⁸ Arajärven (2006: 91) mukaan kyseessä on subjektiivinen oikeus PeL 16.1 §:n säännöksen molempiin osiin, perusopetukseen ja maksuttomuuteen. Oikeutta ei ole kyseisessä pykälässä rajoitettu mihinkään ikään tai muuhun perusteeseen; Pääosa subjektiivisista oikeuksista on toteutettu tavallisella lainsäädännöllä, vaikka perustuslaissa on kaksi TSS-oikeuksiin kuuluvaa subjektiivista oikeutta. Subjektiivinen oikeus sitoo myös toteuttavan organisaation, tavallisimmin kunnan, voimavaroja ja on tältä kannalta valtiosuuslainsäädännön periaatteiden vastainen. Yleisenä tavoitteena Arajärven mukaan on se, että kunta voi varsin pitkälle itse päättää niin omien voimavarojensa kuin valtiolta saamiensa varojen käytöstä. Arajärvi 2006: 41–42 ja 81; Toisaalta subjektiiviset oikeudet voivat antaa myös helposti kuvan oppilaan yksipuolisista erillisistä oikeuksista. Toteutuakseen subjektiiviset oikeudet ja koulutuksen järjestäjien velvoitteet vaativat huomattavia voimavaroja. Pahimmassa tapauksessa ne saattavat jäädä ideaalista tavoitetta kuvaaviksi oikeuksiksi, jolloin lainsäädännön legitimiisyys kärsii. Lahtinen & Lankinen 2013: 470.

lisuus järjestää perusopetusta on laaja. Perusopetuslaki ei edellytä, että lapsen asuminen kunnassa olisi pysyvää tai että kunnan tulisi olla kotikuntalain mukaan määräytyvä lapsen kotikunta.⁴⁴⁹ Perusopetuslain (628/1998) soveltamisalasta on myös todettava, että perusopetuslakia sovelletaan myös muille aikuisille annettavaan perusopetukseen. Perustuslain 16.1 §:n säännös ei kuitenkaan rajaa oikeutta perusopetukseen vain oppivelvollisille tai muutoin tietyn ikäisille.⁴⁵⁰

3.1.2 *Oppivelvollisuus ja perusopetuksen järjestäminen*

Oppivelvollisuuden säätäminen ja koulun käynnin yleistyminen tämän vuosisadan alussa voidaan nähdä liittyvän suurempaan yhteiskunnalliseen muutokseen. Yhteiskunnan eriytyessä, kodin ulkopuolisen ansio- ja palkkatyön yleistyessä, työssä tarvittavia taitoja ei opittu pelkästään omassa elämänpiirissä.⁴⁵¹ Vuonna 1906 senaatti asetti erityisen oppivelvollisuuskomitean, joka työskenteli Mikael Soinisen johdolla. Valtiollisten olojen sekavuuden johdosta asian käsittely eduskunnassa lykkääntyi. Monien eri vaiheiden jälkeen Suomeen säädettiin lailla yleinen oppivelvollisuus vuonna 1921, jolloin jokainen suomalainen tuli oppivelvolliseksi seitsemän vuoden iästä lähtien kaksitoista vuotiaaksi asti. Suomessa voidaan historiallisesti puhua yhtenäiskoulun oppivelvollisuuskoulujärjestelmästä, joka syntyi vuoden 1921 oppivelvollisuuslailla.⁴⁵²

Kirkollisen oppivelvollisuuden tilalle tuli yleinen yhteiskunnallinen oppivelvollisuus, joka käytännössä merkitsi valtion ja kuntien määräysvaltaa opetusjärjestelyihin ja oppimateriaalien valinnan suhteen. Koulutus muuttui näin julkisen vallan asiaksi.⁴⁵³ Oppivelvollisuudesta seuraa lailla säädetyksi koulunkäyntioikeus, joka

⁴⁴⁹ AOA muistuttaa, että YK:n lasten oikeuksien sopimuksen mukaiset velvoitteet sitovat myös Suomea. Ks. Eduskunnan oikeusasiamiehen tiedote 17.4.2014.

⁴⁵⁰ Lahtinen & Lankinen 2009: 43, 281; Ks. myös Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako 2012 s. 11.

⁴⁵¹ Palkkatyön, yhteiskunnan jäsenyyden sekä valtionkansalaisuuden edellyttämät kvalifikaatiot opetettiin tehokkaammin ja järjestelmällisemmin kouluissa ja oppilaitoksissa. Iisalo 1988: 174; Kivinen 1988: 62.

⁴⁵² Itälä & Autio 1993: 57; Oppivelvollisuuslakiin asti suomalaisten enemmistö oli saanut yleisivistävän koulutuksensa kirkon johtamassa kansanopetusjärjestelmässä. Jonkinlaisen oppivelvollisuuden voidaan Suomessa katsoa olleen voimassa vuoden 1686 kirkkolaista lähtien. Tuolloin velvollisuus koski lukemisen taitoa ja joitakin uskonopin osia. Tavoitteeksi asetettiin vähitellen ulkolukutaidon asemesta sisälukutaito. Kirkon alemmiltakin viranhaltijoilta alettiin vaatia luku- ja kirjoitustaitoa. Maahan perustettiin vähitellen kouluja. Säännös oppivelvollisuudesta siirrettiin vuoden 1919 hallitusmuodon sääntelystä lähes teknisin huomautuksin perustuslakiin. Ks. KM 1992:3 s. 368–369, HE 309/1993 vp s. 55; Ks. myös Arajärvi 2009: 396; Oppivelvollisuuden säätämishistoriasta tarkemmin Arajärvi 2006: 186–188.

⁴⁵³ Iisalo 1988: 181; Koulutusjärjestelmän kehitystä tarkasteltaessa on tärkeää huomata, että koko kansan järjestelmällinen koulutus on historiallisessa katsannossa varsin nuori ilmiö. Itsestään

on laajuudeltaan samansisältöinen kuin yksilölle asetettu oppivelvollisuus. Koulunkäyntioikeus on subjektiivinen, joka ulottuu paitsi yhteiskuntaan, myös esimerkiksi lapsen suhteen valtaa käyttäviin henkilöihin, kuten hänen vanhempiinsa ja muihin huoltajiinsa. Suomessa on oppivelvollisuus, muttei koulupakkoa, joten oppilas voi saada perusopetuksen oppimäärät vastaavat tiedot jollakin muulla tavalla, esimerkiksi kotiopetuksena. Perustuslain 16 §:n mukaan kaikki Suomessa vakituisesti asuvat lapset kuuluvat oppivelvollisuuden piiriin. Myös perusopetuslain 25 §:n mukaan Suomessa vakituisesti asuvat lapset ovat oppivelvollisia. Perusopetuslain (628/1998) 25 § ja 26 § määrittävät oppivelvollisuuden ja sen suorittamisen. Perusopetuslain 26 §:n mukaan oppivelvollisuuteen kuuluu perusopetuksen oppimäärä. Oppivelvollisuuden suorittamisesta perusopetuslain 26 § toteaa, että ”oppivelvollisen on osallistuttava tämän lain mukaisesti järjestettyyn perusopetukseen tai saatava muulla tavalla perusopetuksen oppimäärää vastaavat tiedot. Oppivelvollisen huoltajan on huolehdittava siitä, että oppivelvollisuus tulee suoritetuksi.” Huoltajalla on näin vastuu oppivelvollisuuden toteutumisesta, joka perustaa oppilaalle myös koulunkäyntioikeuden.⁴⁵⁴

Oppivelvollisuus alkaa sinä vuonna, jona oppilas täyttää seitsemän vuotta ja päättyy, kun perusopetuksen laajuudeltaan 9-vuotinen oppimäärä on hyväksyttävästi suoritettu tai kun oppivelvollisuuden alkamisesta on kulunut 10 vuotta. Säännöksen mukaan vain lapset ovat oppivelvollisia. Myös kansainvälisten ihmisoikeussopimusten mukaan oppivelvollisuus tai opetuksen pakollisuus voidaan rajata vain tietynikäisiin henkilöihin. Hallitus on ehdottanut oppivelvollisuusyläikärajan nostamista 17 ikävuoteen. Tätä perusteltiin hallituksen rakennepoliittisen ohjelman mukaisesti kriittisen nivelvaiheen koulutuksen jatkuvuuden turvaamisella,

---

selvyys siitä on tullut vasta sotien jälkeisessä Suomessa. Monivuotinen peruskoulutus on institutionalisoitunut suhteellisen nopeasti luonnolliseksi osaksi jokaisen kansalaisen nykyään normaalina pidettävää kehityskaarta. Kivinen 1988: 10.

⁴⁵⁴ Perusopetuslain (628/1998) 45 §:n mukaan oppilaan huoltaja voidaan tuomita sakkoon oppivelvollisen valvonnan laiminlyönnistä. Ks. Lahtinen & Lankinen 2013: 287–288; Oppivelvollisuudella on Arajärven (2006: 97) mukaan selvä yhteiskunnallinen luonne. Perusopetus katsotaan yksilön ja yhteiskunnan kannalta niin perustavanlaatuisia taitoja tuottavaksi, että perustuslaissa olevan velvollisuuden asettamista pidetään tarpeellisena. Oppivelvollisuudesta perustuslain 16.1 § toteaa yksioikoisesti säädettävän lailla; Perustuslain 16.1 §:n sisältämä oppivelvollisuus (niin sisällöllinen, ajallinen kuin osittain henkilöllinenkin ulottuvuus) jäävät säännöksen sanamuodon mukaan lainsäädännön varaan. Myös perustuslain 80 § edellyttää yksilön velvollisuuksien perusteista säädettäväksi lailla. Ks. Arajärvi 2006: 46, 98 ja 2009: 411; Perustuslain 16.1 §:ää seuraa yleinen vastuu, joka paikantuu ja kohdistuu ensisijaisesti valtioon sen laajassa mielessä eli julkiseen valtaan. Näin se ulottuu niin lainsäätäjään kuin hallintoonkin. Arajärvi 2006: 54, 96–98; Ks. myös Arajärvi & Aalto-Setälä 2004: 25–28; Lahtinen & Lankinen 2009: 263–264 ja 2013: 33, 45, 287, 335; Hallituksen esityksen (309/1993 vp) mukaan oppivelvollisuuteen kuuluva opetus on perusopetusta, mutta ei kuitenkaan toteaa sitä samaksi asiaksi. On siis mahdollista, että on perusopetusta, joka ei kuulu oppivelvollisuuteen. Ks. Arajärvi 2006: 99–102 ja 2009: 410; Lahtinen & Lankinen 2013: 38, 45, 287.

keskeyttämisen vähentämisellä ja nuorten työurien pidentämisellä. Uudistuksen on tarkoitus koskea koko ikäluokkaa.⁴⁵⁵

Perusopetuksen järjestämisestä säädetään 1.1.1999 voimaan tulleella perusopetuslailla (628/1998) sekä perusopetusasetuksella (852/1998). Perusopetuslain 35 §:n mukaan ”oppilaan tulee osallistua perusopetukseen, jollei hänelle ole erityisestä syystä tilapäisesti myönnetty vapautusta. Oppilaan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyttävä asiallisesti.” Oppilaalla on siis oikeuksien lisäksi myös velvollisuuksia. Oppilas ei voi vapautua opetuksesta ilman erillistä ja perusteltua lupaa. Laki ei myöskään tunne mahdollisuutta olla osallistumatta perusopetukseen uskonnollisen tai maailmankatsomuksellisen vakaumuksensa vuoksi. Perusopetuslain 18 §:n mukaan oppilaan opetus voidaan järjestää toisin tietyin edellytyksin.⁴⁵⁶ Valtioneuvoston asetuksessa (422/2012) pyritään kannustamaan kouluja erityisesti paikalliseen pohdintaan.⁴⁵⁷ Perusopetuslain 4 §:n (128/1999) ja Kuntalain (365/1995) 2 §:n mukaan kunta on velvollinen järjestämään alueellaan asuville oppivelvollisuusikäisille perusopetusta sekä oppivelvollisuusikäisille perusope-

⁴⁵⁵ Yhdeksänvuotiseen yhtenäiseen oppivelvollisuuskouluun siirtymistä valmisteltiin aikanaan perusteellisesti ja ohjattiin Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnöillä I ja II vuodelta 1970. Koulunkäynti aloitetaan pääsäännön mukaan oppivelvollisuuden alkaessa, mutta koulunkäynnin voi aloittaa säädettyä oppivelvollisuusikää aikaisemminkin psykologisten ja tarvittaessa lääketieteellisten selitysten perusteella. Lapsella on esimerkiksi perusopetuslain (628/1998, muutos 23.12.1999/128) 27 §:n mukaan oikeus aloittaa perusopetus vuotta säädettyä oppivelvollisuuden alkamista aikaisemmin. Myös myöhäisempi aloittaminen on mahdollista. Lapsella tulee olla kuitenkin riittävät edellytykset suoriutua opiskelusta, mikä tarkoittaa koulun aloittamiseen riittäviä tiedollisia, taidollisia sekä sosiaalisia ja psykologisia valmiuksia. Koulunkäynnin aloittamisen arvioinnissa yksi keskeinen näkökohta on lapsen etu, joka on ensisijaisesti otettava perusoikeuspunninnassa huomioon. Se on myös lapsen vanhempien tai laillisten huoltajien otettava omassa päätöksenteossään huomioon muiden viranomaisten lisäksi. Ks. Arajärvi & Aalto-Setälä 2004: 25–26; Lahtinen & Lankinen 2009: 43–44, 263; Ks. Valtioneuvosto 2013: 6.

⁴⁵⁶ Nämä edellytykset ovat: 1) oppilaalla katsotaan joltakin osin jo ennestään olevan perusopetuksen oppimäärää vastaavat tiedot; 2) perusopetuksen oppimäärän suorittaminen olisi oppilaalle olosuhteet ja aikaisemmat opinnot huomion ottaen joltakin osin kohtuutonta; 3) se on perusteltua oppilaan terveydentilaan liittyvistä syistä; Esimerkiksi Arajärven mukaan oikeus perusopetukseen voi tosin olla laajempi kuin oppivelvollisuus, mutta ei suppeampi. Hänen mukaansa hallituksen perustelut (HE 309/1993 vp s. 64) edellyttävät, että oppivelvollisuus katetaan oikeudella perusopetukseen, mutta ei sitä, että koko oikeus perusopetukseen -nimisen oikeuden sisältö olisi samalla oppivelvollisuuteen kuuluvaa. Arajärvi 2006: 102; Erich puolestaan lukee oppivelvollisuuden varsinaisiin velvollisuuksiin, jonka Hakkila vain toteaa. Ks. Erich 1924: 257–261 ja Hakkila 1939: 309–311, 317; Arajärvi 2009: 393–394; Lahtinen & Lankinen 2013: 335, 427.

⁴⁵⁷ Valtioneuvoston asetus (422/2012) liittyy omalta osaltaan valtakunnallisten opetussuunnitelmien perusteiden uudistamiseen, joiden on tarkoitus valmistua vuoden 2014 loppuun mennessä. Uusien perusteiden mukaan paikallisten opetussuunnitelmien on määrä olla valmiita ennen elokuuta 2016. Opetushallitus on käynnistänyt uusien opetussuunnitelmien valmistelun esiopetusta, perusopetusta ja lisäopetusta varten. Uudistettujen opetussuunnitelmien mukaiseen opetukseen siirrytään 1.8.2016 alkaen. Opetushallituksen lehdistötiedote 9.10.2012.

tusta sekä oppivelvollisuuden alkamista edeltävänä vuonna esiopetusta.⁴⁵⁸ Perusopetus on määritelty näin kunnan tehtäväksi. Kunta on lisäksi velvollinen järjestämään oppivelvollisuuden alkamisvuonna esiopetusta 25 §:n 2 momentissa tarkoitetun pidennetyn oppivelvollisuuden piirissä oleville lapsille ja niille lapsille, jotka perusopetuslain 27 §:n mukaisesti aloittavat perusopetuksen vuotta säädettyä myöhemmin (128/1999).

Perusopetuslain 6 §:n mukaan kunta osoittaa oppivelvolliselle sekä esi-, lisä- ja perusopetukseen valmistavaa opetusta saavalle oppilaalle lähikoulun tai muun soveltuvan paikan, jossa opetusta annetaan sellaisella oppilaan omalla kielellä, jolla kunta on velvollinen järjestämään opetusta. Yksityisen perusopetuksen järjestämislupa voidaan myöntää rekisteröidylle yksityiselle yhteisölle tai säätiölle. Luvan koulutuksen järjestämiseen myöntää opetus- ja kulttuuriministeriö. Yksityisen perusopetuksen järjestäjän hakemus opetuksen järjestämisluvaksi käsitellään valtioneuvoston istunnossa. Lupaa ei voida myöntää kuitenkaan luonnolliselle henkilölle.⁴⁵⁹ Koulutuksen järjestäjänä voi lainsäädännön mukaan toimia myös osuuskuntalain (148/2001) mukainen osuuskunta tai uskonnonvapauslain (453/2003) mukainen uskonnollinen yhdyskunta.⁴⁶⁰

3.2 Perusopetuksen opetussuunnitelma ja monikulttuurisuuden sekä uskonnonvapauden huomioiminen

Perusopetuksen opetussuunnitelma (lyhenne POPS) ja sen sisältämät opetuksen tavoitteet sekä arvolähtökohdat on ehkä hedelmällisin tapa tarkastella monikulttuurisuuden huomioimista peruskoulun toiminnassa. Opetussuunnitelma on suunnitelma niistä toimenpiteistä, jotka ovat tarpeen kasvatukselle asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Opetussuunnitelma on kuin ”peili”, joka heijastaa kuvaa ympäröivästä yhteiskunnasta ja kulttuurista. Toisaalta sen voidaan nähdä olevan myös heijastus niistä arvoista ja lähtökohdista, joille ympäröivä yhteiskunta ja kulttuuri rakentuvat. Opetussuunnitelma takaa omalta osaltaan sen, ettei uskon-

---

⁴⁵⁸ Ks. Lahtinen & Lankinen 2013: 89–90.

⁴⁵⁹ Ks. Lahtinen & Lankinen 2009: 81, 84 ja 2013: 89.

⁴⁶⁰ Lahtinen & Lankinen 2013: 44; Arajärvi 2006: 101, 103–104, 132; Ks. myös Perusopetus 2020 s. 19.

nollis-katsomuksellisten ryhmien oman taustan mukaisen opetuksen saamisen osalta tule suoranaisia väliinpuotoajia.⁴⁶¹

Perusopetuksen opetussuunnitelmaa laadittaessa keskeinen asia on opetuksen yhtenäisyys sekä muut kunnassa tehdyt lapsia, nuoria ja koulutusta koskevat päätökset. Perusopetuksen opetussuunnitelman yhtenäisyys edellyttää eri opettajaryhmien yhteistyötä opetussuunnitelmaa laadittaessa. Oppilaan huoltajien on myös voitava vaikuttaa varsinkin opetussuunnitelman kasvatustavoitteiden määrittelyyn. Oppilaitakin voidaan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan ottaa mukaan opetussuunnitelmatyöhön. Perusopetuslain (628/1998) 14.2 §:n mukaan opetushallitus päättää aihekokonaisuuksien tavoitteista ja keskeisistä sisällöistä. Aihekokonaisuudet ovat eri oppiaineissa opetettavia asioita, joista ei ole muodostettu omaa oppiainetta. ”Opetussuunnitelmaa laadittaessa aihekokonaisuudet tulee sisällyttää yhteisiin ja valinnaisiin oppiaineisiin sekä yhteisiin tapahtumiin, ja niiden tulee näkyä koulun toimintakulttuurissa.”⁴⁶²

Opetussuunnitelmalla konkretisoidaan koulun tavoitteet, joiden taustalla on tietyt valitut arvot⁴⁶³. Opetussuunnitelman perusteet⁴⁶⁴ on valtakunnallisesti vahvistettu

⁴⁶¹ Laukkanen, Laurila & Toivonen 1982: 17; Ks. myös Saine 2000: 14; Innasen (2005: 190) mukaan opetussuunnitelma on suunnitelma siitä, mitä aiotaan opettaa. Lopullinen opetus on kuitenkin jotain muuta kuin tarkimminkaan laadittu suunnitelma. Toteutettu opetussuunnitelma on Innasen mukaan se, mitä ja miten opettaja on lopulta konkreettisessa opetustilanteessa opettanut tai oppimisen tueksi järjestänyt; Innanen 2005: 191; Karin (1994: 84–85) mukaan piilo-opetussuunnitelman välityksellä oppilaat sosiaalistuvat koulun ja yhteiskunnan jäseniksi. He oppivat kysymään ’oikeita’ kysymyksiä, sekä jonottamaan ja olemaan hiljaa; Ks. myös Broady 1989; Tällä hetkellä opetetaan yhdentoista eri uskonnon opetussuunnitelmaa. Opetushallitus 2006; Opetussuunnitelmasta on säännöksiä perusopetuslain (628/1998) 11, 14, 15, 17, 24, 29 ja 48a §, perusopetusasetuksen (852/1998) 1, 3, 10, 11 ja 14 §:ssä; Ks. myös Edu.fi: Miksi uskontoa pitää opettaa koulussa?

⁴⁶² POPS 2004:10, 38.

⁴⁶³ Arvojen tehtävä on Ilkka Niiniluodon (1994: 177–178) mukaan ohjata ihmisten käyttäytymistä; Hirsjärven (1984: 64–65) mukaan arvo on se, minkä toteutumista varten jokin viime kädessä tapahtuu; Hannele Niemen (1991: 8) mukaan koulun opetus ei voi olla arvovapaata. Jollei opeteta kristilliseen viitekehykseen kuuluvia arvoja ja ihanteita, niin silloin opetetaan johonkin muuhun ideologiaan ja uskomusjärjestelmään liittyviä arvoja. Arvot säätelevät hänen mukaansa kaikkien ihmisten toimintaa. Niemi, H. 1991: 19; Ks. myös Saine 2000: 8, 11–12.

⁴⁶⁴ Opetussuunnitelman perusteissa ilmaistaan muun muassa opetuksen arvopohja, toiminta-ajatus sekä kasvatuksen tavoitteet ja oppimiskäsitys. Tämän lisäksi opetussuunnitelman perusteissa on ainekohtaisesti eritelty opetuksen tavoitteita, sisältöjä ja arviointiperusteita. POPS 2004; Lapsen oikeuksien sopimuksen Suomen toisessa määräaikaissäätöraportissa kohdassa B. Koulutuksen tavoitteet (29 artikla) todetaan, että opetussuunnitelman perusteissa korostetaan oppilaan aktiivista osuutta ja asemaa. Opetussuunnitelmien uudistusprosessin toteuttamisesta on vuonna 1996 laadittu kansainvälinen arvio East Anglian yliopiston CARE-tutkimuslaitoksen (Centre for Applied Research in Education) työryhmän toimesta. Ks. Lapsen oikeuksien sopimus: Suomen toinen määräaikaissäätöraportti – Ulkoasianministeriö s. 29/46.

kansallinen kehys, joka määrittelee opetuksen keskeiset tavoitteet ja sisällöt. Opetussuunnitelman perusteet ovat oikeudelliselta luonteeltaan määräys, jota tulee lainsäädännön tapaan noudattaa. Opetuksen järjestäjällä, kunnalla on vastuu paikallisen opetussuunnitelman laatimisesta ja kehittämisestä. Opetussuunnitelman perusteiden tulee perustua valtioneuvoston hyväksymiin tavoitteisiin ja tuntijaakoon. Opetuksen käytännön järjestämisen ja opetuksen sisällön kannalta opetussuunnitelmat ovat erittäin tärkeä normi.⁴⁶⁵

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa opetuksen arvopohjan määrittelyssä painotetaan sekä suomalaisen kulttuurin merkitystä että kulttuurisen moninaisuuden hyväksymistä. Siinä huomautetaan myös, että opetus on poliittisesti sitoutumatonta ja uskonnollisesti tunnustuksetonta.⁴⁶⁶ Myös uskonnonopetuksen yleiset tavoitteet heijastavat tätä opetuksen perustaksi valittua arvopohjaa määrittelemällä opetuksen tavoitteiksi oppilaan perehdyttämisen omaan uskontoon, suomalaiseen katsomusperinteeseen sekä tutustuttamisen muihin uskontoihin.⁴⁶⁷

---

⁴⁶⁵ Viimeisin päätös, jossa valtioneuvosto määritteli myös opetuksen valtakunnalliset tavoitteet, on annettu Helsingissä 28 päivänä kesäkuuta 2012 (422/2012), luku 2; Tuntijaosta säädetään asetuksen 6 §:ssä ja 2 §:ssä säädetään kasvusta ihmisyyteen ja yhteiskunnan jäsenyyteen. Perusopetuslain (628/1998) 14.1 §:ssä säädetään, että valtioneuvostolla on toimivalta päättää perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista sekä perusopetukseen käytettävän ajan. Opetussuunnitelman perusteet sisältävät määräyksiä opetussuunnitelman laatimisesta ja sisällöstä sekä opetuksen järjestämisen lähtökohtana olevasta perusopetuksen arvopohjasta, tehtävästä ja rakenteesta. Keskeisen osan opetussuunnitelman perusteissa muodostavat oppiainekohtaiset oppimistavoitteet ja keskeiset sisällöt sekä arvioinnin kriteerit. POPS 2004: 8, 10; Lahtinen & Lankinen 2009: 135–136, 137.

⁴⁶⁶ Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa vuodelta 2004 opetuksen arvopohja on määritelty seuraavasti: ” - - Opetuksen perustana on suomalainen kulttuuri, joka on kehittynyt vuorovaikutuksessa alkuperäisen, pohjoismaisen ja eurooppalaisen kulttuurin kanssa. Opetuksessa on otettava huomioon kansalliset ja paikalliset erityispiirteet sekä kansalliskielet, kaksi kansankirkkoa, saamelaiset alkuperäiskansana ja kansalliset vähemmistöt.” Ks. POPS 2004: 5, 12 ja 14; Demokraattinen keskustelu rakentuu arvoille, jotka syntyvät uskontojen, vakaumusten ja kulttuurin yhteisvaikutuksesta. Moderniin demokratiaan ja kansalaisyhteiskuntaan kuuluu erityisesti ajatus moniarvoisuudesta. Ks. Seiple & Hoover 2012: 12, 14; Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013: 17; Huomattakoon, että Opetushallituksen Perusopetuksen opetussuunnitelman luonnosta koskevassa palautteessa ja perusteiden kehittämistä koskeneessa koosteessa (18.6.2014 s. 7–8) eniten kriittistä palautetta sai lause ”Oppiaineiden opetus on puoluepoliittisesti ja uskonnollisesti sitoutumatonta”. Monet kaipasivat uskonnollisen sitoutumattomuuden tilalle ilmaisua ”tunnustuksetonta” ja jotkut ehdottivat sanaa ”moniarvoista”. Muutenkin kaivattiin käsitteiden avaamista. Arvoperustaa koskevassa alaluvussa toivottiin korostettavan paremmin yhteisöllisyyden ja inklusion periaatteita sekä pohdintaa arjen hyvien ja toimintatapojen välisestä suhteesta. Lisäksi pohdittiin esimerkiksi mahdollisuutta määrittellä yleissivistys tarkemmin.

⁴⁶⁷ Esimerkiksi professori Kallioniemi oli huomauttanut edellisestä vuoden 1994 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteista, etteivät sen laatijat olleet hänen mukaansa kyenneet riittäväällä tavalla ottamaan huomioon suomalaisen yhteiskunnan moniarvoistumista, katsomuksellista pluralismia sekä maallistumisen vaikutuksia. Tuolloin Kallioniemi arvosteli muun muassa sitä, että pääpaino esimerkiksi ala-asteen uskonnon opetuksessa on perinteiseen tapaan kris-

Uskonnon osalta toteutuvat perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden aihekokonaisuudet ihmisenä kasvaminen, kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys sekä vastuu ympäristöstä, hyvinvoinnista ja kestävästä tulevaisuudesta. Oppilasta ohjataan arvostamaan ja suvaitsemaan oman kulttuurinsa lisäksi myös muita kulttuureja. Monikulttuurisuuteen liittyy erityisesti kaksi ensimmäistä aihekokonaisuutta. Ihmisenä kasvaminen -aihekokonaisuuden tai sisältöalueen päämääränä on tukea oppilaan kokonaisvaltaista kasvua ja elämän hallinnan kehittymistä. Tavoitteena on luoda kasvuympäristö, joka omalta osaltaan tukee yksilöllisyyden ja terveen itsetunnon sekä tasa-arvoon ja suvaitsevaisuuteen pohjautuvan yhteisöllisyyden kehitystä. Esimerkiksi evankelis-luterilainen uskonto ymmärretään vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan osana monipuolista uskonnollista kulttuuria, johon oppilas halutaan tutustuttaa ja tuoda esiin oppilaan kehityksen ja kasvun kannalta keskeisiä tekijöitä. Oppilasta autetaan ymmärtämään uskonnon merkitystä hänelle itselleen sekä näkemään uskontojen vaikutuksia yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Perusopetuksen arvopohjassa on asia ilmaistu oppilaan oman kulttuuri-identiteetin rakentumisen tukemisena.⁴⁶⁸

Perusopetuksen arvopohjaan sisältyvät arvot liittyvät läheisesti opetuksen järjestämisen lähtökohtiin. Esimerkiksi koulukohtaisessa opetussuunnitelmassa opetuksen järjestämisen lähtökohtina ovat tavallisesti toiminta-ajatus, perusopetuksen arvopohja, perusopetuksen tehtävä sekä yleiset kasvatuksen tavoitteet ja rakenne. Perusopetuksen arvopohjaan sisältyvät ihmisoikeudet, tasa-arvo, demokratia, luonnon monimuotoisuuden ja ympäristön elinkelpoisuuden säilyttäminen sekä monikulttuurisuuden hyväksyminen. Opetushallitus täydensi Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2004) lukua 2.1 Perusopetuksen arvopohja määräyksellä 18.6.2010 (41/011/2010), jolla muutettiin määräystä nro 1/011/2004. Perusopetuksen arvopohjaan lisättiin tällöin ihmisoikeuksia määrittävinä asiakirjoina YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus (10.12.1948), Lapsen oikeuksien sopimus (SopS 59–60/1991) sekä Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 63/1999) sekä ihmisoikeusrikokset kuten holokausti lukuun 7.12 Elämäntietoa. Perusopetus edistää myös yhteisöllisyyttä, vastuullisuutta sekä yksilön oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista. Arvojen määrittely puolestaan liittyy koulun toiminta-ajatuksen, ihmiskäsityksen ja tietokäsityksen. Nämä muodostavat yhdessä harmonisen kokonaisuuden tai ovat oikeastaan samaa asiaa, jota tarkastellaan vain eri näkökulmista. Perusopetuksen arvopohja koostuu a) perus-

---

tinuskossa ja Raamatussa, vaikka silloin pitäisi hänen mukaansa luoda pohjaa yläasteella tapahtuvalle muiden uskontojen tarkastelulle. Ks. Kallioniemi 1994: 40–41.

⁴⁶⁸ Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, aihekokonaisuudet 1. Ihmisenä kasvaminen ja 2. Kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys. Ks. POPS 2004: 14, 204.

opetuslakien, b) kunta- ja koulukohtaisten – sekä c) valtakunnallisen opetussuunnitelman perusteiden ja d) oppilaiden huoltajien sekä koulun arvopohjista.⁴⁶⁹

Kouluun on mahdollista luoda myös tietynlainen ”ihmisoikeuskulttuuri” ihmisoikeuskasvatuksen myötä, kun oppilaat ja lapset tulevat paremmin valistetuiksi ja tietoisiksi omista ihmisoikeuksistaan. Monikulttuurisuuden ja uskonnonvapauden toteutumisen kannalta tärkeää on korostaa erityisesti ihmisoikeuskasvatuksen näkökulman vahvistamista uskonnon opetussuunnitelmissa. Koulussa on tärkeää ymmärtää, että uskonnonvapaus on keskeinen ihmisoikeus ja sitä voidaan käsitellä erityisesti uskonnonopetuksessa. Lapsen oikeus uskontoon ja uskontokasvatukseen tuo myös esille ihmisoikeusnäkökulman keskeisyyden uskonnonopetuksessa. Suurena haasteena on se, että opetuksen taustalla olevat arvot pitäisi saada paremmin elämään myös käytännössä koulun arjessa ja toimintakulttuurissa. Perusopetuksen perustavien arvojen on oltava oikeudenmukaisuutta ja ihmisoikeuksien toteutumista edistävää. Oikeudenmukaisuuden edistämiseen liittyy puolestaan ihmisarvon loukkaamattomuuden kunnioittamisen periaate ja ihmisten erilaisuuden hyväksyminen, joka taas on ihmisoikeusjulistusten, muun muassa YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeusjulistuksen (10.12.1948) taustalla.⁴⁷⁰

3.3 Opetussuunnitelmatyön haasteet monikulttuuristuvassa julkisessa perusopetuksessa

Opetussuunnitelman tehtävänä on ohjata myös opettajaa opetuksessaan ja opettaja on virassaan velvollinen noudattamaan opetussuunnitelmaa ja hän toimii työssään virkavastuulla.⁴⁷¹ Uskonnon opetussuunnitelman (2004) kaikille uskontosidonnaisille ryhmille yhteisen osan mukaan uskontoa tarkastellaan opetuksessa kulttuurisena ilmiönä. Tällöin uskonnonopetuksen merkitys painottuu lähinnä *kulttuuritiedon* opetuksena. Uskonnonopetuksen osalta on tapahtunut siis selkeä muutos kulttuurisen opetuksen suuntaan. Tavoitteeksi nähdään näin ”kulttuurisen lukutaidon saavuttaminen”.⁴⁷² Suomalainen peruskoulu mahdollistaa tällä hetkellä myös

⁴⁶⁹ POPS 2004: 10, 12, 14; Opetushallituksen määräys 41/011/2010; Perusopetus 2020 s. 47, 88; Esimerkkinä ks. Muhoksen Honkalan koulun koulukohtainen opetussuunnitelma.

⁴⁷⁰ Ks. Matilainen & Kallioniemi 2012: 473, 476–477; Kallioniemi 1995: 112–114, 2005a: 35–38; Schweitzer 2002, 2005 ja 2007.

⁴⁷¹ Perustuslakivaliokunnan lausunnon (12/1982 vp) mukaan ”opettajan on opetuksessaan seurattava opetussuunnitelmaa, joka säätelee opetuksen sisällön. Opetussuunnitelman vastaista opetusta on pidettävä opettajan virkavirheenä”.

⁴⁷² Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (POPS 2004: 12) mukaan opetuksen avulla pyritään tukemaan oppilaan oman kulttuuri-identiteetin rakentumista sekä hänen osallisuut-

saman kristinuskon suuntausten opettamisen, kuten luterilaiset, ortodoksit ja katoliset. Suurin haaste tällä hetkellä käsitykseni mukaan on kuitenkin tasavertaisen ja tehostetun *opettajan koulutuksen järjestäminen* kaikille uskonnollisille ja katsoimuksellisille suuntauksille. Opettajan koulutukselta edellytetään jatkossa myös laajempaa osaamista sekä suurempaa kulttuurienvälisen (intercultural) tietotaidon omaksumista.⁴⁷³

Perusopetuslain (628/1998) 3 §:n 3 momentin mukaan opetuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa. Yhteistyön lähtökohtana tulee perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2004) mukaan olla eri osapuolten kunnioitus, tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Koulun tulee tukea kotien kasvatustehtävää ja vastata oppilaan kasvatuksesta ja opetuksesta kouluyhteisön jäsenenä. Koulun on oltava yhteistyössä huoltajien kanssa siten, että he voivat osaltaan tukea lastensa tavoitteellista oppimista ja koulunkäyntiä. Tällöin opetussuunnitelman sisällöstä ja tavoitteista *tiedottamisen* merkitys korostuu. Opetussuunnitelmaa noudattaessaan opettaja voi soveltaa sitä paikallisen koulun tarpeisiin parhaiten sopivaksi. Opetussuunnitelman perusteet lähtevät muiden muassa *ihmisoikeuksien ja ihmisoikeus-sopimusten kunnioittamisesta*. Tämä asia mahdollistaa puolestaan omat etiikat ja maailmankatsomukset. Itse opetussuunnitelman on jo oltava tavoitteiltaan ja sisällöltään monikulttuurinen sekä moniarvoinen. Se, mitä jatkossa opetussuunnitelmatyöskentelyltä toivoisi, on ehkä tarkempia ja ymmärrystä avaavia määrittelyjä: mitä esimerkiksi kasvu ihmisyyteen, eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen käytännössä tarkoittavat. Samoin avoimeksi jää se, mitä ihmisoikeuksien kunnioittaminen koulun opetuksen yhtenä arvolähtökohtana käytännössä tarkoittaa. Näkyykö se myös koulun arjessa ja sen koko toimintakulttuurissa?⁴⁷⁴ Monikulttuuristuvan julkisen koulun perusopetuksen opetussuunnitelmatyön osalta suurimmat haasteet tulevaisuudessa voidaan käsitykseni mukaan nähdä erityisesti *yhteisöllisyyden, käytännön vuorovaikutteisuuden toteutumisen ja tasa-*

---

taan sekä yksilön oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa pidetään tärkeänä yhteisöllisyyttä, vastuullisuutta sekä yksilön oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista.

⁴⁷³ Opetussuunnitelmien laadinta sekä opetussuunnitelman tavoitteet ja sisällöt edellyttävät tulevaisuudessa aikaisempaa laajakatseisempaa ja eri katsomukset aikaisempaa paremmin huomiioon ottavaa opetusta jo alimmilta vuosiluokilta alkaen. Siksi myös opettajan koulutuksen on pysyttävä perässä, samalla kun eri uskontojen dialogi tulee yhä tärkeämmäksi. Ks. esimerkiksi Opetushallituksen Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden luonnosta koskeva palaute ja perusteiden kehittäminen, Kooste perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden luonnosta koskevasta palautteesta (18.6.2014) s. 98.

⁴⁷⁴ Keskeistä on saada esimerkiksi Lapsen oikeuksien sopimus *näkyväksi velvoitteeksi* koulussa. Muun muassa tämä asia sai eniten myönteistä palautetta Opetushallituksen laatimassa Koosteessa perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden luonnosta koskevassa palautteessa (18.6.2014) s. 7.

arvoisen opetuksen alueella.⁴⁷⁵ Keskeistä on oppilaan oikeus syrjimättömyyteen. Lisäksi erilaisista katsomuksellisista taustoista tulevat oppilaat ja heidän kysymyksensä olisi jo lähtökohtaisesti kyettävä koulun toiminnassa ottamaan paremmin ja näkyvämmiin huomioon, esimerkiksi opetukseen ilmoittautumisen yhteydessä. Monikulttuurisuus toteutuu perusopetuksessa nimenomaisesti arvojen ja normien tasolla. Monikulttuuristuvan koulun perusopetuksen haasteena on erityisesti yhteiskunnan ja koulun arvojen sekä samanaikaisesti kodin arvojen ja kasvatusoikeuden kunnioittaminen. Monikulttuurisen koulun toimintakulttuurissa tulee käsitykseni mukaan lisätä erityisesti yhteistoiminnallisuutta ja dialogisuutta. Aidosti monikulttuuristuva koulu edellyttää aktiivista ja positiivista kulttuurien välistä vuorovaikutusta, jossa *dialogisuus* korostuu. Monikulttuurisuus edellyttää opetuksen tasa-arvoista järjestämistä, jossa myös pienryhmäiset uskonnot otetaan huomioon. Tällöin myös yksilön ja yhteisön uskonnonvapaus tulee voida tasapainottaa keskenään.⁴⁷⁶

3.4 Uskonnonopetuksen asema perusopetuksen kokonaisuudessa

3.4.1 Uskonnonopetuskysymyksen syntyminen Suomessa

Aluksi on pantava merkille, että Suomen ensimmäinen koululaitos alkoi Turun tuomiokirkon yhteydessä toimineesta katedraalikoulusta 1200 -luvun lopulla. Seuraavana kehitysaskelena oli koulun opetussisältöä koskenut muutos, kun opetuksen sisältönä olleet latinan kielioppi, väittelytaito ja puhetieto saivat rinnalleen katekismusopetuksen. Aiemmin uskonnollinen opetus sisällytettiin mainittuihin oppiaineisiin. Lapsilla koulu alkoi kotona vuoden 1686 kirkkolain myötä. Tältä pohjalta muodostui lukkarinkouluksi kutsuttu pappien apulaisten, lukkarien vetämä lukutaidon opettamiseen kehittynyt koulu. Kotiopetusta ja lukkarinkoulua kutsuttiin koulun alkutaipaleella alakouluksi. Myös katekismuksen kunnollinen

---

⁴⁷⁵ Esimerkiksi Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmälle tulleiden kannanottojen mukaan tulevan opetussuunnitelman toivotaan nykyistä paremmin ilmaisevan ja ottavan huomioon sen, ettei opetus ole vain yksilöiden opettamista, vaan oppiminen tapahtuu ryhmä- ja luokkatilanteissa. Työryhmälle osoitettujen kannanottojen mukaan osallisuuden rinnalla tärkeää on huomioida myös demokratia- ja kansalaiskasvatuksen roolin vahvistaminen. Perusopetus 2020 s. 50.

⁴⁷⁶ Esimerkiksi Juha Sepon (2003a: 179) mukaan *kaikille* oppilaille pitää järjestää *yhtäläiset edellytykset* oman uskontonsa tai sitä vastaavan elämäkatsomuksen oppimiseen; Ks. myös Ubani 2013a: 71; Tämä positiivinen oikeus on otettava huomioon myös opetussuunnitelmatyössä.

opettaminen edellytti seurakuntalaisilta lukutaitoa. Näin alkoi kehittyä kirkollinen kansanopetus. Sittenkin yläaste muodostui kirkon piiriin, sillä noin 1750 -luvulla pappien ohjaama rippikoulu määriteltiin yleemmäksi luokaksi.⁴⁷⁷

1800-luvun alkupuolella kirkon opetus kuului valtion intresseihin. Uskonnollista ainesta oli mukana useiden kouluaineiden kuten laulun opetussuunnitelmissa. Uskonnonopetusta täydensivät myös jo keskiajalta koulun ohjelmaan kuuluneet kolmenlaiset hartaushetket (aamuhartaudet, koulupäivän päätöshartaudet ja pakolliset kirkossakäynnit).⁴⁷⁸

Kirkollisen perustan myötä alkoi muodostua kansakoulu ja 1970 -luvun alkupuolelta asti vaikuttanut peruskoulu. Kansakoulu perustettiin 11.5.1866 annetulla asetuksella ja se rakentui kristilliselle maailmankatsomukselle.⁴⁷⁹ Koululaitos jäi pitkiksi ajoiksi kirkon valvontaan ja se oli hallinnollisesti hiippakuntahallitusten eli tuomiokapitulien alainen. Organisaatio oli luonnollisen kehityksen tulos, jota pidettiin tarkoituksenmukaisena. Kirkko tunsu vastuuta opetustehtävästään eikä nähnyt ristiriitaa siinä, että sillä oli myös yhteiskunnallisia velvollisuuksia hoidettavanaan.⁴⁸⁰

Vuosisatainen kirkon ja koulun yhteys katkesi vuoden 1869 kirkkolain astuessa voimaan 1.7.1870, jolloin toimintansa aloitti myös pääkaupunkiin perustettu kouluhallitus. Koulun ja kirkon suhteet höltyivät 1870-luvulla käytännössä siten, että käytännössä oppikoulussa uskonnonopetus ja hartaushetket olivat ainoa koulun side kirkkoon. Perusteellisempi kansakoulun itsenäistymisprosessi tapahtui vasta 1880-luvun alussa. Tosin vielä vuoden 1872 koulujärjestys toisti yhä pääpiirteissään jo keskiajalta alkanutta kouluhartausperinnettä koskevia ohjeita, joihin kuuluu virrenveisuuta, rukousta ja raamatunlukua.⁴⁸¹ Vuoden 1889 eriuskolaislain

⁴⁷⁷ Pyysiäinen, M. 1998a: 41–42; Kallioniemi 2005a: 12; Ks. myös Halila, A. 1949: 17–18 ja Syväoja 2004: 157.

⁴⁷⁸ Esimerkiksi Kallioniemen (2005a: 12) ja Vapaavuoren (1997: 161) mukaan suomalainen kasvatus- ja koulutusjärjestelmä on syntynyt kirkon kansan kasvattajan ja opettajan roolin johdosta; Hanho 1947: 6; Iisalo 1968: 14, 41–42.

⁴⁷⁹ AsK 12/1866; Kallioniemi 2005a: 13; Tammisen (1967a: 1) mukaan kansakoulun opetussuunnitelmassa uskonnolla oli alusta asti varsin tärkeä sija. Tähän vaikutti esimerkiksi A. Halilan mukaan osaltaan vanhan, kirkollisen kansanopetuksen perinne. Uskonnonopetus olikin kansakoulun päätehtävä ja se pysyi opetusohjelman eräänä tärkeimpänä osana. Ks. Halila, A. 1949: 235–236; Tamminen 1967a: 26.

⁴⁸⁰ Kansanaho 1971: 61.

⁴⁸¹ Karttunen & Tamminen 1980: 7; Saine 2000: 31; Suomalainen kansakoululaitos oli Uno Cygnaeukselta lähtien perustunut hyvin vahvasti kristilliseen arvopohjaan. Ks. Tamminen 1966: 173; Kansakoulujen hallinnon erottaminen vuonna 1869 kirkollisista instituutioista merkitsi käytännössä sitä, että kirkko keskittyisi nyt vain hengellisiin kysymyksiin, ei kouluasioihin. Iisalo 1968: 127, 251, 353–354.

mukaan (lukuun ottamatta ortodokseja) oli muiden valtiokirkosta poikkeavien kristittyjen suhde maan kansakoululaitukseen määritelty siten, että eriuskolaiset ovat kansanopetuksesta voimassa olevien asetusten alaisia ja kuuluvat asuinpaikkansa koulupiiriin. Heillä oli mahdollisuus anoa vapautusta luterilaisesta uskonnon opetuksesta sillä ehdolla, että he saavat oman tunnustuksensa mukaista uskonnonopetusta, josta viime kädessä asianomaisen kirkkoyhdyskunnan tuli huolehtia.⁴⁸²

Suomessa vuonna 1921 voimaan astunut oppivelvollisuuslaki muutti koulun rakennetta suuresti, koska vastuu kansan koulutuksesta siirtyi kirkolta kunnalliselle 6-luokkaiselle alakoululle tai kansakoululle. Näin uskonnonopetus käytännössä irtaantui kirkon valvontavallasta. Tosin kristillis-siveellisen luonteen kehittymistä ja uskonnollisen elämän tukemista korostava kansakoulun uskonnonopetus oli edelleen hyvin lähellä luterilaisen kirkon kasvatusintressejä. Vanhan uskonnonvapauslain mukaan uskontokuntaan kuulumattomalla ja eri uskontokuntaan kuuluvalla oli huoltajan luvalla oikeus olla poissa uskonnon opetuksesta. Tarkoituksena oli turvata nimenomaan niin sanottu negatiivinen uskonnonvapaus, johon liittyi läheisesti vapautus vieraan uskonnon tai tunnustuksen mukaisesta uskonnon harjoittamisesta.⁴⁸³ Varsinaisesti uskonnonopetuskysymyksen katsotaan syntyneen, kun Suomeen perustettiin oppivelvollisuuskoulu vuonna 1921.

3.4.2 *Mitä uskonnonopetuksella tarkoitetaan ja tarvitaanko sitä koulussa?*

Uskonnonopetus voidaan ymmärtää laajaksi yläkäsitteeksi, joka kattaa yhteiskunnan koulujärjestelmään itsenäisenä oppiaineena sisältyvät erilaiset uskonnollisen ja eettisen kasvatuksen muodot. Uskonnonopetuksella tarkoitetaan sekä Suomen koulujärjestelmässä annettavaa evankelis-luterilaista ja ortodoksista uskonnonopetusta että muiden uskonnollisten vähemmistöjen mahdollisesti antamaa vastaavaa opetusta.⁴⁸⁴ Koulun oppiaineet on määritelty laissa ja valtioneuvosto on

⁴⁸² Saine 2000: 37–38; Ks. myös Ubani 2013a: 59.

⁴⁸³ Ks. Perusopetuslaki (628/1998) 13 § ja Pyysiäinen, M. 1998: 43–44, 56; Ks. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 1925:68; Tamminen 1967a: 173; Saine 2000: 30; Kallioniemi 2005a: 13; Ks. myös PeVL 12/1982 vp.

⁴⁸⁴ Vrt. Virkkunen (1956: 12–14) erottaa toisistaan uskonnonopetuksen, jolle on ominaista pyrkimys johtaa oppilaita henkilökohtaiseen uskonelämään, sekä uskonnonhistorian, joka on mihinkään uskonnolliseen katsomukseen sitoutumatonta, referoivaa opetusta uskonnosta. Ks. Kähkönen 1976: 22 ja Pyysiäinen, M. 1982: 65; Vrt. Ruotsin peruskoulun vuoden 1969 opetussuunnitelmassa uskonnonopetuksen nimenä oli uskontotieto (religionskunskap). Suomalaisessa keskustelussa uskontotiedon käsitettä on käytetty Pyysiäisen mukaan kahdessa merkityksessä. Yhtäältä sitä on kuvattu koulun uskonnonopetukseen sisältyvänä uskontotieteen tutkimustuloksia selvittelevänä oppiaineena. Ks. Pentikäinen, J. 1970 ja Honko, L. 1971: 48;

päättänyt oppiaineiden tuntijaosta, jonka mukaan peruskoulun 6–9 luokilla uskonnon tai elämänskatsomustiedon opetusta on viisi vuosiviikkotuntia, joista opetetaan yleensä kolme entisellä yläasteella (luokat 7–9) Monikulttuurisessa yhteiskunnassa ja sen tulevaisuudessa korostuu erityisesti katsomusaineiden merkitys. Katsomusopetusta voidaan perustella muiden muassa kulttuurihistoriallisin, yhteiskunnallisin ja monikulttuurisuusperusteluin. Nämä perustelut voidaan puolestaan jakaa uskonnolliseen ja kulttuuriseen lukutaitoon, muuttuvassa yhteiskunnassa toimimiseen, elämänskatsomuksen ja identiteetin rakentamiseen sekä lapsen oikeuksien toteutumiseen. Katsomusopetuksen tärkeimmät tavoitteet ja sisällöt keskittyvät erilaisten katsomusten tarkasteluun, suvaitsevaisuuden edistämiseen ja eettisiin aiheisiin.⁴⁸⁵

Suomessa uskonnonopetuksen asemaa ja tarpeellisuutta ovat perustelleet muun muassa Kähkönen, Räsänen ja Kallioniemi. On kuitenkin korostettava, että nykymuotoinen uskonnonopetus on koulun omaa opetusta yleissivistävän perusopetuksen kokonaisuudessa. Nykyjärjestelmän puolustajien mukaan uskontoa on opetettava, että voitaisiin ymmärtää kulttuuria, suomalaista yhteiskuntaa ja luterilaiseen etiikkaan pohjautuvaa suomalaista arvomaailmaa.⁴⁸⁶

Tulevaisuudessa uskonnonopetuksen yhteistoiminnallisuutta ja dialogisuutta tulisi kuitenkin lisätä. Dialogiryhmissä oppilaat voisivat kokoontua yhteen oppimaan toinen toisiltaan keskinäistä ymmärtämystä ja toisten kunnioittamista.⁴⁸⁷ Uskonnonopetusta on perusteltu myös sen tärkeällä roolilla ihmisoikeuskasvatuksen toteuttajana.⁴⁸⁸

Uskonnonopetuksen perustelemisessa on tärkeää ottaa huomioon nimenomaan se ympäristö, jossa kulloinkin eletään ja toimitaan. Oppilaat elävät nykyään globaalistuvassa, monikulttuurisessa ja myös sosiaalisilta rakenteiltaan entistä monimuotoisemmassa maailmassa, jossa teknologia on läsnä lähes kaikessa tekemisessä.

Toisaalta sillä on viitattu Ruotsissa toteutettuun niin kutsuttuun objektiiviseen uskonnonopetukseen. Ks. Kauppi 1971a: 11; Virkkunen 1971: 9–11; Hansson 1973; Kähkönen 1976: 244–245; Pyysiäinen, M. 1982: 66.

⁴⁸⁵ Esimerkiksi Tuula Sakaranahon (2007b: 14) mukaan yhteiskunnalliset muutokset vaikuttavat valtion ylläpitämien koulujen antamaan katsomusopetukseen. Euroopassa ja Euroopan neuvoston suosituksissa on korostunut uskonnolliseen ja moninaisuuteen liittyvä kasvatus; Räsänen, A. 2007: 77–78.

⁴⁸⁶ Tirri & Keisola 1998: 51.

⁴⁸⁷ Ks. Räsänen, A. 2007: 77, 85, 87; Ks. myös Schweitzerin (2002: 49–56) nimeämät uskonnonopetuksen kansainväliset kriteerit, joihin kuuluu lapsen oikeus uskontoon ja oikeuteen saada uskonnon opetusta; Kallioniemi 2007b: 45.

⁴⁸⁸ Koulun oppiaineena erityisesti uskonnon opetuksessa korostuvat ihmisoikeuskasvatukseen liittyvät teemat. Ihmisoikeuskasvatuksen käsikirja 2000: 13.

Tällöin uskontojen ja kulttuurien tuntemus on suorastaan välttämätöntä, että kykenee ymmärtämään sitä ympäristöä, jossa toimii. Vuorovaikutteiseen kohtaamiseen liittyvät valmiudet korostuvat, samalla kun on tarpeen poistaa turhia ennakkoluuloja. Uskonnot ovat luonteeltaan myös globaaleja toimijoita, jolloin avainasemassa on puhe maailmanrauhasta.⁴⁸⁹

Esimerkiksi Opetusministeriön Kansainvälisyyskasvatuksen toimenpideohjelmaehdotuksen vuodelta 2010 mukaan oman uskonnon opetus mahdollistaa myös kulttuuristen ja uskonnollisten syvärakenteiden tuntemuksen. Vain tällöin oppilas voi todella ymmärtää toisen uskon ja uskonnon lähtökohtia ja osaa peilata niitä omaan kulttuuriperintöönsä mahdollistaen aidon dialogin.⁴⁹⁰ Nykykoulun opettajaltakin edellytetään käsitykseni mukaan kehittynyttä itsereflektiokykyä, koska koululuokassa voi olla paljon eri uskontoja, katsomuksia ja kulttuureita edustavai oppilaita.

Kähkönen (1976) esitti ensimmäisen kerran kootusti eri lähtökohdista nousevat uskonnon opetuksen perustelut. Alkuperäisessä muodossaan hän tiivistä uskonnonopetuksen perustelut viiteen tyyppiin, jotka olivat kasteopetusperustelu, kulttuurihistoriallinen perustelu, antropologinen perustelu, yhteiskunnallinen perustelu ja eettinen perustelu, joista kaksi viimeainittua korostaa uskonnonopetusta kansalaiskasvatuksena ja yhteiskuntaan sopeuttajana sekä eettisen kasvatuksen ja opetuksen antajana.⁴⁹¹ Uskonnonopetuksen asemaa ja tehtävää yleissivistävässä koulussa on sittemmin perusteltu ja syvennetty seitsemästä erilaisesta lähtökohdasta Kähkösen tyypittely huomioiden. *Kasteopetusperustelun* mukaan myös koulun uskonnonopetus on Jeesuksen antamaan kastekäskyyn (Matteuksen evankeliumi 28:18–20: ”Menkää ja tehkää kaikki kansat minun opetuslapsikseni.”) perustuvaa kirkon opetusta. Kulttuurihistoriallisessa perustelussa korostetaan sitä, että uskonnonopetuksen tehtävänä yleissivistävässä koulussa on johdattaa oppi-

⁴⁸⁹ Ks. Kultalahti 2006: 54, 64, 77; Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako 2012 s. 15.

⁴⁹⁰ Opetusministeriön julkaisema Kansainvälisyyskasvatus 2010 – Ehdotus kansalliseksi kansainvälisyyskasvatuksen toimenpideohjelmaksi linjaa asiasta seuraavaa: ”... Vain poistamalla väärinkäsityksiä ja ennakkoluuloja voimme luoda keskinäistä kunnioitusta ja ennakkoluuloja voimme luoda keskinäistä kunnioitusta, suvaitsevaisuutta ja yhteisymmärrystä uskonnollisten, kulttuuristen ja etnisten ryhmien välillä. - Uskontojen ja katsomusten välinen vuoropuhelu on keskeinen edellytys myös maailmanrauhan ja eri kulttuuripiirien välisen ymmärryksen ja yhteistyön kehittämiseksi. On tärkeää, että kaikki ihmiset kunnioittavat sitä, mikä on toiselle pyhää.” (s. 25) Sama toimenpideohjelma (s. 31–33) korostaa sitä, että monikulttuurisuus- tai kansainvälisyyskasvatusta ei voi tehdä onnistuneesti, ellei samalla pohdita omia juuria ja oman toiminnan ja ajattelun lähtö. Oman uskonnollisen identiteetin tunnistaminen antaa edellytyksiä kohdata eri tavalla uskovia ilman pelkoa ja vieroksunta.”

⁴⁹¹ Kähkönen 1976: 231–237; Tamminen & Vesa 1982: 28–29; Räsänen, A. 2007: 84; Kallioniemi 2005a: 32–34.

laat oman kulttuurinsa omaksumiseen ja edelleen kehittämiseen. Uskonto ja siihen liittyvät symbolien ja kertomusten tunteminen on olennainen osa länsimaista kulttuuriperinnön ymmärtämistä.⁴⁹²

*Antropologisessa*⁴⁹³ perustelussa uskonto on tärkeä osa ihmisyyttä ja koulun on tarkasteltava ihmistä kokonaisuutena. *Yhteiskunnallinen*⁴⁹⁴ perustelu korostaa puolestaan uskonnonopetuksen merkitystä kansalaiskasvatuksen antajana. Uskonnonopetuksella katsotaan olevan merkitystä kasvatettaessa oppilaita toisten ihmisten vakaumuksen kunnioittamiseen ja yhteiskunnallisesti vastuuntuntoiseen elämäntapaan. Yhteiskunta tarvitsee uskonnonopetusta eettisten arvojen ja moraalin ylläpitämiseen sekä sietokyvyn opettamiseen uskonnollis-katsomuksellista erilaisuutta kohtaan. Yleissivistyksellinen perustelu lähtee siitä, että uskonnon tiedonalan tunteminen on tärkeä osa yleissivistystä. Esimerkiksi voimassa olevassa opetussuunnitelmassa kaikkien uskontoaineiden yleistavoitteeksi asetetaan uskonnollisen ja katsomuksellisen yleissivistyksen antaminen. Tällöin uskonnonopetuksen tiedollinen sisältö korostuu. *Eettinen* perustelu uskonnonopetukselle viittaa arvokasvatukseen, kun sillä perustellaan uskonnonopetuksen tehtävää yleissivistävässä koulussa. Eettisessä perustelussa halutaan korostaa uskonnonopetusta eettisen kasvatuksen ja opetuksen antajana.⁴⁹⁵

*Monikulttuurisuusperustelussa*⁴⁹⁶ korostetaan sitä, että monikulttuurisessa yhteiskunnassa tarvitaan sekä tietoa omasta uskonnosta ja katsomuspohjasta, mutta myös muista uskonnoista ja katsomuksista sekä kulttuureista, joka vaikuttavat ympärillämme. Uskonto oppiaineena tarjoaa välineitä olla dialogissa eriuskoisten kanssa. Tulevaisuuden yhä monikulttuurisemmassa koulussa ja maailmassa tarvi-

---

⁴⁹² Ks. Kähkönen 1976: 231–237.

⁴⁹³ Emt.; Antropologiset perustelut ovat tuttuja muuallakin. Esimerkiksi Euroopan saksankielisellä alueella painotettiin 1980- ja 1990-luvuilla voimakkaasti yksilön kehittymisen ja kypsymisen teemoja uskontokasvatuksessa. Ks. esimerkiksi Räsänen, A. 2007: 84.

⁴⁹⁴ Kähkönen 1976: 231–237; Tamminen & Vesa 1982: 28–29; Yhteiskunnallinen perustelu on A. Räsänen (2007: 84) mukaan sopusoinnussa uskonnonvapauden positiivisen tulkinnan kanssa. Opetusta tuetaan niin kauan kuin kansan enemmistö ja tahto edellyttävät. Yhä monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa tämän perustelun merkitys korostuu entistäkin enemmän.

⁴⁹⁵ Uskonnon opetuksen eettisissä perusteissa lähdetään A. Räsänen mukaan siitä, että eettinen kasvatusta on yksi olennainen uskonnon opetuksen tehtävä. Tästä syystä 1970-luvulla maamme peruskoulua toteutettaessa ei pidetty tarpeellisena luoda erillistä siveysopin eli etiikan opetusta, jota oli yritetty toteuttaa jo 1920-luvun alkupuolella. Räsänen, A. 2007: 84; Ks. myös Kähkönen 1976: 231–237; Tamminen & Vesa 1982: 28–29.

⁴⁹⁶ Arto Kallioniemi (2005a: 34) on muotoillut monikulttuurisuusperustelun, jonka perusajatuksen mukaan oppilaan on uskonnon opetuksessa mahdollista oppia tuntemaan eri ihmisten uskomuksia ja katsomuksia yli kulttuurirajojen sekä elämään dialogissa eriuskoisten ihmisten kanssa. Ks. myös Räsänen, A. 2007: 84–85.

taan samanaikaisesti vahva oma arvopohja, mutta sen lisäksi kyky kohdata erilaisia arvoja ja uskomuksia.⁴⁹⁷

Näihin erilaisista monitieteisistä lähtökohdista määrittyviin uskonnonopetuksen perustelumalleihin voidaan käsitykseni mukaan lisätä vielä *juridinen* perustelu. Se korostaa uskontokuntasidonnaisen oman uskonnollisen taustan mukaisen opetuksen saamisen oikeutta ja velvollisuutta osallistua siihen oppilaan huoltajien vakaumuksen mukaisesti. Tällä hetkellä sekä perusopetuslain (628/1998) 13 §:ssä että lukiolain (629/1998) 9 §:ssä säädetään yhtenäisin perustein, että perusopetuksen ja lukion oppimäärän tulee sisältää uskonnon tai elämäntutkimustiedon opetusta.⁴⁹⁸

3.5 Uskonnonopetuksen luonne perusopetuksessa

3.5.1 Tunnustuksellisuuden historia ja käsite perusopetuksessa

Juridisesti yhteiskunnallinen tilanne muuttui kansalais- tai vapaussodan jälkeen, sillä vuoden 1919 hallitusmuodon pohjalta Suomen kansalaisille kuului uskonnonvapaus.⁴⁹⁹ Vanhan lainsäädännön ja tilanteen mukaan uskonnonvapautta on tosin pidettävä tietyiltä osin ehdollisena, kun silloiset hallitusmuodon 8 ja 9 § eivät nimenomaisesti taanneet vapautta uskonnon harjoittamisesta. Uskonnonvapauslain 8 §:ssä säädettiin: ”Jos uskonnon opetusta valtion tai kunnan ylläpitämässä tai avustamassa kansakoulussa, oppikoulussa tai muussa oppilaitoksessa

⁴⁹⁷ Esimerkiksi Halmeen (2008: 176–179) mielestä kyseisten haasteiden edessä koulun uskonnon opetuksen merkitys voi jopa korostua. Asiaa voidaan perustella myös perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2004) lähtökohdilla, joiden mukaan uskonnonopetuksen tehtävänä on vahvistaa oppilaiden identiteettiä ja maailmankatsomusta, mutta samalla tutustuttaa oppilaita oman uskonnon rinnalla muihinkin uskontoihin.

⁴⁹⁸ Esimerkiksi Eduskunnan perustuslakivaliokunta on katsonut mietinnössään (10/2002 vp s. 4), että hallituksen esityksen (170/2002 vp) mukaiset säännöt uskonnon- ja elämäntutkimustiedon opetuksen saamisesta ovat sopuosinnassa perustuslain kanssa. Myös uskonnonvapaus edellyttää yksilön mahdollisuutta saada uskonnollista tai elämäntutkimuksellista opetusta. HE 309/1993 vp s. 56; HE 170/2002 vp s. 9.

⁴⁹⁹ Hallitusmuodon (17.07.1919) aikaisesta järjestelmästä muun muassa Valtioneuvoston oikeuskansleri on todennut, että siihen kuului mahdollisuus säätää valtiopäiväjärjestyksen 67 §:n mukaisesti perustuslainsäätämisyjärjestyksessä poikkeuksia Hallitusmuodon säännöksiin. Tämän hän katsoi osoittautuneen vaikeimpina aikoina varsin tarpeelliseksi. Tällainen lainsäädäntö voitiin tuolloin julistaa eduskunnassa 5/6 osan enemmistöllä kiireelliseksi. Valtioneuvoston oikeuskansleri piti poikkeuslakijärjestelmää vakiintuneena ja toimivana. Ks. Valtioneuvoston oikeuskansleri (18.08.1992, Dnro 7/20/92); Nykyisen perustuslain aikana poikkeuslakimenetelyä ja perustuslainvastaisuutta pyritään sen sijaan välttämään. Ks. PeVM 10/1998 vp s. 22 ja HE 1/1998 vp.

annetaan jonkun muun uskontokunnan opin mukaan, on oppilas, joka kuuluu toiseen uskontokuntaan tai joka ei kuulu mihinkään uskontokuntaan, edusmiehen vaatimuksesta vapautettava sellaisesta uskonnon opetuksesta.”⁵⁰⁰ Keväällä 1921 itsenäisen Suomen eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen uskonnonvapauslaiksi ja se äänestettiin lepäämään yli vaalien. Lopullisesti laki hyväksyttiin vuonna 1922 (267/1922) valtiopäiväjärjestyksen 60 §:ssä määrättyllä tavalla, ja se tuli voimaan seuraavan vuoden alusta.⁵⁰¹

Uskonnonvapauslain säätämisen jälkeen avoimeksi jäänyt kysymys uskonnonopetuksen luonteesta ratkaistiin Suomessa silloisen kansakoulun osalta vuoden 1923 laissa kansakoulun järjestysmuodon perusteista (137/1923, 3-4 §), jossa uskonnon opettaminen sidottiin oppilaiden uskontokunnan mukaiseen tunnustukseen. Vuoden 1923 laissa määrättiin, että kouluissa tuli opettaa uskontoa sen uskontokunnan tunnustuksen mukaan, johon oppilaiden enemmistö kuului. Vähemmistöille tuli tietyin ehdoin antaa omaa opetusta ja mahdollisuus saada uskonnon opetusta koulun ulkopuolella. Lisäksi kaikille edellisiin kuulumattomille tuli olla oma vaihtoehto. Uskonnon opetus määräytyi näin tunnustukselliseksi eli uskontokuntasidonnaiseksi opetuksiksi.⁵⁰²

Uskonnonopetuksen tunnustuksellinen luonne ei vielä 1950-luvulla muodostunut ongelmalliseksi ja koulun kannalta tunnustuksellinen uskonnonopetus pyrittiin näkemään lähinnä osana oppilaiden kokonaiskasvatusta. Kirkon kannalta se tulkittiin yleisesti osaksi kasteopetusta.⁵⁰³ Opetus oli kuitenkin tällöin luonteeltaan vahvan tunnustuksellista. Vasta vuoden 1965 jälkeen pyrittiin tunnustuksellisuuden käsitettä laajentamaan ottaen huomioon myös yhteiskunnan muuttumisesta aiheutunut eettisen opetuksen tehostaminen, muuttamatta kuitenkaan itse opetuksen perusjärjestelyä.⁵⁰⁴ Peruskoulujärjestelmään siirtymisen (1976) jälkeen esi-

---

⁵⁰⁰ Uskonnonvapaus ei ollut kaikkien oppilaiden osalta siis täysin vapaa. Perustuslakivaliokunta antoi näet merkitystä sille, että poikkeuslakina säädetyn uskonnonvapauslain 8 §:ssä rajoitettiin uskonnon opetuksesta vapautuminen vain oppilaisiin, jotka eivät kuulu siihen uskontokuntaan, jonka tunnustuksen mukaista opetusta koulussa annetaan. Ks. PeVL 13/1982 vp; HE 170/2002 vp s. 58–59; Ks. Reijonen 1977: 59–66.

⁵⁰¹ Seppo 2003a: 40; Ks. myös Salmenkivi ym. 2007: 127–128.

⁵⁰² Pyysiäinen, M. 1982: 22–24, 58; Saine 2000: 73–75; Odiah 2007: 92; Kallioniemi 2005a: 15; Ks. myös Juntunen 1985: 157; Saine 2000: 193–195; Salmenkivi ym. 2007: 129; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 453.

⁵⁰³ Ks. Kähkönen 1976: 81–86.

⁵⁰⁴ KM 1966: A 12, 55; Esimerkiksi Virkkusen mukaan tunnustuksellisuus ei määrää uskonnonopetuksen sisältöä, vaan sen kokonaistavoitteen. Tällöin oppiaines valitaan sen mukaan, mikä katsotaan parhaiten edistävän tämän päämäärän saavuttamista. Virkkunen, T. P. 1971: 33–35; Kansanahon mukaan uskonnonopetuksen tunnustuksellisuus on ymmärretty yleensä oikeaoppisuudeksi, mutta hänen mukaansa se on pitäytymistä siihen kristinuskon muotoon, jonka piirissä oppilaat kasvavat. Kansanahon mielestä tunnustuksellisen ja dogmaattisen opetuk-

merkiksi Suomen evankelis-luterilainen kirkko ei enää edellyttänyt peruskoulun uskonnonopetuksesta, että se olisi rippikouluun valmistavaa opetusta, kuten kansakoulun uskonnonopetus oli ollut.⁵⁰⁵

Uskonnonopetuksen tunnustuksellisuus tarkoitti alun perin sitä, että opetuksen päämääränä oli saada oppilaat kosketuksiin kristillisen julistuksen kanssa ja johdattaa oppilaita kristilliseen elämään. Esimerkiksi komiteamietinnön (KM 1925:14) mukaan yläkansakoulun uskonnonopetuksen tavoitteena oli uskonnollisen elämän herättäminen oppilaissa. Uskonnonopetuksen tehtävänä ei ollut vain tietojen jakaminen, vaan henkilökohtaisen uskonnollisen aktiviteetin synnyttäminen. Tunnustuksellisuus merkitsi komitealle tietoista pyrkimystä oman kirkkokunnan edustaman uskonnäkemyksen sisäistämiseen.⁵⁰⁶ Tämä näkemys tunnustuksellisuudesta ja opetuksen luonteesta jäi pitkäksi aikaa vaikuttamaan koululainsäädäntömme taustalla.

Yleisessä keskustelussa uskonnonopetuksen tunnustuksellisuudella on tarkoitettu lähinnä oppiaineen sisältöjen määräytymistä oppilaiden uskonnollisen taustan ja uskontokunnan mukaan. Tunnustuksellisuutta on kuitenkin vuosien saatossa käytetty väärin tarkastelemalla muita uskontoja kristinuskon näkökulmasta. Tällöin

---

sen antaminen kuuluu kirkolle. Koulun uskonnonopetus ei hänen mukaansa riippunut koulun ja valtion välisistä suhteista. Opetuksen lähtökohtana tuli sen sijaan olla kulttuuriympäristö ja kohteena pääasiallisesti kristillinen usko ja evankelis-luterilainen kirkko. 1970-luvulla tunnustuksellisuus pyrittiin näkemään oppilaiden ja opettajien uskontokuntaa laajemmin pitäytymisenä kristillisen uskon perusteisiin. Ks. Kansanaho 1967: 48–65; 1971: 69–71; Kähkösen (1976: 188) mukaan Kansanaho päätyi pedagogisen tunnustuksellisuuden malliin; Ks. myös Saine 2000: 142–143; Seppo Pennanen tiivisti 1960- ja 1970 -luvuilla esiintyneet tunnustuksellisuuden määritelmät seuraavasti: tunnustuksellisuus on kirkon kasteopetusta koulun sisällä tavoitteena kasvattaa oppilaista kirkon tunnustavia jäseniä; tunnustuksellinen uskonnonopetus on kirkon tunnustuksen mukaista opetusta liittyen avarasti oppilaan uskontokunnan käsitykseen; se on peruskoulun opetussuunnitelman esittämien tavoitteiden toteuttamista; tunnustuksellisuus on oppilaiden kasvattamista omakohtaisen uskonvanhurskauden käsittämiseen Raamatun pohjalta kirkon erityistunnustusten mukaisesti; se on uskon omaksumiseen tähtäävää opetusta. Pennanen 1974: 18.

⁵⁰⁵ Kähkönen 1976; Pyysiäinen, M. 1998: 50–53; Saine 2000: 90–94, 126–127; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 454.

⁵⁰⁶ Kansakoulun tärkein kasvatustavoite oli kuitenkin edelleen oppilaiden kasvattaminen ”totiseen kristillisyyteen”. Ks. esimerkiksi Saine 2000: 29–30; Jamisto 2007: 31–32; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 453; Kansakoulun tehtävänä puolestaan oli kasvattaa oppilaat oman kirkkonsa ja seurakuntansa jäsenyyteen. Ks. KM 1925:14, s. 24–28, 68, 92–98; Pyysiäinen, M. 1982: 24–25; Ks. Virkkunen, T. P. 1971: 32–38; Julkinen perusopetuskin liittyi uskonnonopetuksen yleisen tavoitteensa osalta evankelis-luterilaisen kirkon kasteopetustavoitteeseen, jonka esimerkiksi S. Poulter on ilmaissut kasvatuksena kuuliaiseen siveellisyyteen. Ks. Poulter, S. 2011: 69–85; Ks. myös Ubani 2013a: 57; Virkkusen mukaan uskonnonopetuksen määrittelyminen tunnustukselliseksi antaa kullekin kirkkokunnalle oikeuden pysyä uskollisena omalle erityisluonteelleen. Virkkunen, T. P. 1971:36; Ks. myös Saine 2000: 83, 141.

muut uskonnot on saatettu leimata kristinuskoa huonommiksi tai moraalittomiksi ja tehty yleistyksiä muista uskonnoista.⁵⁰⁷

Kasvatustieteen, teologian ja uskonnonpedagogiikan näkökulmasta tunnustuksellisuus käsitteenä sisältää kolme näkökulmaa, joista ensimmäinen on *juridinen* näkökulma. Juridisesti lapsen osallistuminen uskonnonopetukseen on määräytynyt lapsen ja viime kädessä vanhempien, uskontokunnan perusteella. Aiempi laki ensisijaisti äidin uskonnollisen aseman suhteessa lapsen huoltajuuteen.⁵⁰⁸ Toisena näkökulmana tunnustuksellisuuteen on teologinen eli *jumaluusopillinen* näkökulma, jonka mukaan tunnustuksellisuus merkitsee liittymistä kirkon tai uskonnollisen yhteisön uskontunnustukseen. Teologisen näkökulman mukaan tunnustuksellisuutta voidaan kuitenkin painottaa eri tavoin. Varhemmin tunnustuksellisuuden katsottiin tarkoittavan pitäytymistä kirkon oppijärjestelmään eli dogmeihin, jolloin tunnustuksellisuus miellettiin oikeaoppisuudeksi. Kyseinen opillinen painotus uskonnonopetuksessa on kuitenkin väistynyt. Tilalle tuli kysymys opetuksen hengestä, myönteisestä perusvireestä sitä uskonnon muotoa kohtaan, joka muodostaa oppilaiden kasvutaustan.⁵⁰⁹

Kolmantena näkökulmana tunnustuksellisuuteen on *pedagoginen* näkökulma, jossa painotetaan uskonnonopetuksen pedagogisia lähtökohtia. On puhuttu muun muassa jo esillä olleesta ”pedagogisesta tunnustuksellisuudesta”⁵¹⁰, jota voitiin perustella kolmella näkökohdalla. Ensimmäisen näkökohdan mukaan yksilön uskonnollinen elämä kehittyy aina jonkin tietyn tradition pohjalta ja opetuksen luonnollinen sekä keskeinen kohde on tällöin se uskonnon ja kristinuskon muoto,

⁵⁰⁷ Pyysiäinen, M. 1998: 63,67; Esimerkiksi John Vikströmin (2011: 138–139) mukaan ilmaisu ”pedagoginen tunnustuksellisuus” viittaa siihen tosiasiaan, että tunnustuksellisuuden käsite on muuttunut vuosien varrella, joka puolestaan on seurausta koulun ja kirkon välisen rajanvedon tietystä selkeyttämisestä tältä osin. Enää ei uskonnonopetuksen tehtävänä ole hänen mukaansa kasvattaa oppilaista kirkon tunnustavia jäseniä.

⁵⁰⁸ Kähkösen käsityksen mukaan tunnustuksellinen uskonnonopetus oli tapa toteuttaa sekä enemmistön että vähemmistön uskonnonvapautta. Kähkösen (1976: 238–239) mukaan luterilaisen tunnustuksellisen uskonnonopetuksen järjestelyt ovat valtion ja kunnan viranomaisten tehtävänä. Vähemmistöjen opetuksen johdosta ja järjestelyistä vastaa osaksi myös asianomainen uskontokunta. Ks. Saine 2000: 143; Ks. myös Juntunen 1985: 61–62; Kähkösen (1976) mukaan kyseisen uskonnonopetuksen järjestelyn tuli olla sopusoinnussa myös YK:n ihmisoikeuksien julistuksen (10.12.1948) uskontoa ja kasvatusta koskevien artiklojen (18. ja 26. artikla) sekä eräiden myöhempien YK:n hyväksymien sopimusten kanssa. Sopimusten mukaan uskonnonopetus, mikäli yhteiskunta sellaista järjestää, ei saanut olla ristiriidassa vanhempien uskonnon ja vakaumuksen kanssa. Ks. Tamminen & Vesa 1982: 30–31.

⁵⁰⁹ Emt.; Pyysiäinen, M. 1982: 74.

⁵¹⁰ Monien asiantuntijoiden mukaan suomalainen uskonnon opetus on tunnustuksellista korkeintaan lainsäädännöllisessä ja pedagogisessa mielessä. Ks. Kähkönen 1976: 238–242; Pyysiäinen, M. 1982: 66–67, 74–75; Seppo 2003a: 179–181; Sakaranaho 2006a: 332–335; Sakaranaho 2007b: 5.

jonka piirissä oppilaat kasvavat. Toinen näkökohta lisää, että tämä perusta viittaa samalla oppilaiden kotitaustaan. Toisaalta kotitaustan kirjavuus, kotien katsomusten erilaisuus kehottaa opetuksessa hienovaraisuuteen. Kolmas näkökohta nostaa esiin uskonnonopetuksen luonnollisen lähtökohdan, joka on oppilaiden oma kulttuuriympäristö. Puhutaan niin sanotusta ”kotiseutuperiaatteesta”, jonka mukaan on syytä lähteä liikkeelle siitä, mikä on oppilaita lähinnä eli tuttua ja läheistä, ja edetä oppilaiden iän ja kehityksen sekä muiden edellytysten kasvun myötä vähemmän tuttuun, etäisempiin ja vieraampiin kysymyksiin. ”Kotiseutuperiaate” ymmärrettiin alussa siten, että opetuksen tulee alkaa kodin elämän käsittelystä ja perheen keskinäisistä suhteista. Opetussuunnitelmakomitea painotti kotiseutuperiaatteen noudattamisen merkitystä erityisesti alaluokilla, kun joudutaan käsittelemään seikkoja, jotka edellyttävät laajaa vieraiden olosuhteiden tuntemista ja käsittelyä historiallisesta kehityksestä. Tästä syystä opetus tulee alaluokilla järjestää kotiseutuperiaatetta noudattaen.⁵¹¹

Tunnustuksellinen uskonnonopetus määriteltiin ennen perusoikeusuudistusta (1995) ja perustuslakiuudistusta (2000) *juridisesti* varsinaisesti perustuslakivaliokunnan lausunnossa (12/1982 vp). Lausunnon mukaan kyseiseen opetukseen kuului uskonnon harjoittaminen ja opetuksen tuli olla oppilaan oman uskonnollisen taustan sekä tunnustuksen mukaista. Suomessa uskonnonopetuksella on aina ollut oma erityinen luonteensa, joka on perinteisesti ollut tunnustuksellista eli uskontokuntasidonnaista.⁵¹² Tunnustuksellisen uskonnonopetuksen juridinen määritelmä voitiin kiteyttää siten *uskontokuntasidonnaiseksi opetuksesi, jossa itse opetuksen saattaa sisältyä myös uskonnon harjoittamista*. Ongelmana on tosin ollut yhtäältä säilyttää uskonnonopetuksen malli ja toisaalta hävittää siitä tunnustuksel-

---

⁵¹¹ Tamminen & Vesa 1982: 32; Ks. eo. näkökulmista myös Kähkönen 1976: 237–242; Huomat- takoon, että kotiseutuperiaate oli esillä jo opetussuunnitelmakomitean mietinnössä vuodelta 1925. Ks. KM 1925:14, 107; Oppiaines tuli valita kotiseutuperiaatetta noudattaen sekä silmäl- lä pitäen opetuksen elämänläheisyyttä. Myös siveysopin opetuksessa oli noudatettava kotiseu- tuperiaatetta. Ks. KM 1952:3, 71–72; Tamminen 1967b: 143–144; Vuoden 1970 perusopetuk- sen opetussuunnitelmassa (POPS II, 1970) peruskoulun ala-asteen uskontokasvatuksen lähtö- kohdaksi otetulla ”kotiseutuperiaateella” tarkoitettiin opetuksen liittämistä oppilaille koti- ja seurakuntaelämässä tutuksi tulleisiin uskonnollisiin käsitteisiin ja hartauselämän käytäntöihin. Nykyään on kuitenkin tärkeää ymmärtää, että moniarvoiseksi ja monikulttuuriseksi kehitty- neessä yhteiskunnassa oppilaiden uskonnollinen ja katsomuksellinen viitekehys on muovau- tunut erilaiseksi. Kotien uskontokasvatus ja osallistuminen seurakunnalliseen elämään ja toi- mintaan vaihtelee tai puuttuu kokonaan. Oppilaat tulevat erilaisista elämänympäristöistä yksi- löllisine tarpeineen ja ongelmineen. Keskeiseksi muodostuu kysymys opetuksen toteuttami- sesta niin, että se voisi palvella oppilaita tarkoituksenmukaisimmalla tavalla. Pöysti 2001: 76; Ubani 2013a: 59, 67, 78.

⁵¹² Ks. KM 1977:21, 188; Markku Pyysiäisen mukaan tunnustuksellisen uskonnonopetuksen käsite on samaistettu uskontokuntasidonnaisen uskonnonopetuksen käsitteeseen. Pyysiäinen, M. 1982: 67.

lisuus, joka on voitu ainakin osin tulkita uskonnon harjoittamiseksi. Ratkaisuksi katsottiin siirtyminen oman uskonnon opetukseen.⁵¹³ Opetusmallille piti saada juridinen perusta.⁵¹⁴

Merkillepantavaa on, ettei oppiainesta sitovia ja määritteleviä tunnustuksellisuuden kriteerejä ja rajoja ole lainsäädännön tasolla selkeästi määritelty tai käsitteellisesti riittävästi avattu, mikä voi vaikeuttaa tulkintaa. Kuitenkaan opetuksen sisällöt eivät juuri muuttuneet uskonnonvapauslakiuudistuksen seurauksena. Huomio on kiinnittynyt lähinnä positiiviseen oikeuteen saada oman uskonnollisen taustan mukaista opetusta sekä negatiivisen uskonnonvapauden toteutumisen ensisijaiseen varmistamiseen. Esimerkiksi perustuslakivaliokunta rinnasti lausunnossaan (13/1982 vp) uskonnonopetuksen ja uskonnon harjoittamisen. Tällöin uskonnonopetus tulkittiin luonteeltaan tunnustukselliseksi ja siihen saattoi sisältyä myös uskonnon harjoittamista. Perustuslakivaliokunnan ei tarvinnut tällöin vetää selkeää rajaa uskonnonopetuksen ja uskonnon harjoittamisen välille, eikä liioin tulkita niiden välistä suhdetta. Perustuslakivaliokunta satoi uskonnon harjoittamiseen osallistumisen uskonnollisen yhdiskunnan jäsenyyteen. Sitten uskonnonvapauslain uudistamisen yhteydessä opetus on kuitenkin tietoisesti haluttu erottaa uskonnon harjoittamisesta.⁵¹⁵

---

⁵¹³ Scheinin 2001: 516.

⁵¹⁴ Seppo 2003a:84–87; Peruslähdekohtana oli se, että poistamalla uskonnonopetuksen tunnustuksellisuus, pyrittiin torjumaan väite siitä, että uskonnon opetus olisi uskonnon harjoittamista. Mikään ei opetuksessa kuitenkaan opetushallituksen ohjeiden (2006) mukaan sisällöllisesti muuttunut. Lainsäädäntöä laadittaessa käydyssä eduskuntakeskustelussa näyttää Sepon (2003a: 113–114, 123–127) mukaan vallinneen epäselvyyttä siitä, mihin tunnustuksellisuus häviää, ja mitä opetuksessa itse asiassa saa tehdä. Juridisesti ja retorisesti uudistus liitettiin niin sanottuun positiiviseen uskonnonvapauteen ja se haluttiin perustella sillä. Uudessa uskonnonvapauslaissa (453/2003) ei puhuta enää oikeudesta vapautua uskonnonopetuksesta, vaan positiivisesta oikeudesta oman uskonnon opetukseen. Ks. Seppo 2003a: 84–87, 179–181; Saarnin (2002: 13) mukaan valtio tukee aktiivisesti ja resursoi oikeuden toteutumista, kuten esimerkiksi oikeutta maksuttomaan perusopetukseen; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 459.

⁵¹⁵ Ks. myös Scheinin 1995: 138; Ks. Juntunen 1985; Seppo 2003a: 67–69; Vaikka vanhat säädökset eivät nimenomaisesti maininneet oikeutta olla osallistumatta omantuntonsa vastaisesti uskonnonharjoitukseen ja koulun uskonnonopetuksesta vapauttamisen säätävä 1922 uskonnonvapauslaki oli säädetty vaikeutetussa säätämisyjärjestyksessä, perustuslakivaliokunta piti vallitsevaa tilannetta kuitenkin perustuslaillisesti hyväksyttävänä. Ks. Juntunen 1985: 111–120; Saarni 2002: 14; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 459. Vrt. Martin Ubanin (2013a: 80) mukaan uskonnonopetuksessa käsiteltävä sisältö ei tee uskonnonopetuksesta ”tunnustuksellista”, vaan kasteopetuksellinen tavoite. Hänen mukaansa opetuksen sisällölliset ratkaisut tehdään pedagogisin perustein.

3.5.2 Oma uskonto ja sen luonne enemmistö- ja vähemmistöuskontojen perusopetuksen opetussuunnitelmissa

Uskonnonvapauslakiuudistuksen myötä käsite ”tunnustuksellinen uskonnonopetus” muuttui käsitteeksi ”oman uskonnon opetus”, vaikka opetuksen sisällöt eivät sinänsä muuttuneetkaan.⁵¹⁶ Oman uskonnon opetuksen käsitteen tausta on perusoikeusuudistuksen -95 myötä esille nousseessa positiivisoikeudellisessa paradigmassa, joka liittyy yksilön/oppilaan positiiviseen oikeuteen saada oman uskontonsa opetusta myös koulussa. Kyseessä on oppilaan oikeus, joka voidaan perustella sekä kansainvälisistä ihmisoikeuksista että uskonnonvapaudesta käsin. Kansainvälisiin sopimuksiin ja julistuksiin pohjautuen uskonnonvapauslaki (453/2003) tarjoaa jokaiselle oikeuden oppia tai opettaa omaa uskontoaan tai siihen rinnastettavaa elämäntapaa. Uskonnonvapauslain mukaan lasten huoltajilla on oikeus päättää lapsen saamasta uskontokasvatuksesta. Kaikille tulisi järjestää myös yhtäläiset mahdollisuudet oman uskonnon tai maailmankatsomuksen opiskeluun.⁵¹⁷

Viranomaisten on myös huolehdittava vähemmistöjen ja ryhmien uskonnonvapauden asianmukaisesta turvaamisesta. Positiivinen uskonnonvapaus saa perustuslain 22 §:n ja 17.3 §:n kautta myös viranomaisen toimivaltaa velvoittavaa luonnetta ja tällä on liittymäkohta myös kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin oman uskonnonopetuksen saamisen osalta osana uskonnonvapautta. Pienryhmäisten⁵¹⁸ vähemmistöuskontojen käsitteellä viitataan tavallisesti muihin kuin luterilaiseen ja ortodoksiseen uskontoon, opetuksen tavoitteet ovat sidoksissa yleisiin uskonnon tavoitteisiin, jotka puolestaan on sidottu yleisiin koulun tavoitteisiin. Keskeistä kaikissa uskontosidonnaisissa ryhmissä on ymmärtää se, että uskontoa tarkastellaan oppilaan oman kasvun ja oman uskonnollisen identiteetin tukemisen näkökulmasta. Tällöin oppilaan oman uskonnollisen taustan mukainen oma uskonto korostuu. Lisäksi tulee ymmärtää, että uskonnolla on *yhteiskunnallinen ilmiöluonne*, joka vaikuttaa syvästi inhimilliseen kulttuuriin. Uskonto nähdäänkin inhimillisen kulttuurin taustalla vaikuttavana ”pohjavirtana”. Uskonnon opetuk-

⁵¹⁶ Ks. KM 2001:1 s. 50; PeVM 10/2002 vp s. 3; Uskonnonvapauslain valmisteluasiakirjoissa oman uskonnon opetuksen todetaan kuvaavan käsitteenä paremmin uskonnonopetuksen nykyistä sisältöä. Nimityksen vaihtamisen ei katsottu edellyttävän uskonnonopetuksen nykyisten sisältöjen muuttamista. Ks. SiVL 14/2002 vp ja HE 170/2002 vp s. 23, 57; Hallituksen esityksessä uskonnonopetuksen lähtökohtana korostettiin lainsäädäntöä ja opetussuunnitelmien perusteita, joiden noudattaminen on ”opettajan henkilökohtaisesta katsomuksesta riippumaton lakisääteinen velvollisuus”. Näin uskonnonopetus perustuu Koikkalaisen (2010: 46) mukaan ensisijaisesti uskontoasiantuntijuudelle ja pedagogiselle pätevyydelle.

⁵¹⁷ Ks. esimerkiksi Koikkalainen 2010: 43.

⁵¹⁸ Koska termiä ”muut uskonnot” ei voi käyttää ilman kontekstia, on Sakaranahon & Salmenkiven (2009: 452) mukaan otettu käyttöön termi ”pienryhmäinen uskonto”.

nessa korostetaan sekä oman uskonnon tuntemista että valmiuksia kohdata muita, etenkin suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavia uskontoja ja katsomuksia.⁵¹⁹

Oma uskonto ei hahmotu kuitenkaan peruskoulun opetussuunnitelmassa yhdenmukaisena eikä yhtenäisenä. On siis erilaisia `omia uskontoja`, joita on tästä syystä vaikea verrata toisiinsa, puhumattakaan yhteisesti hyväksytyyn lähtökohdan löytämisestä. Myöskään siitä, mitä on oman uskonnonopetus, ei ole yksimielisyyttä eri uskontojen traditioissa.⁵²⁰ Esimerkiksi evankelis-luterilaisen uskonnon lähtökohdaksi on määritelty ”uskonnolliseen kulttuuriin” monipuolisesti tutustuttaminen ja tutustuminen. Siinä uskonnon opetus nähdään kulttuuriopetuksena, jossa pyritään ”kulttuurisen lukutaidon” saavuttamiseen yhä pluralisoituvassa maailmassa. Merkille pantavaa on, että opetussuunnitelman perusteissa ”uskontoa” ei eksplikoida evankelis-luterilaiseen uskontoon tai kristinuskoon, vaan henkilökohtaiseen katsomukseen viitattaessa määritelmä jätetään avoimeksi. Evankelis-luterilaisen uskonnonopetuksen oppiaineen kuvauksesta nousee esille kaksi keskeistä päämäärää: auttaa oppilasta ymmärtämään uskontoa kulttuurisena ilmiönä ja tukea hänen maailmankatsomuksensa kehittymistä. Oppilasta autetaan näin ymmärtämään uskonnon merkitystä lähinnä itselleen. Sitä vastoin ortodoksisen uskonnon opetussuunnitelmassa opetuksen päämäärä liitetään vahvasti ortodoksisen uskontoon, jolloin uskonnon opetuksessa keskeisenä nähdään ”oppilaan ortodoksisen identiteetin vahvistaminen ja ylläpitäminen”. ”Oppilaan oma uskonto” esimerkiksi määritetään itsestään selvästi ja suoraan ortodoksiseksi uskonnoksi ja oppilaan uskonnollinen identiteetti ortodoksiseksi identiteetiksi. Ortodoksisen uskonnon opetussuunnitelman perusteet linkittyvät vahvasti ortodoksisen uskontoon ja traditioon. Keskeisiä opetuksen sisältöjä vuosiluokilla 1–5 ovat kirkkovuosi ja pyhät ihmiset, kirkon jäsenenä toimiminen, Raamattu pyhänä kirjana, liturginen elämä sekä uskonoppi ja eettisyyden kasvaminen. Vuosiluokkien 6-9 sisällöt ovat

---

⁵¹⁹ POPS 2004:204 ja Opetushallitus 2006: 4, 7.11 Uskonto: Kaikki uskontosidonnaiset ryhmät; Ks. myös Sakaranaho 2007c.

⁵²⁰ Esimerkiksi Maria Kastilanin tutkimuksessa (2009) pohdittiin sitä, ilmeneekö oma uskonto eri opetussuunnitelmien perusteissa päämääränä vai välineenä. Ilmeni, että evankelis-luterilaisen uskonnon opetussuunnitelmassa omaan uskontoon tutustuminen hahmottuu luonteeltaan avoimemman yleiskristillisyyden kautta, eikä omaan uskontoon tutustuminen ole opetuksen päämäärä, vaan väline uskonnon ilmiötason ymmärtämisessä ja uskonnosta oppimisessä. Sen sijaan kaikkien vähemmistöuskontojen opetussuunnitelmissa omaan uskontoon tutustuminen toimii opetuksen päämääränä. Oppimistavoitteet ja sisällöt ovat mm. ortodoksisen uskonnon suunnitelmissa linjassa tämän päämäärän kanssa. Myös islamin opetussuunnitelmassa oma uskonto on artikuloitu opetuksen päämäärässä, vaikka oppimistavoitteissa ja sisällöissä onkin paljon evankelis-luterilaisen uskonnon opetussuunnitelmaa mukailevaa ainesta, joka ei ole täysin linjassa opetuksen päämäärän kanssa. Ks. Kastilan 2009:89–90.

samoista aihepiireistä: Raamattu, kirkkohistoria, maailmanuskonnot, liturgiikka ja uskonoppi sekä etiikka. Oppisisällöt seuraavat yleisortodoksista perinnettä.⁵²¹

Ortodoksisella uskonnon opetuksella on erilainen lähtökohta opetuksen tavoitteisiin kuin luterilaisella uskonnolla. Kun kysymys on arvoista, joita uskonnonopetuksessa opetetaan, ortodoksit katsovat, ettei heidän omaksumiaan perusarvoja saisi määritellä mikään ulkopuolinen taho. Sen sijaan heidän mukaansa tulisi lähteä siitä, että pyritään saamaan arvot ja muu opetus sellaiseksi, että se vastaa kirkon odotuksia. Tällöin tärkeä kriteeri on luonnollisesti ortodoksisen kirkon perinne.⁵²²

Kun verrataan alempien ja ylempien vuosiluokkien evankelis-luterilaisen uskonnon opetussuunnitelmia keskenään, voidaan todeta, että oma uskonto näyttäytyy vuosiluokilla 1–2 olennaisena osana kulttuuriamme, suomalaista ja eurooppalaista perintöämme. Oppilas tutustuu muun muassa kirkkovuoden juhlien viettoon ja kristillisiin perinteisiin sekä muihin kirkkoihin oman lähiympäristönsä ja arkikokemuksensa kautta. Luokilla 3–5 oppilas ”tutustuu muihin kristillisiin kirkkoihin ja ympäröiviin uskonnollisiin ja ei-uskonnollisiin katsomuksiin, jos luokan tilanne niin vaatii”. Vuosiluokalla 3 tutustutaan omiin juuriin, perheen ja suvun arvoihin ja perinteisiin.⁵²³

Evankelis-luterilaisen uskonnon opetussuunnitelman mukaan esimerkiksi vuosiluokalla 7 keskitytään keskeisiin maailmanuskontoihin, niiden levinneisyyteen, kokosuhteisiin sekä uskonnollisen elämän pääpiirteisiin. Lisäksi tarkastellaan uskonnon ulottuvuuksia ja niiden vaikutuksia yksilöön, yhteisöön ja kulttuuriin. Vuosiluokalla 8 suomalaisesta katsomusperinteestä hahmotetaan yleiskuvaa Suomen uskontotilanteesta, jolloin tarkastellaan erityisesti luterilaista ja ortodoksista kirkkoa, ja lisäksi muita kristillisiä kirkkoja ja yhteisöjä. Yhdeksännellä luokalla keskitytään Raamattuun, sen rakenteeseen, syntyyn, tulkintaan, käyttöön ja kulttuurivaikutuksiin. Etiikan teemassa paneudutaan kristilliseen ihmiskäsitykseen sekä kristillisen etiikan peruspainotuksiin, kuten Jeesuksen vuorisaarnaan ja vertauksiin. Yläkoulun päättöarvioinnin kriteereiden arvosanalla 8 mukaan oppi-

---

⁵²¹ Vrt. Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden mukaan opetuksen tavoitteena on monipuolisen uskonnollisen ja katsomuksellisen yleissivistyksen saavuttaminen, johon kuuluu perehtyminen omaan uskontoon ja sen kulttuuriperintöön. Tällä tavoitellaan sitä, että oppilas saa virikkeitä henkilökohtaisen elämäntutkimuksen muotoutumiseen. Ks. HE 170/2002 vp s. 59; Kastilan 2009:37, 60–61; Ks. POPS 2004 evankelis-luterilaisen uskonnon osalta s. 204, 209 ja ortodoksisen uskonnon osalta s. 137; Lyhykäinen 2007:19; Ks. myös Schweitzer 2007:91;

⁵²² Huttunen 2007.

⁵²³ Ks. POPS 2004, evankelis-luterilainen uskonto.

las muun muassa osaa käyttää uskonnollista tietoa ja hahmottaa omaan maailmankatsomukseensa vaikuttavia tekijöitä ja ymmärtää muun muassa suomalaisen luterilaisuuden perusluonteen. Hän ymmärtää sekä suomalaista uskonnollisuutta ja katsomuserinnettä että uskontoa ilmiönä. Lisäksi hän osaa arvostaa eri tavoin uskovia ja ajattelevia ihmisiä, tunnistaa uskontojen vaikutuksia ja ymmärtää niin uskonnollista ajattelua kuin myös uskonnollisen kokemuksen ja käyttäytymisen luonnetta.⁵²⁴ Suomen valtioneuvosto on sisäisen turvallisuuden ohjelmassaan vuodelta 2008 korostanut muun muassa toimivien etnisten suhteiden merkitystä. Valtioneuvoston mukaan ”on tärkeää, että niin valtaväestöllä kuin etnisillä vähemmistöilläkin on riittävästi tietoa kulttuureista ja uskonnoista. Myös oman kulttuurin ja uskonnon tuntemus tukee merkittävästi yksilön identiteetin rakentumista ja hallintaa.”⁵²⁵

Tarkasteltaessa monikulttuurisuuden ja moniarvoisuuden huomioimista oman uskonnon opetussuunnitelmissa, on hyvä verrata asioita myös elämäkatsomustiedon⁵²⁶ (lyhenne ET) opetussuunnitelmaan. Sellainen ero on havaittavissa, että ET:ssa katsomuksia keskitytään tarkastelemaan enemmän oppilaslähtöisesti ja kriittisesti sekä laaja-alaisemmin jo aikaisemmassa vaiheessa kuin luterilaisen uskonnon opetuksessa. Esimerkiksi vuosiluokilla 1–2 tutustutaan kulttuuriperintöön kodin ja koulun juhlien, ajankohtaisten tapahtumien sekä juhlapäivien muodossa. Sen lisäksi kansainvälisyydestä opitaan erilaisiin kansallisiin tutustumalla sekä oppilaiden että opettajien matkakokemusten kautta. Elämäkatsomustiedossa pyritään kansainvälisyys ja monikulttuurisuus ottamaan paremmin huomioon opetussuunnitelman tavoitteiden käytännön toteutuksen osalta jo varhaisemmassa vaiheessa. Asiaan vaikuttaa todennäköisesti ET:n opetuksen lähtökohdat, joihin kuuluu filosofiaa sekä yhteiskunta- ja kulttuuritieteitä. Tavoitteena on muun muassa katsomuksellisen ja kulttuurisen yleissivistyksen kartuttaminen sekä lähiympäristön katsomuksiin ja kulttuureihin tutustuminen. Kahdeksannella luokalla tarkastellaan moraalialia ja hyvää elämää. Luokalla käsitellään myös kansalaisuutta ja hyvää yhteiskuntaa, kuten demokratiaa, yhteiskunnan moniarvoisuutta sekä ihmisen ja luonnon välistä suhdetta. Oppilas itse nähdään ET:ssa enemmän aktiivisena ja kriittisenä ajattelevana sekä oppimaansa refleктоivana toimijana

⁵²⁴ Emt.

⁵²⁵ Tuolloin valtioneuvosto näki vakavia puutteita esimerkiksi vähemmistöuskontojen opetuksen tasossa ja kattavuudessa sekä pätevien opettajien saatavuudessa. Valtioneuvosto 2008:26; Ks. myös Sakaranaho & Salmenkivi 2009:452.

⁵²⁶ Elämäkatsomustieto näyttyy oppiaineena kahtalaiselta. Yhtäältä se on uskontokuntiin kuulumattomuuden kautta määrittyvänä uskontoaineiden sekulaari vaihtoehto ja toisaalta sen on sovittava profiililtaan ja sisällöltään kaikille oppilaille. Elämäkatsomustiedolla on vähemmistön oppiaineen luonne, jossa opetuksellisia lähtökohtina korostuvat oppilaan oma kasvu ja identiteetin näkökulma. Ks. Salmenkivi 2007:83–84.

kuin luterilaisessa uskonnon opetuksessa. Elämänkatsomustiedon opetussuunnitelman päättöarvioinnin kriteerien mukaan oppilas tunnistaa keskeisten maailmankatsomusten ja kulttuurien olennaisia piirteitä ja osaa suhteuttaa erilaisia kulttuurisia käsitteitä ja symboleja eri katsomusperinteisiin. Elämänkatsomustiedon tavoitteena on muun muassa kasvaa katsomuksellisesti ja kulttuurisesti yleissivistyneeksi maailmankansalaiseksi sekä humaniksi ihmiseksi.⁵²⁷

Islamin⁵²⁸ uskonnon opetussuunnitelmassa opetuksen päämääräksi hahmottuu puolestaan islamin uskontoon tutustuminen ja oppilaan islamilaisen identiteetin vahvistaminen. Opetuksen keskiössä on islamin uskonnon tunteminen ja oppilaan islamilaisen identiteetin vahvistaminen sekä erilaisuuden kohtaaminen ja ymmärtäminen. Islamin uskonnon opetussuunnitelmassa oppilaan oma uskonto hahmotetaan eräänlaisena ”yleisislamina”. Pyrkimyksenä on antaa koulussa sellaista islamin opetusta, joka voisi soveltua keskimääräisesti kaikille erilaisista islamin suuntauksista kotoisin oleville oppilaille.⁵²⁹ On kuitenkin huomattava, että myös islamin uskonnossa on erilaisia korostuksia ja opillisia suuntauksia, joten on vaikeaa puhua yhdestä ainoasta oikeasta opetuksesta.⁵³⁰ Suomalaisessa kontekstissa on käsitykseni mukaan kysymys suomalaisesta islamin opetuksen hahmottamisen tavasta.

Kaikissa vähemmistöuskontojen oppiaineen kuvauksissa uskonnonopetuksen päämäärä hahmottuu vahvasti oman uskonnon kautta. Näissä oppilaan oma eks-

---

⁵²⁷ Elämänkatsomustieto seuraa niin sanottua vuoden 2001 Madridin suositusta, kun se käsittelee tasapuolisesti sekä sekulaareja vakaumuksia että uskontoja. Toinen tavoite liittyy katsomuksellisen ja erityisesti eettisen ajattelutaidon kehittämiseen. Ks. POPS 2004:216–218; Perusopetus 2020 s. 144.

⁵²⁸ Sana islam tulee seemiläisestä sanajuuresta *slm*, joka tarkoittaa alistumista ja antautumista. Ihminen, joka antautuu Jumalalle ja alistuu Hänen tahtoonsa on muslim, suomeksi muslimi. Islam on yksi ihmiskunnan suurimmista ja laajimmalle levinneistä uskonnoista. Historiallisesti islam alkoi 600-luvun alussa Arabian niemimaalla. Islamin opin mukaan Jumala on lähettänyt ilmoituksensa ihmisille profeetoille ilmoitettujen pyhien kirjojen välityksellä. Uskonnon keskeinen henkilö on profeetta ja kauppias Muhammad Ibn Abdullah (570–632), jota pidetään yhdessä Allahin kanssa pyhänä. Muhammadille annettiin lopullinen ilmoitus, jolle Jumala puhui Koraanin. Islam kehittyi profeetta Muhammadin kautta, joten profeetan elämänvaiheet vaikuttivat siihen, millaisia kysymyksiä Koraani käsittelee. Ks. Soramies 2002:9–10; Hämeen-Anttila 2004:48 ja 2005:140; Ks. myös Mustasaari 2008:201.

⁵²⁹ Islamin opetuksessa pyritään auttamaan ”oppilasta kohtaamaan ja ymmärtämään eri tavoin ajattelevia ja käyttäytyviä sekä omassa yhteiskunnassaan että maailmassa”. Opetuksen yhdeksi tavoitteeksi määritellään, että oppilas oppii hyväksymään ja kunnioittamaan erilaiseen uskon- ja elämännäkemykseen sitoutuneita ihmisiä omassa lähipiirissään”. Ks Opetushallitus 2006: 24; Kastilan 2009: 39, 52–54, 61; Ks. Sakaranaho 2006a: 368 ja 2007b: 10.

⁵³⁰ Esimerkiksi iranilaiset ovat enimmäkseen shiiamuslimeja, kun taas kurdit ja somalit sunni-muslimeja. Iranilaisten joukossa on myös baha`i-uskoisia, ja kaikissa ryhmissä voi olla kristittyjä ja juutalaisia. Hallenberg 1996: 110.

plikoidaan suoraan sen mukaan, mikä on juridisesta näkökulmasta hänen oma uskontonsa. Eli nykyisten lakien mukaan tämä tarkoittaa uskonnon opetuksessa sitä uskontokuntaa, jonka jäsen oppilas on tai joka ilmeisesti vastaa hänen uskonnollista katsomustaan (Perusopetuslaki 454/2003, 13 §).

Tiivistetysti oppilaan oma uskonto on nykyään yhteydessä positiiviseen uskonnonvapauteen ja oikeuteen saada oman uskonnollisen taustansa mukaista opetusta. Tämä muutos tunnustuksellisesta uskontokuntasidonnaisesta opetuksesta liittyy vahvasti uuden positiivisen ihmis- ja perusoikeusmyönteisen perusoikeusparadigman syntymiseen perusoikeusuudistuksen -95 ja perustuslakiuudistuksen 2000 sekä uskonnonvapauslakiuudistuksen 2003 myötä. Tällöin korostui oppilaan positiivinen oikeus uskontoon ja sen mukaisen opetuksen saamiseen myös julkisessa koulussa. Tarkoituksena muutoksessa oli huomioida paremmin myös kansainväliset ihmisoikeudet ja yleensä kansainvälistymisen tuomat haasteet myös uskonnon opetuksen osalta. Oma uskonto ei eri uskontojen opetussuunnitelmissa hahmotu kuitenkaan yhtenäisenä, vaan siinä on myös sisällöllisiä eroja. Erityisesti erot näkyvät suhtautumisessa oppilaan identiteetin ja oman uskonnon väliseen suhteeseen. Kun esimerkiksi evankelis-luterilaisessa uskonnon opetuksessa on etäännytty oman uskonnon perinteeseen opettamisesta ja kysymys on lähinnä ”kulttuuritiedon opetuksesta”, josta kyseinen uskonto on osa, on ortodoksisella kirkkokunnalla ja katolisella kirkolla sekä islamin uskoisilla tavoitteena tuoda edelleen esille oman uskontonsa elämään liittyviä traditionaalisia aineksia, kuten opetusta seurakuntaelämästä, miten heillä uskotaan ja liturgiasta (jumalanpalveluselämästä).⁵³¹

Käsitykseni mukaan on myös tärkeää tunnistaa opetussuunnitelmien tarkastelussa sekä juridinen että pedagoginen näkökulma. Vähemmistöuskonnoille on erityisen tärkeää oman uskonnollisen ja kulttuurisen identiteetin säilyttäminen, jota myös julkisen koulun perusopetus tukee. Vaikka yleissivistävässä koulussa korostuukin objektiivisen tiedon jakamisen eri uskonnoista merkitys, on sama kysymys alimmilla 1–5 vuosiluokilla pedagogisesti hieman toisenlainen kuin esimerkiksi 9 vuosiluokalla jo kehityspsykologisista oppilaan ikään liittyvistä syistä. Opetussuunnitelmissa korostuu alimmilla perusopetuksen vuosiluokilla myös uskonnon

---

⁵³¹ Ks. KM 2001:1: Ks. myös Eduskunnan perustuslakivaliokunnan vanhat lausunnot (12 ja 13/1982 vp), joiden jälkeen yhteiskunnallinen ja koulutuspoliittinen tilanne on kuitenkin muuttunut; Esimerkiksi katolisen uskonnon opetuksen tehtävänä on tukea oppilaan kasvamista eheäksi persoonaksi sekä vahvistaa hänen katolista identiteettiään. Opetushallitus 2006. Näin katolisen uskonnon opetuksen yhteys seurakunnan opilliseen kasvatukseen on verrattain kiinteä.

opetuksen kokemuksellinen ja elämyksellinen puoli.⁵³² Tiedollinen puoli korostuu sitä enemmän, mitä ylemmille vuosiluokille siirrytään. Tosin on olemassa myös yksilöllisiä eroja.

3.5.3 *Kuka saa opettaa?*

Monikulttuuristuva ja katsomuksellisesti moninaistuva koulu on johtanut kysymään, kuka on riittävän pätevä ja myös oppilaalle sekä hänen huoltajilleen kelpaava opettaja peruskoulussa. Erityisesti kysymys on korostunut vähemmistöuskontojen kohdalla varsinkin, kun heidän oman uskonnollisen tai katsomuksellisen taustan omaavaa opettajaa on vaikea saada järjestymään. Koska uskonnonvapaus ja uskonnonopetus ovat esimerkiksi muslimille myös identiteetikysymys, tämä vaikuttaa myös siihen, miten opetusta tulee ja kuka voi sitä antaa. Julkisen kunnallisen koulun katsomusaineiden opetuksen tulee jokatapauksessa olla tasapuolista kaikille oppilaille, kun perusopetuslain (628/1998) 13 §:n edellytykset opetuksen saamiseksi täyttyvät. Yhdenvertaisuuslain (21/2004) 7.2 §:ää tulkittaessa ei vakaumusta yleensä voida vaatia sellaiseen tehtävään, jonka hoitaminen ei edellytä kyseistä vakaumusta, eikä tehtävän hoitaja edusta uskonnollista yhteisöä ulospäin.⁵³³ Toisinaan koulussa on jouduttu taipumaan voimakkaan uskonnollisen vähemmistön uskonnollisiin ja koulutuksellisiin tarpeisiin. Esimerkiksi Turun opetustoimessa nousi vuonna 2009 esille kiista islamin opetuksesta. Jotkut oppilaat olivat jääneet pois islamin tunneilta, koska opettaja ei ollut muslimi. Kuitenkin vasta siinä tapauksessa, jos opettaja opettaa virheellisesti ja opetussuunnitelman vastaisesti, asiaan on puututtava. Järkevämpänä ratkaisuna on muslimien näkökulmasta pidetty sitä, että opettajan kanssa olisi luokassa avustaja, joka on

⁵³² Ks. POPS 2004; Esimerkiksi Markku Pyysiäinen korosti jo ennen uskonnonvapauslakiuudistusta (453/2003), että nykyisenkaltainen uskonnonopetus toteuttaa kyllä hyvin uskonnonvapauden periaatetta, mutta se ei auta eri tavoin uskovia kohtaamaan toisiaan eikä huomaamaan uskontojen merkittäviä yhtäläisyyksiä, koska eri tavoin uskovat on erotettu omiin opetusryhmiinsä. Ks. Pyysiäinen, M. 1998: 46 ja 2000: 125; Olin on pohtinut uskonnollisen suvaitsevaisuuden kannalta mahdollisuutta, jossa oppilaat opiskelisivat uskontoa edes joiltakin osin samassa ryhmässä. Tällöin hän nosti esille kaksi merkittävää huomiota: 1) osa enemmistö-kirkon tai -uskontoon kuuluvistakin uskovat eri tavoin ja 2) todellisuudessa uskonnonopetuksen säilyttäminen nykyisessä muodossa on valtiolle tapa ylläpitää vanhaa traditiota. Olin 2000: 121–122.

⁵³³ Evankelis-luterilaisen kirkon omaan virkaan valittavalta on katsottu voitavan edellyttää kuitenkin kirkon jäsenyyttä, vaikka virka ei suoraan liitykään kirkon hengelliseen toimintaan. PeVL 57/2001 vp s. 2; 10/2003 vp s. 4; TyVM 7/2003 vp s. 7; Työsyryntädirektiivin (2000/78/EY) 1 artiklan mukaisia kiellettyjä syrjintäperusteina ovat muiden muassa uskonto tai vakaumus. 4 artiklan 2 kohdan mukaan uskonnon tai vakaumuksen edellyttämisen pitää olla työn suorittamiseen liittyvien yhteyksien vuoksi työtä koskeva, todellinen, perusteltu ja oikeutettu. Tämä vaatimus tulisi ottaa huomioon tulkittaessa Yhdenvertaisuuslain (21/2004) 7.2 §:ää; Ks. Koskinen & Kulla 2009: 98.

muslimi. Vastaavanlainen tilanne syntyi tamperelaisessa perusopetuksessa islamin uskonnonopetuksen sisällöstä. Muslimivanhempien mielestä opetus ei ollut islamin uskonnon mukaista.⁵³⁴ Kysymykseen, voiko esimerkiksi kristitty opettaja opettaa islamia ja päinvastoin, voidaan vastata eri tavoin. Vastaus riippuu siitä, painotetaanko opettajan henkilökohtaista vakaumusta vai opettajan koulutusta, opetettavan uskonnon aineen hallintaa ja pedagogisia opintoja.⁵³⁵ Julkisen koulun perusopetuksessa opetuksen tulee olla sisällöltään kuitenkin objektiivista ja neutraalia.

Turun ja Tampereen tapauksissa islaminuskoisilla on mitä ilmeisimmin ollut erilainen käsitys opetuksen tunnustuksettomasta luonteesta tai he eivät ole luottaneet siihen, että opetus on tunnustuksetonta. Myös epätietoisuus ja epäluulot selkeän tiedottamisen puutteista johtuen ovat todennäköisesti olleet vaikuttamassa ristiriitojen syntyyn. Turun ja Tampereen koulutoimessa kyseisten vuosina 2009 ja 2011 syntyneiden ongelmatilanteiden taustalla oli uuden uskonnonvapauslakiuudistuksen myötä tullut Opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista annettu asetus (986/1998 21a §, muutos 693/2003), jonka mukaan uskonnon opettajan ei tarvitse enää kuulua siihen uskontokuntaan, jonka opetusta hän tarjoaa. Opettaja voi kuitenkin kertoa, mitä Koraani opettaa, miten islamilaisessa kulttuurissa toimitaan ja että perhe päättää nuoren asioista. Huoltajan olisi tuettava opettajaa ja edellytettävä lapsiltaan kunnioitusta tätä kohtaan. Opettajaksi valitaan henkilö, joka on suorittanut opetettavassa aineessa korkeakoulututkinnon ja pedagogiset opinnot. Uskonnollisen orientaation sijaan heidän tulee suuntautua ammatillisesti, mikä tarkoittaa käytännössä pätevoitymistä koulun tavoitteisiin sitoutuneiksi aineenopettajiksi. Tällaisia opettajia ei ole ollut islamin opetukseen aiemmin tarjolla.⁵³⁶ Tulevaisuudessa vähemmistöuskontojen opettajien ja opetuksen tarve on

---

⁵³⁴ Tilanne Tampereella kärjistyi riidan asteelle, kun islamin edustajien mukaan heidän uskontoaan opettanut opettaja ei opettanut uskontoa oikein ja välittänyt siinä Koraanin mukaisia arvoja. Riidan ratkaisuksi tuli se, että opettajan avuksi uskontotunneille palkattiin muslimi ja ryhmäkokoja pienennettiin. Asiaan puuttui myös Suojelupoliisi. Jokinen 2011.

⁵³⁵ Esimerkiksi Sakaranahon (2007b: 13) mukaan yhtäältä voidaan ajatella myös niin, että opettajan koulutus on tärkeämpi kuin vakaumus. Koulutus ja opetuskokemus takaavat kuitenkin sen, että opettaja pystyy opettamaan myös muuta kuin omaa uskontoamme; Esimerkiksi vuonna 2002 Hennariikka Lempisen tekemän tutkimuksen mukaan monet islamin opettajatkin ajattelivat, että islamia voi opettaa vain sellainen henkilö, joka tuntee perinteen sisältäpäin. Islamin opettajan tulee elää oman uskonnon mukaista elämää ja toimia opettamansa uskonnon elävänä esimerkkinä. Opettajat näkivät tärkeänä muslimioppilaiden identiteetin vahvistamisen, koska nämä elävät vähemmistönä suomalaisessa yhteiskunnassa. Tästä johtuen osa islamin opettajista ei nähnyt suurta eroa koraanikoulun ja koulun uskonnonopetuksen välillä. Ks. Lempinen 2002 ja 2007; Ks. myös Pyysiäinen, M. 2000; Karvonen 1998: 20; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 463.

⁵³⁶ Laki Suomen kansalaisen oikeudesta olla maan palveluksessa uskontunnustukseensa katso-matta kumottiin uskonnonvapauslainsäädännön uudistamisen yhteydessä elokuun 2003 alussa.

vieläkin suurempi. Tähän asti pienryhmäisten vähemmistöuskontojen opettajien työn ovat tehneet raskaiksi erityisesti kiertäminen koulusta toiseen ja hyvin heterogeeniset koululuokat. Esimerkiksi oppilaat saattavat tulla eri puolilta maailmaa ja puhua eri äidinkieltä. Leimaavina piirteinä monikulttuuristuvassa koululuokassa ovat etninen, kielellinen ja uskonnollinen erilaisuus. Lisäksi on huomioitava, että lapset ja nuoret käyvät usein samanaikaisesti läpi sekä omaa että perheensä kotoutumisprosessia.⁵³⁷ Tällöin on koulussa otettava erityisessä merkityksessä huomioon kunkin koululuokan tosiasiallinen katsomuksellinen tilanne.

3.5.4 Oman uskonnon opetuksen eriyttämisen ongelmallisuus

Oman uskonnon perusteella tapahtuva opetuksen eriyttäminen uskonnon ja uskonnollis-katsomuksellisen taustan mukaisiin opetusryhmiin ei ole yhdenvertaisuuden näkökulmasta, eikä yleissivistävän koulun luonteen kannalta täysin ongelmaton asia.⁵³⁸ Opetuksen eriyttämisellä ja oppilaiden eri opetusryhmiin erottamisellakin on oltava hyväksyttävät perustelut. Oikeuskäytännössä erityisesti syrjintä on tullut esille muutamissa tapauksissa. Syrjintälautakunta antoi vuonna 2006 ensimmäisen etnistä syrjintää koulutuksen piirissä koskeneen päätöksen kieltopäätöksen. Syrjintälautakunta päätyi pitämään syrjivänä menettelyä, jossa erään helsinkiläisen peruskoulun alimmilla luokilla kaikki maahanmuuttajalapsen oli sijoitettu samalle luokalle, kun taas rinnakkaisluokalle oli laitettu ainoastaan syntyperäisiä suomalaisia lapsia. Syrjintälautakunnan päätöksen (273/66/2004) perustelujen mukaan oppilaiden sijoittelua suomi toisena kielenä -opetusryhmiin

---

HE 170/2002 vp s. 61; Uskonnonopetusta antavalta opettajalta ei edellytetä enää, että hän on opettamastaan uskonnosta riippuen joko evankelis-luterilaisen tai ortodoksisen kirkon jäsen. Uskonnonopetusta antavalta opettajalta kuitenkin edellytetään aineenhallintaan liittyviä opintoja opettamassaan uskonnossa. Ks. KM 2001:1 s. 12–13; HE 170/2002 vp s. 25; Lahtinen & Lankinen 2013: 372, 378–379, 381; Jamisto 2007; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 463, 465; Ks. myös Ubani 2013a: 72, 84 ja Koskinen & Kulla 2009: 98.

⁵³⁷ Esimerkiksi Eduskunnan perustuslakivaliokunta piti valitettavana sitä, ettei hallituksen esityksessä (170/2002 vp) uudeksi uskonnonvapauslaiksi oltu pyritty selvittämään sitä, millä tavoin ehkä lisääntyvät eri uskontojen opetustarpeet olisivat käytännössä ylipäättään hoidettavissa ja millaisin kustannuksin. Tällöin perustuslakivaliokunta totesi, että hallituksen on syytä laatia suunnitelma, jossa on arvioitava myös eri uskontojen pätevään opetukseen tarvittavia henkilövoimavaroja. PeVM 10/2002 vp s. 5; Ks. Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 463–464.

⁵³⁸ Esimerkiksi Jyväskylän yliopiston käytännöllisen filosofian professori Sami Pihlströmin mukaan eri uskontoihin kuuluvien lasten erottaminen opetuksessa omiin lokeroihinsa ei edistä toisen kunnioittamista, vaikka juuri siihen koululaitos julkisissa tavoitteissaan pyrkii. Pihlström näkisi eri diskurssit yhdistävänä vaihtoehtona. Pihlströmin käsityksen mukaan kysymys olisi tällöin sellaisesta ”omasta uskonnosta”, jonka opetus kunnioittaisi oppilaiden moninaisia katsomuksellisia taustoja. Rajat ylittävänä yhdistävänä näkökulmana voisi hänen mukaansa toimia ihmiselämän hauraus, rajallisuus ja ongelmallisuus. Pihlström 2013: 84–85; Ks. Kallioniemi 2013: 73.

ei voi tehdä luokka-asteen mukaan, vaan sen pitää tapahtua testatun taitotason mukaan.⁵³⁹ Eriyttämisen luonteellakin on siis merkitystä, miten oppilaiden ja heidän huoltajiensa tasa-arvo opetuksen osalta toteutuu. Erityisen keskeistä on, että oppilaille ja heidän huoltajilleen soveltuva vaihtoehtoinen katsomusopetus on aina tarjolla kaikissa kouluissa.⁵⁴⁰

Myös julkisuudessa on viime aikoina esiintynyt yhä enemmän kritiikkiä oman uskonnon opetuksen eriyttävää luonnetta kohtaan, jonka ei katsota edistävän oppilaiden välistä vuorovaikutusta ja kohtaamista eli dialogia.⁵⁴¹ Esimerkiksi Britannista Suomeen siirtynyt kasvatustieteilijä Josephine Moate ehdottaa suomalaisen koulun katsomusaineisiin vuoropuheluun perustuvaa oppimistapaa. Tällöin oppilaita ei enää erotettaisikaan oman uskonnon opetukseen erillisiksi ryhmiksi, vaan eri ryhmiin kuuluvat oppilaat keskustelisivat sovitusta temasta yhdessä ja keskenään. Tavoitteena ei olisikaan kilpailu siitä, kenen katsomus on paras, vaan tiedollinen syventyminen sekä omaan että muihin maailmankatsomuksiin ja siten eri kulttuurien syvällisempi ymmärtäminen. Moaten peruskäsite on dialoginen tila, jossa erilaiset ihmiset erilaisine käsityksineen voisivat saavuttaa aivan uudenlaisia oivalluksia ”meistä” ja ”toisista”. Keskustelun säännöt sovittaisiin tällöin etukäteen. Sääntöjen tärkeimpiä periaatteita ovat, että kaikki ryhmän jäsenet kutsutaan keskusteluun, kaikki tärkeä tieto jaetaan, toisten mielipiteitä kunnioitetaan, kukin pyrkii perustelemaan kantansa sekä haasteista ja erilaisista vaihtoehdoista keskustellaan avoimesti. Tällaisessa oppimisympäristössä opitaan sekä omasta että toisen uskonnosta.⁵⁴² Pohjimmiltaan kysymys on siitä, miten koulussa saadaan ai-

---

⁵³⁹ Ks. Syrjintälautakunnan päätös (273/66/2004).

⁵⁴⁰ Vrt. EIT:n lopullinen jaostoratkaisu tai tuomio *Grzelak v. Puola* (2011).

⁵⁴¹ Esimerkiksi Markku Pyysiäinen korosti jo ennen uskonnonvapauslakiuudistusta (453/2003), että nykyisenkaltainen uskonnonopetus toteuttaa kyllä hyvin uskonnonvapauden periaatetta, mutta se ei auta eri tavoin uskovia kohtaamaan toisiaan eikä huomaamaan uskontojen merkittäviä yhtäläisyyksiä, koska eri tavoin uskovat on erotettu omiin opetusryhmiinsä. Ks. Pyysiäinen, M. 1998: 46 ja 2000: 125; Ks. myös Olin 2000: 121; Olin on esimerkiksi pohtinut uskonnollisen suvaitsevaisuuden kannalta mahdollisuutta, jossa oppilaat opiskelisivat uskontoa edes joiltakin osin samassa ryhmässä. Tällöin hän nosti esille kaksi merkittävää huomiota: 1) osa enemmistökirkkoon tai -uskontoon kuuluvistakin uskovat eri tavoin ja 2) todellisuudessa uskonnonopetuksen säilyttäminen nykyisessä muodossa on valtiolle tapa ylläpitää vanhaa traditiota. Olin 2000: 121–122.

⁵⁴² Ks. Salmesvuori & Salmi-Niklander 2011; Wegerif (2007: 4) määrittelee ”dialogisen tilan” tilana, joka ”avautuu, kun kaksi tai useampi näkökulma pidetään jännityksessä yhdessä”. This space encourages ”expanding awareness and developing in students (people) a capacity to question and to be able to think for themselves” (Wegerif 2010: 340); The notion of ”learning to see from different perspective” is perhaps at the heart of all learning, whether it is adding depth to understanding or providing a new way of looking at the world. Moaten mukaan kulttuurinen kohtaamisen yhteydessä ”dialoginen tila” (”dialogic space”) on prosessina määriteltävissä perustavien asioiden uudelleen identifiointina sekä erilaisuuden kanssa työskentelemisenä. Paljon on merkitystä myös sillä, miten koulu kasvatusyhteisönä mieltää dialogisen tilan

kaan ruohonjuuritason (*cross-root-level*) eli käytännön arjen dialogia oppilaiden välillä.⁵⁴³ Tällöin on käsitykseni mukaan tärkeää myös se, että oppilaat voivat oppia myös toistensa uskonnosta heidän itsensä kertomana ja peilata sitten kokeemaansa siihen, millaisesta taustasta he itse tulevat.

3.6 Vaihtoehtona ”täydellinen” opetuksen tunnustuksettomuus

3.6.1 *Uskonnonopetuksen tunnustuksettomuus ja objektiivisuus julkisen koulun perusopetuksessa*

Käsitykseni mukaan tunnustuksettomalle uskonnon opetukselle perusopetuksessa on ominaista erityisesti se, että se on kaikille avoin oppiaine, eikä se erottele oppilaita näiden uskonnollis-katsomuksellisen taustan ja jäsenyyden perusteella. Opetus on sisällöllisesti objektiivista ja neutraalia, eikä se ohjaa, juurruta tai sosiaalista oppilaita mihinkään tiettyyn uskoon, uskontoon tai katsomukseen. Sen sijaan opetus esittelee tiedollisesti sekä uskontotieteellisen tasapuolisesti ja ilmiöluonteisesti kaikkia uskontoja.⁵⁴⁴ Esimerkiksi Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2004) mukaan oppiaineiden opetus on perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa poliittisesti sitoutumatonta ja uskonnollisesti tunnustuksetonta.⁵⁴⁵ Nykyisten

---

ja, antaako se tilaa sille omassa opetustoiminnassaan ja onko kulttuurien sekä uskontojen vuoropuhelulle sijaa. Ks. Moate 2011.

⁵⁴³ Professori Kallioniemi kiteyttää eriyttävän oman uskonnon opetuksen ongelmat neljään kohtaan: 1) se on kallista, 2) eriarvoistavaa, 3) yhä vaikeammin toteutettavaa ja 4) päteviä opettajia on vaikea löytää. Nykymallilla ei synny hänen mukaansa laajaa yhteistä arvopohjaa eikä vuoropuhelua eri uskontojen ja kulttuurien välille. Uskonottomienkin on saatava valmiuksia ymmärtää uskontoja. Ks. Korkeakivi 2012: 14.

⁵⁴⁴ Tunnustuksettomalla uskonnonopetuksella tarkoitettiin ennen uskonnonvapauslaki- ja koululakien muutosta Markku Pyysiäisen (1982: 68) mukaan koulun yleisestä tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta vapautetuille, mihinkään uskontokuntaan kuulumattomille oppilaille opetettavaa korvaavaa opetusta. Kähkönen liitti tuolloin tunnustuksettoman uskonnonopetuksen käsitteen Ruotsin peruskoulun niin kutsuttuun objektiiviseen uskonnonopetukseen ja samoin tekee myös Harva (1977: 54); Brotherus (1923: 252) puolestaan yhdistää sen uskonnonhistorian opetukseen.

⁵⁴⁵ Kallioniemen mukaan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin 2004 kuuluu katsomusopetusten osalta ikään kuin sisäänrakennettuna vahva henkisen kasvun, elämän, erilaisuuden ja suvaitsevaisuuden elementti. Katsomusaineiden opetus eroaa Kallioniemen mukaan muista koulun oppiaineista siinä, että niiden opetuksessa otetaan huomioon lasten ja heidän kotiensa uskonnollinen ja maailmankatsomuksellinen tilanne. Kasvatuksen ja opetuksen konteksti eli ympäristö, jossa katsomuskasvatus toteutuu, on myös muuttunut viime vuosikymmeninä merkittävästi. Kaikki yhteiskunnan muutosprosessit sisältävät elementtejä, jotka laadukkaassa katsomusaineiden opetuksessa on huomioitava. Kallioniemi 2007b: 42; Vrt. myös Kallioniemi 2005a: 11–17; Kallioniemen käsityksen mukaan yleissivistys on dynaaminen

opetussuunnitelmien mukainen tunnustukseton uskonnon opetus julkisen koulun perusopetuksessa kulminoituu kahteen asiaan: ensiksi se määräytyy koulun pedagogisista lähtökohdista käsin, ja toiseksi se on selkeästi erotettu uskonnon harjoittamisesta. Tunnustuksettomassa uskonnon opetuksessa oppilaita ei pyritä sitouttamaan, vaan perehdyttämään omaan uskontoon ja suomalaiseseen katsomusperinteeseen.⁵⁴⁶ Kuitenkin nykytilannetta, jossa on siirrytty tunnustuksettomaan oman uskonnon opetukseen, on myös arvosteltu opetuksen säädösperustan epäselvyyden näkökulmasta. Tällä on ollut vaikutuksensa myös opetuksen ja uskonnon harjoittamisen suhteen käsittämiseen koulussa. Opetuksen ”läpätunkevaa” tunnustuksettomuutta on myös haluttu korostaa, että tulkinta olisi riittävän selkeää.⁵⁴⁷

Julkisen koulun perusopetuksen uskonnonopetus voi tutustuttaa ja perehdyttää oppilaita erilaisiin uskonnonharjoituksen muotoihin, kuten rukoukseen ja virrenveisuuseen, kunhan se on pedagogisesti motivoitua, perusteltua ja tarkoituksenmukaista. Tähän voidaan lisätä vielä opetussuunnitelman sisällön- ja tavoitteiden mukaisuus. Ongelmaksi on nähty esimerkiksi selvästi tunnustuksellisten uskonnon harjoittamiseksi tulkittavien tilaisuuksien ja tapahtumien sisällyttäminen kouluvuoteen, johon ovat ottaneet kantaa myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri ja Eduskunnan perustuslakivaliokunta keväällä 2014. Toisaalta tunnus-

---

prosessi, jonka pohjalta yksilö pystyy orientoitumaan yhä muuttuvissa tulevaisuuden olosuhteissa. Katsomusaineet yleissivistävän koulun oppiaineena tarjoavat oman näkökulmansa humanistis-yhteiskunnalliseen yleissivistykseen ja kulttuuriseen lukutaitoon. Uskonto tarjoaa Kallioniemen mukaan kulttuuriseen lukutaitoon oman spesifin näkökulmansa, joka on uskonnollisen kulttuurin ja symbolien lukutaito. Kallioniemi 2007b: 42–43; Iivosen (OPH:n muistio 16.12.2009, Liite 3) mukaan uskonnonopetus on osaltaan myös uskonto- ja kulttuuriperintökasvatusta ja tuon perinteen säilyttämistä elävänä. Hänen mukaansa uskonnon opetuksen tehtävänä kaikissa muodoissaan on antaa eväitä uskontojen vuoropuheluun ja keskinäiseen ymmärtämiseen. Vrt. myös SiVL 14/2002 vp.

⁵⁴⁶ Perehdyttämistä suomalaiseseen katsomusperinteeseen on myös arvosteltu sen kirjauksen osalta. ‘Suomalainen katsomusperinne’ esitellään yksikössä, ikään kuin se olisi jokin kaikkien tuntema yhtenäinen kokonaisuus. Esimerkiksi Sakaranahon (2007c) mukaan se on kirjattu tavoitteisiin erillään uskonnoista ja katsomuksista, mutta sen sisältö jää kuitenkin tarkemmin määrittelemättä; Ks. POPS 2004:202; Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 461; Sakaranahon (2006a: 350–351) mukaan monikulttuurisuus voi synnyttää tarpeen yksikulttuuriseen korostukseen.

⁵⁴⁷ Eräät oikeusoppineet, kuten Martin Scheinin, ovatkin kritisoineet muutosta lähinnä lakitekstin kirjaimen tasolla tapahtuneeksi muutokseksi, joka tosiasiallisesti ei merkinnyt suuria muutoksia vallitsevaan käytäntöön. Scheinin katsoi, että tunnustuksellisuudesta luopuminen johtaa siihen, ettei koulujen muulle uskonnolliselle toiminnalle kuin uskonnonopetukselle jää edes välillistä säädösperustaa. Scheininin (2001: 517) mukaan kun uskonnonopetus on tunnustuksetonta, ei sen sisällymisellä koulun opetusohjelmaan voi perustella uskonnon harjoittamista tarkoittavien tapahtumien, esimerkiksi joulu- ja kevätkirjon, sisällyttämistä kouluvuoteen; Sepon (2003a: 18) mukaan ainoa uskonnon opetuksen luonteen kannalta merkittävä muutos uskonnonvapauslain uudistamisen yhteydessä oli tunnustuksellisesta uskonnonopetuksen käsitteestä luopuminen ja sen korvaaminen ilmaisulla ”oppilaan oman uskonnon opetus”.

tukselliset uskonnon harjoittamiseksi tulkittavat tilaisuudet ja tapahtumat on voitu tulkita esimerkiksi uskonnon merkityksen tietämykseksi ja kokemukseksi sekä sen yhteiskunnallisiksi ja kulttuurisiksi vaikutuksiksi.⁵⁴⁸ Tämä kuvaa hyvin asian monimutkaisuutta ja hankaluutta. Toisaalta uskonnonopetus on oppiaineena erikoisasemassa koulun muihin aineisiin nähden. Missään muussa aineessa oppilaita ei jaotella heidän vakaumuksensa mukaan, vaikka monissa aineissa käsitellään runsaasti maailmankatsomukseen ja persoonalliseen vakaumukseen liittyvää aineesta. Uskonto on näin myös ainoa oppiaine, josta voidaan vapautua vakaumuksellisista syistä. Jo 1970-luvun alussa esitettiin toiveita uskonnonopetuksen uusien tavoitteiden perusedellytysten osalta. Toivottiin, että nykyisen kaltainen pirstoutuminen ja kaavamainen jako eri tunnustusten mukaan häviäisivät. Ajateltiin myös, että koulu voisi olla paikka, jossa eri uskontokunnat kohtaavat toisensa aidon ekumeenisen ajattelun hengessä. Uskonnon opetusta edellyttää myös periaate, että asioita käsitellään mahdollisimman monipuolisesti ja asiallisesti.⁵⁴⁹

Suomalaiseen käsitykseen tunnustuksettomasta uskonnonopetuksesta ovat ensisijaisesti vaikuttaneet Ruotsissa tehdyt ratkaisut opetuksen laadusta ja luonteesta. Käsitykseni mukaan tunnustuksettomuuskaan ei ole käsitteenä yksiselitteinen. Se voidaan käsittää opetuksen järjestämisen laadun osalta monella tavalla, esimerkiksi etiikkana, filosofiana, ei-opillisesti koettuna tai korostuneena uskontona, uskontotieteellisenä ilmiönä tai objektiivisesti ja neutraalisti jaettavana tietona. Ei ole olemassa siis yhtä ainoaa oikeaa tunnustuksettomuuden käsitettä, vaan siitä vallitsee näkemuseroja.⁵⁵⁰

Vuonna 2002 kansanedustaja Irina Krohn ehdotti lakialoitteessa (121/2002 vp), että Suomessa siirryttäisiin Ruotsin mallin mukaiseen uskontotiedon opetukseen. Krohnin mukaan nekin oppilaat, joiden maailmankuva rakentuu järkipärisesti ei-ylliluonnollisia elementtejä sisältävästä näkemyksestä, tarvitsevat kuitenkin tietoja uskonnoista, niiden historiasta ja merkityksestä muille maailmankuvan rakentajina. Krohnin mielestä kyseinen opetus olisi myös helpompi ja halvempi toteuttaa, mikä ei ole vähäpätöinen seikka kuntien heikon taloudellisen tilanteen aikana. Lakialoitettaan Krohn perusteli muun muassa siten, että ”uskontotiedon tavoitte-

⁵⁴⁸ Ks. Seppo 2003a: 183–184; Sakaranaho 2007b: 9–10; Sakaranaho ja Salmenkivi 2009: 461; Esimerkiksi Sepon (2003a: 179–181, 183) mukaan tunnustuksellinen uskonnonopetus ei ole nimestään huolimatta enää vuosikymmeniin tarkoittanut uskonnollisen yhdyskunnan opinkäsitykseen perustuvaa opetusta. Koulun opetussuunnitelmissa painottuu nykyään sen sijaan uskonnon merkityksen tietämys ja kokemus sekä sen yhteiskunnalliset ja kulttuuriset vaikutukset. Viimemainittu näkyy osaltaan esimerkiksi opetuksen tavoitteiden arvopohjassa.

⁵⁴⁹ Ks. Kauppi 1971b: 74–75.

⁵⁵⁰ Kallioniemen (2007c: 61) käsityksen mukaan eri yhteiskunnissa tunnustuksettomana ja tunnustuksellisen uskonnonopetuksen käsitteitä käytetään eri tavalla.

na on edistää avointa keskustelua uskoa ja elämänkatsomusta koskevista kysymyksistä sekä herättää uteliaisuutta ja kiinnostusta uskontoa kohtaan. Syventävät tiedot uskonnosta ja elämänkatsomustiedosta mahdollistavat tämän”. Objektiiviseen ja tunnustuksettomaan uskonnonopetuksen malliin liittyy kuitenkin myös *ongelmia*. Ongelmaksi voi tulla esimerkiksi tilanne, jolloin jotkut oppilasryhmät haluaisivat vapautuksen tästä opetuksesta tai muuta opetusta. Opetuksen osalta voi olla myös vaikeaa esimerkiksi erottaa toisistaan tietoja ja asenteita, koska jo oppiaineen valinta perustuu arvostuksiin. Opettajankin työn taustalla vaikuttavat aina hänen omat arvonsa ja näkemyksensä. Siksi objektiivisen opetuksen sisällön valitseminen kaikkia oppilaiden vanhempia ja oppilaita tyydyttävällä tavalla voi olla vaikeaa sekä haasteellista. Jonkinlainen opetuksen ”yleiskristillinen” sisältö ei välttämättä tyydytä selvästi ateistisen ja uskonnottoman vakaumuksen omaksuneita⁵⁵¹ eikä esimerkiksi katolisia tai ortodokseja, jotka ymmärtävät uskonnon olennaiseksi osaksi jokapäiväistä elämää⁵⁵². Opetuksestakin saattaa muodostua tietyssä mielessä ”tunnustuksellista” ja tietyistä arvo- tai arvostuslähtökohdista käsin orientoitunutta, vaikka sitä ei lähtökohtaisesti haluttaisikaan.

On tärkeää tiedostaa, että kaikki opetus on samalla kasvattavaa, ei siis pelkästään kognitiivista tiedon jakamista. Siksi opetustapahtuman kasvatuksellista ulottuvuutta on vaikeaa syrjäyttää, vaikutti se sitten positiiviseen tai negatiiviseen suuntaan. Ainakin opetussuunnitelmissa näkyy selvästi tietty kasvatuksen tavoitteellisuus ja sisällöt sekä myös arvopohja, joihin opetuksessa pyritään.⁵⁵³ Tällä hetkellä katsomusaineiden opetuksessa korostuu lähinnä tietopainotteisuus ja uskonnon lähinnä ilmiöluonteinen uskontotieteellinen tarkastelu.⁵⁵⁴ Tilanne arvojen ja eettisen reflektion osalta on käsittääkseni kuitenkin erilainen esimerkiksi peruskoulun

---

⁵⁵¹ Ks. Vesa 2005: 17–18; Esimerkiksi Ruotsin peruskoulun opetussuunnitelma vuodelta 1980 (Lgr 80) toteaa, että opetuksen on oltava ”asiallista ja kaikinpuolista” (saklig och allsidig). Nimenomaan silloin, kun esitellään käsityksiä, joista on erilaisia mielipiteitä, on melkein mahdotonta antaa pelkistettyä ja puolueetonta tiedollista opetusta. Tamminen & Vesa 1982: 34; Saine 2000: 146.

⁵⁵² Ks. Aikonen 2007: 42–73; Jaanu-Schröder 2007: 74–82; Ks. myös Sakaranaho & Salmenkivi 2009: 461.

⁵⁵³ Perinteisesti on ajateltu, että myös uskonnonopetuksen on oltava sekä informatiivista että kasvattavaa, jolloin joudutaan myös kysymään, mikä on se elämän kokonaisuus, jonka suuntaan opetus vaikuttaa. Tamminen & Vesa 1982: 34–35.

⁵⁵⁴ Monikulttuuristuvassa koulussa ja moniarvoisessa yhteiskunnassa toimiminen vaatii vahvaa itsetuntoa ja tietoa ympärillä vaikuttavista erilaisista kulttuureista ja uskonnoista. Tällöin elämän arvojen, asenteiden sekä eettisyyden ja yhteisöllisyyden vahvistaminen korostuvat. Uskonnoissa ja uskonnonvapaudessa on kysymys myös jostain syvemmästä ja perustavammasta asiasta. Erilaisuuden sekä eri katsomusten kunnioittamisen lähtökohtana on yksilön vahva kulttuurinen itsetunto, joka mahdollistuu kulttuuristen ja uskonnollisten syvärakenteiden tuntemuksella. Ks. Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako 2012 s. 22, 35.

ala-asteen oppilaan, yläasteen oppilaan ja lukiolaisen kannalta. Erityisesti ero näkyy itsenäisten elämän- ja maailmankatsomuksellisten valintojen tekemisen osalta. Toimintaympäristön hahmottamisessa tarvitaan myös laajaa ja syvällistä sekä tasavertaista perehtymistä kaikkiin yhteiskunnassa vallitseviin uskontoihin, katsomuksiin ja aatteisiin.

3.6.2 *Pluralismin ja objektiivisuuden varmistaminen opetuksessa*

Tärkeä kysymys monikulttuuristuvan koulun tulevaisuuden osalta on se, miten suomalainen koulutradition itsestään selvyys voidaan perustella jatkossa, kun koululuokassa on yhä enemmän useiden uskontojen ja kulttuurien edustajia. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin korostaa omassa tulkintakäytännössään pluralismin toteutumisen edistämistä koulutuksessa. Toisaalta pluralismi on myös aidon ja toimivan monikulttuurisuuden edellytys. Uskonnonvapaus on suomalaisessa koulussa yhteydessä evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon julkisoikeudelliseen erityisasemaan, jota toistaiseksi on voitu perustella kansalaisten enemmistön kirkkoon kuulumisella.⁵⁵⁵

Suurin haaste pluralismin suojaamisessa on enemmistön ja vähemmistön oikeuksien tasapainottaminen perusoikeuspunninnassa.⁵⁵⁶ Julkisen viranomaisen roolina ja tehtävänä ei ole kuitenkaan poistaa pluralismista aiheutuvaa jännitettä, vaan lähinnä varmistaa se, että kilpailevat ryhmät sietävät toisiaan. Näin voidaan todeta myös koulusta julkisen vallan toimijana.⁵⁵⁷

Esimerkiksi EIT on tulkintakäytännössään katsonut Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklaan sisältyvän myös periaatteen julkiselle vallankäyttäjälle asetetusta neutraalisuuden ja puolueettomuuden vaatimuksesta. Sen mukaan valtion on muun muassa edistettävä julkisen järjestyksen, uskonnollisen harmonian ja su-

---

⁵⁵⁵ Ks. Kastari 1972: 168–169: ”Muutoksien tekeminen näiden kahden perinteellisen kirkkokunnan ja valtion välisissä moninaisissa suhteissa saattaa kyllä olla jossakin kohdissa paikallaan, mutta ohjelmallinen vaatimus valtion ja kirkon enemmän tai vähemmän totaalista erosta on meidän oloissamme oudolta vaikuttava ajatus.”; Saarni 2002: 23.

⁵⁵⁶ Ks. Altiparmak & Karahanogullari 2006: 286.

⁵⁵⁷ Esimerkiksi EIT havaitsi tapauksen *Serif v. Kreikka* (14.12.1999) tuomion yhteydessä, että on mahdollista, että jännitys lisääntyy silloin, kun uskonnollinen tai muu yhteisö on jaettu. The Court states that ”The role of the authorities in such circumstances is not to remove the cause of tension by eliminating pluralism, but to ensure that the competing groups tolerate each other.” Ks. myös Altiparmak & Karahanogullari 2006:287.

vaitsevaisuuden säilyttämistä erityisesti vastakkaisia näkemyksiä edustavien ryhmien välillä.⁵⁵⁸

Myös perustuslakivaliokunta on kiinnittänyt asiaan huomiota mietinnössään valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomuksesta vuodelta 2012⁵⁵⁹. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen on pitänyt demokraattisen yhteiskunnan keskeisenä piirteenä pluralismia. Käsite on ollut esillä sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 10 artiklan (sananvapaus), että 9 artiklan (uskonnon- ja omantunnonvapaus) soveltamiskäytännössä. Selvittäessään tuomiossa *Handyside v. UK* (7.12.1976) sananvapauden ja demokratian välisiä yhteyksiä, Euroopan ihmisoikeustuomioistuin totesi demokraattisen yhteiskunnan perusedellytyksiksi pluralismin, suvaitsevaisuuden ja avarakatseisuuden. Kyseiset periaatteet edellyttävät, että myös sellaiset mielipiteet ja ajatukset, jotka loukkaavat tai häiritsevät valtiota tai sen väestöä, nauttivat sopimuksen suojaa.⁵⁶⁰ *Kokkinakis v. Kreikka* -tuomiossa (25.5.1993) EIT korosti pluralismin merkitystä demokraattisessa yhteiskunnassa.⁵⁶¹

3.7 Mitä tarkoitetaan uskonnon harjoittamisella koulussa?

Keskustelua on aiheuttanut julkisen koulun uskonnon opetuksessa erityisesti uskonnon harjoittamisen sekä uskonnonvapauden toteutumisen välinen suhde. Suomessa uskonnon opetus järjestetään oppilaan oman uskonnon mukaan tunnustuksettomasti, eikä uskonnon opetus ole uskonnon harjoittamista tai uskonnollisiin tapahtumiin osallistumista. Perustuslakivaliokunta on mietinnössään (10/2002 vp s. 4) todennut, ettei oman uskonnon opetus ole sivistysvaliokunnan siitä esit-

---

⁵⁵⁸ Esimerkkeinä voidaan mainita EIT:n *Lautsi and others* -tuomio (18.3.2011) tai *Leyla Sahin* -tuomio (10.11.2005).

⁵⁵⁹ PeVM 2/2014 vp.

⁵⁶⁰ Ks. *Handyside v. UK* (7.12.1976), tuomion kohta 49: ”The Court’s supervisory functions oblige it to pay the utmost attention to the principles characterising a ”democratic society”. Freedom of expression constitutes one of the essential foundations of such a society, one of the basic conditions for its progress and for the development of every man. Subject to paragraph 2 of Article 10 (...), it is applicable not only to ”information” or ”ideas” that are favourably received or regarded as inoffensive or as a matter of indifference, but also to those that offend, shock or disturb the State or any sector of the population. Such are the demands of that means, amongst other things, that every ”formality”, ”condition”, ”restriction” or ”penalty” imposed in this sphere must be proportionate to the legitimate aim pursued.” Saarni 2002: 78.

⁵⁶¹ *Kokkinakis v. Kreikka* (25.5.1993); Pluralismin periaate edellyttää muun muassa sitä, että valtio ei saa säätää lakeja, jotka suosivat tai syrjivät uskontoa. Saarni 2002: 78, 87.

tämien luonnehdintojen mukaan perustuslaissa tarkoitettua uskonnon harjoittamista. Tilanne ja sisältö ratkaisevat sen, onko kysymyksessä riittiin osallistuminen, joka tekee tapahtumasta uskonnon harjoittamista. Esimerkiksi rukousta voidaan toki opettaa, mutta siihen ei saa kehottaa, niin että siitä syntyy riitti ja että oppilas joutuu vastoin tahtoaan ja omaatuntoaan osallistumaan uskonnon harjoittamiseen. Myös koulun yhteinen toiminta tulee pitää erillään uskonnon opetuksesta. Uskonnon opetukseen voi perustuslakivaliokunnan mukaan kuulua *uskonnon harjoittamisen tunteminen*, kuten virret, rukous, toimitukset jne. Perustuslakivaliokunnan mukaan tiedollisen aineksen ohella oman uskonnon opetusta ovat siis rukous, virsi ja tutustuminen uskonnollisiin toimituksiin. Opetukseen voi kuulua myös uskonnollisessa tilaisuudessa käynti tai siihen *tutustuminen*. Opetuksen perustana ja lähtökohtana tulisi kuitenkin olla jokin pedagoginen syy ja että siitä on mainittu opetussuunnitelman tavoitteissa ja sisällöissä.⁵⁶²

Myös Eduskunnan sivistysvaliokunta korostaa lausunnossaan (14/2002 vp) että uskuntoon perehtymiseen kuuluu myös tutustuminen uskonnon harjoittamisen muotoihin ja tapoihin. Sivistysvaliokunnan mukaan uskonnon opetukseen voi edelleen sisältyä tutustumista esimerkiksi rukouksiin, virsiin sekä muihin uskonnollisiin toimituksiin. Opetushallituksen perusopetuslain ja lukiolain nojalla vahvistaminen perusopetuksen ja lukion opetussuunnitelmien perusteiden mukaan *uskuntoon perehtymiseen* kuuluu omaan uskuntoon ja sen kulttuuriperintöön perehtyminen niin, että oppilas saa virikkeitä henkilökohtaisen elämäkatsomuksen muotoutumiseen, perehtyminen muihin uskontoihin ja maailmankatsomuksiin ja niiden traditioihin suvaitsevaisuuteen kasvamiseksi monikulttuurisessa yhteiskunnassa sekä eettisesti vastuullisen elämänasenteen kehittyminen.⁵⁶³

---

⁵⁶² Perustuslakivaliokunnan mietinnön (10/2002 vp s. 4) mukaan käytännössä pedagogisilla valinnoilla on voitu vaikuttaa siihen, että eri kirkkokuntien välisistä eroista huolimatta eri ryhmiin kuuluvien lasten huoltajat ovat voineet pitäytyä luterilaiseen perusnäkemykseen pohjautuvaan uskonnon opetukseen; Opetushallituksen muistion Perusopetuslain muutoksen vaikutukset uskonnon- ja elämäkatsomustiedon opetukseen sekä koulun toimintaan mukaan ”opetussuunnitelman perusteiden mukaisesti järjestetty uskonnonopetus ei ole Suomen perustuslain 11 §:ssä tarkoitettua uskonnon harjoittamista”. Ks. Opetushallituksen muistio 28.2.2006. Kyseisessä muistiossa erotetaan toisistaan uskonnon harjoittaminen ja uskonnon harjoittamisen muotoihin tutustuminen.

⁵⁶³ Ks. myös POPS 2004; HE 170/2002 vp s. 4; Uskonnonvapauskomitean mietinnön mukaan opetukseen ei opetussuunnitelman mukaan kuulu enää julistuksellisuutta tai hartauden harjoitusta eikä opetus ole enää pitkään aikaan tarkoittanut uskoon tunnustautumista. Uskonnon harjoittaminen (kulttiin osallistuminen) ei opetussuunnitelman perusteiden mukaan kuulu uskonnon opetukseen. Lainsäädäntö ja opetussuunnitelmat eivät uskonnonvapauskomitean mukaan esimerkiksi edellytä jumalanpalvelusten järjestämistä kouluissa, vaikka koulut voivatkin niitä järjestää oppilailleen ja opiskelijoilleen. Ks. KM 2001:1 s. 53.

Eduskunnan oikeusasiamies on tulkinnut uskonnollisuutta ja uskonnon harjoittamisen rajaa Turun päivänavauskäytäntöjä koskeneessa päätöksessään vuodelta 2012. Päätöksessään oikeusasiamies yhtyi opetushallituksen näkemykseen siitä, että koulun lyhykestoinen päivänavaus on uskonnollinen silloin, kun siihen sisältyy rukous tai virsi.⁵⁶⁴ Tosin myös päivänavauksen tulee ottaa huomioon perusopetuksen opetussuunnitelman (2004) perusteissa mainittu arvopohja, johon sisältyy muun muassa ihmisoikeudet, tasa-arvo ja monikulttuurisuuden hyväksyminen. Koulun on yhtäältä uskonnollisten päivänavausten osalta huolehdittava siitä, että osallistumattomuusoikeus omantunnonsyistä toteutuu ja toisaalta, että oppilaille, jotka haluavat osallistua uskonnolliseen päivänavaukseen, olisi siihen oikeus. Nykytilanne on käsitykseni mukaan tietyllä tavalla jännitteinen, koska julkisen koulun tulisi huolehtia erityisesti oppilaiden katsomuksellisten ja vakaumuksellisten oikeuksien tasavertaisesta ja yhtäläisestä toteutumisesta. Eräs vaihtoehto voisi olla ”monikulttuurinen päivänavaus”, jossa jaettaisiin objektiivista tietoa eri uskonnoista ja katsomuksista, niiden tavoista, opillisista käsityksistä ja hartauden harjoituksen muodoista. Julkisen peruskoulun osalta tärkeää on yhteisöllisyyden ja suvaitsevaisuuden periaatteen käytännön toteutuminen. Tähän liittyen päivänavaus voisi parhaimmillaan olla myös oppilaita yhdistävä tilanne, johon kaikki voisivat erottelematta osallistua. Asiassa on punnittava kuitenkin sekä positiivisen että negatiivisen uskonnonvapauden tosiasiallisen ja yhdenvertaisen toteutumisen suhdetta.

Ruokarukouksen osalta Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ja myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin mukaan Suonenjoen koulutoimeen liittyvä menettelytapaohje oli mahdollinen. Ohjeen mukaan ruokarukous oli mahdollista korvata koulussa *yhteisellä hiljentymis- ja rauhoittumishetkellä*, joka toteuttaisi kaikkien ajatusmallien ja uskontokuntien mahdollisuuden toteuttaa itseään. Kunnan kouluissa oli siirrytty opettajajohtoisesta päivittäisestä yhteisrukouksesta tilanteeseen, jossa jokaisella oli mahdollisuus rauhoittumisen hetkellä itsekseen, vakaumuksensa mukaisesti lukea ruokarukous tai muuten hiljentyä haluamallaan tavalla. Apulaisoikeusasiamies totesi vastauksessaan myös, että kouluissa on yhä enemmän eri uskontoja ja vakaumuksia edustavia oppilaita, joiden uskonnonvapauden turvaaminen vaatii käytännön kompromisseja ja sellaisten menettelytapojen luomista, jotka ovat perusteltuja myös hienotunteisuuden ja oppilaiden sosiaalisten suhteiden tukemisen näkökulmasta.⁵⁶⁵ Valtioneuvoston apulaisoikeuskans-

---

⁵⁶⁴ Ks. EOA:n ratkaisu (31.12.2012, Dnro 362/4/11) vastauksena kanteluun (kirje 26.1.2011) Turun päivänavauskäytännöistä, jossa hän viittasi Opetushallituksen lausuntoon (Dnro 3/0130/2011).

⁵⁶⁵ Suonenjoen koulutoimen uusien ohjeiden mukaan ruokarukoukset ovat uskonnon harjoittamista ja ne tulee korvata esimerkiksi yleisellä rauhoittumisella ja ruokahetken kunnioittami-

lerin mukaan tilaisuudet, joissa uskonto tai vakaumus ei nouse opettajien johdolla erikseen esille, eivät ole ongelmallisia. Tällaisiksi tilaisuuksiksi hän lukee muun muassa yhteiset hiljentymishetket. Uskonnolliset tilaisuudet sitä vastoin ovat apulaisoikeuskanslerin mielestä ongelmallisia julkisen vallan puolueettomuuden ja uskonnonvapauden sekä yhdenvertaisuuden edistämisen näkökulmasta.⁵⁶⁶ Näin oli mahdollista käytännössä pyrkiä huomioimaan kaikkien perusoikeuksien mahdollisimman tasapainoinen ja optimaalinen toteutuminen.

Uskonnonvapaus ei saa näyttäytyä erilaisena oikeutena eri uskontoja ja maailmankatsomuksia edustaville. Islaminuskoisten osalta tehdään kuitenkin poikkeus uskontojen sisäisten opillisten sääntöjen perusteella. Pääperiaatteena on, etteivät rukoushetket saa häiritä koulutyötä, eikä rukoileminen kesken oppitunnin ole mahdollista. Koulun käytänteiden osalta on huomioitava, että esimerkiksi muslimi rukoilee viidesti vuorokaudessa. Hän peseytyy ennen rukousta, joten koulussa olisi löydettävä soveltuva paikka tähän, ja levittää alleen rukousmaton. Rukoillesaan hän kääntyy kohti Mekkaa.⁵⁶⁷

Käsitesisältönsä perusteella uskonnon tunnustaminen ja harjoittaminen viittaa kaikkiin sellaisiin toimiin, joilla yksilö ilmaisee ja harjoittaa uskontoaan. Eräs keskeinen osa tätä oikeutta on kulttivapaus, oikeus harjoittaa sellaisia rituaaleja ja muita toimia, joita tietty uskonto edellyttää.⁵⁶⁸ Määrittelyllisesti kulttivapaus on liitetty uskonnon harjoittamiseen, uskonnollisiin menoihin, rituaalisiin toimintoi-

---

sella. Menettelytapaohjeessa ruokarukoukset jokapäiväisenä tapahtumana on muutettu opettajajohtoisesta yhteisrukouksesta tilanteeseen, jossa jokaisella on mahdollisuus rauhoittumisen hetkellä itsekseen lukea ruokarukous, jos hän näin haluaa. Apulaisoikeusasiamies piti selvänä, että koulussa opettajan johdolla päivittäin lausuttavaa ruokarukousta voidaan pitää uskonnon harjoittamisena, jolloin opetuksen järjestäjällä on velvollisuus huolehtia siitä, ettei ketään velvoiteta omantuntonsa vastaisesti osallistumaan ruokarukoukseen. Ks. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (11.11.2011, Dnro 3634/4/10) NN:n kanteluun, kirje 18.10.2010; Kirjoituksen johdosta hankittiin Suonenjoen kaupungin koulutuslautakunnan lausunto, jonka johdosta N.N. antoi vastineen 7.2.2011; Myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri kommentoi 23.4.2014 antamassaan päätöksessä uskonnon harjoittamista koulussa koskeneeseen kanteluun, ruokarukouksen korvaamista yhteisellä hiljentymishetkellä mahdolliseksi ja asianmukaiseksi. Samalla hän oli sitä mieltä, että opettajajohtoiset rukoukset eivät ole asianmukaisia; Vrt. Yhdysvaltain Korkein oikeus (Supreme Court) salli 5.5.2014 rukoilemisen julkisen tilaisuuden alussa. *Town of Greece v. Galloway*, U.S. Supreme Court, No. 12 – 696; Huomattakoon, että perustuslakivaliokunta ei ole pitänyt menettelytapaohjeita uskonnon harjoittamiseen osallistumisen osalta tarpeellisina. Sen mukaan perustuslaki ei tarvitse täydentävää sääntelyä tässä asiassa. Ks. PeVM 10/2002 vp.

⁵⁶⁶ Ks. Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin antama päätös (23.4.2014).

⁵⁶⁷ Ks. Hallenberg 1992: 51–52; Ks. myös Immonen-Oikkonen 2010: 8 s. 82–83.

⁵⁶⁸ Scheininin (1999d: 358) mukaan kulttivapauden voidaan katsoa Suomessa muodostuvan uskonnon tunnustamisen ja harjoittamisen vapauksista.

hin, joista yhteisöllä on oikeus päättää. Kulttivapaus tarkoittaa oikeutta järjestää ja viettää jumalanpalveluksia ja muita uskonnollisia tilaisuuksia.⁵⁶⁹

Uskonnon harjoittamisella tarkoitetaan *kulttiin osallistumista*.⁵⁷⁰ Toisaalta muukin uskonnonharjoitus kuin varsinainen kultti, kuten uskonnon ”harjoitukseen paneemiseen” tähtäävät toiminnot ovat ilmeisesti toimintaa, joka pyrkii palvelemaan kyseisen uskonnon omia tarkoituksia.⁵⁷¹ Perustuslakivaliokunta yhtyy mietinnössään (10/2002 vp s. 3) perusoikeusuudistuksen esitöiden⁵⁷² käsitykseen siitä, että uskonnon tunnustamisen ja harjoittamisen vapautteen sisältyy kunkin uskonnollisen yhteisön mahdollisuus päättää omista uskonnollisista menoistaan.

Monikulttuurisuuden huomioimisen näkökulmasta erityisen kiinnostava on uskonnollisen suvaitsemattomuuden ja syrjinnän kieltävä julistus vuodelta 1981 (YK:n yleiskokouksen päätöslauselma 36/55, 25.11.1981), joka määrittelee uskonnonharjoitukselle ominaiset vähimmäisvaatimukset.⁵⁷³ Ehkä tähän asti katta-

⁵⁶⁹ Ks. PeVL 12/1982 vp; KM 2001:1 s. 35; Vrt. myös KM 1999:5 s. 26–27, 53 uskonnon harjoittamisen käsitteen määrittelystä ja kokoontumislain verrannollinen määritelmä (tunnusomaisuus ja julkinen harjoittaminen kriteereinä); HE 170/2002 vp s. 38; Pohjolainen & Majuri 2000: 123; Scheinin 1989: 298–299; Scheinin 1999d: 357–358; Seppo 2003a: 65–66; Scheinin (1988: 39) mukaan kulttivapaus tarkoittaa vapautta ilmaista vakaumuksensa sen edellyttämien menoin ja vapautta levittää maailmankatsomustaan kokousten, julkaisujen, opetuksen ym. avulla; Leino 2002: 58; Scheinin (1989: 289–299) liittää kulttivapautteen myös uskonnollisen opetuksen.

⁵⁷⁰ Ks. KM 2001:1 s. 53; Uskonnon harjoittamisella on tavallisesti tarkoitettu kulttia, uskonnollisia menoja, jotka tapahtuvat jonkin uskontokunnan opin ja perinteen mukaan, esimerkiksi kotihartauksia ja muita tilaisuuksia. Juntunen 1985: 114; Mowinkel (1960) määrittelee kultin seuraavasti: ”K. kann definiert werden als die sichtbaren, gesellschaftlich festgesetzten und geordneten, wirkungskräftigen Formen, durch die das religiöse Erleben der Gemeinschaft zwischen Gottheit und ”Gemeinde” werkwirkt wird und ihre Wirkungen ausubt.” Lisäksi uskonnonharjoitukseen voidaan katsoa kuuluvan muita uskonnon ”harjoitukseen panemiseen” liittyviä toimintoja, kuten uskonnon levittämistä julistamalla, painotuotteiden avulla ja kouluttamalla uskonnon palvelukseen omistautuvaa henkilökuntaa. Uskonnon harjoittamisen vapautteen voidaan lukea myös vapaus perustaa muun muassa opetuslaitoksia ja yhteisöjä. Ks. KM 1977:21 s. 51. Kirkko ja valtio -komitean mukaan uskonnonharjoitusta koskevat säännökset olivat riittävän selviä ja tarkoituksenmukaisia. Opetusministeriön kirkko ja valtio -työryhmä (KM 1982: 47, s. 5) yhtyi tähän kantaan. Jo tuolloin katsottiin, että kannanotoista huolimatta saattoi olla tulkinnanvaraista, onko jokin tietty tapahtuma katsottava uskonnonharjoitukseksi. Kirkko ja valtio -komitea ei puuttunut kysymykseen uskonnonharjoituksen pakollisuudesta. Juntunen 1985: 114.

⁵⁷¹ Emt.; Reijonen 2005b: 3–4. Näin korostuu nimenomaan positiivisen uskonnonvapauden turvaaminen; Ks. myös Hokkanen 2006: 54.

⁵⁷² HE 309/1993 vp s. 55.

⁵⁷³ Kaikenlaiseen uskontoon tai vakaumukseen perustuvan suvaitsemattomuuden ja syrjinnän poistamiseksi koskevan julistuksen ja YK:n yleiskokouksen päätöslauselman (36/55, 25.11.1981) 4. artikla kehottaa ensinnäkin valtioita ryhtymään kaikkiin tarvittaviin toimenpiteisiin taistelussa uskontoon tai muihin katsomuksiin pohjautuvaa suvaitsemattomuutta vastaan. Julistuksen ja päätöslauselman mukaan uskonnonharjoitukselle ominaiset vähimmäisvaatimukset sisältävät muun muassa oikeuden kokoontua uskonnonharjoitukseen, opettaa us-

vin kansainvälisoikeudellinen luonnehdinta uskonnon harjoittamisesta on luetta-
vissa YK:n yleisestä kannanotosta KP-sopimuksen (7–8/1976) 18 artiklasta, jossa
mainitaan uskonnon harjoittamisen muotoina muun muassa uskoa suoraan ilmai-
sevat rituaaliset ja seremoniaaliset ja niihin liittyvät erilaiset toiminnot mukaan
lukien hartauspaikkojen rakentaminen, rituaalisten kaavojen ja esineiden käyttö,
erityisten symbolien pitäminen esillä sekä juhla- ja lepopäivien noudattaminen.
Myös ruokavaliota koskevien määräysten seuraaminen, erityisten asusteiden tai
päähineiden käyttö, osallistuminen tiettyyn elämänvaiheeseen liittyviin rituaalei-
hin ja ryhmän vakiintuneesti puhuman kielen käyttäminen ovat suojattuja uskon-
non harjoittamisena. Näiden lisäksi uskonnon harjoittamiseen ja opettamiseen
sisältyy uskonnollisen ryhmän omien perusasioiden hoito, kuten uskonnollisten
johtajien, pappien ja opettajien valinnan vapaus, oikeus perustaa seminaareja tai
uskonnollisia kouluja ja oikeus levittää uskonnollisia tekstejä ja julkaisuja. Us-
konnonvapautteen sisältyy oikeus pitää uskonnollisia käsityksiä ja noudattaa us-
konnollisia käytäntöjä tai olla harjoittamatta uskontoaan yksin ja yksityisyydessä
tai muiden seurassa julkisesti.⁵⁷⁴

Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten määrittelemää suojaa lukuun ottamatta,
ongelmana uskonnon- ja omantunnonvapautteen kuuluvan uskonnon harjoittami-
sen kannalta on se, ettei sitä oikeastaan missään määritellä yksilöidyn selkeästi.
Tällöin tulkinnalle jää tilaa. Vaikka uskonnonvapaudella on perustuslain 11.2 §:n
osalta perustuslaintasoinen negatiiviseen uskonnonvapautteen liittyvä suoja, tar-
kempaa määrittelyä uskonnon harjoittamisen sisällöstä ja ohjetta tulkintaan on
kuitenkin etsittävä kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista tai uskonnonvapaus-
laista ja sen esitöistä. Yleisesti on pyritty tekemään ero yksityisen ja julkisen us-
konnon harjoittamisen välillä. Uskonnonvapauslain esitöiden mukaan yksityisellä
uskonnonharjoituksella tarkoitetaan suljettuja tilaisuuksia, joita ei kokoontumis-
lainsäädännön mukaan voida pitää yleisinä. Yksityisenä uskonnonharjoituksena
pidetään uskonnonvapauskomitean mietinnön mukaan esimerkiksi kotihartauksia

---

kontoa, harjoittaa julkaisutoimintaa ja harjoittaa humanitaarista avustustoimintaa. Julistukseen
ja YK:n yleiskokouksen päätöslauselmaan ei kuitenkaan sisällytetty islamilaisten valtioiden
vastustuksen takia ihmisoikeuksien julistuksen mainintaa oikeudesta vaihtaa uskontoa.
Kemppi-Repo 2000: 7.

⁵⁷⁴ YK:n ihmisoikeuskomitean yleiskommentti 22/48, 1993, kappale 4; Scheinin 1999d: 359;
Leino 2003: 201; Ks. Viljanen J. 2004a: 1115; Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklan
perusteella uskonnon harjoittamisen vapautteen katsotaan sisältyvän jumalanpalveluksen
(worship), opettamisen (teaching), toimimisen (practice), ja noudattamisen (observance). Ks.
Leino 2003: 206; Myös Levin (2001: 119) määrittelee uskonnon harjoittamisen vapauden laa-
jasti. Hänen mukaansa vapaus harjoittaa uskoaan (joko yksin tai yhdessä muiden kanssa) liit-
tyy moniin toimiin ja tapoihin (erityiset seremoniat, ruokavalio, erottuva pukeutuminen, oike-
us perustaa uskonnollisia kouluja ja pappisseminaareja sekä levittää uskonnollisia tekstejä ja
julkaisuja, oikeus pitää erityisiä rukoushuoneita jne.).

ja muita tilaisuuksia, joihin on päästy vain henkilökohtaisesti tai esimerkiksi tietyn yhteisön jäsenenä kutsutuilla. Julkiseksi katsotaan muu uskonnonharjoitus.⁵⁷⁵

Toisaalta on huomioitava myös perusoikeuksien arvostuksenvaraisuus ja sidonnaisuus kuhunkin vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja kontekstiin sekä kulttuuriin. Siksi voi olla vaikeaa löytää uskonnon harjoittamisen vapaudelle yhtä oikeaa ja kaikkialla samanaikaisesti voimassa olevaa sekä legitimiä yleisesti hyväksyttävää ylihistoriallista määritelmää.⁵⁷⁶ Myöskään uskonnon ja kulttuurin tai perinteen raja ei aina ole kovin selkeä. Siksi asian arvioiminen riippuu mielestäni paljon siitä, minkä kulttuuripiirin näkökulmasta uskonnonvapautta ja uskontoa koulussa tarkastellaan. Näkemykset voivat vaihdella suurestikin oppilaiden vanhempien, koulun ja yhteiskunnan tarpeiden sekä näkemysten välillä.

Uskonnon harjoittamisen määritelmä on nykyisessä uskonnonvapauslaissa (453/2003) luettavissa sen 7 § 1 momentissa, jonka ohella perustuslain 11 § täsmentää ja antaa sille oikeudellista sisältöä. Uskonnonvapauslaissa uskonnon harjoittaminen liitetään uskonnollisen yhdyskunnan tarkoitukseen. Uskonnonvapauslain 7 §:n 1 momentin mukaan kyseisen yhdyskunnan ”tarkoituksena on yksilöllinen, yhteisöllinen ja julkinen uskonnollinen toiminta, joka pohjautuu uskontunnustukseen, pyhinä pidettyihin kirjoituksiin tai muihin yksilöityihin pyhinä pidettyihin vakiintuneisiin toiminnan perusteisiin”. Tällöin uskonnon harjoittamisessa on kysymys jumalanpalveluksesta ja muista jo vakiintuneista uskonnollisista menoista ja julkisista toiminnoista, jotka liittyvät kulttiin ja siihen osallistumiseen, joista yhteisöllä on oikeus päättää.

Uskonnon harjoittamisella tarkoitetaan Eduskunnan oikeusasiamiehen mukaan lähinnä jumalanpalvelusta tai muuta uskonnollista tilaisuutta, mutta pelkästään läsnäoloa uskonnollisen yhdyskunnan omistamissa tiloissa ei voida vielä pitää

---

⁵⁷⁵ Uskonnonvapauskomitean välimietinnössä (KM 1999:5) yritettiin ensimmäistä kertaa Suomessa yleisessä laissa avata uskonnon tunnustamisen ja harjoittamisen sisältöä: ”Uskonnon tunnustamisella ja harjoittamisella tarkoitettaisiin uudessa uskonnonvapauslaissa uskontunnustukseen, pyhinä pidettyihin kirjoituksiin tai muihin yksilöityihin uskonnollisiin perusteisiin pohjautuvaa toimintaa, joka ilmenee kultissa sekä muissa yksityisissä, yhteisöllisissä ja julkisissa uskonnon harjoittamismuodoissa.”; Seppo 2003a: 65–66; Ks. myös komiteamietinnöt (KM 1992:3 ja KM 1997:7), joissa uskonnon harjoittamista pyrittiin jonkin verran käsitteellisesti selkeyttämään. Lopullisessa uskonnonvapauslaissa ei kuitenkaan erikseen eritellä ja määritellä yksityistä ja julkista uskonnon harjoittamista kuten aikaisemmassa hallitusmuodossa tehtiin. Silti tällainenkin ero on yleisesti olemassa. Ks. KM 2001:1 ja uskonnonvapauslaki (453/2003); Uskonnon harjoittamisen käsitteen määrittelystä tarkemmin esimerkiksi Hokkanen 2006: 53.

⁵⁷⁶ Ks. Nieminen 1988: 12–13 ja Hidén 1996: 766–777. Ks. myös Ubani 2013a: 85.

uskonnon harjoittamisena.⁵⁷⁷ Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri katsoo uskonnon harjoittamiseksi esimerkiksi aamuhartaudet ja joulukirkon.⁵⁷⁸

Kulttiin, uskonnollisiin menoihin *osallistuminen* tai niiden *ulkopuolelle jättäytyminen* varsinaisesti rajaa uskonnon harjoittamisen käsitteen julkisen koulun perusopetuksessa. Jokaisella on vapaus harjoittaa kulttia tai olla sitä harjoittamatta. Esimerkiksi Opetushallituksen muistion (22.10.2002) mukaan ”koulu voi edelleen järjestää uskonnollisia tilaisuuksia kuten jumalanpalveluksia ja uskonnollisia päivänavauksia. Tällaiset tilaisuudet katsotaan uskonnon harjoittamiseksi. Perustuslain 11 §:n 2 momentin mukaan ketään ei voida velvoittaa osallistumaan oman tuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Tämän perusteella oppilasta ei voida velvoittaa osallistumaan jumalanpalvelukseen, uskonnolliseen päivänavaukseen tai muuhun uskonnolliseen tilaisuuteen.”⁵⁷⁹

Mikäli koulussa oppilas pakotetaan tai velvoitetaan osallistumaan kulttiin, uskonnon harjoittamiseen vastoin tämän omaatuntoa, on se perusoikeuksien ja perustuslain vastaista. Pakottaminen tai velvoittaminen loukkaa nimenomaan perustuslain 11.2 §:n mukaista negatiivista uskonnonvapautta.⁵⁸⁰ Julkisen koulun perusopetuksessa on nimenomaisesti varmistettava oppilaan negatiivisen uskonnonvapauden vapaa toteutuminen ja koulussa järjestettävistä uskonnollisista tilaisuuksista riittävän ajoissa ymmärrettävästi *tiedottaminen*. Esimerkiksi Opetushallituksen muistion (2006:7) mukaan koulun tulee tiedottaa oppilaiden huoltajille koulussa järjestettävistä tapahtumista, ja huoltajilla on mahdollisuus sopia oppilasta koskevista yksilöllisistä järjestelyistä. Tiedottamisen merkitys korostuu erityisesti monikulttuuristuvassa ja moniuskontoisessa koulussa. Tiedottaminen on hyvä tehdä mieluummin jo lukukauden alussa. Tässä korostuu erityisesti monikulttuuristuvan koulun ja kodin yhteistyö, joka parantaa myös oppilaan sekä huoltajan osallisuutta oman vakaumuksensa mukaiseen opetukseen.

⁵⁷⁷ Ks. EOA Lehtimajan ratkaisu 3.3.1999, (DN:o 2009/4/96), Toisena esimerkkinä uskonnon harjoittamisen käsitteellisen määrittelyn osalta ovat eduskunnan oikeusasiamiehen päätökset, jotka koskivat uskonnonvapautta puolustusvoimissa. Ks. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 2000: 251–253; Oikeusasiamies ei pitänyt paraatiin sisältyvää lyhyttä jumalanpalvelusta perustuslakivaliokunnan lausunnossa (12/1982 vp) tarkoitettuna uskonnonharjoituksena. Jumalanpalvelus oli vain historiallisilla perinteissä selittyvä muodollisuus. Ks. EOA 5.1.1989, n:o 20; Scheinin 1999d:368. Nykyään sen sijaan lyhyetkin sotilasparaateihin sisältyvät hartaushetket on eduskunnan oikeusasiamiehen mukaan katsottava uskonnon harjoittamiseksi. Ks. EOA 8.12.2000, (DN:ot 1566 ja 2129/4/98 sekä 2718/4/99); Ks. myös oikeusasiamiehen päätös 11.5.2011, (DN:o 4812/4/09) kanteluun, joka koski uskonnonopetusta ja uskonnollisia tilaisuuksia koulussa; Ks. myös Hokkanen 2006: 55–57, 79.

⁵⁷⁸ Ks. Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös uskonnon harjoittamista kouluissa koskeneeseen kanteluun (24.3.2014).

⁵⁷⁹ Ks. Opetushallituksen muistio (22.10.2002); Juntunen 1985: 113.

⁵⁸⁰ Ks. HE 309/1993 vp s. 55.

3.8 Katsomusopetukseen osallistuminen monikulttuuristuvassa perusopetuksessa

3.8.1 *Katsomusopetukseen osallistumisen yhdenvertaisuus julkisessa perusopetuksessa*

Monikulttuurisuuden vaikutukset ja aste koulussa sekä julkisen vallan rooli ja valtion sekä uskontojen suhde on selkeämmin nähtävissä tavassa ja malleissa järjestää katsomusaineiden opetus koulussa. Juridisesta näkökulmasta katsomusaineiksi voidaan luokitella eri uskontokuntien uskonnon opetus ja elämäkatsomustieto.⁵⁸¹ Katsomusaineiden opetus eroaa muista koulun oppiaineista erityisesti kontekstinsa suhteen. Tällöin huomioon otetaan lasten ja heidän kotiensa uskonnollinen ja maailmankatsomuksellinen tilanne.⁵⁸²

Perustusopetuslain (628/1998) mukaan oman uskonnon opetusta saa vain uskonnonvapauslain (453/2003) 7 §:n mukaisesti hyväksytty rekisteröity uskonnollinen yhdyskunta, jolla on oma opetussuunnitelma. Tällöin uskonnollisen yhdyskunnan saamalla rekisteröidyn yhdyskunnan statuksella on juridisesti ratkaiseva merkitys, vaikka uskontoa itseään voitaisiin harjoittaa myös rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan ulkopuolella.⁵⁸³

Uskonnonvapauslakiin (453/2003) ei tullut muutoksia evankelis-luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkokuntaan kuuluvien oppilaiden tai opiskelijoiden velvollisuuteen osallistua oman uskontonsa opetukseen. Oppilaan oman uskonnollisen taustan mukaisen opetuksen saaminen on liitetty perustuslakivaliokunnan lausunnon (13/1982 vp) ja myös nykyisen perusopetuslain (628/1998) 13 §:n mukaan edelleen uskontokuntaan kuulumiseen, joka luo oikeuksia ja velvollisuuksia opetukseen osallistumisen suhteen. Suomalaisessa peruskoulussa opiskellaan joko uskontoa tai elämäkatsomustietoa, jotka ovat vaihtoehtoisia, mutta pakollisia katsomusaineita. Uskonnonvapauslain 6 §:ssä on uskonnonopetuksesta viittaussäännös, jonka mukaan oikeudesta uskonnon opetukseen säädetään erikseen. Uskonnonopetukseen osallistumisesta säädetään kaikilta osin perusopetuslain ja lukio- lain uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetusta koskevissa säännöksissä. Perus-

⁵⁸¹ Myös opettajien käsitykset uskonnon opetuksen tulevaisuudesta monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa keskittyvät pitkälle katsomusopetuksen järjestämismallin ympärille. Ks. Odiah 2007: 105; Pyysiäinen, M. 2000: 2.

⁵⁸² Esimerkiksi Kallioniemen (2007b: 42) mukaan katsomusaineiden opetukseen liittyy erilaisten uskomusten, katsomusten ja elämäntapojen tarkastelua. Vrt. myös Kallioniemi 2005a: 11–17.

⁵⁸³ Uskontoa voi harjoittaa uskonnollisesti ja siis kultillisesti vaikka itse uskontoa ei olisi vielä hyväksyttykään varsinaisesti uskontona. Ks. EIT:n tuomio *X v. Austria* (15.10.1981).

opetuslain 11 §:n mukaisesti perusopetuksen tulee sisältää uskonnon- tai elämänkatsomustiedon opetusta, josta säädetään tarkemmin perusopetuslain (uudistettu 6.6.2003/454) 13 §:ssä.⁵⁸⁴

Valtiolla on aktiivinen toteuttamisvelvollisuus uskonnonvapauden osalta. Käytännössä se tarkoittaa valtion velvollisuutta joko normatiivisin tai tosiasiallisin toimin toteuttaa yksilön uskonnonvapautta. Kyseinen velvollisuus voi oikeudellisesti syntyä, jos vallitsee jokin sellainen asiantila, joka estää uskonnonvapauden tosiasiallisen toteutumisen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että valtiolla on velvollisuus joko tukea uskonnollisten ryhmien antamaa uskonnollista opetusta tai järjestää sitä itse. On tärkeää huomata, että kansainvälisten ihmisoikeussopimusten näkökulmasta valtiolle ei ole asetettu velvollisuutta itse järjestää opetusta. Jos sellaista kuitenkin järjestetään, sen tulee tapahtua yhdenvertaisesti. Yhdenvertaisesti järjestetty katsomusaineiden opetus on erityisen keskeinen kysymys myös avoimen monikulttuurisuuden sekä uskonnonvapauden toteutumisen osalta koulussa. Kysymystä siitä, mitkä tekijät tai syyt konstituivat syrjinnän kasvatuksen alueella voidaan havainnollistaa julkisen ja yksityisen koulun esimerkillä. Esimerkiksi erilainen kohtelu roomalais-katolista uskontoa edustavien ja muiden uskontojen edustajien välillä, jotka haluavat tarjota uskonnollisia kouluja lapsilleen, on YK:n ihmisoikeuskomitean näkemyksen mukaan luonteeltaan syrjivää.⁵⁸⁵

Perusopetuslain (454/2003) uudistetun 13 §:n lähtökohtana uskonnonvapauslain esitöiden mukaan on, että oppilaan ei tarvitse osallistua oppilaiden enemmistön uskonnon mukaiseen uskonnonopetukseen, jos hän ei kuulu mainittua uskontoa

---

⁵⁸⁴ Vrt. Helsingin Eurooppa-koulu ja sen opetussuunnitelma, jossa uskonnon opetusta ei sidota uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyteen ja yhdyskuntaan kuulumiseen, vaan jokainen oppilas on yksilö ja kansalainen. Opetuksen saamisen edellytyksenä ei näin ole hyväksytyn rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan status. Huomiota sen sijaan on kiinnitetty oppilaiden väliseen vuorovaikutukseen ja vuoropuheluun sekä eettisten kysymysten yhdessä pohdintaan. Lahtinen & Lankinen 2013: 100.

⁵⁸⁵ Ks. Scheinin 2001: 515 ja esimerkiksi YK:n ihmisoikeuskomitean ratkaisu *Waldman v. Canada* (3.11.1999). Eri uskontoja ja katsomuksia tulee kohdella yhdenvertaisesti. Erilainen kohtelu on kyettävä myös perustelemaan objektiivisin syin. Tätä korosti myös professori Martin Scheinin omassa asiantuntijamielipiteessään; KP-sopimuksen (7–8/1976) 26 artiklan mukaan ”kaikki ihmiset ovat oikeudellisesti yhdenvertaisia ja oikeutettuja ilman minkäänlaista syrjintää yhtäläiseen lain suojaan.” Tässä suhteessa lain tulee kieltää kaikki syrjintä ja taata kaikille henkilöille yhtäläinen ja tehokas suojelu muun muassa uskontoon perustuvaa syrjintää vastaan. Tapauksessa, jossa Kanadan juutalainen Arie H. Hollis Waldman halusi kasvattaa omat lapsensa tähän uskoon, rikottiin Kansalais- ja poliittisten oikeuksien sopimuksen (SopS 7–8/1976) syrjintään liittyvää 26 artiklaa ja artiklaa 18.4 sekä saman sopimuksen 27 ja 2.2 artiklaa; Lahtinen & Lankinen 2009: 125; Scheinin 2004: 44–45; Ks. myös YK:n ihmisoikeuskomitean ratkaisut: *Blom v. Sweden* (14.3.2000) ja *Lundgren & al. and Hjord & al. v. Sweden* (4.4.1988).

harjoittavaan uskonnolliseen yhdyskuntaan.⁵⁸⁶ Perusopetuksen järjestäjä eli käytännössä kunta on ensinnäkin velvollinen perusopetuslain 13.1 §:n mukaan järjestämään Suomessa rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan mukaista uskonnon opetusta, johon oppilaiden enemmistö kuuluu.⁵⁸⁷ Tähän uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvat oppilaat osallistuvat oman uskontonsa opetukseen. Uuden säännöksen mukaan oppilas, joka ei kuulu tähän uskonnolliseen yhdyskuntaan, voi huoltajan ilmoitettua asiasta perusopetuksen järjestäjälle osallistua mainittuun uskonnonopetukseen.⁵⁸⁸ Opetuksen järjestämisen perusteena on edelleen oppilaiden enemmistö, joka lasketaan rekisteröityihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvista oppilaista. Opetuksen järjestämisessä ensiksi katsotaan siis enemmistön uskonto, joka yleensä on luterilaisuus. Tällöin evankelis-luterilaista uskonnon opetusta järjestetään. Perusopetuslaki (454/2003, 13.1 §) ei kuitenkaan erikseen määrittele, mistä kristinuskon muodosta on kyse.⁵⁸⁹

Vähimmäisvaatimuksena ja -edellytyksenä oman uskonnon opetuksen järjestämiselle perusopetuslain 13.2 §:n mukaan on, että uskontokunnan uskonnonopetusta haluavia jäseniä on opetusjärjestäjän, yleensä kunnan kouluissa vähintään kolme henkilöä. Mikäli opetusryhmä tällöin perustetaan ja oppilaan huoltajat oman uskontonsa opetusta pyytävät, ovat kaikki kyseisen uskontokunnan jäsenet velvollisia osallistumaan opetukseen. Toiseksi kahteen suomalaiseen kansankirkkoon – luterilaiseen ja ortodoksiseen – kuuluville oppilaille on aina järjestettävä oman uskonnon opetusta, jos koulutuksen järjestäjän vastuulla on vähintään kolme. Kolmanneksi myös muihin kuin perusopetuslain 13.2 §:ssä mainittuihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluville oppilaille on koulutuksen järjestäjän järjestettävä

---

⁵⁸⁶ Uskonnonvapauslain esitöiden mukainen sääntelytapa edellyttää, että koulutuksen järjestäjä selvittää viran puolesta, osallistuvatko oppilaiden enemmistön mukaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomat mainitun uskonnon opetukseen. Ks. HE 170/2002 vp s. 57.

⁵⁸⁷ Käytännössä kyseinen järjestely, joka oli voimassa jo ennen uuden uskonnonvapauslain sääntämistä, on merkinnyt muun muassa sitä, että kaikissa kouluissa järjestetään evankelis-luterilaisen uskonnon opetusta. Ks. KM 2001:1 s. 11; Heikkonen 2010:84; Uudessa laissa luovuttiin aikaisemman uskonnonvapauslain 8 §:n mukaisesta menettelystä, jossa lähtökohtana oli, että kaikki osallistuivat enemmistön mukaiseen uskonnonopetukseen ja siitä tuli erikseen hakea vapautusta, jos muuhun uskontokuntaan kuuluvan oppilaan ei haluttu osallistuvan siihen. Lahtinen & Lankinen 2009: 125, 126 ja 2013:136; Vrt. Scheinin (2001: 515), jonka mukaan hyväksyttäviä uskonnonopetuksen järjestämisen muotoja on vain kaksi, joista ensimmäinen on uskonnonopetuksen jättäminen kokonaan kotien ja uskontokuntien asiaksi. Toinen muoto on kaikkien uskontokuntien mahdollisuus saada uskonnon opetusta julkisen vallan rahoituksella.

⁵⁸⁸ PeVM 10/2002 vp s. 3 ja HE 170/2002 vp s. 57; Esimerkiksi Martin Scheinin (2001: 516) näkee nykytilanteen ongelmana sen, ettei ihmisoikeussopimuksissa ja muualla Suomen lain-säädännössä ilmenevä lapsen itsemääräämisoikeus ole vaikuttanut koulujen uskonnonopetukseen. Oman uskonnon opetuksen saaminen on sidottu kuitenkin uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumiseen.

⁵⁸⁹ Andersen ym. 2010: 101; Sakaranaho 2006a: 336–337 ja 2007b:5; Seppo 2003a: 30–40.

oman uskonnon opetusta, mikäli kolmen samaan uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvan oppilaan huoltajat - lukiossa opiskelijat itse - sitä pyytävät.⁵⁹⁰ Eduskunnan perustuslakivaliokunta on kiinnittänyt mietinnössään (10/2002 vp s. 5) huomiota siihen, että perustuslain edellyttämä uskonnollinen yhdenvertaisuus asettaa viime kädessä rajoja sille, millä tavoin uskonnonvapauslakiehdotuksen perustana ollutta niin sanottua kolmen ryhmän sääntöä oli mahdollista muuttaa.

Perusopetuslain 13 §:n 5 momenttiin tuli uskonnonvapauslain uudistuksen yhteydessä uusi säännös, jonka mukaan uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvalla oppilaalle, jolle ei järjestetä hänen oman uskontonsa opetusta, opetetaan huoltajan pyynnöstä elämäkatsomustietoa. Uskonnonvapauslain esitöissä pidettiin epäkohdattana tilannetta kolmen oppilaan kriteeriä siinä tilanteessa, jos ehto ei täyty. Tällöin oppilaalle ei järjestetä oman uskontonsa opetusta, eikä hänellä käytännöllisesti katsoen silloin ole mahdollista saada mitään muutakaan katsomusopetusta.⁵⁹¹

Oppilaiden vähimmäismäärää on ehdotettu nostettavaksi kymmeneen oppilaaseen.⁵⁹² Tästä voi seurata tulevaisuudessa se, ettei pienemmissä kunnissa muiden pienryhmäisten uskontojen opetus toteudu tasavertaisella tavalla. Lisäksi on mahdollista, että oppilaita siirtyy elämäkatsomustiedon opiskelijoiksi. Ongelmallisena kysymyksenä voidaan myös esittää, tuleeko oppilaan positiivisesta uskonnonvapaudesta saada oman uskonnollisen taustansa mukaista opetusta kunnallisen koulun kustannussäästöihin ja opetushenkilöstön resurssointiin sidottu asia. Myös perustuslakivaliokunta yhtyi mietinnössään (10/2002 vp) sivistysvaliokunnan lausunnossa (14/2002 vp) ilmaistuihin hallituksen esityksessä (170/2002 vp) ilmenneisiin puutteisiin kustannusten huomioimisessa.⁵⁹³ On kuitenkin huomattava,

---

⁵⁹⁰ PeVM 10/2002 vp s. 3 ja HE 170/2002 vp s. 57; Perusopetuslain (21.8.1998/628, uudistettu 6.6.2003/454) 13 § ja lukiolain (21.8.1998/629, uudistettu 6.6.2003/455) 9 § opetuksen järjestämisestä ja Arajärvi 2006: 104; Tuori 2011a: 619; Pohjolainen & Husa (toim.) 1997: 71–72.

⁵⁹¹ Ks. HE 170/2002 vp s. 57–58.

⁵⁹² Ks. Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako 2012.

⁵⁹³ ”Perustuslakivaliokunta yhtyy sivistysvaliokunnan käsityksiin ja pitää valitettavana, että esityksessä ei ole pyritty selvittämään, millä tavoin ehkä lisääntyvät eri uskontojen opetustarpeet olisivat käytännössä ylipäättään hoidettavissa ja millaisin kustannuksin. Hallituksen on syytä laatia asiasta suunnitelma, jossa on arvioitava myös eri uskontojen pätevään opetukseen tarvittavia henkilövoimavaroja. Valiokunta huomauttaa perustuslain edellyttämän uskonnollisen yhdenvertaisuuden asettavan viime kädessä rajoja sille, millä tavoin lakiehdotusten perustana olevaa niin sanotun kolmen ryhmän sääntöä voidaan muuttaa.” Esimerkiksi sivistysvaliokunta on peruslakivaliokunnan mukaan aiheellisesti katsonut, että monikulttuurisuuden myötä tällaiset ryhmät (jotka vaativat oman uskontonsa opetusta) lisääntyvät yhä useammalla paikkakunnalla. Tämä lisää perustuslakivaliokunnan mukaan kuntien menoja koulutuksen järjestämiseen, jolloin on vaarana, että tähän kuluvat varat vähentävät muuhun koulutukseen käytettäviä määrärahoja. Ks. PeVM 10/2002 vp s. 4–5.

että opetuksen järjestäjä eli kunta vastaa opetuksen laadusta, laillisuudesta, oikeudenmukaisuudesta, järkevyydestä ja taloudellisuudesta.⁵⁹⁴

Perusopetuslain 13.6 §:n mukaan uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumaton oppilas voi huoltajan pyynnöstä osallistua myös sellaiseen perusopetuksen järjestäjän järjestämään uskonnonopetukseen, joka oppilaan saaman kasvatuksen ja kulttuuritaustan perusteella ”*ilmeisesti vastaa*” hänen uskonnollista katsomustaan. Vaikka nämä oppilaat eivät vaikutakaan opetuksen järjestämisvelvollisuuteen, on pohdittava sitä, kuka kykenee objektiivisesti arvioimaan tämän ”ilmeisesti vastaavuuden” ja toteutuuko se myös käytännössä. Esimerkiksi maahanmuuttajaoppilaat eivät usein liity mihinkään Suomessa rekisteröityyn uskonnolliseen yhdyskuntaan, vaikka heidän uskonnollinen katsomuksensa olisikin tiedossa. Tämän momentin osalta tarvitaan koulun ja kodin hyvässä yhteisymmärryksessä toteutuvaa yhteistyötä.⁵⁹⁵

Perusopetuslain (628/1998) 13 §:ään ja lukiolain (629/1998) 9 §:ään on otettu samansisältöiset säännökset uskonnon ja elämänskatsomustiedon opetuksesta, jota koulutuksen järjestäjän on voitava tarjota. Opetuksen sisällöstä säädetään perusopetuksen osalta perusopetuslain 11 §:ssä ja lukion osalta lukiolain 7 §:ssä. Päätös eri uskonnollisten yhdyskuntien mukaisen uskonnon opetuksen järjestämisestä opetuksen järjestäjän kouluissa tulee tehdä hallintolain (434/2003) mukaisella tavalla, johon päätökseen voidaan hakea muutosta hallintovalituksella (perusopetuslaki 42 §, muutettu 13.6.2003 lailla 477/2003). Opetustoimen johtosääntö (22 §) määrittelee päätöksen tekijäksi koulun rehtorin. Päätös tehdään vain niistä oppilaista, joiden huoltajat pyytävät oman uskonnon opetusta joko siksi, että kuuluvat johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan tai siksi, että he ovat oikeutettuja oman uskonnon opetukseen saamansa kasvatuksen tai kulttuuritaustan perusteella. Päätöstä ei tarvitse tehdä, jos huoltaja itse ilmoittaa osallistumisesta enemmistön uskonnon opetukseen, korvaavaan opetukseen tai elämänskatsomustiedon opetukseen.⁵⁹⁶

Kirkkolain alaan kuuluvista asioista on säädännöllisesti erotettu muun muassa koulukasvatuksen ja uskonnon välinen suhde. Myös uskonnollisen opetuksen sisältö ja organisoiminen on koulutoimen sisäinen asia. Kirkoilla ei ole esimer-

⁵⁹⁴ Ks. Iivonen 2009.

⁵⁹⁵ Hallituksen esityksessä (170/2002 vp s. 58) todetaan, ”koska koulutuksen järjestäjän velvollisuus järjestää muuta kuin oppilaiden enemmistön mukaista uskonnon opetusta ei saa jäädä tulkinnanvaraiseksi, ei 6 momentissa mainittuja oppilaita otettaisi huomioon arvioitaessa koulutuksen järjestäjän velvollisuutta järjestää mainittua opetusta.” Ks. myös Lahtinen & Lankinen 2013: 137.

⁵⁹⁶ Ks. Iivonen 2009.

kiksi valtaa puuttua suoraan koulun järjestämään uskonnon opetukseen tai opetuksen sisältöön. Toisaalta kirkot ja tunnustuskunnat päättävät tunnustuksensa ja oppinsa sisällöstä, mikä vaikuttaa osaltaan opetuksen sisältöön.⁵⁹⁷ Muun muassa ortodoksisen uskonnon opetuksen osalta ei käytännön tasolla ole aina ollut mahdollista päästä tasavertaiseen asemaan enemmistöuskontokunnan kanssa. Jotkin opettajat ovat saattaneet kokea, että koulu salaa ortodoksisen uskontoon kuuluvia oppilaita, ettei opetusta tarvitsisi järjestää.⁵⁹⁸

Perusopetusasetuksen 5 §:ssä säädetään myös korvaavan opetuksen järjestämisestä oppilaille, jotka eivät osallistu lainkaan uskonnon – tai elämäntutkimustiedon opetukseen. Mikäli samaan uskontokuntaan kuuluvia tai uskontokuntiin kuuluttomia oppilaita on vähemmän kuin kolme tai oppilaiden huoltajat eivät vaadi oman uskonnon opetusta, oppilaalle tulee järjestää vastaavasti muuta opetusta tai ohjattua toimintaa. Oppilas voidaan kuitenkin vapauttaa huoltajan pyynnöstä korvaavasta opetuksesta tai ohjatusta toiminnasta, jos oppilas osallistuu muuhun kuin koulun järjestämään uskonnonopetukseen, joka täyttää opetussuunnitelman opetukselle asettamat vaatimukset. Oppilas voidaan vapauttaa myös silloin, kun hänellä katsotaan perusopetuslain (628/1998) mukaisesti olevan joltakin osin jo ennestään perusopetuksen oppimäärää vastaavat tiedot ja taidot.⁵⁹⁹

3.8.2 *Pohdintaa uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta*

Uskonnonvapauden liittyminen uskonnonopetukseen on historiallisesti ilmennyt siten, että yksilöiden on ollut osallistumisen ohella mahdollista kieltäytyä pakollisesta uskonnon opetuksesta, ja että opetusta on järjestetty myös uskontoon sitoutumattomissa valtiollisissa kouluissa. Tällöin myös uskonottomille ja kirkkoon kuulumattomille on pyritty järjestämään oma opetusvaihtoehto. Uskonnonvapauden voidaan katsoa liittyvän uskonnonopetukseen julkisen koulun perusopetuksessa ennen kaikkea kahdella tavalla: yhtäältä se suojaa yksilöiden oikeutta saada uskonnollista opetusta, ja toisaalta se suojaa yksilöitä joutumasta sellaisen uskonnollisen opetuksen kohteeksi, joka on heidän omantuntonsa vastaista. Nämä voi johtaa perustuslain 11 §:stä ja kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista. Näiden molempien puolien on toteuduttava myös monikulttuuristuvan koulun katsomus-

⁵⁹⁷ Ks. Arajärvi & Aalto-Setälä 2004: 115.

⁵⁹⁸ Tilanne on saattanut johtaa kanteluun lääninhallitukselle. Esimerkiksi Etelä-Suomen lääninhallitus kehotti Askolan kuntaa saattamaan ortodoksisen uskonnon opetuksen lain säätämälle tasolle. Ks. Etelä-Suomen lääninhallitus (29.12.2005 SVH 2136A); Ks. myös Lyhykäinen 2007: 20–21.

⁵⁹⁹ Lahtinen & Lankinen 2013: 138.

aineiden opetuksessa. Perusoikeusuudistuksen (1995) ja uskonnonvapauslakiuudistuksen (2003) seurauksena huomattavaa on, että aiemman opetuksesta vapautuksen sijaan halutaan korostaa oikeutta tiettyyn opetukseen. Käytännössä tämä näkyy koulussa siten, että oppilaat ohjataan automaattisesti, ilman eri hakemusta enemmistön (evankelis-luterilaisen) uskonnon opetuksen lisäksi myös ortodoksisen uskontoon ja elämäkatsomustietoon.

Tällä hetkellä suurin ongelma on käsitykseni mukaan lähinnä opetukseen ohjaimisen ja osallistumisen perusteissa, jotka eivät ole täysin yhdenvertaisia, yhtenäisiä ja yhdenmukaisia. Kirkkoon kuulumattomat eivät esimerkiksi kuulu yleensä mihinkään yhdyskuntaan, jonka perusteella jäsenyyttä ja siitä seuraavia oikeuksia sekä velvollisuuksia tai vakaumusta voidaan oikeudellisesti arvioida. Tosin heidät ohjataan elämäkatsomustiedon opetukseen, koska oppilas ei voi kokonaan jäädä ilman opetusta. Sieltä heidän on mahdollista hakeutua myös enemmistöuskonnon opetukseen – perusopetuksessa oppilaan huoltajan pyynnöstä ja lukiossa opiskelijan omalla ilmoituksella. Tässä on kuitenkin havaittavissa opetukseen osallistumisen osalta ongelma sen yhdenvertaisuuden toteutumisen osalta, koska oppilaan sekä huoltajien oikeuksien, velvollisuuksien ja opetuksen valinnanvapauden arviointi muodostuu lähtökohdiltaan erilaiseksi.⁶⁰⁰ Merkittävä on myös perusopetuslain muutos, jonka mukaan uskontokuntiin kuulumaton oppilas voi perusopetuslain (454/2003) 13.1 §:n mukaan huoltajan ilmoitettua perusopetuksen järjestäjälle osallistua myös evankelis-luterilaisen enemmistöuskonnon uskontotunneille. Kirkkoon kuuluva ei kuitenkaan voi valita elämäkatsomustietoa, vaan hän on velvollinen opiskelemaan omaa uskontoaan uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden perusteella.⁶⁰¹

Hallituksen esityksessä (170/2002 vp) ei kuitenkaan ehdotettu muutosta evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksisen kirkkokuntaan kuuluvien oppilaiden tai opiskelijoiden velvollisuuteen osallistua oman uskontonsa opetukseen. Eduskunnan perustuslakivaliokunta ei katsonut tätä muutosta tarpeelliseksi perustuslain 11 §:n 2 momentin jälkimmäisessä virkkeessä ilmaistun periaatteen kanssa,

---

⁶⁰⁰ Elämäkatsomustiedon asemasta nykyisessä järjestelmässä on muun muassa Eero Salmenkivi todennut, että se on erikoinen, koska uskontokuntaan kuulumattomuus näyttäytyy katsomuksena uskontokunnan jäsenyydelle perustuvassa uskonnonopetusjärjestelmässä. Elämäkatsomustiedon sisältö ei voi olla hänen mukaansa kuitenkaan katsomuksellista, vaan sen täytyy sopia kaikille. Siksi elämäkatsomustieto on uskontojen rinnakkaisaine ainoastaan hallinnollisesti, ei sisällöllisesti. Koska uskonnonopetus määräytyy pääsääntöisesti uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisen perusteella, ovat elämäkatsomustiedon opiskelijat Salmenkiven mukaan koulussa eräänlaisessa vakaumuksellisen vähemmistön asemassa. Siltikin vaikka elämäkatsomustieto on vaihtoehto uskonnonopetukselle ja uskonnottomille, mutta se ei ole luonteeltaan uskontoaine. Ks. Salmenkivi 2007: 83–87; Koikkalainen 2010: 53, 55.

⁶⁰¹ Sakaranaho 2007b: 5–6.

jonka mukaan kukaan ei ole velvollinen vastoin omaatuntoaan osallistumaan uskonnon harjoittamiseen. Valiokunta piti sitä tarpeettomana perustuslakia täydentävänä menettelytapasääntelynä. Myös perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen (309/1993 vp s. 56) perusteluissa on mainitun säännöksen kohdalla todettu, ettei ”ketään voitaisi omantuntonsa vastaisesti velvoittaa osallistumaan jumalanpalvelukseen tai muuhun uskonnolliseen tilaisuuteen”.⁶⁰²

Uskonnon opetus ei ole nykyään enää tunnustuksellista, joksi se määriteltiin esimerkiksi perustuslakivaliokunnan vanhassa lausunnossa (12/1982 vp). Julkisessa koulussa oppilaan positiivinen oikeus oman uskonnon opetuksen saamiseen korostuu nykyään enemmän, samoin perustuslain 11.2 §:n mukainen negatiivisen uskonnonvapauden varmistaminen. EIT:n ratkaisukäytäntö on korostanut myös oppilaan ja huoltajan oikeutta olla ilmaisematta, ilmoittamatta tai paljastamatta uskoa tai vakaumusta. Julkisen ja kunnallisen koulun on pohdittava myös, miten se ottaa tämän huomioon omassa toiminnassaan. Ongelmaksi on voitu katsoa kuitenkin nykyjärjestelmän epäyhdenvertaisuus, koska enemmistöuskontoon kuuluva oppilas ja tämän huoltajat eivät voi vapaasti valita katsomusainetta ja osallistua siihen, päinvastoin kuin elämäkatsomustiedon opetukseen osallistuvan kohdalla. Koulussa ja perusopetuksessa on siis oppiaine, joka ei ole kaikille oppilaille avoin, vaan eri opetusryhmiin erotteleva,⁶⁰³ johon osallistumista arvioidaan myös oikeudellisesti epäyhtenäisin perustein. Ainoastaan enemmistön uskonnonopetukseen kuulumaton tai uskonnoton opiskelija voi opiskella joko enemmistön uskontoa tai elämäkatsomustietoa.⁶⁰⁴

Suomalaista mallia voidaan eräällä tapaa käytännössä pitää kahden `kansankirkon` vahvan institutionaalisen sekä valtiosääntöoikeudellisen erityisaseman ja lainsäädännöllisen vaikutuksen ilmaisuna. Asia voidaan nähdä ongelmallisena myös tosiasiallisen maailmankatsomuksellisen yhdenvertaisuuden näkökulmasta varsinkin, kun uskonnonvapauslakiuudistuksen tarkoituksena oli uskonnollisten yhdyskuntien tasavertaisemman aseman toteutuminen.⁶⁰⁵

⁶⁰² Ks. myös PeVM 10/2002 vp s. 4; HE 170/2002 vp s. 58.

⁶⁰³ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 3 ja HE 170/2002 vp s. 57; PoL 13.1 §; Vrt. Norjan kehitys viime aikoina, kun on pyritty kaikille yhdenvertaiseen ja avoimeen katsomusaineeseen; Ks. myös Scheinin 2001: 515–517; Sakaranaho 2006a: 337–339 ja 2007b: 6.

⁶⁰⁴ PeVM 10/2002 vp s. 3 ja HE 170/2002 vp s. 58; Koikkalainen 2010: 15; Esimerkiksi Koikkalainen (2010: 44) kritisoi nykyistä uskonnonopetusjärjestelmää uskonnonvapauden osalta ja oppilaiden kannalta eriarvoisena vapautena ja oikeutena. Lain mukaan evankelis-luterilaisen kirkon jäsen ei voi valita mitään muuta oppiainetta kuin poikkeustapauksessa.

⁶⁰⁵ Perustuslain 76 §:ssä ja Uskonnonvapauslain (453/2003) 1 §:ssä on todettu kahden kansankirkomme erikoisasema; Ks. myös KM 2001:1.

Perusopetuslain 13.1 §:ssä havaittuun ongelmallisuuteen opetukseen osallistumisen yhdenvertaisuudessa liittyen on tehty kuitenkin lakialoite (44/2012 vp) eduskunnalle perusopetuslain (628/1998) 13 §:n ja lukiolain (629/1998) 9 §:n muuttamisesta. Lakialoitteessa esitetään perusopetuslain 13 §:n (454/2003) kuudetta momenttia muutettavaksi siten, että vapaus valita joko elämäkatsomustiedon tai uskonnon opetus koskee jokaista oppilasta uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestä riippumatta. Lakialoitteen perusteluissa todetaan, että tällä hetkellä elämäkatsomustiedon voi valita ainoastaan oppilas, joka ei kuulu mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan tai joka tunnustaa sellaista uskoa, jota ei oppilaitoksessa perusopetuslain 9 §:n 1 momentin mukaisesti opeteta. Tiettyyn kirkkoon tai uskonnolliseen yhteisöön kuuluminen ei myöskään automaattisesti tarkoita sitä, että perhe tai opiskelija kannattaisi myös tämän uskonnon opetusta. Esitystä katsottiin puoltavan perustuslain uskonnon ja omantunnon vapaus sekä syrjimättömyys uskonnon ja vakaumuksen perusteella.⁶⁰⁶

Käytännön esimerkkinä koulusta, jossa mitään uskontoa ei ensisijaisteta, on Helsingin Eurooppa-koulu. Koulu toimii myös vaihtoehtoisena esimerkkinä uskontokuntasidonnaiselle uskonnonopetus- ja uskonnonvapausajattelulle. Vaikka oppilaitos onkin Suomen valtion ylläpitämä, se noudattaa kaikkien Eurooppa-koulujen yhteistä opetussuunnitelmaa. (Laki Helsingin eurooppalaisesta koulusta (1463/2007, voimaan 1.1.2008), 3 §, Koulutustehtävä ja 5 § Opetuksen rakenne) Koulussa annettava opetus jakaantuu kaksivuotiseen esikouluun, viisivuotiseen alakouluun sekä seitsemävuotiseen yläkoululukioon siten kuin opetus- ja kulttuuriministeriön päätöksessä tarkemmin määrätään. (22.7.2011/808) Koulun toiminta käynnistyi syksyllä 2008. Koulussa on suomenkielinen, englanninkielinen ja ranskankielinen kieliosasto. Samassa koululuokassa ja oppitunnilla voi olla ortodokseja, katolilaisia, muslimeja ja ateisteja. Helsingin Eurooppa-koulussa katsotaan, ettei tiettyyn uskontokuntaan kuuluminen tarkoita automaattisesti tiettyä maailmankatsomusta, vaan koulussa ollaan ensisijaisesti yksilöinä. Uskontoon, etiikkaan ja kulttuuriin kuuluvia ilmiöitä pyritään tutkimaan avoimin mielin. Kaikkien näkökulmat ovat yhtä tärkeitä, riippumatta heidän uskonnollis-katsomuksellisen sitoutumisen asteestaan.⁶⁰⁷

---

⁶⁰⁶ Ks. Lakialoite (44/2012 vp) Laki perusopetuslain 13 §:n ja lukiolain 9 §:n muuttamisesta Eduskunnalle 28. päivänä syyskuuta 2012. Lakialoitteen allekirjoittajana kansanedustaja Anna Kontula (vas.). Lakialoitetta perusteltiin myös sillä, että lakimuutos vahvistaisi myös opintojen ja koulun tuntijärjestelyjen jatkuvuutta tilanteessa, jossa liikkuvuus eri uskontokuntien ja/tai uskonnottomuuden välillä on lisääntynyt merkittävästi.

⁶⁰⁷ Ks. Opetusministeriö 2012: ”Helsingin eurooppalainen koulu”.

On huomattava, että ketään ei saa syrjiä ja asettaa eri asemaan uskonnon tai katsomuksen perusteella. Sama valinnanvapaus opetuksen laadun suhteen tulisi olla kaikilla vanhemmilla ja oppilaila, koska ketään ei saa perustuslain 6.2 §:n syrjintäkiellon ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten mukaan syrjiä uskonnon, mielipiteen tai vakaumuksen perusteella. Ongelmallisuutta monikulttuurisuuden ja uskonnollis-katsomuksellisten vähemmistöjen yhdenvertaisuuden näkökulmasta aiheuttaa perusopetuslain 13 §:n momenttien 3 ja 5 osalta myös se, että niin sanottujen pienryhmäisten uskontojen edustajien pitää anoa omaa opetusta. Jos he eivät ole anoneet omaa opetusta tai opetusta ei järjestetä, eikä kolmen oppilaan kriteeri toteudu, he voivat huoltajan pyynnöstä osallistua myös elämäkatsomustiedon opetukseen enemmistön uskonnon lisäksi. Uskonnottomat elämäkatsomustiedon opiskelijat ohjataan automaattisesti omaan opetusryhmäänsä.⁶⁰⁸

Vaikka perusopetuslain (454/2003) 13 §:n on katsottu turvaavan sekä uskonnollis-katsomuksellisen enemmistön että vähemmistön oman uskonnon opetuksen ja että järjestely ei sellaisenaan ole perustuslain vastainen, tietystä lainsäädännöllisestä eriarvoisuudesta ei ole päästy eroon. Perustuslaki- ja sivistyslakivaliokunta ovat kuitenkin linjanneet kannanotoissaan, että uskonnon opetus tulee järjestää oman uskonnon opetuksena enemmistöperiaatteen mukaisesti eli sen uskonnollisen yhdyskunnan mukaan, johon oppilaiden enemmistö kuuluu.⁶⁰⁹ Tässä vaikuttaa taustalla myös kahden kansankirkon perustuslaillinen (PeL 76 §) erityisasema. Uutta aiempaan koululainsäädäntöön verrattuna on uskonnonvapauslain esitöiden säätämisyjärjestysperustelujen mukaan se, että asianomaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomien oppilaiden ja opiskelijoiden ei enää tarvitse erikseen vaatia vapautusta oppilaiden tai opiskelijoiden enemmistön mukaisesta uskonnonopetuksesta. Halutessaan he voivat muiden uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvien tavoin osallistua siihen perusopetuksessa huoltajan ilmoituksen perusteella. Muutosta perusteltiin siten, että uskonnonopetuksesta vapauttamista koskevat säännökset soveltuvat huonosti perustuslaissa säädettyyn uskonnonvapauteen. Lähtökohta kunnioittaa paitsi positiivista, myös negatiivista uskonnonvapautta, sillä se ei aseta uskontokuntaan kuulumista normiksi, josta tulee erikseen anoa

⁶⁰⁸ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 3; HE 170/2002 vp s. 57–58.

⁶⁰⁹ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 3 ja SiVL 14/2002 vp s. 2; Hallituksen esityksen (170/2002 vp s. 55) mukaan luopuminen ilmauksesta ”oppilaan oman tunnustuksen mukainen uskonnonopetus”, joka korvattiin ilmauksella ”oppilaan oman uskonnon opetus”, ei vaikuttanut voimassa olevan lainsäädännön mukaiseen oppilaan oikeuteen saada oman uskontonsa tai elämäkatsomustiedon opetusta eikä oppilaan velvollisuuteen osallistua mainittuun opetukseen; Samalla on huomioitava, että Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mukaan nykyinen oman uskonnon opetuksen malli ei ole kuitenkaan perustuslain vastainen. Ks. PeVM 10/2002 vp.

vapautusta.⁶¹⁰ Tällöin on pyritty perus- ja ihmisoikeusmyönteisen tulkinnan mukaan takaamaan kaikkien perusoikeuksien mahdollisimman täysimääräinen ja tasapainoinen toteutuminen. Huoltaja saa myös valita, minkä uskonnon opetukseen oppilas osallistuu, jos hän on useamman yhdyskunnan jäsen.⁶¹¹ Asia ilmentää näkemykseni mukaan monikulttuurisuuden näkökulmasta avoimempaa näkemystä uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden merkityksestä uskonnonvapauden ja monikulttuurisuuden toteutumiseen. Suomen evankelis-luterilainen kirkon kirkkolain (1054/1993) 3 §:n momentissa 3 todetaan, ettei kirkon jäseneksi liittyvä voi samanaikaisesti olla muun uskonnollisen yhdyskunnan jäsen. Tässä momentissa muulla uskonnollisella yhdyskunnalla ei tarkoiteta kuitenkaan sellaista uskonnollista yhdyskuntaa, jonka kanssa kirkolliskokous on hyväksynyt sopimuksen jäsenyyden vastavuoroisista edellytyksistä.⁶¹²

Perusopetuslain (454/2003) uuden säännöksen 13.6 §:n mukaan ”Uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumaton oppilas voi huoltajan pyynnöstä osallistua myöskin sellaiseen perusopetuksen järjestäjän järjestämään uskonnon opetukseen, jos opetusoppilaan saaman kasvatuksen ja kulttuuritaustan perusteella ilmeisesti vastaa oppilaan uskonnollista katsomusta.”⁶¹³ Tämä momentti on perusoikeudellisesti hiekan ongelmallinen, koska siinä säädetään poikkeuksesta periaatteeseen, jonka mukaan oppilaan osallistuminen uskonnonopetukseen määräytyy uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden perusteella. ”Ilmeisesti vastaa” on tässä suhteessa tulkinnallisesti epämääräisempi käsite. Perusopetuslain 13.6 §:ää ei tältä osin tulkita siis yhdenmukaisesti. Käytännössä momentti tulee sovellettavaksi esimerkiksi maahanmuuttajiin, jotka ovat ortodokseja ja muslimeja. Lisäksi on huomattava, että monet maahanmuuttajat eivät liity mihinkään Suomessa rekisteröityyn uskonnolliseen yhdyskuntaan. Siten oppilaan järjestäytymisestä uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi ei voi päätellä hänen uskonnollista vakaumustaan. Järjestely koskee erityisesti islaminuskoisia, mutta sitä voidaan soveltaa muihinkin uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomiin oppilaisiin. Oppilaat, joihin voidaan soveltaa perusopetuslain 13.6 §:ää eivät kuitenkaan vaikuta opetuksen järjestämisvelvollisuuteen. Säännös ei anna uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomille oppilaille myöskään mahdollisuutta vapaasti valita sitä, mihin opetuksen järjestäjän järjestämään uskonnon opetukseen he osallistuvat. Uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumaton oppilaskin voi siis erityisistä syistä osallistua myös muuhun kuin

⁶¹⁰ Merkille pantavaa on, että oppilaiden ei tarvitse olla saman ikäisiä muodostaakseen opetusryhmän. Ks. KM 2001:1 s. 34; PeVM 10/2002 vp s. 3 ja HE 170/2002 vp s. 57; Arajärvi & Aalto-Setälä 2004: 117; Lahtinen & Lankinen 2009: 126; Koikkalainen 2010: 64;

⁶¹¹ PeVM 10/2002 vp s. 3 ja HE 170/2002 vp s. 57.

⁶¹² Ks. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen päätös 29.6.2006/587.

⁶¹³ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 3; HE 170/2002 vp s. 57.

evankelis-luterilaisen opin uskonnon opetukseen. Opetusta annetaan tällöin kuitenkin ”vain niille oppilaille, joiden huoltajat sitä pyytävät, vaikka koulussa olisi muitakin kyseessä olevaan uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvia oppilaita. Mikäli huoltaja ei opetusta pyydä, ei koulu anna opetusta.”⁶¹⁴

Suomalaisen uskonnonopetusmallin suosiessa rekisteröityyn uskonnolliseen yhdyskuntaan perustuvia oikeuksia, se avaa samalla mahdollisuuden eri uskontojen lisäksi näiden eri suuntausten opettamiseen. Yhdenvertaisuuden toteutumisen osalta tämä oikeus pitäisi olla myös pienryhmäisillä uskonnoilla kuten hindulaisilla ja buddhalaisilla, joiden määrä myös kasvaa Suomessa.⁶¹⁵ Samalla tulee tasa-arvoisesti huomioida myös uskonottomien ja ateistien oikeudet. Perusopetuslain (628/1998) 13 §:ää tulisi käsitykseni mukaan täsmentää tai täydentää esimerkiksi siten, että sekä enemmistöuskonnon että elämäntietämystiedon opetuksen valinnan osalta tulisi paremmin esille oppilaan vanhempien tai laillisten huoltajien yhdenvertainen oikeus valita jo olemassa olevista ja koulussa opetettavista katsomusaineista heidän katsomus- ja vakaumustaustalleen sopivin vaihtoehto.

---

⁶¹⁴ Uutena säännöksenä uskonnonvapauslakiin (453/2003) tuli se, että oppilaan huoltaja tai opiskelija voi päättää, minkä uskonnon opetukseen oppilas tai opiskelija osallistuu, jos hän kuuluu useampaan kuin yhteen uskonnolliseen yhdyskuntaan; Nieminen 2004b: 293.

⁶¹⁵ Ks. Ketola 2008: 188, 268–294; HE 170/2002 vp s. 58.

4 USKONNONOPETUS, USKONNONVAPAAUS JA MONIKULTTUURISUUS MUISSA LÄNTISEN EUROOPAN MAISSA JA YHDYSVALLOISSA

4.1 Katsomusopetukselliset ratkaisut ja uskonnonopetus julkisessa koulussa

Erilaisista uskonnonopetuksen malleista Euroopassa voidaan suurina linjoina erottaa ensinnäkin uskonnonopetuksen tunnustuksellinen tai tunnustuskuntalähtöinen malli, jossa uskonnonopetus on osa julkisen vallan ylläpitämää koulujärjestelmää. Toisena mallina on tunnustukseton uskontotiedelähtöinen uskonnonopetus yleisenä uskontotietona. Jaottelu ei ole kuitenkaan ongelmaton.⁶¹⁶

Uskonnonopetuksen mallien kategorisoinnin haastena on se, ettei löydy mitään täysin yhdenmukaista eurooppalaista linjaa, vaan uskonnonopetuksessa ja sen luonteessa vaikuttavat muun muassa uskonnon ja valtion suhde yhteiskunnassa, alueen uskonnollinen luonne, uskonnon rooli ja merkitys maan yhteiskunnassa, kasvatusjärjestelmän rakenne, maan historia ja politiikka. Myös terminologiset, kieleen ja kulttuurien sekä koulutusjärjestelmien välisiin eroihin liittyvät vaikeudet.⁶¹⁷

Käsitykseni mukaan tunnustuksettomassa monenlaisen oman uskonnon opetuksessa, vaikuttaa myös kunkin valtion sekularismin ja jo toteutuneen moniarvoi-

---

⁶¹⁶ Esimerkiksi saksalaisen Plesnerin (2002: 111–114) mukaan uskonnonopetuksen järjestämistä voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta: uskonnonopetuksen profiilin ja sen järjestämisestä vastuussa olevan tahon kannalta. Hänen mielestään voidaan puhua tunnustuksellisesta ja tunnustuksettomasta uskonnonopetuksesta. Kallioniemi 2007a: 105; Schreinerin (2005: 77) mukaan *tunnustuskuntalähtöisessä* opetuksessa uskonnollinen yhdyskunta huolehtii opetuksen sisältöjen suunnittelusta, opettajien koulutuksesta, opetussuunnitelman laadinnasta ja opetusmateriaalin tuottamisesta. *Uskontotiede-lähtöisessä* mallissa puolestaan vastaavat tehtävät hoitaa valtio. Uskontokuntalähtöisyys ei tosin aina liity valtion kirkkoon tai yhden uskonnon hallitsevuuteen, vaan kysymys on pikemminkin valtion neutraalista suhteesta uskontoon ja yksilön oikeudesta uskonnonvapauteen.

⁶¹⁷ Ks. Schreiner 2005: 76; Schreinerin mukaan eräs vertailun suurimmista ongelmista liittyy terminologiaan. Mitä tarkoitamme puhuessamme uskonnonopetuksesta? Yleinen lähtökohta hänen mukaansa voisi olla se, että sillä tarkoitetaan oppiainetta, joka on osa yleistä koulujärjestelmää ja opetussuunnitelmaa. Toinen suuri ongelma liittyy Schreinerin mukaan kulttuuri- ja kielirajoihin. Kieli luo ongelmia maiden väliselle yhteistyölle. Kolmas ongelma kohdistuu Schreinerin käsityksen mukaan koulujärjestelmien erilaisuuteen. Esimerkiksi vanhempien, uskonnollisten yhteisöjen ja oppilaan rooli opetuksessa vaihtelee. Schreiner 2005: 85; Ks. myös Kallioniemi 2007c: 55, 57.

suuden sekä monikulttuurisuuden aste. Suomen osalta on tässä tarkastelussa huomioitava erityisesti kahden kansankirkon, evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkkokunnan perustuslaillinen erityisasema. Suomessa julkinen valta on historiallisista ja muista syistä katsonut hyväksi tukea näitä kirkkokuntia. Tässä yhteydessä on kuitenkin todettava, että Suomen valtio saa kuitenkin itse oman harkittavaltansa rajoissa ratkaista uskonnonopetuksen järjestämisen. Se on siis Suomen valtion sisäinen asia. Toisaalta Suomessa on käsitykseni mukaan pohdittu melko vähän sitä, mikä on uskonnonopetuksen ja uskonnonvapauden suhde sekularismiin sekä julkisen vallan puolueettomuuteen ja objektiivisuuteen uskonnonopetukseen liittyvissä kysymyksissä.

Katsomusopetukselliset ratkaisut valtiollisessa koulujärjestelmässä voidaan jakaa karkeasti kolmeen malliin: 1) *jokaiselle katsomuskunnalle oman oppiaineen opetusta*, kuten oman uskonnon opetus (esimerkiksi Suomi, Saksa osin, Itävalta), 2) *kaikille yhteinen katsomusopetuksen tunnustuksen oppiaine*, esimerkiksi uskontotieto (Norja ja Ruotsi) ja 3) *ei lainkaan muusta opetuksesta erillistä katsomusopetusta* (esimerkiksi Ranska ja USA pääosin). Näiden mallien lisäksi voi kussakin järjestelmässä olla tunnustuskuntalähtöisten *rinnakkaiskoulujen* perinne, kuten Irlannissa, Englannissa ja Belgiassa ja suppeammassa muodossa useimmissa eurooppalaisissa maissa.⁶¹⁸

Niissä maissa, joissa uskonnonopetus perustuu tunnustuksettomaan malliin (eräät Etelä-, Keski- ja Itä-Euroopan valtiot, Itävalta, Belgia, Saksa sekä osa Sveitsin kantoneista), on tarjolla monenlaista uskonnonopetusta. Monikulttuurinen Hollanti puolestaan edustaa täysin ainutlaatuista tapaa järjestää uskonnon opetus. Hollannissa esimerkiksi katoliset ja luterilaiset toimivat yhdessä ja lisäksi maassa toimivat yksityiset uskonnolliset koulut (faith schools). Itävallassa, Belgiassa, ja joissakin Saksan osavaltioissa uskonnonopetusta tarjoavat katoliset ja protestantit sekä ortodoksit, juutalaiset, muslimit, buddhalaiset sekä muut pienemmät uskonnolliset yhdyskunnat. Monissa kouluissa oppilaan on mahdollista valita myös vaihtoehtoisia aineita kuten etiikkaa ja filosofiaa. Tunnustuksettomuuskin voidaan näin käsittää opetuksen järjestämisen laadun osalta monella tavalla. Sitä vastoin niissä maissa, joissa uskonnonopetus perustuu uskontotieteelliseen lähestymistapaan kuten Tanska, Ruotsi, Norja, Englanti ja Wales sekä Skotlanti, valinnanvapaus tavallisesti puuttuu. Opetuksen tavoitteena on tällöin välittää uskonnollista tietoa ja ymmärrystä sekä käsitellä inhimillisiä elämänkysymyksiä. Malli takaa valtion neutraaliuden ja uskonnonvapauden. Se ilmenee kuitenkin toisin kuin tunnustuskuntalähtöisessä uskonnonopetuksessa, sillä valtio vastaa opetuksen käy-

---

⁶¹⁸ Ks. Salmenkivi ym. 2007: 154.

tännön järjestelyistä. Opetus ei ole täysin arvovapaata, mutta sen tulee olla neutraalia suhteessa erilaisiin maailmankatsomuksiin. Näin uskonnonopetus soveltuu kaikkien uskontokuntien jäsenille. Suomen sekulaaria uskontokuntalähtöistä järjestelmää ja katsomusaineiden opetuksen eriytettyä mallia ei esiinny muissa Euroopan maissa.⁶¹⁹

Kansainvälisesti katsoen suomalainen uskonnonopetus on yhä ”heikon tunnustuksellista”⁶²⁰. ”Heikkoa” suomalaisesta uskonnonopetuksesta tekevät ensinnäkin se, että kaikki oppilaat eivät osallistu yhteen monouskoiseen uskonnonopetukseen. Toiseksi suomalainen uskonnonopetuksen yleissivistävä tavoite eroaa kirkollisesta jäsenyyteen pyrkivästä tai sitä vahvistamaan pyrkivästä kasteopetuksesta. Kolmanneksi ja edelliseen liittyen, uskonnollisen hartaudenharjoittamisen muodot kuten rukous ovat uskonnossa käsiteltäviä sisältöjä, eivät opetusmenetelmiä.⁶²¹ Opetuksen järjestäjän näkökulmasta on katsottu, ettei eriytetty nykyinen suomalainen katsomusaineiden opetuksen ja oman uskonnon opetuksen malli anna mahdollisuuksia oppilaiden keskinäisen oppimisen vuorovaikutukselle.⁶²²

Vaikka uskonnonopetusmallit eroavatkin Euroopassa toisistaan, niin koulun uskonnonopetuksen tehtävä ymmärretään kaikkialla melko samanlaisella tavalla.⁶²³

---

⁶¹⁹ Ks. Schreiner 2005: 77–78; Timo Himasen väitöskirjan ”Cultural Diversity, Social Cohesion, Religion: Core Values and Educational Policies in Four European Nations” tarkastustilaisuus Turun yliopistossa 22.9.2012 klo 12.15–14.30.

⁶²⁰ Tyypittely perustuu norjalaisen Geir Skeien (2001) rakentamaan malliin, jonka avulla uskonnonopetusta voidaan tarkastella eri Euroopan maissa. Mallin lähtökohtana on eri maiden uskonnonopetusmallien tarkastelu uskonnonopetuspolitiikasta käsin. Skeien malli pohjautuu erotteluun, jonka pohjalta on luotu kaksi päätyyppiä sille, miten uskonnonopetuksen ja koulutuksen suhde on rakennettu. Mallin mukaan Euroopan maat jaetaan kahteen päätyyppiin, joista ensimmäistä nimitetään yhdenmukaiseksi tai vahvaksi ratkaisuksi. Siinä painottuu yhteiskunnan halu löytää yksi uskonnonopetusmalli, joka voi olla esimerkiksi tunnustuksellinen tai tunnustukseton uskonnonopetus. Toista päätyyppiä nimitetään monimuotoiseksi tai heikoksi ratkaisuksi, jossa painottuu yhteiskunnan vähäisempi halu luoda yhtenäinen malli uskonnonopetukselle. Skeie 2001: 241–243; Ks. myös Kallioniemi 2005a: 23–24 ja Kallioniemi 2007c: 59. Italia, Espanja ja Malta ovat tyypillisiä Etelä-Euroopan maita, joissa katolisen kirkon vaikutus yhteiskunta- ja koulutuspolitiikkaan on ollut erittäin vahva. Ruotsi, Islanti, Norja ja Tanska ovat puolestaan protestanttisen tradition sävyttämiä pohjoismaisia, sekularisoituneita hyvinvointivaltioita. Ranska edustaa yhdenmukaista ratkaisua: maassa ei opeteta valtion kouluissa uskontoa. Kallioniemi 2009: 408.

⁶²¹ Ks. POPS 2004; Esimerkiksi pedagogisesta näkökulmasta 2000-luvun muutos uskonnonopetuksessa tarkensi lähinnä uskonnonopetuksen lähtökohtia 1960–1970-luvun peruskoulun luomista ohjanneita komiteanmietintöjä ja kirkollisia näkemyksiä vastaavaksi. Peruskoulun synnystä alkaen on korostettu koulun ja kirkon kasvatustehtävän erillisyyttä. Ks. muun muassa Saine 2000 ja Seppo 2003a; Ks. myös Kallioniemi 2005a; Räsänen, Ubani, Ziebertz & Riegel 2009: 438.

⁶²² Ks. Sakaranaho 2007a: 24.

⁶²³ Esimerkiksi Peter Schreinerin (2007: 9–16) mukaan uskonnonopetuksella on Euroopassa seuraavia yhteisiä tavoitteita: tukea oppilaiden herkkyyttä uskontoa ja elämän uskonnollista

Uskonnonopetuksen tehtävä monikulttuurisessa kentässä nousee kuitenkin pitkälti opetussuunnitelmien tavoitteista. Esimerkiksi EU:ssa tavoitteena on lisätä uskon- tokasvatuksen määrää perusopetuksessa. Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjär- jestö (Etyj) julkaisi syksyllä 2008 yleiset periaatteet uskonnonopetukselle jäsen- valtioidensa julkisissa kouluissa julkaisussa ”Toledo Guiding Principles on Teaching About Religion and Beliefs in Public Schools”. Tärkeänä näissä periaat- teissa nähtiin muun muassa eri uskojen tai uskontojen opetuksen totuudellisuus, joka on linjassa vanhempien tai huoltajien vakaumuksen kanssa. Etyj painottaa, että tieto uskonnoista (religions) ja katsomuksista (beliefs) voi vahvistaa kunnioi- tusta uskonnon ja katsomuksen vapauteen, tukea demokraattista kansalaisuutta, edistää monimuotoisuuden ymmärrystä ja vahvistaa sosiaalista yhteenkuuluvuut- ta. Lisäksi julkaisussa todetaan, että tieto uskonnoista voi vähentää konflikteja ja sitä tarvitaan monen muun oppiaineen kuten historian, kirjallisuuden ja taiteen ymmärtämiseen. Näillä Toledon opetusta ohjaavilla periaatteilla on merkitystä erityisesti monikulttuuristuvan koulun osalta. Uskonnoista opettamisen katsotaan olevan tuloksellisinta silloin, kun se sovitetaan yhteen toisten ryhmien oikeuksien kanssa, vaikka uskontojen ja katsomusten välillä olisikin erimielisyyttä. Tämä on myös hyvä perusta tulokselliselle uskontojen väliselle vuoropuhelulle koulun toi- minnoissa. Mukautuminen ja joustavuus edesauttavat suvaitsevaisuuden ja kunnio- ituksellisen ilmapiirin syntyä. Jos koulun pakolliset kurssit, joihin liittyy uskon- toa tai muuta vakaumuksellisuutta, opetetaan riittävän neutraalisti ja objektiivises- ti, osallistumispakko ei Etyj:n mukaan loukkaa uskonnon- ja omantunnonvapaut- ta. Lähtökohtana uskonnonopetukselle on Etyj:n periaatteiden mukaan asiantunti- juus, mutta yksilön vakaumus (uskonnollinen tai uskonnoton) ei ole myöskään este opetukselle.⁶²⁴

Kouluun liittyvä kansainvälinen Yhdistyneiden kansakuntien julistus on myös Yhdistyneiden Kansakuntien konferenssissa vuonna 2001 annettu Madridin suosi- tus katsomussyrjinnän poistamisesta kouluista. Kasvatuksen tulee Madridin suosi- tuksen mukaan esimerkiksi tukea rauhaa, suvaitsevaisuutta, toisten yleistä hyväk- syntää ja ihmisoikeuksien kunnioittamista ottamalla erityisesti huomioon uskon- non- ja elämäkatsomuksen vapaus. Madridin suosituksen perustana on YK:n

---

ulottuvuutta kohtaan; auttaa oppilaita orientoitumaan erilaisiin uskonnollisiin vaihtoehtoihin ja uskontoperustaisiin eettisiin valintoihin sekä antaa tietoa ja ymmärrystä uskonnollisista us- komuksista ja kokemuksista.

⁶²⁴ Toledon ohjaavat periaatteet uskonnon- ja katsomusten opetukselle julkisissa kouluissa void- aan tiivistää seuraavasti: ”Parents can object to the nature and content of the education and teaching given to their children where religious instruction is predicated upon, is intended to or has the effect of projecting the truth (or falsity) of a particular set of beliefs. In conse- quence, parents must have the right to withdraw their children from such forms of teaching.” (OSCE 2007: 35); Himanen 2012: 186; Ks. myös Koikkalainen 2010: 22.

yleiskokouksen tasan 20 vuotta aiemmin antama julistus. Suosituksen lähtökohtina ovat myös UNESCO:n vuoden 1960 sopimus kaikkinaisen syrjinnän poistamisesta opetuksen alueella (SopS 59/1971) sekä vuoden 1962 lisäpöytäkirja, UNESCO:n vuoden 1974 kansainvälisyyskasvatussuositus ja YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 6/1976) sekä Lapsen oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 59–60/1991).⁶²⁵

4.2 Norja

4.2.1 *Koulujärjestelmä, uskonnonopetus ja monikulttuurisuus*

Pohjoismaista uskonnon rooli yhteiskunnassa on melko samankaltainen Suomessa ja Norjassa, joiden maiden koulu- ja opetusjärjestelmät muistuttavat myös läheisesti toisiaan. Molemmissa maissa myös luterilainen kirkko on ollut erottamaton osa koululaitoksen syntyä ja kehitystä.⁶²⁶ Luterilaisella kirkolla on ollut merkittävä rooli muun muassa kansanopetuksen kehittymisessä. Norjassa on ollut yksi Euroopan vanhimmista perustuslaeista (Kongeriket Norges Grundlov), joka säädettiin ja hyväksyttiin Eidsvollin kansalliskokouksessa 17 päivänä toukokuuta vuonna 1814. Norjassa perusoikeudet kohdistavat Suomen tavoin vaikutuksensa lainsäätäjään. Lisäksi ne ovat - tosin ilman perustuslain säännöksen nimenomaista tukea sovellettavissa myös tuomioistuimissa.⁶²⁷

Uskonnonvapaus on Norjan perustuslain toisessa pykälässä heti valtiomuodon jälkeen. Perustuslain 2 § määrää, että jokaisella on uskonnonvapaus. Samassa pykälässä todetaan, että ”Valtakunnan kaikilla asukkailla on oikeus vapaasti harjoittaa uskontoa”. Perustuslain 16 §:n mukaan jokaisella on ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnon- sekä elämänkatsomuksenvapaus.⁶²⁸ Norjan kuningaskunnan

⁶²⁵ Ks. Salmenkivi ym. 2007: 153; Kaikissa mainituissa sopimusasiakirjoissa uskonnon- ja elämänkatsomuksen vapaus rinnastaa teistiset (persoonallisen jumaluskon hyväksyvät), eiteistiset ja ateistiset (ei ole jumaluutta) katsomukset.

⁶²⁶ Kallioniemen (2007c: 67–72) käsityksen mukaan Suomella ja Norjalla on yhteisiä tekijöitä, jotka vaikuttavat yhtäältä uskonnon opetuksen asemaan yhteiskunnassa ja toisaalta taas keskusteluun uskonnon opetuksen luonteesta, tehtävästä ja yhteiskunnan koululaitokseen soveltuvasta uskonnon opetusmallista. Suomen ja Norjan uskonnollinen ilmapiiri on hänen mukaansa myös samanlainen; Kallioniemen (2007c: 68) mukaan Norjan uskonnonopetuksen järjestelmään on hyvä perehtyä ja ottaa se yhdeksi tärkeimmistä vertailumaista, arvioitaessa uskonnonopetuksen asemaa suomalaisessa koululaitoksessa.

⁶²⁷ HE 309/1993 vp s. 10.

⁶²⁸ ”Enhver har frihet for tanke, samvittighet, religion og livsanskuelse. Denne friheten omfatter rett til å endre religion eller livssyn etter eget valg, og til å praktisere sin religion eller sitt livssyn alene eller fellesskap med andre.” (Grunnloven § 16).

perustuslaissa uskonnolla on edelleen vahva asema. Perustuslain 4 §:ssä mainitaan, että ”kuningas tunnustaa evankelis-luterilaista uskontoa”, jota samalla vaalitaan ja suojellaan. Norjassa 10-vuotinen peruskoulu jakaantuu ala- ja yläasteeseen: vuosiluokat 1-7 ja 8-10. Norjan peruskoulun tavoitteena on antaa oppilaille muun muassa kristillistä ja moraalista kasvatusta. Koulun opetusohjelmaan on perinteisesti kuulunut evankelis-luterilaisen opin mukaan opetettu uskonto (kristendomsunskap). Oppilaille, jotka eivät kuulu Norjan evankelis-luterilaiseen kirkkoon, on ollut vanhempien vaatimuksesta oikeus osittain tai kokonaan vapautua uskonnonopetuksesta. Niille oppilaille, jotka ovat vapautettuja uskonnon opetuksesta, on pitänyt tarjota moraalikasvatusta ja tietoja muista uskonnoista, mikäli mahdollista.⁶²⁹

Norjassa uskonnon opetuksen asemasta, luonteesta ja sisällöstä on viime vuosikymmenien aikana keskusteltu paljon. Vuoteen 1969 saakka uskonnon opetus oli Norjassa päälähtökohdiltaan kristillistä kasvatusta, jota annettiin luterilaisen kirkon jäseniksi kastetuille lapsille eli katekeettinen traditio oli vahva.⁶³⁰ Nykyään peruskoulussa annettava opetus ei ole enää tunnustuksellista, vaan kaikille yhteistä uskontotietoa ja etiikkaa. Norjalaiselle koulutusjärjestelmälle on viime aikoina ollut ominaista pyrkimys tasapuolisuuteen ja moniuskontoisuuden huomioimiseen

⁶²⁹ Norges Lov 1687–2001, given i Rigsforsamlingen den 17de Mai 1814; Norjan kirkko on valtionkirkko, jota johtaa maan hallitus. KM 2001:1 s. 18; HE 309/1993 vp s. 9; HE 170/2002 vp s. 18–19; Aiemmin Norjan uutta kansallista opetussuunnitelmaa varten asetettu valiokunta suositteli, että peruskoulussa muodostetaan avoin oppiaine nimeltä kristinusko (kristendomsfag), joka lähtökohdiltaan voisi olla yhteinen kaikille oppilaille. Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992; Koikkalainen 2010:25; Kankaala 2011: 26; Perusopetus 2020 s. 71.

⁶³⁰ Aiemmin kysymys oli Norjan kouluissa annettavasta evankelis-luterilaisen kirkon kasteopetuksiksi tulkitusta uskonnonopetuksesta, jota korvaavaa opetusta kirkosta eronneille ei ollut. Ks. Koskenniemi 1946: 27–30; Hylla-Wrinkle 1953: 36; Kristendomsundervisningen SOU 1964: 30, 127; Murtorinne 1975: 113–115; Ks. myös Kähkönen 1976: 35; Perusopetus 2020 s. 64; Vuoden 1969 kasvatusta, jossa myös säädettiin 9-vuotinen peruskoulu, todettiin, että koulun tehtävänä on antaa lapsille kristillinen ja moraalinen kasvatusta yhteistyössä kotien kanssa ja kotikasvatusta ymmärtäen. Opetus oli luonteeltaan tunnustuksellista. Afdal, Haakedal & Leganger 1997: 105–107; Haakedal 2000: 91; Vähitellen kehitys kulki yhden aineen mallista rinnakkaisten aineiden mallin kautta yhteiseen malliin. Uskonto oli aina vuoteen 1974 saakka kaikille yhteinen aine. Tuolloin vieraat uskonnot uskonnon oppiaineena siirrettiin osaksi yhteiskuntaopin opetusta ja tuli mahdolliseksi valita uusi oppiaine ”orientaatio elämäntutkimukseen”. Kyseinen oppiaine kehitettiin alun perin vapaaehtoiseksi oppiaineeksi lukioasetta vastaavan koulun oppilaille. Oppiaineesta tulikin nopeasti ainoa vaihtoehto uskonnon opetukselle 1970- ja 1980-luvuilla. Afdal ym. 1997: 105–107; Haakedal 2000: 93–94; Kallioniemi 2007c: 69; Vuonna 1987 uudistetussa kansallisissa ohjeissa oppiaine ”orientaatio elämäntutkimukseen” sijoitettiin uskonnon opetuksen jälkeen ja vieraat maailmanuskonnot tulivat takaisin uskonnon opetuksen oppisisällöiksi. Kun vieraita uskontoja alettiin opettaa uudelleen uskonnon opetuksen yhteydessä, niin uskonnon opetuksesta vapautetut oppilaat, jotka eivät osallistuneet ”orientaatio elämäntutkimukseen” oppiaineen opetukseen, eivät tutustuneet vieraisiin uskontoihin missään oppiaineessa. Haakedal 2000: 92; Skeie 2006: 24; Hagesather & Sandsmark 2006: 278.

opetuksessa. Merkillepantavaa on ollut pyrkimys katsomusten tosiasialliseen tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen, kotien katsomuksellista taustaa unohtamatta. Kehitys on tärkeä nimenomaan monikulttuurisuuden toteutumisen näkökulmasta. Norja on kulkenut viime aikoina selkeästi kohti sekulaaria yhteiskuntaa, kuten esimerkiksi Saksa ja Ranska, joiden valtiollisena peruspilarina on sekularismin periaate. Norjassa kaikki uskonnolliset yhteisöt saavat valtiolta tukea. Ei-uskonnollinen elämäkatsomusyhteisö on Norjassa saanut saman julkisen tuen kuin valtion kirkko ja muut uskonnolliset yhteisöt. Norjan koulutuspolitiikan periaatteena on koulutuksen mahdollistaminen tasapuolisesti kaikille yhteiskunnan jäsenille heidän yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta taustastaan sekä asuinpaikastaan riippumatta. Koulujen tehtävänä on välittää tietoa ja kulttuuria sekä edistää sosiaalista liikkuvuutta ja tarjota perusta jokaisen ihmisen vaurastumiselle ja hyvinvoinnille. Norjassa on nykyään yhtenäinen yleiseen standardiin perustuva koulujärjestelmä. Käytössä on kansallinen opetussuunnitelma, joka omalta osaltaan varmistaa hallituksen asettamien koulutustavoitteiden saavuttamisen. Oppivelvollisuus on Norjassa kymmenen vuotta ja se käsittää ala-asteen, yläasteen ja toisen asteen koulutuksen. Lääninhallituksen opetusviranomaisilla on vastuu sen varmistamisesta, että kaikkien kuntien ja läänien lapsilla, nuorilla ja aikuisilla on mahdollisuus osallistua asianmukaiseen koulutukseen. Ala- ja yläasteen oppilaitoksista kouluista vastaavat kunnat ja toisen asteen oppilaitoksista läänit (sylte). Norjan julkista koulujärjestelmää täydentävät itsenäiset yksityiskoulut. Opetusvirasto (Utdanningsdirektoratet) myöntää kyseisille kouluille toimiluvan määrättyjen laatuksien mukaisesti. Valtuutetuilla itsenäisillä yksityiskouluilla on oikeus saada myös valtionavustusta.⁶³¹

Opetussuunnitelman laadinnan lähtökohtana on, että oppiaine on objektiivinen, neutraali ja pluralistinen. Kaikkia uskontoja ja elämäkatsomuksia tulee kohdella tasa-arvoisesti. Kaikkia lapsia tulee tukea heidän identifioitumisessaan omaan uskonnolliseen traditioon. Oppilaiden tulee opiskella kaikkia sisältöjä. Norjan valtio myöntää rahaa uskontokunnille, että nämä järjestäisivät oman uskonnon opetusta.⁶³²

Vaikka oppiaine onkin nykyään sisällöltään tunnustuksetonta, laki antaa oppilaille mahdollisuuden vapautua ”sellaisista uskonnollisista toiminnoista, jotka heidän vanhempiansa mielestä ovat uskonnollisista ja katsomuksellisista syistä toisen

---

⁶³¹ Norjan koulutus- ja tutkimusministeriö: Koulutus Norjassa; Kouluviranomaisilla on päätösvalta uskonnon opetuksen opetussuunnitelmasta ja oppiaineen opetuksessa käytettävistä materiaaleista. Näin on myös Ruotsissa ja Tanskassa. Ks. Plesner 2002: 112; Kallioniemi 2007c: 60.

⁶³² Norjan koulutus- ja tutkimusministeriö: Koulutus Norjassa.

uskonnon harjoittamista tai jotka kuuluvat heidän vakaumuksestaan poikkeavaan katsomukseen.”⁶³³ Myös Suomessa on lähtökohtana ollut se, ettei oppilaan tarvitse osallistua vieraan tunnustuksen tai uskon mukaiseen uskonnonharjoitukseen.⁶³⁴

Monikulttuurisuuden näkökulmasta merkille pantavaa on, että Norjassa on poistettu sana identiteetti opetussuunnitelmasta ja siirrytty objektiivisen uskontotiedon opetukseen. Norjassa kaikille yhteistä tunnustuksetonta oppiainetta kutsuttiin vuoteen 1997 saakka nimellä ”kristinusko ja orientaatio elämäkysymyksiin”.⁶³⁵ Oppiaineessa painotetaan kansallista perintöä ja moraalisia arvoja.⁶³⁶

Vuonna 1997 ”kristinusko ja orientaatio elämäkysymyksiin”-oppiaineen pohjalta rakennettiin uusi yhdistetty oppiaine, jossa ei enää ollut tunnustuksellista ainesta. Tällöin käyttöön otettiin kaikille yhteinen oppiaine, ”kristinusko sekä uskonto- ja elämäkatsomustieto” (Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap) (lyhenne KRL). Oppiaineen perustehtäväksi katsottiin antaa oppilaille ”yhteinen tieto, kulttuuri ja arvoperusta”. Oppiaineen keskeiset sisällöt ovat: uskontoihin ja elämäkatsomuksin liittyvä tieto, suvaitsevaisuus ja dialogi eri uskontojen välillä, uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta, ekumeenisuus ja eri uskontojen välinen tasa-arvo ja kasvatukselliset periaatteet, jotka lisäävät uskonnon tuntemusta. Oppiaine on jaettu lisäksi viiteen eri osa-alueeseen, jotka ovat raamattutieto, kristinuskon historia, tämän päivän kristillisyyden, muut uskonnot ja maailmankäsitykset sekä etiikka ja filosofia. Oppiaine miellettiin avainvälineenä saavuttaa yhteiskunnan kansallinen henki.⁶³⁷

Selkeä muutos norjalaisessa uskonnonopetuksessa oli se, ettei uskonnon opetukseen osallistumista sidottu enää kirkon jäsenyyteen. Sen sijaan kaikki uskonnot esiteltiin ”sisältöpäin” ja uskonnon opetuksen lähtökohdaksi asetettiin oppilaiden persoonallinen kehitys. Asia vaikuttaa monikulttuurisuuden ja moniarvoisuuden näkökulmasta ja se on myös katsomuksellisen yhdenvertaisuuden ja rekisteröitymisedellytyksen osalta keskeinen muutos. Norjassa on erityisesti oppilaan per-

⁶³³ Kyseinen lainsäädännöllinen lähtökohta osoittaa kaksi näkökulmaa uskonnonvapauden reunaehtoihin. Yhtäältä tunnustetaan, että uskonnon ja uskonnon harjoittamisen tyhjentävä määrittäminen on mahdotonta. Toisaalta uskonnonopetus nähdään ensisijaisesti vanhempien uskonnonvapauden liittyvänä kysymyksenä. Koikkalainen 2010: 28; Ks. Juntunen 1991: 27–28; Iivonen 2000, kirje; Saine 2000: 21.

⁶³⁴ Ks. PeVL 12/1982 vp s. 2.

⁶³⁵ KM 2001:1 s. 18; NOU 1995:9; Koikkalainen 2010: 26; Kallioniemi 2007c: 70.

⁶³⁶ Ks. Skeie 2006: 32; Uskontotieteelle pohjautuvaa, tunnustuksetonta uskontoa opetetaan oppiaineena monissa Pohjoismaissa, johon järjestelmään Norjassa siirryttiin vuonna 1997, Ruotsissa jo vuonna 1962 ja Tanskassa 1975. Vaikka opetus ei olekaan arvovapaata, se nähdään neutraalina suhteessa maailmankatsomuksiin. Ks. Schreiner 2005: 78.

⁶³⁷ Ks. Kallioniemi 2007c: 70–71; Koikkalainen 2010: 27; Kallioniemi 2005c.

soonalliseen kehitykseen kiinnitetty viime aikoina kokonaisvaltaisempaa huomiota. Tässä esimerkiksi kansallinen perinne vaikuttaa taustalla. On katsottu, että kasvatuksen tulee perustua sille, että kaikki henkilöt ovat tasa-arvoisia. Perustaviksi arvoiksi nähdään kristillisyyden ja humanismin.⁶³⁸

KRL-oppiaineessa opetus oli tarkoitettu kaikille – sekä eri uskontokuntiin kuuluville että uskonnottomille. Huomionarvoista tämän lisäksi on sekin, että opetus perusteltiin ja toteutettiin koulun, ei uskonnollisen yhdyskunnan, lähtökohdista käsin. Norjalaista ratkaisua kritisoitiin myös yksikulttuurisesta lähestymistavasta silloin, kun käsitellään kulttuurisen pluralistisuuden tilannetta.⁶³⁹

Norja on kuitenkin viime vuosina pyrkinyt ottamaan askelia kohti suvaitsevampaa yhteiskuntaa, josta esimerkkinä uusi uskontoaine yleissivistävässä koulussa. Syksyllä 2006 Norjassa toimeenpantiin uudistus (Kunnskapsløftet – Knowledge Promotion) korosti erityisesti perustaitoja ja kompetensseja. Kaiken opetuksen tulee tukea perustaitojen kehittymistä. Esimerkiksi peruskoulun (Grunnskole, ikävuodet 6–16) opetussuunnitelma perustuu kuitenkin yhä oppiaineille tai oppiaineryhmille (esimerkkinä yhteiskuntatieteet). Kullekin oppiaineelle määritellään ainekohtaisissa opetussuunnitelmissa erikseen perustaitoja ja kompetensseja koskevat tavoitteet. Monikulttuurisesta näkökulmasta tärkeä periaate on erityisesti opetussäiltöjen organisointi joko oppiainerajoja rikkomalla tai projektien avulla. Monikulttuuriselle koululle osaltaan ominainen oppiainerajat ylittävä opetus ei ole aina toteutunut esimerkiksi Suomessa. Norjassa opetussuunnitelman perusteissa ensimmäisenä yleisen tavoitteen kokonaisuutena tunnustetaan myös spirituaalinen eli hengellinen ulottuvuus.⁶⁴⁰ Tämä on tärkeä asia erityisesti perusopetuksessa

---

⁶³⁸ According to the Core Curriculum (1997), "The Christian faith and tradition constitute a deep current in our history – a heritage that unites us as a people across religious persuasions." Royal Ministry of Education, Research and Church Affairs 1997: 7; Himanen 2012: 203.

⁶³⁹ Esimerkiksi Geir Skeien mukaan kyse oli Norjassa lähinnä 'kulttuurallisesta' ja ekumeenisesta eli kristillisten kirkkojen välisestä kristillisyyden versiosta, joka voidaan mieltää myös 'siviiliuskontona'. Ks. Skeie, Geir (2006: 22): "the present remedy is partly a recognition of diversity, but mixed with a 'cultural' and ecumenical version of Christianity, used as a kind of 'civil religion', putting emphasis on national heritage and moral values." Ks. myös Himanen 2012: 204.

⁶⁴⁰ Ks. Lov om grunnskolen og den vidaregående opplæringa (opplæringslov), 17 Juli 1998 nr. 61; Norjan opetussuunnitelmassa määritellyt perustaidot ovat: Being able to express oneself orally and in writing, Being able to read, Being able to do mathematics, Being able to use digital tools. Opetuksen yleiset tavoitteet jakautuvat seuraaviin kokonaisuuksiin: the spiritual, creative, working, liberally-educated, social, environmentally aware ja integrated human being. Packalén (2009); Norjan koulutusjärjestelmäkuvaus 2007/08 Eurybase-tietokannassa Eurydice – The Information Network on Education in Europe. Eurybase – Education systems in Europe.

olevan oppilaan eli lapsen ihmisoikeuksien osalta, koska opetus halutaan nähdä tällöin enemmän ja painotetummin lapsen näkökulmasta.

4.2.2 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomio ja sen seuraukset uskonnonvapauden sekä monikulttuurisuuden toteutumisen osalta koulussa

Norjan koululaitoksen uskonnonopetuksen ja uskonnonvapauden kehityksessä monikulttuurisesta näkökulmasta merkittävä käänne oli EIT:n tuomio *Folgerö ja muut v. Norja* (29.6.2007). Tuolloin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen suuri jaosto teki päätöksen äänin 9-8, jonka mukaan vastaajavaltio eli Norja ei ollut huolehtinut riittävästi siitä, että opetusohjelmassa tarkoitettua tietoa olisi tarjottu objektiivisella, kriittisellä ja pluralistisella tavalla. Koska valittajien lapsille ei ollut myönnetty täyttä vapautusta kristinuskon, uskonnon ja elämäkatsomuksen opetuksesta, KRL-oppiaine ja oikeus osittaiseen vapautukseen opetuksesta rikkoivat Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) 1 lisäpöytäkirjan 2 artiklaa: ”Keneltäkään ei saa kieltää oikeutta koulutukseen. Hoitaessaan kasvatuksen ja opetuksen alalla omaksumiaan tehtäviä, valtion tulee kunnioittaa vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen heidän omien vakaumustensa mukainen kasvatus ja opetus”. Valittajat halusivat lapsilleen täyden vapautuksen uskontotiedosta, koska he pitivät sitä kokonaisuudessaan kristillistä vakaumusta opettavana aineena. Uskontotieto siis loukkasi heidän katsomuksenvapauttaan. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin punnitsi opetuksen sisältöä muun muassa opetusohjelmien sisältöä ja peruskoulun yleisiä tavoitteita tutkimalla. KRL-oppiaineen pääperiaatteiden katsottiin noudattavan Euroopan ihmisoikeussopimukseen sisältyvien moniarvoisuuden ja puolueettomuuden periaatteita.⁶⁴¹

Ihmisoikeustuomioistuin katsoi kristinuskolla olevan voimakkaan määräävän erityisaseman: ”...vaikka opetus oli tarkoitettu tietopohjaiseksi, peruskoulun tavoitteeksi oli kuitenkin asetettu kristillisen kasvatuksen tarjoaminen oppilaille. Kristillisuus oli muutoinkin vallitsevassa asemassa oppiaineessa. Opetuksella tuli antaa perusteellista tietoa Raamatusta ja kristinopista evankelisluterilaisen uskonnon muodossa. Kuudennen luokan oppilaille tuli olla tilaisuus oppia ulkoa kymmenen käskyä ja tutustua Vuorisaarnan pohjalla oleviin eettisiin ihanteisiin sekä oppia jotakin siitä, miten näitä eettisiä peruskirjoituksia oli käytetty kristikunnan histo-

---

⁶⁴¹ ”*Case of Folgerö and others v. Norway*” (29.06.2007) ja erityisesti tuomion kohta 84c; Vrt. myös *Lautsi v. Italia* -tuomion (18.03.2011) kohta 63.

riassa ja miten niitä sovellettiin nykypäivänä. Vastaavaa ei ollut sanottu muiden uskontojen kohdalla...⁶⁴²

Tarkastelunsa pohjalta EIT katsoi, että kokonaisuutena ottaen kristinuskon opettamisessa oli paitsi aate- myös laatueroja muihin uskontoihin ja filosofioihin verrattuna. Toisaalta kahdeksan vähemmistöön jäänyttä tuomaria arvioi asian Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) 1 lisäpöytäkirjan 2 artiklan osalta toisin. Heidän mukaansa kristinuskon opetuksessa oli vain paljous- eikä laatueroja muiden uskontojen ja elämänkatsomusten opetukseen verrattuna. He katsoivat, että kristinusko oli paitsi valtion uskonto, myös merkittävä osa Norjan historiaa. Näin ollen sen opetus pitäytyi niissä toimivaltarajoissa, joita sopimusvaltioilla oli 1 lisäpöytäkirjan 2 artiklan mukaan. Valtiota ei saa kuitenkaan estää opettamasta uskontoja, katsomuksia ja filosofiaa. Vanhemmat eivät voi myöskään vastustaa niiden opetussuunnitelmaa. Koska kristinusko on ollut Norjassa historialliselta kannalta hyvin merkittävä, ei toistaiseksi ole pidetty ongelmana, että sitä koskeva oppiaines olisi laajempi kuin muiden uskontojen. Kristinusko oli esitetty opetuksessa tietyllä tapaa ”parempana” kuin muut. Siinä suhteessa aineen katsottiin olevan ristiriidassa Euroopan ihmisoikeussopimuksen kanssa. EIT:n mukaan vapautusmahdollisuus opetuksesta vaati vanhemmilta kuitenkin sellaista opetussuunnitelman ja opetuksen tuntemusta, jollaista ei voitu taata. Sivuseikkana tuomarien enemmistö totesi kuitenkin, ettei ihmisoikeustuomioistuimen säännöksistä voitu johtaa oikeutta vaatia uskonnon opetuksen poistamista kouluista. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) 1 lisäpöytäkirjan 2 artiklan toinen lause ei estänyt valtiota jakamasta opetuksella tai koulutuksella tietoja, jotka olivat laadultaan välittömästi tai välillisesti uskonnollisia tai filosofisia. Sama lause ei antanut vanhemmille edes oikeutta vastustaa sellaisten oppiaineiden ottamista koulun opetusohjelmaan.⁶⁴³

Monikulttuurisuuden ja uskonnonvapauden näkökulmasta *Folgerö ja muut v. Norja*- tuomion (29.6.2007) osalta merkittävä on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen huomio siitä, että koulussa olisi mahdollista varmistaa avoin ja inklusiivinen (eri uskonnot sisäänsä sulkeva) ympäristö. Kyseinen ympäristö olisi periaatteessa konsistentti pluralismin ja objektiivisuuden periaatteiden kanssa, jotka sisältyvät Euroopan ihmisoikeussopimuksen I lisäpöytäkirjan 2 artiklaan. Tämä on

---

⁶⁴² Ks. em. tuomio; Vrt. YK:n ihmisoikeuskomitean ratkaisu *Leirvåg v. Norway* (4.11.2004), jolloin komitea päätti, että kasvatusta ei ollut neutraalia, koska Norjan Opetuslain (17.7.1998 no. 61) kasvatustavoitteena oli antaa oppilaille kristillistä ja moraalista kasvatusta. YK:n ihmisoikeuskomitea on todennut yleisen kannanoton linjauksena kyseisessä tapauksessa KP-sopimuksen artiklan 18 loukkauksen. Ks. Ojanen & Scheinin 2011d: 420.

⁶⁴³ ”*Case of Folgerö and others v. Norway*” (tuomio 29.6.2007).

ollut myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tulkintasuositus uskonnon opetuksen järjestämisen suhteen.⁶⁴⁴

Norjan esimerkkiä on mahdollista soveltuvin osin hyödyntää myös Suomessa katsomusopetuksen järjestämisessä yhteiskunnallis-kulttuurista tilannetta, paikallista kontekstia ja voimassa olevaa lainsäädäntöämme kunnioittaen. Käsitteiden mukaan moniarvoisen ja monikulttuurisen koulun toimintaympäristön osalta tärkeää on eri katsomukset tasavertaisesti ymmärtävä ja avoin identiteetti. Tällöin oppilaan oma uskonnollis-katsomuksellinen tausta säilyy, mutta siten, ettei se sulje lähtökohtaisesti mitään uskoa tai katsomusta keskinäisen vuorovaikutuksen ulkopuolelle. Silloin jonkin tietyn uskonnon tai katsomuksen opit ja käsitykset eivät rajaa eksklusiivisesti muita uskoja ja katsomuksia ulos.

Norjassa esimerkiksi maan hallitus katsoi yhteisen, pakollisen oppiaineen olevan paras tapa antaa oppilaille yhteinen pohjatieto kulttuurista ja arvoista sekä edistää erilaisten ihmisten ymmärtämistä, kunnioitusta ja dialogia erilaisen uskonnollisen taustan ja maailmankatsomuksen omaavien ihmisten välillä. Päätös ei poistanut kuitenkaan kaikkia ongelmia. Monikulttuurisesta ja moniarvoisesta näkökulmasta muutos on merkittävä erityisesti koulun ja kodin välisen yhteistyön osalta. Toisaalta mikäli uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyshedellytyksestä ja katsomuksellisen taustan kunnioittamisen merkityksestä luovutaan meillä, voi käydä myös niin, ettei mikään uskonto tai katsomus ole enää identiteetin ja samaistumisen merkityksessä oppilaan omaa. Myös arvomaailma voi muodostua tietyiltä osin ”pirstaloituneeksi”. Oppilaalle ei välttämättä muodostu selkeää pohjaa, jonka avulla hän kykenee arvioimaan ja refleктоimaan muita uskontoja ja katsomuksia. Norjassa keskustelu uskonnon opetuksen luonteesta ja tehtävästä on jatkunut aina näihin päiviin asti uudistuksista huolimatta. Norjassa tapahtunut uskonnonopetuksen uudelleen muotoutuminen osoittaa kuitenkin sen, että uskonnon opetuksen kysymykset ovat problemaattisia ja liittyvät monella tavalla ihmisoikeuksiin ja vanhempien kasvatusoikeuteen. Norjan hallituksen päätös tuo esiin oppiaineen keskeisimmän ongelman: miten koulu voi antaa oppilaille samanaikaisesti yhteisen kulttuurisen pohjan ja ottaa huomioon vanhempien oikeuden uskonnonvapau-
teen.⁶⁴⁵

---

⁶⁴⁴ Emt.; Dokument 12:24 (2011–2012) – stortinget.no; Esimerkiksi YK:n erikoisraportoija Heiner Bielefeldt on kiinnittänyt huomiota siihen, että kansallinen uskonnollinen identiteetti voisi olla mahdollista ymmärtää myös ilman, että muut suljetaan ulkopuolelle. Bielefeldt on korostanut myös sitä, että uskonnonvapaus ei koskaan tarkoita jonkin uskonnon suojelemista, vaan aina ainoastaan uskontoa harjoittavien ihmisten suojelemista. Ks. ”Uskonnonvapaus on vaikea oikeus kaikille”, Kotimaa 5.9.2013 s. 7.

⁶⁴⁵ Hagesather & Sandsmark 2006: 283–285; Kallioniemi 2007c: 72.

Ihmisoikeustuomioistuimen tuomion jälkeen Norjassa ilmenikin tarvetta tehdä muutoksia uskononopetukseen. Tällöin oppiaineen uudeksi nimeksi tuli ”Uskonto, elämäkatsomus ja etiikka” (Religion, Livssyn og Etikk, RLE), joka kokoaa alleen kaikki oppilaat. Oppiaineen tulee antaa tietoa kristinuskosta, muista maailmanuskonnoista ja elämäkatsomuksista ja samalla siitä, mitä sanottavaa kristinuskolla on maan kulttuuriarvoihin, eettisiin ja filosofisiin kysymyksiin. Opetuksen tulee edesauttaa ymmärrystä ja kunnioitusta ja johtaa eri tavoin ajattelevat dialogiin uskon sekä elämän kysymyksissä. Uskonnot ja katsomukset tulee esitellä *objektiivisesti, kriittisesti ja moniarvoisesti*.⁶⁴⁶

Norjassa oikeus oppiaineesta vapautukseen on sidottu nykyään kaikkiin aineisiin ja koko koulun toimintaan, vaikka RLE-aineella onkin erityisasema koulussa. Oppilaat saavat vapautuksen sellaisista opetuksen osista, jotka vanhemmat kokevat vieraan uskonnon harjoittamisena tai toisen elämäkatsomuksen kannattamisena. Kyseinen asia tulee käsitellä kunnioittavalla tavalla ja joustavasti. Esimerkiksi alle 15-vuotiaiden kohdalla vanhemmat tai huoltajat anovat vapautusta kirjallisesti, mutta 15 vuotta täyttänyt saa hoitaa sen itse. Tiedollisen aineksen opettamisesta oppilas ei saa kuitenkaan vapautusta. Vapautus voi koskea suomalaisen koulun tapaan osallistumista yksittäisiin aktiviteetteihin kuten virren laulamiseen tai joulunäytelmään. Sen sijaan virren kuuntelusta tai näytelmän seuraamisesta ei voi saada vapautusta. Uskonnon harjoittamisen raja kulkee Norjan kouluissa siis uskonnolliseen tilaisuuteen aktiivisessa osallistumisessa, ei vielä sen passiivisessa seuraamisessa tai virren kuuntelemisessa. Norjassa uskonnon opetuksesta vapauttamisen perusteena on vanhempien toiveiden ja vakaumusten kunnioittaminen. Vapautus uskononopetuksesta voitaisiin nähdä myös kunkin oppilaan yksilöllisiin tarpeisiin suunniteltuna opetuksena. Oppilaat saisivat silloin, mitä he itse tarvitsevat ja opetus olisi samanarvoista. Myös se, ettei opetusta enää sidottaisi uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyteen, on liike yksilön eli oppilaan lisääntyvän autonomian suuntaan. Vaikka uskononopetuksesta aiheutuisikin käytännön järjestelyjä, olisi se tärkeää nähdä myös positiivisena ihmisoikeuksia kunnioittavana asiana.⁶⁴⁷ Tosin kansainväliset ihmisoikeussopimukset pitävät yksiselitteisen tärkeänä vajaanlaisen oppilaan kohdalla vanhempien vakaumuksen kunnioittamis-

⁶⁴⁶ Esimerkiksi professori Arto Kallioniemen mukaan uuden RLE-uskontoaineen fokus on ympäröivässä yhteiskunnassa ja uskonnolliseen ja katsomukselliseen yleissivistykseen liittyvissä tiedoissa ja taidoissa. Vertailun vuoksi esimerkiksi Kanadan Quebecissa on kehitetty kaikille oppilaille tarkoitettu yhteinen oppiaine: uskontojen kulttuuri ja etiikka. Kallioniemen mukaan uskononopetuksen yhteiskunnallinen merkitys on kasvanut ja oppilaiden kiinnostus uskonnossa opetettavia aihepiirejä kohtaan on lisääntynyt. Ks. Kallioniemi 2013: 73–75; Sandberg 2011: 21; Ks. myös Tomperi 2013: 65.

⁶⁴⁷ Ks. Bokserie Samarbeid Kirke – Skole; Gunleiksrud 2009; Eriksen 2011: 22; Afdal ym. 1997: 105–107; Haakedal 2000: 91; Vrt. myös KM 2001:1 s. 18; Ks. HE 170/2002 vp s. 19.

ta. Tällöin korostuu erityisesti katsomuksellinen jatkuvuus, yhtenäisyys ja pysyvyys.

4.2.3 *Opetuslaki ja monikulttuurisuuden huomioiminen uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta*

Ongelmallisena Norjan opetuksessa on tähän asti nähty kristinuskon erityisasema sekä pykälän muotoilu, joka voitiin tulkita niin, että norjalaisessa koulujärjestelmässä kaikkien oppilaiden pitäisi saada kristillinen kasvatus. Opetuslaki, Lov om grunnskolen og den vidaregående opplæringa (opplæringslov) (laki 17.7.1998 no 61) säätelee ensisijaisesta ja toissijaisesta koulutuksesta. Monikulttuurisuuden näkökulmasta keskeinen on erityisesti lain 1 luku: Tavoitteet, soveltamisala ja mukautettava koulutus jne. § 1-1 (Förmålet med opplæringa), joka koskee tavoitteita, joille koulutuksen tulee rakentua.⁶⁴⁸

Opetuksen tavoitteita koskevassa pykälässä (§ 1-1), jonka muutokset tulivat voimaan elokuun 1 päivänä 2008, sanotaan: ”Opplæringa skal byggje på grunnleggjande verdier i kristen og humanistisk arvo g tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom, nestejærleik, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdier som og kjem til uttrykk i ulike religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane. – Opplæringa skal bidra til å utvide kjennskapen til og forståinga av den nasjonale kulturarven og vår felles internasjonale kulturtradisjon. – Elevane og lærlingane skal lære å tenkje kritisk og handle etisk og miljøbevisst.”⁶⁴⁹ Opetuksen ja koulutuksen tavoitteena on tukea kulttuurista monimuotoisuutta. Norjan parlamentti (Stortinget) antoi erityisaseman kristilliselle uskolle ja traditiolle samalla kuitenkin osoittaen, että kaikki uskonnot ovat samanarvoisia ja kaikkia tulee kohdella kunnioittavasti.⁶⁵⁰ Perustuslain muutoksella,

⁶⁴⁸ LOV-1998-07-17-61, sist endret LOV-2013-06-21-98 fra 01.08.2013, ikrafttredelse 27.11.1998, 01.08.1999, skoleåret 1999/2000.

⁶⁴⁹ Opetuksen tavoitteita koskevassa pykälässä (§ 1-1) korostetaan siis, että ”opetuksen tulee rakentua kristinuskon ja humanismin perusarvoille, kuten luonnon ja ihmisarvon kunnioitus, hengellinen vapaus, lähimmäisenrakkaus, anteeksianto, tasa-arvo ja solidaarisuus; arvoille, jotka esiintyvät eri uskonnoissa ja katsomuksissa ja jotka ankkuroituvat ihmisoikeuksiin. Opetuksen tulee lisätä tietoa ja ymmärrystä kansallista sekä yhteistä kansainvälistä kulttuuriperintöä kohtaan. Sen tulee antaa oivalluksia kulttuurin moninaisuudesta ja osoittaa kunnioitusta yksilön vakaumusta kohtaan. – Opetuksen tulee edistää ja lisätä ymmärrystä sekä kansallisesta että kansainvälisestä kulttuuriperinnöstä. – Oppilaiden tulee oppia ajattelemaan kriittisesti ja eettisesti sekä ympäristötietoisesti.”

⁶⁵⁰ ”Stortinget har gjennom stat-/kirke-forliket, slik det framgår av Innst. 233 S (2011–2012), gjennomført et første, viktig skritt i retning av å avvikle statskirkeordningen. Gjennom å frakoble enkelte av båndene mellom staten og kirken har Stortinget gått i retning av å sides-tille kristendommen med andre religioner og livssyn i Norge. Det er en utvikling i riktig ret-

joka tuli voimaan 1.1.2013, Norjan evankelis-luterilainen kirkko on lakannut olemasta Norjan valtionkirkko. Norjan julkisilla tuilla rahoitettavalla kansankirkolla (Norges folkekirke) on tosin edelleen oma erityisasemansa, koska suurin osa norjalaisista kuuluu tähän kirkkoon. ”Likevel er kirken fortsatt grunnlovfestet som Norges folkekirke, den skal finansieres med offentlige midler, prestene er fortsatt statsansatt og kirkens ordning skal fastsettes ved lov.”⁶⁵¹

Kuitenkin Norjan Opetuslaissa näkyy selvästi yksilön vakaumuksen kunnioitus ja opetuksen tiedollisen sisällön korostus, samalla kun kristinuskon arvot liitetään ihmisarvon kunnioittamiseen, hengelliseen vapauteen, lähimmäisenrakkauteen, anteeksiantoon ja tasa-arvoon sekä solidaarisuuteen. Tämä tarkoittaa läpinäkyvää yksilöetiikan ja kulttuurin moninaisuuden korostusta perinteisen kristillisen tradition sijaan. Eri uskontojen ja katsomusten arvot halutaan opetuslaissa ankkuroida lähinnä ihmisoikeuksiin, jolloin välittävää tekijää eri uskontojen ja katsomusten välillä haetaan ihmisoikeuksien toteutumisen kautta. Opetuslain 2 luvun, joka koskee ala- ja yläasteen opetusta, 2-4 §:ssä korostetaan sitä, että ”uskonto, elämänkatsomustieto ja etiikka” tulee olla oppiaine, johon kaikki oppilaat voivat osallistua taustastaan riippumatta. Tarkoituksena on jakaa objektiivista tietoa. Opetukseen ei tällöin saa liittyä saarnaa tai julistusta. Sen sijaan opetuksen tulee edistää ymmärtämystä, kunnioitusta ja kykyä toteuttaa vuoropuhelua ihmisten erilaisia näkemyksiä ja uskonnollisia sekä elämänkatsomuksia kohtaan. Uskonnot, filosofiat ja elämänkatsomukset halutaan esittää objektiivisella, kriittisellä ja moniarvoisella tavalla. (LOV-1998-07-17-61 Kapittel 2, § 2-4)

Norjassa tasavertaisuus tai samanarvoisuus on tähän saakka määritelty terminä ”sameness”. mutta kulttuurin moninaisuus muuttaa vähitellen tätäkin ajattelua. Sameness voidaan ymmärtää objektiivisesti ”itsessään” tai subjektiivisesti koettuna, tunnettuna.⁶⁵² Näihin päiviin saakka valtion uskontona Norjassa on ollut lute-

---

ning.” Norjassa kristinuskon kulttuuriperinnöllä on ollut huomattava merkitys. Vrt. St. prp. nr. 1 (2008–2009), Stortingsproposisjon, kulturdepartementet, 07.10.2008: ”Kirkepolitikken Gjennom tusen år har kirke og kristendom bidratt till å formen det norske samfunnet. Kristne trosforestillinger og kristne tradisjoner er fortsatt viktige kilder for identitet...” Norjan evankelis-luterilainen kirkko on jakanut uskonnollista tietoa. Kristinusko ja luterilainen traditio on muovannut kansankirkon identiteettiä, jossa on annettu perustava arvo myös muille uskonnoille ja kulttuurielämälle. St. prp. nr. 1 (2002–2003); St. meld. nr. 7 (2008–2009); Norwegian Education Act, the Core Curriculum and the Syllabus for Religious Education contain the following explicitly stated values: equality, human rights, inviolability of human dignity, rationality, solidarity, selfless behavior, tolerance, and honourable and courteous behavior. Royal Ministry of Education, Research and Church Affairs 2008; 1997; Himanen 2012:204.

⁶⁵¹ Prop. 71 L (2011–2012) Proposisjon til Stortinget (forslag til lovvedtak) Endringen i kirkeloven m.m.

⁶⁵² Brubaker & Cooper 2000: 7; Himanen 2012: 41.

rilainen kristillisyys, jota on opetettu joka vuosi valtion kouluissa. Siksi avainsana on nykyään ”toinen” tai ”muu” (norjaksi ”annerledes”). Myös Norjan kansallinen opetussuunnitelma on kansainvälisen näkökulman kannalta erittäin merkittävässä osassa, erityisesti siinä suhteessa, miten se sisällytetään käsittämään Norjan kaikki peruskoulut ja niiden oppilaat. Esimerkiksi Norjan toisen asteen opetussuunnitelmissa korostuu nimenomaan toisen kunnioittamiseen oppimisen merkitys.⁶⁵³ Norjassa on tunnustettu siis tiedon uskonnosta tärkeys nyky maailmassa ja norjalaisessa yhteiskunnassa, että voisi ymmärtää paremmin toisia uskonnollisia käsitteitä. Erityisen korostuneena on nähty eettinen näkökulma, joka on tärkeä muun muassa kristinuskossa ja islamissa.⁶⁵⁴

4.2.4 *Kirkon ja valtion eron tuomat muutokset ja katsomusten tasa-arvo*

Norjan kirkko on jatkossa itsenäinen uskonnollinen yhteisö. Jokainen saa osallistua hengelliseen ja kirkolliseen toimintaan oman vakaumuksensa mukaisesti, eikä ketään pakoteta siihen. Perustuslaillisen maininnan valtionkirkosta poistuminen vuoden 2013 alussa voidaan katsoa merkinneen päätepistettä ainakin sille Norjan luterilaisen valtionkirkon jatkumolle, joka alkoi uskonpuhdistuksen jälkeen 1500-luvun alkupuolella.⁶⁵⁵

Valtion ja kirkon ero koetaan monilla tahoilla tärkeäksi uudistukseksi uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta. Asiaa on voitu perustella muun muassa

---

⁶⁵³ Gullestad (1992: 174) identifioi norjalaisen yhdenvertaisuuden samankaltaisuutena, “the particular Norwegian definition of equality as sameness. This equality is sustained by (...) an interactional style emphasizing sameness and undercommunicating difference.” Ks. myös Seeberg 2006: 42; “Again, the WE constituted by the Norwegian state church is the norm, against which “those who are different” are contrasted. The word ANNERLEDES (“otherwise”). Seeberg 2006: 55–56; “In the Norwegian curriculum for primary and secondary education (LK06) in general, and in the specific subject curriculum for Religious Education, the aim of learning to respect is emphasized. Knowledge about “the others” culture and religious contributes to achieve this aim, according to LK06. However, what respect is, and who the others are, is neither questioned, nor explained...students enact and discuss respect according to their own categories “Norwegians” and “foreigners” in a blurred and border crossing manner. To which group one belongs, is dependent on different characteristics, interests and practices. These students’ practices carry possibilities for new discussions of respect and otherness in moral philosophy and in education.” Anker 2012; Ks. myös L97 (1996) Laereplanverket for den 10-årige grunnskolen. Det kongelige kirke-utdannings- og forskningsdepartementet.

⁶⁵⁴ St. meld. nr. 48 (2002–2003) Kulturpolitikk fram mot 2014 (Stortingsmelding, kulturdepartementet, 29.08.2003).

⁶⁵⁵ Ks. St. meld. nr. 17 (2007–2008) Staten og Den norske kirke (Stortingsmelding, Kulturdepartementet, 11.04.2008); Fraser, Sean: Norway abolishes state-sponsored Church of Norway, 15.5.2012; Ks. myös Innstilling fra kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om en kirkeloven m.m., Innst. 292 L (2011–2012), Kildedok: Prop. 71 L (2011–2012), Dato: 15.05.2012, Sammendrag, s. 1.

sillä, että uskonnonvapaus on mahdollista käsittää laajemmin, kun se ei ole sidottu kirkon ja valtion tiiviiseen suhteeseen ja jäsenyyden perusteella määräytyvään luterilaisen valtionkirkon uskonnonopetukseen. Uskontoja ja maailmankatsomuksia kohdellaan jatkossa tasavertaisesti.⁶⁵⁶ Norjassa valtion ja kirkon eron myötä kirkon ja koulunkin välinen ero tulee entistä selkeämmäksi. Koulu opettaa uskonnosta siinä missä kirkko kasvattaa uskoon. Siksi kirkon kasteopetus ei voi toteutua, eikä sitä voi harjoittaa koulussa. Tämän kaiken taustalla vaikuttaa koulun muuttunut rooli moniarvoisessa yhteiskunnassa, jossa kaikki uskonnot ja katsomukset tulevat kirkon ja valtion eron seurauksena olemaan samanarvoisia. Lain-säädäntö ja opetussuunnitelmat muodostavat tällöin lähtökohdan ja antavat uusille mahdollisuuksille puitteet.⁶⁵⁷

Opetussuunnitelmassa voidaan nähdä myös yhteys Norjan valtion arvoperustaan, joka on ilmaistu Norjan perustuslain §:ssä 2: ”Vaerdiggrunlaget forbliver vor kristne og humanistiske Arv. Denne Grundlov skal sikre Demokratiet, Retsstaten og Menneskerettighederne.” Huomattavaa on, että käsite ”kristillinen perintö” (”den kristne arv”) sitoutuu vain vähäisessä määrin niiden Norjan kansalaisten arvoihin, joilla on juurensa norjalaisessa traditiossa tai protestanttisessa kirkossa. Sitä vastoin käsite ”humanistinen perintö” liittyy spesifiin elämäkatsomukseen, tai muihin filosofisiin traditioihin.⁶⁵⁸

4.3 Ruotsi

4.3.1 *Koulujärjestelmä, uskonnonopetus ja monikulttuurisuus*

Opetussuunnitelma (Lpo 94) määrittelee peruskouluopetuksen tavoitteet ja vähimmäistaidot, jotka kaikkien tulisi saavuttaa. Rehtorilla on viimekätinen vastuu opetussuunnitelman raamien toteutumisesta. Kyseiset taidot liittyvät yhtäältä suoraan yksittäisiin oppiaineisiin (esimerkiksi ”varje elev behärskar det svenska språket / grundläggande matematiskt tänkande”). Toisaalta kyseessä ovat yleisemmät taidot, kuten ”länders och världsdelars ömsesidiga beroende av varandra” tai ”förståelse för andra kulturer / den egna livstilens betydelse för hälsan och miljön”. Merkittävää monikulttuuristumisen ja moniarvoistumisen näkökulmasta on, että Ruotsin opetussuunnitelmassa määritellään myös perusarvot kuten ihmis-

⁶⁵⁶ Kultur, fritid og livssyn, NOU 2006:2 Staten og Den norske kirke (Kultur- og kirkedepartementet, 31.01.2006).

⁶⁵⁷ Sandberg 2011: 23.

⁶⁵⁸ Ks. Dokument 12:24 (2011–2012) – stortinget.no.

elämän loukkaamattomuus, tasa-arvo, solidaarisuus. Näiden perusarvojen tulee integroitua kaikkiin oppiaineisiin ja vaikuttaa opetusjärjestelyihin sekä työskentelytapoihin. Opetus koulussa ei saa olla tunnustuksellista, eikä miltään osin indoktrinoivaa tai asenteellista. Sen sijaan opetuksen tulee olla asiallista (”saklig”) ja monipuolista (”allsidig”). Yksityiset koulut voivat olla kuitenkin tunnustuksellisesti suuntautuneita. Opetussuunnitelman perusarvojen kautta pyritään toteuttamaan tosiasiallinen monikulttuurisuus ja moniarvoisuus sekä katsomuksellinen yhdenvertaisuus koulussa. Ruotsin peruskouluissa ja lukioissa opetetaan kaikille oppilaille yhteistä, tunnustuksetonta uskontotietoa tai -oppia (religionskunskap), johon siirryttiin jo vuonna 1962. Oppiainetta opetetaan kaikille oppilaille yhdessä uskonnollisista yhdyskunnista riippumatta. Peruskoulussa uskontotieto kuuluu osana ns. yhteiskuntaan orientoiviin aineisiin. Tälle ainealueelle on varattu 885 tuntia.⁶⁵⁹ Opetusta luonnehtii objektiivinen neutraalius, eikä sitä sidota mihinkään tietyn uskontokunnan tunnustukseen.

Opettajan näkökulmasta pyrkimyksenä on ollut integroida uskontokasvatukseen oppilaiden kokemuksia uskonnosta elimellisenä osana uskonnollista ilmaisua pluralistisessa yhteiskunnassa. Erityistä huomiota on haluttu kiinnittää siihen, miten oppilaan uskonnollinen identiteetti ja maailmankatsomukset voisivat olla integraatiivinen osa uskonnon oppiainetta.⁶⁶⁰ Uskontokasvatuksen ja -opetuksen muutos ruotsalaisessa koulujärjestelmässä on ollut viime vuosina merkittävä, mutta sillä on merkitystä myös ruotsalaisessa moniarvoisessa yhteiskunnassa. Uskonnon opetus ruotsalaisissa kouluissa on nykyään muotoutunut demokraattisen ja pluralistisen yhteiskunnan vaatimusten mukaisesti, missä uskonnolliset yhteisöt ovat tulleet tasa-arvoisiksi muiden julkisen alueen toimijoiden kanssa.⁶⁶¹

Uskonnonopetuksen ja uskonnonvapauden ymmärtämisen osalta tärkeä oli vuoden 2002 koululakiuudistus (SOU 2002:121). Merkittävänä muutoksena oli etnis-

---

⁶⁵⁹ Ruotsissa ”koulun opetuksen tulee olla tunnustuksetonta” jokaisessa opetussuunnitelmia (Lpo 94) seuraavassa koulu-uudistuksessa. Keskeisenä nähdään muun muassa yksilön kasvattaminen oikeudentuntoon ja suvaitsevaisuuteen toisia kohtaan. Perustana on kristillinen traditio ja länsimainen humanismi. ”Individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande sker” i överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism”. Ks. Lpo 94; Eurydice – The Information Network on Education in Europe. Eurydice – Education systems in Europe; Ks. KM 2001:1 s. 17–18; HE 170/2002 vp s. 18.

⁶⁶⁰ “Special attention is given to the question as to how identity with regard to religion and world views may be an integrative part of the subject of RE.” Ks. Nordström 2012.

⁶⁶¹ ”Today’s RE has been shaped by demands of a democratic and pluralistic society, where religious communities have become equals with other actors in the public arena. The school with its RE has become an integral part of the secular society and is accepted as part and parcel of general educational strategy and policy.” Larsson 2012.

ten ja uskonnollis-katsomuksellisten vähemmistöjen ja ryhmien oikeuksien ja vapauksien suojelu sekä pyrkimys kaikenlaisen syrjinnän ehkäisemiseen ja välttämiseen. Tämä on erityisen keskeinen muutos sekä uskonnonvapauden että monikulttuurisuuden toteutumisen näkökulmasta. Oikeudellisesti tärkeää on pyrkimys kaikenlaisen syrjinnän ehkäisemiseen ja välttämiseen. Jokaisella oppilaalla on oikeus syrjimättömyyteen katsomuksellisesta taustastaan riippumatta.⁶⁶² Ruotsissa esimerkiksi syrjintää koskevalla lainsäädännöllä on oma paikkansa vähemmistöjen oikeuksien suojelussa ja edistämisessä. Tämä on katsottu välttämättömäksi pluralistisessa yhteiskunnassa.⁶⁶³ Uskonnonvapauslaki (1951:680) muutettiin vuonna 1997, joka toi joitakin muutosehdotuksia myös hallitusmuotoon (RF). Merkillepantavaa on ollut muun muassa positiivisen ja negatiivisen mielipiteen ilmaisunvapauden merkityksen korostaminen.⁶⁶⁴

Ruotsin uuden koululain (SOU 2010:800) mukaan uskonnon oppiaine sisältyy yhteiskuntaorientoituneisiin aineisiin. Ruotsin valtiopäivien taholta on korostettu erityisesti sitä, että opetuksen tulee perustua tieteellisiin lähtökohtiin.⁶⁶⁵ Opetusta ja oppiainetta ei eriytetä eri ryhmissä opiskeltavaksi oppihistorian tai katsomuksellisen taustan mukaan. Sen sijaan opetuksessa pyritään tarjoamaan objektiivisesti samanlainen tieto eri uskonnoista. Uskontoa opetetaan Ruotsissa omana oppiaineenaan 4. luokalta lähtien, luokilla 1–3 yhteiskunnallisten aineiden opetus eli maantieto, historia, yhteiskuntaoppi ja uskontotieto on yhdistetty yhdeksi kokonaisuudeksi.⁶⁶⁶

---

⁶⁶² Ruotsin aiempi koululaki, Skollagen (SOU 2002:121) sisälsi joitakin keskeisiä periaatteita, joihin kuuluivat sosiaaliset ja kulttuuriset oikeudet, oikeus osallisuuteen ja kulttuurielämään, johon haluttiin erityisesti panostaa; Ks. myös Lagen (2003:307) om förbud mot diskriminering (DFL); Förslaget till lag om ändring i lagen (1999:130) om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning; Ruotsin perustuslaki uudistettiin vuonna 2011 hallituksen esityksellä (Govt. Bill 2009/10:80); Syrjintään liittyen keskeinen laki Ruotsissa on myös Laki toimenpiteistä syrjintää vastaan työelämässä etnisen alkuperän, uskonnon tai muiden uskontojen perusteella (1999:130); Ks. myös Lag om förbud mot diskriminering (2003:307); Uusi laki syrjinnästä (2008:567) korvasi aiemmat syrjintään liittyvät lait. Sundkvist 2010: 10–11; Göranson, Flemström & Slorach 2009: 19.

⁶⁶³ Ruotsin perustuslain julkisista vapausoikeuksista keskeisiä ovat esimerkiksi mielipiteen- ja ilmaisunvapaus ja taloudelliset, sosiaaliset sekä kulttuuriset oikeudet. Myös lapsinäkökulma pyritään ottamaan huomioon perustuslain tulkinnassa, kuten lapsen edun periaate ja lapsen oikeus tulla kuulluksi. Ks. Lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991) artiklat 3 ja 12. Keskeisiä periaatteita ovat: ”barnets bästa och barnens rätt” ja että nämä saisivat ilmaisun myös koululaissa. Ks. myös SOU 1997:116.

⁶⁶⁴ Religionsfrihetslagen (1951:680); SOU 1997:41.

⁶⁶⁵ Ks. SOU (2010:800), Den nya Skollagen, voimaan 1.7.2011, 10 kap. Grundskolan; Himanen 2012: 139–140.

⁶⁶⁶ Tomperi 2013: 69.

Ruotsin peruskoulun uskontotiedon opetussuunnitelman vuodelta 2011 mukaan aineen tavoitteena on, että oppilas kehittää tietojaan uskonnollisista ja muista elämäkatsomuksista omassa yhteiskunnassa ja muualla maailmassa. Opetuksen avulla tulee oppilaille antaa edellytyksiä voida tulkita kulttuurisia ilmaisuja uskonnollisiin traditioihin liittyen. Opetuksen tulee stimuloida oppilaita reflektoidaan erilaisia elämäkysymyksiä, identiteettiään ja eettistä toimintatapaansa. Opetuksen tulee korostaa myös sitä, että oppilaat voivat kehittää ymmärrystään siitä, miten ihmisten arvot riippuvat samanaikaisesti sekä uskonnoista että muista elämäkatsomuksista. Peruskoulussa uskontotietoa opettavat koulutetut peruskoulun opettajat, jotka ovat erikoistuneet yhteiskuntaorientoituneisiin aineisiin.⁶⁶⁷ Oppilaan monikulttuurisuuden ja katsomuksellisen pluralismin ymmärryksen sekä käsittämisen katsotaan syvenevän eettisen pohdinnan ja reflektion kautta. Samalla kehittyy muiden ihmisten uskonnollisten tunteiden kunnioittaminen. Koulu on tällöin itsenäinen, eikä se erottele oppilaitaan katsomuksellisesti.⁶⁶⁸

Ruotsissa onkin verraten hyvin onnistuttu uskonnonopetuksessa turvaamaan sekä monikulttuurisuuden että uskonnonvapauden toteutuminen. Tämä tapahtuu siten, että yhtäältä huomioidaan katsomuksellisten traditioiden näkökulma ja toisaalta opetuksen objektiivisuus. Samanlainen kehitys on ollut havaittavissa esimerkiksi Norjassa. Ruotsissa pidetään tärkeänä tavoitteena ja tarkoituksena suhtautua tasa-vertaisesti eri uskontoihin ja vakaumuksiin sekä katsomuksiin. Tämä ei sulje myöskään pois oppilaan oman uskonnollisen taustan merkitystä opetuksessa. Norjaa, Tanskaa sekä Suomea koskevat tuomiot tarjoavat tässä hyvän vertailupohjan, kun uskonnon-, elämäkatsomuksen- ja etiikan opetus kuten maailmanuskonnot esitellään objektiivisella, kriittisellä ja pluralistisella tavalla.⁶⁶⁹ Ongelmaksi on

⁶⁶⁷ Uskontotieto kuuluu Ruotsin uusimmassa opetussuunnitelmassa vuodelta 2011 niin sanottuihin yhteiskuntaorientoituneisiin aineisiin, joihin uskontotiedon lisäksi kuuluvat maantiede, historia ja yhteiskuntatieto. ”Undervisningen i de samhällsorienterande ämnena ska behandla följande centrala innehåll: I årskurs 1-3: Att leva tillsammans; Att leva i närområdet; Att leva i världen; Att undersöka verkligheten. Undervisningen i religionskunskap ska behandla följande centrala innehåll i årskurs 4-6: Religioner och andra livsåskådningar; Religion och samhälle; Identitet och livsfrågor; Etik. Undervisningen i religionskunskap ska behandla följande centrala innehåll i årskurs 7-9: Religion och samhälle; Identitet och livsfrågor; Etik. Genom undervisningen i ämnet religionskunskap ska eleverna sammanfattningsvis ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att analysera kristendomen, andra religioner och livsåskådningar samt olika tolkningar och bruk inom dessa, analysera hur religioner påverkar och påverkas av förhållanden och skeenden i samhället, reflektera över livsfrågor och sin egen och andras identitet. Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011: 186–190.

⁶⁶⁸ Ks. Salmenkivi ym. 2007: 155.

⁶⁶⁹ Ks. Lov om grunnskolen og den vidaregående opplæringa (opplæringslova) § 2-4, ”Undervisninga i religion, livssyn og etikk skal presentere ulike verdsreligionar og livssyn på ein objektiv, kritisk og pluralistisk måte. Dei same pedagogiske prinsippa skal leggjast til grunn for undervisninga i dei ulike emna.” Vrt. EIT: *Folgerø ja muut v. Norja* (29.6.2007); EIT:n tuomion *Kjeldsen, Busk Madsen ja Pedersen* (7.12.1976) mukaan opetuksen on oltava kriittis-

saattanut kuitenkin tulla oman uskonnon opetuksen jo pitkään kestänyt integrointi muihin koulun orientoitumisaineisiin. Tämän jälkeen on ollut vaikea palata enää oman uskonnon opetukseen. Havaittavissa on ollut myös tiettyä ”uskontosokeutta”, kun ei ole enää tarkkaa käsitystä oman uskonnollis-katsomuksellisen taustan mukaisesta opetuksesta, eikä muidenkaan uskontojen peruslähtökohdista. Tieto on lähinnä pirstaleista.⁶⁷⁰

4.3.2 *Avoin suhtautuminen monikulttuurisuuteen ja laaja-alainen uskonnonvapaus perusopetuksessa*

Ruotsissa jo vuoden 1946 koulukomitea edellytti uskonnonopetusta koskevana periaatteina, ettei koulu saa tehdä propagandaa minkään katsomuksen hyväksi. Sen sijaan sen tulee vain kasvattaa oppilaita vakavuuteen elämänkatsomuskysymysten edessä ja antaa heille tietoja, eli uskonnonopetuksen (kristendomsundervisningen) tuli olla luonteeltaan objektiivista.⁶⁷¹ Ratkaisun katsottiin tuolloin merkitsevän eettisesti motivoituneen kristinuskokoulun päättymistä ja uskontoon orientoivan yhteiskunnan koulun alkamista.⁶⁷² Ruotsalaisilla ja muista EU-maista muuttaneilla lapsilla on oikeus maksuttomaan koulunkäyntiin EU:n oikeudellisten määräysten tuella.⁶⁷³ Ruotsissa toimii myös yksityiskouluja, jotka ovat velvollisia seuraamaan kansallisia opetus- ja kurssisuunnitelmia.

Jo Ruotsin peruskouluesityksessä (proposition 1962:54) ehdotettiin, että paikallisen kouluhallinnon pitäisi hyväksyä yksityiskoulut; Ruotsissa kuten Suomessakin on tosin havaittu epäselvyyttä siinä, mitä ”tunnustuksellinen suuntaus” tarkoittaa,

---

tä sekä moniarvoista ja vanhemmilla tulee olla mahdollisuus organisoida opetus erikseen, joka sisältää periaatteellisen mahdollisuuden myös yksityisopetukseen. Julkiselta koulujärjestelmältä edellytetään kuitenkin suvaitsevaa suhtautumista ja pluralistisia opetussisältöjä; Suomen osalta YK:n ihmisoikeuskomitea totesi ratkaisussaan (*Hartikainen v. Finland*, 40/1978) vuodelta 1984, että opetus tuli organisoida uudelleen neutraalilla ja objektiivisella tavalla, joka kunnioittaa myös niitä vanhempia tai laillisia huoltajia, jotka eivät usko mihinkään uskontoon. Suomessa tämä ratkaisu johti uskonnottomille tarkoitettun oppiaineen eli elämänkatsomustiedon syntyyn.

⁶⁷⁰ Asiaan kiinnitettiin huomiota esimerkiksi Suomen Ekumeenisen Neuvoston kasvatusasiainosaston seminaarin (”Uskonnonopetuksen näkymiä”) 28.3.2011 Helsingissä keskusteluosuudessa, jossa pohdittiin muun muassa Ruotsin uskontotiedon ongelmallisuutta: Tuleeko oppilaita ”uskontosokeita”?

⁶⁷¹ Vuoden 1950 valtiopäivät hyväksyivät kyseisen koulukomission periaatteet ja päättivät, että kuka tahansa, joka on suorittanut asianmukaiset tutkinnot, saa uskontokuntaan kuulumisesta riippumatta opettaa uskontoa. Lilja 1970: 26–28; Arvidson 1964: 56–57; Kähkönen 1976: 35.

⁶⁷² Tosin kyseisen ratkaisun jälkeenkin opetusta on pidetty objektiivisuuden lisäksi myös jossain määrin tunnustuksellisenä aina vuoteen 1962 saakka. Ks. Nilsson 1968: 44; Ottersen 1970: 48–51; Lilja 1970: 42–43; Rönnäs 1970: 11; Ks. myös Kähkönen 1976: 35–36.

⁶⁷³ Ks. Skolverket 2001; Kyseessä on oikeus maksuttomaan opetukseen esikoululuokassa, peruskoulussa ja lukiossa.

samalla kun on kunnioitettu oppilaan huoltajien uskonnollista ja filosofista asemaa kansainvälisten ihmisoikeussopimusten mukaisesti.

Perusopetuksessa olevan oppilaan uskonnollinen status määräytyy Ruotsissa siten, että 18-vuotiaan lapsen henkilökohtaisista asioista vastaavat hänen huoltajansa, jotka päättävät siten myös lapsen uskonnollisesta asemasta. Lapsi, joka on täyttänyt 12 vuotta, voi kuitenkin liittyä uskonnolliseen yhdyskuntaan tai erota siitä. Suomessakin katsotaan, että kaksitoista vuotta täyttäneen lapsen voidaan yleensä katsoa saavuttaneen sellaisen kypsyyden ja kehitystason, ettei hänen uskonnollista asemaansa ole perusteltua voida muuttaa ilman lapsen omaa (kirjallista) suostumusta.⁶⁷⁴

Ruotsin viimeaikaiselle yhteiskunnalliselle ja kulttuuriselle kehitykselle on ollut ominaista muun muassa maahanmuuttoavoimuus, monikulttuurisuus sekä katsojaksellisten vähemmistöryhmien oikeuksien ja vapauksien suojeleu sekä yleisesti ihmisoikeuksien kunnioittaminen. Ruotsissa on viime vuosina siirrytty maahanmuuttopolitiikasta aktiiviseen integraatiopolitiikkaan. Tosin tiettyjen kulttuuristen käytäntöjen ylläpito on jätetty täysin yksilöiden varaan. Suurena haasteena on Ruotsissa pidetty sitä, miten erilaiset elämäntyyli ja kulttuuriset traditiot voidaan sovittaa yhteen monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Ruotsalaisiin perusarvoihin kuuluu muun muassa ”kulttuurinen valinnan vapaus”. Muita niin sanotun Valkoisen Paperin sisältämiä tärkeitä arvoja ovat demokratia, sukupuolten tasa-arvo ja lasten oikeudet. Myös kansallisten vähemmistöjen oikeuksiin on kiinnitetty huomiota.⁶⁷⁵ Ruotsia on kuitenkin yhteiskunnallisen kehityksensä perusteella pidetty ”vastustamattomasti monikulttuurisena yhteiskuntana”.⁶⁷⁶

Ehkä merkittävin muutos monikulttuurisuuden ymmärtämisen osalta aikaisempaan verrattuna on tapahtunut siinä, että Ruotsin perusratkaisussa on yritetty huomioida valtakunnan tosiasiallinen uskonto- ja kirkkopoliittinen tilanne. Suhteiden uudelleen järjestelyistä huolimatta Ruotsin kirkolla on oma muista kirkoista ja uskonnollisista yhdyskunnista poikkeava julkisyhteisöllisen yhdyskunnan asema kansalaisten enemmistön uskontokuntana, vaikka kehitys on kulkenut viime vuosina päinvastaiseen suuntaan. Ruotsissa, kuten Norjassa, on tietoisesti haluttu päästä irti valtionkirkollisista piirteistä muun muassa katsomalla, ettei suosi-

⁶⁷⁴ PeVM 10/2002 vp s. 5; KM 2001:1 s. 17; HE 170/2002 vp s. 18.

⁶⁷⁵ Ks. Riksdagen 1986:20 ja 1997:18; SOU 1996:353–354; Graham 1999: 119–120; Ruotsin hallitus tuotti vuonna 1986 Valkoisen Paperin ”The government bill on immigration policy” (Regeringens proposition om invandrarpolitiken); Himanen 2012: 57–60; Ks. Prop. 1998/99:143, Bilagen 2.

⁶⁷⁶ Ks. SOU 1996:55; Soininen 1999: 692; Himanen 2012: 58.

ta mitään tiettyä uskontokuntaa, vaan asennoidutaan niihin mahdollisimman puolueettomasti.⁶⁷⁷ Kysymys on siis neutraalista ja objektiivisesta sekä tasapuolisesta suhtautumisesta eri uskontoihin ja katsomuksiin. Tällöin mitään tiettyä uskontoa tai katsomusta ei ensisijaisteta opetuksen järjestämisessä.⁶⁷⁸ Esimerkiksi yleinen vastuu lasten oikeuksien, kuten vähemmistöjen mahdollisuudesta kulttuuri- ja yhteiselämään huomioidaan. Erityisesimerkkinä voidaan mainita saamelaiset.⁶⁷⁹

Toisaalta on korostettu yhteiskunnallista avoimuutta vapaalle itsensä ilmaisulle ja toisten kunnioittamiselle näiden erilaiset taustat huomioiden. Ruotsissa yhteiskunnan ja demokratian perusarvot ja tasa-arvo-oikeudet on haluttu pitää toisiinsa nähden samassa linjassa, että myös sosiaalinen järjestys säilyisi.⁶⁸⁰

Lisäksi on huomioitava, että Ruotsissa perusoikeussäännösten vaikutus kohdistuu ensisijassa lainsäätäjään. Ruotsissa on muiden Pohjoismaiden tapaan tuomioistuimilla periaatteessa mahdollisuus tutkia valtiopäivien säätämän lain perustuslainmukaisuus.⁶⁸¹

Ruotsissa kansalaisten osalta merkittävä oli 1970-luvun kuluessa toteutettu hallitusmuodon (regeringsformen) kokonaisuudistus, jolloin perustuslakiin tuli 20 pykälää käsittävä toinen luku perustavanlaatuisista vapauksista ja oikeuksista (grundläggande fri- och rättigheter). Luku sisältää varsin yksityiskohtaiset säännökset perinteisistä vapausoikeuksista ja tasavertaisuusoikeuksista.⁶⁸²

---

⁶⁷⁷ Ruotsin perustuslain (hyväksytty 1. tammikuuta 1975) 1 luvussa, joka on otsikoitu ”Perusperiaatteet” ja sen 2 §:n 1 kohdassa todetaan, että julkisen vallan on oltava yhdenvertainen jokaisen vapautta ja ihmisarvoa kohtaan. 1 luvun 2 §:n 4 kohdassa todetaan, että julkisen vallan on edistettävä etnisten, kielellisten ja uskonnollisten vähemmistöjen oman kulttuurin säilyttämistä. Vastaava säännös on Suomen perustuslain 17.3 §:ssä; Ks. KM 1997:7 s. 69; Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992; Ks. myös HE 309/1993 vp; Jos valtion neutraliteetti tulkitaan esimerkiksi Ruotsissa toteutettavan mallin mukaisesti uskonto- ja kirkkopoliittisesti eikä maailmankatsomuksellisesti, se mahdollistaa Sepon mukaan poikkeamisen kaavamaisesta yhdenvertaisuudesta siten, että myös tietyt historialliset ja sosiokulttuuriset realiteetit otetaan huomioon. Näin siinäkin tapauksessa, vaikka perusratkaisu noudattaisi tiukasti uskonnonvapauden mukaista valtion neutraalia asennetta kaikkiin uskontokuntiin. Seppo 1997.

⁶⁷⁸ Ruotsin yhteiskunnan osalta erittäin keskeistä on ollut demokratian perusarvojen sekä etnisen ja kulttuurisen kehityksen erilaisuuden ymmärtämisen tärkeys. Ks. Himanen 2012: 147–148, 151.

⁶⁷⁹ En reformerad grundlag utgiven 17 december 2008, Prop. 2009/10:80, SOU 2008:125.

⁶⁸⁰ SOU 1996:55, 354; Graham 1999: 120; Ks. myös Himanen 2012: 168–169.

⁶⁸¹ HE 309/1993 vp s. 10.

⁶⁸² Emt. 8; Ks. myös KM 1997:7 s. 69; ”Reglerna I regeringsformens andra kapitel fokuserar på de fri- och rättigheter som har särskild betydelse för samhällskicket: de politiska friheterna. De är definierande främst i det andra kapitlets två första paragrafer. Ändamålet här är att garantera den fria åsiktsbildningen i politiska, religiösa och kulturella frågor från ingrepp från det allmänna.” Ks. Sveriges grundlagar och riksdagsordningen 2011:25.

Ruotsilla on neljä perustuslain tasoista lakia, joista Regeringsformen (lyhenne RF) määrittelee hallitusmuodon ja eräitä perusoikeuksia kuten uskonnonvapauden, joka turvataan RF:n luvun 2 ensimmäisessä pykälässä. Hallitusmuodon 1 luvun 2 §:n 1 momenttiin on sijoitettu säännökset ihmisarvosta. Hallitusmuodon 2 kappaleen 1 §:n 6-kohta määrää jokaisen oikeudeksi yksin tai yhdessä harjoittaa uskontoaan joko yksinään tai yhdessä toisten kanssa.⁶⁸³

Merkillepantavaa on, että Ruotsissa uskonnonvapaus katsotaan ankkuroituvan tiiviisti kansalaisoikeuksiin ja ihmisoikeuksiin, joiden taustalla on YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus vuodelta 1948. Jokaisella on oikeus nauttia vapauksistaan, jotka käsittävät ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauden. Ketään ei saa painostaa tai pakottaa siten, että hänen mahdollisuutensa valita uskonto tai usko vaarantuu.⁶⁸⁴

RF 2:2 §:ssä tuodaan erikseen esille negatiivinen uskonnonvapaus, jonka mukaan keneenkään ei saa kohdistaa pakkoa omaksua jokin vakaumus. Kyseinen vapaus käsittää myös pakotuksen ilmaista poliittista, uskonnollista, kulttuurista tai muuta näkemystä sekä pakon kuulua uskonnolliseen yhteisöön.⁶⁸⁵ Myöskään pakottavaa manifestaatiota, uskonnon tunnustamista ja sen ilmaisemista ei saa kohdistaa keneenkään. Rajoitusten tulee taata perusoikeuksien mahdollisimman laaja toteutuminen ja rajana ovat muiden ihmisten oikeudet ja vapaudet. Vapaus- ja perusoikeuksien päämääränä on olla hyväksyttäviä demokraattisessa yhteiskunnassa. Rajoitukset eivät saa kuitenkaan mennä yli sen tarkoituksen, jota varten ne on tarkoitettu yhteiskunnassa. Esimerkiksi rajoituksia ei saa tehdä ainoastaan poliittisista, uskonnollisista, kulttuurisista tai muista syistä. Ruotsalaisessa yhteiskunnassa ajatellaan, että uskonnon- ja uskonvapaus on jotain, joka yhteiskunnan tulee turvata. Uskonnon- ja uskonvapaus kuuluu ja se taataan jokaiselle ilman syrjintää.⁶⁸⁶ Tämän kautta pyritään turvaamaan kaikkien katsomusten kohtelun yhden-

⁶⁸³ Regeringsformen, RF, 2:1 fastslår kortfattat i p. 6, att “religionsfrihet: frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion.” Tämä on linjassa myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen ja KP-sopimuksen kanssa.

⁶⁸⁴ Religionsfriheten och dess gränser – ett juridiskt perspektiv, SOU 1998:113; Deklaration om avskaffandet av alla former av intolerans och diskriminering grundad på religion eller tro (A/RES/36/55, 25 November 1981). Enligt dess art. 1 skall envar åtnjuta frihet vad avser tanke, samvete och religion. Ingen får utsättas för påtryckning eller tvång, som kan inkränka på hans fria val av religion eller tro.

⁶⁸⁵ RF 2:2; I 2 kap. 2 § återfinns detta frihet med omvänt för tecken: ”varje medborgare är gentemot det allmänna skyddad mot tvång att giva tillkänna sin åskådning i politiskt, religiöst, kulturellt eller annat sådant hänseende.”

⁶⁸⁶ Nergelius 2010: 43, 45; Useissa Euroopan valtioissa uskonnonvapaus on säädetty perusoikeuksien rajoittamismahdollisuuden ulkopuolelle tai sille on muulla tavoin annettu tehostettu suoja perusoikeuksien joukossa. Ks. esimerkiksi Ruotsin hallitusmuodon 2 luvun 12 §. Enligt RF 2:2 kan religionsfriheten inte inskränkas. Samtidigt står det klart, att ingen kan kräva att få

vertaisuus ja mahdollisimman laaja-alainen tosiasiallinen uskonnonvapaus. Ruotsin parlamentti on esimerkiksi hyväksynyt Euroopan ihmisoikeussopimuksen suoraan maassa sovellettavaksi.⁶⁸⁷ Ruotsin hallitusmuodon (RF) luvun 2 ensimmäisen pykälän ensimmäisessä kohdassa turvataan lisäksi ilmaisunvapaus, esimerkiksi ajatusten-, mielipiteiden- ja tunteiden ilmaisunvapaus.⁶⁸⁸

4.3.3 *Valtion ja kirkon suhteen uudelleen järjestäminen*

Ruotsissa valtion ja kirkon suhteet järjestettiin uudelleen vuoden 2000 alussa voimaan tulleella lainmuutoksella, jolloin voimaan astui valtion ja kirkon ero. Sen seurauksena myöskään kirkollisia virkamiehiä ei enää ole.⁶⁸⁹ Tähän liittyy se, ettei oikeusasiamiehellä ole viranomaistoiminnan valvontaan perustuvaa yhteistoimivaltuutta suhteessa evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Kirkko on esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehen valvonnassa vain siltä osin kuin kirkon toiminta on laissa nimenomaan määritelty viranomaistoiminnaksi.⁶⁹⁰

Ruotsin kirkko menetti vuoden 2000 alusta myös verotusoikeutensa, mutta sai oikeuden periä kirkollismaksua toimintaansa hiippakunta- ja seurakuntatasolla. Ruotsin kirkko sai kirkon ja valtion suhteiden muutoksen seurauksena itsenäisen oikeushenkilön aseman ja samassa yhteydessä säädettiin laki uskonnollisista yhdyskunnista (Lag om trossamfund 1998:1593), jolla luotiin uusi yhteisömuoto, rekisteröity uskonnollinen yhdyskunta. Myös Ruotsin kirkko luetaan rekisteröidyksi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi, mutta siitä on annettu erillinen laki (Lag om svenska kyrkan 1998:1591) ja rekisteröityjä uskonnollisia yhdyskuntia koske-

---

göra vad som helst i religionens namn. RF:s förarbeten SOU 1972:15, s. 158 sägs, att i begreppet religion ligger, att den ej bör störa samhällets lugn eller åstadkomma allmän förargelse. Ks. Sveriges grundlagar och riksdagsordningen 2011: 28; Ojanen & Scheinin 2011d: 413.

⁶⁸⁷ Laki (1994:1219) Euroopan ihmisoikeussopimuksesta ihmisoikeuksien ja perustavien vapauksien suojaamiseksi. (Lag om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna); Ks. Friedner 2012: 327.

⁶⁸⁸ Ks. RF 2:1: "Yttrandefrihet: t.ex. meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor".

⁶⁸⁹ Ett beslut av historiska proportioner var kyrkans skiljande från staten. De ändringar i regeringsformen som var nödvändiga för detta beslut vidtog 1998. Reformen trädde kraft 1 januari 2000 (Sveriges grundlagar och riksdagsordningen 2011:17); RP 1997/98:116; Ks. Lag om Svenska kyrkan 1998:1591; Ks. myös uudistettu perustuslaki (SOU 2008:125).

⁶⁹⁰ Tällaisia tehtäviä ovat muun muassa hautaustoimi ja julkisten asiakirjojen säilyttämiseen liittyvät tehtävät. Esimerkkeinä voidaan mainita Ruotsin oikeusasiamiehen ratkaisut 4890/2005 ja 556/2006. Vastaavasti Tanskan oikeusasiamieslain (473/1996) mukaan oikeusasiamiehen toimivalta ulottuu evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Toimivalta on kuitenkin rajattu niin, että sitä ei ole asiassa, jotka suoraan tai välillisesti liittyvät kirkon opinkappaleisiin tai doktriiniin.

vista säännöksistä vain osaa sovelletaan siihen.⁶⁹¹ Ruotsissa uskonnollinen yhdyskunta voi toimia myös muussa yhteisömuodossa, kuten yhdistyksenä. Yhdistysten oikeustoimikelpoisuus ei Ruotsissa, eikä muissakaan Skandinavian maissa perustu rekisteröitymiseen, vaan yhdistysten oikeustoimikelpoisuus määräytyy niiden organisaation kiinteyden ja sääntöjen perusteella.⁶⁹² Ruotsin kirkon identiteettiin kuuluu avoimen demokraattinen kansankirkon ja armonyhteisön luonne, jolla on keskeisesti kristillinen motivaatio.⁶⁹³

Valtion ja kirkon eron myötä Ruotsissa on pidetty tavoitteena suhtautua tasavertaisesti eri uskontoihin ja vakaumuksiin sekä katsomuksiin. Ennen vuotta 2000, jolloin valtion ja kirkon ero astui Ruotsissa voimaan, ei ollut olemassa tosiasiallista tasavertaisuutta uskonnollisten yhteisöjen välillä, koska Ruotsin luterilainen kirkko (Svenska kyrkan) oli osa valtiota.⁶⁹⁴

4.4 Tanska

4.4.1 Koulujärjestelmä, uskonnonopetus ja monikulttuurisuus

Tanska ratifioi Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen jo vuonna 1953. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 14 artiklan ja 9 artiklan ei tuolloin katsottu muodostavan haastetta perustuslailliselle yhdenvertaisuuden

---

⁶⁹¹ HE 170/2002 vp s. 17; Uskonnonvapauskomitean määrittelemän linjan mukaan valtion neutraliteetti tarkoitti Ruotsissa kirkon ja valtion suhteiden muuttamisprosessin aikaan uskonto- ja kirkkopoliittista, mutta ei maailmankatsomuksellista, neutraliteettia. Valtion ei tullut pyrkiä sekulaariin ideologiaan, vaan pikemminkin neutraaliin ja tasapuoliseen asennoitumiseen uskonnollisia ja maailmankatsomuksellisia yhteisöjä kohtaan. Uskonnonvapauden positiivinen korostus ilmeni erityisesti uskonnonvapauslain takaamasta oikeudesta saada uskonnonopetusta. Seppo 1997: 560–561, 2003b: 473–474 ja 2005: 131; Ks. myös Sorsa 2010: 268.

⁶⁹² Uskonnolliseksi yhdyskunnaksi katsotaan mikä tahansa yhteisö, jonka tarkoituksena on uskonnollinen toiminta, johon sisältyy jumalanpalveluksen järjestämistä. Jumalanpalvelus on esitöiden mukaan tässä ymmärrettävä laajassa merkityksessä niin, että siihen sisältyy esimerkiksi yhteinen rukous ja meditaatio (prop.1997/98:116); Rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan itsenäiset organisatoriset osat voivat rekisteröityä samoilla edellytyksillä kuin yhdyskunnat. Uskonnollisista yhdyskunnista annetussa laissa ei säädetä yhdyskuntaan liittymisestä tai siitä eroamisesta. Uskonnollisen yhdyskunnan itsensä tehtävänä on määrätä yhdyskuntansa jäsenyyteen liittyvistä säännöistä. Eroamisoikeudesta säädetään kuitenkin, ettei mikään uskonnollisen yhdyskunnan keskuudessa tehty eroamiseen liittyvä sopimus tai lupaus ole sitova. Ks. HE 170/2002 vp s. 18; KM 2001:1 s. 17.

⁶⁹³ ”Till svenska kyrkans identitet hör dess karaktär av öppen demokratisk folkkyrka och nådessamfund har en centralt kristen motivering och att uppdraget.” SOU 1997:41: Identitet och organisation; Ks. myös SOU 2008:125, RP 2009 10:80.

⁶⁹⁴ Ks. Friedner 2012: 327.

puutteelle Kansankirkon ja muiden uskonnollisten yhteisöjen välillä.⁶⁹⁵ Vuonna 1992 säädetyllä lailla Euroopan ihmisoikeus-sopimus saatettiin osaksi Tanskan sisäistä oikeusjärjestystä.⁶⁹⁶ Tanskan kasvatus- ja koulutusjärjestelmä on melko samanlainen kuin Ruotsissa. Folkeskole (julkisesti tuettu koulujärjestelmä) perustettiin muodollisesti vuonna 1814, ja 20. vuosituhannen alussa yleinen koulutusjärjestelmä on todellisuutta niin suurissa kuin pienemmissäkin kaupungeissa. Sekä Tanskassa, Ruotsissa että Norjassa uskonnon opetus on luonteeltaan tunnustuksetonta. Kuitenkin näiden maiden uskonnon opetuksen tavoitteet ja sisällöt rakentuvat selvästi voimakkaan luterilaisen tradition pohjalle kuten suomalainen uskonnon opetus.⁶⁹⁷

Vielä vuoteen 1975 saakka Folkeskole jakoi vastuunsa kristillisestä kasvatuksesta (dåbsoplaering) Tanskan kirkon kanssa. Sen jälkeen vastuu on jakautunut toisiin. Koulujen vastuulla on tiedon jakaminen ja kulttuurisen yksilöllistymisen mahdollistaminen (Dannelse)⁶⁹⁸, kun kirkko ja vanhemmat ovat vastuussa kristillisestä kasvatuksesta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että koulun oppiaine, 'Kristendomskundskab', on tunnustukseton oppiaine. Uskontotieto on kaikille oppilaille yhteinen oppiaine, jossa käsitellään kristinuskkoa, muita uskontoja, filosofiaa ja etiikkaa. Lähestymistapa oppiaineen sisältöihin on tieteellinen ja opetus painottuu lähinnä kristillisen kulttuuriperinnön tarkasteluun. Päämääränä on välittää tietoa kristinuskosta ja muista uskonnoista. Oppitunnit eivät sisällä ohjeita uskonnon harjoittamiseen. Paikalliset kouluviranomaiset voivat lisätä opetusohjelmaan myös aineen nimeltä "Fremmede religioner og andre livsanskuelser". Aine ei kuitenkaan voi korvata muita aineita.⁶⁹⁹ Uskontotieto-oppiaine mahdollistaa monikulttuurisen ja moniuskontoisen sekä katsomuksellisen uskonnonopetuksen yhdenvertaisuuden toteutumisen näiltä osin.

Uskonnonopetuksen tavoitteena on: "Kristendomenundervisningens centrale kundskabområde er den danske folkekirkens evangelisk-lutherske kristendom". Oppilaat, jotka eivät kuulu evankelis-luterilaiseen kirkkoon, voivat saada kristinuskontiedosta (kristendomskundskab) vapautuksen, jos vanhemmat lupaavat hoitaa uskonnonopetuksen muulla tavoin. Toteutumista ei kontrolloida. Tanskassa

---

⁶⁹⁵ Ks. Christoffersen 2012: 97.

⁶⁹⁶ HE 309/1993 vp s. 11.

⁶⁹⁷ Ks. Kallioniemi 2007c: 61.

⁶⁹⁸ Ks. Monrad 2007: 55, "the Danish word dannelse is approximately equivalent to the German word Bildung of which there is no direct equivalent in English."; Himanen 2012: 141.

⁶⁹⁹ Tanskassa uskonnonopetus määrättiin vuonna 1975 tunnustuksettomaksi. Tanskassa opetetaan peruskoulussa (1-9 luokat) uskontotietoa, josta lapsi voi saada myös vapautuksen vanhempien pyynnöstä. Ks. HE 170/2002 vp s. 19; KM 2001:1 s. 18; Ks. Monrad 2007: 49–51; Himanen 2012: 141; Tomperi 2013: 69.

uskonnosta voi saada vapautuksen, mutta muiden uskontojen ja elämäkatsomusten opetuksesta ei voi saada vapautusta.⁷⁰⁰

Merkittävää on, että Tanskan perustuslakiin (Danmarks Riges Grundlov, 1849, muutettu 1953) sisältyy yleisen uskonnonvapauden pohjalta myös kirkkoon kuuluvien oikeus saada vapautus uskonnon opetuksesta. Tätä oikeutta on käytetty runsaasti varsinkin suurimmissa kaupungeissa. On havaittu, että esimerkiksi 8. ja 9. luokkalaiset ovat innokkaita vapautumaan uskonnon opetuksesta. Tämä onkin johtanut siihen, että joissakin kouluissa ei käytännössä ole uskonnon opetusta lainkaan, vaikka suurin osa oppilaista on kansankirkon jäseniä.

Tanskassa peruskoulun (Folkeskole, ikävuodet 7-16) opetus jakaantuu kolmeen oppiainekokonaisuuteen (fagblokke): humanistiset tieteet, käytännölliset ja luovat aineet sekä tieteet. Lisäksi opetussuunnitelmaan kuuluu pakollisena kolme aihekokonaisuutta (obligatoriske emner): liikenneturvallisuus-, seksuaali- ja perhekasvatus, koulutuksellinen, ammatillinen ja työelämäorientaatio.⁷⁰¹ Folkeskolen toiminnan, opetuksen tavoitteiden ja sisältöjen taustalla on tietyt arvot, jotka ovat tuttuja muillekin demokraattisille yhteiskunnille.⁷⁰²

Yhtäältä yleisenä päämääränä on tarve ymmärtää kristinuskon merkitystä kulttuurimme perusarvona ja toisaalta on tarve kasvattaa kansalaisia rauhanomaiseen yhteisloon monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Tavoitteena on suvaita tai sietää toisellakin tavalla ajattelevia ja uskovia. Tämä tavoite on tärkeä erityisesti monikulttuurisuuden ja uskonnonvapauden toteutumisen kannalta. Toisaalta tanskalaisen kasvatustajajärjestelmän ainoa oppiaine, joka on mahdollistanut oppilaiden moraalisen reflektion kehittämisen, on ollut Kristendomskundskap. Tässä oppiaineessa on ollut myös ”elämänfilosofian ja etiikan” osa-alue.⁷⁰³

Jännitteiseksi asiaksi voi muodostua kuitenkin se, että arvot värittyvät kristinuskomyönteisesti. Tämä on ongelmallista monikulttuurisuuden ja katsomuksellisen

⁷⁰⁰ Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992.

⁷⁰¹ Danish Ministry of Education. Subjects & Curriculum.

⁷⁰² Ks. 'Folkeskole (Consolidation Act)' vuodelta 2000:” The school shall prepare the pupils for participation, joint responsibility, rights and duties in a society based on freedom and democracy. The teaching of the school and its daily life must therefore build an intellectual freedom, equality and democracy.” (Danish Ministry of Education 2010); Vrt. myös Danish Ministry of Education (2000): Vaerdier I virkeligheden (Values in practice); Himanen 2012: 173.

⁷⁰³ Ks. Danish Ministry of Education 2004:11 ja 2008:89; Mutta aivan kaikkea ei pitäisi kuitenkaan suvaita, vrt.:”tolerance is a self-destructive. Showing tolerance towards those who are intolerant allows intolerance to run unchecked and thus undermines tolerance.”; Himanen 2012: 176; Ks. myös *Serif v. Kreikka* -tuomion (14.12.1999) perustelut, jonka mukaan julkisen viiranomaisen tulee edesauttaa erilaisista taustoista tulevien keskinäistä sietämistä ja suvaitsevaisuutta.

yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Monikulttuuristuminen tuo mukanaan myös muita uskontoja ja eri tavalla ajattelevia, joiden eettinen reflektio ei ehkä suuntaudu kristinuskon opin korostusten mukaisesti, vaikka oppiaine sinänsä olisikin luonteeltaan tunnustukseton. Tanskassa oppilailla odotetaan kuitenkin olevan yhdeksän tai kymmenen perusasteen vuoden jälkeen kyky evaluoida eli arvioida erilaisia eettisiä periaatteita ja niiden suhdetta käytäntöön. Lisäksi tärkeää on ymmärtää se, kuinka erilaiset normit ja eettiset periaatteet ovat yhteydessä niiden taustalla oleviin arvoihin. Eettisen reflektion alueita ovat kristinuskon ja eikristilliset uskonnot, kuten muutkin elämäntattomukset. Lisäksi opetuksen tulee sisältää myös oppiainerajat ylittäviä teemoja.⁷⁰⁴

Suomen ja Tanskan uskonnon perusopetuksen järjestämiselle yhteistä on se, että nykyään opettajan muodollinen pätevyys riittää opetuskelpoisuusehtojen osalta. Useimmilla uskonnon aineenopettajilla on yliopistossa suoritettu tutkinto aineessa. Tanskassa paikalliset opetusviranomaiset laativat koulujen opetussuunnitelmat opetusministeriön ohjeiden mukaan.⁷⁰⁵ Tosin Tanskassa ei käytetä käsitettä oma uskonto, vaan oppiaineen tiedollinen luonne korostuu enemmän. Viimeaikoina on korostunut se, että tanskalaisissa kouluissa tulisi opettaa enemmän demokraattisia ja tanskalaisia arvoja. Esimerkiksi yksityisten koulujen opettajilla tulisi olla sama ammatillinen pätevyys kuin julkisten koulujen opettajilla. Tanskassa ovat lisääntyneet myös toiveet saada kansalaisyhteiskunnasta uusi pakollinen oppiaine kouluihin, kuten jo on esimerkiksi Iso-Britanniassa ja Ruotsissa.⁷⁰⁶

Tanskalainen koulutusjärjestelmä tulee kohtaamaan myös uusia haasteita, ei ainoastaan oppilaiden sivistyksellisen tason varmistamisessa, vaan myös koulu yhteisön arvoja tulisi vahvistaa ja selkiyttää. Henkilökohtainen vapaus on merkityksellistä erityisesti silloin, kun henkilö on osa yhteisöä.⁷⁰⁷

Tanskalaisten arvojen korostamistarpeen rinnalla on koko ajan kulkenut tarve kehittää monikulttuurista identiteettiä Tanskaan. Se ei merkitse kuitenkaan tanskalaisen identiteetin kadottamista, mutta tanskalaisen identiteetti kehittyy ja tulee olemaan jotain erilaista kuin on ollut tapana tähän saakka.⁷⁰⁸ Tanskassa on valtion ylläpitämän koulutusjärjestelmän lisäksi yksityiskoulujen järjestelmä, jonka mukaiset koulut saavat hallitukselta avustusta tai tukea riippumatta näiden ideologi-

---

⁷⁰⁴ Ks. Danish Ministry of Education 2004:4, 12, 16; Himanen 2012: 177–178.

⁷⁰⁵ Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992.

⁷⁰⁶ Ks. Himanen 2012:142, 149.

⁷⁰⁷ Ks. Tanskan opetusministeriö 1999: 2 ja Haas 2008:62; Himanen 2012:61.

⁷⁰⁸ Danish Ministry of Education 1999:4 ja Haas 2008:63.

sesta, uskonnollisesta, poliittisesta tai etnisestä motivaatiosta. Tuki allokoidaan 'per oppilas per vuosi'.⁷⁰⁹

Yksityiskoulujen järjestelmä turvaa omalta osaltaan Tanskassa pyrkimystä uskonnollis-katsomukselliseen yhdenvertaisuuteen ja vanhempien sekä huoltajien vakaumuksen ja katsomuksellisen taustan kunnioittamiseen opetuksessa. Kaikkien yksityisten koulujen on kuitenkin seurattava Folkeskolens yleisiä ohjeita esimerkiksi uskontoa opettaessa. Uskonnollisella ulottuvuudella voi olla kuitenkin suurempi rooli tanskalaisen koulun päivittäisessä elämässä.⁷¹⁰

4.4.2 Uskonnonvapaus vailla tosiasiallista uskontojen tasa-arvoa

Tanskan perustuslaki (Danmarks Riges Grundlov) on peräisin vuodelta 1849. Lain viimeisimmät uudistukset ovat peräisin vuodelta 1953. Tanskan perustuslain mukaan evankelis-luterilainen kirkko on maan kansallinen kirkko. Sillä on julkisoikeudellisen yhteisön asema ja verotusoikeus. Tanskan perustuslain 4 § määrää evankelis-luterilaisen kirkon valtion viralliseksi kirkoksi ja velvoittaa valtion tukemaan sitä. Kuningas on kirkon jäsen kuten Norjassakin. Valtionkirkon kirkkojärjestyksestä säädetään erillisellä lailla. Uskonnonvapauden perusoikeus suojataan Tanskan perustuslain 67 ja 68 §:ssä. Tuomioistuimilla katsotaan olevan valta yksittäistapauksessa jättää soveltamatta ilmeisen perustuslain vastaiseksi tulkitsemaansa lakia.⁷¹¹ Uskonnollisista yhdyskunnista ei ole lainsäädäntöä ja kansankirkostakin on vain joitakin erityiskysymyksiä koskevia säännöksiä. Muut uskonnolliset yhdyskunnat ovat yleensä organisoituneet yhdistyksiksi. Tanskassa huomattavin osa kirkon menoista rahoitetaan kirkollisverolla, josta voi vapautua ilmoittamalla, ettei kuulu kirkkoon.⁷¹²

⁷⁰⁹ Ks. Danish Ministry of Education 2008:1–2.

⁷¹⁰ Emt. ja Monrad 2007:53; Himanen 2012:141.

⁷¹¹ Tanskan perustuslain vuodelta 1953 mukaan luterilainen kirkko ”nauttii...valtion tukea”. Kirkkoministeri ohjaa sitä, kun taas lainsäädäntö- ja tuomiovaltaa harjoittavat parlamentti ja korkein oikeus. Haarscher 2006: 69; Tanskan kirkollishallintoa varten on olemassa sisäministeriön yhteydessä kirkollisasiain osasto, josta aiheutuvat menot valtio maksaa. KM 1997:7 s. 76; Muihin toisen maailmansodan jälkeen säädettyihin läntisiin perustuslakeihin kuten Italia ja Saksa 1949 verrattuna Tanskan perustuslain perusoikeussäätely on suppea vailla suurta käytännön merkitystä. HE 309/1993 vp s. 11.

⁷¹² Haarscher 2006: 69; Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992; Uskonnolliseen yhdyskuntaan liittymisestä ja siitä eroamisesta on Tanskassa säännöksiä vain luterilaisen kansankirkon osalta. Alle 18-vuotiaan liittymisestä kirkkoon ja eroamisesta siitä päättävät hänen huoltajansa. Viisitoista vuotta täyttäneen osalta se voi tapahtua kuitenkin vain hänen omalla suostumuksellaan. Ks. KM 2001:1 s. 18; HE 170/2002 vp s. 19.

Käytännön monikulttuurisuuden ja yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulmasta järjestelmän sisäänrakennettuna ongelmana on nähdäkseni se, ettei eri uskontojen ja katsomusten tasavertaisuutta tunnusteta. Tanskan tunnustaa kyllä uskonnonvapauden, mutta ei kaikkien uskontojen tasa-arvoisuutta.⁷¹³ Käytännössä tämä näkyy esimerkiksi siinä, että Tanskan evankelis-luterilainen kirkko on maan kansallinen kirkko. Tanskan perustuslaissa evankelis-luterilaisella kirkolla on myös vahva tosiasiallinen yhteiskunnallinen ja kansallinen erityisasema. Muut uskonnot ovat lähinnä periaatteessa tasa-arvoisia, mutta ei käytännössä, mikäli arvioinnin lähtökohtana ovat esimerkiksi voimassa oleva lainsäädäntö tai historialliset syyt. Tällöin vallitsevat ja julkisen opetuksen kautta välittyvät arvot voivat värittyä kristinuskomyönteisesti. Ongelmallista on, mikäli kristinusko mainitaan ainoana esimerkkinä tanskalaisesta kulttuurista. Tanskan yhteiskunnassa muun muassa maahanmuutto ja sitä kautta monikulttuuristuminen on tehnyt välttämättömäksi määritellä yhteiskunnan tärkeät arvot, jotka heijastuvat myös yleisen koulutuksen periaatteisiin. Lieveilmiöksi on katsottu erityisesti muslimien ghettoutuminen, jolloin jotkut kansalaiset pidetään tietämättöminä siitä, mitä yhteiskunnassa on tapahtumassa. Tanskassa puhutaan muun muassa meidän inhimillisestä ja kristillisestä perinnöstä, joka omalta osaltaan pitää yllä asetelmaa ”me” ja ”muut”.⁷¹⁴

4.5 Iso-Britannia

4.5.1 *Kirkon ja valtion suhde, koulujärjestelmä ja uskonnonopetus*

Anglikaanisella⁷¹⁵ kirkolla on valtionkirkkoasema yhteiskunnassa. Toiseksi suurin uskontokunta on katolinen kirkko. Anglikaanista episkopaattia edustaa ylähuoneessa kaksikymmentäviisi piispaa ja kirkolliskokoukset kuuluvat lakia säätä-

⁷¹³ Ks. tarkemmin Tanskan nykytilanteesta L. Christoffersen 2010a: 145–161; Vertailevasta näkökulmasta nykytilanteesta Pohjoismaissa ks. Christoffersen, L. 2010b: 187–198; Ks. myös miten rakenteellinen eriarvoisuus ymmärretään suhteessa muslimiyhteisöihin, Christoffersen, L. 2012: 96–97.

⁷¹⁴ Vrt. ”the Folkeskole Act”, jossa kristinusko on mainittu ainoana esimerkkinä tanskalaisesta kulttuurista; Ks. Danish Ministry of Education 2000: 37, 39; Haas 2008: 63–64; Regeringen 2003: 6; Himanen 2012: 62–63.

⁷¹⁵ Anglikaanisella kirkolla on uskonpuhdistuksen myötä syntynyt kirkkokunta, johon kuuluu Britanniaassa arviolta 17–27 miljoonaa jäsentä. Anglikaaninen kirkko on katolisen kirkon ja ortodoksisen kirkon jälkeen maailman kolmanneksi suurin kristillinen uskonyhteisö, jolla on Britannian ohella jäseniä erityisesti Britannian vanhoissa siirtomaissa sekä Kansanyhteisön (British Commonwealth) maissa. Englannin valtionkirkko, Church of England, on maailmanlaajuisen anglikaanisen kirkkoyhteisön suurin jäsen. Valtionkirkkoa johtaa Canterburyn arkkipiispa. Ulkoasiainministeriö 2012.

viin elimiin. Anglikaaninen kirkko on siinä mielessä riippuvainen valtiosta, koska se on alistettu parlamentaariseen valvontaan. Kirkko ei ole kuitenkaan perinteisessä merkityksessä ”valtionkirkko”, eikä sillä käytännöllisesti katsoen ole etuoikeuksia muihin uskontoihin nähden.⁷¹⁶

Englannin anglikaanisella kirkolla ja valtiolla on Iso-Britanniassa läheinen suhde. Esimerkiksi Britannian monarkki on Englannin kirkon korkein kuvernööri, joka muun muassa pääministerin esityksestä hyväksyy arkkipiispojen, piispojen ja tuomiorovastien nimitykset. Kirkkojen rahoitus on perustunut pitkälti niiden jäseniltään kokoamiin maksuihin ja lahjoituksiin. Yleistä valtionhallinnon kautta toteutettavaa verotusoikeutta Iso-Britanniassa ei kirkolla ole. Britanniassa, yhdessä Euroopan monikulttuurisimmista maista, on käyty viimeaikoina myös keskustelua valtionkirkkojärjestelmän lopettamisesta. On esimerkiksi kyseenalaistettu Englannin valtionkirkon edustajien lainsäädännöllinen rooli. Kun parlamentin ylähuonetta tulevaisuudessa uudistetaan, on mahdollista, että ylähuoneeseen nimittettäisiin myös muiden suuntauksien sekä muiden uskontokuntien edustajia, joka paremmin heijastaisi Britannian uskonnollista moninaisuutta.⁷¹⁷

Valtionkirkkojärjestelmän purkaminen ei kuitenkaan kaikkien mielestä ole Britanniassa avain uskonnolliseen tasa-arvoon, vaan monet esimerkiksi juutalaiset ja muslimit haluavat yhteiskunnan hyvinvoinnin nimissä säilyttää nykyisen järjestelmän. Valtion tulisi sen sijaan tiedostaa kristilliset juurensa ja antaa samalla hyväksyntänsä ei-kristillisille ryhmille ja heidän viettämilleen juhlille ja tapahtumille.⁷¹⁸

Englantilainen koulujärjestelmä on paljon monimuotoisempi kuin suomalainen ja sille on ollut ominaista muun muassa yksityiskoulujärjestelmä. Lisäksi on eri uskonnollisten yhdyskuntien tukemia ja valvomia kouluja. Englannissa yksityiskouluille on ominaista vahva filosofinen perinne ja erityisesti perusoikeuksien puolustaminen nähdään tärkeäksi. Valtion on turvattava myös oikeus yksityisen koulun ylläpitoon ja toimintaan. Vapaus valita opetus nähdään tärkeäksi.⁷¹⁹

⁷¹⁶ Ks. Modood 1997: 7, 10; Parekh 1997: 20; Rotschild 1997: 56–57; Ks. myös Sakaranaho 2006a: 271; Haarscher 2006: 68.

⁷¹⁷ Ulkoasiainministeriö 2012; Valtio ei osallistu Iso-Britanniassa suoraan avustuksin kirkon menojen kattamiseen, mutta kylläkin joidenkin kirkon toimintojen tukemiseen. Valtio on vuodesta 1977 lähtien osallistunut kirkkojen omistamien kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten korjaamiseen ja ylläpitoon. Ks. KM 1997:7 s. 67.

⁷¹⁸ Ks. esimerkiksi Haarscher 2006: 68.

⁷¹⁹ Salminen 2012a ja 2012b; Church of England Schools 1995–1996; Catholic Education Service 1996; Bråten 2012, “In England it was the dual system of cooperation between the Church of England and the state which brought schools to all parts of the country.”; Englannissa on lukuisia joukko erilaisia uskonnollisia vähemmistöjä käsittäen esimerkiksi druidit,

Erityyppisissä kouluissa uskonnonopetuksen luonne ja sisältö vaihtelevat huomattavasti. Esimerkiksi anglikaanisen kirkon ylläpitämissä kouluissa uskonnonopetuksella on vahva asema. Tällöin koulun arkipäivän ohjelmaan saattaa sisältyä erilaisia messuja ja kouluhartauksia, vaikka koulun oppilaat eivät olisikaan anglikaanitaustaisia. Uskonto on ollut oppiaineena osa englantilaista koulutraditiota vuosisatoja osittain historiallisten tekijöiden vuoksi, johon on useita eri syitä. Ensinnäkin englantilaiset koulut syntyivät kristillisten luostarien pohjalta. Toiseksi anglikaanisella kirkolla on ollut merkittävä rooli koulujen perustamisessa ja ylläpitämisessä. Kolmanneksi uskontoa on käytetty poliittisena voimana rakennettaessa yhtenäistä kansallista identiteettiä. Neljänneksi taustalla vaikuttaa myös viktoriaanisen ajan käsitys uskonnon ja moraalien yhteydestä sekä vaikutuksista toisiinsa.⁷²⁰

Iso-Britanniassa katsotaan olevan täydellinen ajatuksen, omantunnon ja uskonnon harjoittamisen vapaus. Myöskään mitään rajoituksia ei aseteta kansalaisen oikeudelle vaihtaa uskontoaan. Ateisteilla ja agnostikoilla on myös vapaus tuoda esille ja levittää omia näkemyksiään. Uskonnonopetus ja uskontokasvatus ovat Britanniassa kuten esimerkiksi Ruotsissa ja Tanskassa osa julkista koulujärjestelmää.⁷²¹

Huomattakoon, että Iso-Britannia on englanninkielisellä kielialueella ainoa maa, jonka kaikissa kouluissa opetetaan uskontoa oppiaineena. Jokaisen niin sanotun valtion koulun yleiseen opetussuunnitelmaan tulee sisältyä uskonnon opetus. On myös tutkijoita, joiden mukaan uskontoa ei voida kokonaan sulkea pois julkisuudesta yksityiseen sfääriin ilman haitallisia seuraamuksia. Uskonnonopetus voi parhaimmillaan edistää yhteisöllistä ja koheesiota yhteiskunnassa, kun se auttaa ymmärtämään vallitsevaa erilaisuutta.⁷²²

---

sikhit ja muslimit. Ks. asiasta muun muassa Evans 2001: 134–135; Ks. myös Kallioniemi 2005b: 99–101 ja Koikkalainen 2010: 29.

⁷²⁰ The Archbishops' Council 2000:6–8; Ks. Lenga, Totterdell & Ogden 2000:188; Kallioniemi 2005b:99–100; Esimerkkinä voidaan mainita Lontoon Tower Hamletissa sijaitseva Englannin kirkon koulu, jossa kaikki osallistuvat koulun yhteiseen toimintaan kuten uskonnollisiin juhliin. Samalla huomioidaan muslimien uskonnolliset juhlat. Ks. Ketola, M. & Myllykoski, M. 2013:195; Pajunen 2013:209.

⁷²¹ Muun muassa Seppo (2003a:179) pitää tätä perusteltuna, koska jokaisella oppilaalla on positiivinen oikeus saada oman uskontonsa opetusta. Tämä oli myös Suomen nykyisen uskonnonvapauslain (354/2003) säätämisen taustalla. Toisena perusteluna voidaan esittää se, että myös uskonnollinen identiteetti tarvitsee tukemista. Ks. Himanen 2012:182–183; Ks. myös O'Conneide 2012.

⁷²² Näin uskonnon opetuksen ymmärtää esimerkiksi Elisabeth Arweck 2012, “there is recognition that religion cannot be relegated to the private sphere. Also, it is acknowledged that education in school through (religious education and citizenship education) can further community cohesion by teaching young people about religious diversity.” Vuonna 1991 kasvatuksen ja tieteen osasto määritteli seuraavasti oman käsityksensä uskonnonopetuksen opetussuunnitel-

4.5.2 Uskonnon opetussuunnitelma ja monikulttuurisuuden sekä uskonnonvapauden toteutuminen

Varsinainen laki kasvatuksesta säädettiin Englannissa ensimmäisen kerran vuonna 1870 (the Education Act). Koulujen ja kirkon suhde oli aluksi kiinteä. Tuolloin perustettiin ensimmäiset valtion ylläpitämät sisäoppilaitokset. Kyseisessä laissa säädettiin, että näissä sisäoppilaitoksissa voidaan antaa raamattuopetusta ilman sitoutumista mihinkään erityiseen tunnustukseen. Lain taustalla vaikutti parlamentinjäsen Francis Cowper-Templen mukaan nimetty periaate, jonka mukaan kouluissa ei saa harjoittaa sellaista uskonnollista opetusta, joka perustuu jonkin tietyn uskontokunnan tunnustukseen, katekeesiin tai uskonnolliseen kaavaan. Vuonna 1944 annetussa opetuslaissa (the Education Act of 1944) opetuksesta säädettiin, että maaseutukouluissa ja valvotuissa kouluissa on noudatettava yhteistä uskonnonopetuksen opetussuunnitelmaa. Vanhemmille annettiin tuolloin myös oikeus pyytää tietyissä tilanteissa, että heidän lapsilleen annettaisiin sellaista uskonnonopetusta, joka erosi koulussa annettavasta yleisestä uskonnonopetuksesta. Cowper-Templen periaate jäi siten voimaan. Kyseisen yhteisen uskonnonopetuksen opetussuunnitelman laadinta tapahtui neljän eri tahon yhteistyönä, jotka olivat anglikaaninen kirkko, muut tunnustuskunnat (pääasiassa protestanttiset kirkkokunnat), paikalliset kouluviranomaiset ja opettajajärjestöt.⁷²³

Muissa kouluissa, joista suurin osa oli uskonnollisten yhdyskuntien ylläpitämiä kouluja, uskonnonopetuksen luonteen ja olemuksen määritteli koulun ylläpitäjä. Valtio antoi kouluille taloudellista avustusta ja uskonnonopetus oli usein varsin tunnustuksellista. Nykyään paikallisilla kasvatusviranomaisilla (local education authority, LEA) on vastuu laatia ja hyväksyä uskonnon opetussuunnitelma, jonka mukaista opetusta tulee antaa jokaisessa alueen koulussa lukuun ottamatta niitä kouluja, joissa on jokin uskonnollinen säätiö takana. Opetussuunnitelman tulee muun muassa lain mukaan ”heijastella sitä tosiasiaa, että Iso-Britanniassa uskon-

---

masta ja sisällöstä: Uskonnon opetus ei ole uskontosidonnaista, uskonnon opetuksessa ei tule pakottaa oppilaita omaksumaan jotain pakollista uskontoa tai uskonnollisia näkemyksiä, uskonnon opetuksen tulee perustua kristillisyydelle ja muille pääuskonnoille, uskonnon opetuksen ei tule rajautua pelkästään informaatioon uskonnoista ja niiden elämästä ja ajattelusta, vaan sitä tulee laajentaa jokapäiväisen elämän moraalisiin kysymyksiin. Uskonnon opetuksessa tulee huomioida kansallinen ja paikallinen tilanne opetuksen sisältöjä määriteltäessä. Ks. myös Kallioniemi 2005b:99–101.

⁷²³ Ks. Kallioniemi 2005b: 100; Aluksi tehtiin ero kunnan koulujen (board schools), joissa tarjottiin yleistä uskonnon opetusta ja niin sanottujen vapaitten, kunkin kirkkokunnan omilla varoillaan ylläpitämien koulujen välillä. Vuonna 1902 vapaat koulut saivat yhtä suuren raha-avun kuin kunnan koulutkin. Ks. Haahtela 2013: 216.

nollinen traditio on pääasiallisesti kristillistä ja tämä tulee ottaa huomioon opetettaessa muita Iso-Britanniassa esiintyviä pääuskontoja”.⁷²⁴

Suomeen verrattuna Englanti on huomattavasti monikulttuurisempi⁷²⁵ yhteiskunta, jossa usean vuosikymmenen ajan on pohdittu monikulttuurisessa yhteiskunnassa tapahtuvan uskontokasvatuksen luonnetta ja sisältöä. Keskeisinä asioina nähdään lain kunnioittaminen, yhteiset pelisäännöt, koodit sekä enemmistön että vähemmistöjen osalta.⁷²⁶ Keskeistä on toisen ymmärtäminen ja vastavuoroinen kunnioittaminen, jotka brittiläisyydessä tiivistyvät lain kunnioittamiseen (the rule of law), johon sisältyvät kansalaisten suvaitsevaisuus ja vastavuoroiset velvollisuudet toisiaan kohtaan.⁷²⁷

Viime vuosien lisääntynyt sekularisoituminen, uskontotieteen voimakas kehittyminen tieteenalana ja kasvava monikulttuurisuus ovat johtaneet myös yhteiskunnan muutokseen. Erityisesti tätä painotettiin Durhamin raportissa⁷²⁸. Kyseinen kehitys alkoi 1960-luvun puolivälissä, kun Iso-Britanniassa alettiin kiinnittää huomiota kasvavaan sekularisaatioon ja yhteiskunnan pluralistisuuteen.⁷²⁹

---

⁷²⁴ Kallioniemi 2005b: 100; Cox 1989: 14–15; Copley 1997: 29–31; Bastide 2000: 14; Lenga, Totterdell & Ogden 2000: 188.

⁷²⁵ Monikulttuurisuus näkyy muun muassa brittiläisissä arvoissa, joita ei ole määritelty etnisillä tai eksklusiivisilla perusteilla tai syillä, vaan brittiläisten yhteisesti jaettujen arvojen, heidän suvaitsevaisuuden historiansa, avoimuuden ja internationalismin, demokratiaan ja vapauteen sitoutumisensa perusteella. Ks. Blunkett 2005: 4.

⁷²⁶ Ks. QCA (Qualifications and Curriculum Authority) 1998: 17–18.

⁷²⁷ Ks. Home Office 2005, 42 par 4; Himanen 2012: 49–50, 103; Myös ”The Crick report” (Citizenship Education in England) (2000) korostaa tehokasta työskentelyä yhdessä toisten kanssa ja sitä, että opitaan arvostamaan toistenkin näkökulmia. Ks. QCA 1998: 44; Uskonnosta oppiminen (learning from religion) on sitäkin, että ymmärtää filosofisia, moraalisia ja spirituaalisia kysymyksiä sekä oppii kehittämään omia arvojaan ja asenteitaan. Ks. QCA & DfES 2004: 30; Himanen 2012: 150.

⁷²⁸ Kyseinen raportti oli anglikaanisen kirkon asettaman kasvatuskomission loppuraportti, joka sai nimekseen Durhamin raportti komissiota johtaneen Durhamin piispan mukaan. Raportissa todettiin, että uskonnonopetus ei enää voi olla yksinomaan kristinuskon opettamista, vaan uskonnonopetuksen tehtävä on tutkia uskonnon merkitystä ja asemaa ihmisen elämässä ja toiminnassa. Durhamin raportti teki selvän eron uskonnollisen yhdyskunnan ja yhteiskunnan antaman uskontokasvatuksen välillä. Raportilla on ollut suuri vaikutus englantilaisen uskonnonopetuksen kehitykseen ja muotoutumiseen moniuskontoiseksi opetuksiksi. Commission on Religious Education in Schools 1970:57; Cox 1989: 14–15; Copley 1997: 97; Bastide 2000: 104; Kallioniemi 2005b: 101.

⁷²⁹ Emt.; Vielä 1960-luvun puoliväliin englantilainen uskontokasvatus oli pitkälle kristillistä konfessionalismia, jossa lapsia tuli kasvattaa ja rohkaista omaksumaan kristillinen usko. Kyseinen malli korvautui kuitenkin myöhemmin fenomenologisella moniuskontoisella (multi-faith) lähestymistavalla, joka mahdollisti oppilaiden sekä saavuttavan autenttisen uskonnon ymmärtämisen että suvaitsevaisuuden hyveen kehittämisen. School Council WP 36, 1971; Doney 2012; Kallioniemi 2005c.

Voimakkaan monikulttuuristumiskehityksen myötä ongelmaksi on muodostunut se, ettei briteillä välttämättä ole enää selkeää näkyä siitä, mitä kansallinen identiteetti todella on. Haitalliseksi on tässä suhteessa katsottu muun muassa kansallisen kiinteyden ja yhteenkuuluvaisuuden puute kansalaisten välillä. On tärkeää, että Iso-Britannia kykenisi säilyttämään sosiaalisen integraation ja koheesion. Kansalaiset tarvitsevat vahvemman ymmärryksen siitä, mitä kansalaisuus tarkoittaa. Tämä asia on tärkeä tuoda yksilöllisen vapausajattelun suojelun rinnalle.⁷³⁰ Iso-Britanniassa onkin otettu kansalaisuuskasvatus uudeksi pakolliseksi oppiaineeksi kouluihin.⁷³¹ Samalla on hyvä pohtia huolellisesti myös sitä, millaiseksi ihmiseksi koulu haluaa oppilaansa kasvattaa. Monikulttuurisessa yhteiskunnassa tarvitaan ainakin avarakatseisia (*open-minded*) kansalaisia.⁷³² Iso-Britanniassa nähdään uskontokasvatuksessa tavoiteltavaksi erityisesti eettinen asenne, jota on mahdollista kehittää arvokasvatuksen kautta. Kansallisessa opetussuunnitelmassa 5-11 vuotiaiden oppilaiden osalta on tärkeää, että kasvatus edistää oppilaiden moraalista kehitystä. 11–16-vuotiaille lapsille on tärkeää, että heillä on ”varmoja arvoja” ja ”periaatteita, joiden avulla on mahdollista erottaa oikea väärästä”. Tärkeää on ymmärtää erityisesti oman kulttuurin ja tradition merkitys sekä suhtautua kunnioittavalla tavalla ympärillä vaikuttavaan diversiteettiin. Iso-Britanniassa ajatellaan, että kasvatus vaikuttaa yhteiskuntaan ja peilaa niitä yhteiskunnan arvoja ja sitä yhteiskuntaa, jollainen haluamme olla.⁷³³

Viimeisten vuosikymmenien aikana on Englannissa tapahtunut perusteellinen muutos ja siirtymä tunnustuksellisesta raamattukeskeisestä uskontokasvatuksesta avoimeen moniuskontoiseen lähestymistapaan.⁷³⁴ Monikulttuurisuuden ymmärtämisen osalta merkittävää muutosta merkitsi erityisesti Birminghamin opetus-

⁷³⁰ ”Genuinely multicultural Britain urgently needs to reimagine itself.” Runnymede Trust 2000: 38; Iso-Britanniassa on myös pohdittu sitä, mitkä voisivat olla yhteisesti jaetut normit ja arvot. Monikulttuurisuuden toteutumisen näkökulmasta erottelu ”me” ja ”muut” tai ”valkoiset” ja ”ei-valkoiset” yhteisöt eivät välttämättä loppuun asti toimi, vaan sen sijaan tarvitaan toisenlaista näkökulmaa. Siksi Britanniassa on nähty tarpeelliseksi miettiä muun muassa sitä, mitä kansalaisuus tarkoittaa. Ks. Himanen 2012: 46–48.

⁷³¹ Kansalaiskasvatuksen pitäisi olla ”elimellinen ja määritelty osa opetussuunnitelmaa”. QCA 1998: 13; Himanen 2012: 144–145, 149.

⁷³² Lisäksi on tärkeää pohtia sekä määritellä se, mikä on kasvatuksen essentiaalinen elementti pluralistisessa yhteiskunnassa. Tässä suhteessa on esitetty kaksi riippumatonta argumenttia, joista ensimmäinen perustuu yhteiskunnan intressiin tuottaa kansalaisia, jotka ovat avaramielisiä. Toinen argumentti on yksilön tarve elää monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Ks. The Crick report (Citizenship Education in England) 2000; Himanen 2012: 162.

⁷³³ Ks. QCDA 2010; Himanen 2012: 159.

⁷³⁴ Uskonnon opetuksen luonteen muuttumisen taustalla Kallioniemi (2005b: 101) näkee 1. yhteiskunnan lisääntyvän sekularisoitumisen, 2. uskontotieteen voimakkaan kehittymisen tieteenalana ja 3. kasvavan monikulttuurisuuden ja sen seurauksena tapahtuvan yhteiskunnan olemuksen muuttumisen monikulttuuriseksi.

suunnitelma (1975), joka sisälsi selvän muutoksen uskonnon opetuksen sisällössä ja luonteessa. Uskonnonopetuksen tavoitteeksi nähtiin opettaa erilaisia uskonnollisia uskomuksia ja katsomuksia, joita monikulttuurisessa yhteiskunnassa esiintyi. Lähtökohtana ei enää ollut kristinuskoon kasvattaminen ja kristinuskon opettaminen, vaan uskonnonopetuksen tehtävänä oli kehittää oppilaissa kriittistä ihmisen uskonnollisen ja moraalisen ulottuvuuden ymmärtämistä.⁷³⁵

Vastaava kehityssuunta on ollut havaittavissa esimerkiksi Norjassa. Vähitellen uskonnonopetuksen luonne muuttui paikallisissa opetussuunnitelmissa moniuskontoiseksi. Lähestymistavan keskeisenä tavoitteena on ollut lisätä eri uskonto-kuntiin kuuluvien lasten keskinäistä ymmärrystä. Opetuksen tavoitteena on ollut myös lisätä erilaisuuden sietokykyä ja sensitiivisyyttä (herkkyyttä) eri uskontoja ja uskontojen kannattajia kohtaan.⁷³⁶ Toisaalta tätä sensitiivisyyttä ei ole aina löytynyt opettajan oman uskonnon ilmaisemista ja sen harjoittamista kohtaan. Esimerkkinä voidaan mainita tapaus *Ahmad v. Inner London Education Authority* (1977), jossa oikeus hylkäsi islaminuskoksen opettajan vetoituksen osallistua perjantairukouksiin paikallisessa moskeijassa virka-aikanaan. Opettaja erotettiin tapahtuneen johdosta koulusta. Myös Euroopan ihmisoikeustoimikunta katsoi tapauksessa viranomaisilla olleen pätevän syyn epäämiseen.⁷³⁷

Muitakin vastaavia ratkaisuja Iso-Britanniassa on tehty, joissa on päädytty samantyyppiseen lopputulokseen.⁷³⁸ Työn suorittaminen asetettiin näin henkilön vapaan uskonnon harjoittamisen vapauden edelle. Uskonnonopetuksen luonteesta ja olemuksesta on Englannissa keskusteltu viime vuosikymmeninä paljon. Yhtenä keskustelun kohteena on ollut esimerkiksi kysymys siitä, missä määrin uskonnonopetuksen tehtävänä on olla osa interkulttuurista kasvatusta, jonka tavoitteena on opettaa uskontojen ja kulttuurien moninaisuutta. Tämä on erityisen tärkeä asia monikulttuurisuuden ja uskonnollis-katsomuksellisen yhdenvertaisuuden huomioiden ja toteutumisen osalta. Toisaalta on kysytty, missä määrin uskonnonopetuksen tehtävänä on olla osa filosofista kasvatusta, jonka tavoitteena on keskittyä uskontojen perimmäisten kysymysten tarkasteluun ja rohkaista opiskelijoita tut-

⁷³⁵ City of Birmingham 1975: 4–5; Cox 1989: 19; Copley 1997: 107–108; Kallioniemi 2005b: 101–102.

⁷³⁶ Jackson 1997: 73–74; Kallioniemi 2005b: 102.

⁷³⁷ Ks. (31.12.1978) QB 36; *Ahmad v Inner London Education Authority* (1977) ICR 490 CA (1 report); Kortteinen 1998: 53–54.

⁷³⁸ Ks. myös *Copsey v. WWB Devon Clays Ltd* (2005) EWCA Civ 932. Tässä tapauksessa kristitty kieltäytyi työskentelemästä sunnuntaisin. Tulos oli sama; Tosin Education Act 1944 toteaa sivulla 30: ”no person shall be disqualified by reason of his religious opinions, or of his attending or omitting to attend religious worship, from being a teacher in a county school or in any voluntary school, or from being otherwise employed for the purposes of such a school”; Ks. McClean 2012: 334.

kimaan omia käsityksiään. Esimerkiksi uskonnon didaktisessa kirjallisuudessa on nähtävissä myös jännite siinä, missä määrin uskonnonopetuksen tehtävänä on opettaa opiskelijoiden omaa uskonnollista traditiota ja perintöä ja missä määrin sen tehtävänä on opettaa muita uskonnollisia traditioita.⁷³⁹

Merkille pantavaa on, että aiemmin uskonnonopetus koostui Englannissa ja Walesissa varsinaisesta uskonnon opetuksesta ja yhteisestä koulujumalanpalveluksesta. Koululakien uudistuksen yhteydessä vuonna 1988 uskonnonopetus (RE) muutettiin kuitenkin tarkoittamaan vain opetussuunnitelmaan merkittyjä uskonnon tunteja ja koulujumalanpalveluksella on nykyään oma uskontotunneista erotettu tehtävänsä, kuten Suomenkin kouluissa.⁷⁴⁰ Opetussuunnitelma sisälsi uskonnonopetuksen ja kymmenen perusoppiainetta, jotka muodostivat kansallisen opetussuunnitelman. Perusaineista englantia, matematiikkaa ja science-opetusta kutsutaan ydinaineiksi.⁷⁴¹

Iso-Britannian koulujen uskonnon opetus on nykyään siis tunnustuksetonta ja moniuskontoista. Tosin vuoden 1988 kasvatuslain uudistuksessa Iso-Britannia otti monikulttuurisuuden painotuksesta huolimatta uskonnonopetuksen yhteiseksi lähtökohdaksi sen, että Britanniassa esiintyvät uskonnolliset traditiot ovat pääosin kristillisiä. Tässä näkemyksessä on käsitykseni mukaan selvä ristiriita, koska nyt voidaan ajatella, että Britannia ei vielä ole riittävän moniarvoinen ja monikulttuurinen, että eri uskonnot ja katsomukset voisivat tosiasiallisesti olla samantarvoisessa asemassa ja siis yhteiskunta olisi aidosti moniuskontoinen. Vastaava tilanne on Tanskan suhteen. Eri uskontojen painotus ja keskinäinen suhde opetussuunnitelmassa on opetusviranomaisten harkinnanvarainen asia. Uskonto jätettiin tuolloin kansallisen opetussuunnitelman ulkopuolelle paikallisten viranomaisten päätettäväksi asiaksi. Syyksi sanottiin muun muassa maan koululaitoksen runsas kirjo. Tällöin myös eri uskontojen keskinäinen suhde opetussuunnitelmassa jäi paikallisten opetusviranomaisten päätöksen varaan. Tällainen järjestely tuo käsitykseni mukaan tulkinnallista huojuntaa eri koulujen välille, kun ei ole tarkkaa käsitystä siitä, mikä on uskontojen keskinäinen suhde opetussuunnitelmassa. Asia jää riippumaan paljolti siis opettajasta ja paikallisesta koulusta. Religious education-oppiaineessa (lyhenne RE) arvosanan antaminen ei ole pakollista. Uskonnonopetuksessa on otettava huomioon kuitenkin myös muiden Britannian keskeisten uskontojen opetukset ja käytännöt. Uudistuksessa ei kuitenkaan mainittu, mitä ovat Britannian muut keskeiset uskonnot, joiksi sittemmin on yleisesti katsottu

⁷³⁹ Ks. Cush 1999: 60–61; Kallioniemi 2005b: 102.

⁷⁴⁰ Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992; Ks. myös Lankshear, D. 2007.

⁷⁴¹ Bastide 1992: 13; 1999: 36; 2000: 107; Copley 1997: 146; Cush 1999: 61; Kallioniemi 2005b: 102.

hindulaisuus, islam, juutalaisuus, sikhismi ja useissa tapauksissa myös buddhalaisuus. Koska kristinuskon lisäksi näillä uskonnoilla on maassa eniten kannattajia, niiden mukaan ottaminen on ollut sosiaalisesti ja interkulttuurisesti perusteltua.⁷⁴²

Vuonna 1994 julkaistiin Iso-Britanniassa uskonnonopetukselle kaksi epävirallista malliopetussuunnitelmaa, jonka laadintaan osallistuivat uskonnollisten yhdyskuntien edustajat ja opettajat. Uskonnonopetuksen avainperiaatteiksi mainittiin seuraavat: suostuminen oppimiseen, oikeudenmukaisuus, kunnioitus, itseymmärrys ja tutkimus.⁷⁴³ Malliopetussuunnitelmille ominaista oli niiden selkeä pyrkimys monikulttuurisuuteen ja moniarvoisuuteen.⁷⁴⁴ Malliopetussuunnitelmat ovat tosin saaneet osakseen myös monenlaista kritiikkiä. Esimerkiksi Hull on esittänyt, että niissä ei oteta tarpeeksi huomioon kasvatuslakiuudistuksessa esillä ollutta näkökulmaa, jonka mukaan uskonnolliset traditiot Britanniassa ovat pääosin kristillisiä. Sen sijaan niiden lähestymistavat ovat korostuneen moniuskontoisia.⁷⁴⁵

Englannissa on ollut käynnissä myös alakoulua (Primary school, key stages 1 & 2, ikävuodet 5–11) koskeva opetussuunnitelmaudistus. Opetussuunnitelma-
viranomaiset määrittelevät avaintaitojen (communication, application of number, information technology, working with others, improving own learning and per-

⁷⁴² Kallioniemi 2005b: 99–103; Koikkalainen 2010: 29–30; Tomperi 2013: 69; Lankshear, D. 2007.

⁷⁴³ Malliopetussuunnitelmat toimivat Kallioniemen mukaan pohjana uskonnonopetuksen kehittämiseksi ja toteuttamiseksi. Suunnitelmille oli ominaista jakaa tavoitteet ”oppia uskontoa” (learning about religion) ja ”oppia uskonnosta” (learning from religion). Hullin taksonomiaan liittyen suomalaisellekin uskonnonopetukselle on sisällöllisesti ja pedagogisesti ollut ominaista oppia uskontoa ja oppia uskonnosta, jotka tavoitteet on otettu meille alun perin käyttöön Iso-Britanniasta. Ks. Kallioniemi 2005b: 103–104; Koikkalainen 2010: 30; Ensimmäinen malliopetussuunnitelma, jolle annettiin nimi ”Elävät uskonnot tänään”, on luonteeltaan fenomenologinen eli uskontoa ilmiönä opettava. Opetussuunnitelma perustuu sen tiedon ja ymmärryksen varaan, mitä merkitsee olla uskonnollisen yhteisön jäsen. Toinen malliopetussuunnitelma, jolle annettiin nimi ”Kysymyksiä ja opetuksia” kohdistuu uskonnon harjoittamiseen. Sen näkökulmana on, miten uskontojen opetukset ovat yhteydessä jaettuun inhimilliseen kokemukseen. Copley 1997: 175–178; Bastide 2000: 107; Malliopetussuunnitelmien tavoitteena oli Kallioniemen (2005b:104) mukaan yhtäältä oppia ymmärtämään uskontoa ja sen ilmene-
mismuotoja ja toisaalta hyötyä siitä, miten paljon uskonnolla voi olla annettavaa yksilön kehitykselle. Ks. myös Schreiner 2005: 76.

⁷⁴⁴ Malliopetussuunnitelmissa esitettiin tavoitteita ja tehtäviä uskonnonopetukselle. Ks. näistä tarkemmin School Curriculum and Assessment Authority 1994:2; Bastide 1999: 37–38; Kallioniemi 2005b: 104; Malliopetussuunnitelmissa olivat esillä myös ne taidot, joita uskonnonopetuksessa tuli kehittää, esimerkiksi synteisien tekeminen, reflektointi, sovellutusten etsiminen ja oman mielipiteen ilmaiseminen. Kallioniemi 2005c.

⁷⁴⁵ Hull 1998: 189; Monet opettajat ovat pitäneet vaikeana käytännön uskonnonopetuksessa syntynyttä tilannetta, jossa luokassa opiskellaan malliopetussuunnitelmassa ja uskonnon oppikirjoissa esillä olevia uskonnollisia traditioita, mutta opetuksessa on mukana useita sellaisiin uskonnollisiin yhteisöihin ja liikkeisiin kuuluvia oppilaita, joiden uskonto ja katsomus eivät ole opetuksessa esillä. Ks. Cush 1999: 63.

formance, problem solving) lisäksi viisi läpäisevää teemaa (learning across curriculum). Erityisesti monikulttuurisuuden näkökulmasta keskeinen läpäisevä teema on spirituaalinen, moraalinen, sosiaalinen ja kulttuurinen kehitys (Spiritual, moral, social and cultural development). Opettajasta ja koulusta riippuu, toteutuu-ko opetus oppiaineittain vai eheyttävästi esimerkiksi projektioppimista hyödyntäen. Pakollista opetussuunnitelmaa on vuodesta 2000 alkaen täydentänyt suositusluonteinen ”Joint framework for a broad programme of citizenship and personal, social and health education” (lyhenne PSHE) Oppivelvollisuuteen kuuluvan toisen asteen koulutuksen (Secondary school, key stages 3 & 4, ikävuodet 11–16) opetussuunnitelma uusittiin 2008. Kyseiseen opetussuunnitelmaan sisältyy seitsemän aihekokonaisuutta (cross-curriculum dimensions), joista yksi on identiteetti ja kulttuurinen erilaisuus (identity and cultural diversity).⁷⁴⁶

Myös Skotlannissa kaikissa kouluissa tulee vuoden 1980 koululain mukaan olla uskonnonopetusta. Vanhemmilla on tosin oikeus ottaa lapsensa myös pois uskonnon opetuksesta. Uskonnon opetusta ja muutakin opetusta valvovat valtion viranomaiset. Kirkolle on jäänyt joitakin privilegioita uskonnon opetuksen järjestämisessä. Skotlannin koululaitoksen osalta merkille pantavaa on se, että opetuksen tulee laajasti liittyä koulussa annettavaan moraaliseen ja sosiaaliseen kasvatukseen. Tarkoituksena ei ole edistää vain yhtä uskontoa, vaan on paikallisesti kiinnitettävä huomiota paikkakunnalla vaikuttavien uskontokuntien perinteisiin. Poikkeuksen tästä tekevät täysin valtion ylläpitämät katoliset ja yksi juutalainen ala-asteen koulu. Yläastetta vastaavissa kouluissa on yleinen uskonnon opetus, jota opettavat siihen koulutuksensa saaneet aineenopettajat.⁷⁴⁷

Skotlannissa on nykyään käytössä uusi opetussuunnitelma, Curriculum for Excellence, joka kattaa 3-18-vuotiaiden opetuksen. Opetussuunnitelman painopisteenä ovat oppimisen tulokset ja olennaisten taitojen oppiminen. Uskonnollinen ja moraalinen kasvatusta on yksi opetussuunnitelman osa-alue. Muut osa-alueet ovat ilmaisutaiteet, terveys ja hyvinvointi, kielet, matematiikka, luonnontieteet, yhteiskuntatieteet sekä teknologia. Opetussuunnitelma kannustaa myös oppiainerajat ylittävään (interdisciplinary) opetukseen.⁷⁴⁸

---

⁷⁴⁶ Qualifications and Curriculum Authority (QCA). Cross-curriculum dimensions. A planning guide for schools; Qualifications and Curriculum Authority (QCA). International Review of Curriculum and Assessment frameworks, INCA. Country Archives; Qualifications and Curriculum Authority (QCA). National Curriculum for England, key stages 1 & 2; Qualifications and Curriculum Authority (QCA). National Curriculum for England, key stages 3 & 4.

⁷⁴⁷ Ks. Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992.

⁷⁴⁸ Learning and Teaching Scotland. Curriculum for Excellence; Perusopetus 2020 s. 63.

Monikulttuurisuuden ja uskonnonvapauden kannalta merkittävää on käsitykseni mukaan ollut pyrkimys oppiaineiden rajat ylittävään opetukseen, jossa myös opetuksen dialogisuus on korostunut. Tällä tavoin on päästy monikulttuurisesti ja uskonnonpauudenkin osalta avoimempiin oppimisympäristöihin, joissa oppilaiden keskinäiselle vuorovaikutukselle jää enemmän tilaa ja mahdollisuuksia. Toisaalta Britannian uskonnonopetusmalli saattaa tuottaa uskonnolliselta identiteetiltään synkretistisiä oppilaita eli he eivät erota traditioita toisistaan. Uskontojen sekoittuminen on erityisesti alakoulun ongelma.⁷⁴⁹ Myös esimerkiksi Ruotsissa on monikulttuuristumisen myötä kohdattu vastaavia ongelmia.

4.6 Saksa

4.6.1 *Valtion ja kirkon suhde sekä vapausoikeuksien turvaamisen keskeisyys perustuslaissa*

Suurista ja moniuskontoisista Euroopan maista Saksassa kirkko ja valtio on perustuslain mukaan erotettu toisistaan. Saksassa kirkon ja valtion suhteet lepäävät viiden peruspilarin varassa, jotka ovat: valtiokirkon puuttuminen, uskonnonvapaus, kirkkojen itsemääräämisoikeus, kirkkojen yhteisöllinen luonne ja erillissopimukset valtion kanssa. Vaikka Saksassa kirkko ja valtio onkin perustuslain mukaan erotettu toisistaan, suuret ja vakiintuneet uskonnolliset yhdyskunnat voivat Saksassa saada julkisoikeudellisen yhteisön aseman, jos niiden säännöt ja jäsenmäärä takaavat organisaation pysyvyyden. Päätökset julkisoikeudellisesta asemasta tehdään osavaltiokohtaisesti ja käytännöt osavaltioiden välillä vaihtelevat.⁷⁵⁰

Kirkot ovat Saksassa organisaatioiltaan täysin autonomisia julkisoikeudellisia yhdyskuntia, kuten Suomessa evankelis-luterilainen ja ortodoksinen kirkko. Julkisoikeudelliset yhdyskunnat voivat periä jäseniltään myös veroa valtion verotusjärjestelmän kautta ja ne tekevät monissa kysymyksissä yhteistyötä valtion kanssa. Katolinen kirkko on yhtenäinen, mutta Saksan evankelinen kirkko jakautuu

---

⁷⁴⁹ Uskonnonopetuksen näkymiä 2011.

⁷⁵⁰ Ks. KM 1997:7 s. 66; HE 309/1993 vp s. 12; Eurydice – The Information Network on Education in Europe. Eurybase – Education systems in Europe; Ks. Saksan liittotasavallan perustuslaki, Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 23.05.1949; Reijonen 2001: 149–153.

moniksi eri kirkoiksi (Landeskirchen), joilta puuttuu yhteinen tunnustuksellinen pohja.⁷⁵¹

Frankfurtin kansalliskokouksessa laadittiin aikanaan 60 pykälän luettelo Saksan kansan perusoikeuksista (Die Grundrechte des deutschen Volkes) ja perusoikeuksien voimaansaattamislaki (27.12.1848) sisälsi muun muassa uskonnonvapauden. Historiallisesti tulee huomioda, että Saksan perustuslaki (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 23.5.1949) laadittiin reaktionä perusoikeusloukkauksille niin sanotun kolmannen valtakunnan aikana 1933–1945. Tämä asia ilmenee muun muassa perusoikeuksien, kuten uskonnonvapauden, keskeisenä asemana perustuslain kokonaisuudessa, niiden välittömän oikeudellisen velvoittavuuden korostuksena ja erityisen perusoikeuksien valvontajärjestelmien kehittämisenä.⁷⁵²

Saksan perustuslaki on esimerkki toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa kirjoitetuista valtiosääntöasiakirjoista. Saksan perustuslaissa on pyritty tekemään selvä ero myös Weimarin tasavallan perustuslain (1919) perusoikeusjärjestelmään. Tämä näkyy käytännössä pyrkimyksenä kirjoittaa perusoikeudet kaikkia valtion orgaaneja välittömästi velvoittaviksi, suoraan tuomioistuinmenettelyn kautta toteutettaviksi oikeuksiksi. Saksan perustuslaissa (1 § 3 momentti) on nimellinen sitovuuslauseke, jonka mukaan perusoikeudet sitovat lainsäädäntöä, toimeenpanovaltaa ja lainkäyttöä välittömästi voimassa olevana oikeutena. Suomeen verrattuna merkittävin ero on Saksan perusoikeusjärjestelmän kytkentä valtiosääntötuomioistuimen olemassaoloon. Saksassa perustuslain perusoikeussäännökset ovat elävää oikeutta tuomioistuimessa. Niillä on Saksan oikeusjärjestyksessä erittäin keskeinen rooli. Erityisen merkille pantavaa on, että Saksassa ihmisarvon kunnioittamisen suoja on nostettu perusoikeusjärjestelmän ylimmäksi normiksi kieltämällä siihen puuttuminen perustuslakia muuttamallakaan (71 artikla 3 momentti). Saksan perustuslaki on vapausoikeuspainotteinen, ja se sisältää yksityiskohtaiseen muotoon kirjoitetun vapausoikeusluettelon. Yksityinen Saksan kansalainen voi tehdä tuomioistuimelle ”valtiosääntövalituksen” sillä perusteella, että julkinen valta on loukannut hänen perusoikeuksiaan tai tiettyjä niihin rinnastettavia oikeuksia. Weimarin tasavallan perustuslaki (1919) tunnusti myös uskonnonvapauden ja valtion puolueettomuuden. Kirkoista tuli ”julkisoikeudellisia yhdyskuntia”. Ne lakkasivat olemasta valtionkirkkoja, mutta niistä tuli ”kansankirkkoja” (Volkskirchen). Kaikki kuuluivat niihin, ellei niistä erotettu. Yhdistymisen

⁷⁵¹ KM 2001:1 s. 19; HE 170/2002 vp s. 20; Kirkollisvero koostuu liittovaltiotason ja paikallistason verosta, jota maksavat kaikki kirkon henkilöjäsenet. Kirkkojen yhteisöveroa ei Saksassa ole. KM 1997:7 s. 66.

⁷⁵² Ks. Viljanen, V.-P. 1988: 34–36; Ks. myös Hokkanen 2006: 30.

vapaus tunnustettiin, kirkot kantoivat ”kirkollisveroa” ja kristinoppia opetettiin moniuskontoisissa kouluissa.⁷⁵³

4.6.2 *Monikulttuurisuus väylänä avoimemmalle uskonnonvapauden toteutumiselle uskonnon opetuksessa*

Saksan osalta on huomattava, että kirkko ja valtio ovat perustuslain mukaisesti erotettu toisistaan, mutta koulujen uskonnon opetuksen asema on määritelty Liittotasavallan perustuslaissa sekä asetuksissa ja koululaeissa. Uskonnollisten yhteisöjen ja julkisen koulutuksen välinen muodollinen suhde on taannut uskonnollisten kysymysten jatkuvan läsnäolon opetussuunnitelmissa. Erityisesti nuorempi sukupolvi kyseenalaisti 1960-luvun puolivälissä raamatullisen uskonnonopetuksen. Taustalla vaikutti muun muassa Karl Barthin teologia, joka kritisoi liberaaliteologiaa sen yhteyksistä natsi-ideologiaan. Nuoret pitivät kyseistä opetusta auktoriteettiuskoisena ja vanhanaikaisena. Uskonnon opetuksen uudistajien keskeisiä innoittajia olivat Paul Tillichin liberaaliteologia ja eksistentiaalinen filosofia.⁷⁵⁴ Yksilöllisen merkityksen etsintä tarvitsi 1970-luvun alussa myös poliittisen ulottuvuuden. Vanhempien sukupolvien auktoriteettiuskaisuus oli johtanut kansallissosialismin hyväksymiseen, eikä auktoriteetti voinut olla haastamatonta. Opettajan, kirkon ja Raamatun arvovalta kyseenalaistettiin. Kehitys johti myös muutoksiin opetussuunnitelma-ajattelussa. Tarkoituksiksi tuli nyt synnyttää demokraattista tapaa noudattava oppimisprosessi, jossa oppilas ja opettaja jakoivat saman oppimiskysymyksen tasa-arvoisina ilman hierarkkisia rooleja.⁷⁵⁵

Hans-Gunter Heimbrockin mukaan saksalaisessa nyky-yhteiskunnassa kasvava uskonnollinen pluralismi johtaa kasvavaan persoonallisia uskonnollisia va-

⁷⁵³ HE 309/1993 vp s. 12; Haarscher 2006: 73–74.

⁷⁵⁴ Mitchel 2005: 89; Silloisessa Länsi-Saksassa ja vuodesta 1949 Saksan liittotasavallassa (nykyisessä Saksassa) vaikutti muisto Hitlerin ajan valtakunnan koulusta, joka oli saanut uskonnottoman koulun leiman. Siksi sodan jälkeen uudelleen muotoutuneessa koulussa oli tärkeää palauttaa uskonnonopetus (Religionsunterricht), joka perustuslain mukaan on vakinainen oppiaine, kirkollisen kontrollin alaisuuteen. Tällöin määriteltiin, että opetuksen tuli olla joko katolista tai evankelistaa. Uskonnon opettamiseen tarvittiin kirkon valtuutus. Ks. Hylla-Wrinkle 1953: 317–319; Stallman 1968: 7, Das Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland von 23 Mai 1949 Artikel 7 (3); Opetusjärjestelyissä tunnustettiin huoltajien kasvatusoikeus. Ks. Röbel 1966: 14–35, 137–159; Itä-Saksassa (vuodesta 1949 Saksan demokraattisessa tasavallassa, DDR), nykyisessä Saksassa säädettiin vuonna 1949 koulu poikkeuksetta valtion tehtäväksi ja uskonnonopetus kirkon tehtäväksi. Kirkolle suotiin oikeus antaa opetusta koulun tiloissa. Koulu kehittyi kuitenkin vähitellen maailmankatsomuskouluksi, jonka tarkoituksena ja tavoitteena oli kasvattaa nuoriso marxilaiseen sosialismiin. Ks. myös Kähkönen 1976: 34–35.

⁷⁵⁵ Mitchel 2005: 91.

kaumuksia koskevaan relativismiin.⁷⁵⁶ Toisaalta on mahdollista ajatella myös niin, että toteutunut uskonnollinen pluralismi luo paremmin tilaa myös monikulttuurisuuden ja todellisen avoimelle uskonnonvapauden toteutumiselle sekä katsoimukselliselle yhdenvertaisuudelle. Esimerkiksi Hampurissa on kehitetty ”uskonnonopetusta kaikille” -nimellä tunnettu malli (Religionsunterricht für alle), joka rakentui kokemukselle uskontojen välisestä dialogista. Uskontojen välinen dialogi koululuokassa on nähty yhä tärkeämmäksi Hampurin kouluissa. Pyrkimys eri ryhmissä tapahtuvaan opetuksen eriyttämiseen on koettu osin ongelmalliseksi. Kyseisessä dialogissa lapsi oppii erilaisten uskontojen sisältöjä ja merkityksiä. Tällaista keskustelua on kutsuttu alhaalta käsin tapahtuvaksi (Dialog von unten). On myös sanottu, että traditioita ja uskomuksia tulisi esittää uskontojen oman itseymmärryksen mukaisilla termeillä. Saksan kansallissosialistinen natsimenneisyys vaikuttaa uskonnonopetukseen siten, että yleisesti ymmärretään erääksi uskonnonopetuksen tärkeimmistä tehtävistä humanien arvojen edistämisen niin, että menneisyyden opetukset eivät unohtuisi.⁷⁵⁷

Saksassa lasten uskonnollinen kasvatusta ymmärretään vanhempien ja uskonnollisten yhteisöjen asiaksi. Saksan perustuslain 7 §:n kappaleen III mukaan uskonnollinen kasvatusta on varsinainen oppiaine valtion kouluissa, ja sitä opetetaan roomalaiskatolisen kirkon hiippakuntien tai vastaavasti paikallisten protestanttisten kirkkojen (luterilaiset, reformoidut tai unioidut maakirkot) opin mukaan. Tästä on seurauksena ollut se, että peruskouluissa, lukioissa ja ammatillisissa kouluissa opetetaan pakollisena aineena uskontoa sekä katolisen että protestanttisen uskontokunnan mukaan.⁷⁵⁸

Monet vanhemmat pitävät uskonnollista kasvatusta koulussa tärkeänä auttamassa saavuttamaan heidän uskonnollinen identiteettinsä. Uskonnollinen kasvatusta kouluissa ymmärretään lasten ja heidän vanhempiansa uskonnonvapauden tukijana. Se on pakollista kirkon jäsenille, mutta myös ei-uskonnollinen kasvatusta etiikassa on mahdollista. Useimmissa Saksan osavaltioissa järjestetään julkisissa kouluissa julkisoikeudellisen aseman saaneisiin uskontokuntiin kuuluville lapsille heidän oman uskontonsa mukaista uskonnon opetusta. Alakoulussa (Grundschule, ikävuodet 6-10) opetus perustuu joko erillisiin oppiaineisiin tai oppiainerajat ylittäviin tunteihin. Monikulttuurisuuden huomioimisen osalta tärkeää on se, että kou-

---

⁷⁵⁶ Heimbrock 2012.

⁷⁵⁷ Mitchel 2005: 93–94, 96.

⁷⁵⁸ KM 2001:1 s. 19; Schreiner 2000: 51–52; Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992.

lujen opetusohjelmaan tulisi sisällyttää myös interkulttuurisen eli kulttuurien välisen oppimisen osa-alue (as one of the constant principles).⁷⁵⁹

Uskonnonopetuksesta saa vapautuksen pyynnöstä, mutta tällöin oppilaan tulee osallistua vaihtoehtoisen oppiaineen opetukseen. Saksassa oppilaiden vanhempien tai laillisten huoltajien vaikutus- sekä valintamahdollisuudet uskonnon opetuksen saamisen suhteen ovat laajemmat kuin esimerkiksi meillä Suomessa, kun tarkastellaan uskonnolliseen enemmistöuskontokuntaan kuuluvan oppilaan oikeuksia. Oppilailla on esimerkiksi oikeus vapautua uskonnon opetuksesta neljätoista vuotiaana. Kirjallisen vaatimuksen voivat esittää vanhemmat alle 14-vuotiaiden puolesta tai kirkot, joihin oppilaat kuuluvat. Merkittävää on myös se, että vaikka opettajien onkin virallisesti noudatettava hyväksytyjä uskonnon opetussuunnitelmia, niin heillä on oikeus kieltäytyä opettamasta uskontoa.⁷⁶⁰

Eräissä Saksan osavaltioissa oppilaiden vanhemmat voivat kuitenkin valita, että oppilaat osallistuvat tunnustuksellisen uskonnon opetuksen sijaan vaihtoehtoisen tai korvaavan ei-uskonnollisen oppiaineen opetukseen. Kyseisen oppiaineen nimi vaihtelee eri liittovaltioissa, joissa aineen nimenä voi olla esimerkiksi käytännöllinen filosofia, etiikka, arvot ja normit. Toisaalta ongelmallisena on nähty myös Saksassa segregaatoin vahvistuminen opetuksen eriyttämisen kautta.⁷⁶¹ Saksassa osavaltioiden (Bundesländer) opetusministeriöt hyväksyvät kaikki opetussuunnitelmat, myös uskonnon opetussuunnitelman. Kirkon vaikutusvalta opetuksen suhteen on näkynyt muun muassa siinä, että uskonnon osalta opetussuunnitelma tar-

---

⁷⁵⁹ Eurydice – The Information Network on Education in Europe. Eurybase – Education systems in Europe; Ks. Saksan liittotasavallan perustuslaki, Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 23.05.1949; Reijonen 2001 :149–153; KM 1997:7 s. 66; KM 2001:1 s. 19; HE 309/1993 vp s. 12; HE 170/2002 vp s. 20.

⁷⁶⁰ Suomessa ei katsomusaineiden opetuksesta (uskonto ja elämäkatsomustieto) ole mahdollista kokonaan vapautua. Ks. KM 1997:7 s. 66; HE 170/2002 vp s. 20; KM 2001:1 s. 19; Saksan liittotasavallan perustuslain (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 23.05.1949) luvun perusoikeuksista artiklan 4 1. kohdan mukaan uskon- ja omantunnonvapaus ja uskonnonvapaus ja maailmankatsomukselliset vakaumukset ovat loukkaamattomia (Die Freiheit des Glaubens, des Gewissens und die Freiheit des religiösen und weltanschaulichen Bekenntnisses sind unverletzlich). Saman artiklan 2. kohta suojaa myös uskonnon harjoittamisen vapauden (Die ungestörte Religionsausübung wird gewährleistet). Nämä kohdat tukevat omalta osaltaan uskonnonvapausperiaatetta myös koulun opetustoiminnassa.

⁷⁶¹ Ks. Schreiner 2000: 51–52; Ks. Davie 2000: 90–91; Kallioniemi 2007c: 59; Tomperi 2013: 65; Plesnerin (2002: 111–122) mukaan pluralistisessa yhteiskunnassa tunnustuksellinen uskonnonopetus (tai meillä Suomessa oman uskonnon opetus, jota muualla Euroopassa pidetään lähinnä ’tunnustuksellisenä’) vahvistaa segregatiota, jos koulussa opetetaan eri uskontoja eli käytännössä erilaisia oman uskonnon mukaisia uskontoja, joiden järjestämisen edellytyksenä on ”kolmen oppilaan sääntö”.

vitsee myös kyseiseltä kirkolta muodollisen hyväksynnän ja kirkko antaa vokaation eli kutsun uskonnonopettajalle koululaitoksen virkaan.⁷⁶²

Saksassa uskonnonopetus julkisissa kouluissa on luonteeltaan tunnustuksetonta monenlaista oman uskonnon opetusta, mikä muistuttaa suomalaista mallia. Saksassa toimii lisäksi yksityisiä kouluja erilaisten tunnustusten alla, kuten evankeeliset ja katoliset koulut, ortodoksien, muslimien ja buddhalaisten koulut. Eri osavaltioissa toimii uskonnollisia kouluja. Valtion viranomaiset valvovat Saksassa, että koulun kasvatus toteutuu määräysten mukaan. Yksityiskoulut tarvitsevat asianomaisten viranomaisten luvan ja niiden opetussuunnitelmien tulee olla yleisen koulun standardien mukaiset. Näin on myös Suomessa yksityisten koulujen opetuslupien osalta. Useimmat yksityiskoulut Saksassa ovat joko katolisia tai protestanttisia. Saksassa uskonnonopetus noudattaa tunnustuskuntaakohtaista lähestymistapaa, jossa Saksan perustuslain mukaan uskonnonopetusta annetaan uskonnollisten yhdyskuntien suuntaviivojen mukaisesti. Uskonnollinen ulottuvuus on mainittu yhtenä keskeisenä kasvatuseriaatteena monissa paikallisissa laeissa ja säädöksissä.⁷⁶³

4.7 Ranska

4.7.1 Ranskan valtio ja uskonnonvapaus

Ranskan uskonnonvapaus- ja uskonnonopetuskysymyksellä on taustansa jo 1700-luvun valistusajattelun myötä kehittyneessä uskontokritiikin perinteessä. Valistuksen aika vaikutti uskonnon ja kirkon yhteiskunnalliseen rooliin siten, että ihmiset ottivat etäisyyttä hengellisistä auktoriteeteista. Ranskalaiset valistusfilosofit, kuten paroni Montesquieu ja Jean Jacques Rousseau loivat perustaa uskonnonva-

⁷⁶² Muun muassa professori Angermayer katsoi 1970-luvun vaihteessa, että oppilaan kypsymistä on 16. ikävuodesta lähtien kunnioitettava niin, että hän saa itse päättää tunnustukselliseen uskonnonopetukseen osallistumisestaan. Sointu 1971: 31; Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992.

⁷⁶³ Ks. HE 170/2002 vp s. 20; Mitchell 2005: 88; Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992; Saksassa oikeus perustaa yksityisiä kouluja on taattu, mutta yksityiset koulut ovat sallittuja vain, jos on olemassa opetusviranomaisten tunnustama erityinen pedagoginen intressi tai kun tunnustuksellisesta tai maailmankatsomuksellisesta suuntauksesta johtuen huoltajien hakeuksesta perustetaan koulu ja tämänlaatuista julkista oppilaitosta ei ole. Saksan perustuslain 7 §:n mukaan koululaitos on valvonnan alainen ja vanhemmilla on oikeus päättää lasten osallistumisesta uskonnon opetukseen. Saksan perustuslain 6 §:n mukaan lasten hoito ja kasvatus ovat vanhempien luonnollinen oikeus ja sitä paitsi myös heidän velvollisuutensa. Ks. Arajärvi 1994: 210 ja 2006: 131; Tuori 2011a: 608.

paudelle korostamalla moni-arvoisuutta. Kun valtio sanoutui irti yhden uskonnon suosimisesta, avasi se mahdollisuuden yksilöiden uskonnonvapaudelle. Uskonnonvapauden valtiollinen idea lausuttiin julki vallankumouksen hengessä Ranskassa 26.8.1789 hyväksytyssä ”Ihmisen ja kansalaisen oikeuksien julistuksessa” (*Déclaration des droits de l’homme et du citoyen du 26 août 1789*; § 10), joka sittemmin otettiin muuttamattomana myös vuoden 1791 perustuslain (*Titre Premier*) johdannoksi: ”Ketään ei saa häiritä mielipiteittensä tähden, edes uskonnollisten, kunhan niiden ilmaiseminen ei häiritse lain määräämää julkista järjestystä.” Artiklassa 10 turvattiin näin mielipiteen ja uskonnonvapaus. Ranskaan jäi vallankumouksen jälkeen elämään pysyvästi rinnakkain kaksi ideologista päälinjaa suhteessa uskontoon. Yhtäältä olivat ne, jotka halusivat tiiviimpää yhteyttä katolisen kirkon kanssa, ja toisaalta olivat ne, jotka halusivat pitää valtion ja uskonnon selkeästi erillään.⁷⁶⁴

Ranskan vallankumouksen keskeinen ajatus oli ”vapaus, veljeys ja tasa-arvo” (*liberté, fraternité, égalité*). Kyseessä on tasavallan maksimi, joka todetaan Ranskan perustuslain (4.10.1958) I osaston Itsemääräämisoikeutta koskevassa 2 artiklassa.⁷⁶⁵

Ranskalainen perusoikeusmalli korostaa yksilön oikeuksia ja niiden toteuttamista. Historiallisesti jo ennen Ranskan ”Ihmisen ja kansalaisen oikeuksien julistusta”, oli nähtävissä välähdyksiä perustavista oikeuksista muun muassa *Magna Chartassa* (v. 1215) ja Pohjois-Amerikan siirtokuntien oikeuksien luetteloissa. Ranskan vuoden 1791 perustuslain säätämällä oli perusoikeuskäsityksen muodollisen aspektin kannalta tärkeä merkitys. Vuoden 1791 perustuslaissa perusoikeuksista tuli integroitu osa kirjoitettua perustuslakia, ja siitä on puolestaan tullut länsimaisen perusoikeus-käsityksen tärkeä muodollinen tunnuspiirre. Perustuslain mukaan lakia säätävä valta ei voi säätää lakeja, jotka loukkaavat tai estävät perustuslain takaamien luonnollisten oikeuksien ja kansalaisoikeuksien harjoittamista. Uskonnonvapaus oli kyseisessä perustuslaissa erotettu omaksi oikeusryhmäkseen (kohta d)⁷⁶⁶ Pian Ranskan ihmisoikeuksien julistuksen jälkeen uskonnonvapaus sisälly-

⁷⁶⁴ Esimerkiksi Jyrängin (1989: 154) mukaan Ranskan vuoden 1789 julistuksen peruslähtökohtana oli ajatus, että kaikki syntyvät vapaina ja tasavertaisina oikeuksiltaan ja velvollisuuksiltaan. Valtioksi järjestäytymisen tarkoituksena on ihmisten luonnollisten ja luovuttamattomien oikeuksien varjeleminen. Nämä oikeudet ovat vapaus, turvallisuus ja sorron vastustaminen. Ks. myös Jyränki 1989: 145-147, 161; Baumer 1977: 182-200; Haarscher 2006; Salmenkivi ym. 2007: 126; Ks. myös HE 59/2006 vp s. 9.

⁷⁶⁵ Valtio tarvitsi Uimosen (2012: 250-251) mukaan yhteisen, yhdistävän valtioideologian ja kielen. Vallankumous johti kuitenkin vähittäin uskontopoliittikan radikalisoitumiseen, josta ensimmäisenä askeleena voidaan pitää papiston siviilistatuksen (*constitution civile du clergé*) säätämistä 12.7.1790.

⁷⁶⁶ Ks. Leino 2003: 70; Viljanen, V.-P. 1988: 25-29.

tettiin selkein sanoin myös Yhdysvaltain perustuslain ensimmäiseen lisäykseen (First Amendment).⁷⁶⁷ Ranskan vallankumouksen pohjalta syntyneet uskonnonvapausvaatimukset nousivat lähinnä vähemmistöryhmistä.⁷⁶⁸ Ranskan ihmisoikeus-oikeuksien julistukselle on lisäksi ominaista, että luonteeltaan luonnonoikeudellisenä se vaatii itselleen universaalista hyväksyntää.⁷⁶⁹

Valtion ja kirkon suhteiden järjestämisessä dualistinen malli, (jossa julkisen toiminnan alueen vastakohtana on yksityisautonomian periaatteille rakentuva yksityinen toimintapiiri), vaikuttaa erityisesti Ranskassa, missä valtion ja kirkon suhteiden perustana on 1905 toteutunut valtion ja kirkon ero. Laki valtion ja kirkon erosta (loi de séparation des Eglises et de l'État de 11.12.1905) on edelleen keskeisin uskonnollisten yhdyskuntien elämää säätelevä laki Ranskassa. Vuoden 1905 lain keskeiset lähtökohdat ovat yhtäältä uskonnonvapaus ja toisaalta se, ettei valtio tunnusta tai tue taloudellisesti mitään uskonnollista yhteisöä. Lakia sovelletaan koko maassa lukuun ottamatta Alsace-Mosellen alueita, jotka kuuluivat 1900-luvun alussa Saksan keisarikuntaan. Lailla (11.12.1905) kumottiin katolisen kirkon ja eräiden protestanttisten kirkkojen erityisasema ja valtiosta tuli uskonnollisesti neutraali. Kyse ei ollut siis pelkästään katolisen kirkon asemasta, vaan uusi lainsäädäntö koski yhtä lailla protestantteja ja juutalaisia. Ranskan vuoden 1905 lakimuutoksessa uskonto erotettiin maallisesta vallasta luopumalla kirkkojen julkisesta asemasta. Tällöin poistuttiin niin sanotusta tunnustettujen uskontokuntien järjestelmästä. Tällä historiallisella kehityksellä on taustansa jo Ranskan suuren vallankumouksen tasavaltalaisessa ideaalissa, johon kuului valtion ja kirkon sekä uskonnon erottaminen toisistaan.⁷⁷⁰

⁷⁶⁷ Baumer 1977: 182–200; Haarscher 2006; Esimerkiksi Kastari on tähdentänyt amerikkalaisen ja ranskalaisen perusoikeuskäsityksen välistä eroa silmällä pitäen perusoikeuksien kohdistumista lainsäätäjän toimintaan ja näiden oikeuksien suojamekanismeja. Kastari 1977: 335–337; Ks. myös Hokkanen 2006: 29; Ranskan ihmisoikeuksien julistus vuodelta 1789 ja Yhdysvaltain Bill of Rights vuodelta 1791 ovat tärkeitä ”virstanpylväitä” ihmisoikeuksien ”kirjoitetussa” historiassa. Ne korostavat muun muassa sitä, että valtion valta polveutuu vapaan yksilön suostumuksesta. Ojanen 2003: 88; Levin 2001: 18.

⁷⁶⁸ Kemppi-Repo 2000: 5.

⁷⁶⁹ Esimerkiksi Jaakko Husa korostaa sitä, että Ranskan vallankumouksen jälkeen laadittu ihmisoikeuksien julistus (v. 1789) ja Yhdysvaltain Bill of Rights (v. 1791) olivat asiakirjoina osa historiallista jatkumoa, mutta julistuksilla oli myös eroja. Husan (1997: 200) mukaan Ranskan ihmisoikeuksien julistus on luonnonoikeudellinen ja se vaatii itselleen yleispätevyyttä samalla kun se pyrkii murskamaan aiemman ihmisoikeuksien kannalta surkean tradition. Yhdysvaltain perusoikeuskirja on puolestaan ilmaus vanhan vapauskirjoihin nojanneen perinteen jatkamisesta, eikä siinä korostu katkos aiempaan Ranskan julistuksen tavoin.

⁷⁷⁰ Ks. HE 170/2002 vp s. 20; On huomattava, että myös vuoden 1789 vallankumouksesta ja sen taustasta nouseva tasavaltalainen ideaali vaikutti yhteiskunnassa enemmän tai vähemmän näkyvästi, kunnes tasavaltalaiset pääsivät lopullisesti valtaan vuonna 1875 ja alkoivat tämän jälkeen ajaa valtion ja kirkon eroa. HE 59/2006 vp s. 9; Ks. Miquel 1976: 407–409, 412–416; Uimonen 2012: 252, 254; Kettunen 2012: 79; Ks. myös Haarscher 2006.

Ranskan valtiosta tuli tällöin uskonnollisesti neutraali, sekulaari ja tunnustukseton. Myös laicité-periaatteeseen liittyy läheisesti sekularismi ja uskonnollinen neutraalisuus. Ranskasta tuli lain 1905 seurauksena maallinen, tunnustukseton, uskonnollisesti neutraali ja sekulaari valtio. Ranskan lainsäädännön neutraali kanta uskonnollisiin kysymyksiin käy ilmi kyseisen lain sanoista, joissa todetaan: ”l’État ne se mêle pas des questions religieuses. L’État ignore la religion.”

Suurimmassa osaa Ranskaa uusi laki merkitsi Napoleonin paavin kanssa vuonna 1801 solmiman konkordatin päättymistä. Lain ensimmäinen pykälä takaa oman-tunnon vapauden ja tunnustuskuntien (*culte*) vapaan uskonnonharjoituksen. Sen ainoana rajoituksena on julkisen järjestyksen kunnioittaminen. Vapaa uskonnon harjoittaminen pitää sisällään myös uskonnon ulkoisen ilmaisemisen. Pykälässä 2 mainitaan myös, ettei valtio tunnusta mitään uskontoa. Uskonnon- ja omantunnonvapauden perus- ja ihmisoikeusluonteen vuoksi Ranskan valtio ei voi kuitenkaan olla välinpitämätön kansalaistensa uskonnonharjoituksesta. Sen sijaan se on sitoutunut kunnioittamaan ja suojelemaan kyseistä vapautta, jossa kyse on myös yleisen järjestyksen turvaamisesta yhteiskunnassa. Vuoden 1905 laki mahdollisti esimerkiksi uskonnollisten yhdyskuntien toimimisen armeijassa, vankiloissa, kouluissa (oppituntien ulkopuolella) ja sairaaloissa. Valtio osallistui kyseiseen toimintaan taloudellisesti. Myös televisiokanavat lähettävät uskonnollista ohjelmaa. Ranskalaisen perinteen mukainen tunnustukseton valtio ei kuitenkaan ole ateistinen valtio. Se ei toimi uskontoja tai jotakin tiettyä uskontoa vastaan. Sen sijaan lähtökohtana Ranskassa on kaikkien uskonnollisten yhdyskuntien tasa-arvoisuus. Valtio suhtautuu tasa-arvoisesti kaikkiin uskontoihin ja maailmankatsomuksiin, kilpaileviin näkemyksiin hyvästä elämästä.⁷⁷¹

Ranskassa uskonnolliset yhteisöt voivat järjestäytyä joko yhdistyksiksi (*association*), tai uskonnollisiksi yhdyskunniksi (*association cultuelle*). Yhdyskunnan tulee olla perustettu tukemaan uskonnon rahoitusta, ylläpitoa ja harjoitusta ja sen yksinomaisena tarkoituksena tulee olla uskonnon harjoittaminen. Tarkoitus ei myöskään saa olla yleisen järjestyksen (*ordre public*) vastainen. Uskonnolliset yhdyskunnat ovat verotuksen suhteen tavallisia yhdistyksiä paremmassa asemassa.⁷⁷²

⁷⁷¹ Ks. Haarscher 2006: 29–30, 46–47; Weil 2009: 2699; Loi 1905 (Loi du 9 décembre 1905 relatif à la separation des Eglises et de l’État), art. 1-2; Décret 1994 no. 94-813 du 16 septembre 1994 portant approbation des cahiers des missions et des charges des sociétés France 2 et France 3.

⁷⁷² Ks. KM 2001:1 s. 19; HE 170/2002 vp s. 20; Vrt. Suomessa uskonnonvapauslain 7 §, jossa uskonnon harjoittaminen on sisällytetty uskonnollisen yhdyskunnan tarkoitukseen ja sen tunnusomaiseen toimintaan. Vuoden 1905 lain suurin muutos koski yhdyskuntien julkisoikeudellista asemaa, kun niistä tuli yksityisoikeudellisia subjekteja. Muun muassa kristillisistä ja juu-

Ranskassa uskonnon ja valtion suhdetta kuvataan sanalla *laïcité*, jonka voi suomentaa tunnustuksettomuudeksi tai valtion puolueettomuudeksi uskontojen ja muiden todellisuuskäsitysten suhteen. Voidaan puhua myös ranskalaisesta sekularismista, jonka taustalla on katolisen kirkon vallan ja vaikutuksen vastustus muun muassa julkisen kasvatuksen alueella. Laïcitén katsotaan rakentuvan kolmen periaatteen varaan: omantunnonvapaus, valtion ja kirkkojen erottaminen sekä tasavertainen kaikkien uskojen ja vakaumusten kunnioitus.⁷⁷³ Ranskan tasavallassa tunnustuksettomuudella on historiallinen jatkuvuus ja se liittyy vuoden 1789 vapauden ja tasa-arvon periaatteisiin. Ranskassa on vuosisatainen perinne erottaa maallinen ja hengellinen regimentti toisistaan. Esimerkiksi jo kuningas Henri IV:n uskontopolitiikkaan 1500-luvulla sisältyi ajatus ”tunnustuksettomuuden vuoropuhelusta” tunnustuksellisia eroja kunnioittaen. Ranskan ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistus korosti puolestaan kaikkien kansalaisten tasa-arvoa.⁷⁷⁴ Ranskassa perustuslaillisena lähtökohtana on kansalaisten ehdoton tasa-arvoisuus ja yhdenmukainen kohtelu. Esimerkiksi vaatimus lain neutraalisuudesta sisältää myös assimilaatio- eli sulautumistavoitteen. Tavoite sisältää sen, ettei uskontoon tai muuhun erityisryhmään kuulumisen perusteella muodostuvien ryhmien eriytymistä tai poikkeuskohtelua kannusteta tai edistetä.⁷⁷⁵

Nykyinen vuoden 1958 perustuslaki kunnioittaa omantunnonvapauden periaatetta. Ranskan perustuslain ensimmäinen varsinainen pykälä määrää valtion sekulariksi: ”Ranska on jakamaton, maallinen, demokraattinen ja sosiaalinen tasavalta.

---

talaisista seurakunnista tuli uskonnollisia yhdistyksiä (*association culturelles*), joiden käyttöön valtio antoi korvauksetta uskonnonharjoitukseen tarkoitetut rakennukset. Uskonnollisiin yhdistyksiin sovelletaan yhdistyslain lisäksi vuoden 1905 laissa olevia erityissäännöksiä, joissa asetetaan eräitä rajoituksia ja erityisvaatimuksia. Kirkkojen ja valtion erottamista koskevan lain 2 pykälän mukaan Ranskan valtio ei rahoita kuitenkaan uskonnollisia menoja (*le culte*). Loi 1905, art. 13; Levêques 2005; Uimonen 2012: 254; Maussen 2009: 46–47.

⁷⁷³ Haarscherin (2006: 13) mukaan tunnustuksettomuuden käsite on yhtä aikaa hyvin laaja ja hyvin kapea. Laaja se on, koska se koskee ensi kädessä omantunnon vapautta kunnioittavia poliittisia järjestelmiä sikäli kuin ne edellyttävät, ettei valtio ”kuulu” yhdelle väestöosalle, vaan kaikille, koko kansalle (kreikaksi *laos*), eikä yksilöitä voida syrjiä heidän elämässä valitsemansa suuntautumisen takia. Kapea termi on Haarscherin käsityksen mukaan silloin, kun se viittaa uskonnonvapauden ohella valtion ja uskontokuntien erotteluun nimenomaan ranskalaisessa perinteessä. Ranskan tasavalta ei enää tunnusta, ei maksa palkkaa, tai tue taloudellisesti mitään uskontokuntaa. Valtion tuki poistettiin uskonnollisilta yhteisöiltä, koska pelkästään suurimpien kirkkojen tukeminen koettiin epäoikeudenmukaisena. Haarscher 2006:29; Laloulette 2005: 54–55; Kettunen 2012: 79; Weil 2009: 2699, 2704; Pope St. Pius X’s Encyclicals Vehementer Nos (Issued February 11, 1906) and Gravissimo Officii Munere (Issued August 10, 1906).

⁷⁷⁴ Uimonen 2012: 260.

⁷⁷⁵ Alwall 1998: 127; Ks. myös Mustasaari 2008: 196.

Ranska takaa kaikkien kansalaistensa tasa-arvon lain edessä alkuperästä, rodusta tai uskonnosta riippumatta. Ranska kunnioittaa kaikkia uskomuksia.⁷⁷⁶

Maassa ei ole valtionkirkkoa, virallista uskontoa eikä tunnustettuja kirkkoja. Uskonnollisilla yhdyskunnilla ei Ranskassa ole myöskään julkisoikeudellista asemaa. Uskonnon harjoittaminen on korostetusti ihmisen yksityinen asia, ja uskonnollinen yhdyskunta toimii yksityisoikeudellisten säännösten ja periaatteiden alaisena.⁷⁷⁷ Vaikka Ranskan valtio ei tunnusta mitään uskontoja, se voi kuitenkin ”tunnistaa” joitakin uskontoja. Tunnistamiaan uskontoja kohtaan Ranskan valtion voidaan väittää suorittavan tietynlaisia palveluksia. Valtio esimerkiksi vaikuttaa selväeleisesti uskonnon näkymiseen lukuisissa eri vaikutuspiireissä. Se rahoittaa muun muassa uskonnollisia tv-lähetyksiä France 2 televisiokanavalla. Ranskan tasavalta ei suosi yhtä uskontoa tai yhtä ajattelukuntaa. Toisin sanoen niin kauan kuin valtio sääntelee, tunnistaa ja tukee kaikkia uskontoja tasa-arvoisesti, se täyttää reiluuden ja tasapuolisuuden vaatimukset.⁷⁷⁸

4.7.2 *Koulukysymys ja monikulttuurisuus*

1800-luvun lopulla polttavaksi aiheeksi nousi koulukysymys. Ranska eroaa muista Euroopan maista sillä, ettei uskontoa opeteta lainkaan valtion kouluissa. Taustalla on vuonna 1905 tapahtunut valtion ja kirkon erottaminen sekä Ranskan julistautuminen maalliseksi valtioksi. Tämä on sikäli poikkeavaa, kun lähes kaikissa muissa EU-maissa uskonnonopetusta on tarjolla ainakin vapaaehtoisena aineena.⁷⁷⁹ Koululaitoksen suhteen merkittävimiksi muodostuivat kesäkuussa 1881 ja maaliskuussa 1882 säädetyt lait, joilla säädettiin luonteeltaan tunnustukseton alkeisopetuksen oppivelvollisuus.⁷⁸⁰

⁷⁷⁶ KM 2001:1 s. 19; HE 170/2002 vp s. 20; Article I of the French Constitution of 1958 begins as follows: ”France shall be an indivisible, secular, democratic and social Republic. It shall ensure the equality of all citizens before the law, without distinction of origin, race or religion. It shall respect all beliefs.” 1958 CONST. art. I (Fr.); Ranskan nykyinen perustuslaki on hyväksytty 4. lokakuuta 1958 ja se on Ranskan historian viidennen tasavallan perustuslaki, jonka perusteella on järjestetty tasavallan erilaiset instituutiot ja toimivaltuudet. Ranskan perustuslaki pohjaa oikeutensa demokratiaan: kansan hallitus, kansan valtuudella ja kansaa varten. Perustuslain johdanto viittaa muihin perustavaa laatua oleviin teksteihin kuten Ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistukseen, joka annettiin 26. elokuuta 1789, 27. lokakuuta 1946 hyväksytyyn perustuslain esipuheeseen sekä vuoden 2004 ympäristöjulistukseen. Lisäksi on huomioitava, että Ranskan Perustuslakineuvosto (Conseil constitutionnel francais) tarkistaa pyydettyessä kaikkien lakien yhteensopivuuden perustuslain kanssa.

⁷⁷⁷ Ks. HE 59/2006 vp s. 9; HE 170/2002 vp s. 20.

⁷⁷⁸ Ks. Bowen 2007: 3–4; Ks. myös Kettunen 2012: 84–85.

⁷⁷⁹ Andersen ym. 2010: 28–29; Ks. myös Kettunen 2012: 56–57.

⁷⁸⁰ Ks. Miquel 1976: 426–428, 432–436; Kedward 2006: 3–11; Haarscher 2006: 40–43; Uimonen 2012: 252–253.

Uskonnonopetus poistettiin Ranskan kouluista vuonna 1882 annetulla Jules Ferry'n lailla (29.3.1882), jolla taattiin julkisissa kouluissa vakaumukseton ja ilmainen opetus. Uskonnollisen opetuksen kieltäminen ei kuitenkaan merkinnyt kaiken uskonnollisen tiedon pimittämistä oppilailta, sillä voitiin katsoa, että uskonnolliset asiat liittyvät historiaan ja sivilisaation kehitykseen. Ranskassa *laïcité*- eli maallisuus- ja tunnustuksettomuusperiaate tarkoittaa nykypäivänä sitä, että esimerkiksi julkisissa kouluissa ei ole tunnustuksellista uskonnon opetusta eikä uskontokuntiin kuuluvia tilastoida ainakaan valtion taholta. Uskonnollisiksi katsottavien symbolien, kuten huntujen käyttö on kielletty valtion kouluissa.⁷⁸¹

Vuoden 1946 perustuslaki vahvisti puolueettomuuden ja tunnustuksettomuuden periaatteen, jota sovelletaan myös kouluasioissa.⁷⁸² Vaikka tunnustuksellista julkista uskonnonopetusta ei ole olemassa, opetuksen täytyy olla kuitenkin kaikkien saatavilla, jotta kansalaisten tasa-arvo ja kasvatusta voitaisiin turvata: ”Tietämättömyyden vapautta ei ole olemassa.”⁷⁸³ Julkisissa kouluissa oli tosin mahdollista antaa uskonnonopetusta varsinaisten oppituntien ulkopuolella. Kyseinen vuoden 1905 lain artiklan 30 säädös kumottiin kuitenkin asetuksella kesäkuussa 2000, jonka jälkeen uskonnonopetus tuli mahdolliseksi myös koulun lukujärjestyksessä.⁷⁸⁴ Tasapaino tunnustuksettoman valtion ja sen kansalaisten enemmistöä edustavan katolisen kirkon välillä alkoi kuitenkin horjua 1980-luvun lopulla, kun keskustelun ja huomion keskipisteeseen nousivat islaminuskoksen vähemmistön ulkoiset uskonnolliset tunnukset.⁷⁸⁵

Ranskalaiseen järjestelmään kuuluvat olennaisena osana myös katolisen kirkon ylläpitämät yksityiset koulut, joita käy noin kaksikymmentä prosenttia oppivelvollisuusikäisistä nuorista.⁷⁸⁶ Merkillepantavaa on, että Ranskan valtio maksaa sellaisten opettajien palkkoja tunnustuksellisissa kouluissa, jotka tekevät sopimukset valtion kanssa sillä ehdolla, että oppilaaksi hyväksytään minkä tahansa

---

⁷⁸¹ Ks. esimerkiksi Weil 2009: 2699–2702, 2704; Ks. myös Rorive 2009: 2687; Kettunen 2012: 57.

⁷⁸² Tällä tavoin tunnustuksettomuus perustuslaillistui Ranskassa. Haarscher 2006: 32–33.

⁷⁸³ Emt. 41; Colliard 1989: 475.

⁷⁸⁴ “It is thought that no English word captures the exact meaning of “*laïcité*”, but it is similar to secularism, although the two are not exact synonyms. It is best described as a belief that government and political issues should be kept separate from religious organisations and religious issues (as long as the latter do not have notable social consequences).” Ssenyonjo 2007: 682; Ks. asiasta myös Séve 2005; Ordonnance no. 2000–549 du 15 juin 2000, art. 7; Uimonen 2012: 255; Ks. myös Kaempf 2000: 44–46.

⁷⁸⁵ Uimonen 2012: 255.

⁷⁸⁶ Kallioniemi 2007c: 56.

uskonnon edustajia, valtion ohjelmaa noudatetaan ja tunnustuksellinen opetus on vapaaehtoista.⁷⁸⁷

Tosin muslimiväestöllä ei Ranskassa ole olemassa vastaavaa yksityiskoulujen verkostoa kuin mitä katolisella kirkolla on. Viime vuosikymmeninä Ranskassa on alettu opettamaan joitakin uskontoon liittyviä elementtejä osana muiden oppiaineiden opetusta, kuten historiassa, filosofiassa ja yhteiskuntaopissa. Ranskan valtion kouluissa kaiken uskontoihin liittyvän opetuksen, mitä koulun muissa oppiaineissa, kuten historiassa ja filosofiassa annetaan, tulee olla luonteeltaan informatiivista. Uskonnon sijaan Ranskassa opetetaan kuitenkin kaikille yhteisenä oppiaineena etiikkaa.⁷⁸⁸

Ranskalaiset opettajat ovat kuitenkin huomanneet, että ilman uskontojen tuntemusta historian, taiteen ja jopa äidinkielen oppiminen vaikeutuu. Osaltaan keskusteluun on vaikuttanut myös islamin kasvava merkitys ja vaikutus ranskalaisessa yhteiskunnassa. On muun muassa esitetty aloitteita, joiden mukaan opettajien tulisi voida sisällyttää uskonnollista tietämystä eri oppiaineisiin.⁷⁸⁹ Ranskassa yhdestätoista kuuteentoista -vuotiaille kirkolla on mahdollisuus pitää yllä koulupappijärjestelmää, mutta sen toteutuminen on useimmiten vapaaehtoista. On huomattava, että vuoden 1905 laki kirkon ja valtion erosta ei koske kuitenkaan Elsassin ja Moselin maakuntia, koska ne kuuluivat lakia säädettäessä Saksaan. Niissä noudatetaan edelleen 1800-luvun säädöksiä. Oppilaiden vanhemmilla oli mahdollisuus myös kieltää lapsiaan osallistumasta uskontotunneille. Uskonnonopetus Elsassissa ja Moselissa on ratkaistu siten, että 6–11-vuotiaiden oppilaiden asteella uskontoa on yksi tunti viikossa liitettynä normaaliin opetussuunnitelmaan. Vanhempien pyynnöstä on mahdollisuus myös yhteen lisätuntiin viikossa. Uskontoa opettavat vapaaehtoiset luokanopettajat tai papit tai uskonnonopetuskomission nimittämä aineenopettaja (katekeetta). Saksan aikaisten lakien mukaan se on osa opetussuunnitelmaa, jota aineenopettajat opettavat, Ranskan lakien mukaan uskontoa opettavat enemmän kirkkoon sitoutuneet ”katekeetat”. Vastaava tilanne on myös 16–18-vuotiaiden osalta. Elsassissa ja Moselissa uskonnon opetus tuli osaksi opetussuunnitelmaa vuonna 1958 myös ammatillisissa oppilaitoksissa, joissa sovelletaan samoja säädöksiä kuin 11–16-vuotiaiden opetuksessa.⁷⁹⁰

---

⁷⁸⁷ Bowen 2007: 3–4.

⁷⁸⁸ Laurence & Vaisse 2006: 76–77; Uimonen 2012: 256; Schreiner 2005: 77; Koikkalainen 2010: 25–26; Jackson 2007: 30.

⁷⁸⁹ Schreiner 2005: 77.

⁷⁹⁰ Ks. KM 2001:1 s. 19; Ks. Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1992.

4.7.3 *Julkiset koulut valtion tunnustuksellisen neutraaliuden ”koetinkivenä”*

Ranskassa erityisesti julkiset koulut ovat olleet valtion tunnustuksellisen neutraaliuden kannalta keskeinen koetinkivi. Musliminaisten keskuudessa alkoi 1980-luvulla yleistyä pään peittävien huivien käyttö. Huivin (ranskaksi foulard) käyttö saattaa sisältää erilaisia merkityksiä. Usein se nähdään kuitenkin uskonnollisen perinteen ilmaisuna, joka ilmentää kunnioitusta suvun taustaa ja kulttuuria kohtaan. Se voidaan tulkita myös merkiksi uudelleen islamisoitumisesta. Kolmanneksi huivin käyttöön voidaan liittää fundamentalismin vaikutus ja naisiin kohdistuva painostus. Vaikka useimmissa tapauksissa onkin kyse vapaasta identiteetin ilmauksesta ja uskonnollisesta sitoutumisesta, voi huivista tulla myös kapinan tai emansipaation merkki. Esimerkiksi lokakuussa 1989 kolme tyttöä erotettiin Gabriel Havezin yläkoulusta Creil'n kaupungissa, Pariisin pohjoispuolella, kun he olivat kieltäytyneet ottamasta pois huntuja koulutuntien aikana. Koulun rehtori katsoi hunnun olevan ristiriidassa oppilaitoksen tunnustuksettomuuden kanssa.⁷⁹¹ Myös Ranskan ylioikeus tai ennakkopäätöstuomioistuin (Conseil d'État) arvioi tapausta 27.11.1989 tekemässään päätöksessä. Päätöksen mukaan yksilön vapaus sisältää yhtäältä oikeuden ilmaista ja julkituoda henkilökohtainen uskonnollinen vakaumus oppilaitoksen sisällä. Tässä on kuitenkin kunnioitettava moniarvoisuuden, vapauden ja toisten huomioon ottamisen periaatteita.⁷⁹² Tällöin toisen ja toiset perusoikeudet määrittyvät yksilön vapauden rajoina. Sallituiksi symboleiksi tulivat pienikokoiset ristit ja muut huomiota herättämättömät uskonnolliset tunnukset.⁷⁹³ Ranskan ylioikeus määritteli kahdessa marraskuussa 1996 annetussa

⁷⁹¹ Ranskan silloisen opetusministeri Lionel Jospinin kanta oli, että jokaisen täytyy kunnioittaa koulun tunnustuksettomuutta. Koulun tulee olla suvaitsevaisuuden paikka, jossa ei pidetä näkyvällä tai häiritsevällä tavalla esillä uskonnollisen viiteryhmän tunnuksia. Ks. Laurence & Vaisse 2006: 165–166; Kepel & Milner 1997: 187–188; Persidat 2003; Uimonen 2012: 257.

⁷⁹² CE 1989 Avis rendu le 27 novembre 1989. Conseil d'Etat (CE); Uimonen 2012: 257; Ks. myös Kettunen 2012: 57; Conseil d'Etat ei ole yleisesti kieltänyt uskonnollisten symbolien käyttöä ranskalaisissa julkisissa kouluissa, mutta tässä tapauksessa se esti oppilaita käyttämästä uskonnollisia symboleja, jotka olivat avoimen ”käännätyksiä” ja ”häiritseviä” (ostentatoire). Esimerkiksi 1990-luvun tapauksissa *Kherouaa and others* (CE 2.11.1992 AJDA 1992.833) ja *Nesinur & Zehronur Yilmaz* (CE 14.3.1994 RFDA 1994.630) islamilaisen huivin totaalikielto lukiossa katsottiin laittomaksi. Ks. Kettunen 2012: 57; Uskonnollisten symbolien käytöstä ja pukeutumisesta julkisissa kouluissa eri Euroopan maiden osalta lähemmin luvussa 5.

⁷⁹³ Vuoden 1994 syyskuussa silloinen opetusministeri Francois Bayrou julkaisi kiertokirjeen, jossa erotettiin asialliset (discret) ja häiritsevät (ostentatoire) uskonnolliset tunnukset toisistaan. Kiertokirjeen mukaan ei-suositeltavia tunnuksia olivat muun muassa muslimioppilaiden hunnut, juutalaiset kipat ja kristittyjen suurikokoiset ristit. Sallittuja symboleita olivat siis pienikokoiset ristit ja muut huomiota herättämättömät uskonnolliset tunnukset. Ks. Circulaire du Ministre de l'Éducation Nationale, 21.9.1994; Uimosen (2012: 257) mukaan kiertokirjeen vaikutus vuonna 2004 säädettyyn koulujen uskonnollisia tunnuksia koskevaan lakiin on ollut merkittävä; Vrt. ”It is striking to note the borrowing from the French debate of the term ”ostentatious” (signes ostentatoires), which was largely used during the 1990s by the Administrative Supreme Court (Conseil d'Etat) and which was replaced by “conspicuous” (signes reli-

päätöksessään, että julkisten koulujen tunnustuksettomuus ei pyri uskonnollisten tunnusten poistamiseen. Pelkkää hunnun kantamista ei muiden olosuhteiden puuttuessa voida tulkita proselytismiksi eli käännyttämiseksi.⁷⁹⁴ Maaliskuussa 2004 tuli voimaan laki nimellä ”Laki uskonnollisista tunnuksista julkisissa kouluissa”. (Code de l’éducation, L. 141–5–1). Lain mukaan ”julkisissa alakouluissa, yläkouluissa ja lukioissa merkkien tai vaatetuksen kantaminen, jolla oppilaat julkituovat näkyvästi uskonnollista sitoutumista, on kiellettyä.”⁷⁹⁵ Uutta lakia (Loi no. 2004–228 du 15 mars 2004, 1rt. 2) sovellettiin nyt myös Alsace-Mosellen alueella sekä muutamilla kaikkein perinteisimmillä Ranskan merentakaisilla alueilla, kuten Wallis ja Futuna, Uusi-Kaledonia sekä pitkälti islaminuskoinen Mayotte.⁷⁹⁶

Ranskan tasavalta takaa omantunnon vapauden ja vapaan uskonnonharjoituksen vuoden 1905 lain mukaisesti. Kaikilla julkisen sektorin toimijoilla on ankara puolueettomuuden velvoite ja kaikkien henkilöiden omantunnon vapautta tulee perustuslain mukaisesti kunnioittaa. Omantunnonvapautta voidaan kuitenkin rajoittaa julkisen järjestyksen suojelemisen perusteella. Kasvojen peittäminen julkisella paikalla voi perustuslakineuvoston mukaan liittyä naisen ihmisarvon loukkaamiseen. Joissakin tilanteissa kasvojen peittäminen voi vaarantaa myös julkisen turvallisuuden.⁷⁹⁷

Syyskuussa 2010 voimaan astuneen lain (Loi no. 2010–1192 du 11 octobre 2010) ensimmäisen artiklan mukaan ”kukaan ei saa julkisessa tilassa pukeutua asuun, jonka tarkoituksena on kasvojen peittäminen”. Laki määrittelee julkisen alueeksi, joka on avoinna yleisölle tai kuuluu julkisten palveluiden piiriin. Lain piiriin ei kuitenkaan kuulu pukeutuminen, joka liittyy terveydentilaan tai ammatinharjoit-

---

gieux ostensibles) in official documents subsequent to the work of the Stasi Commission (named after the former Republic Mediator) on the question of the laïcité.” Rorive 2009: 2686.

⁷⁹⁴ CE 1996c Ligue islamique du Nord et époux Chabou et autres, 27.11.1996; CE 1996d M. et Mme. Jeoit, 27.11.1996; Uimonen 2012: 258.

⁷⁹⁵ Loi no. 2004–228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics; Uimonen 2012: 258; Ssenyonjo 2007: 683.

⁷⁹⁶ Uimonen 2012: 261.

⁷⁹⁷ CC 2010, Décision DC 2010–613 du 17 octobre 2010. Conseil Constitutionnel (CC); Vuonna 2007 Ranskassa julkaistiin dokumentti Charte de la laïcité dans les services publics (Tunnustuksettomuuden peruskirja julkisten palveluiden sektorilla). Peruskirjan mukaan jakamaton, tunnustukseton, demokraattinen ja sosiaalinen tasavalta takaa kaikille kansalaisille tasa-arvon lain edessä. Asiakirja korostaa rajojen asettamisella uskonnollisen moninaisuuden kunnioittamista, lähimmäisen oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista julkisen järjestyksen vaatimuksesta ja yhteiskuntarauhan ylläpitämiseksi. Eräänlaisena tunnuslauseena kyseisessä asiakirjassa on ”tunnustuksettomuus, kansalaisuus, universaalisuus”. Project de Charté de la laïcité dans les services publics 2001; Uimonen 2012: 261.

tamiseen, urheiluasuoritukseen, juhliin sekä taiteellisiin tai perinteen ilmauksiin.⁷⁹⁸ Tosin esimerkiksi rukoileminen julkisella paikalla Ranskassa ei ole yksilöltä edelleenkaan kiellettyä.⁷⁹⁹

Uskonnonvapauden toteutumisen osalta esimerkiksi Ranskan kouluissa on ollut ongelmallista monikulttuurisuuden ja sekularismin vaikutus uskonnon sosiaalisiin normeihin. Tällöin esimerkiksi islam tai kristinusko saatetaan mieltää paikallisina ja paikallisesti tulkittuina oppeina. Kysymys on myös kansallisen harkintavallan, yhteiskunnallisen koheesion ja uskonnonvapauden rajoitusten sekä perus- ja ihmisoikeuksien universaalisen ymmärtämisen sekä toteutumisen välisestä suhteesta. Kyseinen jännite aktualisoituu erityisesti siinä, koska lähtökohtaisesti ja ihmisoikeussopimusten kuten Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 9.1 artiklan mukaan ”jokaisella on oikeus uskonnonvapauteen”. Toisaalta rajoitettavana näkökulmana uskonnonvapauteen voi olla sekin, että taustalla on tietty kulttuurisesti kristillinen tapa ymmärtää, mitä hyvällä elämällä tarkoitetaan. Länsimaiset ihmisoikeusinstituutiot ja tuomarit saattavat olla innokkaampia suojelemaan kuviteltua länsimaista kristillistä sekularismia ja rationalismia kuin kuviteltua islamilaista fundamentalismia, irrationaalisuutta jne. Täten ihmisoikeuspolitiikka kääntyy suojelemaan erityisiä intressejä universaalisten intressien sijaan.⁸⁰⁰

4.8 Yhdysvallat

4.8.1 *Perusoikeusajattelun kehittyminen*

Yhdysvalloille ja Iso-Britannialle ominainen common law-oikeus, josta käytetään myös suomenkielistä nimitystä tapaoikeus, merkitsee oikeuslähteiden muodostumista oikeuskäytännön perusteella. Tämä eroaa säädöksin luodusta oikeudesta. Tapaoikeudellinen säännös syntyy oikeuskäytännön vakiintumisella. Tavan juuret ovat keskiajan Englannissa, josta paikalliset tuomarit loivat oikeutta tapauskohtai-

⁷⁹⁸ Loi no. 2010–1192 du 11 octobre 2010 interdissant la dissimulation du visage dans l’espace public; Uimonen 2012: 261–262; Ranskan valtion voisi sanoa omaksuneen roolikseen kasvat-
taa ”maallisia kansalaisia” opettamalla heille maallisia arvoja ja suojelemalla heitä uskontojen
toisiaan vastaan kilpailevilta arvoilta. Kyseinen asenne selittää omalta osaltaan Ranskan radi-
kaalin neutraaleja valintoja. Ks. Andersen ym. 2010: 28–29.

⁷⁹⁹ Joffrin 2011; Lorriaux 2011; Uimonen 2012: 262.

⁸⁰⁰ Institutionalisoituneet ihmisoikeudet voivat menettää tehokkaan vaikutuksensa ja ajautua tiettyyn
kynniseen eli välinpitämättömään ihmisoikeusbyrokraatiaan. Siksi esimerkiksi Pirjolan mukaan
ihmisoikeuksien käytännöllisen näkökulman mukainen päätehtävä on pitää näkyvänä
’sirkulaarinen’ (’ympyrämäinen’) suhde oikeuksien ja politiikan välillä, jossa on aina kyse
ihmisoikeusnormien soveltamisesta. Pirjola 2011: 50, 54–55.

sesti, pääsääntöisesti ilman kirjoitettuja lakeja. Yhdysvalloissa alempien tuomioistuinten on noudatettava ylempien istuinten ennakkopäätöksiä. Ylempien tuomioistuinten on puolestaan noudatettava omia aiempia ratkaisujaan, joskin ennakkotapaukset ovat kumottavissa tietyin edellytyksin.⁸⁰¹

Yhdysvaltain itsenäisyysjulistus vuodelta 1776 takasi kaikille oikeuden elämään, vapauteen ja onnellisuuden tavoitteluun. Perusteluna esitettiin muun muassa ”itsestään selvyys” että kaikki on luotu tasa-arvoisiksi. Esimerkiksi Thomas Jefferson (1743–1826) korosti sitä, että on ”itsestään selvää”, että kaikki ihmiset on luotu tasa-arvoisiksi ja että heille on annettu tietyt luovuttamattomat oikeudet, joihin kuuluu oikeus elämään, vapauteen ja onnellisuuden tavoitteluun. Jeffersonin retorinen tyyli vetosi aikanaan laajasti kansaan.⁸⁰²

Faktisesti kuitenkin vasta perusoikeuksien kirjaamista perustuslakeihin voidaan pitää uskonnonvapauden sisällöllisen toteutumisen varsinaisena edellytyksenä. Kyseinen kehitys alkoi 1700-luvun lopulla Yhdysvaltojen osavaltioista vakiintuen U.S.A.:n liittovaltion perustuslakiin Ranskan vallankumouksen kautta. Yhdysvaltojen liittovaltioperustuslakiin ei alun perin sisällynyt perusoikeussäännöstöä. Perusoikeusidean voidaan sanoa alkaneen Virginian julistuksesta, joka hyväksyttiin 12.6.1776. Se oli erityinen oikeuksien julistus (Declaration of rights), jossa oli mukana myös uskonnonvapauden ainesosa.⁸⁰³ Yhdysvaltain perustuslaki laadittiin vuonna 1787 ja se tuli voimaan 4. maaliskuuta 1789. Siinä säädetään liittovaltion toimielimistä, osavaltioiden keskinäisistä suhteista sekä perustuslain muuttamisesta ja soveltamisalasta.⁸⁰⁴ Vuonna 1791 Yhdysvaltojen perustuslakia täydennettiin kymmenellä lisäartikkelilla, joista yleensä käytetään yhteisnimitystä ”Bill of Rights”. Siinä turvataan muiden muassa uskonnon-, sanan- ja kokoontumisvapaus (1. lisäartikla). Myöhemmin perustuslaki on täydennetty uusilla lisäartikloilla erityisesti yhdenvertaisuuden toteuttamiseksi.⁸⁰⁵

---

⁸⁰¹ Ks. Glark 1992: 36; Glenn 2004: 228–229.

⁸⁰² Ks. Päivänsalo 2005: 2.

⁸⁰³ Virginian julistuksen sisältämien oikeuksien periaatteisiin kuuluivat muun muassa se, että ihmisillä oli esivaltiollinen oikeus elämään, vapauteen ja omaisuuteen (Life, Liberty, Property). Valtio oli olemassa juuri niiden turvaamiseksi. Virginian julistuksen ensimmäisessä kohdassa luetellut oikeudet ohjasivat sisällöllisesti hallituksen toimintaa muodostaen aineellisen kriteerin myös lainsäädännölle, jonka tulee keskittyä kyseisten oikeuksien turvaamiseen ja vastata siten liberaalin valtion ideologiaa. Virginian julistus seurasi näin John Locken (v. 1632–1704) ajatuksia. Viljanen, V.-P. 1988:19–21. Pohjois-Amerikan itsenäisyysjulistuksessa vuodelta 1776 uskonnonvapaus muiden ihmisoikeuksien ohella sai ensimmäisen suuruusuntaisen ilmauksensa yhteiskunnallisena ja valtiollisena periaatteena. Kaira 1958: 53; Leino 2003: 69; Ks. myös Hokkanen 2006: 28.

⁸⁰⁴ Ks. Fisch 1992: 51.

⁸⁰⁵ Ks. HE 309/1993 vp s. 13.

4.8.2 Uskonnonvapaus, uskonnonopetus ja monikulttuurinen koulu

Yhdysvalloissa on liittovaltiotasolla säädetty valtion ja kirkon erosta perustuslain ensimmäisessä lisäyksessä (First Amendment, hyväksyttiin 25. syyskuuta 1789 ja ratifioitiin 15. joulukuuta 1791). Perustuslain lisäys (niin sanottu Establishment- tai Free exercise –klausuuli) kuuluu: ”Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.” Lisäyksen johdosta kongressi ei saa säätää mitään lakia, joka koskee uskonnon perustamista, tai kieltää sen vapaata harjoittamista.⁸⁰⁶

Yhdysvaltain perustuslain ensimmäisen lisäyksen johdosta maassa vallitsee harvinaisen laaja uskonnonvapaus. Yhdysvaltain perustuslain ensimmäinen lisäys on muotoiltu tiiviiksi ja se on aiheuttanut vuosisatojen kuluessa paljon väittelyä säädöksen alkuperäisestä tarkoituksesta ja soveltamisalasta. Perustuslain ensimmäisen lisäyksen perusteella⁸⁰⁷ Yhdysvallat on esimerkki maasta, jossa elää useita uskonnollisia yhdyskuntia. Tämä aiheuttaa oman vaikutuksensa myös koulujen uskonnon opetukseen. Jokaisella luokalla saattaa olla jopa kymmenen eri uskontokunnan jäsentä. Siksi Yhdysvalloissa pidetään erityisen tärkeänä kaikkien kansalaisten uskonnonvapauden kunnioittamista. Tästä syystä valtion yleisissä kouluissa uskonnon opettaminen on täysin kiellettyä. Yhdysvalloissa on kuitenkin laaja kirkkojen ylläpitämä yksityiskoulujen järjestelmä. Näissä kouluissa uskonnon opettaminen on sallittua. Yhdysvalloille on ollut ominaista esimerkiksi jesuiittakouluihin pohjautuva yksityiskouluperinne, josta syystä yksityiskouluja on verrattain paljon. Toisaalta esimerkiksi Minnesotan Charter -kouluissa kunnat toimivat opetuksen rahoittajana.⁸⁰⁸

⁸⁰⁶ Kyseessä on uskonnonvapausklausuulin kaksijakoinen tulkinta, joka esimerkiksi Saarnin mukaan on ollut jo kauan vakiintuneena Yhdysvaltojen liittovaltion korkeimpaan oikeuteen (U.S. Supreme Court). Sen lisäksi että klausuulit ovat keskenään jännitteisiä ja osin päällekkäisiä, ne suojaavat myös samoja oikeuksia. Saarni 2002: 34; Ks. myös Tribe 1978: 815: ”Thus the S.Ct. (Supreme Court) has frequently recognized that the two clauses may overlap.” Ks. *School District of Abington v. Schempp* (343 U.S. 306) (1963).

⁸⁰⁷ Rodgers 2008: 21–22; Ks. myös Kankaala 2011: 28; Vapaa-ajattelijoiden lausunto (06.04.2001) uskonnonvapauskomitean mietinnöstä (KM 2001:1); Valtion uskonnollisen neutraalisuuden kannattajia Yhdysvalloissa kannattivat erityisesti liberaalit sekä filosofisesti että perustuslakiin (oikeuksien julistuksen 1. artiklaan) vedoten. Näennäisen neutraalisuuden kriitikkoja olivat muun muassa John Witte, Jr. ja Kenneth Craycraft, Jr.: uskonnonvapausklausuulia ei huomioitu heidän mukaansa riittävästi. Ks. Päivänsalo 2005.

⁸⁰⁸ Tamminen & Vesa 1982: 37; Ks. myös Salminen 2012a ja 2012 b.

Uskonnonvapaus merkitsee sen lisäksi, että valtio ei saa puuttua uskontojen toimintaan, myös valtion ja uskontojen tiukkaa erottamista. Yhdysvaltain perustuslakia on tulkittu niin, että valtion laitosten kuten koulujen tulee olla neutraaleja suhteessa uskontoihin. Siksi esimerkiksi aamuhartaudet, uskonnollisten koulujen linja-autokuljetukset jne. on todettu Yhdysvaltain perustuslain vastaisiksi. Yhdysvaltain korkein oikeus vaikuttaa yleisesti olleen sillä kannalla, että perustuslaki kieltää valtioita suosimasta mitään tiettyä uskontoa.⁸⁰⁹ Väljimpien tulkintojen mukaan valtion uskonnollinen neutraalisuus on luonteeltaan periaate, jota ei voi soveltaa tiukasti. Myös Free exercise -klausuulin on tulkittu edellyttävän, että valtiolla on joitakin yhteyksiä uskontoihin vapaan uskonnonharjoituksen turvaamiseksi.⁸¹⁰ Yhdysvalloissa on uskonnonvapauden nimissä muodollisesti toteutettu valtion rahoituksen ja uskonnon julkisen kannattamisen kieltäminen.⁸¹¹ Yhdysvalloissa ei ole merkitystä edes sillä, onko kysymyksessä uskonnon harjoittaminen tai laulettu rukous, kuten virsi. Uskonnollisen sanoman tukeminen ei ole koululle sallittua, koska se on jo sinänsä syrjintää.

Yhdysvaltain Korkeimman oikeuden ratkaisu tapauksessa *U.S. Supreme Court ruling Santa Fe v. Doe* (2000) kuvaa hyvin tilanteen seuraavassa lauseessa: ”School sponsorship of a religious message is impermissible because it sends the ancilliary message to members of the audience who are nonadherents that they are outsiders, not full members of the political community, and an accompanying message to adherents that they are insiders, favoured members of the

---

⁸⁰⁹ Ks. esimerkiksi U.S. Supreme Court: *Lee v. Weisman* (505 U.S. 577) (1992):... ”at a minimum, the Constitution guarantees that government may not coerce anyone to support or participate in religion or its exercise.”; Fisch 1992: 89; Kankaala 2011: 28; Ks. esimerkiksi *Wallace v. Jaffree* (472 U.S. 38) (1985): “The Fourteenth Amendment imposes those substantive limitations on the legislative power of the States and their political subdivisions.” Ks. myös Jyränki 1989: 134–135; Saarni 2002: 36. Erityisesti koulut, varsinkin alemmat asteet, ovat olleet konteksteja, joissa on arvioitu korostetun herkällä tavalla sitä vaikutusta, joka nuoriin koululaisiin saattaa aiheutua. Näissäkään tapauksissa ei Saarnin mukaan yleensä ole ollut USA:ssa yksimielisyyttä, vaan keskeisissä päätöksissä korkeimman oikeuden tuomarien äänet ovat tyypillisesti jakaantuneet 5-4. Saarni 2002: 34–35; Establishment-klausuuli määrittelee Saarnin (2002: 39) mukaan lähinnä tietyt spesifit muodot, jotka ovat kiellettyjä valtion ja uskonnon liian läheisenä yhteytenä; Yhdysvalloissa uskonnonvapauden kuuluu valtion ehdoton tunnustuksettomuus, ja esimerkiksi enemmistöuskontokunnan mahdollisuus pitää julkisissa kouluissa uskonnollisia päivänavauksia pidetään epäilyksittä uskonnonvapauden vastaisina. Koululaitos onkin useissa maissa eriytynyt siten, että julkisia tunnustuksettomia kouluja täydentää kirkkojen tai yksityisten ylläpitämien uskonnollisten koulujen järjestelmä. Vrt. Suomessa valtio ei ole tunnustukseton, mutta ei myöskään tunnustuksellinen. PeVL 12/1982 vp; Valtio on kietoutunut kiinteästi yhteen luterilaisen kirkon kanssa ja heikoimmin sitein yhteistyössä myös ortodoksisen kirkon kanssa. Uskonnonvapaus turvaa silti myös uskonnollisten vähemmistöjen ja uskonnottomien oikeudet. POKM 1992: 3 s. 284; Ojanen & Scheinin 2011d: 413.

⁸¹⁰ Saarni 2002: 37.

⁸¹¹ Ks. McCrea 2010: 36.

political community.” Ratkaisu korostaa uskonnollisen viestinnän vastuullisuutta siinä, ettei suosita liiaksi yhtä tiettyä uskontoa ja syrjitä tämän seurauksena toista.

Moniarvoisuuden ja valinnanvapauden nimissä on Yhdysvalloissa esiintynyt myös fundamentalismia, jolloin julkiseen opetukseen on saatettu tuoda esimerkiksi vapaaehtoisen ”kreationistisen” biologian kurssi. Euroopassa kreationismi (luomisusko) on sen sijaan haluttu sulkea pois kouluopetuksesta sen epätieteellisyyden nimissä. Huomattakoon, että evoluutio-oppia pidetään Euroopan kouluopetuksessa oikeana ja tieteellisesti kestäväenä vaihtoehtona.⁸¹² Yhdysvalloissa on esillä ollut myös kreationismin suuntaus, jossa korostetaan periaatetta ”älykkästä suunnittelijasta” (intelligent design) opetuksen ja tiedon jakamisen taustalla.⁸¹³

4.9 Uskonnon- ja katsomusopetuksen järjestämisen mallit tulevaisuuden monikulttuuristuvassa koulussa - de lege ferenda

Jo yleiskatsaus eurooppalaiseen uskonnollisuuteen osoittaa sen, miten jokaisella maalla on oma monimutkainen uskonnollinen taustansa. Viimeaikainen yhteiskunnallinen kehitys kuitenkin haastaa vanhat traditiot, eikä niitä voida perustella enää niin itsestään selvästi. Maat ovat myös lähtökohdiltaan erilaisia Euroopassa.⁸¹⁴

Suomessa on katsottu, että uskonnonopetuksen asema ja kirkon julkisoikeudellinen asema ovat juridisesti erillisiä kysymyksiä.⁸¹⁵ Suomessa uskonnonopetus on välimuoto muista eurooppalaisista uskonnonopetusmalleista, jonka mukaan opetus on ollut uskontokuntalähtöistä jo 1920-luvulta alkaen. Suomalaista uskonnonopetusmallia voidaan hyvin kutsua uskontosidonnaiseksi tai uskontokuntalähtöiseksi uskonnonopetukseksi. Kyseisen mallin historialliset juuret ovat 1920-luvulla, jolloin säädettiin, että kansakoulussa uskonnonopetusta opetetaan sen uskontokunnan enemmistön uskontokunnan mukaan, johon oppilaiden enemmistö kuuluu. Katsomusaineiden ja muiden uskontojen osalta tämä tarkoittaa käytännössä opetuksen eriyttämistä eli opettamista kunkin uskonnon mukaisissa opetus-

---

⁸¹² Ks. Haarscher 2006: 93.

⁸¹³ Ks. Älykkään suunnittelun idea. Intelligent Design -teorian suomalainen portaali; Ks. myös the Skeptic's Dictionary.

⁸¹⁴ Ks. esimerkiksi Schreiner 2005: 85.

⁸¹⁵ Juntunen 1985: 88.

ryhmissä.⁸¹⁶ Koulujen uskonnon opetus monipuolistui Suomessa erityisesti 1990 -luvulla vähemmistöuskontojen opetuksen lisääntymisen myötä. Evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen uskonnonopetuksen lisäksi vähemmistöuskonnoista muiden muassa katolisen, adventistien, islamin, kristiyhteisön ja bahai-uskonnon opetussuunnitelman perusteet vahvistettiin 80- ja 90-luvun kuluessa.⁸¹⁷

Uskonnonopetuksen organisointimalliin ei tältä osin ole tullut suurempia muutoksia. Uskonnonopetus muuttui tunnustuksellisesta opetuksesta oman uskonnon opetuksesi vuonna 2003, jolloin annettiin uusi uskonnonvapauslaki (453/2003). Suomalaisessa uskonnonopetuksen uskontokuntalähtöisyyttä⁸¹⁸ korostavassa mallissa uskontoa tarkastellaan lähinnä ”ilmiönä”. Opetus tapahtuu eriytetysti kunkin uskontokunnan oman uskonnon opetuksena. Uskonnolliset ryhmät voivat olla taustalla koordinoimassa opetusta. Uskonnolliset ryhmät eivät voi kuitenkaan suoraan määrätä opetuksen sisältöjä. Itse opetus on nimenomaan koulun tehtävä ja opetussuunnitelmat eivät saa olla luonteeltaan tunnustuksellisia, esimerkiksi jonkin tietyn uskonnon opinkappaleita tukevaa. Uskonnollinen viitekehys ja uskonnollisen yhdyskunnan rekisteröity jäsenyys määrittelevät kuitenkin uskonnon opetuksen luonteen ja laadun. On huomattava, että Suomessa opetussuunnitelman yleiset tavoitteet ja lähtökohdat, joita eri uskontojen tulee noudattaa, on laadittu opetushallituksen toimesta. Suomalainen malli on lähellä muun muassa saksalais-ta mallia. Uskonto on kouluissa pakollinen oppiaine ja koulussa opetetaan tällä hetkellä monenlaista omaa uskontoa. Esimerkiksi Saksassa oppiaineen opetussuunnitelmista vastaavat yhteiskunta ja uskonnolliset ryhmät yhdessä.⁸¹⁹

Suomalaisesta uskonnonopetuksen mallista on kuitenkin todettava, että sitä leimaa monimuotoisuudestaan huolimatta opetuksen sisäinen eriarvoisuus ja oman uskonnon opetuksen käsitteen epämääräisyys sekä epäyhtenäisyys. Ongelmana on esimerkiksi se, että pienryhmäisistä uskonnoista islamia opetetetaan vain yhdessä

⁸¹⁶ Koikkalainen 2010: 24; Opetushallitus on antanut peruskouluun opetussuunnitelman perusteet 13 uskontokunnalle sekä elämäkatsomustiedolle. Tomperi 2013: 66; Kallioniemi 2005c; Kallioniemi 2007a: 104.

⁸¹⁷ Pyysiäinen, M. 2000: 2; Tämän jälkeen on vahvistettu myös juutalaisen uskonnon, Herran Kansa ry:n uskonnon, Krishna-liikkeen, Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkon ja Vapaakirkon perusasteen uskonnon opetussuunnitelmat (Opetushallitus 2006); Monille kristinuskon haaroille on omat uskonnon opetuksensa. Sen sijaan esimerkiksi buddhalaisuuden ja islamin tapauksessa ei näytä Salmenkiven (2013: 88) mukaan uskottavalta, että opetussuunnitelman perusteissa mainittu uskonto edustaisi yhtä rekisteröityä uskonnollista yhdyskuntaa, johon myös oppilaat kuuluisivat.

⁸¹⁸ Kallioniemi 2005a: 20–23.

⁸¹⁹ Suomalainen malli on ainutlaatuinen koko Euroopassa, koska uskonnonopetus käsitetään oppilaiden oman uskonnon opetuksena. Uskonnonopetus profiloituu Suomessa myös selvärajaisemmin koulun opetuksena, kuten muissa pohjoismaissa, joiden uskonnonopetus on tunnustuksetonta. Kallioniemi 2007a: 105, 2007c: 59–60 ja 2005a: 24; Skeie 2001: 242–243.

yhtenäisessä oppiaineessa niin sanottuna ”yleisislamina”, vaikka islamilaisia yhdyskuntia on Suomessa toistakymmentä kahden pääsuunnan shiialaisuuden ja sunnalaisuuden lisäksi. Suomessa evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon jäsenet eivät voi myöskään valita vaihtoehtoista opetusta. Tällöin on käsitykseni mukaan kysymys opetuksen laadun valinnan epäyhdenvertaisuudesta tai ongelmallisuudesta opetukseen ohjautumisessa ja osallistumisessa oppilaiden vanhempien tai laillisten huoltajien sekä oppilaiden välillä.⁸²⁰

Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmä on esittänyt opetuksen järjestämisvelvoitteen synnyttävän oppilasmäärän nostamista kolmesta kymmeneen oppilaaseen pienryhmäisten uskontojen opetuksessa. Tämä edellyttää muutoksia perusopetuslain (628/1998) 13 §:ään. Opetuksen tarjoamisvelvoitteeseen liittyvän opetusryhmäkoon nostaminen 10 oppilaaseen muiden katsomusryhmien kuin evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen uskonnon sekä elämäkatsomustiedon osalta on katsottu tuovan myös kustannussäästöjä opetuksen järjestäjälle.⁸²¹

Erityisesti pienryhmäisten vähemmistöjen oikeudet oman uskonnon opetukseen pienemmissä kunnissa eivät välttämättä enää toteudu. Näkemykseni mukaan on kuitenkin liian yksinkertaista sekä yksipuolista esittää muutoksen perusteluiksi esimerkiksi kustannussäästöt ja opettajien työtaakka, jos oppilaan perusoikeus oman uskonnon opetukseen ei tästä syystä enää toteudu.

Viimeaikoina on julkisuudessa keskusteltu alan asiantuntijoiden välillä suomalaisen katsomusopetuksen toteuttamismallista. Yleisesti voidaan sanoa, että suomalaista mallia on vaikea kehittää ilman huolellisesti tehtyä muiden maiden vertailua siitä, mikä voisi olla paras ja toimivin sekä kaikki näkökulmat parhaimmalla tavalla huomioiva uskonnonopetusmalli. Tällöin on kartoitettava kaikki toteutettujen ratkaisujen vahvuudet ja heikkoudet sekä peilata näitä Suomeen.⁸²²

Olen seuraavassa yhdistänyt mahdolliset tulevaisuuden katsomusopetusmallin skenaariot Kähköselältä, Nyysöseltä, Räsäseltä ja Kallioniemeltä. Esitän kuusi tai seitsemän mahdollista vaihtoehtoa tulevaisuuden katsomusopetuksen järjestämisen malleiksi. Olen myös hahmotellut vertailun perusteella oman ehdotukseni tai hahmotelmani tulevaisuuden malliksi. *Seitsemäs* malli olisi se, *ettei uskontoa opeteta lainkaan julkisissa kouluissa*. Esimerkiksi Ranskassa uskonnonopetusta ei anneta lainkaan yleissivistävissä valtion kouluissa. Tällä hetkellä suurin kuviteltava muutos olisi *siirtyminen kokonaan uuteen katsomusopetuksen malliin ja op-*

⁸²⁰ Näin asian näkee myös Tomperi 2013: 67–68.

⁸²¹ Perusopetus 2020 s. 180, 184.

⁸²² Tätä mieltä on myös Kallioniemi (2005a: 27).

piaineeseen, jota tarjottaisiin kaikille yhteiseksi uskonto- ja katsomusaineeksi, riippumatta oppilaan uskonnollisesta ja katsomuksellisesta taustasta. Tällöin on pohdittava kuitenkin opetuksen sisältöjä ja oppiaineen nimeäkin uudelleen. Opetus olisi luonteeltaan tunnustuksetonta objektiivista opetusta. Monikulttuurisuus ja moniuskontoisuus sekä muut katsomukset ja vakaumukset on otettava paremmin huomioon jo opetussuunnitelmien sisältöjen ja tavoitteiden suunnittelu- sekä laadintavaiheessa. Tämä skenaario tai opetuksen organisoimisen malli on vertailun valossa ja sekä professori Kallioniemen että Nyyssösen mukaan hyvin todennäköinen ainakin pitkällä aikavälillä Suomessa. Kallioniemen mukaan uskonnon-opetuksen laaja-alaiset ja monipuoliset tavoitteet monikulttuurisessa yhteiskunnassa edellyttävät, että erilaisista uskonnollis-katsomuksellisista taustoista tulevat oppilaat osallistuisivat yhteiseen uskonnonopetukseen, jossa on mahdollisuus dialogiin ja keskinäisen ymmärryksen kasvuun. Esimerkkivaltioita, joissa uskonnonopetus kuuluu osana koulun opetussuunnitelmaa ja siihen osallistuvat kaikki oppilaat, ovat Italia, Espanja ja Malta. Esimerkiksi Ruotsissa on luovuttu täysin oman uskonnon opetuksesta ja siirrytty kaikille oppilaille yhteiseen uskontotiedon opetukseen.⁸²³

Toinen mahdollinen malli on *nykyisen oman uskonnon opetuksen mallin jatkumisen sellaisenaan uskonnon opetuksessa*. Kallioniemen mukaan nykyinen malli on niin sanottu sekulaarijärjestelmä, jossa myös uskonnolliset ryhmät ovat tarpeen mukaan mukana uskonnonopetuksen organisoinnissa, kuten evankelisluterilainen, orotodoksinen ja katolinen uskonto. Uskonto on oppiaineena pakollinen ja se sisältyy perusopetuksen opetussuunnitelmaan, ja oppilaalla on myös oikeus saada oman uskontonsa opetusta. Voidaan puhua monenlaisesta oman uskonnon opetuksesta. Suomen ohella tämä malli on käytössä Saksassa, Itävallassa, Romaniassa, Puolassa ja Unkarissa.

Tämän skenaarion toteutumisen esimerkiksi Nyyssönen näkee mahdollisena, mutta ei välttämättä kovinkaan todennäköisenä. Mikäli jatketaan vanhaan malliin, nykypäivän opetuksessa ilmenneet ongelmat vain jatkuisivat ja monikulttuurinen yhteiskunta tulee todennäköisesti vaatimaan muutosta uskonnon opetukseen jossain vaiheessa.

Kolmatta mallia voisi kutsua edellisen mallin muunnokseksi. *Nykymallissa lisätään valinnaisuutta tai karsitaan eri vaihtoehtoja*. Opetuksen peruslähtököhtana

---

⁸²³ Emt. ja Nyyssönen 1998: 463–464; Kähkönen 1976: 242–249; Räsänen, A. 2006: 22–24; Mallin toteutuminen edellyttää Kallioniemen mukaan kuitenkin sen kysymistä, miten oppilaiden vanhemmat sen hyväksyvät ja mikä olisi oppiaineen tiedeperusta, mistä oppiaineen tavoitteet ja sisällöt otettaisiin sekä, ketkä oppiainetta opettaisivat. Kallioniemi 2008b.

voisi olla esimerkiksi elämäkatsomustieto, jonka rinnalla olisi kristinuskoon pohjaava uskonnon opetus.⁸²⁴

Neljäs malli tai skenaario on *omaan uskontoon sitoutumisen lisääminen*, mikä tuntuu monikulttuuristumisen ja dialogin näkökulmasta epätodennäköiseltä. Malli ei ole Kallioniemen mukaan soveltuva, jos uskonnonopetus nähdään nimenomaan yhteiskunnan kasvatus- ja opetusjärjestelmässä tapahtuvana opetuksena. Malli ottaa kuitenkin huomioon uskonnolliset vähemmistöt ja turvaa tavallaan heidän oikeutensa saada oman uskonnon opetusta. Esimerkiksi Kallioniemen mukaan on kuitenkin kysyttävä, missä määrin yhteiskunnan tehtävänä on vastata eri uskontojen opetuksen muotojen toteuttamisesta. Nyssösen mukaan tämä malli vaatisi sen, että uskonnon opetus siirtyisi toteutettavaksi lähinnä erilaisille uskonnollisille yhdyskunnille. Myös Kallioniemi katsoo, että kyseisen vaihtoehdon jatkamiseen sisältyy mahdollisuus, että uskonnon opetus siirretään uskonnollisten yhdyskuntien toteuttamaksi ja elämäkatsomustiedosta luodaan yhteinen kaikille oppilaille tarkoitettu oppiaine. Nyssösen näkee tässä mallissa arveluttavana sen, että sen toteutuessa yhteiskunnalla ei olisi enää mahdollisuutta vaikuttaa oppiaineen sisältöihin ja opetustapaan.⁸²⁵

Viides mahdollinen malli koostuu *kahdesta eri osasta*, joista ensimmäinen toteutettaisiin kaikille oppilaille kuuluvana yhteisenä oppiaineena. Toinen osa käsittäisi omaan uskontoon ja katsomukseen sisältyvät elementit ja ne opetettaisiin eriyttäen eri uskontokuntiin kuuluvat oppilaat. Vastaavaa kehitystä moniarvoisemman uskonnonopetuksen käsittämisen suuntaan ja kaikille oppilaille yhteisen tai yleisen oppiaineen rakentamiseksi on tapahtunut muiden muassa Iso-Britanniassa ja muissa Pohjoismaissa, erityisesti viime aikoina Norjassa tehdyt ratkaisut.⁸²⁶

⁸²⁴ Kallioniemi 2005a: 25–27 ja 2007c: 66–67; Nyssönen 1998: 463–464; Kähkönen 1976.

⁸²⁵ Emt.; Mallin, jossa lisätään omaan uskontoon sitoutumista, etuna on kuitenkin ainakin oppilaan huoltajien positiivisen uskonnonvapauden huomioon ottaminen; Uhkana voidaan nähdä uskonnonopetuksen siirtäminen uskonnollisten yhdyskuntien toteuttamaksi. Nykyaikaisessa koulussa tarvitaan kuitenkin tiettyä vähimmäistason uskonnollista ja katsomuksellista yleissivistystä sekä modernia symbolien lukutaitoa. Ks. Kallioniemi 2008b.

⁸²⁶ Kallioniemen mukaan oppiaineen yhteiseen osaan kuuluisivat uskonnonopetuksen yleissivistävät elementit, jotka ovat välttämättömiä suomalaisen kulttuuriperinteen ymmärtämisessä sekä muihin uskontoihin liittyvät, uskontotieteelliset elementit. Osa uskonnonopetuksesta, omaan uskontoon ja katsomukseen liittyvät elementit opetettaisiin puolestaan eriyttäen. Ks. Kallioniemi 2005a: 25–27; Nyssönen 1998: 463–464; Kotkavirran (2007: 116) mukaan ihanteellisessa katsomusopetuksessa tulisi käsitellä sekä uskonnollisia että humanistisia katsomuksia, mutta osana sellaista kokonaisuutta, joka ei rakennu kummankaan nykyisen oppiaineen varaan. Hänen mukaansa pitäisi muodostaa uusi katsomukselliskasvatuksellinen oppiaine. Oppiaineen ensisijaiseksi lähtökohdaksi ja rungoksi voidaan Norjan mallin mukaan asettaa oppilaiden persoonalliseen kehitykseen ja kasvuun liittyvät tarpeet, eivätkä erilaiset katsomukselliset suuntaukset ja niiden intressit. Kotkavirran mukaan uskonto ja elämäkatsomus-

Kahdesta eri osasta koostuva vaihtoehto tai ”osa yhdessä ja osa erikseen” -malli ei ole kuitenkaan sinänsä uusi. Vaihtoehto tulee lähelle esimerkiksi Friedrich Schweitzerin (2005) esittämää dialogimallia. Tällöin opetus tapahtuu sekä oppilaiden oman uskonnon mukaisissa ryhmissä että yhteisissä integroiduissa ryhmissä. Dialogiryhmissä oppilaat oppivat toinen toisiltaan ja jakavat kokemuksiaan toistensa kanssa. Malli oli esillä jo Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa vuodelta 2000, jossa käsitellään kulttuurisen katsomuskasvatuksen alla kulttuurisesti keskeisiä sisältöjä ja uskontokasvatuksen alla omaan uskontoon liittyvää erityisainesta.⁸²⁷

Käytännön esimerkkinä ja kokeiluna kaikille ainakin *osaksi yhteisestä opetuksesta* on mainittava Helsingin Kulosaaren yhteiskoulussa⁸²⁸ käynnistetty kokeilu⁸²⁹, jossa tarjotaan 7. ja 8. luokan oppilaille osittain yhteneväistä uskonnonopetusta, jossa kaikki uskontoon katsomatta opiskelisivat opetussuunnitelmiansa sisällöt, kuten eri maailmanuskontoja ja etiikkaa käsittelevät osiot eli päällekkäiset opinnot yhdessä. Eri uskonnot ja elämäntietämys säilyvät kuitenkin omina oppiaineinaan, mutta samat sisällöt opetetaan silloin, kun opetussuunnitelman mukainen sisältö on yhtenevä, opiskeltaisiin yhdessä samassa tilassa. Tarvittaessa oppiaineita voidaan opettaa myös yhdessä, kun opetuksen eriyttäminen pystytään järjestämään samassa opetustilassa. Ryhmiä on tarkoitus eriyttää vain sen verran kuin on perusteltua ja välttämätöntä. Perusopetuslain (628/1998) mukaan uskonnonopetus järjestetään oman uskonnon opetuksena, jossa eri uskontokuntiin kuu-

---

tieto pitäisi asettaa yhdenvertaiseen asemaan ja irrottaa ne jäsenyyskysymyksistä. Oppilaiden tulisi saada kilpailla oppilaista tarjontansa profiililla ja laadulla. Oppiaineiden opetussuunnitelmien osalta tämä merkitsisi muutoksia erityisesti sen asian suhteen, että kaikille oppilaille voitaisiin taata riittävän yhdenmukainen opetus.

⁸²⁷ Kallioniemi 2007c: 68; Schweitzer 2005: 103–113; Nyssönen 1998: 463–464; Ks. myös Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2000; Kallioniemen mukaan on kuitenkin syytä myös kysyä, missä laajuudessa suomalaiset luterilaiset lapset ovat kiinnittyneet ja identifioituneet omaan uskontoonsa tavalla, että he pystyvät uskontodialogiin. Toisaalta vähemmistöuskontojen edustajat voivat Kallioniemen mukaan näyttäytyä suhteessa toisiin oppilaisiin tiettyssä mielessä ”uskonnollisesti ainokaisiksi”. Kallioniemi 2008b.

⁸²⁸ Helsingin Kulosaaren yhteiskoulu on Helsingin kaupungin sopimuskoulu, jossa toimivat yläkoulu ja lukio. Opetuskielinä koulussa ovat englanti ja suomi. Koulussa on noin 750 oppilasta ja he edustavat yli 40 eri kansallisuutta sekä kuuluvat useisiin eri uskontokuntiin. Koulussa tarjottavia katsomusaineita ovat evankelisluterilaisen, ortodoksisen ja roomalaiskatolisen uskonnon sekä islamin ja elämäntietämyksen opetus. Ks. Helsingin sanomat 13.8.2013; Kirkko ja kaupunki 29.4.2013.

⁸²⁹ Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos tekee tutkimusta yhdessä Kulosaaren yhteiskoulun kanssa koulun integroidusta katsomusaineiden opetustavasta. Opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksen tavoitteena on muun muassa tarkastella opetuksesta saatuja kokemuksia oppilaiden, heidän vanhempien ja muiden opettajien kokemana. Tutkimuksessa arvioidaan myös opetusmallin mahdollisuuksia ja uhkia sekä sen yhteiskunnallista merkitystä. Kirkko ja kaupunki 26.3.2014.

luvut tai elämäkatsomustietoon osallistuvat oppilaat opiskelevat omia oppisisällöjään.⁸³⁰

Helsingin Kulosaaren yhteiskoulun integroitua katsomusopetusta on myös kritisoitu perusopetuslain vastaiseksi. On katsottu, ettei eri opetussuunnitelman mukaan opiskelevia voida kuitenkaan opettaa samassa ryhmässä.⁸³¹ Opetuksen on pysyttävä kuitenkin opetussuunnitelman sisältöjen ja tavoitteiden mukaisena. Valtakunnallista perusopetuksen opetussuunnitelmaa on noudatettava, mutta opetusjärjestelyt ovat koulun sisäinen asia.

Voimassaolevan lainsäädännön ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten näkökulmasta toistaiseksi perus- ja ihmisoikeudet tasapainoisesti toteuttava malli on ollut *oman uskonnollis-katsomuksellisen taustan mukainen oman uskonnon opetus*. Uskontokuntasidonnaisuudesta johtuen malli tukee käsitykseni mukaan kuitenkin lähinnä oppilaan vanhempien ja huoltajien positiivisen uskonnonvapauden toteutumista, eikä se rohkaise yksittäisiä oppilaita dialogiin eri tavalla ajattelevien ja uskovien oppilaiden kanssa, koska opetus on tapahtunut jo lähtökohtaisesti eriytetysti oman uskonnon mukaisissa ryhmissä. Toisaalta evankelis-luterilainen

---

⁸³⁰ Ks. Helsingin sanomat 13.8.2013; Kirkko ja kaupunki 26.3.2014, Numero 12 s. 6; Kulosaaren yhteiskoulussa keskusteltiin toukokuun alussa vuonna 2012 mahdollisuudesta yhtenäistää katsomusaineiden opetussuunnitelmia. Tällöin pohdittiin mahdollisuutta integroida osittain katsomusaineiden opetusryhmiä. Ks. Kulosaaren yhteiskoulun johtokunnan pöytäkirjan ote 5/2011 – 2012 Kulosaaren yhteiskoulun johtokunnan kokous 8.5.2012 9 § Katsomusaineiden opetuksen kehittäminen. Johtokunta päätti kokouksessaan 5.3.2013 8 § Katsomusaineiden opetussuunnitelmien ja opetusjärjestelyiden kehittäminen, että eri katsomusaineiden opetusjärjestelyjä muutetaan 1.8.2013 lukien siten, että eri aineet opetetaan soveltuvin osin samassa tilassa. Ks. Johtokunnan pöytäkirjan ote 3/2012 – 2013; Kokouksessa 7.5.2013 (pöytäkirjan ote 5/2012 – 2013) 7 § Peruskoulun katsomusaineiden opetussuunnitelmien ja opetusjärjestelyiden kehittäminen, johtokunta päätti muuttaa uskontojen ja elämäkatsomustiedon opetussuunnitelmat liitteen mukaisiksi 1.8.2013 alkaen. Koulun hallitus oli lausunnossaan 3.4.2013 viestittänyt, ”että suunnitelma on kannatettava ja sen toteuttaminen on toivottavaa.”

⁸³¹ Esimerkiksi Opetushallituksen uskonnonopetuksesta vastaava virkamies, opetusneuvos Pekka Iivonen pitää järjestelyä perusopetuslain (628/1998) vastaisena. Iivosen mukaan perusopetuslaissa on määritelty, että eri uskontojen opiskelijat ovat oman oppimääränsä mukaisissa ryhmissä, ja jokaisella ryhmällä on oma opettaja. Myös elämäkatsomustiedosta vastaavan opetusneuvoksen Pekka Elon mukaan uskonnon ja elämäkatsomustiedon tavoitteet ja sisällöt ovat niin erilaiset, ettei yhteisopetus käy päinsä. Helsingin yliopiston uskonnon didaktiikan professori Arto Kallioniemi on asiassa kuitenkin eri mieltä. Hänen mukaansa on jo aika, että uskonnonopetukseen kehitetään uusia lähestymistapoja. Kallioniemi muistuttaa myös, että eri uskontojen oppisisällöt menevät monilta osin päällekkäin. Kallioniemen käsityksen mukaan eurooppalaista aatehistoriaa, etiikkaa ja maailmanuskontoja koskevia sisältöjä voitaisiin ainakin yhdistää. Opetuksen eriyttämisen vähentäminen tässä suhteessa johtaisi ainakin kustannusäästöihin monen opettajan mielestä; Kulosaaren yhteiskoulun rehtorin Lauri Hallan mukaan opetus kuitenkin järjestetään Kulosaaren koulussa perusopetuslain (628/1998) ja opetussuunnitelman perusteiden mukaisesti, jossa uskonnot ja elämäkatsomustieto ovat omia oppiaineitaan. Kirkko ja kaupunki 29.4.2013; Ks. myös Kirkko ja kaupunki 26.3.2014.

ja ortodoksinen kirkko sekä vähemmistöuskonnot ovat olleet tyytyväisiä oman uskonnon opetuksen malliin, koska se on turvannut parhaiten heidän omat intressinsä ja oikeutensa. Myös lapsen positiivinen oikeus oman uskonnollisen taustansa mukaiseen opetukseen turvataan.

Kysymykseksi tulee, missä määrin eri uskonnolliset yhdyskunnat voivat olla määrittämässä tai vaikuttamassa yleissivistävän julkisen ja valtiovallan taloudellisesti tukeman koulun opetuksen organisoimiseen. Vertailu osoittaa kuitenkin laajempaa kehityslinjaa kohti kaikille avointa katsomusaineiden opetusta. Oikeudellisesti keskeinen lähtökohta on se, ettei synny ristiriitaa kodin ja oppilaan huoltajien kasvatukseen sekä ohjausoikeuden, eikä kansainvälisten ihmisoikeussopimusten mukaisen vanhempien tai huoltajien oikeuden kasvattaa lapsiaan omien vakaumustensa suunnassa kanssa. Erityisesti vähemmistöjen ja ryhmien uskonnon opetus on voitava järjestää myös tulevaisuuden monikulttuurisessa koulussa. Tähän velvoittavat esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) I lisäpöytäkirjan 2. artikla sekä perustuslain 17.3 §.

Myös julkisella vallalla on perustuslain 22 §:n mukaan velvollisuus aktiivisesti tukea perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista, jolla on liittymäkohta konkreettisen soveltamisen tasolla myös kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. ”*Osa yhdessä ja osa erikseen*” malli kunnioittaisi käsitykseni mukaan näitä ihmisoikeussopimuksissa ja perustuslaissa säädettyjä lähtökohtia.

Perustuslain 17.3 asettaa julkiselle vallalle aktiivisen toimintavelvoitteen turvata pykälässä säädetty oikeudet myös uskonnollis-katsomuksellisille vähemmistöille ja ryhmille. Mallin ongelmaksi voidaan katsoa oppilaiden eriyttäminen edelleen osittain eri ryhmiin uskonnollis-katsomuksellisen taustan mukaan, eikä opetus olisi siis kokonaan yhteistä tai yleistä.

Kuudennessa, rinnakkaisen uskonnon opetuksen mallissa valtion yleissivistävissä kouluissa ei opeteta uskontoa, mutta suuri osa kouluista on yksityisiä tai uskonnolliselle perustalle rakentuvia kouluja, joissa yleensä on uskonnon opetusta. Tämäkin malli on mahdollinen tulevaisuudessa, mikäli moniarvoistumis- ja monikulttuuristumiskehitys syvenee nykyisestä.⁸³² Tällä hetkellä uskonnon opetus on kuitenkin koulun tehtävä. Ongelmallisena myös tässä mallissa näen oppilaiden segregoitumisen ja eriytymisen, kun tavoitteena tulisi olla oppilaiden saaminen vuorovaikutukseen ja dialogiin toistensa kanssa. Uskonnonopetusta ei voida irrottaa kuitenkaan koko koulun kehittämisestä. Opetuksen osalta esille nousee sa-

---

⁸³² Ks. Kallioniemi 2008b.

manaikaisesti yhtäältä kysymys tradition säilyttämisestä ja toisaalta siitä, miten koulu opetuksessaan suhtautuu uskonnollis-katsomukselliseen monimuotoisuuteen.⁸³³

Muun muassa professori Antti Räsänen on tutkinut kansalaisten käsityksiä peruskoulun uskonnon opetuksen kehittämisestä. Hän on tiivistänyt nämä käsitykset malliin, jossa *ensimmäisenä* vaihtoehtona on *nykyisen järjestämismallin säilyttäminen* (uskonnonvapauden periaatteita -, oppilaiden identiteetin kehittymistä - ja laaja-alaista uskonnon opetusta tukeva malli). *Toisena* vaihtoehtona on *kaikille yhteinen katsomusopetus*, johon sisältyvät resursseihin ja organisointiin liittyvät kehittämisspaineet; kontaktit, jotka lisäävät suvaitsevaisuutta; uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys on tarjolla kaikille; katsomusaineiden osittainen yhdistyminen on mahdollista. *Kolmantena* vaihtoehtona on *opetuksen sisältöjen kehittäminen uskontotieteellistä ainesta vahvistamalla, riippumatta katsomusopetuksen järjestämismallista*.⁸³⁴

Koulun uskonnonopetuksen järjestämisen suuri haaste käsitykseni mukaan on se, että samanaikaisesti tulee ottaa huomioon oppilaan ja lapsen sekä vanhempien tai laillisten huoltajien uskonnonvapauden toteutuminen. Toinen suuri haaste on uskonnonvapauden yksilöllisen ja yhteisöllisen ulottuvuuden yhteensovittaminen mahdollisimman tasapainoisella tavalla. Vertailun perusteella on kuitenkin todettava, että olisi hyödyllistä pohtia myös *kokonaan uuden katsomusoppiaineen mahdollisuutta perusopetuksessa*. Oppiaine ei olisi enää niin kiinteästi sidoksissa

---

⁸³³ Esimerkiksi Kirkkojen maailmanneuvosto on korostanut vuonna 2000 sitä, että uskonnonopetuksen kehittämisen tulee tapahtua dialogissa eri uskonnollisten traditioiden kanssa. Kirkkojen maailmanneuvoston mukaan kaikkien uskonnon opetusmallien tulisi toteuttaa seuraavia tehtäviä: ensiksi käsitellä oppilaan identiteetin rakentamiseen liittyviä kysymyksiä ja haasteita, toiseksi kehittää oppilaan kykyä ratkaista konflikteja rakentavalla tavalla ja kolmanneksi rohkaista oppilasta erilaisuuden ymmärtämiseen. Uskonnonopetusta ei saisi kuitenkaan irrottaa koulun yleisestä kehittämisestä; Esimerkiksi saksalainen Peter Schreiner haluaa korostaa kuitenkin sitä, ettei uskonnonopetusta voida irrottaa koulun yleisestä kehittämisestä. Yhtäältä on hänen mukaansa pohdittava sitä, miten koulu voi edistää välttämätöntä kulttuurin ja uskonnollisten traditioiden ymmärtämistä yhteiskunnassa. Toisaalta on myös mietittävä, miten uskonnollinen ja eettinen opetus järjestetään niin, että se kunnioittaa yhteiskunnassa vallitsevaa monimuotoisuutta. Ks. Schreiner 2005: 80–81.

⁸³⁴ Antti Räsänen (2007: 88) mukaan erityisesti yhteistoiminnallisuuden (ko-operatiivisen toiminnan) lisääminen on yksi uskonnon opetuksen suurimmista haasteista tulevaisuudessa. Hän viittaa muun muassa saksalaisen uskonnonpedagogin Friedrich Schweitzeriin, jonka mukaan demokraattisen yhteiskunnan uskonnon opetuksessa oppilaan tulee tutustua sekä oman uskonnon sisäiseen että uskontojen väliseen dialogiin. A. Räsänen haluaa korostaa erityisesti dialogiopetuksen merkitystä, jolloin oppilaat kokoontuisivat dialogiryhmissä yhteen oppimaan toinen toisiltaan keskinäistä ymmärtämystä ja toisten kunnioittamista; Myös Martin Ubanin mukaan opetuksen tavoitteena on kehittää oppilaan kykyä dialogiin. Ks. Ubani 2013a: 106–107 ja 2013b: 195–210.

uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyteen, josta seuraisi ikään kuin automaationa oppilaan oikeudet ja velvollisuudet. Tällöin kunnioitettaisiin paremmin myös oppilaan omaa ajatuksen-, uskonnon- ja omantunnonvapauden *forum internum* - ulottuvuutta. Yhtäältä suomalaisessa lainsäädännössä oppilaan autonomia ja puhevalta oman uskonnonvapauden käyttämisen suhteen asettuu tiettyjen ikärajojen sisäpuolelle, mutta toisaalta uskonnonvapauden perusoikeus kuuluu myös kaikille (jokaiselle) ilman ikärajoituksia, siis myös lapselle. Paljon on kysymys siitä, kummalle puolelle paino oikeudellisessa harkinnassa ja punninnassa asettuu sekä minkä sisällön lainsäätäjät asialle antaa: ensisijaisesti oppilaan oikeuksiin ja lapsen etuun kokonaisharkinnan perusteella vai vanhempien tai laillisten huoltajien positiivisen uskonnonvapauden toteutumiseen vai molempiin?

Eri uskontoja ja maailmankatsomuksia edustavien tulee käsitykseni mukaan olla kuitenkin jo lähtökohtaisesti ja tosiasiallisesti tasa-arvoisessa asemassa toisiinsa nähden, jos kysymys on erityisesti julkisen kunnallisen koulun perusopetuksesta. Eriyttäminen oman uskonnon ja katsomuksellisen taustan mukaisesti ryhmiin ei edesauta oppilaiden luontevan kohtaamisen, dialogin ja luontevan vuoropuhelun toteutumista koulun arjessa.

Norjan esimerkki antaa ymmärtää, että julkiseen kouluun olisi tärkeää saada sellainen luonteeltaan *inklusiivinen oppiaine*, joka ei lähtökohtaisesti erottele mitään uskontoa, vakaumusta tai katsomusta toisistaan, vaan voisi mahdollisuuksien mukaan olla esimerkiksi uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyysoikeudesta ja -kriteeristä vapaa. Suomessa tähän tarvitaan jatkossa kuitenkin kokonaan uudenlaista ajattelua, sillä uskonnonopetukseen osallistumisen juridinen arviointi on perustunut meillä objektiiviseen kriteeriin, jota arvioidaan uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden ja ”tunnustuskuntasidonnaisuuden” perusteella, eikä niinkään oppilaan oman sisäisen vakaumuksen ja tahdon mukaan. Tämän ratkaisun on perustuslakivaliokunta tehnyt vuonna 1982 lausunnossaan (13/1982 vp). Aika on nyt kuitenkin uusi, kuten tässä tutkimuksessa on tullut ilmi.

Viimeaikaisissa keskusteluissa ovat monet pitäneet tärkeänä, että *oppilaat voisivat opiskella uskontoa ja elämäntietoa sekä etiikkaa yhdessä taustastaan riippumatta*. Uskonnonvapaus ymmärretään tällöin avoimempänä ja ei-niin kategorisena ja jakavana käsitteenä. Kaikille oppilaille yhteisen uskonnonopetuksen tai nimikkeeltään jonkin muun opetuksen järjestäisi koulun oma henkilökunta pedagogisen pätevyytensä mukaan. Mallin etuna on se, että osa uskonnonopetuksesta olisi yhteistä kaikille oppilaille, oppilaan uskonnollisesta taustasta riippumatta. Kaikille yhteinen katsomusopetus edustaa luonteeltaan suurta rakenteellista muutosta. Tällöin luodaan myös uutta oppiaine- ja peruskouluperinnettä. Välittävänä vaihtoehdoksi on esitetty niin sanottua *suppilomallia*, jossa eri vuosiluokilla

katsomusaineiden kirjo kapenisi asteittain kaikille yhteiseen katsomusaineeseen.⁸³⁵

On olemassa siis erilaisia suhtautumistapoja riippuen siitä, mistä uskonnosta on kysymys. Suomen ortodoksinen ja katolinen kirkko ovat kritisoineet erityisesti vähemmistöjen asemaa koulussa. Huolena on ollut muun muassa uskonnonopetuksen mureneminen ja se, että tilalle tulevat uskontoperusteiset yksityiskoulut. Esimerkiksi ortodoksisen kirkon johdon taholta ongelmana on nähty se, ettei enemmistön edustajilla ole kykyä ajatella uskonnonopetusasiaa muiden uskonryhmien näkökulmasta.⁸³⁶

Edellä sanotun voisi tiivistää siten, että yhtäältä uskonnonvapaus on ryhmän ja yhteisön oikeus, mutta toisaalta uskonnonvapaus on lähtökohdiltaan nimenomaisesti yksilön vapausoikeus, jolla on sekä positiivinen että negatiivinen ulottuvuus. Uskonnonvapaus on kuitenkin myös ryhmän ja uskonnollis-katsomuksellisen vähemmistön perusoikeus. Näiden perusoikeusulottuvuuksien on voitava toteutua mahdollisimman täydellisesti ja tasapainoisesti yhdessä myös kunnallisen ja julkisen koulun perusopetuksessa. Uskonnonvapauden näkökulmasta painopisteenä ja perustavana lähtökohdana katsomusopetuksen järjestämisessä tulisi olla kuitenkin koulua käyvien oppilaiden uskonnonvapauden ja tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutuminen, ilman minkäänlaista syrjintää tai erottelua. Vertailluista maista Norja tarjoaa ehkä mielenkiintoisimman ja lainsäädännön kehittämisen kannalta hyödyllisimmän lähtökohdan tarkastella uskonnonopetusmallin sisältöä ja tulevaisuutta myös Suomessa. Norjan osalta voidaan sanoa, että monikulttuurisesta ja moniarvoisesta näkökulmasta mahdollisuuksia on tullut enemmän kuin aikaisemmin. Erityisesti monikulttuurisuus on ymmärretty avoimemmin ja laajemmin. Globalisaatio tosin asettaa Norjankin uskonnonopetuksen ja uskonnonvapauden kehitykselle suuren haasteen tulevaisuudessa.⁸³⁷

Norjan valtiolla on ollut pyrkimys samankaltaiseen ja oikeudenmukaiseen kohteluun kaikkien kansalaistensa osalta, joka on riippumatonta suhteessa uskontoon tai elämänkatsomukseen. Käytännössä kysymys on pyrkimyksestä tosiasialliseen tasa-arvoon ja katsomukselliseen yhdenvertaisuuteen. Tähän suhtautumiseen Norjan perustuslain 16 § osoittaa myös suuntaa: ”Alle innbyggjarane i riket har fri religionsutövning. Alle trus- og livssynsamfunn skal bli stødde på like line.” Norjassa on muillakin uskonnoilla ja elämänkatsomusyhteisöillä mahdollisuus vapaasti harjoittaa uskontoaan sekä määrätä omista sisäisistä säännöistään ja siitä

⁸³⁵ Ks. Ubani 2013a: 75.

⁸³⁶ Ks. Helsingin Sanomat 1.2.2014.

⁸³⁷ Ks. esimerkiksi Bråten 2012.

minkäläatuista demokratiaa niillä voi olla. Uskonnon harjoittamisen vapauden rajoituksena ovat muiden oikeudet ja vapaudet.⁸³⁸

Perustuslaissa säädetty uskonnonvapaus tulee toteutua kaikissa tilanteissa ja olosuhteissa. Uskonnon-, elämäkatsomustiedon ja etiikan opetuksen kannalta tämä tarkoittaa objektiivista, tunnustuksetonta ja neutraalia sekä pluralistista opetusta. Samalla on opetussisältöjen osalta kunnioitettava huoltajien vakaumusta ja katsomusta, kuten tapauksen *Folgerö v. Norja* tuomio (29.6.2007) hyvin osoitti. Opetus olisi tällöin lähinnä yleissivistävän tiedon jakamista, vailla uskonnollisen yhdyskunnan sidonnaisuutta, mutta kaikkien uskontojen ja katsomusten opetussisällöt esiteltäisiin tasavertaisesti. Näin millään tietyllä uskonnolla ei ole suosituisuusasemaa.

Ehkä vieläkin tärkeämpi kysymys kuin pohtia oikeaa katsomusopetuksen tulevaisuuden mallia on käsitykseni mukaan *periaatteellisempi*. Onko suomalaisella koululla rohkeutta tai kykyä ymmärtää myös oppilaan identiteetti uudella avoimmella ja inklusiivisemmalla muutkin uskonnot ja katsomukset aidosti ja tasavertaisesti hyväksyvällä tavalla? Monikulttuurisessa, katsomuksellisesti pluralistisessa ja moniuskontoisessa koulussa on tähän asti korostunut oman uskonnon ja tradition mukaisen opetuksen saaminen moninaisuuden keskellä. Toisaalta on mahdollista edetä myös kohti avointa ja eheyttävän integroivaa inklusiivista identiteettiä, jolloin eri uskonnot ja katsomukset voivat elää omista lähtökohdistaan käsin tasa-arvoisesti toistensa kanssa koulussa tutustumalla ja perehtymällä erilaisiin maailmankatsomuksiin. Tällöin oikeudessa ilmaista vapaasti uskoa tai uskontoaan olisi kyse vähemmän valtiospesifisointuneesta tulkinnasta. Tällainen tulkinta on ollut esillä esimerkiksi EU:ssa.⁸³⁹ Katsomusopetuksen osalta kyseinen tulkinta tarkoittaa sen kysymistä, mitä todellisia mahdollisuuksia yhteiskunnas-

---

⁸³⁸ Ks. Dokument 12:24 (2011–2012) – stortinget.no.

⁸³⁹ Ks. Legrand 1996: 57; On huomattava, että koulu joutuu toimimaan kuitenkin yhteiskunnan määrittämässä rajoissa ja toimintatavoillaan myös rajaamaan yksilön vapautta, että se saisi tehtävänsä toteutettua. Opetuksen järjestäminen on sidoksissa myös koulun toimintakulttuurin ymmärtämiseen. Esimerkiksi Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmä on pitänyt tärkeänä koulun yhteisöllisen luonteen ymmärtämisen lisäksi perusopetuksen yhtenäisyyden ja inklusiivisuuden vahvistamista. Tulevaisuuden perusopetuksessa entistäkin tärkeämmiksi tulevat kansalaisen taidot ja niiden konkretisoiminen. Erityisesti esille on tämän tutkimuksen osalta nostettava vuorovaikutuksen ja osallistumisen sekä vaikuttamisen taidot. Myös itsetuntemuksen ja vastuullisuuden taidot korostuvat, kuten eettisyys, vastuullisuus ja toiminta yhteisön (kouluyhteisön) jäsenenä. Ks. Perusopetus 2020 s. 42, 49, 84–85; Esimerkiksi suomalainen monikulttuurisuuspolitiikka painottuu inklusiiviseen kansalaisuuteen. Ubani 2013b.

samme on rakentaa yleissivistävään kouluun oppiaine, joka ei olisi yhteydessä mihinkään uskonnolliseen yhteisöön sinänsä.⁸⁴⁰

Erityisesti Norjan ja Ruotsin vertailuesimerkit puoltavat tämän tutkimuksen perusteella ainakin periaatteessa jäsenyysedellytyksestä vapaan katsomusopetuksen pohtimista. Toisaalta kahdella kansankirkollamme on edelleen perustuslaillinen erityisasema, mikä kansainvälisesti on melko poikkeuksellinen. Kuitenkin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen viimeaikaiset ratkaisut ja tulkinnat erityisesti julkisen vallan neutraalisuudesta ja objektiivisuudesta puoltavat myös toisenlaisia tarkastelunäkökuilma. Tätä korostaa käsitykseni mukaan myös eri maiden kehityksen vertailu ja julkisen kunnallisen koulun toiminnan katsomukselliseen yhdenvertaisuuteen sekä opetuksen käytännölliseen organisointiin ja taloudelliseen resurssointiin liittyvät seikat. Norjassa valtio ja kirkko on erotettu toisistaan vuoden 2013 alusta, mutta evankelis-luterilaisella kirkolla on edelleen virallinen asema. Uskonnot ovat kuitenkin lähtökohtaisesti tasa-arvoisessa asemassa toisiinsa nähden, koska uskonnon opetuksen saamista ei sidota enää uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyysedellytykseen.⁸⁴¹ Lopulta on tärkeää kehittää kuhunkin yhteiskunnalliseen tilanteeseen soveltuva uskonnonopetuksen malli. Sen toteutuminen on kuitenkin viime kädessä poliittinen eduskunnan päättäjistä ja lainsäätäjien tahdosta riippuva kysymys.⁸⁴²

---

⁸⁴⁰ Kallioniemi 2007c: 67.

⁸⁴¹ Monikulttuuristuvassa koulussa keskeistä on erilaisten etnisten, kulttuuristen ja uskonnollisten ryhmien ja yhteisöjen kyky elää yhdessä toistensa kanssa. Odiah 2007: 101, 107; Uskonnonvapautta on rakennettava aina inklusiivisesti ja osallistavasti. Uskontojenvälinen dialogi luo otolliset olosuhteet edistää yhdessä syrjinnän vastaisia aloitteita ja vahvistaa yhteiskuntarauhaa. Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013: 48; Kallioniemen (2007c: 73) mukaan oppiaineen kehittämisessä lähtökohdaksi on otettava sosiaalinen ja kulttuurinen konteksti, jossa uskonnonopetus tapahtuu. Uskontoa on kehitettävä näin muuttuvasta yhteiskunnasta käsin; Ubani 2013a: 72–73.

⁸⁴² Esimerkiksi Kallioniemen mukaan on tärkeää pohtia sitä, miten omaan uskonnolliseen identiteettiin kasvu sekä sitoutuminen tapahtuvat suhteessa monimuotoiseen yhteiskuntaan kiinnittymiseen. Toisaalta on mahdollista nähdä jännitteitä oppilaan ja huoltajien uskonnonvapauden tosiasiallisen toteutumisen osalta. Kallioniemen mukaan poliittisen päätöksenteon perustaksi tarvitaan myös tutkimustietoa. Kallioniemi 2008b.

5 USKONNON SYMBOLINEN HEIJASTUMINEN

5.1 Uskonnollisten tunnusmerkkien sallittavuus koulussa ja muut kysymykset

5.1.1 *Missä oikeudellisissa rajoissa uskonto saa näkyä koulun toiminnassa?*

Koulussa voi positiivisen ja negatiivisen uskonnonvapauden toteutumisen osalta tulla jännitteitä esimerkiksi sen suhteen, missä rajoissa uskonto saa näkyä julkisen peruskoulun toiminnassa. Suomalaisen koulun perusratkaisu asiassa nousee positiivisen uskonnonvapauden tulkinnasta, jonka mukaan uskontoon viittaavia elementtejä voi näkyä yhteisessä koulutyössä.⁸⁴³ Myös julkisella vallalla on oma tehtävänsä positiivisen ja negatiivisen uskonnonvapauden osalta koulussa. Valtiolla asetetaan muun muassa vaatimus sen toiminnan uskonnollisesta neutraalisuudesta, josta poikkeaminen edellyttää hyväksytyjä perusteita.⁸⁴⁴

Yksi merkittävimmistä asioista eritaustaisten oppilaiden osalta on kysymys siitä millaisia vaikutuksia julkisen koulun yhteisissä tiloissa olevilla tietyn uskonnon symboleilla on uskonnonvapauden yhdenvertaisen toteutumisen näkökulmasta. Esimerkiksi joillekin poliittisille symboleille on asetettu rajoituksia kansallisissa oikeusjärjestelmissä tai ne on kielletty kokonaan.⁸⁴⁵

Kansainvälinen ihmisoikeusjärjestö Amnesty kiinnitti raportissaan keväältä 2012 huomiota muun muassa siihen, miten muslimeja syrjitään Euroopassa uskon osoittamisen takia. Koulun osalta asia liittyy siihen, saako uskonto tai uskonnollisuus näkyä julkisessa tilassa ja myös siihen, onko uskonnollisuus luonteeltaan

---

⁸⁴³ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 3–4; Erilaiset monikulttuurisuusratkaisut ovat tähän saakka olleet mahdollisia toteuttaa eriyttämisellä ja työnjaolla. Uskonnollisten symbolien kuten musliminaisen huivin käytölle voidaan Suomenkin kouluissa Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklan 9.2 mukaan asettaa joitakin poikkeuksia, kuten turvallisuuteen liittyviä rajoitteita, esimerkiksi liikuntatunneilla. Samoin toisen uskonnon tai katsomuksen edustajan uskonnolliset tai vakaamukselliset tunteet on hyvä ottaa huomioon. Näitä poikkeuksia on tulkittava supistavasti. Lain ja järjestyksen sekä turvallisuuden säilymisen koululuokassa tulee myös olla ensisijaisena arviointikriteerinä; Esimerkiksi psykologi Nils G. Holmin (2005: 158) mukaan tärkeintä on se, että oma sisäinen symbolimaailma ja yhteisön symbolimaailma vastaavat toisiaan. Silloin ihminen on hänen mukaansa toimiva olento omassa kulttuurissaan.

⁸⁴⁴ Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013: 6.

⁸⁴⁵ Esimerkiksi hakaristin käyttö viestinnässä ilman perusteltua historiallista kontekstia on kriminalisoitu Saksassa. Entisen Neuvostoliiton lipun symbolien sirpin ja vasaran käytön kieltö on ollut valmisteilla useissa Keski- ja Itä-Euroopan entisissä sosialistimaissa kuten Virossa. Hoikka 2009: 285.

liian voimakasta suhteessa länsimaisen demokratian arvoihin.⁸⁴⁶ Oikeusvaltioperiaatteen mukainen uskonnonvapaus voi toisaalta myös kaventaa uskonnollisten ääriyhmien toiminta-alaa luomalla tilaa kansalaisyhteiskunnan rauhanomaiselle keskustelulle teologisista ja yhteiskunnallisista kysymyksistä. Uskonnollinen moniarvoisuus voi parhaimmillaan vähentää paikallisten konfliktien kehittymistä laajamittaisiksi kriiseiksi.⁸⁴⁷

Esimerkiksi islamin suhteen pelko on kohdistunut lähinnä uskonnon radikalisoitumiseen ja sen fundamentalistisiin piirteisiin. Koulun luokissa ja yleisissä tiloissa, kuten ruokalassa tai käytävillä voi olla esimerkiksi tauluja, julisteita tai muita esineitä, jotka saattavat loukata toisten uskontojen edustajien tunteita ja vakaumusta. Näiden esineiden suhteen pääsääntönä on se, ettei ketään saa tahtomattaan pakottaa heille vieraan toisen uskonnon harjoittamiseen. Toisaalta oppilaita ei saisi edes saattaa sellaiseen tilanteeseen, että kyseinen loukkaus voisi aktualisoitua. Koululuokassa tai julkisissa yhteisissä tiloissa olevat esineet voivat kuulua uskonnonvapauden piiriin, mikäli ne jollakin olennaisella tavalla esittävät tai ilmaisevat uskontoa.⁸⁴⁸

Ongelmallista saattaa perusoikeuksien näkökulmasta olla se, että pyritään näkyvämmiin turvaamaan yhden enemmistöuskonnon oikeudet, eikä oteta huomioon muita uskontoja, katsomuksia tai vakaumuksia. Julkisella vallalla on velvollisuus turvata *kaikkien (jokaisen henkilön)* mahdollisimman yhdenvertainen perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Perustuslain 22 §:n mukaisesti julkiselle vallalle eli uskonnonopetuksen suhteen valtiolle ja kunnalle seuraa velvoitteita sellaisen lainsäädännön aikaansaamiseksi ja toimeenpanemiseksi, jolla yksilön perusoikeudet suojataan myös toisten yksityisten taholta tulevilta loukkauksilta. Koulun opetuksessa ja toiminnassa ilmenee ongelmia silloin, kun yksittäinen henkilö katsoo tietyn kuvan loukkaavan hänen uskontoaan tai vakaumustaan, jos esimerkiksi

⁸⁴⁶ Amnesty Internationalin raportti ”Choice and Prejudice: discrimination against Muslims in Europe” vuodelta 2012 korostaa sitä, että Euroopan hallitusten tulee tehdä enemmän haastakseen muslimeihin liittyvät kielteiset stereotypiat ja ennakkoluulot, jotka aiheuttavat syrjintää muun muassa koulutuksessa. Amnestyn mielestä joissain tapauksissa syrjintään saatetaan myös kannustaa tai sitten eurooppalaiset hallitukset ja viranomaiset eivät tee tarpeeksi vastustaakseen syrjintää, vaan saattavat sen sijaan jopa lisätä sitä. Toisaalta sekin, ettei tee mitään ja on passiivinen, voi olla hiljainen hyväksyntä syrjinnälle ja sen oikeutukselle; Esimerkiksi Grande Mosquée de Paris’n rehtori Dalil Boubakeur on samaa mieltä Amnesty Internationalin raportin kanssa: muslimikulttuuria stigmatoidaan ja leimataan kasvavassa määrin. Tosin vain pieni osa Euroopan muslimeista pukeutuu silmät paljaaksi jättävään niqabiin tai kasvot kokonaan peittävään burkhaan. Kyse on tältä osin leimaamisesta.

⁸⁴⁷ Ks. Thames 2012: 3; Uskonnonvapaus ja ulkopoliittika 2013: 20.

⁸⁴⁸ Tällöin esineen tai asian välittämältä viestiltä edellytetään tiettyä vakuuttavuutta, vakavuutta, yhtenäisyyttä ja tärkeyttä. Ks. Lukkari 2008: 45; Vrt. vastaavasti *X v. UK* (4.10.1977) ja *Chappell v. UK* (14.7.1987), jossa pohdittiin, minkälainen toimi kuuluu uskontoon.

kyseessä on uskonnollinen taulu, joka ei sinänsä ole hyvän tavan vastainen. Suh-
tautuminen kuvaan tai esineeseen riippuu myös sen tarkoituksesta ja vaikutukses-
ta, muun muassa siitä, mitä varten sitä näytetään ja onko sillä mahdollisesti jokin
pedagoginen tarkoitus. Puhtaasti opetus- ja oppimistarkoituksessa olevat kuvat
eivät sinänsä loukkaa uskonnonvapautta. Kysymys on objektiivisesta arvioinnista.
Esimerkiksi kuvaamataidon opetuksessa voidaan esitellä kristillisiä kuvia tai esi-
neitä, mikäli ne liittyvät tunnin aiheeseen eli opetussisältöön. Kouluilla on pää-
sääntöisesti kuitenkin järjestyssäännöt, joissa kielletään kaikki loukkaavat kuvat
koulun seinillä, jotka voivat loukata uskonnollisia tunteita tai muuten aiheuttaa
pahennusta. Julkisen vallan osalta on huomattava se, että sen tulee luoda perustus-
lain 22 §:n mukaisten positiivisten ja aktiivisten toimintavelvoitteiden lisäksi
myös edellytykset näiden oikeuksien käyttämiseksi.⁸⁴⁹

On kuitenkin selvää, että julkisen koulun on otettava huomioon uskonnollisen
viestinnän laatu ja sisältö, jota uskonnolliset symbolit ja esineet osaltaan heijasta-
vat. Euroopan ihmisoikeussopimus antaa vahvaa suojaa uskonnollisen ja muun
vakaumuksellisen viestinnän vapaudelle, joka on tunnustettu myös EIT:n ratkai-
sukäytännössä. Uskonnolliseen ja uskontoa käsittelevään viestintään kohdistuu
vaatimus välttää toisten uskonnollisia käsityksiä perusteettomasti loukkaavien
ilmaisujen käyttöä. Uskooaan tunnustavat eivät kuitenkaan voi lähteä siitä, ettei
heitä tai heidän uskooaan olisi sallittua lainkaan julkisessa keskustelussa arvostel-
la.⁸⁵⁰

Ongelmallisinta on, jos uskontokritiikki pyritään kokonaan ”kriminalisoimaan”.
Sen ei voida katsoa kuuluvan avoimeen demokraattiseen yhteiskuntaan, eikä jul-
kiseen kouluunkaan. Yhtäältä perustuslain 11.2 §:n mukaisen negatiivisen us-
konnonvapauden perusoikeuden toteutuminen koulussa on ensisijaisesti turvatta-
va asia. Yksittäisellä oppilaalla tulee aina olla mahdollisuus vetäytyä uskonnon
harjoittamiseksi tulkittavista tilanteista ja tilaisuuksista. Toisaalta on huomioitava
se seikka, että monet uskonnollisesti tunnustukselliset symbolit ovat myös eu-
rooppalaisen kulttuurin perusmerkkejä. Siksi voidaankin kysyä, miten pitkälle
historialliseen ja kulttuuriseen arvopohjaan viittaavat tunnukset tulee yksilönva-
pauuden nimissä kieltää tai häivyttää julkisissa tiloissa. Myös valtion toteutunut
sekularismin aste vaikuttaa siinä, miten välttämättömäksi ja hyväksyttäväksi us-
konnon rajoittaminen katsotaan. Tässä on havaittavissa kulttuuri- ja yhteiskunta-
kohtaisia eroja.⁸⁵¹ Uskonnollisten merkkien ja symbolien tarkoitus-

⁸⁴⁹ Ks. Kuusikko 2006: 21–22; Lukkari 2008: 45–46, 48; Ojanen & Scheinin 2011d: 426.

⁸⁵⁰ Ks. *Klein v. Slovakia* (31.10.2006), § 47 ja *Aydin Tatlav v. Turkki* (2.5.2006), § 27.

⁸⁵¹ Helsingin Sanomien pääkirjoituksessa viitattiin niin sanottuun ”krusifiksitapaukseen”, jonka
ensimmäisessä käsittelyssä EIT kielsi uskonnolliset symbolit, kuten krusifiksin italialaisten

vaikutusarviointiin on toistaiseksi meillä Suomessa kiinnitetty vain vähän huomiota.

5.1.2 *Uskonnonvapauden luonne islamin uskonnossa ja uskonnon mukaisten tapojen huomioiminen koulussa*

Kysymys siitä, saako uskonto esimerkiksi julkisesti tai symbolisesti näkyä tai heijastua ja missä rajoissa uskontoa voi harjoittaa koulupäivän aikana, liittyy vahvasti muslimien uskonnolliseen asemaan ja identiteettiin koulussa. Uskonnonvapauden ilmenemistä monikulttuurisessa koulussa on vaikea ymmärtää ilman islamin ymmärtämistä. Islaminuskoisten kohdalla uskonnonvapauden toteutuminen koulussa liittyy paljolti heidän uskonnollisten tapojensa ja käytäntöjensä huomioimiseen koulun toiminnassa ja arjessa. On myös huomattava, että uskonto vaikuttaa käytännön arjessa kulttuurina yllättävän paljon, vaikka pintapuolisesti oltaisiin uskonnollisesti ehkä välinpitämättömiä. Islaminuskoisille esimerkiksi oman uskonnon opetus on tasa-arvo- ja identiteettikysymys, ja he pitävät tärkeänä sitä, että Suomen uskonnonvapauslaki sallii tämän.⁸⁵² Julkisen koulun perusopetuksen arjen käytänteistä helpoimmin ovat järjesteltävissä olevat käytännöt kuten uskonnonharjoitukseen liittyvät seikat. Vaikeimpia ovat sen sijaan yhteentörmäykset muun muassa erilaisen arvomaailman ja oikeuskäsityksen kanssa.⁸⁵³

Islamin uskonto eroaa kuitenkin huomattavalla tavalla länsimaisista uskonnoista ja niiden taustalla olevasta arvo- sekä moraalikäsitteistä. Vaikka islamin uskonnon keskeinen tehtävä on uskonnollinen, sen normit ovat enemmän kuin uskonnollisia ohjeita. Tätä voi olla länsimaisen ihmisen vaikea käsittää. Islam on tosin esittänyt oikeudellisia vaatimuksia myös toisuskoisten suhteen. Shari`an eli islamilaisen oikeusjärjestyksen⁸⁵⁴ sitovuus koskee islaminuskoisten hallitsemaa aluei-

---

koululuokkien seinillä, joka päätös muuttui toisessa käsittelyssä. Vastaavasti Turkissa on käyty keskustelua, jossa naiset vaativat yksilönvapauden nimissä oikeutta tulla huiviin pukeutuneina kouluun ja valtio halusi kieltää kaikki pukeutumisen uskonnolliset viittaukset. Helsingin Sanomat 5.11.2009; Vrt. myös EC Recommendation 1805 (2007): Blasphemy, religious insults and hate speech against persons on grounds of their religion.

⁸⁵² von Denffer 2002: 68; Islamin usko ja islamilainen elämäntapa vaikuttavat muslimilapsen koulupäivän kulkuun. Muslimilapset tarvitsevat esimerkiksi juhlapäiviensä viettoa varten vapaapäivän koulussa, mikä taas voi aiheuttaa yhdenvertaisuusongelmia koulun muihin oppilaisiin nähden. Muslimilapsille on järjestettävä korvaavaa toimintaa silloin, kun luokassa käsitellään kristinuskoon liittyviä juhlia jne.

⁸⁵³ Ks. Hallenberg 1996: 113.

⁸⁵⁴ Merkille pantavaa on, ettei islamilaista oikeutta ole olemassa erillisenä järjestelmänä, vaan se on osa islamin uskonnon velvoitteita. Ihmisen maallista elämää koskevia sääntöjä ja yhteiskunnallista elämää koskeva osa jumalallisesta ilmoituksesta muodostaa islamilaisen pyhän lain, shari`an. Islamilaisen oikeusteorian mukaan laki on luonnollinen ja muuttumaton. Isla-

ta. Näiden valtioiden väestö luokitellaan kolmeen ryhmään, jotka ovat 1) muslimit, 2) ”kirjan ihmiset” tai ”kirjan kansat” kitab⁸⁵⁵ (kristityt ja juutalaiset) ja 3) epäuskoiset. Täydet kansalaisoikeudet kuuluvat vain muslimeille. Kirjan ihmisillä tulisi olla myös vapauksia suhteessa uskontoonsa, mutta vain jos he alistuvat muslimien suvereniteettiin. Islam pitää alistumista ihmisen oikeana suhtautumisena suureen, ainoaan ja kaikkivaltiaaseen Jumalaan. Jälkikristillisenä uskontona islamilla on jo sen syntyprosessissa määräytynyt suhde kristinuskoon. Kristityillä on oikeus uskonsa mukaiseen elämään yksityisessä elämänpiirissään. Heille ei voi myöntää tunnustusvapautta eikä myöskään siihen sisältyvää lähetystyön vapautta. Islamin uskonnolle ja uskolle on luonteenomaista, että kaikkia tekoja punnitaan uskonnollisesta ja moraalista näkökulmasta. Siksi islamilaista oikeutta ei voida soveltaa muihin kuin muslimeihin.⁸⁵⁶ Julkisen koulun perusopetuksessa on tärkeää ymmärtää, että islamissa oikeus on Jumalan säätämä järjestys, joka antaa Jumalalle eli Allahille oikeudet yksilöön nähden.⁸⁵⁷

Islamilaisessa maailmassa vallitsee yhteisymmärrys siitä, että shari`a on luonteeltaan ”täydellinen järjestelmä, joka sääntelee inhimillisen elämän jokaista aspektia”<sup>858</sup>. On tärkeää ymmärtää, että islamilainen laki, shari`a, on uskontoon pohjautuvana oikeusjärjestelmänä selkeästi arvoperustainen. Islamilaista oikeutta eli shari`aa sovelletaan laajasti vain muutamassa maassa, kuten Saudi-Arabiassa, Iranissa, Pakistanissa, Malediiveilla ja Sudanissa.⁸⁵⁹ Yhteisestä historiallisesta ja

---

milaisen oikeuden shari`an lähteinä ovat islamin pyhä kirja Koraani (al-Qur`an) sekä islamin perustajan profeetta Muhammedin lausumista koottu perimätieto (hadith). Hallenberg 1998: 321; Mustasaari 2008: 202; Hämeen-Anttila 2004: 48–57.

⁸⁵⁵ Ks. muun muassa Nasir 1990; Huomattakoon, että yhteisestä perimästä johtuen kristityt ja juutalaiset ovat islamilaisen oikeuden edessä osin eri asemassa kuin muiden uskontojen harjoittajat tai ateistit, eikä heitä pidetä myöskään pakanoina, jumalattomina. Ks. myös Mustasaari 2008: 201.

⁸⁵⁶ Ks. Hallenberg 1998: 321; Ks. islamilaisesta laista ja oikeudesta myös Nasir, J. 1986; Kuvavaa on, että islamilaisesta ihmisoikeusjulistuksesta puuttuu kokonaan uskonnollisen diskriminoinnin kielto, vanhempien kasvatusoikeus uskonnollisissa kysymyksissä sekä uskon tai uskonnon vaihtamisen vapaus. Esimerkiksi Koraani kieltää muslimia luopumasta uskostaan. Uskonnosta luopuminen tulee miesten kohdalla rangaista kuolemalla ja naisten elinikäisellä vankeudella. Reijonen 1992: 68–69; Soramies 2002: 24; Ks. myös Hirvonen & Vasko (toim.) 2008: 5.

⁸⁵⁷ Islamilaisia ihmisoikeuskäsityksiä valaisevat esimerkiksi vuonna 1981 Pariisissa annettu yleisislamalainen ihmisoikeuksien julistus ja Kairossa vuonna 1990 annettu Kairon ihmisoikeuksien julistus (The Cairo Declaration of Human Rights, Organization of Islamic Countries); Hallenberg 1996: 119

⁸⁵⁸ Ks. Bakht 2004: 15; Mustasaari 2008: 204.

⁸⁵⁹ Hallenberg 1998: 321; Jaakko Husan mukaan sharia`sta puhuttaessa on ensinnäkin tärkeää määritellä, millaisesta islamilaisen lain tulkinnasta on kysymys. Islamilaisesta oikeudestakin on hänen mukaansa olemassa erilaisia koulukuntia ja suuntauksia. Suuntausten välillä on myös eroja. On eri asia puhua islamilaisesta oikeudesta esimerkiksi Iranissa, Indonesiassa tai Saudi-Arabiassa. Islamilaisia koulukuntia ja sovelluksia on useita ja nyanssit ovat Husan mu-

uskonnollisesta perustasta huolimatta, islamilaisen lain nykyaikaiset sisällöt vaihtelevat suurestikin muslimimaissa. Islamilaista lakia on sovellettu myös eri tavoin. Ongelmana islamilaisen lain määrittelyssä on ollut läheisessä yhteydessä kysymykseen siitä, mikä merkitys islamilaiselle laille ja sen noudattamiselle annetaan yksittäisen muslimin tai muslimivaltion identiteetin kannalta. Onko muslimi vain se henkilö, joka noudattaa islamilaista lakia vai myös joku toinen? Onko muslimimaa vain se valtio, jonka lainsäädäntönä on ”vain ja yksinomaan” islamilainen laki? Näin tiukka tulkinta ei ole kuitenkaan olemassa olevaa todellisuutta. Tuskin kovin moni yksittäinen muslimi myöskään rohkenisi väittää noudattavansa islamilaista lakia täydellisesti. Muslimi-identiteetti ei siten käytännössä ainakaan rakennu pelkästään islamilaisen lain noudattamisen varaan.⁸⁶⁰

Myös uskonnollinen auktoriteetti on islamissa sidottu ensisijaisesti Koraaniin ja sunnaan eli profeetta Muhammadin tarjoamaan esikuvaan, suulliseen perimätietoon. Nämä lähteet yhdessä sisältävät muslimille muuttumattoman totuuden. Yksittäistä uskovaa ja tunnustavaa muslimia sitovat arkielämässä sydämen ja ruumiin velvollisuudet, joista ensin mainitut ovat uskonkappaleita, jotka uskovan (muslimin) tulee uskoa. Ruumiin velvollisuudet ovat puolestaan ne velvollisuudet, jotka sitovat muslimin käyttäytymistä yksilönä ja yhteiskunnan jäsenenä. Keskeiset velvollisuudet kuuluvat islamin viiteen pilariin (*arkán addín*). Tärkein on uskontunnustus (*shaháda*), muslimin uskoa säätelevä uskonkappale: ”Ei ole muuta jumalaa kuin Jumala, ja Muhammad on Hänen lähettiläänsä” (*lá iláha illá lláh wa-Muhammadun rasúlu lláh*). Neljä muuta pilaria ovat viisi kertaa päivässä toistuva rituaalinen rukous, kerran vuodessa ramadán-kuukauden ajan kestävä paasto, vuotuinen omaisuudesta maksettava almuvero sekä Mekkaan tehtävä pyhiinvaellus. Pilareilla on se merkitys, että ne yhdistävät maailman muslimeja toisiinsa. Esimeriksi rukous ja paasto ovat näkyviä symboleja muslimien maailmanlaajuisen yhteisön, *umman* yhteenkuuluvuudesta. Nämä näkyvät myös julkisen koulun perusopetuksessa, tavoissa ja käytänteissä.⁸⁶¹

Uskonnonvapaus on muslimille uskonasia ja täysin riippuvainen Jumalan tai Allahin sanasta. Uskonnonvapaus on islamin uskonnossa sidottu pääsääntöisesti Koraanin⁸⁶² sisältöön. Uskonnonvapauden ihanne tulee Koraanissa esille esimer-

---

kaan siitäkin syystä tärkeitä. Ks Husa 2012: 140; Islamilaisen oikeudenkäytön rinnalla monissa maissa vaikuttaa myös paikallinen tapaoikeus. Oikeus voidaan tällöin ottaa omiin käsiin ja esimerkiksi tappo voidaan hyvittää kollektiivisesti verikoston periaatteella surmaamalla joku tappajan perheestä. Hallenberg 1996: 119.

⁸⁶⁰ Kouros 2007: 12.

⁸⁶¹ Ks. Hämeen-Anttila 2004: 51–52.

⁸⁶² Koraanissa on 114 lukua eli suuraa. Jokaisessa suurassa on vaihteleva määrä säkeitä, joista lyhimmässä kolme ja pisimmässä 286 säettä. Suurat on järjestetty pituuden mukaan niin, että

kiksi siinä, että ketään ei pakoteta kääntymään islamiin, vaan ihmisellä on vapaus uskoa tai olla uskomatta Muhammadin tuomaan sanomaan: ”Sano: Totuus tulee teidän Herraltanne: Joka tahtoo, uskokoon, ja joka tahtoo, älköön uskoko” (Koraanin suura 18:29) ja ”Ei uskontoon pakoteta” (Koraanin suura 2:256). On huomattava, että Koraanin 18. suuran 30. jae ja 2. suuran 237. jae kieltävät pakko-käännynnäytämisen islamiin uskoon, mutta eivät salli luopumista tästä uskosta. Asiaa tarkastellaan lähinnä yhteisön vakauden näkökulmasta, eikä yksilön vapauden näkökulmasta. Islamin uskonnonvapauskäsitys on erilaisuudessaan kuitenkin ristiriidassa uskonnonvapauden kansainvälisten sopimusten ja ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen artiklan 18 kanssa.⁸⁶³ Uskonnonvapauden rajoitukseen vaikuttaa islamin yhteisöllinen uskontokäsitys, jonka mukaan islamissa uskontoa ei pidetä yksityisasiana, vaan sillä on myös yhteiskunnallinen ja poliittinen ulottuvuus.⁸⁶⁴

Uskonnonvapauskäsitykset länsimaissa ja islamissa perustuvat siis erilaisille perustoille ja lähtökohdille. Nykyisissä islamilaisen maailman yhteiskunnissa vaikuttaa ainakin kolme tekijää uskonnonvapauteen, jotka ovat islamilainen laki eri tulkintoineen, monien valtioiden omaksuma maallinen laki, joka on useissa tapauksissa riippumaton uskonnon laista ja kolmanneksi yleinen mentaliteetin muutos globalisoitumisen myötä, jonka voimakkuutta on vaikea mitata ja arvioida.⁸⁶⁵

EIT on katsonut islamin uskonnonvapauskäsityksen riippuvan paljolti yhteiskunnallisesta kontekstista. Mikäli kyse on sekulaarista valtiosta ja yhteiskunnasta, tulevat tavallisesti suojattavaksi toisten oikeudet ja vapaudet sekä yhteiskunnallisen järjestyksen (harmonian) säilyminen. Uskonnon harjoittamiseen puuttumisen välttämättömyyttä ja hyväksyttävyyttä tulee demokraattisessa yhteiskunnassa arvioida tapauskohtaisesti ja rajoituksella tulee olla hyväksyttävä syyperuste. Uskonnonvapauden ja uskonnonopetuksen suhteen kullakin sopijavaltiolla on EIT:n mukaan verrattain laaja harkintamarginaali. Tähtäyspisteeksi on otettava kuitenkin toisten kunnioittaminen, yhdenvertaisuus, suvaitsevaisuus ja syrjimättömyys. Tätä on joissakin EIT:n tuomioissa ollut haasteellista arvioida pluralistisemmän ja suvaitsevamman uskonnon harjoittamisen vapauden perusoikeuden toteutumisen

---

lyhimmät ovat lopussa. Suurat eivät noudata mitään aikajärjestystä, sillä suurin osa varhaisista lyhyistä ilmestyksistä sijoittuu kirjan loppuun. Hallenberg 1992: 64; Palva 1993: 199.

⁸⁶³ Joukko valtioita on tehnyt islamista valtionuskonnon, jonka lisäksi ne pitävät shari`aa lain-säädäntönsä tärkeimpänä lähteenä. Samalla valtiot ovat asettaneet uskonnon- ja vakaumuksen vapauden kyseenalaisiksi. Esimerkiksi Egypti, Libya, Indonesia, Jordania, Marokko, Syyria ja Irak ovat määritelleet siviililainsäädäntönsä periaatteet shari`an pohjalta. Kaikkein jyrkintä Shari`an sovellutusta edustaa Pakistan. Reijonen 1992: 69

⁸⁶⁴ Ks. Hirvonen & Vasko (toim.) 2008: 31.

⁸⁶⁵ Ks. von Denffer 2002: 70–71.

näkökulmasta. Esimerkkinä voidaan mainita tässä tutkimuksessa vielä lähemmin käsiteltävä EIT:n tuomio tapauksessa *Dahlab v. Sveitsi* (15.2.2001), jossa arvioitiin opettajan käyttämää uskonnollista huivia 4–8 –vuotiaiden lasten koululuokassa. Oikeudellisesti muslimit haluavat korostaa kuitenkin kaikkien ihmisten samanarvoisuutta heidän ihonväristään, etnisestä ryhmästään ja varallisuustasostaan riippumatta. Koska he pitävät Koraanin suuran 3:110 mukaan islamia Jumalan viimeisenä ja täydellisenä sanomana ihmiskunnalle, ovat he omasta mielestään ”paras kansakunta”. Toisaalta Koraani puhuu suurassa 3:48 myös ihmiskunnan uskonnollisesta moninaisuudesta Jumalan suunnitelman mukaisena asiana.⁸⁶⁶

Merkillepantavaa on, että Suomessa ei ole kuitenkaan ortodoksijuutalaisille tai muillekaan uskonnoille tarjolla uskonnolliseen normistoon perustuvia virallisia oikeusjärjestyksen hyväksymiä tuomioistuinta.⁸⁶⁷ Käytännössä kysymys on vastavuoroisesta ihmis- ja perusoikeuksien ja asianomaisen maan oikeus- sekä yhteiskuntajärjestelmän kunnioittamiseen sitoutumisesta, vaikka länsimainen ja islamilainen käsitys asiasta eroaisivatkin toisistaan.⁸⁶⁸

Yhteistä kaikille pienryhmäisille vähemmistöuskonnoille, kuten ortodokseille, katolisille ja islaminuskoisille⁸⁶⁹ on, että kaikkien uskontojen opetuksella on samat tavoitteet: antaa uskonnollista ja katsomuksellista yleissivistystä. Muslimilapsillakin on oikeus saada islamin opetusta kouluissa. Islamin uskonnon opetussuunnitelma on osa valtakunnallista opetussuunnitelmaa ja islamin aineenopettajat toimivat aineensa asiantuntijoina. Toisaalta muut opettajat joutuvat jopa uskonnon opettajia useimmin ottamaan huomioon islamin vaatimukset. Kuvakieli-isyys ja oppimateriaalit voivat tuottaa monikulttuuristuvan koulun oppilaille ongelmia. Islamin tulkintaan on suurten kaupunkien kouluissa vaikuttanut muun muassa somalitaustaisten oppilaiden suuri määrä. Yleensä perheet sallivat lasten osallistumisen, kunhan musiikki, piirtäminen tai jopa tanssiminen perustellaan opetukseen kuuluvaksi opetussuunnitelman avulla.⁸⁷⁰

---

⁸⁶⁶ Ks. Hirvonen & Vasko (toim.) 2008: 17.

⁸⁶⁷ Esimerkiksi Jaakko Husan mukaan Suomessa ei saa ottaa islamilaista oikeutta käyttöön. Ks. Husa 2012: 139–140.

⁸⁶⁸ Tämä Sanna Mustasaaren (2008: 258) ”oikeuden sosialisaatioksikin” nimittämä asia on hänen mukaansa tulevaisuuden eurooppalaisen opetus- ja koulutoimen suurimpia haasteita.

⁸⁶⁹ Suomen muslimit ovat myös etnisiltä taustoiltaan hyvin hajanainen ryhmä. Enemmistö Suomessa asuvista muslimeista on maahanmuuttajia (yleensä ensimmäisen ja jossain määrin toisen sukupolven). 1980-luvulta lähtien maahan on tullut muslimeja pakolaisina, turvapaikanhakijoina ja siirtolaisina etenkin Pohjois-Afrikasta, Lähi-idästä ja Somaliasta. Mikään yksittäinen ryhmä ei muodosta kuitenkaan Suomessa asuvien muslimien enemmistöä. Osa Suomessa asuvista muslimeista on käännynnäisiä eli islamiin palanneita, kuten he itse sanovat. Kouros 2007: 10.

⁸⁷⁰ Ks. Sakaranaho 2007b: 13.

Islamin uskonnon mukaisten tapojen ja käytäntöjen osalta koulussa tärkeä asia on myös kouluruokailun asianmukainen järjestäminen, jossa on huolehdittava rituaalisten puhtaussääntöjen noudattamisesta. Perusopetuslain (628/1998) 31 §:n 2 momentin mukaan opetukseen osallistuvalla on annettava jokaisena työpäivänä tarkoituksenmukaisesti järjestetty ja ohjattu, täysipainoinen maksuton ateria.⁸⁷¹

5.1.3 *Uskonnollisen esineen tarkoitus ja vaikutus koulun tiloissa*

Uskonnollisen symbolin tai esineen läsnäoloa koulun tiloissa voidaan myös objektiivisesti arvioida ns. *Lemon*-testin eli hypoteettisen tarkoitus – ja vaikutus -testin avulla. Testi antaa lisävalaistusta erityisesti uskonnonvapauden positiivisen ja negatiivisen uskonnonvapauden suhteen aiheuttamien ongelmien ratkaisemiseen moniuskontoisessa ja monikulttuurisessa koulussa. Suomalainenkin kouluaitos tulee varmasti tulevaisuudessa nykyistä enemmän monikulttuuristumaan ja katsomuksellisesti monimuotoistumaan. Siksi koe-esimerkiksi voidaan ottaa jouluseimen läsnäolon arviointi kouluruokalassa uskonnonvapauden kannalta. Erityisesti suomalaisen kontekstin näkökulmasta asiassa korostuvat kokonaisuus- ja suhteellisuusarviointi.⁸⁷²

Mikko Saarni (2002) on valaissut asiaa lisenssiaatin tutkimuksessaan esimerkinomaisen testiasetelman avulla, jossa peruskoulun yläasteella järjestetään koulun ruokalaan joulukuun ajaksi erilaisia perinteisiä joulukoristeita sekä jouluseimi. Aluksi yksi koulun opettajista, joka ei ole kristitty, väittää, että jouluseimen esillepano julkisessa koulussa loukkaa hänen uskonnonvapauttaan, koska se osoittaa sen, että koulu ja julkinen valta suosivat kristinuskkoa, ja syrjivät hänen maailmankatsomustaan. Opettaja vaatii ensisijaisesti, että seimi poistetaan koulun tiloista, ja toissijaisesti, että hänet vapautetaan virkavelvollisuuksista, jotka vaativat hänen läsnäoloaan koulun ruokalassa. Toisessa väitteessä koulun eräät oppi-

⁸⁷¹ Oppilaille tulee antaa myös mahdollisuus osallistua kouluruokailun suunnitteluun ja toteuttamiseen, mikä tukee osallisuutta ja yhteisöllisyyttä. Ks. Perusopetuslaki (628/1998) 3 § 2 momentti ja 31 a§ 1 momentti, Koulu- ja opiskeluterveydenhuoltoa säätelevä valtioneuvoston asetus 13 §; Ruokavaliota koskevien määräysten noudattamisen on YK:n ihmisoikeuskomitean yleisen kannanoton KP-sopimuksen (SopS 7–8/1976) 18 artiklasta mukaan katsottu olevan myös yksi uskonnon harjoittamisen muoto. Koulun on tärkeää huomioida ruokailun järjestämisessä se että muslimia kielletään Koraanissa syömästä sianlihaa, verta sekä lihaa, jota ei ole teurastettu islamilaisten *halal*- ("sallittu") sääntöjen mukaisesti. Islamilaisen oikeuden mukainen *halal*-teurastus edellyttää, että eläimen kaulavaltimo ja kaulahermost katkaistaan, että veri valuu ruumiista. Hallenberg 1996: 115.

⁸⁷² Kyseinen lakien uskonnollisen neutraalisuuden testi perustuu U.S.A.:n korkeimman oikeuden (U.S. Supreme Court) *Establishment* -lausekkeen tulkinnassa käyttämiin testeihin sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen uskonnonvapautta koskeviin yleisiin oppeihin. Ks. U.S. Supreme Court case: *Lemon v. Kurtzman*, 1971.

laat ja heidän vanhempansa, jotka eivät ole kristinuskoisia, vaativat, että jouluseimi poistetaan ruokalasta, koska se loukkaa vanhempien oikeutta kasvattaa lapsensa haluamansa ideologian mukaiseksi, ja vaikuttaa lapsiin painostamalla heitä omaksumaan kristinusko. Koulu ja julkinen valta harjoittaa heidän mukaansa kiellettyä indoktrinaatiota kristinuskon hyväksi. Kolmannen väitteen mukaan seimi on valmistettu koulun uskonnonopettajan johdolla vapaaehtoisessa kerhossa. Koulu tukee kerhon toimintaa tarjoamalla tilat ja askarteluvälineet ja muut materiaalit. Valittaja väittää, että koulu, julkinen valta rikkoo uskonnollista yhdenvertaisuutta tukemalla kerhon toimintaa. Valittajana on ei-kristillinen uskonnollinen yhteisö.⁸⁷³

Vastaava asetelma saattaisi hyvin toteutua myös suomalaisen monikulttuuristuvan koululuokan arjessa. Suomalaisen kontekstin kannalta ja suhteellisuusarvion sekä punninnan osalta mielenkiintoisin on ehkä testiasetelman kolmas väite, jonka ratkaisemisessa erityisen keskeistä on tapauksen kokonaisarviointi. Kolmannen väitteen mukaan koulu tukee yhden uskonnollisen yhdyskunnan symbolin läsnäoloa koulun yhteisissä tiloissa. Edistääkö valtio meillä uskontoa, tässä tapauksessa enemmistö-uskontoa koulussa, enemmän kuin on kohtuullista? Onko se riittävän neutraali suhteessaan erilaisiin katsomuksiin ja vakaumuksiin? Onko tarkoitus ollut edistää tai syrjiä uskontoa ja millainen viesti seimellä on tarkoitettu välittää?

Tällainen käsitys on melko uusi suomalaisessa uskonnonvapaustulkinnassa, mutta mahdollinen monikulttuuristumis- ja moniuskontoistumiskehityksen syvetessä koulussa. Aluksi voitaisiin väittää, että pitämällä seimeä esillä koulun ruokalassa, toteutetaan enemmistön positiivista uskonnonvapautta, johon kuuluu oikeus juhlia joulua, joka on kristittyjen vuoden tärkeimpiä uskonnollisia juhlia sekä sen kuulumista suomalaiseen kulttuuriperinteeseen. Kuitenkin uskonnolliskatsomuksellinen enemmistön positiivinen uskonnonvapaus voidaan joutua tasa-painottamaan vähemmistön negatiivisen uskonnonvapauden kanssa.⁸⁷⁴ On siis arvioitava, välittääkö seimi ja sen esillä pitäminen koulun yleisissä tiloissa sellaisen viestin, joka loukkaa valittajien uskonnollisia tunteita. Kysymys on siitä, onko tällaisessa tilanteessa seimen aiheuttama vaikutus perustuslain ja perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävä. Tarkoitus -testin varsinainen teho on siinä, että

---

⁸⁷³ Ks. Saarni 2002: 121–122.

⁸⁷⁴ Emt. 123; USA:ssa valtion indoktrinaation kieltä julkisissa kouluissa on yleisesti tulkittu perustuslain ensimmäisen lisäyksen (First Amendment) Establishment-lausekkeeseen. Koulut ovat konteksti, jossa on Saarnin (2002: 120) mukaan erityisen huolellisesti arvioitu negatiivisen uskonnonvapauden toteutumista.

testin soveltaja itse arvioi, mikä on ollut tarkoitus, eikä tyydy ainoastaan ilmoitettuun tarkoitukseen.⁸⁷⁵

Ratkaisija sekä lainsoveltaja että -sääätäjä joutuvat seimen osalta arvioimaan, missä kulkee raja yleiseen kulttuuriseen ympäristöön kuuluvan aineksen ja erityisen uskonnollisen viestin välillä. Suomalaisen koulun kontekstissa, jossa vallitsevan doktriinin ei voi ajatella olevan täysin uskonnollisesti neutraali, voidaan välittyvän viestin osalta ottaa huomioon se, että se kertoo ainakin jossain määrin evankelis-luterilaisen kirkon erityisasemasta suomalaisessa yhteiskunnassa. Kuitenkaan negatiivisen uskonnonvapauden perusoikeuden kannalta viesti ei saa olla kohtuuttoman voimakas. Siksi on erityisen tärkeää välttää sellaista viestiä, joka kertoisi, että toisin ajattelevat eivät ole yhtä lailla yhteiskunnan jäseniä, ja että heidän uskonsa tai mielipiteensä eivät ole yhtä arvokkaita. Oppilaat eivät saa myöskään joutua eri asemaan toisiinsa nähden.⁸⁷⁶

Arvioitaessa julkisen vallan tarkoitusta edistää jotakin tiettyä uskonnollista sanomaa, on syytä muistaa, että pluralistisessa yhteiskunnassa ja koulussa on aina välttämättä mukana erilaisia motiiveja ja tarkoituksia, eikä tästä johtuen kaikkien herkkää vakaumusta tai katsomusta voida ottaa huomioon. Koulu voi esimerkiksi tukea seimiasetelmaa tai vaikkapa joulukuvaelmaa joulunäytelmässä siksi, koska se haluaa kuvata joulun juuria osana kulttuurista ja kristillistä perintöämme. Asialla voi olla näin myös legitiimi ei-uskonnollinen tarkoitus. Tätä ajattelua voi verrata esimerkiksi perusteluihin, joiden mukaan lait, jotka edellyttävät liikkeiden kiinnioloa sunnuntaisin, eivät niiden alun perin uskonnollisista tarkoituksista huolimatta ole perustuslain vastaisia, koska ne ovat sittemmin menettäneet uskonnollisen merkityksensä. Esimerkkinä voidaan mainita Yhdysvaltain Korkeimman oikeuden ratkaisu *McGowan v. Maryland* (366 U.S. 420) (1961). Seimen mukaan ottaminen yhdysvaltalaisen koululuokan ruokalan käytävään ilmeinen tarkoitus ei ollut uskonnollisuuden sisällön edistäminen, vaan yleisen juhlan kunnioittaminen käyttäen sen traditionaalisia symboleja.⁸⁷⁷ Esimerkiksi suomalaiset tontut, joulu-

⁸⁷⁵ Lemon -testin soveltamisessa on kuitenkin yleensä lähdetty siitä, että ilmoitettu tarkoitus on hyväksytty, ellei ole ollut erityisiä syitä olettaa, että ilmoitus ei ole totuudellinen. Ks. esimerkiksi *Edwards v. Aguillard* (482 U.S. 578) (1987); Saarni 2002: 123.

⁸⁷⁶ Emt. 124 Arajärvi 1985: 106; ”esimerkiksi juhlapyhissä ja taidekasvatuksessa kuuluu tietty uskonnollinen aines siihen kansalaisille kuuluvaan yleissivistykseen, jonka antaminen on peruskoulun tehtävänä. Vastaavasti esimerkiksi kirkolla on osuutensa historiassa. Oleellista on, että uskontoon tai vakaumukseen sidonnaista ainesta ei saa opettaa tunnustuksellisesti, vaan objektiivisesti osana kulttuuriamme.”; Ks. myös Saarni 2002: 124.

⁸⁷⁷ Ks. *McGowan v. Maryland* (366 U.S. 420) (1961); Esimerkiksi koulussa pidettävissä päivänavauksissa rukouksissa ja niihin kehottamisissa saatetaan meillä käyttää ”liian voimakkaita ilmaisuja”, jotka voivat loukata toisten uskontojen ja vakaumusten edustajien tunteita. Siksi on suositettu jättämään kokonaan pois kehottaminen: ”Rukoilkaamme.” Saarnin mukaan ky-

pukit ja enkelitkin voidaan tämän tulkinnan mukaan mieltää samalla tavoin traditionaalisiksi ja tässä mielessä vakiintuneiksi symboleiksi, ilman sen suurempaa subjektiivista vaikutustarkoitusta yksittäisen oppilaan tai opettajan näkökulmasta. Yksilöllä, oppilaalla ja opettajalla itsellään on käsitykseni mukaan säilyttävä kuitenkin valinnan vapaus sen suhteen, ottaako hän osaa uskonnon harjoittamiseen vai ei. Siksi on myös arvioitava, seuraako tilanteesta sellainen psykologinen ja subjektiivinen vaikutus, että jotkut henkilöt tahdonvastaisesti pakotetaan tai epäsuorasti painostetaan osallistumaan uskonnon harjoittamiseen. Negatiivisen uskonnonvapauden ydinosa (ks. PeL 11.2 §) kieltää kuitenkin pakottamisen uskonnon harjoittamiseen osallistumiseen.⁸⁷⁸

Uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta keskeisiksi asioiksi tulevat oppilaan negatiivisen uskonnonvapauden toteutumisen ja sisäisen ajatuksenvapauden (*forum internum*), uskonnonvapauden ydinalueen ensisijainen varmistaminen, ettei oppilaan tarvitse osallistua itselleen vieraan uskonnon harjoittamiseen. Samoin uskonnon ilmaisemisen vapauden (*forum externum*) positiiviseen suojaan kuuluu sen käänteinen puoli tai aspekti eli oikeus olla joko välittömästi tai välillisesti ilmoittamatta tai paljastamatta vakaumusta ja uskoa. Tämä sisältää myös oikeuden olla joutumatta sellaisiin tilanteisiin, joissa kyseinen aspekti voisi toteutua. Samalla on muistettava, että uskonnon- ja omantunnonvapauden suojan lähtökohta on ajatuksen vapauden absoluuttinen ja loukkaamaton luonne. Ajatuksenvapauden vastaista on kaikkinaisen oikeudellinen tai tosiasiallinen pakko, jolla henkilöä pyritään painostamaan tietyn uskontokunnan jäseneksi tai eroamaan sellaisesta.⁸⁷⁹ Myös muu painostamis- tai vaikuttamisyritys vakaumukseen ja uskoon voidaan tulkita sellaiseksi. Suomalaisissa kouluissa voidaan joitakin asioita pitää ikään kuin itsestään selvästi suomalaisen perinteeseen kuuluvina, huomioimatta sitä, että kysymys saattaa joidenkin oppilaiden ja opettajien mielestä olla vieraan

---

symys on negatiivisen ja positiivisen uskonnonvapauden välisestä jännitteestä ja mahdollisesta perusoikeuskollisista. Viittaus pelkästään evankelis-luterilaisen kirkon asemaan enemmistön kirkkona ei tällöin riitä, vaan tapauksessa on tehtävä punnintaratkaisu. Saarni 2002: 54–55, 124.

⁸⁷⁸ Ks. Saarni (2002: 125) tuomion *Lee v. Weisman* (1992) perusteluista. Tapauksessa oli kyse koulun päättäjäisjuhlissa olleesta rabbin esittämästä niin sanotusta ei-tunnustuksellisesta rukouksesta. Tällainen käytäntö oli kokeimman oikeuden enemmistön mukaan sellaista epäsuoraa painostusta, jossa julkisen vallan arvovalta asetettiin uskonnon tueksi, ja aiheutti perustuslain Establishment -klausuulin kieltämää vaikuttamista koulun oppilaisiin. Kyseisessä tapauksessa oli merkitystä erityisesti kontekstilla, koululla, josta aiheutui erityisen suuri riski epäsuorasta pakottamisesta (”indirect coercion”) ”The undeniable fact is that the school district’s pressure, on attending high school graduation ceremony places public pressure, as well as peer pressure, on attending students to stand as a group or, at least, maintain respectful silence during the Invocation and Benediction. This pressure, though subtle and indirect, can be as real as any overt compulsion.” Gunther & Sullivan 1997: 1508; Saarni 2002: 43.

⁸⁷⁹ Ks. Nowak 1993: 317–318; Ks. Ojanen & Scheinin 2011d: 417.

uskonnon harjoittamiseen painostamisesta ja että se loukkaa heidän uskonnollisia tunteitaan tai vakaumustaan. Myös uskonnonvapauden *forum internum*-alue saattaa koulun toiminnassa ja käytänteissä tulla loukatuksi ikään kuin huomaamatta ja tahtomatta. Siksi asian arvioimisessa tarvitaan suurempaa sensitiivisyyttä. Koulu on kuitenkin sellainen konteksti ja toimintaympäristö, jossa on matalampi kynnyks todeta perustuslain vastainen vaikutusyritys.⁸⁸⁰ Tämä tarkoittaa käytännössä pakottamista tai painostamista perustuslain 11.2 §:n mukaiseen itselle vieraan oman-tunnon- ja tahdonvastaiseen uskonnon harjoittamiseen. Myös kirkkoon kuuluvilla on mahdollisuus olla osallistumatta uskonnon harjoittamista sisältäviin tilaisuuksiin koulussa omantunnonsyistä. Koulu voi myös julkisen vallan toimijana johdattaa tai ohjata tahtomattaankin oppilaita esimerkiksi tiettyyn ”uskonnolliseen oikeaoppisuuteen” tai konfessionalismiin, joka ei kuitenkaan ole muuttuvalle yhteiskunnalle ominaista. Koulun tilanne eri uskontojen ja katsomusten painoarvon suhteen voi myös muuttua. Kysymys on lopulta siitä, mikä on yleissivistävän kunnallisen koulun perusopetuksen varsinainen tavoite ja tehtävä ja ottaako julkinen kunnallinen koulu julkisena viranomaisena huomioon, että sen on säilytettävä omassa toiminnassaan puolueettomuus ja neutraalisuus.

5.1.4 *Julkisen vallan rooli ja uskonnollisen symbolin vaikutuksen oikeudellinen relevanssi*

Merkille pantava asia on myös valtion eli julkisen vallan rooli. Merkitseekö seimen tai vaihtoehtoisesti ristin läsnä- ja esilläolo, että oppilaisiin kohdistuu julkisen vallan taholta pyrkimystä vaikuttaa systemaattisesti heidän uskonnollisiin tai maailmankatsomuksellisiin näkemyksiinsä? Keskeinen huomio tässä on kiinnitettävä yksittäisten henkilöiden subjektiivisiin käsityksiin, ja siihen, millainen kuva objektiiviselle tarkkailijalle välittyy valtion ja julkisen kunnallisen koulun sen edustajana suhtautumisesta eri uskontokuntiin kuuluviin ihmisiin.⁸⁸¹ Toisaalta

⁸⁸⁰ Ks. *Lee v. Weisman* (1992): ”What to most believers may seem nothing more than a reasonable request that the nonbeliever respect their religious practices, in a school context may appear to the nonbeliever or dissenter to be an attempt to employ the machinery of the State to enforce a religious orthodoxy.”; Saarni 2002: 52.

⁸⁸¹ Emt.; *Lemon* -testin tarkoitus -testin soveltamisessa pidetään yleensä lähtökohtana lainsäätäjän ilmoitusta siitä, mikä on ollut tarkoitus. Vaikutus -arvioinnissa puolestaan on kyse objektiivisesta arvioinnista, onko ulkonaisten seikkojen perusteella aihetta epäillä, että vaikutus on perustuslain vastainen. Nimenomaisesti on kuitenkin arvioitava sitä, millainen vaikutus subjektiivisesti aiheutuu henkilön negatiiviselle uskonnonvapaudelle. Keskeistä tässä on, millainen viesti välittyy julkisen vallan suhteesta uskontoon. On muun muassa arvioitava, välittyykö sellainen viesti, että julkinen valta suosii tai syrjii joitain ihmisiä heidän uskontonsa perusteella. Mikäli tällainen viesti välittyy riittävän voimakkaasti, loukataan uskonnonvapauden perusoikeutta. Saarni 2002: 126.

kysymys on uskonnollis-katsomuksellisen enemmistön lisäksi yleisestä velvollisuudesta kunnioittaa myös vähemmistöjä ja heidän vakaumuksiaan demokraattisessa yhteiskunnassa. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomiossa *Valsamis v. Kreikka* (18.12.1996) korostettiin, ettei enemmistöuskonnon aina tarvitse olla hallitsevassa ja määräävässä asemassa demokraattisessa yhteiskunnassa. Myös vähemmistöuskonnon edustajille kuten tapauksessa *Valsamis Jehovan todistajien omantunnon ja uskonnonvapauden merkitykselle antaa yhdenvertaista painoarvoa*. Kysymys oli Elias ja Maria Valsamoksen tyttären osallistumatta jättämisestä kansalliseen kouluparaatiin koulupäivänä uskonnollisista syistä. EIT katsoi neutralismin ja pasifismin olennaiseksi osaksi Jehovan todistajien uskoa ja sen tunnustamista. Herra ja rouva Valsamis katsoivat oikeuksiensa tulleen loukatuksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) I lisäpöytäkirjan artiklan 2 perusteella. EIT katsoi, että ”uskonnolliset ja filosofiset vakaumukset” nauttivat artiklan 2 suojaa. Jehovan todistajavanhempien tyttären pakollinen osallistuminen koulun paraatiin ei sopinut yhteen tyttären ja hänen vanhempiansa pasifistisen vakaumuksen kanssa. Tapauksen yhteydessä EIT korosti sitä, että verbi ”kunnioittaa” tarkoittaa enemmän kuin ”tiedostaa” tai ”ottaa huomioon”. Kunnioittamisen tulee implikoida myös positiivisia toimia julkisen vallan ja valtion taholta.⁸⁸²

On huomattava, että kansainvälisten ihmisoikeusstandardien mukaisen velvoitteen kunnioittaa vanhempien vakaumuksia katsotaan ulottuvan sekä opetusohjelman sisältöön että sen muotoon, ja se säteilee kaikkiin valtion funktioihin ja niiden suorittamiseen. Se ei rajoitu myöskään negatiiviseen velvoitteeseen, vaan merkitsee aktiivista toimintavelvoitetta eli julkisen vallan tukea asialle. Enemmistön on kunnioitettava myös vähemmistön näkemyksiä. Julkisessa koulussa on käsitykseni mukaan pyrittävä saavuttamaan tietty tasapaino, joka takaa vähemmistöjen kohtuullisen ja kunnollisen kohtelun, ja estää enemmistöaseman väärinkäytön.⁸⁸³

Uskonnon julkiseen näkymiseen ja heijastumiseen liittyy myös *uskonnon psykologinen vaikutus oppilaisiin*. Esimerkiksi U.S.A.:ssa valtio ei saa pyrkiä vaikuttamaan henkilöiden maailmankatsomuksellisiin mielipiteisiin edes sellaisella epä-

---

⁸⁸² ”No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and to teaching, the State shall respect the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions.” Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) I lisäpöytäkirjan 2 artikla; Ks. *Valsamis*-tuomio (18.12.1996), kohta 27.

⁸⁸³ Saarni 2002: 76; Ks. myös *Young, James and Webster v. the United Kingdom* (13.8.1981), tuomion kohta 63, ja *Efrastiou v. Kreikka* (18.12.1996), tuomion kohta 28.

suoralla vaikutuksella, jota uskonnollisen tai maailmankatsomuksellisen symbolismin käyttö koulussa merkitsee. Myös EIT on periaatteessa tunnustanut epäsuoran, psykologisen vaikutuksen relevanssin Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklan tulkinnassa. *Valsamis v. Kreikka* -tuomion (18.12.1996) kohdassa 32 tunnustetaan kyseinen uskonnon psykologisen vaikutuksen relevanssi, jossa vaikutuksen rajoitetulla kestolla on keskeinen merkitys sen suhteen, koetaanko Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklaa ja omantunnon sekä uskonnonvapautta loukatun. EIT katsoi kyseisen tuomion yhteydessä, että myös henkilöiden eli koulun oppilaiden subjektiivinen näkemys uskonnollisen symbolismin merkityksestä on tunnustettava, ellei se ole ilmeisesti perusteeton ja kohtuuton.⁸⁸⁴ Kysymys voi aktualisoitua julkisen koulun perusopetuksessa erityisesti uskonnolliskatsomuksellisen enemmistön ja vähemmistön suhteessa. EIT on esimerkiksi katsonut tuomion *Karaduman v. Turkki* (3.5.1993) yhteydessä, ettei sellaisissa yhteiskunnallisissa konteksteissa, joissa suurin osa kansalaisista kuulu tiettyyn uskontoon, kaikki uskonnolliset manifestaatiot ole hyväksyttäviä. *Valsamis v. Kreikka* (18.12.1996) tuomionsa perusteluissa EIT korosti sitä, että vähemmistöt saavat osakseen oikeudenmukaista ja kunnollista kohtelua, jossa vältetään enemmistön hallitsevan aseman väärinkäyttöä.

Toistaiseksi uskonnon psykologisen vaikutuksen relevanssille ei ole annettu kuitenkaan kovin täsmällistä sisältöä eikä suurtakaan painoarvoa oikeudellisessa ratkaisupunninnassa, vaan pääpaino on ollut uskonnonvapauden lähinnä objektiivisessä uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden perusteella objektiivisena tunto-merkkinä arvioitavassa tapauskohtaisessa (case-by-case) tulkinnassa.⁸⁸⁵ Opetuksen järjestäjän eli kunnan osalta on yksittäisen oppilaan kohdalla pyrittävä aina

---

⁸⁸⁴ *Valsamis*-tuomion (18.12.1996) kohta 32 kuuluu: ”It is not for the Court to rule on the expediency of other educational methods which, in the applicants’ view, would be better suited to the aim of perpetuating historical memory among the younger generation. It notes, however, that the penalty of suspension, which cannot be regarded as an exclusively educational measure and may have some psychological impact on the pupil on whom it is imposed, is nevertheless of limited duration and does not require the exclusion of the pupil from the school premises.” (Article 28 para. 3 of Decree no. 104/1979 – see also paragraph 14.); *Valsamis v. Kreikka* -tuomion (18.12.1996), kohdassa 32 tunnustetaan, että psykologisella vaikutuksella (”psychological impact”), joka kohdistuu koulun oppilaaseen, voi sinänsä olla relevanssia. Kyseisessä tapauksessa kuitenkin vaikutuksen rajoitettu kesto oli tekijä, joka nähtävästi lievit- ti sen vaikutusta siten, että EIS:n 9 artiklaa ei katsottu loukatun.

⁸⁸⁵ Ks. Robertson 1997: 177; Tällöin on ajateltu, että uskonnon- tai omantunnonvapauden alaa on vaikea hahmottaa oikeudellisessa mielessä subjektiivisesti, koska kyseessä on melko tulkinnanvarainen asia. Myös loukkaavuuden kokeminen on luonteeltaan varsin subjektiivista ja tulkinnanvaraista. Siksi perusoikeuden subjektiivisen käsitettävyyden laajuus tai relevanssi on jäänyt hyvin ohueksi.

niin sanotun ”ulospääsymahdollisuuden” takaamiseen sellaisesta toiminnasta, joka loukkaa oppilaan vakaumusta tai uskonnollisia tunteita.⁸⁸⁶

Käsitykseni mukaan esimerkiksi esillä ollutta seimen läsnäoloa julkisen koulun yleisessä tai yhteisessä tilassa on oikeudellisesti järkevintä perustella toisten oppilaiden oikeuksien ja opetussuunnitelman sisällöistä määräytyvin sekä pedagogisin syin. Tärkeää on kuitenkin selvittää oppilaille, mikä se on ja mitä varten seimi on siinä paikassa, missä se on. Koska seimi on kuitenkin tietyn uskonnon ja erityisesti kristinuskon symboli, ei sen läsnäoloa julkisessa tilassa voida perustella riittävän hyvin esimerkiksi enemmistöuskonnon asemaan liittyvin syin. Julkisen ja yleissivistävää perusopetusta antavan koulun tulee taata ja säilyttää omassa toiminnassaan riittävän neutraali, objektiivinen ja pluralistinen oppimisympäristö sekä negatiivisen uskonnonvapauden toteutuminen siten, ettei oppilas joudu omantunnonvastaisesti osallistumaan uskonnon harjoittamiseen. Tällöin ”ulospääsymahdollisuus” kyseisistä tilanteista on varmistettava myös julkisessa koulussa. Seimen läsnäoloa julkisen koulun yhteisissä tiloissa on helpompi perustella, jos koulussa sallitaan pluralistisesti myös muiden uskontojen ja katsomusten symbolit ja symbolit esitellään tiedollisesti sekä ilmiöluonteisesti osana opetusta. Sen jatkuvaan tai pidempiaikaiseen (ajallisesti rajoittamattomaan) esilläoloon julkisen koulun yleisissä tai yhteisissä tiloissa suhtaudun kuitenkin kriittisesti.

5.2 Juhlakulttuuri ja uskonto osana monikulttuuristuvan julkisen koulun perusopetusta sekä yhteistä toimintaa

Rajanvetoa on tehty esimerkiksi koulun juhlakulttuuriin ja uskonnollis-sävyisiin tilaisuuksiin osana koulun yhteistä toimintaa. Suomalaisella peruskoululla on useita perinteisiä juhlia kuten joulujuhla, lukukauden päättäjäiset, kevätjuhla ja YK:n päivän sekä itsenäisyyspäivän juhla. Kyseiset juhlat tulkitaan suomalaisiksi kulttuuriperinnöksi⁸⁸⁷, jotka ovat vakiintuneet osaksi koulujen arkea ja lukuvuot-

⁸⁸⁶ Perusoikeudet velvoittavat ennen kaikkea valtiota ja julkista valtaa. Ks. HE 309/1993 vp s. 26–28; Heikkonen 2010: 54–55, 76.

⁸⁸⁷ Esimerkiksi Arajärven (2006: 176) mukaan kulttuuriperintö on ymmärrettävä laajana ihmisen kaikkea toimintaa, saavutuksia ja luomuksia koskevana. Kulttuuriperintö ei tyhjene hänen mukaansa aineellisiin saavutuksiin, vaan se sisältää myös tieteelliset ja taiteelliset saavutukset kuten musiikin ja kirjallisten töiden sisällön sekä kulttuuriin liittyvät tavat, taidot, työtavat, ideat ja aatteet. Tässä suhteessa kulttuuriperintö laajenee Arajärven käsityksen mukaan ohi pelkän ympäristön tai rakennetun ympäristön; Monikulttuuristuvassa koulussa on tärkeää, että erilaisten perinteiden moninaisuus tulisi näkyviin. Myös Suomen tasavallan perustuslaki velvoittaa esimerkiksi 17.3 §:n perusteella kaikki vastuuseen kulttuuriperinnöstä. Esimerkiksi oi-

ta. Niihin saattaa joskus sisältyä uskontoon viittaavia osia. Koulun juhlat ovat osa opetus- ja koulutyötä ja perusopetuslain (628/1998) 3 §:n mukaan opetuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa. Koulun tulee tiedottaa oppilaiden huoltajille koulussa järjestettävistä tapahtumista ja niiden sisällöstä. Suomalaisen koulujuhlaperinnön kehittämisen ja vaalimisen lähtökohtana on kuitenkin opetushallituksen muistion (2006) mukaan oltava yhteisöllisyyden ja suvaitsevaisuuden periaatte.

Perustuslakivaliokunta on lisäksi tähdentänyt nykyisen uskonnonvapauslain (453/2003) säätämisen yhteydessä, että tarkoituksena ei ole ollut muuttaa käytäntöjä erilaisten koulun perinteeseen kuuluvien tilaisuuksien, kuten lukukauden päättäjien osalta. Perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaan koulun perinteeseen kuuluvat juhlatraditiot ovat osa suomalaista kulttuuria⁸⁸⁸. Juhlan *tarkoitus* ratkaisee, onko se uskonnon harjoittamista vai ei. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies on Helsingin yliopiston vapaa-ajattelijayhdistyksen Prometheuksen puheenjohtajan kanteluun antamassaan päätöksessään 5.8.2013 arvioinut Suvivirren osalta uskonnon harjoittamista suhteessa koulun keväthlaperinteeseen. EOA on korostanut kyseisessä päätöksessään esimerkiksi koulun keväthlän ja Suvivirren laulamisen tulkinnassa *asiayhteyden* merkitystä, jolloin tulkintakriteerinä on ollut se, onko asiayhteytenä *itsessään uskonnollinen* tilaisuus.⁸⁸⁹ Apulaisoikeusasiamies totesi päätöksessään, että käytännössä koulujen keväthlän lauletaan vain Suvivirren kahta ensimmäistä säkeistöä. Sana ”Jumala” mainitaan toisen säkeistön viimeisessä säkeessä: ”Se meille muistuttaapi hyvyyttäs’, Jumala, ihmeitä julistaapi se vuosi vuodelta.” Apulaisoikeusasiamiehen mukaan säkeistö ei ole sisällöllisesti *korostuneen* uskonnollinen. Kaksi ensimmäistä säkeistöä kuulu-

---

keus omaan kieleen ja kulttuuriin on perusoikeus. Siksi kulttuuriperinnön merkityksen huomioiminen on tärkeää myös monikulttuuristuvassa koulussa. Kulttuuriperintö voi olla sekä kansallista että kansainvälistä, mutta kulttuuri- ja perinteekin voivat muuttua, joten ne eivät ole luonteeltaan staattisia, paikallaan pysyviä ilmiöitä.

⁸⁸⁸ PeVM 10/2002 vp s. 4.

⁸⁸⁹ Myös eduskunnan sivistysvaliokunta yhtyi lausunnossaan (SiVL 14/2002 vp) hallituksen esityksen (HE 170/2002 vp) perusteluissa toteamaan seikkaan, ettei tarkoituksena ole muuttaa koulun nykyisiä käytäntöjä erilaisten suomalaisten koulun perinteeseen kuuluvien tilaisuuksien, esimerkiksi lukukauden päättäjien, osalta tai eri oppiaineiden järjestämisessä ja sisällöissä; Seppo 2003a: 119, 185, 188; Salmenkivi ym. 2007: 152; Opetushallituksen 28.2.2006 julkaisema muistio 19/2006 (Perusopetuksen muutoksen vaikutukset uskonnon ja elämäntietämisen opetukseen sekä koulun toimintaan); Koulun perinteiset juhlat voivat sisältää myös uskonnollisia elementtejä, esimerkkinä virsi. Muistiossa on perustuslakivaliokunnan mietintöön (PeVM 10/2002 vp) viitaten myös todettu, että juhlaan mahdollisesti sisältyvän virren tai jouluevankeliumin johdosta ei juhlaa voida pitää uskonnon harjoittamiseksi katsottavana tilaisuutena. Muistion mukaan koulun juhlat ovat osa opetusta ja koulutyötä. Ks. myös AOA:n päätöksen: ”Suvivirsi koulujen keväthlän” perustelut (5.8.2013, Dnro 2488/4/2013).

vat koulun kevätjuhlaperinteeseen ja ne voidaan edelleen laulaa kevätjuhlassa. Tämä korostuu erityisesti silloin, kun koulujen kevätjuhlissa on läsnä muihin uskontoihin kuuluvia. Apulaisoikeusasiamiehen mukaan se, että Suvivirsi mielletään normaaliksi osaksi koulujen kevätjuhlia, on myös itsessään omiaan vähentämään virren uskonnollista luonnetta päätösjuhlien asiayhteydessä laulettuna. Tässä mielessä se on hänen käsityksensä mukaan osa perustuslakivaliokunnan tarkoittamaa juhlatraditiota.⁸⁹⁰ Apulaisoikeusasiamies lähti ratkaisussaan siitä, että Suvivirren laulamisen koulun päättäjäisjuhlassa katsotaan kuuluvan Euroopan ihmisoikeussopimuksen I lisäpöytäkirjan 2 artiklan ja perustuslain 11 §:n soveltumisalaan. Tilaisuuden luonne koskettaa uskonnonvapauden ulottuvuutensa lisäksi paitsi päättäjäisjuhlisiin osallistuvia oppilaita myös muun muassa näiden vanhempia ja läheisiä.⁸⁹¹

Perustuslakivaliokunnan tulkinnan mukaan suvivirsi voidaan edelleen laulaa koulujen kevätjuhlissa ja myös jouluevankeliumikuvaelma esittää joulujuhlassa.⁸⁹² Vaikka juhlaan sisältyvä laulettu virsi tai jouluevankeliumin lukeminen ei perustuslakivaliokunnan mietinnön 10/2002 vp mukaan tee koko juhlasta uskonnon harjoittamista, siitä ei kuitenkaan seuraa poikkeusta perustuslain turvaamaan

---

⁸⁹⁰ Suvivirteen liittyvä kantelu koski Opetushallituksen johtokunnan puheenjohtajan, kansanedustaja Sari Sarkomaan (kok) 31.5.2013 Facebookissa julkaistua viestiä. Sarkomaa oli todennut kyseisessä viestissään: ”Suvivirren laulaminen koulujen kevätjuhlissa ei ole uskonnon harjoittamista. Suvivirsi on osa suomalaista kevätjuhlaperinnettä.” Apulaisoikeusasiamies totesi olevansa Sarkomaan kanssa samaa mieltä virren kahdesta ensimmäisestä säkeistöistä, jotka eivät ole korostetun uskonnollisia ja niitä voidaan hänen mukaansa siksi edelleen laulaa koulun kevätjuhlissa. Apulaisoikeusasiamies huomauttaa kuitenkin, että kirkko on asiassa eri mieltä. Vuoden 1986 virsikirjan uudistamista käsitellyt kirkolliskokouksen valitsema toimituskunta toteaa virren veisuun olevan ”yhtä aikaa julistusta, opetusta, sielunhoitoa, rukousta ja yhteyden kokemista.” AOA:n mielestä näyttää siltä, että opetushallituksen johtokunnan puheenjohtajana toimivan kansanedustajan Sari Sarkomaan 31.5.2013 sosiaalisessa mediassa esittämä toteamus siitä, että ”Suvivirren laulaminen kevätjuhlassa ei ole uskonnon harjoittamista. Suvivirsi on osa suomalaista kevätjuhlaperinnettä”, ei ensimmäisen lauseensa osalta tarkkaan ottaen vastaa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon itsensä tekemää virren määrittelyä. AOA totesi, että evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 1986 virsikirjan uudistamista käsitellyt kirkolliskokouksen valitsema toimituskunta toteaa virren veisuun olevan ”yhtä aikaa julistusta, opetusta, sielunhoitoa, rukousta ja yhteyden kokemista”. Ks. AOA:n päätös ”Suvivirsi koulujen kevätjuhlissa”, (5.8.2013, Dnro 2488/4/2013).

⁸⁹¹ Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) I lisäpöytäkirjan 2. artiklakohdan toisen lauseen mukaan: ”Hoitaessaan kasvatuksen ja opetuksen alalla omaksumiaan tehtäviä valtion tulee kunnioittaa vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen heidän omien uskonnollisten ja aatteellisten vakaumustensa mukainen kasvatus ja opetus.”

⁸⁹² Ks. PeVM 10/2002 vp ja PeVM 2/2014 vp, joka ei kuitenkaan asiallisesti muuttanut vanhempaa tulkintaa asiassa; Esimerkiksi uskonnonvapauskomitean varapuheenjohtajana toimineen professori Juha Sepon mukaan suomalaisen koulun perinteeseen kuuluvat juhlit eivät ole uskonnollisia, vaikka niihin saattaa sisältyä uskonnollista ohjelmaa. Hänen mukaansa tällaisiin juhlisiin osallistuminen ei ole sidottu henkilön uskonnolliseen vakaumukseen. Ks. Seppo 2004: 19–20; Mustanoja 2004: 23.

omantunnonvapauteen, jonka mukaan kenenkään ei tarvitse osallistua näissä juhlissa niihin osuuksiin, joissa harjoitetaan uskontoa. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen näkemyksen mukaan *vallitsevassa kulttuuriympäristössämme* Suvivirren mainittu sisältö ei aiheuta sitä, että koulun päättäjistäilaisuudesta muodostuisi uskonnonvapauden negatiivisen ulottuvuuden kannalta kielletyllä tavalla luonteeltaan uskonnollinen tilaisuus. Asia ei antanut aiheutta toimenpiteisiin. Koska kyseessä ei ole uskonnollinen tilaisuus, elämäkatsomustiedon oppilaille ei tarvitse järjestää omaa tilaisuutta.⁸⁹³ Mikäli tilaisuus on luonteeltaan selkeästi uskonnollinen (rukoilu, virret, uskonnolliset tarinat), on oppilaan osallistuminen tahdonvaraista ja sama koskee kevätjuhlien ja joulujuhlien mahdollisia uskonnollisia osuuksia. Juhlia on mahdollista kuitenkin eriyttää siten, että oppilaalla on mahdollisuus poistua uskonnollisen osion ajaksi. Tätä puoltaa perustuslain 11.2 §:n turvaama omantunnonvapaus. Eriyttämällä on kuitenkin omat haittapuolensa. Esimerkiksi uskonnollisen tilaisuuden kuten päivänavauksen ajaksi koulussa järjestettävä vaihtoehtoinen korvaava toiminta tulee perustuslakivaliokunnan mukaan järjestää koulussa kuitenkin siten, ettei siihen osallistuminen tai osallistumatta jättäminen leimaa yksittäistä oppilasta tai aiheuta hänelle muita haitallisia seuraamuksia.⁸⁹⁴ Koulun on tärkeää huolehtia yhdenvertaisuuden toteutumisesta myös tässä suhteessa. Koulun moraalidilemموjen ratkaisutavat liittyvät muiden muassa oikeudenmukaiseen menettelyyn ja arvioitujen menettelytapojen tapauskohtaisuuteen. Opettajien on otettava kantaa oppilaiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa esiintyviin konflikteihin.⁸⁹⁵

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen mukaan esimerkiksi koulun päättäjisjuhlan järjestäminen siten, että osa osallistujista voisi väliaikaisesti poistua virren veisuun ajaksi, ei liene ainakaan kaikissa olosuhteissa hyväksyttävä järjestely.⁸⁹⁶ Myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri on ottanut Suvivirsi -asiassa laa-

---

⁸⁹³ Ks. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (5.8.2013, Dnro 2488/4/2013); Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös (24.3.2014, Dnro OKV/230/1/2013); Ks. myös Arra 2006: 322; Salmenkivi ym. 2007: 152; Vrt. aiempi oikeuskäytäntö uskonnollisista osista tai tilaisuuksista vapauttamisen osalta: Oppilasta ei tullut vapauttaa joululaulujen harjoituksista ja uskonnollisista juhlista, sillä kouluhallituksen mukaan ne eivät olleet ”uskonnonopetusta” (OL 43/1951, 1025); Saine 2000: 105; Lahtinen & Lankinen 2013: 138–139.

⁸⁹⁴ PeVM 2/2014 vp.

⁸⁹⁵ Tirri 1999: 137–138, 142–144.

⁸⁹⁶ Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin korosti *Sinan Isik v. Turkki* -tuomionsa perusteluissa, että vapaus tunnustaa tai olla tunnustamatta uskoa sisältää myös oikeuden olla joutumatta tilanteisiin, joissa henkilöä vaaditaan paljastamaan uskonsa tai joissa hänen on toimittava jollakin sellaisella tavalla, josta voidaan tehdä päätelmiä hänen vakaumuksestaan. Ks. *Sinan Isik v. Turkki* -tuomio (2.2.2010), erityisesti kohdat 41–53); Ks. myös Pellonpää 2012: 702; Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu ”Suvivirsi koulujen kevätjuhlissa”, (5.8.2013, Dnro 2488/4/2013).

jemman uskonnonvapauden tulkintanäkökulman asiaan, jossa hän on huomionut Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuoreen ratkaisukäytännön. Tästä johtuen apulaisoikeuskansleri on voinut katsoa, että yksittäisellä virrelläkin saattaa olla merkitystä uskonnonvapauden näkökulmasta, vaikka yksi virsi ei perustuslakivaliokunnan kannan mukaan vielä muutakaan tilaisuutta uskonnon harjoittamiseksi.⁸⁹⁷

Tiettyjen kouluissa harjoitettavien traditioiden pitäminen osana suomalaista kulttuuria ratkaisee sen, ettei niitä katsota ongelmallisiksi negatiivisen uskonnonvapauden kannalta. Täten oppilaiden osallistumista tällaisiin käytänteisiin ei perustuslakivaliokunnan mukaan tullut pitää sellaisena uskonnon harjoittamisena, joka edellyttäisi huoltajien tai oppilaiden suostumusta. Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mukaan perustuslaki tai Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytäntö eivät kuitenkaan edellytä kaikkien uskontoon viittaavien elementtien poistamista kouluista. Pitkälle viety uskonnollista alkuperää olevien perinteiden välttäminen ei valiokunnan mielestä edistä uskonnollista suvaitsevaisuutta.⁸⁹⁸ Kaikkia perinteitä ei siis tarvitse ”riisua” julkisesta koulusta.

Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri korosti Seinäjoen käräjäoikeuden hartauksia koskeneessa päätöksessään (17.1.2012) sitä, että uskonnolliset tilaisuudet tulee järjestää siten, ettei kukaan vastoin tahtoaan joudu osallistumaan itselleen vieraan uskonnon harjoittamiseen. Tässä päätöksessään apulaisoikeuskansleri lausui käsitetyksensä, että vaikka perinteet sinänsä ovat tärkeitä, on oikeudelliselta kannalta lähtökohdaksi otettava se, että julkisen vallan tulee perustuslain 22 §:n mukaan turvata perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen, joihin kuuluvat muun muassa yhdenvertaisuus ja uskonnonvapaus. Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri katsoi päätöksessään julkiselle vallalle kuuluvan turvaamisvelvoitteen menevän perinnesyiden edelle. Kyse oli oikeustalossa virka-aikana järjestetyistä avajaistilaisuuksista, joihin oli kutsuttu käräjäoikeuden henkilökunta, lautamiehet sekä asianajajien, oikeusavustajien ja syyttäjien edustajia. Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri tarkasteli menettelyä yhdenvertaisuuden, uskonnonvapauden ja erityisesti sen negatiivisen ulottuvuuden näkökulmasta. Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri totesi päätöksessään, että vallitsevasta perusoikeuksien turvaami-

⁸⁹⁷ Ks. Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri Mikko Puumalaisen uskonnon harjoittamista kouluissa koskeneeseen kanteluun antama päätös perusteluineen (24.3.2014).

⁸⁹⁸ Ks. Perustuslakivaliokunnan mietinnöt (10/2002 vp) ja (2/2014 vp); Myös opetushallituksen pääjohtaja Aulis Pitkälä otti Suomen tietotoimiston uutisissa (29.5.2014) kantaa suvivirren laulamiseen koulujen päättäjaisjuhlissa. Hänen mukaansa Suvivirren laulaminen on toivottavaa ja on tärkeää, että kyseisen kulttuuriperinnön siirto tapahtuu sukupolvelta toiselle. Hän yhtyi kannanotossaan perustuslakivaliokunnan aiempaan lausuntoon (PeVM 10/2002 vp s. 4), jonka mukaan yksittäisen virren laulaminen ei tee vielä tilaisuudesta uskonnon harjoittamista.

seen liittyvästä käytännöstä on julkiselle vallalle johdettavissa velvollisuus huolehtia siitä, että evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon erityisasema ei heijastu esimerkiksi virallisiin juhlatilaisuuksiin tavalla, joka saattaisi johtaa uskonnon- ja omantunnonvapauden loukkaamiseen.⁸⁹⁹

EIT on korostanut *Lautsi ym.* tuomiossaan (18.3.2011) sitä, että viittaukset traditioihin eivät itsessään vapauta valtiota sen velvollisuudesta kunnioittaa Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja sen lisäpöytäkirjoissa turvattuja oikeuksia (tuomion kohta 68). Sitä, mikä tulkitaan juhlatraditioksi ja millä perusteilla, ei ole kuitenkaan meillä Suomessa aina nähty yksiselitteisenä asiana. Siitä on esimerkkinä koulun juhlia koskeva apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu 6.6.2005 (dnro 1705/4/03). Kantelija (erään helsinkiläiskoulun rehtori) pyysi oikeusasiamiestä tutkimaan Opetushallituksen 6.6.2003 päivätyn tiedotteen lainmukaisuuden. Erityisesti kantelija arvosteli tiedotteen koulun juhlia koskevaa kohtaa ja varsinkin kohdan kolmatta lausetta, joka kuuluu: ”Eduskunnan perustuslakivaliokunta tähdentää, että juhlatraditiot ovat osa suomalaista kulttuuria eikä niitä esimerkiksi niihin mahdollisesti sisältyvän yksittäisen virren laulamisen johdosta voida uskonnollisen suvaitsevaisuuden nimissä pitää uskonnon harjoittamiseksi katsottavina tilaisuuksina.” Eduskunnan apulaisoikeusasiamies katsoi kuitenkin, että tiedotteen asianomaisesta kohdasta ei voida tehdä sellaista johtopäätöstä, jonka mukaan oppilaat voitaisiin pakottaa koulun juhlissa osallistumaan uskonnon harjoittamiseen. Hän piti asianmukaisena sitä, että ohje sisälsi viittauksen eduskunnan perustuslakivaliokunnan lausumaan.⁹⁰⁰

Kun eduskunta määrittä positiivisen oikeuden saada oman uskonnon opetusta ja elämäntutustumistiedon opetusta selkeästi perustuslaista käsin, se katsoi tällaisen opetuksen olevan sopusoinnussa perustuslain kanssa. Tällöin oman uskonnon opetuksen sisältöön kuului ”tiedollisen aineksen ohella esimerkiksi rukous, virsi ja tutustuminen uskonnollisiin toimituksiin.”⁹⁰¹ Kuitenkin myös virsi voidaan

⁸⁹⁹ Ks. Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös 17.1.2012 (OKV/1361/1/2009).

⁹⁰⁰ Ks. PeVM 10/2002 vp ja Eduskunnan apulaisoikeusasiamies Jukka Lindstedtin päätös (18.12.2006, Dnro 1953/4/06); Ks. myös Lahtinen & Lankinen 2013: 138.

⁹⁰¹ Hallituksen esityksen (170/2002 vp s. 61) mukaan ”yleissivistävään opetukseen, jonka avulla oppilas voi rakentaa omaa maailmankatsomustaan, kuuluu myös kulttuuriperintöön perehtyminen”. Perustuslakivaliokunta ei ole katsonut kuitenkaan perustelluksi määritellä pykälätasolla opetuksen sisältöön liittyviä yksityiskohtia, vaan viittaa siihen perusopetuslain (628/1998) ja lukiolain (629/1998) yleiseen lähtökohtaan, että opetuksen tavoitteet ja keskeiset sisällöt määritellään opetussuunnitelman perusteissa. Perustuslakivaliokunta on kiinnittänyt huomiota opetussuunnitelmien yhdenvertaisuuteen. Ks. PeVM 10/2002 vp s. 4, 19; Uskonnollisia tilaisuuksia ovat selvästi koulujumalanpalvelukset ja hartaustilaisuudet. Näihin ei Sepon (2003a: 185, 188) mukaan voi velvoittaa ketään osallistumaan omantuntonsa vastais-

toisesta näkökulmasta tulkita laulettuna rukouksena ja siis uskonnon harjoittamisena. Kysymys siitä, milloin virsi muuttuu uskonnon harjoittamiseksi esimerkiksi tiettyjen säkeistöjensä osalta, on näin tulkinnanvarainen asia.⁹⁰²

Opetuksen tunnustuksellisuudesta luopuminen uskonnonopetuksen sisältöjä muuttamatta ei ole poistanut kaikkia opetuksen ja uskonnon harjoittamisen välisiä rajanveto-ongelmia. Sen määrittäminen, mikä osa opetuksesta on tunnustuksellista ja tunnustuksetonta, on käsitykseni mukaan selkeän sääntelyn puuttuessa edelleen pitkälti koulukohtaisten tulkintojen varassa. Tällöin kunkin paikallisen koulun rehtorin on tavallisesti linjattava asia. Itse opetus ei saa sisältää uskonnon harjoittamista, mutta voi kuitenkin sisältää tiettyjä uskonnollisävytteisiä elementtejä, mutta näitä perinteitä pitää opettaa niin, että oppilas saa mahdollisuuden tutustua ja perehtyä niihin osana opetusta, kuten perustuslakivaliokunta on lausunnossaan (10/2002 vp) korostanut. Tilanne voi koulukohtaisesti muodostua kuitenkin hankalaksi. Oppilaalla on esimerkiksi oltava *aito mahdollisuus jäädä pois* kouluviiikon ja lukuvuoden aikana toistuvista uskonnollisista päivänavauksista ja opettajan johtamista ruokarukouksista, mikä koulun on omassa toiminnassaan varmistettava etukäteen. Mainitut tilaisuudet ovat perustuslakivaliokunnan mukaan erityisen ongelmallisia EIT:n oikeuskäytännön valossa. Jumalanpalveluksiin, uskonnollisiin päivänavauksiin ja ohjattuihin ruokarukouksiin osallistumisen on oltava *vapaaehtoista*. Oppilaalle ja tämän huoltajalle on perustuslakivaliokunnan mukaan *jäättävä todellinen ja aito vapaus valita*, osallistuuko oppilas uskonnollista ainesta sisältäviin koulun tilaisuuksiin. Myös tiedottamisen merkitykseen perustuslakivaliokunta on asettanut painoa⁹⁰³, kuten aiemmassa yhteydessä on jo tullut esille.

Eduskunnan oikeusasiamiehelle ja Valtioneuvoston oikeuskanslerille tehdyt kantelut osoittavat kuitenkin sen, että asiassa on ilmennyt ongelmia kansalaisten yhdenvertaisen oikeustajun osalta. Koulun juhlia tulee käsitykseni mukaan kehittää yleisesti enemmän oppilaita yhdistävänä toimintana, johon kaikki oppilaat voisivat osallistua. Tämä voi tarkoittaa käytännössä leimaavasti uskonnollisen tai uskonnollissisältöisen toiminnan pois karsimista. Koulun työjärjestys olisi hyvä laatia myös siten, ettei uskonnonopetuksesta vapautetuille aiheudu odotustunteja

---

ti, ja vetäytyä voivat ne oppilaat, jotka eivät kuulu kyseiseen yhdyskuntaan, jonka uskonnollisia tapoja ja oppeja tilaisuuksissa noudatetaan; PeVM 2/2014 vp.

⁹⁰² Esimerkiksi nykyinen virsikirja vuodelta 1986 on kuitenkin kiinteästi uskonnonharjoitukseen liittyvä kirja. Kirkkolain 20 luvun 7 §:n mukaan ”kirkolliskokouksen asiana on hyväksyä ja määrätä käyttöön otettavaksi Raamatun käännös, kristinoppi, virsikirja, kirkkokäsikirja ja messusävelmistö.”

⁹⁰³ PeVM 2/2014 vp ja Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin Opetushallitukselle antama ohjeistuksen tarkennuskehoitus hänen uskonnon harjoittamista kouluissa koskevaan kanteluun antaman ratkaisun (24.3.2014) perusteella.

ja että uskonnonvapaus ei tästä syystä vaarannu. Valvomisvastuu lankeaa asiassa viime kädessä koulun rehtorille. Oppilaat eivät saa joutua toisia oppilaita huonompaan asemaan. Esimerkiksi Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin mukaan, vaikka osallistuminen olisikin vapaaehtoista, voivat olosuhteet tehdä valinnasta näennäisen. Apulaisoikeuskansleri on ihmetellyt myös, miksi koulun työskentelyn yhteiset juhla- tai päätöstilaisuudet halutaan edelleenkin nivoa uskonnon harjoittamiseen ja sen myötä rikkoa niiden yhteisöllisyys.⁹⁰⁴

Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri on halunnut kiinnittää päätöksessään (24.3.2014) huomiota sen arvioimiseen, onko suomalaista traditiota korostava näkökulma tärkeämpi kuin perusoikeusnäkökulma. Apulaisoikeuskansleri toi oman näkemyksensä esille jo Seinäjoen käräjähartauksia koskeneessa aiemmassa päätöksessään (17.1.2012). Hänen mielestään koulun juhlia ja uskonnollisia tilaisuuksia on arvioitava ensisijaisesti uskonnonvapauden perusoikeuden toteutumisen näkökulmasta. Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri tähdentää, että julkisen vallan tulee turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen, eikä siitä voida tinkiä esimerkiksi perinnesyihin vedoten. Apulaisoikeuskansleri Puumalaisen sanoin: ”Vaikka perinteiden noudattaminen sinänsä voi olla arvokasta, laillisuusvalvonassa lähtökohdaksi on otettava se, mikä on perinteen sisältö muun muassa perusoikeuksien näkökulmasta.”⁹⁰⁵

Merkillepantavaa asiassa syntyneen julkisen keskustelun osalta oli näkemykseni mukaan se, että huomio kiinnittyi pitkälti lähinnä yksittäiseen Suvivirteen ja siihen, voiko sen tai osia siitä laulaa koulujen päättäjäisjuhlissa. Kuitenkaan siihen asiaan, mihin Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri alkujaan halusi kiinnittää huomiota eli kouluissa järjestettäviin hartaushetkiin ja rukouksiin, ei juurikaan kommentoinnissa paneuduttu. Itseasiassa Suvivirsi, joka on virsikirjassamme (uusittu vuonna 1986) virsi numero 571, pohjautuu alkujaan ruotsalaiseen kansanlauluun, jonka sanat arvellaan tehneen 1690-luvulla Gotlannin Visbyn superintendentti Israel Kolmodinin (s. 1643 Enköping, k. 19.4.1709 Visby). Virren perusta-

⁹⁰⁴ Esimerkiksi Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri Mikko Puumalaisen mukaan uskonnonvapauden kannalta olisi perusteltua, ettei kouluissa järjestettäisi lainkaan opettajien tai esimerkiksi seurakunnan työntekijän johtamia tilaisuuksia, joissa on tietyn vakaumuksen mukaista sisältöä. Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös (24.3.2014) kanteluun, joka koski uskonnon harjoittamista koulussa; Tirri 1999: 120–124.

⁹⁰⁵ Ks. Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös (24.3.2014) kanteluun, joka koski uskonnon harjoittamista koulussa; Vrt. myös Eduskunnan perustuslakivaliokunta katsoi mietinnössään (2/2014 vp), että uskonnolliset päivänavaukset ja ohjatut ruokarukoukset ovat uskonnolliseksi toiminnaksi katsottavia tilaisuuksia ja piti niitä ”ongelmallisina”; Apulaisoikeuskansleri halusi kiinnittää kokonaisuudessaan huomiota siihen, etteivät uskonnollisia tilaisuuksia koskevat järjestelyt kouluissa olleet kaikilta osin sopusoinnussa uskonnonvapauden ja Suomen solmimien kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kanssa.

na on luonnon kauneuden ihastelu ja virren syntyaikana koettu ankara talvi, jolloin järvet ja meri pysyivät pitkään jäässä sekä aineellinen puute, jota seurasi odotettu kevät ja kesä. Suvivirren taustasta ks. tarkemmin Lappalainen 2012; Väinölä 2008: 586; Ks. myös evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja, hyväksytty kirkolliskokouksessa 13 helmikuuta 1986. Käsitökseni mukaan oppilaalla tulee Suvivirrenkin suhteen olla aito ja tosiasiallinen mahdollisuus joko laulaa se tai olla laulamatta sitä. Julkisen koulun opettaja ei saa kuitenkaan opettajajohtoisesti ”laulattaa” tai kehoittaa oppilaita laulamaan virttä, koska silloin se tulkitaan uskonnon harjoittamiseksi ja negatiivisen uskonnonvapauden (PeL 11.2 §) vastaiseksi. Suvirren laulamista osana yhteistä perinteistä ja jo vakiintunutta juhlaa on helpompi perustella, jos sen tarkoitus- ja merkitysyhteys tulee oppilaille ja heidän huoltajilleen selkeästi esille. On tärkeää myös, että koulussa laulamattomuus ja osallistumattomuus ovat yhtä tasavertaisia vaihtoehtoja kuin virren laulaminen ja osallistuminen. Suvirrestä tulee kuitenkin Eduskunnan oikeusasiamiehen tulkinnan mukaan valita säkeistöt 1–2, jotka eivät suoraan kehoita tietyn uskonnon harjoittamiseen, eivätkä siten ole sisällöltään vielä korostuneen uskonnollisia.

Opetuksen järjestäjän tulee huomioida tasavertaisella tavalla asiassa eri uskonnot ja katsomukset. Perustuslakivaliokunta täsmensi mietinnössään Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomuksesta vuodelta 2012 omaa aiempaa kantaansa mietinnössään 10/2002 vp siten, että koulun on tärkeää huolehtia myös negatiivisen uskonnonvapauden aidosta ja vapaasta toteutumisesta. Se tarkoittaa käytännössä *oppilaan aitoa vapautta valita* se, että hän jää pois kouluviikon aikana järjestettävistä uskonnollisista tilaisuuksista. Oppilasta ei voi näin velvoittaa tai pakottaa uskonnon harjoittamiseen osallistumiseen, joka tulee ensisijaisesti varmistaa. Voimassa olevan lainsäädännöllisen tilanteen mukaan koulun ja suomalaisen kulttuuriperinteeseen kuuluvia juhlia voidaan edelleen järjestää tai olla järjestämättä tai sitten tilaisuuksia perustellaan tapa-, perinne- ja kulttuurikasvatuksena. Yhteiskunnan ja koulun monikulttuuristumisen myötä julkisen vallan käyttäjien on kuitenkin huolehdittava siitä, ettei enemmistökirkojen erityisasema heijastu kielteisellä ja muita vakaumuksia loukkaavalla tavalla koulun virallisiin juhlatilaisuuksiin. Perusoikeusnäkökulmasta koulujen juhlatilaisuudet tulee järjestää siten, ettei kukaan vastoin tahtoaan joudu osallistumaan itselleen vieraan uskonnon harjoittamiseen.⁹⁰⁶ Tällöin toteutuu myös perustuslain mukaisuus koulun toiminnassa. Samalla tulee kiinnittää huomiota uskonnollis-katsomuksellisen vähemmistön

---

⁹⁰⁶ Ks. PeVM 2/2014 vp; Ks. Ojanen & Scheinin 2011d: 442; Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin uskonnon harjoittamista koulussa koskeneeseen kanteluun antama päätös ja sen perustelut 24.3.2014 (OKV/230/1/2013); Ks. myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös 17.1.2012 (OKV/1361/1/2009), joka koski Seinäjoen käräjäoikeuden hartauksia.

ja enemmistön perusoikeuksien yhdenvertaiseen, tasapainoiseen ja samanaikaiseen toteutumiseen.⁹⁰⁷

5.3 Krusifiksi ja musliminaisen huivi – selkeästi uskonnolliset symbolit ja monikulttuuristuva koulu

5.3.1 *Italian ”krusifiksitapaus”*

Kristillisten symbolien asemaan ja heijastumiseen koulussa liittyi paljon yleistä huomiota herättänyt keskustelu suomalaissyntyisen Italiassa asuvan ateistin Soile Lautsin tekemästä valituksesta Euroopan ihmisoikeus-tuomioistuimeen. Valittajana oli äiti ja hänen vuosina 1988 ja 1990 syntyneet kaksi poikaansa. Jälkimmäiset halusivat jatkaa äitinsä heidän puolestaan alaikäisinä tekemää valitusta. Pojat kävivät lukuvuonna 2001–2002 koulua valtion oppilaitoksessa. Luokkahuoneisiin oli pantu ristiinnaulitun kuva, mitä valittajaäiti piti lapsilleen opetettavaksi tarkoittamansa maallisuuden periaatteen vastaisena. Hän vaati kuvien poistamista, mutta koulun johtokunta päätti jättää ne paikoilleen. Hän valitti päätöksestä hallinto-oikeudelle, joka vuonna 2004 pyysi asiassa perustuslakituomioistuimen lausuntoa. Jatkettuaan käsittelyä hallinto-oikeus hylkäsi vuonna 2005 valituksen. Päätöstä perusteltiin sillä, että krusifiksi oli Italian historian ja kulttuurin symboli ja osoitti siten italialaista identiteettiä sekä tasa-arvon, vapauden, suvaitsevaisuuden ja maallisuuden periaatteita. Ylin hallintotuomioistuin hylkäsi vuonna 2006 valittajan sille tekemän valituksen katsottuaan, että ristiä oli pidettävä yhtenä perustuslain suojaamana elämänarvona.⁹⁰⁸

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin tutki valitusta lähinnä Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) 1 lisäpöytäkirjan 2 artiklan kannalta, koska tuo sääntö oli periaatteessa *lex specialis*, erityislaki EIS (SopS 63/1999) 9 artiklaan nähden ainakin käsillä olevassa tapauksessa, jossa lasten vanhempi vaati lastensa kouluttamista omien uskonnollisten ja filosofisten näkemystensä mukaisesti. Toi-

⁹⁰⁷ Ks. esimerkiksi EIT: *Folgerö v. Norja* tuomion (29.6.2007) kohta 84, jonka mukaan valtion on saavutettava tasapaino, joka varmistaa vähemmistöjen reilun ja asianmukaisen kohtelun ja välttää valta-aseman väärinkäytön.

⁹⁰⁸ *Lautsi and others v. Italy* (18.3.2011), suuri jaosto; Ks. myös EIT:n jaoston aiempi tuomio *Lautsi* -tapauksessa (3.11.2009) ja EIT:n muu käytäntö muun muassa *Religionsgemeinschaft des Zeugen Jehovas ym. v. Itävalta* (31.7.2008), *Gutl v. Itävalta* (12.3.2009), jossa todettiin Euroopan ihmisoikeussopimuksen syrjintää koskevan artiklan 14 yhdessä uskonnonvapautta koskevan artiklan 9 loukkaus.

saalta huomioon oli otettava myös EIS 9 artiklan vaatimukset erityisesti valtiolle asetetun neutraalisuuden ja puolueettomuuden vaatimusten osalta. Valtion oli edistettävä julkisen järjestyksen, uskonnollisen harmonian ja suvaitsevaisuuden säilyttämistä erityisesti vastakkaisia näkemyksiä edustavien ryhmien välillä. Opetuksen sisällön osalta valtiolla ei saanut olla juurrutustarkoituksia, jotka saattaisivat loukata vanhempien uskonnollisia tai filosofisia vakaumuksia. On huomattava, että sekä uskonnolliset vakaumukset että ei-uskonnolliset vakaumukset ovat Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklan suojaamia, mikäli ne läpäisevät *vakaudesta* ja *vakiintuneisuutta* mittaavan testin, kuten vanhempien sekularistisen vakaumuksen osalta oli kysymys Italian koulun krusifiksitapauksessa.⁹⁰⁹ *Krusifiksi*⁹¹⁰ käsitettiin uskonnollisena symbolina ja sen näytteillä pitäminen jäi periaatteessa valtion laajaan harkintamarginaaliin. Krusifiksin tai muiden uskonnollisten symbolien kiinnittäminen luokkahuoneen seinään kuuluu valtion vapaan harkintavallan alueelle lähinnä siitä syystä, että Euroopan maiden välillä ei vallitse konsensusta asiassa, eikä sen katsota näin ollen johtavan indoktrinaatioon. Esimerkiksi *Lautsi ym. v. Italia* (18.3.2011) tapauksessa EIT korosti valtion laajaa harkintamarginaalia tilanteessa, jossa eri Euroopan maiden kesken on suuria eroja kulttuurisen ja historiallisen kehityksen osalta. Toisaalta tuomioistuin torjui myös ajatuksen, että pelkästään perinteeseen vetoamalla voitaisiin vetäytyä ihmisoikeussopimuksen asettamista velvoitteista.⁹¹¹

EIT katsoi, ettei krusifiksi kuitenkaan tarkoittanut kristillisten käsitysten juurruttamista, vaikka sillä oli näkyvä asema kouluympäristössä. Tuolta kannalta krusifiksi oli vain passiivinen symboli, eikä sen pitämisen voitu missään olosuhteissa ajatella vaikuttavan ”muiden oikeuksiin ja vapauksiin”. Krusifiksin vaikutuksia oppilaisiin ei voida EIT:n mukaan rinnastaa esimerkiksi opetustarkoituksessa an-

⁹⁰⁹ Ks. *Lautsi v. Italy* (18.3.2011); EIT:n tuomiossa *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* (9.10.2007) oli kyse neiti Zengin isän uskonnollisten ja filosofisten vakaumusten kunnioittamisesta. Valitus koski opetusohjelman sisältöä, josta valittajan mukaan puuttui objektiivisuus. Opetus tapahtui toisen islamin uskonnon pääsuuntauksen sunnilaisuuden islamin uskoa ja traditiota ylistävällä tavalla. Sen sijaan, että oppilaita kasvatettiin kriittisyyteen uskontoja kohtaan turkkilaisessa sekularistisessa koulussa ja demokraattisessa yhteiskunnassa, opetus ei kunnioittanut neiti Zengin isän vakaumusta. Opetuksen tuli täyttää objektiivisuuden ja pluralismin vaatimus demokraattisessa yhteiskunnassa. EIT päätyi ratkaisuun, jonka mukaan kyse oli Euroopan ihmisoikeussopimuksen I lisäpöytäkirjan artiklan 2 loukkauksesta.

⁹¹⁰ Krusifiksi sana tulee latinan kielestä (*crusifixus*), joka suoraan alkukielestä käännettynä tarkoittaa ristiin kiinnitettyä.

⁹¹¹ *Lautsi v. Italy* (18.3.2011); Vrt. Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin päätös kantelussa edellä, joka koski uskonnon harjoittamista kouluissa (24.3.2014). Päätöksensä perusteluissa apulaisoikeuskansleri pohti muun muassa uskonnollisen perinteen ja uskonnonvapauden perusoikeuden tosiasiallisen ja yhdenvertaisen toteutumisen suhdetta. Hänen mukaansa perinne ei saanut mennä yksilön perusoikeuksien turvaamisen edelle, vaan lähtökohdaksi tuli ottaa perusoikeuden toteutuminen.

nettaviin esityksiin tai uskonnollisiin aktiviteetteihin osallistumiseen. EIT:n mukaan krusifiksin esilläolo italialaisissa julkisissa kouluissa ei näin ollen johtanut indoktrinaatioon eikä se siten loukannut ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artiklaa.⁹¹²

Esimerkkeinä ristin julkisesti näkyvästä käyttämisestä ja sen julkisen käytön kieltämisestä työpaikalla voidaan lisäksi mainita tuomiot *Eweida v. British Airways and Chaplin v. the United Kingdom* (A 48420/10 ja 59842/10).⁹¹³ Molemmat tapaukset EIT ratkaisi yhdessä 15.1.2013. Tuomiot koskivat kristittyjen työntekijöiden valituksia, koska heitä oli kielletty käyttämästä ristiä kaulakoruna työssä lentoyhtiön työntekijänä ja geriatrisena sairaanhoitajana valtion sairaalassa. Neiti *Nadia Eweidan* tapauksessa (A 48420/10) katsottiin, että näkyvän ristin käyttäminen ei ollut kristillisen uskon vaatimaa, vaan kyseisen henkilön henkilökohtainen valinta. British Airwaysin (lyhenne BA) uniformupolitiikka oli laittanut kuitenkin kristityt ja muut uskonnot eriarvoiseen asemaan. Tammikuun 15. päivänä vuonna 2013 EIT ratkaisi asian siten, että tapauksessa, jossa lentoyhtiön virkailijaa oli estetty käyttämästä hopeista kaulakoruristiä, oli rikottu ihmisoikeuksia Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklan 9 mukaisesti ja vuosina 2006 sekä 2007 oli valittajan suhteen tapahtunut epäsuoraa diskriminaatiota hänen uskonnollisen vakaumuksensa osalta. Rouva Eweida joutui asian johdosta olemaan poissa töistä 20 päivästä syyskuuta 2006 aina siihen asti, kunnes BA muutti lentovirkailijoidensa uniformupolitiikkaa. Pääministeri David Cameron on ilmaissut ratkaisun johdosta valmiutensa muuttaa lakia siten, että se sallisi uskonnollisten symbolien käytön myös työssä. Tapauksen *Nadia Eweida* osalta on esille noussut muun muassa kysymys, missä kulkee uskonnon julkisen ilmaisemisen ja työnantajan politiikan (esimerkkinä uniformut) välinen raja.⁹¹⁴

Tapaus *Shirley Chaplin v. United Kingdom* (A 59842/10) koski geriatrista sairaanhoitajaa, joka kieltäytyi poistamasta pientä näkyvää ristiriipusta kaulastaan mahdollisten vammojen pelon perusteella, jos potilas vetäisi sen esimerkiksi irti. Kyseinen konfirmaattoristi oli riippunut hänen kaulassaan jo kolmekymmentä vuotta. Marraskuussa 2009 neiti Chaplin siirrettiin kuitenkin hallinnollisempiin terveydenhoitotehtäviin. Naisen uskonnollisen symbolin eli ristin käyttö työpaikalla ratkaistiin asianomaisen henkilön tappioksi, koska työnantaja katsoi ristiriipuksen käyttämisen turvallisuus- ja terveydellisistä syistä vahingolliseksi. Tuomi-

⁹¹² Ks. *Lautsi v. Italy* (18.3.2011) tuomion kappale III kohta 26.

⁹¹³ Ks. myös Iso-Britannian kansallinen tuomioistuinkäsittely tapauksissa: *Eweida v. British Airways Employment Tribunal Case* (19.12.2007); *Eweida v. British Airways* (20.11.2008) ja *Chaplin v. United Kingdom* (21.4.2010).

⁹¹⁴ Ks. *Eweida and Chaplin v. the United Kingdom* (15.1.2013).

on *Shirley Chaplin* pohjalta nousee kuitenkin esille kysymys uskontojen ja katsomusten eriarvoisuudesta ja erilaisesta kohtelusta, jota myös Shirley Chaplin julkisissa brittiläisen median haastatteluissa ihmetteli. Jos yhtä uskontoa kohdellaan tietyllä tavalla, tulee toistakin kohdella samalla tavalla vastaavissa tilanteissa. Jokaisella henkilöllä tulee olla yhdenvertainen oikeus uskonnon ja sen ilmaisemisen vapauteen. Esimerkkinä tästä eriarvoisuudesta ja uskontojen eriarvoisesta asemasta voidaan mainita muun muassa se, että BA salli vielä vuonna 2006 sikhi- en turbaanin tai muslimien päähuivin käytön, mutta ei kristityn ristiä. Lentoyhtiön politiikka muuttui kuitenkin vuonna 2007, jolloin virallistettiin hyväntekeväisyyteen liittyvät symbolit ja myös uskonnolliset symbolit, kuten ristit ja Daavidin tähti. Tapausten ratkaisujen osalta on huomioitava myös EY-oikeuden direktiivi 2000/78/EC (the Employment Equality Directive, työntekijöiden tasa-arvodirektiivi).⁹¹⁵

EIT tulkitsi siten työpaikalla uskontoperustaiselle pukeutumiselle asetettavia rajoituksia tapauskohtaisesti siten, että työstä johtuvista terveys- ja turvallisuussyistä voitiin rajoittaa sairaalassa työskentelevän oikeutta pitää kaulassaan kookasta ristiä, mutta sen sijaan työntäjän yrityskuvan varjeleminen ei ollut riittävä syy kieltää työntekijää pitämästä kookasta ristiä kaulariipuksena. EIT:n mukaan pelkästään se, että koulussa on esillä valtion enemmistöuskontoon kuuluva uskonnollinen symboli, ei osoita Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) 1. lisäpöytäkirjan 2 artiklan kieltämää indoktrinaatiota. Myöskään enemmistöuskonnolle annetun suuremman sijan opetusohjelman mukaisessa uskonnonopetuksessa ei ole itsessään katsottu merkitsevän poikkeusta valtion velvollisuudessa pysyttäytyä uskontoon liittyvissä asioissa pluralistisena ja objektiivisena. Euroopassa ei EIT:n mukaan myöskään vallitse konsensusta (yhteisymmärrystä) uskonnollisten symbolien esilläpidosta kouluissa ja valtioilla on siksikin asiassa verraten laaja kansallinen harkintavalta.⁹¹⁶

---

⁹¹⁵ Emt.

⁹¹⁶ EIT korosti myös *Lautsi*-tuomionsa yhteydessä, että Italian kouluympäristössä otettiin huomioon muutkin uskonnot. Oppilaat saivat käyttää vapaasti esimerkiksi muslimien päähineitä. Ramadanin eli muslimien paastokuukauden alkamista ja päättymistä saatiin juhlia koulussa. Myös vaihtoehtoinen opetus muissa uskonnoissa oli mahdollista. Tuomioistuimien kiinnitti huomiota erityisesti siihen, ettei krusifiksien läsnäolo assosioitu kristinuskon pakolliseen opetukseen, ja että Italiassa kouluissa tarjotaan myös muita uskontoja koskevaa opetusta, eikä viitteitä ollut siitä, että opetusviranomaiset suhtautuisivat suvaitsemattomasti muita uskontoja tunnustavia tai uskonnotomia oppilaita kohtaan. Krusifiksien esillä oleminen ei myöskään ollut johtanut uskonnonopetuksen muuttumista tunnustuksellisia piirteitä omaavaksi. (tuomion kohta 74). Ks. *Lautsi and ors. v. Italy* (18.3.2011) tuomion perustelut, kohdat 71, 72 ja 74; Uskonnonopetusta koskeva kannanotto perustuu AOA:n ratkaisun (5.8.2013, Dnro 2488/4/13) mukaan viittauksiin norjan historian ja tradition valossa annettuun *Folgerö and ors. v. Norway*-tuomioon (29.6.2007) ja toisaalta Turkin islamilaisista traditioista lähtevään *Hasan and Ey-*

Kokonaisharkintansa lopputulokseksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi, ettei Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) 1 lisäpöytäkirjan 2 artiklaa ollut rikottu eikä erillisiä kysymyksiä tullut esille EIS:n (SopS 63/1999) artiklan 9 kannalta (15-2) eikä ollut tarpeen tutkia EIS 14 artiklan rikkomusta (yksimielisesti).⁹¹⁷

5.3.2 *Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen Lautsi-tuomion vaikutusten arviointia*

EIT painotti suuren jaoston tuomiossaan *Lautsi ym. v. Italia* (18.3.2011) objektiivista näyttöä krusifiksin vaikutuksesta oppilaisiin heidän muodostaessaan omaa käsitystä uskonnosta tai maailmankatsomuksesta. Punnittavaksi tuli, onko kysymys kristillisten käsitysten juurruttamisesta tai valtion *systemaattisesta vaikuttamisyrityksestä* oppilaiden ajatuksiin. Arvioitavaksi tuli myös se, liittyykö krusifiksin näkyvillä pitämiseen pakollista kristillisyyden opettamista tai vaikuttamista.⁹¹⁸ Suurikokoinen risti tai krusifiksi voi kuitenkin olla liian voimakas julkinen ilmaisu islamin uskonnon edustajalle. Esimerkiksi EIT:n tuomiossa *Kalac v. Turkki* (1.7.1997) oli esillä voimakas uskonnollisen ilmaisun muoto tai tapa. Tosin paikallinen konteksti vaikuttaa myös uskonnollisen symbolin tulkintaan ja sen vaikutuksen arviointiin.

EIT *Lautsi* -tuomiota (18.3.2011) on mahdollista myös kritisoida yksittäisen oppilaan (yksilön) uskonnon- ja omantunnon- sekä vakaumuksenvapauden toteutumisen näkökulmasta. Esimerkiksi alaikäisen oppilaan on käsitykseni mukaan vaikea vetää rajaa uskonnollisen symbolin historiallisen ja Italian kulttuuriin kuuluvan luonteen ja sen psykologisen sekä tosiasiallisen vaikutuksen välille. Suurikokoinen risti tai krusifiksi on jo itsessään merkittävä ulkonainen symboli, eikä sen vaikutusta oppilaisiin voida kokonaan kiistää. Se saattaa silti loukata nuorien ja herkkien oppilaitten uskonnollisia tunteita tai vakaumusta. Samaa voidaan sanoa

---

lem Zengin -tuomioon (9.10.2007); EIT korosti tuomiossaan sitä, että viittaukset traditioihin eivät itsessään vapauta valtiota sen velvollisuuksista kunnioittaa ihmisoikeussopimuksessa ja sen lisäpöytäkirjoissa turvattuja oikeuksia (tuomion kohta 68). Toisaalta EIT korosti sitä, ettei Euroopassa vallitse konsensusta uskonnollisten symbolien esilläpidosta kouluissa ja valtioilla on kysymyksessä harkintavaltaa (tuomion kohta 70); EIT:n suuri jaosto katsoi, että krusifiksin esillä oleminen koululuokissa itsessään kuuluu Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklaa 9 täsmentävän I lisäpöytäkirjan artiklan 2 soveltumisalaan (tuomion kohdat 63 ja 69).

⁹¹⁷ EIT:n mukaan valittajat eivät olleet väittäneet, että opettajat olisivat *tarkoitushakuisesti kiinnittäneet oppilaiden huomiota* krusifiksin esilläoloon. Valittajaäiti ei esimerkiksi ollut millään tavoin estynyt valistamasta ja neuvomasta lapsiaan ja ohjaamasta heitä omien filosofisten näkemystensä mukaisesti. *Lautsi and ors. v. Italy* (18.3.2011) tuomion kohdat 63, 69 ja 74.

⁹¹⁸ *Lautsi and ors. v. Italy* (18.3.2011).

opettajan käyttämästä huivista, vaikka uskonto saisikin näkyä koulussa. Eduskunnan perustuslakivaliokunta on ottanut huhtikuussa 2014 kantaa siihen, ettei sen mielestä perustuslaista tai EIT:n käytännöstä johdu vaatimusta poistaa koulun toiminnasta kaikkea uskontoon viittaavia elementtejä sisältävää ainesta. Sitä vastoin koulujen toiminnassa ja niitä koskevassa ohjauksessa on tärkeää ottaa huomioon keskeiset Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännöstä ilmenevät periaatteet, jota ovat muun muassa julkisen vallan puolueettomuuden vaatimus sekä uskonnollinen suvaitsevaisuus ja moniarvoisuus. Julkisen vallan ja valtion neutraalisuuden vaatimus on keskeinen koko kouluympäristön kannalta, eikä ai-noastaan opetusohjelmien. Julkinen valta on myös velvoitettu aktiivisesti edistämään neutraalisuuden, puolueettomuuden sekä yhdenvertaisuuden toteutumista.⁹¹⁹

On huomioitava, että julkisen vallan ylläpitämä ja taloudellisesti tukema julkinen ja kunnallinen peruskoulu käyttää myös julkista pakkovaltaa, joten siinä mielessä kynnyks esimerkiksi enemmistöuskonnon uskonnollisen symbolin vaikutuksen analysoimisessa asettuu käsitykseni mukaan matalammalle kuin esimerkiksi yksityisen henkilön kohdalla. Yleisesti voidaan ajatella, että jos ristillä tai muulla uskonnollisella symbolilla on pedagoginen perustelu ja se liittyy opetukseen, sen esillä oloa koulun tiloissa on helpompi perustella tai jos se kuuluu kiinteästi kyseisen maan tai maan osan kulttuuriin, olematta kuitenkaan itsessään käsitettävänä johonkin uskoon, uskontoon juurruttava tai tiettyyn uskonnon harjoittamiseen kehoittava. Risti voi olla myös historiallinen symboli. Toinen kysymys on, välittääkö kyseinen symboli itsessään niin voimakkaan viestin, että se tosiasiallisesti loukkaa toisten tilassa olevien uskonnollisia tunteita eli, mikä on suurikokoisen ristin tai muun uskonnollisen symbolin koettu subjektiivinen ja myös objektiivisesti todennettava vaikutus toisuskoiisiin oppilaisiin. Tähän kysymykseen tulisi näkemykseni mukaan paneutua syvällisemmin ja tapaussensitiivisemmin erityisesti yksittäisen oppilaan uskonnonvapausnäkökulma huomioiden. Tämän loukkaavuuden arvioi käsitykseni mukaan oikeudellisesti kansalliset tuomioistuimet tapauskohtaisesti harkintamarginaalinsa puitteissa. Tällöin on kansallisesta tuomioistuimesta kiinni, minkä painoarvon tai sisällön se antaa esimerkiksi oppilaan omille näkemyksille ja tunteille. Ne olisi tärkeää ottaa kuitenkin huomioon ja kuulla myös oppilasta sekä hänen huoltajiaan asiassa.

---

⁹¹⁹ Näitä seikkoja korostivat em. suuren jaoston *Lautsi*-päätöksen vähemmistöön jääneet; Ks. myös Perustuslakivaliokunnan mietintö (25.4.2013) Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomuksesta vuodelta 2012.

Tapaus *Lautsi* osoittaa ensinnäkin sen, miten vaikeaa perustuslaillisten ja sekulaarien demokratioiden ja myös henkilöiden on hyväksyä ajatus rististä julkisella paikalla. Kysymys on tiettyssä mielessä myös uudenlaisesta ja nykyaikaiseen yhteiskunnalliseen kontekstiin ehkä joustavammin soveltuvasta uskonnollisuuden tulkinnasta, joka etsii tilaa julkisessa sfäärissä ja poliittisella areenalla. Liberaali demokratia ei voi kuitenkaan sillä, että se pakottaa poistamaan krusifiksit julkisista kouluista olla samalla heikentämättä tai neutralisoimasta sen uskonnollista merkitystä. On myös arvosteltu sitä, että tapa, jolla sekularismi on tulkittu esimerkiksi länsimaissa, on ollut omiaan takaamaan lähinnä kristittyjen etuoikeuksia. Tällöin muut uskonnolliset ja katsomukselliset ryhmät sekä vähemmistöt ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Nykyään puhutaan ”postsekulaarista” tai ’tunnustuksellisesta’ sekularismista. Ristikin voi olla ristiriidassa valtion neutraalisuuden tai sekulaarisuuden periaatteen kanssa. Tällaisia maita ovat esimerkiksi Turkki ja Ranska.⁹²⁰

Muun muassa Euroopan parlamentissa käytiin vilkas keskustelu EIT:n ensimmäisestä Italian koulujen krusifiksia koskevan päätöksen seurauksena. Muutamasta europarlamentaarikon (MEP, member of parliament) kommentista voi lukea perusteluja myös moniarvoisuuden toisesta puolesta, joka pahimmillaan voi johtaa tiettyyn pluralistiseen dogmaattisuuteen tai fundamentalistiseen taistelevaan ja aggressiiviseen ateismiin. Tällöin joillekin tärkeä uskontonsa ilmaiseminen julkisesti kielletään kokonaan ja uskonto suljetaan yksityiseen sfääriin. Euroopan parlamentin keskustelulle oli ominaista, että kannanotoissa vedottiin muun muassa Euroopan kristilliseen traditioon ja siihen, että koulussa on oikeus harjoittaa uskontoa ja pitää uskonnollisia symboleja esillä.⁹²¹

5.3.3 *Musliminaisen huivi*

5.3.3.1 *Huivikeskustelun taustaa ja eurooppalaisia näkökulmia*

Ranskan parlamentin alahuone eli kansalliskokouksen hyväksymä lakiehdotus 10.2.2004 ja ylähuoneen maaliskuussa 2004 hyväksymä laki kielsi huomiota he-

---

⁹²⁰ Mancini 2010: 7–8, 13–14, 16; Ks. Bundesverfassungsgericht (BVerfG) (Federal Constitutional Court) 16 May 1995 (Kruzifix-Urteil), 93 Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGE) 1 (F.R.G.).

⁹²¹ Ks. tarkemmin Euroopan parlamentin puheenvuorot 15.12.2009 Strasbourgissa, aiheena Toissijaisuusperiaatteen puolustaminen – Uskonnollisten symbolien esilläpito julkisilla paikoilla (keskustelu Mario Borghezion EFD-ryhmän puolesta komissiolle laatimasta suullisesta kysymyksestä toissijaisuusperiaatteen puolustamisesta (O-0152/2009) (B7-0238/2009).

rättävät uskonnolliset merkit eli tunnukset, jotka näkyvästi viittaavat johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan. Ratkaisu merkitsi muslimien huivien ja muiden vaatekappaleiden käytön kieltämistä julkisissa valtion kouluissa. Samalla kiellettiin suurten ristien kuten krusifiksien ja juutalaisten uskonnollisten kippa-päähineiden käyttö valtion kouluissa. Ratkaisusta voi lukea myös uskontopoliittisten tarkoituserien vaikutusta, onhan Ranskassa kasvava muslimiyhteisö. Huivin käytön kieltäminen ei ole kuitenkaan johtanut ongelmien poistumiseen koulussa. On käynyt jopa niin, että syrjintää on tullut lisää. Lakiehdotus uskonnollisten merkkien eli tunnusten käyttämisen kiellosta hyväksyttiin Ranskan parlamentin alahuoneessa äänin 494–36. Maan viisimiljoonainen muslimiväestö osoitti kuitenkin asian johdosta mieltään Ranskassa ja muuallakin. Ongelmallisena kansalaisryhmien taholta koettiin se, että kielto loukkaa yksilön uskonnonvapautta.⁹²²

Ranskan hallitus perusteli vuoden 2004 lakia tarpeella estää islamin politisoitumista sekä radikalisoitumista ja varjella uskonnon ja valtion eroa. Uuden lain mukaan oppilaiden on valtion kouluissa seurattava virallista opetusta, eivätkä he saa kieltäytyä joidenkin aineiden opetuksesta uskonnollisiin syihin vedoten. Lain konkreettisena ja välittömänä seurauksena oli, että muutamia tyttöjä erotettiin valtion koulusta, koska he eivät suostuneet luopumaan huiveistaan. Sitten Ranskan parlamentin alahuone hyväksyi burqa-kiellon 14.9.2010, jolla kielletään julkisesti rangaistuksen uhalla burqan käyttäminen. Kielto astui voimaan keväällä 2011. Kyseiset ratkaisut eivät ainakaan edistäneet vähemmistöjen yhdenvertaisuutta tai uskonnollista pluralismia monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Uskonnollisten symbolien käytön kiellon taustaa on Ranskan osalta valaistava niin sanotun modernin *laïcité*⁹²³-periaatteen (maallisuus-/valtion tunnustuksettomuusperiaatteen) avulla, jonka mukaan uskonnolliset asiat on sysätty yksityisiksi valtiovallan vaikutuspiirin ulkopuolelle. *Laïcité*-periaate on johtanut Ranskassa moniin käytännön ongelmiin, koska hienovaraisuus, suvaitsevaisuus ja moniarvoisuus uskonnollisissa kysymyksissä eivät saa merkitä täydellistä välinpitämättömyyttä uskonnollisuutta kohtaan kasvatuksessa ja yhteiskunnallisissa kysymyksissä.⁹²⁴

⁹²² Ranskan muslimeista eniten lakiehdotusta vastusti melko radikaalina pidetty Ranskan islamististen järjestöjen liitto (UOIF). Myös Britanniassa ja Yhdysvalloissa vastustettiin lakiehdotusta sekä kristillisissä kirkoissa muun muassa paavi Johannes Paavali II. Huivikieltona tunnettu laki astui voimaan syyskuussa 2004 koulujen alkaessa. Yleisradion ulkomaan uutiset 10.2.2004.

⁹²³ Ks. tarkemmin Gunn 2004, *laïcité* means “a separation between church and state that protects the freedom of religion and of non-religion, whose intention is to avoid any discrimination against a people on the basis of their religious affiliation or lack thereof.” Ks. myös Crumley 2010.

⁹²⁴ Kaikenlainen uhka ranskalaista sekulaaria identiteettiä kohtaan tulkitaan Ranskassa helposti uhaksi, jollainen asenne ja suhtautuminen ”ruokkii” myös itseään; Ks. myös Weil 2009: 2699–2714.

Tällä hetkellä EIT:n suuri jaosto on saanut käsiteltäväkseen valituksen (*S.A.S. v. Ranska*, asia 43835/11), jossa islaminuskoinen Ranskan kansalainen katsoo tulleensa syrjityksi sekä yksityisyyttään, uskonnon- ja ilmaisunvapauttaan loukatun, kun Ranskassa 2011 voimaan tullut laki kieltää peittämästä kasvoja julkisella paikalla, eikä hän enää voi käyttää uskontoonsa kuuluvaa kasvot peittävää huntua julkisella paikalla. Viranomaiset pitivät hyväksyttävänä pukeutumiseen puuttumisen perusteina ja syinä henkilön tunnistamista, yhteisönä elämisen vähimmäisedellytyksiin kuuluvaa vaatimusta kommunikoida kanssaihminen kanssa julkisilla paikoilla, sekulaaria pluralismia sekä naisten ja miesten tasa-arvon ja ihmisarvon vaalimista. Belgialaisen Gentin yliopiston ihmisoikeuskeskuksen, jolle oli myönnetty asiassa väliin tulijan asema, mukaan viranomaisten rajoittamisperusteet eivät pohjautuneet kuitenkaan tosiasioihin, vaan ovat pääosin spekulatiivisia virheellisiä olettamia, joita ei voida pitää hyväksyttävänä syinä uskonto-perustaisen pukeutumisen rajoittamiselle.⁹²⁵

Gentin yliopiston ihmisoikeuskeskuksen empiirisiin tutkimuksiin perustuvan muistion mukaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklan tulkinnassa tulisi ottaa kasvot peittävän huivikiellon osalta huomioon myös epäsuora syrjintä uskonnon perusteella, sukupuolten välinen syrjintä, stereotyyppinen ja stigmatisoiva ajattelu, haavoittuvan islamilaista kasvohuivia käyttävän vähemmistöryhmän diskurssi, jota laajempi muslimivähemmistö on kykenemätön tai haluton suojelemaan sekä puuttumiset yhdessä ihmisoikeussopimuksen 8 ja 10 artiklan kanssa. Esimerkiksi miesten pukeutuminen islamilaiseen asuun ei ole ollut minkään rikosoikeuden kohteena. Syrjintää tapahtuu siis uskonnon ja sukupuolen välillä. Musliminaisen pukeutumisen konservatiiviseen muslimiasuun vahvistaa negatiivisia stereotyyppioita. Nämä stereotyyppiat voivat ulottaa vaikutuksensa myös oikeuden tuomioihin.⁹²⁶ Gentin yliopiston ihmisoikeuskeskuksen käsityksen mukaan huivien kieltämisen taustalla on ollut paljon todellisuuteen perustumattomia vääriä ennakkoluulojen sävyttämiä oletuksia kasvavassa islamin pelon sävyttämässä

---

⁹²⁵ Ks. *S.A.S. v. Ranska*, asia 43835/11; Asiassa (27.11.2013) järjestetty suullinen käsittely; European Court of Human Rights *S.A.S. v. France*, Application no. 43835/11 Written submission by the Human Rights Centre of Ghent University; Muun muassa Juhani Kortteisen (2013) mukaan EIT:n suuri jaosto joutuu kyseisen muistion tulosten perusteella perehtymään nyt hyvinkin tarkkaan rajoitusperusteiden hyväksyttävyyteen ja linjaamaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen tulkinnan asiassa. Aiemmin EIT on hyväksynyt samankaltaisilla perusteilla myös *Sikhi – uskonnon mukaisen turbaanin käytön rajoittamisen (Phull v. Ranska, 11.1.2005, Mann Singh v. Ranska, 13.11.2008, Aktas ym. v. Ranska, 30.6.2009)*.

⁹²⁶ EIT:n mukaan on pyrittävä välttämään syrjintää muiden muassa sukupuolen ja etnisen alkupeuran perusteella. Ks. EIT:n suuren jaoston tuomio *Konstantin Markin v. Russia*, 22.3.2012, kappale 143; Ks. em. Gentin yliopiston ihmisoikeuskeskuksen muistio.

eurooppalaisessa kontekstissa.⁹²⁷ YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia (KP-sopimus) valvova YK:n ihmisoikeuskomitea on samanlaisissa tapauksissa arvioinut kuitenkin toisin valtioiden sille esittämiä perusteita uskontoperustaisen pukeutumisen rajoittamiselle. Se ei ole omassa ratkaisukäytännössään pitänyt niitä hyväksyttävänä, ja komitea on katsonut valittajien KP -sopimuksessa turvattua uskonnonvapautta loukatun.⁹²⁸

Norjassa on omaksuttu käsitys, jonka mukaan uskonnollisten symbolien kieltäminen katsotaan epäsuoraksi syrjinnäksi. Norjassa esillä olleet tapaukset ovat koskeneet muun muassa huonekalukaupan myyjää (niin sanottu *furniture chain case*) ja niin sanottu *the hotel case*, joka koski hotellin työntekijää. Molemmissa tapauksissa henkilö oli työsuhteen alkamisen jälkeen pitänyt *hijab*-huivia ollessaan asiakaskontaktissa työssään. Esimerkiksi Norjan tasa-arvovaltuutetun mukaan uskonnollisten symbolien kieltoja ei voida hyväksyä. Kyseinen kielto vaikuttaa tosiasiallisesti pelkääntään naisiin.⁹²⁹

Tanskalle on päinvastoin ominaista, että se edustaa kielteistä suhtautumista uskonnollisiin symboleihin, mitä voidaan pitää poikkeuksellisenä muihin pohjoismaihin verrattuna. Muihin huivikieltomaihin verrattuna Tanska on valtionkirkkoma. Mahdolliset rajoitukset tulevat koskemaan pääasiassa uskonnollisia vähemmistöjä maassa, jossa suurin osa väestöstä kuuluu valtionuskontoon. Uskonnonvapautta uskonnollisiin symboleihin suhtautumisessa rajattiin Tanskan osalta muun muassa niin sanotussa *Fotex*-tuomiossa (21.1.2005), jossa islamilaiseen

---

⁹²⁷ Esimerkiksi sekä ranskalaiset että belgialaiset lainsäätäjät ovat olettaneet, että kaikki tai useimmat naiset, jotka pukeutuvat kasvot peittävään huiviin ovat painostettuja tekemään niin. Toisaalta kasvohuivin käyttö on myös autonomisen valinnan tulos. Sekä ranskalaiset että belgialaiset lainsäätäjät oikeuttavat huivikiellon vähintäänkin vetoamalla turvallisuusargumentteihin. Turvallisuusriski voi tosin olla myös liioiteltu julkisessa tilassa. Ks. Vrielink, Ouald & Brems 2012; Islamophobia was the context in which the Parliamentary Assembly of the Council of Europe situated face veil bans in its resolution 1743 (2010) on Islam, Islamism and Islamophobia in Europe. In this resolution the Assembly expressed its concern about “Islamic extremism as well as about extremism against Muslim communities in Europe. Both phenomena reinforce each other” (para 1). European Court of Human Rights *S.A.S. v. France*, Application no. 43835/11 Written submission by the Human Rights Centre of Ghent University.

⁹²⁸ Ks. *Ranjit Singh v. Ranska*, asia 1876/2000, 27.9.2011, *Bikrajmit Singh v. Ranska*, asia 1952/2008, 4.2.2013, *Mann Singh v. Ranska*, asia 1928/2010, 26.9.2013; YK:n KP -komitea katsoi uskontoperustaisen pukeutumisen rajoittamista koulussa koskevassa asiassa, etteivät Ranskan viranomaiset kyenneet näyttämään vakuuttavasti toteen, että Sikhi -turbaanin käytöstä olisi aiheutunut vaaraa muiden oikeuksille ja vapauksille tai että sen käytön rajoittaminen olisi ollut muutoinkaan hyväksyttävää. Valittajaa rangaistiin tässä tapauksessa pelkääntään sen johdosta, että hän kuului laajaan tietyn uskonnon mukaisesti toimivien henkilöiden joukkoon. Valittajan uskonnonvapautta oli näin loukattu. Ks. Kortteinen (2013).

⁹²⁹ Ks. Tanskan korkeimman oikeuden *Fotex*-tuomio (U2005. 1265H) 21.1.2005; Ks. Andersen ym. 2010:300–302.

huiviin pukeutumisen ongelma ratkaistiin yhtenevin perustein *Leyla Sahin* -tuomion (10.11.2005) kanssa. Tanskan korkein oikeus otti päätöksessään hyväksyvän kannan muslimien hijab-huivin kiellolle työpaikalla. Esimerkiksi Norjassa ja Suomessa huivin käyttö on sallittua. *Fotex*-tuomiota puolustettiin ”neutraalisuuden periaatteella”. Eurooppalainen lisääntyvä trendi on näkyvien uskonnollisten merkkien kieltämisen hyväksyntä niin maansisäisesti, kuin EIT:ssakin.⁹³⁰ *Fotex*-päätöstä puolustavat argumentit vaikuttavat yhä ristiriitaisemmilta, kun huomataan, että tällaiset yksittäiset uskonnonvapauden rajoitukset voivat tulla koskemaan yksinomaan uskonnollisia vähemmistöjä maassa, jossa suurin osa väestöstä kuuluu valtion uskontoon.⁹³¹

Uskonnonvapauteen kuuluu läheisesti oikeus noudattaa ”uskonnollisia menoja” eli oman uskontonsa mukaisia tapoja ja rituaaleja. Näillä on huomattava yhteisöllinen merkitys ja siksi niihin tulee jokaisella yksilöllä ja perusopetukseen osallistuvalla oppilaalla yhteisönsä jäsenenä ja yhdessä toisten samalla tavalla uskovien kanssa olla oikeus ja mahdollisuus. Oppilas tai opettaja ilmaisee näin omaa sisäistä vakaumustaan ja uskontoaan (forum internum) julkisesti. Kysymys on myös uskonnonvapauden ydinalueesta, jonka tulee saada toteutua myös koulussa ja perusopetuksessa.

Huivin käyttö uskonnollisena symbolina kuuluu vahvasti, olennaisesti ja tunnusomaisesti uskuntoon, uskoon ja sen yksityiseen sekä julkiseen tunnustamiseen ja ilmaisemiseen.⁹³² Huivin käytön sallimista ja sen kieltämistä on tarkasteltava yhteiskunnassa rajoitusten lainmukaisuuden, hyväksyttävyyden ja välttämättömyyden perusteltavuuden näkökulmasta. Huivin käytön kiellolla on yhteys yksilön perusoikeuksien toteutumiseen, uskonnon ilmaisemisen vapauteen ja uskonnon mukaiseen käyttäytymiseen sekä elämään.⁹³³

---

⁹³⁰ Ks. *Fotex*-tuomio (21.1.2005).

⁹³¹ Andersen ym. 2010: 299; Mahdolliset rajoitukset eivät ainakaan oletettavasti koske valtionkirkkoon kuuluvia. Esimerkiksi Kettusen (2012: 67) mukaan Norjan protestanttisen perinteen laillinen ja sosiaalinen asema on hyvin samanlainen kuin Tanskassakin.

⁹³² Vrt. EIT -tuomiot *Leyla Sahin v. Turkey* (10.11.2005) ja *Cha'are Shalom Ve v. France (The Jewish liturgical association)* (27.6.2000); “The term ‘religion’ or ‘belief’ includes putting into action all the dictates and teaching of one’s religion or belief.” Ks. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion) (1993) UN Doc. CCPR/C/21/Rev. 1/Add. 4.”The right to wear religious clothing or the Islamic headscarf, or the right to slaughter animals according to religious doctrines, could be examples of the right to manifest one’s religion.”

⁹³³ Uskonnonvapauden rajoittamisperusteista erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimuksen artikla 9.2 ja KP-sopimuksen artikla 18.3, jotka ovat olleet esillä tässä työssä jo aiemmin; Vrt. myös Mäenpää 2002: 19.

Toisten ja muiden oikeuksien suojeleminen voidaan nähdä myös ongelmana silloin, kun yksittäisen oppilaan omia uskonnollisia oikeuksia esimerkiksi uskonnollisen pukeutumisen ja uskonnon harjoittamisen osalta tulkitaan supistavasti. Samoin sen tulkinta, mikä on Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) artiklan 9.2 mukaan 'välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa', saattaa EIT:n tulkintakäytännössä saada alhaisen tason. Käytännössä se voi tarkoittaa paikallisissa olosuhteissa verrattain 'matalaa kynnystä' puuttumisen välttämättömyyden toteutukseksi. Uskonnon ulkoisiin vaatimuksiin puuttuminen voi joissakin tapauksissa merkitä myös puuttumista uskonnon harjoittamisen sisäiseen vapauteen. Uskonnonvapauden piiriin kuuluu tässä mielessä myös joidenkin islamilaisien naisten noudattama uskonnollinen velvoite käyttää huivia. Suomessa Eduskunnan oikeusasiamies on ottanut ratkaisussaan kantaa muun muassa siihen, saako musliminainen huivi näkyä passikuvassa. Oikeusasiamiehen kannanoton mukaan uskonnonvapaudteen kuuluu sekä oikeus tunnustaa uskontoaan että oikeus harjoittaa sitä käytännössä. Kuitenkin tärkeää on myös tunnistaa henkilön kasvot passikuvassa.⁹³⁴

On tärkeää ymmärtää sekin, että henkilöllä on oikeus elää uskontonsa ja kulttuurinsa velvoittamalla tavalla. Kulttuurisen monimuotoisuuden säilyminen edellyttää valtiovallan positiivisia toimia vähemmistöjen ja ryhmien oikeuksien edistämiseksi. Perustuslain 17.3 §:n säännös suojaa useiden vähemmistöryhmien kielellisiä, kulttuurisia ja uskonnollisia oikeuksia. Esimerkkinä voidaan mainita vakuutusosoikeuden ratkaisu (16.1.1997), jossa katsottiin, ettei henkilö ollut omasta syystään työttömänä, kun työsuhde oli jäänyt syntymättä työnhakijan käyttämän musliminaisen hunnun vuoksi. Ainakin Korkein hallinto-oikeus on viitannut perustuslain 17 §:ään katsoessaan, että romaninaisen puku on osa romanien kulttuuria. Heillä on siis oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kulttuuriaan.⁹³⁵ Musliminaisen huivi on siis sekä muslimikulttuuriin että uskontoperustaiseen pukeutumiseen kuuluva vaate, joka kuuluu tunnusomaisesti kyseiseen uskontoon.

---

⁹³⁴ Eduskunnan oikeusasiamies (14.11.2002, Dnro 2079/4/2002).

⁹³⁵ Ks. KHO 2000: 26; Vakuutusosoikeuden ratkaisu (16.1.1997, nro 1713/96); Ojanen & Scheinin 2011e: 668–669; Korkeimman oikeuden ratkaisussa (25.3.1981/2645 KKO:1981:II:33) henkilö A oli kieltäytynyt romaninaisen asuun pukeutuneelta romanilta B pääsyn omistamaansa ravintolaan, koska romaninaisen puku ei ollut hänen mielestään sopiva ravintola-asu. Naisen asu oli tässä tapauksessa kuitenkin perinteinen ja yleisesti käytetty kyseisen kansanryhmän keskuudessa. Henkilö A:n katsottiin jättäneen palvelematta B:tä yleisesti noudatettavilla ehdoilla B:n etnisen alkuperän vuoksi ja syyllistyneen siten syrjintään. Vaasan hovioikeus on päättänyt vastaavanlaiseen ratkaisuun samankaltaisilla perusteilla kuin Korkein oikeus, kun kyseessä oli romanitaustaisen henkilön pääsy ravintolaan. Ks. Vaasan hovioikeus (14.12.1990/2458, R89/1393).

5.3.3.2 *Musliminaisen huivin käyttöä julkisissa kouluissa koskevaa eurooppalaista oikeusratkaisukäytäntöä*

Tuomiossa *Dahlab v. Sveitsi* (15.2.2001) analysoitiin uskonnollisen huivin symbolista merkitystä ja sosiaalisen vaikutuksen heijastumista pieniin alakoulun oppilaisiin. Tällöin huivi liittyy konkreettisen henkilön ja huivin käyttäjän käytökseen. *Dahlab* -tapauksessa oli kysymys sveitsiläisestä 4-8-vuotiaiden pienten lasten opettajasta Sveitsin valtion koulussa. Opettaja oli kääntynyt katolisesta uskosta islamin uskoon ja mennyt naimisiin algerialaisen miehen kanssa. Sveitsin oikeusjärjestys ei sallinut naisopettajan huivin käyttöä alakoulussa, joten tapauksessa vaikutti vahvasti *paikallinen yhteiskunnallinen ja kulttuurinen konteksti*. Näkökulmana oli myös lasten suojeleminen kyseiseltä ”kääntymykselliseltä vaikutukselta” (‘proselytizing effect’), jonka opettajan käyttämä huivi voimakkaana symbolisena ja uskonnollisena viestinä saattaisi herkille lapsille aiheuttaa. Opettajan huivin-käyttökielto katsottiin tässä tapauksessa välttämättömäksi demokraattisessa yhteiskunnassa ja sillä oli oikeutettu tavoite/päämäärä. Ratkaisussa Euroopan ihmisoikeustuomioistuin joutui punnitsemaan opettajan oikeutta manifestoida uskontoaan ja tarvetta suojata oppilaita ’säilyttämällä uskonnollinen harmonia’. Tuomareiden mukaan tapauksessa oli vaikeaa nähdä islamilainen päähuivi suvaitsevaisuuden viestinä, toisten kunnioittamisena ja ennen kaikkea tasa-arvoisuuden ja syrjimättömyyden symbolina, jota kaikkien opettajien tulee demokraattisessa yhteiskunnassa ilmaista oppilaisiin nähden.

Se, että muslimiksi kääntynyttä opettajaa kiellettiin käyttämästä huiivia oppitunneilla valtion kouluissa, ei ollut EIT:n mukaan puuttumista hänen oikeuteensa harjoittaa uskontoaan. Tapaus osoittaa käsitykseni mukaan ainakin sen, että islamin uskonnon ja liberaalin demokratian arvot ovat keskenään vaikeasti yhteen sovittavissa.

Oikeuskäytännön valossa toisia uskontoja ja vakaumuksia kunnioittavan ’uskonnollisen harmonian säilyminen’ demokraattisessa yhteiskunnassa on siis tärkeämpää kuin opettajan oma uskonnon harjoittamisen vapaus. Tosin tulee huomioda myös se, että Sveitsissä valtio on sitoutunut sekularismiin, joten uskonnollisen huivin käyttö ei siitäkään syystä ole suotavaa alakoulussa, eikä julkisissa kouluissa. Arvioitavaksi kuitenkin jää uskonnollisen huivin vaikutus muiden oppilaiden ja opettajien vakaumukseen sekä uskonnollisiin tunteisiin. Asia ei ole siis perusoikeuksien toteutumisen kannalta aivan yksiselitteinen. Ihmisoikeustuomioistuimen tuomiota on esimerkiksi *Dahlab*-tapauksessa arvosteltu epäonnis-

tumisesta arvioida islamilaisen huivin käytön kompleksisuus ja sen monet merkitykset.⁹³⁶

EIT antoi painoa erityisesti muiden eli 4–8 –vuotiaiden koululasten oikeuksille. Keskeisinä oikeudellisina avainnäkökulmina olivat: voimakkaan uskonnollisen symbolin kuten pään peittävän uskonnollisen huivin mahdollinen vaikutus hyvin pienten lasten omantunnon- ja uskonnonvapauteen; pään peittävää huivia oli vaikea sovittaa sukupuolten välisen tasa-arvon periaatteen kanssa ja sillä saattoi olla jonkinlaista käännyttävää vaikutusta (”proselytizing effect”); sen tähden EIT:n oli vaikea nähdä islamilaisen huivin viestittävän suvaitsevaisuutta, toisten kunnioittamista ja ennen kaikkea yhdenvertaisuutta sekä syrjimättömyyttä. Näin ollen EIT katsoi omassa tuomiossaan ja sen perusteluissa islamilaisen pään peittävän huivin ”voimakkaaksi ulkoiseksi symboliksi” (”powerful external symbol”).⁹³⁷

Islamilainen käytäntö huivin ja burqan käyttöön perustellaan muslimien näkökulmasta heidän pyhästä kirjastaan Koraanista. Erittäin tärkeää on myös huomata, ettei islamilaisen huivin käyttö ole aina välttämättä puhtaasti uskonnollisesti motivoitua, vaan se voi olla myös osa säädyllystä ja siveää (”modesty”) pukeutumista, ilman seksuaalista tai sukupuolten tasa-arvoon liittyvää konnotaatiota tai jännitettä.⁹³⁸

Näkemykset islamilaisen huivin käytön merkityksistä siis vaihtelevat. Huntua ja huiviakin käytetään aina tietyssä yhteiskunnallisessa kontekstissa, jossa uskonnolliset perinteet ja tavat kohtaavat myös kulttuurisesti ja uskonnollisesti vieraan ympäristön. Tähän ei pidä suhtautua kuitenkaan liian yksinkertaistavasti tai yksipuolisesti. Asiassa voidaan nähdä myös jännite sen suhteen, nähdäänkö uskonnonvapauden suojaavan päähuivin (*hijab*) käyttämistä, vai koulua.⁹³⁹ Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen *Dahlab*-tuomiossa opettajan uskonnon

⁹³⁶ Muiden muassa Carolyn Evans on arvostellut ihmisoikeustuomioistuimen päätöstä islamilaisen huivin eri merkitysten ymmärtämättömyydestä. Evans 2006: 19; Pirjola 2011: 51–52; Ks. *Otto Preminger Institute v. Austria* (20.9.1994) ja *Nigel Wingrove v. United Kingdom* (25.11.1996); Ks. myös Viljanen, J. 2004a: 1113–1119.

⁹³⁷ Ks. *Dahlab v. Sveitsi* (15.2.2001); Ks. myös Leyla Sahin v. Turkki (10.1.2005).

⁹³⁸ Views differ as to what ”modesty”, as defined in this provision, actually means. What portions of a woman’s ”beauty” may appear in public, and what must a Muslim woman cover to appear modest? This lack of clear direction has led to several forms of veiling in Muslim society, including the burqa, the niqab, the sitar, the chador, and the headscarf. The burqa is a cloth that covers a woman’s entire head and body; a mesh covering conceals the woman’s face and eyes. Chidi 2010: 4; The Quran instructs men to ensure that women under their care or responsibility are ”covered” when they go out in public, and , accordingly, some women who wear any of the forms of veils see them as ”sign(s) of male domination over women’s bodies and lives.” Wing & Smith 2006: 743, 751.

⁹³⁹ Ks. Evans 2001: 40–41.

harjoittamisen ja ilmaisemisen vapaus jäi punninnassa toiseksi. Myös muuta oikeudellista kritiikkiä on *Dahlab-* ja *Sahin* -tapauksen esitetty.⁹⁴⁰

Merkillepantavaa *Dahlab*-tuomion osalta oli myös se, ettei EIT soveltanut hiihiin eli islamilaiseen huiviin ”uskonnollisena symbolina” ja sen käyttökieltoon kouluissa omaa ”harkintamarginaalin” käsitettään ja oppiaan, vaan ymmärsi asian siten, että se oli jätetty yksittäisten valtioiden päätettäväksi. Islamilaisen huivin käyttöä ranskalaisissa kouluissa rajoittavat erityisesti toisten oikeudet ja sekulaarin demokraattisen yhteiskunnan julkisen järjestyksen ja turvallisuuden säilyminen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kaikkien on uskonnosta riippumatta noudatettava yhteiskunnan lainsäädäntöä ja kouluissa järjestyksen ja turvallisuuden kannalta keskeisiä ohjeita. EIS (SopS 63/1999) 9.2 artiklan mukaan huivin käytön rajoittamisessa on kiinnitettävä huomiota siihen, mikä on välttämätöntä ja hyväksyttävää demokraattisessa yhteiskunnassa. Esimerkiksi EIT:n tuomion *Dogru* (4.12.2008) johtopäätöksissä ranskalaiset viranomaiset perustelivat islamilaisen huivin käyttöä sopimattomana liikuntatunnilla, koska tunnilla oli otettava huomioon terveys- ja turvallisuusnäkökohdat. Huivin käyttökielto oli yhteensopiva sen kanssa, että oppilaita oli informoitu asiasta kunnolla, eikä ratkaisu siten ollut seurausta heidän uskonnollisesta vakaumuksestaan. Puuttuminen huivin käyttöön oli EIT:n mukaan siten hyväksyttävää ja suhteellisuusperiaatteen mukaista, eikä kyseessä ollut puuttuminen Euroopan ihmisoikeussopimuksen uskonnonvapauden turvaamaan 9. artiklaan. EIT:n mielestä oli myös tarpeetonta tutkia tapausta EIS:n ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artiklan valossa.⁹⁴¹

---

⁹⁴⁰ Esimerkiksi kommentoidessaan EIT:n tuomioita tapauksissa *Dahlab* ja *Leyla Sahin* Carolyn Evans kritisoi tuomioistuinta stereotyyppioista eli ennakoasenteista ja -käsityksistä islamilaisen naisen huivin suhteen. Musliminainen voi olla myös painostavan ja voimakkaan uskonnollisuuden uhri, joka myös tarvitsee suojelua. Musliminainen ei välttämättä kykene ilmaisemaan itseään vahvasti miehisen kulttuurin vallitessa. Commenting on the *Dahlab* and the *Leyla Sahin* cases, Carolyn Evans has convincingly argued that the “Court uses both stereotypes of Muslim women without any recognition of the inherent contradiction between the two and with minimal evidence to demonstrate that either stereotype is accurate with respect either to the applicants or to Muslim women more generally.” On the other hand, the Muslim woman appears as “the victim of a gender oppressive religion, needing protection from abusive, violent male relatives, and passive, unable to help herself in the face of a culture of male dominance.” On the other hand, the Muslim woman is also linked to the figure of the aggressor, as she is “inherently and unavoidably engaged in ruthlessly propagating her views.” Ks. Evans 2006; Rorive 2009: 2677, 2679, 2684–2685; Ks. myös Borovali 2009: 2593.

⁹⁴¹ Ks. *Dogru v. France* (4.12.2008); Ks. myös *Kervanci v. France* (4.12.2008); Vrt. Tuomiossa *El Morsli v. France* (4.12.2008) marokkolaisen Ranskan kansalaisen kanssa avioituneen naisen identiteetin tarkistamisella oli laillinen tarkoitus julkisen järjestyksen näkökulmasta ja että rouva El Morslin pakottaminen riisumaan pään peittävä huivinsa oli ajallisesti hyvin rajoitettu. Mancini 2010: 22; Ks. myös Viljanen, J. 2004a: 113–119.

Kysymys oli *Dogru* -tapauksessa paljon sensitiivisemmästä lähestymistavasta. Kysymys oli siitä, että ’uskonnollisten asujen käyttökielto kohdistui liikunnan opetukseen luokassa, jolloin asujen käyttökieltoa ei voi pitää käsitteen tiukassa merkityksessä’ kieltona. Uskonnollisesti peittävän pukeutumisen kiellon suhteellisuutta pohdittiin kyseisessä tapauksessa siis ensisijaisesti terveyden ja turvallisuuden valossa. Toisaalta kyseinen pukeutuminen voi aiheuttaa ’yleistä ilmapiiriin jännittyneisyyttä’ koulussa, vaikka pyrkimys olisikin uskonnollis-katsomuksellisen ’pluralismin periaatteen’ edistämisestä koululuokassa. Uskonnollinen moninaisuus ja erilaisuus edellyttävät kuitenkin jokaisen uskon ’kunnioittamisen’ varmistamista. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tapauksissa *Dogru* ja *Kervanci* (4.12.2008) tuomioistuin tiedosti, että ’uskonnollisten merkkien pitäminen ei suoranaisesti ole ristiriidassa tai epäsopiva sekularismin periaatteen kouluissa kanssa’. Tuomioistuin päätti lopulta, että kahden hunnuttautuneen oppilaan erottaminen valtion kouluista ei rikkonut Euroopan ihmisoikeus-sopimusta. Tuomioistuin huomautti, että Ranskassa sekularismin periaate on perustava ja valtiolle on taattava laaja harkintamarginaali valtion ja uskonnollisten yhteisöjen välisen suhteen arvioimisessa.⁹⁴²

Saksassa on huivin käyttö voitu kieltää opetustehtävässä olevalta opettajalta.⁹⁴³ Saksan Federal Court of Justice antoi tuomion, jossa se totesi, ettei nykyisin ole mahdollisuutta kieltää opettajaa pitämästä huivia koululuokassa, koska ei ole olemassa sellaista kieltoa. Oikeus päätyi näkemykseen, jonka mukaan vaikka koulun neutraalille ympäristölle oli olemassa ”abstrakti vaara”, islamilaisen päähuivin kieltä voitaisiin implementoida ainoastaan osavaltion lakiin eikä hallinnollisiin päätöksiin. Ilman välttämätöntä säädännäistä perustaa, kieltämällä opettajan oikeus uskonnonvapauteen, ratkaisu oli perustuslain vastainen. Samanaikaisesti tuli ”ottaa huomioon koulun traditiot ja väestön uskonnollinen kompositio, ja onko se enemmän tai vähemmän vahvasti juurtunut uskontoon.”⁹⁴⁴

⁹⁴² *Dogru v. France*, (4.12.2008); *Kervanci v. France*, (4.12.2008); Mancini 2010: 22.

⁹⁴³ Saksan korkein hallinto-oikeus (Bundesverwaltungsgerichtshof) on katsonut 24.6.2004 tekemässään päätöksessä (BverwG 2 c 45.03), että huivin käytön opetustehtävissä kieltävä lainsäädäntö oli perustuslainmukainen. Baden-Wuerttembergin perässä huivikiellon ovat ottaneet käyttöön Ala-Saksi (Niedersachsen) ja Saarland (voimaan 30.8.2004). Esimerkiksi Saarlandissa ratkaisua perusteltiin sillä, että huivi edustaa fundamentalismia, suvaitsemattomuutta ja naisten aseman huonontamista (”Fundamentalismus, Intoleranz, und Herabsetzung der Frau”); Saksassa käyty huivikeskustelu koskee ainoastaan koulun opettajia. Ks. Bundesverfassungsgerichts (BVerfGE) (Federal Constitutional Court) Sept. 24, 2003, 2 Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts (BverfGE) 1436/02 (F.R.G).

⁹⁴⁴ Vrt. *Fereshta Ludin v. Germany* -tuomio (24.9.2003), jossa julkisen koulun opettajalta kieltettiin sopivuus hakemaansa virkaan islamilaisen päähuivin käytön perusteella: “Ludin, a German national and Muslim of Afghan origin had applied for a post in a German school as a primary and secondary teacher (specialising in German, English, Economics and social and

Vastaavasti Yhdistyneessä Kuningaskunnassa pukeutumiskieltoa on pidetty koh- tuuttomana syrjintänä. Lisäksi koulun oppilaiden tietoisuutta erilaisuudesta ja sen hyväksymistä pyritään näin kasvattamaan. Islamilaiset pään peittävät huivit ja sikhien turbaanit on perinteisesti sallittu brittiläisissä koululuokissa.⁹⁴⁵ Iso-Britannian tunnettu *Shabina Begum*-tapaus (2006) osoittaa erot eri valtioiden si- säisessä suhtautumisessa huivin käyttöön valtion julkisissa kouluissa. Muslimi- koulutyttö sai luvan käyttää peittävämpää vaatetta (jilhab) yhtenä koulupuvun vaihtoehtona. Myös islamilaisen pään peittävän huivin (hidjab) käyttö sallittiin.⁹⁴⁶ Sitä vastoin Ranskassa islamilaista pään peittävää huivia pidetään ”voimakkaana ulkoisena symbolina”, mitä ei ole helppoa sovittaa yhteen ”suvaitsevaisuuden sanoman, toisten kunnioittamisen ja, ennen muuta, tasa-arvon ja syrjimättömyy- den kanssa” Kuitenkin ”pluralismia, suvaitsevaisuutta ja avarakatseisuutta” on kuvattu ”demokraattisen yhteiskunnan tunnusmerkeiksi”.⁹⁴⁷ Sama keskustelu us- kontoperustaisesta pukeutumisesta kuin Iso-Britanniassa ei olisi mahdollista esi- merkiksi Ranskassa. Ranskassa jopa sikhikoulupojan turbaanin alle kuuluva *keski* on epäluuloja herättävä merkki itsessään, koska käyttämällä tätä turbaanin alle laitettavaa esinettä koulupojat voidaan välittömästi tunnistaa sikheiksi.⁹⁴⁸ Euroo- pan ihmisoikeustuomioistuin on korostanut tulkintakäytännössään erityisesti val- tion neutraalia roolia uskonnollisten symbolien ja uskonnollisen uskon näkyvän ilmaisemisen osalta.⁹⁴⁹

---

civic education). After having passed the relevant exams, the board of education in the state of Baden Wurttemberg ruled that she was not suitable for this public post as she intended to wear the veil in the classroom.”; Bundesverfassungsgericht (BVerfG) (Federal Constitutional Court) 24.9.2003, *Ludin v. Land Baden Wuerttemberg* Judgment, nr. 2 BvR 1436/02, para. 1 (Ger.); Gerstenberg 2005; Langenfeld & Mohsen 2005; Ks. myös BVerfGE, 2 BvR 1436/02 (3.6.2003) (*Kopftuch Ludin*); Viteretti (2007: 10) muun muassa esittää, että myös Yhdysval- loissa voisi tapahtua sama. Hänen mukaansa koulujärjestelmä perustuu siellä samanlaiseen lähtöjärjestelmään kuin Ranskassa. Se voisi siis toimia järjestelmänä, jossa yksittäiset ihmis- ryhmät yritetään saada osaksi kokonaisuutta; Lukkari 2008: 30.

⁹⁴⁵ Ks. tapaus *Mandla (Sewa Singh) v. Dowell Lee*. (1983) 2 A.C. 548 (H.L.), jossa House of Lords määräsi, että koulun säännöt, jotka velvoittavat kaikkia poikia käyttämään lakkia osana koulupukua epäsuorasti diskriminoi sikhejä ja rikkoo rodullisia suhteita koskevaa lakia (the Race Relations Act, 1976, c. 74, § 1 (U.K.); Rorive 2009: 2670.

⁹⁴⁶ The United Kingdom’s famous *Shabina Begum* case (R. On the Application of Begum By Her Litigation Friend, Rahman) v. *Headteacher, Governors of Denbigh High School* (2006) UKHL 15, (2007) 1 A.C. 100 (appeal taken from EWCA (Civ.)), where the House of Lords took a different view than the Court of Appeal of England and Wales, concerned a teenage Muslim schoolgirl who wanted to wear a more extensive covering (jilhab) than was permitted under one of the school uniform alternatives that allowed the Islamic headscarf (hidjab); Rorive 2009: 2670; Ks. myös Ssenyonjo 2007: 675–676.

⁹⁴⁷ Rorive 2009: 2697.

⁹⁴⁸ Conseil d’Etat (CE) (highest administrative court), (15.12.2007); Rorive 2009: 2670.

⁹⁴⁹ Asiaan liittyen voidaan Ranskan osalta mainita tapaukset: *Aktas v. France*, *Bayrak v. France*, *Gamaleddyn v. France*, *Ghazal v. France*, *Jasvir Singh v. France* ja *Ranjit Singh v. France* (30.6.2009).

Myös Belgiassa huivikeskustelu on liittynyt lähinnä oppilaisiin. Belgialaisissa kouluissa huiveja koskeva sääntely on jäänyt paikalliselle tasolle. Belgiassa on katsottu aiheelliseksi säätää lakeja, jotka kieltävät tietynlaisen uskontoperustaisen pukeutumisen yleisellä paikalla. Esimerkiksi islamin uskuntoon perustuva huntuuttuna kulkeminen julkisella paikalla on säädetty rangaistavaksi teoksi. Tätä kieltä on perusteltu yksilön ja yhteisön suojelemisella. Erikseen on kielletty vielä uskontoperustainen pukeutuminen tai uskonnollisten tunnusten esilläpitäminen julkisissa oppilaitoksissa. Monet koulut ovat kieltäneet huivin käytön ja belgialaiset tuomioistuimet ovat ratkaisseet asian koulujen kannan mukaisesti. Perusteena on tuomioistuimen mukaan ollut yhdenvertaisuuden periaate ja valtiollisen koululaitoksen puolueettomuus, jotka menevät uskonnonvapauden edelle. Myös länsimaisen yhteiskunnan sekularisoituminen on vaikuttanut taustalla.⁹⁵⁰

5.4 Uskonnollinen symbolismi ja uskontoperustainen pukeutuminen suomalaisessa koulussa

Paikallisen koulun tasolla uskonnollisten symbolien näkyvyydestä mahdollisesti syntyvien ongelmien ratkaiseminen jää riippumaan tapauskohtaisesti arvioiden konkreettisista olosuhteista ja mahdollisuuksista. Kysymyksessä on suhteellisuus- ja kokonaisarvio tilanteesta.⁹⁵¹ Olennaista kuitenkin on, että koulu julkisen vallan edustajana ja toimijana välittää objektiivisen ja suvaitsevaisen moniarvoisuuden sanoman.⁹⁵²

Tämä on erittäin keskeinen kysymys myös avoimen monikulttuurisuuden ja yhdenvertaisen uskonnonvapauden toteutumisen sekä tätä tukevan toimintakulttuu-

⁹⁵⁰ Viljanen, J. 2004a: 1113; Belgiassa julkisten koulujen opettajien (paitsi islamin uskonnon opettajat) on toimittava neutraliteettiperiaatteen mukaisesti, joka yleensä on ymmärretty virkamiesten uskonnollisten symbolien käytön välttämisenä. Ks. asiasta tarkemmin van Drooghenbroeck 2009; Kortteinen 2013.

⁹⁵¹ EIT:n mukaan yhteiskunnan tulisi kuitenkin turvata todellinen uskonnollinen pluralismi, joka on myös demokraattisen yhteiskunnan erottamaton osa. Esimerkiksi *Holy Monasteries v. Greece* -tuomiossa (9.12.1994) voidaan tulkita käytetyn vaikutus – testiä. Tapauksessa Euroopan ihmisoikeussopimuksen 1 lisäpöytäkirjan 1 artiklan omaisuuden suojaa katsottiin loukatun, mutta ei nähty 9 artiklan rikkomusta ottaen huomioon, että omaisuuden suojaa loukannut laki ei puuttunut uskonnon harjoittamiseen. Ks. tuomion kohta 87:...”the provisions held to be contrary to Article 1 of Protocol No. 1 (...) in no way concern the objects intended for the celebration of divine worship and consequently do not interfere with the exercise of the right to freedom of religion.”... Saarnin (2002: 91) mukaan näyttäisi siltä, että lailla ja sen vaikutuksilla uskonnon harjoittamiseen siihen, että 9 artiklan loukkaus todetaan, on EIT:n näkökulmasta melko läheinen suhde. Suhteellisuusperiaatteesta perusoikeuksien rajoittamisen kannalta ks. Viljanen, V.-P. 2001: 205–227; Saarni 2002: 127.

⁹⁵² Saarni 2002: 128.

rin näkökulmasta. Tällöin ei myöskään lähtökohtaisesti arvoteta ja koroteta mitään uskontoa ylemmäksi tai paremmaksi suhteessa toiseen uskontoon tai katso-
mukseen. Pakottamisen ja kielletyn indoktrinaation tunnusmerkkien täytyminen
viittaa aktiiviseen toimintaan, mutta toisaalta pakottamisen ja painostuksellisuu-
den rajat voivat olla hyvin häilyviä julkisessa koulussa silloin, jos vain yhden
tietyn uskonnon symbolit ovat vahvasti ja jatkuvasti (ajallisesti rajoittamattomas-
ti) esillä. Siksi on käsitykseni mukaan tärkeää varmistaa uskonnollisten tunnus-
merkkien mahdollisimman pluralistinen ja tasavertainen esilläolo koulun julkises-
sa tilassa.

Vaikka uskonnollisen symbolin passiivinen läsnäolo esimerkiksi koululuokassa ei
ole vielä kiellettyä indoktrinaatiota tai julkisen vallan systemaattista vaikuttamista
oppilaaseen, ja vaikka opettaja ei tarkoitushakuisesti kiinnittäisikään oppilaiden
huomiota kouluokan seinällä olevaan krusifiksiin, niin tärkeää olisi kuulla myös
oppilasta itseään sekä ottaa hänen näkemyksensä huomioon. Esimerkiksi uskon-
noton tai ateistisen kasvatuksen saanut tai toista uskontoa edustava oppilas joutuu
kuitenkin itse olemaan koululuokassa ja uskonnollisen symbolin vaikutuksen alai-
suudessa joka päivä. Mikäli jokin esine esittää selvästi jonkin uskonnon symbolia,
on se uskonnonvapauskysymys, joka on otettava oppilaankin näkökulmasta huo-
mioon.⁹⁵³ Koska uskonnollisesta symbolista ei ole ollut laajaa konsensusta, on
harkintavaltaa jäänyt kansalliselle valtiolle ja sen kulttuuri- sekä oikeusympäris-
tön mukaiselle tulkinnalle. *Lautsi* -tuomiossa (18.3.2011) EIT veti rajan aktiivisten
ja passiivisten symbolien välille siten, että passiivisten symbolien salliminen
kulttuuriperinteen nimissä kuului sopimusvaltion harkintamarginaalin piiriin.
Koululuokan seinällä oleva krusifiksi oli *passiivinen symboli*. Yleensä oikeudelli-
sessa ratkaisupunninnassa on otettu huomioon paikallinen konteksti ja kulttuu-
riympäristö.⁹⁵⁴ Oppilas voi silti itsekkin kiinnittää uskonnolliseen symboliin huo-
miota ja se voi synnyttää hänessä painostuksellisen vaikutuksen tunteen.

---

⁹⁵³ Esimerkiksi Yhdysvalloissa Kentuckyn osavaltio päätti vuonna 1980, että jokaisen julkisen
koulun seinälle tulisi laittaa kymmenen käskyä. Tapauksessa *Stone vs. Graham* (1980) Yh-
dysvaltojen korkein oikeus päätti, että tällainen menettely rikkoisi uskonnonvapautta erityises-
ti lasten haavoittuvuuden takia. Vrt. *Van Orden vs. Perry* 545 U.S. 677 (2005), jossa tapauk-
sessa laitapuolen kulkijan, joka tosin oli koulutukseltaan myös lakimies, valitusta kirjaston
maalle sijoitetusta isosta graniittisesta kivistä, johon oli kaiverrettu kymmenen käskyä, ei hy-
väksytty uskonnonvapauden loukkaamisena. Ks. Lukkari 2008: 47; Vrt. myös EIT:n ratkaisu
Dahlab v. Sveitsi (15.1.2001), jonka mukaan alakoulun opettajan huivilla todettiin olevan
”käännyttävä vaikutus” 4–8-vuotiaisiin oppilaisiin sekulaarissa Sveitsissä.

⁹⁵⁴ Koska uskonnollisesta symbolista ei ole ollut laajaa konsensusta, on harkintavaltaa jäänyt
kansalliselle valtiolle ja sen kulttuuri- sekä oikeusympäristölle. *Lautsi* -tuomiossa (18.3.2011)
EIT veti rajan aktiivisten ja passiivisten symbolien välille siten, että passiivisten symbolien
salliminen kulttuuriperinteen nimissä kuului sopimusvaltion harkintamarginaalin piiriin. Kou-
luokan seinällä oleva krusifiksi oli passiivinen symboli. Ks. Scheinin 2014.

Islamilaisten naisten noudattama uskonnollinen velvoite käyttää huivia luetaan Suomessa uskonnonvapauden piiriin.⁹⁵⁵ Uskonnollisen huivin osalta keskeistä on, kohdellaanko Suomen kouluissa erilaisia vakaumuksia tasapuolisesti ja yhdenvertaisesti. Kansalaiset ovat vapaita käyttämään uskonnollisia symboleja, kuten krusifikseja ja huiveja. Tästä säännöstä on kuitenkin olemassa kaksi poikkeusta, joista ensimmäisenä ovat *turvallisuusohjeet ja -säännöt*. Toisena ovat *toiset ja toisten perusoikeudet*. Huivinkäyttöä on mahdollista esimerkiksi rajoittaa, mikäli siitä aiheutuu vaaraa terveydelle. Koska Suomessa ei ole lainsäädäntöä tai ohjeistusta uskonnollisesta pukeutumisesta, linjaukset työpaikkapukeutumista koskien ovat ensisijaisesti työnantajien vastuulla. Koulussa oppilas ja opettaja voivat meillä kuitenkin käyttää huivia. Tosin turvallista opiskeluympäristöä ja työturvallisuutta koskevat säännökset antavat mahdollisuuden puuttua pukeutumiseen silloin, jos tietynlaisesta pukeutumisesta voi aiheutua opetuksessa käytettävä työkentelytapa huomioon ottaen selkeää vaaraa oppilaan omalle tai toisten turvallisuudelle ta terveydelle. Rajoitus on mitoitettava kuitenkin uskonnon mukaiseen pukeutumiseen ja sen julkiseen ilmaisemiseen vähiten puuttuvien keinoin. Uskonnonvapautta ja uskonnollista pukeutumista rajoittava sääntely ei saa liiallisesti rasittaa oppilasta. Oppilaan pukeutumisen tulee olla myös sellaista, että oppilas voidaan tunnistaa ja hänen suorituksensa voidaan arvioida. Suomi ei ole ottanut kuitenkaan valtiona kantaa yksittäisten muiden maiden ratkaisuihin koskien uskonnollisten tunnusten käyttämistä kouluissa.⁹⁵⁶

Huivin käytön rajoittamista suomalaisissa kouluissa arvioitaessa otettava huomioon myös kansallinen harkintavalta ja -marginaali, joka tässä tapauksessa on laaja. Lisäksi oikeudellisessa kokonaispunninnassa tulee huomioida yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaate. Ratkaisuna oikeusvaltiossa ei voi olla minkään yksilön uskonnollisen tai muun vakaumuksen ehdoton etusija oikeusjärjestykseen

⁹⁵⁵ Ks. EOA (14.11.2002, Dnro 2079/4/2002); Esimerkkinä musliminaisen huivin käytöstä ja huiviin suhtautumisesta voidaan mainita sisäasianministeriön poliisiosaston suositus (9.3.1995; 2/641/95) musliminaisen huivin käytöstä passikuvassa. Henkilö on tällöin voitava tunnistaa passikuvasta; Suomalaisten musliminaisten pukeutumisesta ks. Palonen (2000: 179-192); Suomessa muslimitytöt saavat halutessaan pitää koulussa huivia päässään. Sosiaalinen paine saattaa tehdä sen kouluyhteisössä kuitenkin hankalaksi. Muslimeja loukkaa lähinnä suomalaisen vaatetuksen paljastavuus kuin sen peittävyys. Hallenberg 1996: 114-115.

⁹⁵⁶ Ks. PeVM 25/1994 vp s. 5; Viljanen, V.-P. 2011b: 157 ja 2001: 210:210-214; Ks. Kirjallinen kysymys (37/2004 vp) Helsingissä 10 päivänä helmikuuta 2004 Eduskunnan puhemiehelle, jossa Päivi Räsänen (kd) kysyi hallituksen kantaa muslimityttöjen huivinkäyttökieltoon. Ks. myös silloisen opetusministeri Tuula Haataisen vastaus kansanedustaja Päivi Räsänen (kd) esittämään kirjalliseen kysymykseen (KK 37/2004 vp) Eduskunnan puhemiehelle Helsingissä 23 päivänä helmikuuta 2004; Kirjallisen kysymyksen esittäjä otti esimerkiksi Ranskan avaaman rajoittavan uskontopolitiikan, joka saattaa eristää muslimiyhteisöt muusta yhteiskunnasta, mikä lisää väkivaltaan taipuvien ääriliikkeiden kannatusta. Ks. esimerkiksi Roy (1994: 54-66) islamin ghettoutumisesta ja sen aiheuttamista muista yhteiskunnallisista haasteista Ranskassa.

nähdessä. Perusoikeuden yleinen väistyminen suhteessa lakia alemmanasteisiin normeihin tai luonteeltaan ja sisällöltään perin yleisluonteisiin vanhoihin säännöksiin ei voi olla ratkaisuna. Tästä syystä ratkaisut joudutaan tekemään tavallisesti tapauskohtaisesti, joissa huomioidaan yhtäältä suvaitsevaisuus erilaisia vakaumuksia ja niistä seuraavia käyttäytymisvaatimuksia kohtaan ja toisaalta oikeusjärjestyksen kaikkien ihmisten perusoikeuksille antama suoja myös uskonnollisten ja kulttuuristen tapojen tai käyttäytymisvaatimusten, kuten uskontoperustaisen pukeutumisen alueella. Kulttuuri tai uskontoon vetoaminen osana kulttuuria ei oikeuta kuitenkaan poikkeamaan suomalaisen oikeusjärjestyksen asettamista säännöistä.⁹⁵⁷

---

⁹⁵⁷ Ks. HE 309/1993 vp s. 56; Uskontoonsa vetoava yksilö odottaa Ojasen & Scheininin (2011d: 456) mukaan muilta ihmisiltä joustavuutta niissä asioissa, jotka ovat ratkaistavissa käytännön järjestelyin ja loukkaamatta kenenkään toisen perusoikeuksia.

6 PÄÄTELMÄT JA KEHITTÄMISSUOSITUKSET

6.1 Uskonnonvapaus ja uskonnonopetuksen luonne julkisen koulun perusopetuksessa

Uskonnonvapaus on sekä yksilöllinen että yhteisöllinen oikeus. Uskonnonvapauden sisältyy positiivinen ja negatiivinen ulottuvuus. Uskonnon- ja omantunnonvapaudessa on kysymys oikeudesta ilmaista uskomus tai oikeus olla ilmaisematta sitä. Uskonnonvapaudessa on kysymys myös henkilökohtaisesta valinnasta, eikä ainoastaan jonkin uskonnon, ryhmän tai yhteisön valinnasta. Uskonnonvapauden voidaan katsoa sisältävän oikeuden valita, mihin uskontoon kuuluu ja mihin usko. Yksilöllä tulee olla sisäinen vapaus valita maailmankatsomuksensa. Uskonnonvapauden tarkoituksena on suojata yksilön ajatuksenvapautta, vapautta harjoittaa uskontoa sekä uskonnollista järjestäytymisvapautta. Uskonnonvapauslaissa (453/2003) 12 vuotta täyttäneen lapsen myötämääräämisoikeutta laajennettiin ja hänen uskonnollista asemaansa voidaan jatkossa muuttaa vain hänen omalla suostumuksellaan.

Uskonnonvapaudessa koulussa on viime kädessä kysymys yksilön vapaudesta osallistua oman uskonnollisen taustansa mukaiseen opetukseen ja olla osallistumatta omantuntonsa vastaisesti uskonnonharjoitukseen. Ratkaisuja ei saa myöskään ulottaa yksilöidysti koskemaan vain tiettyyn uskontokuntaan kuuluvia. Julkisen koulun tulee huomioida perusopetuksessa myös uskonnonvapauden julkisen ilmaisemisen (forum externum) käänteinen aspekti eli oppilaiden ja laillisten huoltajien oikeus olla ilmoittamatta, ilmaisematta tai tunnustamatta ja paljastamatta vakaumusta tai uskoa. Ketään ei saa myöskään pakottaa välittömästi tai välillisesti paljastamaan ajatuksiaan tai uskonnollista tai maailmankatsomuksellista suuntaustaan. Tämä on tunnustettu esimerkiksi EIT:n ratkaisukäytännössä ja on haaste koulun käytäntöjä ajatellen.

Perusoikeusuudistuksen esitöiden mukaan uskonnonopetus perustellaan uskonnon harjoittamisen vapaudesta käsin⁹⁵⁸. Positiivinen uskonnonvapaus edellyttää yksilön mahdollisuutta saada uskonnollista tai elämäntarkoituksellista opetusta ja että opetuksessa ja kasvatuksessa tulisi yleisestikin kunnioittaa yksilön vakaumusta, lapsen oikeuksia ja huoltajan oikeutta vastata lapsen kehityksestä. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että uskontoa pitää opettaa julkisessa koulussa. Uskonnonvapau-

---

⁹⁵⁸ HE 309/1993 vp s. 55–56.

desta ei myöskään sinänsä seuraa, että valtion ja uskonnollisten yhdyskuntien suhde olisi järjestettävä määrätyllä ja tietyllä tavalla. Nykyinen näkemys evankelis-luterilaisen enemmistökirkon lainsäädännöllisestä ja valtio-oikeudellisesta erityisasemasta voidaan hyväksytysti perustella sillä, että valtio sallii muidenkin uskontojen harjoittamisen. Uskonnonopetuksen järjestäminen voidaan katsoa valtion ja kunnan toteuttamiin velvollisuuksiin, jos katsotaan, että ilman sen järjestämistä yksilöiden uskonnonvapaus opetuksen saamisen suhteen ei tosiasiallisesti toteudu.

Uskonnonvapaussäännökseen ei sisälly rajoituslauseketta. Uskonnonvapauden perusoikeuden rajoituksena ovat yleensä toisten ja toiset perusoikeudet sekä turvallisuuden ja yleisen järjestyksen säilyminen. Uskonnonvapauden osalta rajoitukset kohdistuvat sen julkisen ilmaisemisen ja harjoittamisen (*forum externum*) ulottuvuuteen.⁹⁵⁹

Niin sanotun *tunnustuksellisen uskonnonopetuksen* tavoitteisiin kuului aluksi oppilaiden saaminen kosketuksiin kristillisen julistuksen kanssa ja kasvattaa heistä kristillis-siveellisiä ihmisiä. Vuoden 1923 Kansakoululaissa (137/1923, 3–4 §) uskonnon opettaminen sidottiin oppilaiden uskontokunnan mukaiseen tunnustukseen. Kyseisessä laissa määrättiin, että kouluissa tuli opettaa uskontoa sen uskontokunnan tunnustuksen mukaan, johon oppilaiden enemmistö kuului. Tuolloin myös evankelis-luterilaista uskontoa opettavilta opettajilta edellytettiin kuulumista evankelis-luterilaiseen kirkkoon. (Laki Suomen kansalaisen oikeudesta olla maan palveluksessa uskontunnustukseensa katsomatta (173/1921)) Näin uskonnon opetus määräytyi tunnustukselliseksi eli uskontokuntasidonnaiseksi opetuksiksi.

Tunnustukselliseen eli uskontokuntasidonnaiseen uskonnonopetukseen katsottiin perustuslakivaliokunnan lausunnon 12/1982 vp mukaan sisältyvän uskonnon harjoittaminen ja opetuksen tuli olla oppilaan oman uskonnollisen taustan sekä tunnustuksen mukaista.

Tunnustuksellisen uskonnonopetuksen mallin juridiset pääpiirteet ovat: enemmistön tunnustuksen mukainen opetus, vähemmistöille tietyin ehdoin ja edellytyksin annettava oma opetus, mahdollisuus saada uskonnon opetusta myös julkisen kou-

---

⁹⁵⁹ Vaikka uskonnonvapaussäännökseen ei sisällykään rajoituslauseketta, se ei kuitenkaan merkitse, että uskonnon- ja omantunnonvapauteen vedoten voitaisiin harjoittaa toimia, jotka loukkaisivat ihmisarvoa tai muita perusoikeuksia taikka olisivat Suomen oikeusjärjestelmän perusteiden vastaisia. Uskonnonvapaussäännös ei toisin sanoen oikeuta esimerkiksi ihmisten silpomisia, moniavioisuutta (polygamiaa) tai naisten ja lasten oikeuksien loukkaamista. HE 309/1993 vp s. 56.

lun ulkopuolella sekä kaikkiin edellä mainittuihin kuulumattomille, kuten uskonnottomille tarkoitettu oma vaihtoehto. Perusoikeusuudistus vuodelta 1995 ja perustuslakiuudistus vuodelta 2000 sekä uskonnonvapauslakiuudistus vuodelta 2003 muuttivat vanhojen perustuslakivaliokunnan lausuntojen 12/1982 vp ja 13/1982 vp luomaa tilannetta. Tunnustukseton uskonnonopetuksen käsitteestä luovuttiin ja tilalle tuli ”tunnustukseton oman uskonnon opetus”. Nykyisten perusopetuksen opetussuunnitelmien (2004) mukaan määräytyvä *oma ”tunnustukseton” uskonnonopetus* määräytyy ensinnäkin koulun pedagogisista lähtökohdista, ja toiseksi se on selkeästi erotettu uskonnon harjoittamisesta. Tunnustukseton uskonnon opetuksen tulee olla luonteeltaan vakaumuksetonta, objektiivista, neutraalia ja pluralistista sekä kriittistä mihinkään tiettyyn elämäntarkastukseen tai maailmankatsomukseen sitoutumatonta opetusta. Itse tunnustuksettomuuden käsitteestä vallitsee näkemyseroja. Koska oppiainesta sitovia ja määrittäviä tunnustuksellisuuden sisällöllisiä kriteerejä ja rajoja ei ole katsottu tarpeelliseksi määrittellä lainsäädännön tasolla, jäivät ne usein koulukohtaisten tulkintojen tai opetussuunnitelman sisältöjen varaan. Lisäksi on huomiotava se, etteivät opetuksen sisällöt muuttuneet uskonnonvapauslakiuudistuksen seurauksena. Muutos oli lähinnä terminologinen tai lakitekkinen, eivätkä muutokset juurikaan näy käytännössä. Silti tunnustuksettomuuden ydinalueen ja reunaehtojen pitää toteutua. Koulukohtainen harkinta ei ole kuitenkaan tältä osin täysin vapaata, etenkin kun on havaittavissa lainsäädännöllisen perustan monitulkintaisuutta siinä, mikä on tunnustuksetonta opetusta suhteessa uskonnon harjoittamiseen. Huomio on oikeudellisesti kiinnittynyt lähinnä oppilaan ja huoltajien positiiviseen oikeuteen saada oman uskonnollisen taustansa mukaista opetusta sekä negatiivisen uskonnonvapauden toteutumisen ensisijaiseen varmistamiseen perustuslain 11.2 §:n mukaisesti. Perustuslakivaliokunta ei ole kuitenkaan katsonut tarpeelliseksi puuttua uskonnon oppiaineen sisältöihin, vaan jättää asian perusopetuslain (628/1928) sekä opetussuunnitelmien sisältöjen ja siten myös paikallisten koulukohtaisten tulkintojen varaan.

Koulussa uskonnon harjoittamiseksi tulkitaan osallistuminen kulttiin tai riittiin, uskonnolliseen tilaisuuteen, kirkkohetkeen tai hartauteen. Esimerkiksi opettajan johdolla tapahtuva uskonnon harjoittamiseen, kuten rukoilemaan kehottaminen, on uskonnon harjoittamista.

Perustuslakivaliokunnan tulkintojen mukaan ”juhlatraditiot ovat osa suomalaista kulttuuria, eikä niitä esimerkiksi niihin mahdollisesti sisältyvän yksittäisen virren laulamisen johdosta voida pitää uskonnon harjoittamiseksi katsottavina tilaisuuks-

sina”. Tällöin juhlan tarkoitus ratkaisee sen, onko kyse uskonnon harjoittamisesta vai ei.⁹⁶⁰

Erityisesti tiedottaminen korostuu ja se, että oppilaalla on tosiasiallisesti aito ja vapaa mahdollisuus valita olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen koulussa. Koulun tulee julkisen vallan toimijana huolehtia negatiivisen uskonnonvapauden tosiasiallisesta ja aidosta sekä yhdenvertaisesta toteutumisesta. Keskeistä on sen arvioiminen, onko juhla itsessään uskonnon harjoittamista. Eli koulun tulee arvioida juhlan luonne jo ennen kuin sellainen järjestetään, ettei synny ongelmia oppilaan negatiivisen uskonnonvapauden turvaamisen osalta.

6.2 Vertailun tulokset

Valtion ja uskonnon suhde näkyy erityisesti katsomusopetuksen järjestämisessä ja toteutuneessa monikulttuurisuuden asteessa. Valtion neutraalisuuden aste suhteessa uskontoihin ja katsomuksiin vaihtelee eri maissa. Valtio ja uskonto tai kirkko on erotettu toisistaan Ruotsissa, Norjassa, Saksassa, Ranskassa ja Yhdysvalloissa. Suomessa evankelis-luterilainen kirkko ja ortodoksinen kirkko ovat autonomisia julkisoikeudellisia yhdyskuntia. Esimerkiksi evankelis-luterilaisella kirkolla on sisäinen autonomia kirkkolain perusteella ja ortodoksisella kirkolla on oma lakinsa. Uskonnonopetus ja uskontokasvatus ovat osa julkista koulujärjestelmää Iso-Britanniassa, Ruotsissa, Tanskassa, Suomessa, Saksassa sekä Norjassa. Ranskassa uskonto on siirretty yksityiselämän alueelle. Yhdysvalloissa millään uskonnolla ei ole virallista asemaa. Suomessa ei uskonnollisilla ryhmillä ole kuitenkaan juridista oikeutta kontrolloida kouluissa toteutettua uskonnonopetusta. Opetus profiloituu Suomessa ja Saksassa kuten muissa Pohjoismassa julkisen koulun perusopetuksessa yhteisen opetussuunnitelman mukaisena *tunnustuksettomana oman uskonnon opetuksena*. Tavoitteena on tiedollisen yleissivistyksen jakaminen.

Vertailemilleni maille on yhteistä *pyrkimys katsomusten ja uskonnollisten yhdyskuntien sekä kansalaisten tosiasialliseen tasa-arvoon ja materiaaliseen yhdenvertaisuuteen*. Ruotsissa ja Norjassa on opetussuunnitelmatasolla siirrytty uskonnollis-katsomuksellisesta taustasta riippumattomaan kaikille avoimeen oppiaineeseen ja pluralistiseen, eettisesti painottuneeseen ja objektiivista tietoa jakavaan opetukseen. Ruotsissa uskontotietoa (religionskunskap) opetetaan omana oppiaineenaan 4. luokalta lähtien. Sitä vastoin luokilla 1–3 yhteiskunnallisten aineiden opetus eli

---

⁹⁶⁰ PeVM 10/2002 vp ja 2/2014 vp.

maantieto, historia, yhteiskuntaoppi ja uskontotieto on yhdistetty kokonaisuudeksi.

Norjassa oppiaine nimeltään uskonto, elämäkatsomus ja etiikka (religion, livssyn og etikk) jakaantuu peruskouluopetuksessa kolmeen yhtä suureen osaan, jotka ovat 1) kristinusko, 2) maailmanuskonnot ja muut elämäkatsomukset sekä 3) filosofia ja etiikka. Tanskassa kristilliseen kulttuuriperintöön painottuva aine (christendom) katsotaan tunnustuksettomaksi, josta voi saada vapautuksen anomuksesta. Vaikka Tanskassa tavoitteeksi on suvaita tai sietää toisellakin tavalla uskovia ja ajattelevia, arvot opetuksessa värittyvät kuitenkin kristinuskomyönteisesti. Iso-Britanniassa oppiaineen uskonnollinen kasvatus (religious education) sisältöä ei ole määritelty kansallisessa opetussuunnitelmassa. Päätösvalta opetuksesta on paikallisilla viranomaisilla, eikä arvosanan antaminen oppiaineessa ole pakollista.

Tiettyjen ehtojen ja edellytysten, kuten oppilasmäärän, täytyessä uskontoa opetetaan myös muille rekisteröidyille uskonnollisille yhdyskunnille. Vaihtoehtoisena aineena voi olla etiikka tai elämäkatsomustieto, jonka valinnan tekevät huoltajat tai laissa määrätyn iän ylittäneet lapset. Ranskassa etiikan opetus tai moraalikasvatus on esillä valtion koulujen muissa oppiaineissa tai omana oppiaineenaan. Valtion julkisissa kouluissa ei ole erillistä uskonnon opetusta, mutta uskontoja voidaan käsitellä ”läpäisyperiaatteella” muussa opetuksessa, kuten historiassa, filosofiassa ja yhteiskuntaopissa.

Norjassa sana identiteetti on poistettu opetussuunnitelmista. Opetuksen ja koulutuksen tavoitteeksi on asetettu ennen muuta kulttuurisen ja myös uskonnollisen monimuotoisuuden tukeminen, ja se otetaan lähtökohtaisesti huomioon jo opetuksen suunnittelu- sekä laadintavaiheessa. Tavoitteena ei ole enää niinkään kansallinen, vaan monikulttuurinen identiteetti, jossa pyritään inklusiivisesti sulkemaan sisäänsä eri uskonnot ja katsomukset.

Iso-Britanniassa puolestaan leimallisena suuntauksena on ollut siirtyminen tunnustus- tai oppi- ja raamattukeskeisestä opetuksesta kaikille oppilaille avoimeen oppiaineeseen, johon jokainen oppilas voi erottelematta ja yhdenvertaisesti osallistua.

Iso-Britanniassa kansalaisille ei aseteta mitään rajoituksia oikeudelle vaihtaa uskontoa, eikä uskonnonopetus ole uskontokuntasidonnaista. Myöskään Norjassa oman uskonnonopetuksen saaminen ei ole enää sidottu uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyteen. Norjan osalta tämä on merkittävä muutos, koska enää ei ole pakkoa tai velvoitetta liittyä uskonnolliseen yhdyskuntaan tässä suhteessa. Tällöin myös yksilön uskonnonvapaudelle ominainen vapaus valita, liittyä, erota ja vaih-

taa uskontoa tai uskoa toteutuu tosiasiallisesti. Tanskassa myös enemmistökirkkoon kuuluvilla on oikeus saada vapautus uskonnon opetuksesta. Suomessa ei näin tällä hetkellä ole.

Esimerkiksi Iso-Britanniassa jo Birminghamin opetussuunnitelmassa (1975) uskonnonopetuksen tavoitteiksi nähtiin opettaa erilaisia uskonnollisia uskomuksia ja katsomuksia, joita monikulttuurisessa yhteiskunnassa esiintyi. Näin tosiasiallinen yhteiskunnallinen tilanne haluttiin ottaa koulussa paremmin huomioon. Vähitellen myös uskonnonopetuksen luonne muuttui paikallisissa opetussuunnitelmissa moniuskontoiseksi.

Skotlannissa katsotaan, että opetuksen tulee liittyä koulussa annettavaan moraaliseen ja sosiaaliseen kasvatukseen. Tarkoituksena ei ole kuitenkaan edistää vain yhden uskonnon intressejä, vaan on paikallisesti kiinnitettävä huomiota kyseisellä paikkakunnalla vaikuttavien uskontokuntien perinteisiin.

Uskonnonopetus ja sitä kautta uskonnonvapaus on haluttu perustella vertailtavissa maissa ennen muuta *koulun lähtökohdista käsin*. Samalla on pyritty huomioimaan se *yhteiskunnallis-kulttuurinen ja koulutuspoliittinen tilanne, joka valtiossa vallitsee*, kuten Ruotsissa on tehty. Tällöin opetuksen järjestämisen osalta huomioidaan juuri ne uskonnot ja katsomukset, jotka ovat yhteiskunnassa kulloinkin edustettuina.

6.3 Uskonnollinen symbolismi ja uskontoperustainen pukeutuminen monikulttuuristuvassa julkisessa koulussa

Uskonnollisen esineen tai symbolin rajatonta tai jatkuvaa ajallista kestoa ja läsnäoloa esimerkiksi yhteisessä luokkatilassa tai koulun käytävillä ja ruokalassa on mahdollista arvioida EIS:n artiklan 9 perusteella mahdollisena omantunnonvapauden ja uskonnonvapauden loukkauksena. Tätä on arvioitava ja punnittava tapauskohtaisesti (case-by-case).

Uskonnollisen esineen tai symbolin välittämän uskonnollisen viestin voimakkuudella sekä ajallisella kestolla voi olla merkitystä sen subjektiivisen vaikutuksen ja loukkaavuuden arvioinnissa. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen Lautsi v. Italia tuomion (18.3.2011) perusteella myös oppilaiden subjektiivinen näkemys uskonnollisen symbolin merkityksestä on tunnustettava, ellei se ole ilmeisesti perusteeton tai kohtuuton. Uskonnollinen symboli ei saa aiheuttaa painostavaa tekijää julkisen koulun tilassa niille, jotka eivät kuulu kyseiseen uskon-

toon. Toisaalta uskonnollisten symbolien pluralistisuus ja moniarvoisuus sekä moninaisuus voivat myös vähentää niiden potentiaalista psykologista painostuksellisuutta. Uskonnolliset symbolien tulee olla esillä pluralistisesti asettamatta tai arvottamatta yhden tietyn uskonnon tai katsomuksen symbolia paremmaksi kuin toisten. Tällöin eri uskontojen ja elämäkatsomusten symbolien tulisi saada olla tasavertaisesti esillä. Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaan uskonnollisen suvaitsevaisuuden nimissä kaikkia uskonnollisia symboleja tai elementtejä ei ole kuitenkaan tarkoituksenmukaista häivyttää kokonaan pois koulusta⁹⁶¹.

Suomessa huivin käyttö koulussa on sallittua, eikä siitä ole olemassa mitään erillistä ohjeistusta, joten uskonto voi näkyä. Myös paikallinen yhteiskunnallinen konteksti kuten esimerkiksi valtion sitoutuminen sekularismin periaatteeseen voi vaikuttaa uskontoperustaisen pukeutumisen tulkintaan. Krusifiksi-symbolin osalta ei Euroopan maissa ole kuitenkaan konsensusta (yksimielisyyttä) sen juridisesta merkityksestä, mikä jättää laajan harkintamarginaalin tai tulkinnallisen harkintavallan kansallisille valtioille. Uskonnollisen symbolin vaikutuksen suhteen suomalaisessa koululuokassa on tehtävä suhteellisuusarvio ja punninta sekä kokonaisarvio tilanteesta ja vaikuttavista konkreettisista paikallisista olosuhteista. Uskonnollisten merkkien ja symbolien tarkoitus-vaikutusarviointiin on meillä kiinnitetty vain vähän huomiota.

Perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta on tärkeää, että oppilaalla itsellään säilyy tosiasiallinen ja aito valinnanvapaus sen suhteen, ottaako hän osaa uskonnon harjoittamiseen vai ei, vaikka kyseessä olisikin niin sanottu passiivinen uskonnollinen symboli.

6.4 Kehittämisenäkymiä

6.4.1 Ehdotuksia opetussuunnitelmatyön kehittämiseksi

Monikulttuurisuutta on julkisen perusopetuksen uskonnon opetuksessa mahdollista tarkastella myös uskontojen ja katsomusten omista lähtökohdista käsin, eikä vain siten, että otetaan jokin näkökulma, jonka kautta uskontoja ja katsomuksia arvioidaan. Opetussuunnitelmatyön lähtökohdaksi voidaan ottaa esimerkiksi uskontojen ja katsomusten moninaisuus tai monimuotoisuus, jota oppilaat ja heidän

---

⁹⁶¹ PeVM 2/2014 vp.

huoltajansa pyritään saamaan ymmärtämään. Vertailun tulokset osoittavat julkisen koulun perusopetuksen uskonnonopetuksen tavoiteltavaksi tilaksi *suvaitsevaisen, avoimen ja inklusiivisen* (eri uskonnot ja katsomukset tasavertaisesti sisäänsä sulkevan) *monikulttuurisuuden*.⁹⁶² Uskonnonvapauden osalta perusopetuksessa se merkitsee sen aiempaa *avoimempaa ja laajempaa käsittämistä*, johon kuuluvat oppilaan koko elämäkokonaisuus, uskonnon mukaiset tavat, toiminnot ja erilaiset käytännöt. Julkisen koulun puolestaan on tärkeää varmistaa avoin ja inklusiivinen kouluympäristö, joka on periaatteessa konsistentti pluralismin ja objektiivisuuden periaatteiden kanssa, ja joka on sopusoinnussa myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990; HE 22/1990 vp) I lisäpöytäkirjan 2. artiklan kanssa: ”Keneltäkään ei saa kieltää oikeutta koulutukseen. Hoitaessaan kasvatuksen ja opetuksen alalla omaksumiaan tehtäviä, valtion tulee kunnioittaa vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen heidän omien uskonnollisten ja aatteellisten vakaumustensa mukainen kasvatus ja opetus.”

Periaatteena uskonnon- ja katsomusopetuksen järjestämisessä on ollut se, että valinta katsomusopetuksen muotojen välillä on pitkäkestoinen. Sillä on haluttu turvata myös uskonnollis-katsomuksellista jatkuvuutta, pysyvyyttä sekä perheen katsomuksellista yhtenäisyyttä sopusoinnussa oppilaan vanhempien tai huoltajien vakaumuksen kanssa. Toisaalta erityisesti julkisen koulun on huolehdittava siitä, että perusopetuksessa tieto välittyy *objektiivisesti, kriittisesti ja pluralistisesti*. Vaikeasti ratkaistava dilemma on siinä, että julkisen koulun perusopetuksen on yhtäältä mukauduttava huoltajien toiveisiin ja toisaalta sen on oltava avoin ja suvaitseva. Perusopetuksessa tulee pyrkimyksenä olla moniuskontoisuuden sekä monikulttuurisuuden yhdenvertainen tosiasiallinen huomioiminen. Sen tähden opetussuunnitelmien suunnittelu- ja laadintavaiheessa on tärkeää huolehtia siitä, että oppiaine on jo itsessään objektiivinen, neutraali ja pluralistinen sekä monikulttuurinen. Uskontoa ei siis ensisijaisteta tai priorisoida omasta kulttuurista tai kristinuskosta käsin. Esimerkkinä tästä voidaan mainita Norja, Iso-Britannia ja Ruotsi. Uskonnot ovat tällöin lähtökohtaisesti tasavertaisessa asemassa.

Vertailu osoittaa selkeää suuntausta opetussuunnitelmien tasolla yksilön vakaumuksen kunnioittamisen ja opetuksen tiedollisen sisällön korostamiseen, samalla kun nähtävissä on läpinäkyvä yksilöetiikan ja kulttuurisen ja uskonnollisen moninaisuuden korostus perinteisen kristillisen tradition sijaan. Useimmissa vertailuista maista on ollut myös nähtävissä voimakas halu ja potentiaali enemmän

---

⁹⁶² Esimerkiksi suomalainen monikulttuurisuuspolitiikka perustuu yhteiskunnan moninaisuuden tunnustamiselle. Vähemmistöt pyritään integroimaan suomalaiseen yhteiskuntajärjestelmään, jolloin *suomalainen monikulttuurisuuspolitiikka painottaa inklusiivista kansalaisuutta*. Ks. Ubani 2013a: 86 ja 2013b: 195–210.

oppiainerajat ylittävään reflektioon. (esimerkiksi Englanti ja Skotlanti, Saksa ja Norja). Oppiainerajat ylittävä eheyttävä ja integroiva opetus on ominaista erityisesti monikulttuuriselle koululle (esimerkkeinä Skotlanti ja Saksa). Saksassa on katsottu tarpeelliseksi edistää monikulttuurisuuden huomioimista opetusohjelmassa, liittämällä siihen myös interkulttuurinen eli kulttuurienvälisen oppimisen osaluue. Monissa vertailemissani maissa on vaihtoehtona myös yksityisten koulujen järjestelmä, jonka tulee kuitenkin noudattaa sekä kunnioittaa yleisen opetussuunnitelman sisältöjä ja tavoitteita (esimerkiksi Saksa, Iso-Britannia, Ranska, Suomi).

Uskonnonopetuksessa opetussuunnitelmat ohjaavat opetuksen sisältöjä ja tavoitteita, jotka puolestaan perustuvat opetussuunnitelman perusteissa määriteltyihin tiettyihin valittuihin arvolähtökohtiin. Opetussuunnitelmien tavoitteiden ja sisältöjen tulee olla monikulttuurisuutta ja moniarvoisuutta edistäviä. Perusopetuksen tavoitteita ja sisältöjä ohjaavien opetussuunnitelmien perusteiden (2004) arvolähtökohtina ovat ihmisoikeudet, suvaitsevaisuus ja monikulttuurisuuden hyväksyminen.

Opetussuunnitelman taustalla olevat arvot sekä koulun koko toimintakulttuuri voidaan tämän tutkimuksen perusteella ymmärtää kokonaisvaltaisemmin, kun uskonnonvapauden normi tulkitaan joustavammin ja avoimemmin sekä laajemmin koulun kontekstissa. Tällöin myös muiden niin sanottujen substanssitieteiden tutkimustulokset tuovat lisävalaistusta uskonnonvapauden ja monikulttuuristumisen ymmärtämiseen koulussa. Tässäkin tutkimuksessa on käytetty hyväksi muita tieteenaloja oikeustieteen lisäksi. Opetussuunnitelmatyön kannalta on keskeistä, että monikulttuurisessa koulussa koulun arki sekä toimintakulttuuri on jo muotoutunut moniarvoiseksi ja monikulttuuriseksi, mutta koulu myös sitoutuu niihin arvoihin, jotka se on opetustoimintansa perustaksi valinnut. Koulu on aidosti monikulttuurinen silloin, kun monikulttuurisuus on jo lähtökohtaisesti huomioitu opetussuunnitelmien sisällöissä ja tavoitteissa sekä yhteisesti hyväksytyissä ja valituissa arvoissa, jotka ohjaavat ja tukevat näitä sisältöjä ja tavoitteita. Tämä tutkimus osoittaa toisaalta kuitenkin myös sen, miten vaikeaa on saavuttaa yleistä yhteisymmärrystä (konsensusta) arvoista, moraalista sekä uskonnon harjoittamisen tai monikulttuurisuuden ja moniarvoisuuden käsitteellisestä määrittämisestä.

Tämän tutkimuksen perusteella koulujen lisääntyvä monikulttuurisuus, moniarvoisuus sekä uskontojen moninaisuus edellyttävät lainsäädännöllisen eriarvoisuuden tai epäyhtenäisyyden poistamista sekä perusopetuksen opetussuunnitelmien opetussisältöjen muutosta ja kasvatustavoitteiden päivittämistä monikulttuuristuvan koulun ja yhteiskunnan nykyhetken tarpeiden näkökulmasta. Myös eri uskontojen ja katsomusten opettajankoulutus tulee järjestää yhdenvertaisesti.

6.4.2 *Tulevaisuuden katsomusopetuksen järjestämisen malli*

Nykyistä suomalaista uskonnonopetuksen mallia on toistaiseksi pidetty hyvin ihmisoikeudet ja positiivinen uskonnonvapaus huomioon ottavana mallina, sillä se mahdollistaa erilaisille ryhmille ja vähemmistöille niiden omista lähtökohdista lähtevän oman uskonnon opetuksen saamisen. Suomalainen uskonnon opetuksen malli muistuttaa saksalaista monenlaista uskontoa tarjoavaa oman uskonnon opetusta. Meillä katsomusaineiden opetus on järjestetty niin, että kahden vaihtoehdoisen katsomusaineen, uskonnon tai elämäkatsomustiedon opettaminen on perusopetuksessa pakollista ja kuuluu opetussuunnitelmaan. Suomessa opetuksen perustana on suomalainen kulttuuri. Kuitenkin kansallisen kulttuuriperinnön rinnalla on mahdollista korostaa myös kansainvälisen kulttuuriperinnön merkitystä. Uskonnonopetusta on Suomessa kehitettävä myös sisällöllisesti.

Yhdenvertaisuuden toteutumisvaatimus velvoittaa myös valtiota ja kuntaa sekä paikallista koulua positiivisiin ja aktiivisiin tosiasiallisiin toimiin yhdenvertaisen uskonnon- ja katsomusopetuksen järjestämiseksi. Perustuslain 22 §:n mukaan julkiselle vallalle on asetettu velvollisuus turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Myös riittävä pätevien opettajien yhdenvertainen koulutus on taattava.

Sitä, että julkisissa kouluissa annettava uskonnonopetus on määritelty oman uskonnon opetuksiksi ja on luonteeltaan ei-tunnustuksellista, pidetään perustelunasi, että valtio ja kunta voi järjestää tällaista opetusta, ja että oppilaille on velvollisuus osallistua siihen. Samalla on pidetty tärkeänä sitä, että uskonnonvapaus turvaa yksilöille (myös oman uskonnon opetukseen osallistuvien) oikeuden olla osallistumatta omantuntonsa vastaisesti uskonnonharjoitukseen. Tosiasiallisen katsomuksellisen yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulmasta on kuitenkin kyseenalaista sisällyttää selkeästi uskonnon harjoittamisena mielletäviä elementtejä monikulttuuristuvan ja moniuskontoistuvan yleissivistävän julkisen koulun opetustoimintaan, ellei niitä ole sisällytetty perusopetuksen opetussuunnitelmaan.

Uskonnonvapaus ja monikulttuuristumisen aste sekä vaikutus ilmenevät muun muassa opetuksen järjestämismallin luonteessa sekä tavassa järjestää eri uskontojen opetus. Eri maiden vertailun perusteella voi nähdä läpikäyvän suuntauksen kohti *kaikille oppilaille avointa yhteistä tai yleistä tunnustuksetonta oppiainetta* (uskontotietoa). Tällöin opetusohjelmaan voisi kuulua eri uskontojen ja niiden historian tasapuolista tiedollista ja ”ilmiöluonteista” esittelyä. Oppilaita ei enää lähtökohtaisesti eriyttäisi uskonnon tai kulttuurisen taustan mukaan ja jaeta eri ryhmiin. Lähtökohtana olisi uskontojen moninaisuus. Kehittämistavoitteeksi voidaan asettaa myös sellainen uskonto- tai katsomusaine, joka ei ole suoraan yhteydessä mihinkään uskonnolliseen yhteisöön sinänsä. Malli tosin edellyttää merkittäviä muutoksia opetuslainsäädännössä ja opetussuunnitelmien sisällöissä sekä

tavoitteissa. Toisaalta malli johtaa todennäköisesti siihen, että perusteellisempi oman uskonnollisen taustan mukainen opetus tullaan tulevaisuudessa antamaan uskonnollisten yhdyskuntien toimesta. Yleinen tai kaikille yhteinen uskontotieto ei välttämättä myöskään tyydytä vähemmistö- ja pienryhmäuskontojen kaikkia tarpeita.

Käsitykseni mukaan tällä hetkellä perusoikeuksien tasapainoisen toteutumisen osalta perustelluin vaihtoehto on malli, jonka voisi nimetä ”osa yhdessä ja osa erikseen” -malliksi. Sen mukaan omaa uskontoa käsittelevä osa opiskeltaisiin uskonnollisen taustan mukaan eriytetyissä ryhmissä ja muu aines, kuten yleinen etiikka ja moraaliopetus sekä filosofis-eettiset kysymykset yhdessä. Mallin etuna on mahdollisuus opettaa ja oppia sekä omaa uskontoa ja sen mukaista perinnettä, mutta toisaalta monikulttuurisessa koulussa pitää olla myös foorumi, jossa oppilaat kohtaavat toisensa ja eri tavalla uskovat oppilaat omasta näkökulmastaan tai viitekehystänsä käsin. Silloin syntyy myös käytännön arjen tason vuorovaikutusta koulussa sekä hedelmällistä reflektiota myös uskonnonvapauden perusoikeuden käytännön toteutumisen suhteen. Uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta ”osa yhdessä ja osa erikseen” -mallin vahvuutena on se, että malli ottaa kontekstisidonnaisuuden lisäksi huomioon perustuslain 17.3 §:n mukaisen uskonnollisten vähemmistöjen ja ryhmien oikeuden oman kulttuurisen perintensä säilyttämiseen ja kehittämiseen, johon kuuluu esimerkiksi kulttuuri, kieli ja uskonto. Samalla se toteuttaa käytännössä uskonnonvapauslakiuudistuksen toista keskeistä tavoitetta uskonnollis-katsomuksellisten vähemmistöjen uskonnollisten oikeuksien turvaamiseksi. Tähän sisältyy myös oikeus oman uskonnollisen ja kulttuurisen taustan mukaisen opetuksen saaminen julkisen koulun perusopetuksessa. Aluksi alimmilla vuosiluokilla voitaisiin korostaa enemmän oppilaan oman uskonnon ja perinteen mukaisen opetuksen saamisen merkitystä ja ylemmille vuosiluokille siirryttäessä korostuisi puolestaan enemmän muiden uskontojen opiskelu. Tällöin opetuksessa huomioiduksi tulisi myös uskontojen moninaisuus. Pidän kuitenkin tärkeänä sitä, että katsomusopetus turvataan ensisijaisesti julkisessa ja yhtenäisessä peruskoulujärjestelmässä. Tätä perustelen muiden muassa yleissivistyksellisin, tiedollisin ja kulttuurisin syin.

Vanhempien tai laillisten huoltajien positiivinen oikeus heidän vakaumuksensa mukaiseen opetukseen tulee huomioida kansainvälisten ihmisoikeussopimusten korostusten mukaisesti. Julkisen vallan ja koulun tulee myös tukea vanhempien ja huoltajien oikeutta ohjata lastaan sopusoinnussa heidän oman vakaumuksensa kanssa. Kysymys on näin oppilaan vanhempien ja huoltajien kasvatusvastuun sekä kasvatusoikeuden kunnioittamisesta sekä tukemisesta. Heillä on myös mahdollisuus organisoida opetus erikseen, mikäli heidän positiivinen uskonnonvapau-

tensa ja valinnan vapautensa katsomusopetuksen laadun tai luonteen suhteen ei toteudu julkisen koulun perusopetuksessa.

Tässä tutkimuksessa olen korostanut myös oppilaan (lapsen) oman näkökulman merkitystä uskonnonvapauden toteutumisessa myös koulussa. Lapsen tahdon kuulemiselle ja näkemysten huomioon ottamiselle sekä osallisuudelle hänen etunsa sekä uskonnonvapautensa turvaamiseksi voitaisiin lähtökohtaisesti antaa enemmän painoarvoa ja sisältöä perusoikeudellisessa punninnassa ja kokonaisuarkinnassa. Kuitenkin lopullinen päätösvalta lapsen henkilöä koskevissa asioissa on alaikäisen ja vajaavaltaisen osalta juridisesti hänen vanhemmillaan tai laillisilla huoltajillaan.

Uskonnonvapauteen kuuluu perustuslain 123 §:n 2 momentin mukaan oikeus perustaa yksityisiä kouluja ja järjestää opetusta yksityisissä oppilaitoksissa, mutta ei määrätä opetuksen sisältöä. Oppilaan vanhemmat tai lailliset huoltajat voivat valita opetuksen laadun ja luonteen, mutta eivät voi määrittellä opetuksen sisältöjä. Yksityinen kristillinen koulu ei saa kuitenkaan opettaa tietyn opin tai tunnustuksen mukaan, vaan senkin on noudatettava opetuksessaan valtakunnallisesti hyväksytyjä ja vahvistettuja opetussuunnitelman perusteita. Yksityisten koulujen osalta on keskusteltu erityisesti kristillisten ja muiden maailmankatsomuksellisten koulujen opetusluvista ja kristillisten koulujen opetuksen maailmankatsomuksellisen aineksen sisällöstä. Mitä esimerkiksi käytännössä tarkoittaa se, että opetukseen voi sisältyä ”läpäisyperiaatteella” maailmankatsomuksellista ainesta?

Merkittävimpinä tulevaisuudessa ratkaistavina lainsäädännöllisinä kehittämistarpeina näkisin ensinnäkin kristillisten koulujen opetussuunnitelmaan sisältyvän maailmankatsomuksellisen aineksen ja sen rajojen selventämisen. Toiseksi on selvitettävä se, miten ja missä muodossa opetus voi läpäisyperiaatteella sisältää maailmankatsomuksellista ainesta ilman, että opetuksen yhdenvertaisuustavoitteet vaarantuvat. Näitä kehittämistarpeita on korostanut muun muassa Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri omassa päätöksessään (28.2.2007), joka koski kristillisten koulujen perusopetuksen järjestämislupien käsittelyä koskevaa kantelua.

Katsomusaineiden opetuksen uutta mallia voidaan käsitykseni mukaan kehittää myös *ennakkoluulottomammin* ottamalla huomioon muiden maiden ratkaisujen monikulttuuristumisen ja uskontojen moninaisuuden huomioivat hyvät puolet. Samoin on mahdollista ottaa askel kohti inklusiivista, katsomuksellisesti avointa ja eheyttävän integroivaa identiteettiä.

Oppiaineen objektiivisuuden, neutraalisuuden ja pluralistisuuden sekä kriittisyyden lisäksi olisi monikulttuuristuvassa koulussa opetukseen tärkeää sisällyttää myös oppiainerajat ylittävä ja/tai rikkova osa-alue. Yksi pedagoginen mahdolli-

suus on teemalähtöinen opetus, jolloin oppilaille annetaan jokin aihe, josta he keskustelevat yhdessä uskonnollis-katsomuksellisesta taustastaan riippumatta niin sanotuissa dialogiryhmissä. Mikäli koetaan tarpeelliseksi tai välttämättömäksi, voidaan uskontoa opettaa myös oppilaiden omien katsomuksellisten taustojen mukaisissa ryhmissä.

Tulevaisuudessa on tarpeen pohtia enemmän sitä, mikä voisi olla sellainen katsomusopetusvaihtoehto, johon kaikki oppilaat voisivat tasapuolisesti osallistua. Mitä olisi esimerkiksi yleinen tai yhteinen ”tunnustukseton moniuskontoinen tai -katsomuksellinen opetus” ja olisiko sillä edellytyksiä toteutua suomalaisessa monikulttuuristuvassa koulussa? Mikäli katsotaan, että oppiaine on yhteinen, se ei käsitykseni mukaan saa sisältää lainkaan tunnustuksellista ainesta tai uskonnollis-kultillisia elementtejä. Kysymys olisi näin tiedollisesta ja eri uskonnot sekä katsomukset ja näiden sisäiset arvolähtökohdat tasavertaisina mieltävästä opetuksesta. Uskonnon harjoittamisen muotoja sen sijaan olisi mahdollista tiedollisesti opiskella, kunhan oppilaita ei kehoiteta tai veloiteta osallistumaan käsiteltävänä olevan uskonnon mukaiseen kulttiin. Luonteeltaan yleissivistävän julkisen ja kunnallisen koulun opetuksen tulee olla sekulaaria ja opetuksen sisältö sekä tavoitteet määrittävät yhteiskunnan kulloisistakin tarpeista käsin. Julkisen koulun uskonnonopetus ymmärretään nykyään nimenomaan yhteiskunnan ja koulun, eikä uskonnollisen yhdyskunnan tehtäväksi. Uskonnon tulisi soveltua myös sellaiseksi tunnustuksettomaksi oppiaineeksi, johon kaikki oppilaat voisivat erottelematta osallistua. Tärkeää myös on, että kaikkien oppilaiden ja heidän huoltajiensa uskonnonvapaus toteutuu mahdollisimman tasapainoisella ja optimaalisella tavalla.

Tavoitteena julkisessa ja kunnallisessa koulussa tulee olla tosiasiallinen tasa-arvo ja katsomuksellinen yhdenvertaisuus. Monikulttuuristumisen ja moniarvoistumisen vaikutukset eivät tämän tutkimuksen perusteella nykyisessä katsomusopetuksen järjestämismallissa kovin voimakkaasti näy. Jatkossa onkin vakavasti pohdittava lainsäädäntöä kehitettäessä, että pitäisikö sen kuitenkin yhdenvertaisuuden näkökulmasta näkyä tai sitten millään uskonnolla ei olisi lainsäädännöllisiä privilegioita. Tätä käsitystä tukee myös Opetus ja kulttuuriministeriön työryhmän selvitykseen 2012:6 kirjattu opetuksen järjestämiseen liittyneistä kannanotoista esiin noussut ehdotus *perusopetuksen yhtenäisyyden ja inklusiivisuuden sekä osallisuuden vahvistamiseksi*. Tällöin tulee huolehtia siitä, ettei yksi tietty katsomus nouse arvotettuna muita ylemmäksi tai paremmaksi, vaan se on lähtökohtaisesti samanarvoinen muiden katsomusten kanssa.

Katsomusopetuksen järjestämisen kannalta jonkinlainen yhteisymmärrys kaikille maailmankatsomuksille tärkeimmistä perustavista arvoista olisi oikeusjärjestelmän toimivuuden kannalta hyvä saavuttaa. Sellainen arvopohja voisi tämän tut-

kimuksen perusteella olla esimerkiksi jokaisen ihmisarvon loukkaamattomuuden kunnioittamisen vaatimus, oikeudenmukaisuus ja kaikkien ihmisten yhdenvertaisuus, erilaisuuden hyväksyminen sekä ihmisoikeuksien ja kansallisten perusoikeuksien kunnioittaminen. Ihmisoikeussopimukset ja niihin sekä yleensä kansainväliseen oikeuteen ja perusoikeuksien vastavuoroiseen kunnioittamiseen sitoutuminen tarjoavat yleisemmän mittapuun myös uskonnonvapauden ymmärtämiselle.

Kulttuurista ja uskonnosta riippumatta kaikkien on kunnioitettava sekä noudatettava lakia, julkista järjestystä ja turvallisuutta sekä perustavia ihmisoikeuksia osana kansainvälistä oikeutta. Yhteiskunnassa vallitsevat ja hyväksytyt arvot ohjaavat omalta osaltaan myös julkisen perusopetuksen opetussuunnitelman tavoitteita ja sisältöjä.

6.4.3 *Perusopetuslain 13 §:n ongelmallisuus*

Suomalaisessa julkisessa ja kunnallisessa koulussa järjestetään tällä hetkellä perusopetuksessa oleville oppilaille *tunnustuksetonta oman uskonnon opetusta*. Oman uskonnon oppiaine on kyseiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluville oppilaille pakollinen kahdesta vaihtoehdoisesta katsomusaineesta ja siihen kuuluvan oppilaan on huoltajiensa aikanaan tekemän uskontokuntaratkaisun perusteella opiskeltava tätä uskontoa.

Tällöin oikeudellisena arviointilähtökohtana opetukseen osallistumisessa on oppilaan *objektiivinen jäsenyystuntemerkki*. Omaa uskontoa opiskellaan valtakunnallisesti hyväksytyyn ja vahvistetun opetussuunnitelman ja enemmistöuskontokuntaperiaatteen mukaisesti.

Elämäkatsomustieto puolestaan on tarkoitettu kirkkoon kuulumattomille ja uskonnottomille oppilaille. Kuitenkaan katsomusaineita ei arvioida yhtenäisin perustein esimerkiksi uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden perusteella. Toisille uskonnoille kuten islamille yhdyskunnan jäsenyydellä oman taustan mukaisen opetuksen saamisen edellytyksenä, ei ole niin suurta merkitystä.

Selkein ongelma katsomuksellisen yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulmasta on perusopetuslain (628/1998) 13.1 §:n osalta se, kun uskonnolliseen enemmistöön eli luterilaiseen kirkkoon kuuluvien oppilaiden on pakko tai velvollisuus osallistua luterilaiseen uskonnonopetukseen kyseisen uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden perusteella. Hän ei voi esimerkiksi perusopetuslain 13.5 §:n mukaan osallistua lainkaan elämäkatsomustiedon opetukseen muutoin kuin poikkeustapauksessa. Se toteutuu silloin, kun hänen oman uskontonsa opetusta ei koulussa

järjestetä. Sitä vastoin elämäkatsomustiedon opiskelija voi osallistua perusopetuksessa myös enemmistöuskonnon opetukseen huoltajan ilmoituksen perusteella.

Tällä hetkellä oman uskonnon opetuksen järjestämisen rajana on kolme oppilasta kunnan alueella, mutta rajaa on ehdotettu nostettavaksi kymmeneen oppilaaseen tulevaisuudessa. Muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin tai ei-uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvien oppilaiden huoltajilla on oikeus itse valita, opiskelevatko heidän lapsensa omaa uskontoaan (tai uskontokuntiin kuulumattomien tapauksessa elämäkatsomustietoa) vai luterilaista uskontoa.

Lisäksi perusopetuslain 13.6 §:n mukaan ”uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumaton oppilas voi huoltajan pyynnöstä osallistua myös sellaiseen perusopetuksen järjestäjän järjestämään uskonnonopetukseen, joka oppilaan saaman kasvatuksen ja kulttuurisen taustan perusteella ilmeisesti vastaa hänen uskonnollista katsomustaan”.

Momentti on ongelmallinen, koska siinä säädetään poikkeuksesta periaatteeseen, jonka mukaan oppilaan osallistuminen uskonnonopetukseen määräytyy uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden perusteella. ”Ilmeisesti vastaa” on myös tulkinnallisesti epämääräinen käsite. Kuitenkaan mihinkä tahansa opetukseen oppilas ei voi osallistua.

Perusopetuslain 13 §:ää tulisi käsitykseni mukaan muuttaa siten, että sekä enemmistöuskonnon että elämäkatsomustiedon valinnan osalta tulisi paremmin esille oppilaan vanhempien tai laillisten huoltajien yhdenvertainen oikeus valita koulussa opetettavista katsomusaineista heidän vakaumukseensa ja katsomukselliseen taustaansa sopivin vaihtoehto.⁹⁶³

Oppilaat ja opettajat eivät saa joutua myöskään eriarvoiseen asemaan toisiinsa nähden opetukseen osallistumisen suhteen, eikä ketään saa asettaa eri asemaan uskonnon, katsomuksen tai vakaumuksen perusteella.

---

⁹⁶³ Uskonnonvapauslain esitöiden perusteella ehdotetun kaltaista uskonnonopetusta ei ollut pidettävä perustuslain 11 §:n 2 momentin jälkimmäisessä virkkeessä tarkoitettuna uskonnon harjoittamisena. Tavallisella lailla katsottiin näin voitavan säätää oppilaan ja opiskelijan velvollisuudeksi perusopetuksessa ja lukiossa osallistua oman uskontonsa opetukseen, kun velvollisuus perustuu oppilaan tai opiskelijan *vapaaehtoiseen jäsenyyteen* siinä uskonnollisessa yhdyskunnassa, jonka mukaan opetusta annetaan. Ks. HE 170/2002 vp s. 59.

LÄHTEET

Aarnio, Aulis (1982). *Oikeussäännösten tulkinnasta. Tutkimus lainopillisen perustelun rationaalisuudesta ja hyväksyttävyydestä.*

Aarnio, Aulis (1987). *The Rational as Reasonable.* Dordrecht.

Aarnio, Aulis (1989). *Laintulkinnan teoria. Yleisen oikeustieteen oppikirja.* Juva: WSOY.

Aarnio, Aulis (2006). *Tulkinnan taito. Ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta.*

Abbas, T. (2005). Recent developments to British multicultural theory, policy and practice: The case of British Muslims. *Citizenship Studies* 9(2), 153–166.

Afdal, G. & Haakedal, E. & Leganger-Krogstad, H. (1997). *Tro, livstolkning og tradisjon.* Oslo: Tano Aschehoug.

Ahlman, E. (1976). *Kulttuurin perustekijöitä. Kulttuurifilosofisia tarkasteluja.* 2. painos. (1. painos 1939). Jyväskylä: Gummerus.

Ahtela, Karoliina, Bruun, Niklas, Koskinen, Pirkko K., Nummijärvi, Anja & Saloheimo, Jorma (2006). *Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus.* Helsinki: Talentum.

Aikonen, Risto (2007). Koulun ortodoksinen uskonnonopetus: Haasteellisesta menneisyydestä uusiin oppimisympäristöihin. Teoksessa: Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.) *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus.* Helsingin yliopisto: Uskontotieteen laitos, 42–73.

Akehurst, Michael (1987). *A Modern Introduction to International Law.* Sixth edition. London: Allen & Unwin / P. Malanczuk.

Alanen, Aatos (1948). *Yleinen oikeustiede.* Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisu B-sarja N:o 26.

Alexander, J. (2001). Theorizing the "modes of incorporation": Assimilation, hyphenation, and multiculturalism as varieties of civil participation. *Sociological Theory* 19(3), 237–249.

Alexy, Robert (1986). *Theorie der Grundrechte.* Suhrkamp. Frankfurt am Main.

Almqvist, Jessica (2005). *Human Rights, Culture and the Rule of Law.* Oxford 2005, 217–220.

Altıparmak, Kerem & Karahanogullari, Onur (2006). After Sahin – The debate on headscarves is not over, Leyla Sahin v. Turkey, Grand Chamber Judgment of 10 November 2005, Application No. 44774/98. In: *European Constitutional Law Review*, 2:2, 2006, T. M. C. Asser Press, 268–292.

Alwall, Jonas (1998). *Muslim Rights and Plights. The Religious Liberty: Situation of a Minority in Sweden*. Lund University Press.

Amnesty International (2012). *Choice and Prejudice: discrimination against Muslims in Europe*. [Viitattu 15.5.2012]. Saatavissa: <http://www.amnesty.fi/ajankohtaista/muslimreja-syrjitaan-uskon-osoittamisen-takia>.

Andersen, Svend, Christoffersen, Lisbet & Modeer, Å (2010). *Law and the Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives*. Tanska.

Andersson, Timo (2009). Uskonnota ja vapaudesta. *Vartija* 3/2009, 89-93.

Anker, Trine (2012). *Beyond the Pale: Respect and otherness in moral philosophy and in education*. ISREV, kansainvälinen uskonto- ja arvokasvatuksen tutkimuksen konferenssi Turussa 29.7.–3.8.2012, Collegial Abstracts.

Anttila, Outi (2013). *Kohti tosiasiallista tasa-arvoa? Sukupuolisyrjinnän kiellot oikeudellisen pluralismin aikana*. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 314. Diss.

Anttonen, Veikko (1992). Interpreting Ethnic Categories Denoting 'Sacred' in a Finnish and an Ob-Ugrian Context. *Temenos* 28, 53–80. Helsinki.

Anttonen, Veikko (1995). Kulttuuri ihmisessä, ihminen kulttuurissa. Teoksessa: Elo, Pekka & Simola, Hannu (toim.) *Arvot, hyveet ja tieto, Elämäkatsomustiedon opetuksen 10-vuotisjuhlakirja*. Helsinki: FETO, Filosofian ja elämäkatsomusteiden opettajat ry. Helsinki: Painatuskeskus, 83–97.

Arai-Takahashi, Y. (2002). *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. Antwerpen–Oxford–New York.

Arajärvi, Pentti & Aalto-Setälä, Merja (2004). *Opetuslainsäädännön käsikirja*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Arajärvi, Pentti (1985). *Koululainsäädännön käsikirja*. Helsinki: Tammi.

Arajärvi, Pentti (1994). *Oikeus sivistykseen. Sivistykselliset perusoikeudet, oppivelvollisuus ja oikeuksien toteutumisen takeet*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus

Arajärvi, Pentti (2006). *Sivistykselliset oikeudet ja velvollisuudet*. Joensuun yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja 16.

Arajärvi, Pentti (2009). Yksilön velvollisuuksista. Teoksessa: *Puhuri käy: Muutuva suomalainen ja eurooppalainen valtiosääntömme*. Heikki Karapuu 30.12.1944–15.6.2006. Helsinki: Edita Prima Oy.

Arnadóttir, Oddný, Mjöll (2003). *Equality and Non-discrimination under the European Convention on Human Rights*. Martinus Nijhoff Publishers, Kluwer Law International, the Hague.

Arnal, William E. (2000). Definition. In: Braun Willi & McCutcheon, T. (eds.) *Guide to the Study of Religion 22*.

Arra, O. (2006). Uudistuneen uskonnonvapauslain vaikutuksista käytännön koulutyöhön. Teoksessa: Kolehmainen, A. (toim.). *Koulutuksen vuosikirja 2006–2007*. PS-Kustannus, Opettajien Kustannus. Helsinki.

Arweck, Elisabeth (2012). *Religious Diversity in the United Kingdom: Attitudes and Views of 13–16 Year old Students*. ISREV, kansainvälinen uskonto- ja arvokasvatuksen tutkimuksen konferenssi Turussa 29.7.-3.8.2012, Collegial Abstracts.

Arvidson, Stellan (1964). *Kristendom och skolan. Ateistens handbok*, 54–64. Sverige: Vänesborg.

Bajalan, Chemen (2008). *To what extent has the European Court of Human Rights adequately protected the right of religious minorities*. Queens University Belfast, North Ireland. Luento/alustus, 7 sivua.

Bakht, Natasha (2004). Family Arbitration using Sharia Law: Examining Ontario's Arbitration Act and its Impact on Women. *Muslim World Journal of Human Rights*, Vol. 1 Issue 1.

Barbieri, William (1999). Group rights and the Muslim Diaspora. *Human Rights Quarterly* 1999, Vol. 21, 907–926.

Barnard, Catherine & Hepple Bob (2000). Substantive Equality. *Cambridge Law Journal*, 59(3), November 2000, 562–585.

Barry, B. (2001). *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge: Polity Press.

Bastide, D. (2000). "Religious Education: Cinderella Does Co to the Ball." In: Leicester, M. & Modgil, C. S Modgill, S. (ed.). *Spiritual and Religious Education. Education, Culture and Values*. Volume V, p. 100–109. London: Falmer Press.

Baumer, F. L. (1977). *Modern European Thought: Continuity and Change in Ideas, 1600–1950*. New York: MacMillan.

- Bayle, Pierre (1686). Commentaire philosophique sur ces paroles de Jesus-Christ: Contrain-les d'entrer, In: Bayle, Pierre: *Oeuvres Diverses* (The Hague, Compagnie les Libraires 1727).
- Bell, John, Boyron, Sophie & Whittaker, Simon (2008). *Principles of French Law*. Great Britain.
- Benhabib, Seyla (2002). *The Claims of Culture. Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton University Press.
- Björne, Lars (1979). *Oikeusjärjestelmän kehityksestä*. Vammala.
- Björne, Lars (1999). ”Oikeusjärjestelmä uudella ajalla”, Teoksessa: *Encyclopedia Iuridica Fennica, VII*, 1999, 739–740.
- Bleckmann, Albert (1989). *Staatsrecht II – Die Grundrechte*. Munchen.
- Blunkett, D. (2005). *A new England: An English identity within Britain. Speech to the Institute for Public Policy Research (IPPR)*. 14 March 2005. Institute for Public Policy Research.
- Boberg, Stig & Malmqvist, Göran (1985). *Suuri maailmanhistoria. Osa 12*. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Bokserie Samarbeid Kirke – Skole*. Gunleiksrud, Kristin m.f.l., IKO-forlaget, 2008–2009.
- Borovali, Murat (2009). Islamic Headscarves and Slippery Slopes. *Cardozo Law Review*, Volume 30, Number 6, 2593.
- Bowen, J. R. (2007). *Journal of Ethnic and Migration Studies* vol. 33, No. 6, Elokuu 2007.
- Boyer, Pascal (2007). *Ja ihminen loi jumalat*. Helsinki: Gaudeamus.
- Breen, Claire (2002). *The Standard of the Best Interest of the Child. A Western Tradition in International and Comparative Law*. Kluwer.
- Broady, D. (1989). *Piilo-opetussuunnitelma*. Tampere: Vastapaino.
- Brotherus, K. R. (1923). *Valtio ja kirkko*. Sivistys ja tiede XXXVIII. Porvoo.
- Brubaker, R. & Cooper, F. (2000). Beyond “identity”. *Theory and Society* 29(1), 1–47.
- Bruce, Steve (1999). Modernization, Individualism and Secularization. In: Helander, Eila (ed.): *Religion and Social Transitions*. Helsinki: Publications of the Department of Practical Theology 95.

Bråten, Oddrun (2012). *A Comparative perspective on the history of Religious education in England and Norway*. ISREV, kansainvälinen uskonto- ja arvokasvatuksen tutkimuksen konferenssi Turussa 29.7.-3.8.2012, Collegial Abstracts.

Cash, Katherine (2011). Vuosi 2011 alkoi pommi-iskulla jumalanpalvelukseen koptilaisessa kirkossa. Julkaisussa: Hyvärinen, Anna & Edström, Jan (toim.). *Ajattele toisin – usko vapaasti*, 12–13.

Castberg, Frede (1968). "Natural law and human rights. An idea-historical survey." In: Eide, Asbjörn & Schou, August, Almqvist & Wiksell (eds.). *International protection of human rights. Proceedings of the Seventh Nobel Symposium*. Stockholm, 13–34.

Catholic Education Service in England (1996).

Charlesworth, Hilary & Chinkin, Christine (2000). *The boundaries of international Law: a feminist analysis*. Manchester University Press.

Charlesworth, Hilary, Chinkin, Christine & Wright, Shelley (1991). Feminist Approaches to International Law. *American Journal of International Law*, Vol. 85, No. 4 (1991), 613–645.

Chidi, Emmanuel (2010). 'Hijab is Not a Ticket to Heaven'. *Kuwait Times*, 29.1.2010, 4.

Christensen, Elizabeth (1995). Is the Lutheran Church Still the State Church? An Analysis of Church-State Relations in Finland. *BYU Law Review*, 585 (1995).

Christoffersen, Lisbet (2010a). 'State Church and religion in Denmark'. In: Christoffersen, Modéer ja Andersen, Svend (eds.). *Law & Religion in the 21st Century, Relations Between States and Religious Communities*. Farnham, 145–161.

Christoffersen, Lisbet (2010b): 'Not even believing in belonging: States and Churches in five north-European (post) Lutheran Countries'. In: Ferrari, S. and Christofori (eds.). *Law & Religion in the 21st century: Relations Between States and Religious Communities*. Farnham, 187–198.

Christoffersen, Lisbet (2012): Denmark. National Reports. In: Hill, Mark QC (ed.) "Religion and Discrimination Law in The European Union". *Proceedings of the 23rd Congress of the European Consortium for Church and State Research St. Stephen's House, University of Oxford, 29 September – 2 October 2011*. Germany: Trier, 95–110.

Church of England Schools 1995–1996. Redhill: School Government Publishing.

City of Birmingham (1975). *Agreed Syllabus of Religious Instruction*. City of Birmingham District Council Education Committee, Birmingham.

Colliard, C-A. (1984). *Libertés publiques*. Dalloz, Paris 1989 (7. edition). *Conceptions divergentes de la laïcité?* Réseaux, no. 44–45, 1984.

Commission on Religious Education in Schools (1970). Great Britain.

Conkle, Daniel O. (2003). Free Exercise Clause. In: Cookson Catharine (ed.). *Encyclopedia of Religious Freedom*. New York. Routledge. 136–139

Copley, T. (1997). *Teaching Religion: Fifty Years of Religious Education in England and Wales*. Exeter: University of Exeter Press.

Cox, E. (1989). The Years Between. In: Cox, E. & Cairus, J. M. (eds.). *Reforming Religious Education*. London: Kogan Page. 14–22.

Crumley, Bruce (2010). France's Crusade Against Faith. *TIME*, 18.10.2010. Saatavissa: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,2024135,00.html>.

Cumber, P. (2001). "The Public manifestation of religion or belief: A challenge for a multifaith society in the twenty-first-century." In: Lewis A. & O'Dair R. (eds.): *Law and Religion*. OUP, Oxford. 311.

Cush, D. (1999). 'Learning From' the Concept and Concepts of a Religious Tradition: Jainism in the RE Curriculum. *Journal of Beliefs & Values*, Vol. 20, No. 1, 60–74.

Cushner, K. (1998). *International Perspectives on Intercultural education*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Danelius, Hans (1991). Katsaus Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomioihin 1961–1990. *Iurisprudentia XXIV*, 5–118.

Danish Ministry of Education (2000). *Vaerdier I virkeligheden (Values in practice)*. Copenhagen: Danish Ministry of Education.

Danish Ministry of Education (2004). *Faelles Mål. Kristendomskundskab*. Faghaefte 3. Publikationen indgår I Uddannelsesstyrelsens håndbokserie som nr. 2-2004.

Danish Ministry of Education (2008). *Private Schools in Denmark*. [Viitattu huhtikuussa 2011] Saatavissa: http://www.eng.uvm.dk//media/Files/English/Fact%20sheets/080101_fact_sheet_private_schools.ashx.

Danish Ministry of Education (2010). *Folkeskole (Consolidation) Act*. [Viitattu huhtikuussa 2011] Saatavissa: <http://pub.uvm.dk/2003/consolidation.html>.

Danish Ministry of Education (Undervisningsministeriet) (1999). *Uddannelse og faelleskab (Education and community)*. Copenhagen: Danish Ministry of Education.

Danish Ministry of Education. *Subjects & Curriculum*. [Viitattu 8.12.2009] Saatavissa: <http://www.eng.uvm.dk/Uddannelse/Primary%20and%20Lowery.20Secondary%20Education/The%20Folkeskole/subjects%20Curriculum.aspx>.

Davie, Grace (1994). *Religion in Britain since 1945. Believing without Belonging*. Oxford: Blackwell.

Davie, Grace (2000). *Religion in Modern Europe – A memory mutates*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Davie, Grace (2006). Is Europe an exceptional case? *The Hedgehog Review: Critical reflections on contemporary culture* 8(1–2), 23–34.

Dembour, Marie-Benedicte (2006). *Who Believes in Human Rights? Reflections on the European Convention*. Cambridge University Press.

Dobbelaere, Karel (1981). Secularization: A Multi-Dimensional Concept. *Current Sociology* 29/1981.

Dobbelaere, Karel (1985). Convergenties en divergenties in sociologische theorieën naargelang van de gebruikte paradigma's. *Sociale Wetenschappen* 28/1985.

Doney, Jonathan (2012). *The overlooked ecumenical background to the development on English RE*. ISREV, kansainvälinen uskonto- ja arvokasvatuksen tutkimuksen konferenssi Turussa 29.7.-3.8.2012, Collegial Abstracts.

Douglas, M. (1989). *Purity and danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Ark Paperbacks. (Alkup. 1966).

Douzinas, Costas (2000). *The End of Human Rights: Critical Legal Thought at the Turn of the Century*. Oxford: Hart Publishing.

Dröge, Cordula (2003). *Positive Verpflichtungen der Staaten in der Europäischen Menschenrechtskonvention*. Deutschland: Springer.

Durkheim, E. (1980). *Uskonelämän alkeismuodot*. Helsinki: Tammi. (Alkuperäinen 1912).

Durkheim, E. (2001). *The Elementary Forms of the Religious Life*. Oxford: Oxford University Press.

Edu.fi. ”Miksi uskontoa pitää opettaa koulussa?” Saatavissa: http://www.edu.fi/perusopetus/uskonto_ja_elamankatsomustieto/uskontonetti/opetuksen_toteuttaminen/opetuksen_jarjestaminen/miksi_uskontoa_pitaa_opettaa_koulussa.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan (2000). Helsinki: Eduskunta.

Eide, Asbjörn (2001). Cultural rights as individual rights. In: Eide, Asbjörn & Krause, Catarina & Rosas, Allan (toim.). *Economic, social and cultural rights*. Second edition. Haag.

Eliade, M. (1959). *The Sacred and the Profane*. New York: A Harvest Book.

Erich, Rafael (1924). *Suomen valtio-oikeus*, osa I. Helsinki.

Eriksen, Dag Håkon (2009). *Föreläsning*, Kirkerådet, IKO-förlaget 2008–2009. Norge.

Espersen, Preben (1993). *Kirkeret. Almindelig del*. Köbenhavn.

Euroopan ihmisoikeustoimikunnan raportti 9.5.1989.

Euroopan parlamentin puheenvuorot 15.12.2009 Strasbourgissa, aiheena Toissijaisuusperiaatteen puolustaminen – Uskonnollisten symbolien esilläpito julkisella paikalla (Keskustelu Mario Borghezion EFD-ryhmän puolesta komissiolle laatimasta suullisesta kysymyksestä toissijaisuusperiaatteen puolustamisesta (0-0152/2009) (B7-1238/2009).

Euroopan unionin ihmisoikeuksia ja demokratiaa koskeva strategia (2012), hyväksytty Luxemburgissa 25. päivänä kesäkuuta 2012.

European Court of Human Rights S.A.S. v. France, application no. 43835/11
Written submission by the Human Rights Centre of Ghent University.

Eurydice – The Information Network on Education in Europe, Eurybase – Education Systems in Europe. [Viitattu 9.12.2009]. Saatavissa: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/eurybase_en_oph.

Evans, Carolyn (2001). *Freedom of Religion Under the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press.

Evans, Carolyn (2006). 'The Islamic Scarf in the European Court of Human Rights', *Melbourne Journal of International Law* 7.

Ferrari, Alessandro (2009). *Religions, Secularity and Democracy in Europe: For a New Kelsenian Pact* 5. N. Y. U. Sch. Df. Law, The Jean Monnet Program, Working Paper No 03/05. Saatavissa: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/05/050301.pdf>.

Fisch, William B. (1992). Constitutional Law. In: Clark ja Ansay, Tugrul (ed.) *Introduction to the Law of the United States*. Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer.

Flanagan, Kieran & Jupp, Peter C. (toim.) (2007). *A Sociology of Spirituality*. Aldershot: Ashgate.

Fraser, Sean (2012). Norway abolishes state-sponsored Church of Norway, May 15, 2012. [Viitattu 16.5.2012.] Saatavissa: <http://www.digitaljournal.com/article/324906>.

Fredman, Sandra (2002). *Discrimination Law*. Oxford University Press.

Fredman, Sandra (2011). *Discrimination Law*. Second Edition. Oxford University Press.

Friedner, Lars (2012). Sweden. National Reports. In: Hill, Mark QC (ed.). *Religion and Discrimination Law in The European Union. Proceedings of the 23rd Congress of the European Consortium for Church and State Research St. Stephen's House, University of Oxford, 29 September - 2 October 2011*. Germany: Trier, 327–332

Gadamer, Hans-Georg (1999). *Truth and Method*. 2nd revised edition. New York: Continuum.

Gadamer, Hans-Georg (2005). *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Tampere: Vastapaino.

Gay, G. (1995). Mirror images on common issues: Parallels between multicultural education and critical pedagogy. In: Sleeter, C. E. & McLaren, P. (eds.) *Multicultural education, critical pedagogy and the politics of difference*. State University of New York Press, 155–189

Gerstenberg, Oliver (2005). Freedom of Conscience in Public Schools. *International Journal of Constitutional Law*, 3(1), 94–106.

Glark, David (1992). The Sources of Law. In: Glark ja Ansay, Tugrul (ed.) *Introduction to the Law of the United States*. Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer.

Glenn, Patrick H. (2004). *Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law*. Second Edition. Oxford University Press. New York.

Graham, M. (1999). *Classifications, Persons and Policies: Refugees and Swedish welfare bureaucracy*. PhD dissertation, Department of Social Anthropology, Stockholm University.

Gullestad, M. (1992). *The Art of Social Relations: Essays on Culture, Social: Action and Everyday Life in Modern Norway*. Oslo: Scandinavian University Press.

Gunleiksrud, Kristin (2009): Föreläsning. IKO Kirkelig pedagogisk senter.

Gunn, T. Jeremy (2004). Religious Freedom and Laicité; A Comparison of the United States and France, 2004, *B.Y.U. Law Review* 419, 420 n. 2.

Gunther & Sullivan (1997). *Constitutional Law*. 13. painos. University Casebook series.'

Gylling, Heta (2006). Tiede, järki ja etiikka. Teoksessa: Elo, Pekka & Hulkki, Erkki ja Kaila, Eero (toim.). *Kaikki virtaa: Elämäkatsomustiedon perusta ja tulevaisuus. Opetushallituksen katsomusaineiden kehittämishankkeen elämäkatsomustiedon osuuden perusaineisto ja Filosofian ja elämäkatsomustiedon opettajat ry.:n 2006 vuosikirja*. Helsinki: F. G. Lönnberg, 57–61. Julkaistu aiemmin Humanisti-lehden numerossa 4/2002.

Göranson, Håkan Gabinus & Flemström, Stefan & Slorach, Martina (2009). *Diskrimineringslagen*. Sverige: Nordstedts Juridik AB.

Göransson, Sven (1970). *Kyrkohistorisk orientering*. Lund.

Haahtela, Heidi (2013). Vartijan matkassa Brittein saarilla. *Vartija* N:o 5–6/2013, 215–216.

Haakedal, E. (2000). From Lutheran Catechism to World Religions and Humanism: Dilemmas and Middle Ways through the Story of Norwegian Religious Education. *British Journal of Religious Education*, Vol 23:2.

Haarscher, Guy (2006). *Tunnustuksettomuus*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.

Haas, C. (2008). Citizenship education in Denmark: Reinventing the nation and/or conducting multiculturalism(s)? *London Review of Education* 6(1), 59–69.

Hagesather, Gunhild & Sandsmark, Signe (2006). "Compulsory Education in Religion: The Norwegian Case: An Empirical Evaluations of RE in Norwegian Schools with a Focus on Human Rights". *British Journal of Religious Education* 28 (3), 275–287.

Hakalehto-Wainio, Suvianna (2011). Lasten oikeudet lapsenoikeuksien sopimuksessa. *Defensor Legis* 4/2011, 510–511.

Hakalehto-Wainio, Suvianna (2012a). *Oppilaan oikeudet opetustoimessa*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus. Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino Oy.

Hakalehto-Wainio, Suvianna (2012b). Turvallisen oppimisympäristön toteutumisen oikeudellisista haasteista peruskoulussa. *Lakimies* 2/2012, 238–258.

Hakkila, Esko (1939). *Suomen tasavallan perustuslait. Sekä eräitä niihin liittyviä lakeja ja säännöstöjä*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Halila, A. (1949). *Suomen kansakoululaitoksen historia II. Kansakouluasetuksesta piirijakoon*. Suomen tiedettä no 32. Helsinki: WSOY.

Halila, Heikki & Tarasti, Lauri. (2011). *Yhdistysoikeus*. Neljäs, uudistettu painos. Helsinki: Talentum.

Hallamaa, Jaana (2008). ”Ihmisoikeudet kristinuskon valossa”, *XIV VOK – SELK Oppikeskustelut (luterilainen ja ortodoksinen kirkko)*, *Pietari* 18.–24.9.2008.

Hallamaa, Jaana (2013). ”Kuinka ihmisoikeudet keksittiin?” *Kirkkomme Lähetys* 1/2013, 20–24. Kirjoitus on lyhennelmä professori Jaana Hallamaan marraskuussa 2012 pitämästä esitelmästä Kirkon ulkoasiainosaston ihmisoikeusseminaarissa.

Hallberg, Pekka (1999). Perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. Juva: WSOY, 31–58.

Hallberg, Pekka (2011a). Perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Ojanen, Tuomas, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 29–59.

Hallberg, Pekka (2011b). Perusoikeudet tuomioistuimissa. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Ojanen, Tuomas, Scheinin, Martin, Tuori Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 851–874.

Hallberg, Pekka (2013). *Puheenvuoro oikeusvaltiosta. Kehityskulkuja Suomessa ja ulkomailla*, Vaasan yliopiston julkaisuja 64.

Hallenberg, Helena (1992). Ei ole muuta Jumalaa kuin Jumala. Teoksessa: Allahwerdi, Helena & Hallenberg, Helena (toim.). *Islamin porteilla*. Rauma: West Point.

Hallenberg, Helena (1996). Muslimit Suomessa. Teoksessa: Dahlgren, Taina, Kortteinen, Juhani, Lån, K. J., Pentikäinen, Merja & Scheinin, Martin (toim.). *Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa*. Helsinki: Yliopistopaino, 109-122.

Hallenberg, Helena (1998). Islamilainen oikeus. Teoksessa: *Encyclopaedia Iuridica Fennica, Osa VI, Kansainväliset suhteet*. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja C-sarja n:o 29, 320–330.

Halme, L. (2008). *Uskonto ja kasvatus vuorovaikutuksena*. Helsinki: Lasten Keskus.

Hamel, Walter (1960). Glaubens – und Gewissensfreiheit. In: Bettermann & Nipperberg & Scheuner (ed.): *Die Grundrechte Band 4/1*. Berlin.

Hanho, T. (1947). *Suomen oppikoululaitoksen historia I. Ruotsin vallan aika*. Porvoo: WSOY.

Hannikainen, Lauri (1996). Vähemmistöjen suojele kansainvälisessä oikeudessa 1990-luvulla. Teoksessa: Dahlgren, Taina, Kortteinen, Juhani, Lån, K. J., Pentikäinen, Merja & Scheinin, Martin (toim.). *Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa*. Helsinki: Yliopistopaino, 32–55.

Hansson, Bengt (1973). Uskontotiedon opetuksen kehittäminen. *Kristillinen kasvatus* N:o 3/1973.

Harva, Urpo (1973). *Maailmankatsomuksen ongelmia*. Keuruu: Otava.

Harva, Urpo (1977). *Uskonnon ja etiikan opetuksen vaihtoehtoja*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos, Tutkimuksia N:o 54/1977. Helsinki.

Hautamäki, Veli-Pekka (2002). *Perustuslain auktoritatiivinen tulkinta. Oikeusvertaileva tutkimus perustuslain tulkinnan auktoritatiivisista instituutioista ja niiden käyttämästä argumentaatiosta Suomessa ja Norjassa*. Vaasan yliopisto, Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta, väitöskirja, Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 232.

Heelas, Paul, Woodhead, Linda, Seel, Benjamin, Szerszynski, Bronislaw & Tusting, Karin (2005): *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell.

Heikkinen, Johannes & Slotte, Pamela (2012). Finland. National Reports. In: Hill, Mark QC (ed.). *Religion and Discrimination Law in The European Union. Proceedings of the 23rd Congress of the European Consortium for Church and State Research St. Stephen's House, University of Oxford, 29 September -2 October 2011*. Germany: Trier, 125–144.

Heikkinen, Johannes (2010). *Uskonnonvapaus ja valtion positiiviset toimintavaroitukset*. Maisteritutkielma, Valtiosääntöoikeus, Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.

Heikkinen, Johannes (2012). Yhdenvertaisen uskonnon- ja omantunnonvapauden kipupisteitä Suomessa. *Oikeus* 2012 (41):4, Katsauksia, 554–563.

Heikkinen; Johannes (2014). Uskonnonvapaudesta kouluissa, 29.3.2014. Saatavissa: <http://www.perustuslakiblogi.wordpress.com/2013/08/13/johannes-heikkinen-suvivirren-lomaltapaluu>.

Heilimo, Olli (1958). *Suomen evankelisluterilaisen kirkon oikeudellinen asema vuoden 1869 kirkkolain mukaan*. Vammala: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja.

Heimbrock, Hans-Gunter (2012). *Taking Position: An Empirical Study about religious orientation of RE teachers in German Public Schools*. ISREV, kansainvälinen uskonto- ja arvokasvatuksen tutkimuksen konferenssi Turussa 29.7.-3.8.2012, Collegial Abstracts.

Heinonen, Reijo E. (2000). *Arvomuisti kehitysyhteistyössä. Kulttuurien kohtaamisen lähtökohtia*. 2. painos. Turku.

Helander, Eila (2011). Monikulttuurisuuden haasteet kansankirkolle. Teoksessa: Salminen, Joonas (toim.). *Vieraanvaraisuus ja muukalaisuus. Ekumeenisessa teologisessa symposiumissa marraskuussa 2010 pidetyt esitelmät*. Suomen teologinen kirjallisuusseura. Helsinki, 55–76.

Hellsten, Sirkku (1996). *Oikeutta ilman kohtuutta. Modernin oikeudenmukaisuuskäsityksen kritiikkiä*. Helsinki: Gaudeamus Kirja.

Helsingin Sanomat 1.2.2014. ”Vähemmistöt ongelmana koulussa”, Karjalan ja koko Suomen arkkipiispa Leon yhdessä Suomen katolisen kirkon piispa Teemu Sipon kanssa julkaisema mielipidekirjoitus.

Helsingin Sanomat 13.8.2013. ”Kulosaassa kokeillaan eri uskontojen yhteisopetusta” ja ”Kulosaaren yhteiskoulussa kokeilu uskontojen yhteisopetuksesta sai varovaisen myönteisen vastaanoton”.

Helsingin Sanomat 5.11.2009. Pääkirjoitus ”Uskonnollinen lukutaito on tärkeä tässäkin ajassa”.

Hermanson, Robert Fredrik (1900). *Anteckningar enligt professor R. Hermansons föreläsningar öfver inhemsk förvaltningsrätt, De särskilda förvaltningsgrenerna, första häftet, Religionsväsendet, Utgifna af Hjalmar Nyqvist*. Helsingfors.

Hervieu-Leger, Daniele (2000). *Religion as a Chain of Memory*. Trans. Simon Lee. Cambridge: Polity Press.

Heuru, Kauko (2003). *Hyvä hallinto*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Hidén, Mikael (1971). Perusoikeudet hallitusmuodon II luvussa. *Oikeustiede-Jurisprudentia* I. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen vuosikirja. Helsinki, 3–117.

Hidén, Mikael (1996). Perusoikeuksien yleiset opit – muuttuvaa ja muuttumatonta. *Lakimies* 1996, 753–777.

Hidén, Mikael (1997). Perusoikeusluokitukset. Teoksessa: *Encyclopaedia Iuridica Fennica. Osa V. Julkisoikeus. Suomalainen Oikeustietosanakirja*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 739–744.

Hidén, Mikael (1999). Perusoikeuksien yleisiä kysymyksiä. Teoksessa: Nieminen, Liisa (toim.) *Perusoikeudet Suomessa*. Helsinki: Kauppakaari OYJ, 1–27.

Himanen, Timo (2012). *Cultural Diversity, Social Cohesion, Religion. Core Values and Educational Policies in Four European Nations*. Turun yliopiston julkaisu Sarja - Ser.B osa – Tom. 355. Väitöskirja. Turun yliopisto. Turku.

Hirsjärvi, S. (1984). *Kasvatusfilosofia ja ihmiskäsitys*. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja B 5.

Hirvonen, Heidi & Vasko, Timo (toim.) (2008). *Hyvä tietää islamista*. Kirkko ja islam -työryhmän julkaisuja 1. 2. painos. Helsinki.

Hobbes, Thomas (1651). *Leviathan: The Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*. Saatavissa: <http://www.publicliterature.org/pdf/lvthn10.pdf>.

Hoikka, Mikko (2009). *Sananvapaus Euroopan unionin oikeudessa*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 289. Yliopistollinen väitöskirja. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. Vammala: Vammalan kirjapaino.

Hokkanen, Pete (2006). *Uskonnon harjoittamisen vapaus perusoikeutena*. Pro gradu -tutkielma, Julkisoikeus, Vaasan yliopisto.

Hokkanen, Pete (2011). Uskonnonvapaus ja lapsen etu huoltajien sekä lapsen välisessä suhteessa. Teoksessa: Mäntylä, Niina (toim.). *Lapset ja nuoret yhteiskunnan toimijoina*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia 297, Oikeustiede 17 Julkisoikeus, 35–74.

Holm, Nils G. (2005). Kehityopsykologisia näkökulmia uskonnonopetukseen. Teoksessa: Kallioniemi Arto & Luodeslampi, Juha (toim.). *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*. Helsinki: Kirjapaja, 131–125.

Home Office (2005). *Improving Opportunity, Strengthening Society. The Government's strategy to increase race equality and community cohesion*. [Viitattu huhtikuussa 2011.] Saatavissa: <http://www.communities.gov.uk/documents/communities/pdf/152393.pdf>.

Honko, Lauri (1971). Uskonnonopetus uskontotieteen näkökulmasta. Teoksessa: Honko, Lauri, Kansanaho, Erkki, Kauppi, Pentti, Nikunen, Vesa & Sointu, Antti (toim.). *Uskonnonopetuksen linjanvetoa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 38–59.

Huhtanen, Raija (2001). Huostaanotosta, henkilökohtaisesta vapaudesta ja perhe-elämän suojasta. Teoksessa: Paaso, Ilpo (toim.). *Juhlakirja Esko Riepula 1941-2/2-2001*. Tampere: Finnpublishers Oy, 203–233.

Hull, John (1998). *Utopian Whispers. Moral, Religious and Spiritual Values in School*. Religious and Moral Education Press. Norwich: Bright See Press.

Hurme, Esko (1997). Kulttuuriset ristiriidat ja ulkomaalaisuus. Kirjassa: Schulman, Harry & Kanninen, Vesa (toim.). *Sovussa vai syrjässä? Ulkomaalaisten integroituminen Helsinkiin*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1997:12.

Husa, Jaakko (1995). *Julkisoikeudellinen tutkimus. Tutkimus julkisoikeudessa harjoitettavan oikeusdogmatiikan metodologiasta*. Acta Universitatis Lappeensis: Finnpublishers Oy.

Husa, Jaakko (1997). *Yleinen valtiosääntöoikeus. Hahmotelma modernin valtiosääntöopin mahdollisuudesta, alasta ja sisällöstä*. Joensuun yliopisto.

Husa, Jaakko (1999). Oikeudellisten siirräntäisten ongelmallisuus – esimerkkinä oikeussystematiikka ja hallintolainkäytön organisointi. *Lakimies* 3/1999, 380–382.

Husa, Jaakko (2002). *Nordic Reflections on Constitutional Law. A Comparative Nordic Perspective*. Frankfurt am Main.

Husa, Jaakko (2012). Muhammed ja olkiukko. Keskustelua. *Oikeus* 1/2012, 139–140.

Huttunen, Heikki (2007). ”Ortodoksisen perinteen näkemyksiä kasvatuksesta”. Ekumeenisen neuvoston pääsihteerin isä Heikki Huttusen luento Turussa 19.10.2007 seminaarissa Ekumenia, Agricola ja kuvataiteet. Suomen Ekumeenisen neuvoston Kasvatusasiainjaosto yhteistyössä Opetushallituksen kanssa.

Hylla, Erich & Wrinkle, W. L. (1953). *Die Schulen in Westeuropa*. Bad Neuheim.

Hämeen-Anttila, Jaakko (2004). Mitä islam on? Teoksessa: Kouros, Kristiina & Villa, Susan (toim.). *Ihmisoikeudet ja islam*. Helsinki: Likekustannus. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava, 48–57.

Hämeen-Anttila, Jaakko (2005). *Islamin käsikirja*. Helsinki: Otava.

Ihmisoikeuskasvatuksen käsikirja (2000). Unesco.

Iisalo, Taimo (1968). *Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883*. Helsingin yliopisto. Väitöskirja.

Iisalo, Taimo (1988). *Kouluopetuksen vaiheita. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin*. Keuruu: Otava.

Iivonen, Pekka (2000). Kirje (Norjan peruskoulussa annettava opetus ei ole tunnustuksellista, vaan se on kaikille yhteistä uskontotietoa ja etiikkaa (”Christianity with Information on Religion and Life Philosophy”))

Iivonen, Pekka (2009). Oppilaan oikeus oman uskonnon kohtaamiseen koulussa. Helsinki: Opetushallitus. Esitys saatavissa: http://www.edu.fi/download/121908_monikulttuurisuustaitojen_kehittaminen_koulu yhteisossa_marraskuu2009_oppilaan_oikeus_oman_uskonnon_kohtaamiseen_koulussa_iivonen.pdf.

Ilveskivi, Paula (1998). Perusoikeusuudistus paradigmanmuutoksena. Teoksessa: Länsineva, Pekka & Viljanen, Veli-Pekka (toim.). *Perusoikeuspuheenvuoroja*. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Julkisoikeuden sarja A N:o 32, 33–49.

Immonen-Oikkonen, Pirjo & Leino, Anne (toim.) (2010). *Monikulttuurinen koulu yhteisö*. Oppaat ja käsikirjat 2010:8. Opetushallitus: Helsinki.

Innanen, Tapani (2005). Opetussuunnitelmasta oppimiseen. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Luodeslampi, Juha (toim.). *Uskonnonopetus uudella vuositu-
hannella*. Hämeenlinna: Kirjapaja Oy.

Itälä & Autio (1993): *Suomalaisten tarina. Osa 2: Etsijäin aika*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Jaanu-Schöder, Marjatta (2007). Katolinen uskonnon opetus. Teoksessa: Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.). *Monikulttuurisuus ja uudistuva kat-
somusaineiden opetus*. Helsingin yliopisto: Uskontotieteen laitos, 74–82.

Jackson, Robert (1997). *Religious Education. An Interpretative Approach*. London: Hodder & Stoughton.

Jacobs, White & Ovey (2010). *The European Convention on Human Rights*. Fifth Edition. White Robin C.A. & Ovey Clare (eds.). Oxford University Press.

Jamisto, Annukka (2007). Pienryhmäisten uskontojen opetus Suomessa ennen ja nyt. Teoksessa: Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.). *Monikulttuuri-
suus ja uudistuva uskonnonopetus*. Uskontotiede 11. Helsinki: Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos, 31–41.

Joas, Hans (2007). Gesellschaft, Staat und Religion. Ihr Verhältnis in der Sicht der Weltreligionen. In: Joas, Hans & Wiegandt, Klaus (toim.). *Säkularisierung und Weltreligionen*, Fischer 2007, 9–43.

Joffrin, Laurent (2011). ”Prières de rue: la sagesse de l’islam de France”. *La Nouvelle Observateur*, 18.9.2011. [Viitattu 8.10.2011] Saatavissa: <http://www.lenouvelleobservateur.fr>.

Jokinen, Juha Veli (2011). ”Opetti uskontoa Koraanin vierestä”, *Aamulehti*, A04, 14.12.2011.

Joseph, Sarah & Castan, Melissa (2005). *The International Covenant on Civil and Political Rights. Cases, Materials, and Commentary*. Oxford University Press.

Juntunen, Hannu (1985). *Uskonnonopetus ja valtiosääntö*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus Sarja A No 42.

Juntunen, Hannu (1991). *Valtion vai kirkon tunnustus? Oppia koskevat päätökset valtiosääntöoikeuden ja kirkko-oikeuden mukaan*. Pieksämäki: KTK-sarja B:66.

Juntunen, Hannu (2000). *Oikeuden idean teologiset perusteet. Oikeusteologian hahmottelua demokraattisen oikeusjärjestyksen teologisena kritiikkinä*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

Juntunen, Hannu (2008). *Esivalta olemme me. Valtiosääntöoikeuden perusteiden oikeusteologinen tulkinta*. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. E-sarja Numero 20.

Jyränki, Antero (1989). *Lakien laki. Perustuslaki ja sen sitovuus eurooppalaisessa ja pohjoisamerikkalaisessa oikeusajattelussa. Suurten vallankumousten kaudelta toiseen maailmansotaan*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

Jyränki, Antero (2000). *Uusi perustuslakimme*. Turku: Iura Nova.

Jyränki, Antero (2003). *Valta ja vapaus. Valtiosääntöoikeuden yleisiä kysymyksiä*. Kolmas laajennettu ja uudistettu laitos. Helsinki: Talentum.

Jyränki, Antero (2010). Perustuslain kipukohdat. Teoksessa: Wiberg, Matti (toim.): *Perustuslakihaasteet*. Helsinki: Edita, 9-31.

Kaempf, B. (2000). France. Religious Education in Europe. In: Schreiner, P. (ed.). *A Collection on basic information about RE in European countries*. Munster: ICCS and Comenius Institut, 43–48.

Kaira, Kaarlo (1958). Uskonnonvapaus. Teoksessa: Linkomies, Edwin (toim.): *Oma maa I. Tietokirja Suomen kodeille*. Porvoo: Werner Söderström Oy, 51–59.

Kallioniemi, Arto (1994). Uuden opetussuunnitelman arviointia uskonnondidaktiikan näkökulmasta. Teoksessa: Tella, Seppo (toim.). *Näytön paikka. Opetuksen kulttuurin arviointi. Ainedidaktiikan symposiumi Helsingissä 4.2.1994*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 129, 38–42.

Kallioniemi, Arto (1995). ”Uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys uskonnonopetuksen tavoitteena”. Juuret ja arvot: Etnisyys ja eettisyys – aineen opettaminen monikulttuurisessa oppimisympäristössä. Teoksessa: Tella, Seppo (toim.). *Ainedidaktiikan symposiumi Helsingissä 3.2.1995, Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos*. Tutkimuksia 150. Helsinki: Yliopistopaino, 107–120.

Kallioniemi, Arto (2005a). Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Luodelampi Juha (toim.). *Uskonnonopetus uudella vuosituhannella*. Helsinki: Kirjapaja, 11–49.

Kallioniemi, Arto (2005b): Brittiläisiä lähestymistapoja uskonnonopetukseen ja sen tutkimukseen. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Luodeslampi, Juha (toim.) *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*. Helsinki: Kirjapaja, 98–127.

Kallioniemi, Arto (2005c). Katsomusaineiden opetuksen visioita. Saatavissa: <http://www.helsinki.fi/vokke/.../katsomusseminaari111105.kallioniemi.pdf>.

Kallioniemi, Arto (2007a). Eurooppalaiset uskonnonopetusmallit suomalaisesta näkökulmasta. Teoksessa: Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.). *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 101–113.

Kallioniemi, Arto (2007b). Laadukas katsomusaineiden opetus. Teoksessa Kallioniemi, Arto ja Salmenkivi, Eero (toim.). *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinno uudistuksen virittämää keskustelua*. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 279, 41–54.

Kallioniemi, Arto (2007c). Näkökulmia eurooppalaiseen uskonnon opetukseen: Oppiaineen kehittämisen haasteita Norjassa ja Suomessa. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Salmenkivi, Eero (toim.). *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinno uudistuksen virittämää keskustelua*. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 279, 55–76.

Kallioniemi, Arto (2008a). Koulun toimintakulttuurin muutos osana yhteiskunnallista kehitystä. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Luodeslampi, Juha (toim.). *Moniuskontoinen koulu oppimisympäristönä*, 11–34. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Kallioniemi, Arto (2008b). ”Onko ruoho vihreämpää aidan toisella puolella?” – Eri uskonnonopetusmallien sopivuus suomalaiseen koulujärjestelmään. Uskonnonopetus – nyt! Kevätseminaari 12.4.2008 Helsingissä. Saatavissa: http://www.suol.fi/index.php?option=com_content&view=article&id=231:kevaetseminaarin-materiaalit&catid=63:luennot-ja-puheet&Itemid=111

Kallioniemi, Arto (2013). Uskonto- ja katsomustieto kehitettävä uudeksi oppiaineeksi. *Niin & Näin*. Filosofinen aikakauslehti nro 76 kevät 1/2013, 73–75.

Kamppuri, Hannu (1994). The Folk Church as an Ecclesiological Concept. Teoksessa Työrinoja, Pirjo (toim.). *Lutheran Church in Finnish Society* 21.

Kankaala, Janne (2011). *Vakaumuksellisen viestin suoja*. Maisteritutkielma, Oikeusinformatiikka, Lapin yliopisto: Oikeustieteiden tiedekunta.

Kansanaho, Erkki (1967). Koulun uskonnonopetus ja kirkon tunnustus. Teoksessa: *Kristillinen usko ja kirkko ajassamme. Suomen piispojen synodaalikirja*. Porvoo: WSOY.

Kansanaho, Erkki (1971). Miksi kirkko on kiinnostunut uskonnonopetuksesta? Teoksessa: Honko, Lauri, Kansanaho, Erkki, Kauppi, Pentti, Nikunen, Vesa & Sointu, Antti (toim.). *Uskonnonopetuksen linjanvetoa*. Porvoo: Kustannusosakeyhtiö Otava, 60–73.

Karapuu, Heikki & Jyränki, Antero (1999). Perusoikeuksien tausta ja yleinen sisältö. Teoksessa: Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka (toim.). *Perusoikeudet*. Juva: WSOY, 61–110.

Karapuu, Heikki (1978). Kansalaisen velvollisuudet ja perustuslaki. Teoksessa: Hidén, Mikael ym. (toim.). *Juhlajulkaisu Paavo Kastari 1907-13/11-1977*. Vammala, 127–140.

Karapuu, Heikki (1986). Perusasioita perusoikeuksista. *Oikeustiede – jurisprudentia XIX*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen vuosikirja. Helsinki, 67–124.

Karapuu, Heikki (1988). Taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet. Teoksessa: Helminen, Marjut – Lång, K. J. (toim.). *Kansainväliset oikeudet*, 2. painos. Helsinki.

Karapuu, Heikki (2011). Perusoikeuksien käsite ja luokittelu. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Ojanen, Tuomas, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Werner Soderström lakitieto. Helsinki, 63–87.

Kari, Jouko (1994). Kasvatus- ja opetustilanteet. Teoksessa: Kari, Jouko (toim.): *Didaktiikka ja opetussuunnittelu*. Juva: WSOY.

Karttunen, P. & Tamminen, K. (1980). *Koulun päivänavaus: Peruskoulun, lukion ja ammatillisten oppilaitosten päivänavauskäytäntö vuonna 1977 sekä opettajien ja oppilaiden päivänavausasenteet*. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos. Uskontopedagogiikan jaosto.

Karvonen, Hanna (1998). ”Salaam Aleikum: Islamin opettajien käsityksiä omasta työstään ja uskonnonopetuksesta Helsingin kouluissa”. Teemaseminaariesitelmä. Helsingin yliopisto: Opettajankoulutuslaitos.

Kastari, Paavo (1972). *Kansalaisvapauksien perustuslainturva*. Suomalaisen lakimies-yhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 164. Helsinki: Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta.

Kastari, Paavo (1977). *Suomen valtiosääntö*. Helsinki.

Kastilan, Kaisa Maria (2009). *Oma uskonto perusopetuksen eri uskontojen opetussuunnitelmien perusteissa*. Uskonnon pedagogiikan pro gradu -tutkielma 15.4.2009. Helsingin yliopisto, Käytännöllisen teologian laitos.

Kauppi, Pentti (1971a). Miten tähän on tultu? Teoksessa: Honko, Lauri & Kansanaho, Erkki & Kauppi, Pentti & Nikunen, Vesa & Sointu, Antti (toim.). *Uskonnonopetuksen linjanvetoa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 7–13.

Kauppi, Pentti (1971b). Uskonnonopetuksen perusteet selvitetävää. Teoksessa: Honko, Lauri & Kansanaho, Erkki & Kauppi, Pentti & Nikunen, Vesa & Sointu, Antti (toim.). *Uskonnonopetuksen linjanvetoa*. Helsinki: Kustannusyhtiö Otava, 74–84.

Kedward, Ron (2006). *France and the French: A Modern History*. New York: Oxford University Press.

Kemppi-Repo, Eeva (1998). Uskonnon merkitys pakolaisten integraatiossa. Teoksessa: Pirjola, Jari & Pulkkinen, Eila (toim.). *Uskonto ja ihmisoikeudet*. Kirkon Ulkomaanapu, Helsinki: SR-Kustannus, 108–121.

Kemppi-Repo, Eeva (2000). Uskonnonvapauden historiaa Euroopassa. Kirkko ja ihmisoikeudet-seminaari 20.11.2000, 9 sivua. Helsinki.

Kennedy, Duncan (1998). *A Critique of Adjudication*. Lontoo.

Kepel, Gilles & Milner, Susan (1997). *Allah in the West*. Palo Alto: Stanford University Press.

Ketola, Kimmo (2008). *Uskonnot Suomessa. Käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 102.

Ketola, Kimmo (2011). Suomalaisten uskonnollinen suvaitsevaisuus. Teoksessa: Ketola, Kimmo, Niemelä, Kati, Palmu, Harri & Salomäki, Hanna (toim.). *Uskonto suomalaisten elämässä. Uskonnollinen kasvatus, moraalit, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa*. Tampere: Yhteiskuntatieteellisen tietoariston julkaisuja 9, 7–24.

Ketola, Kimmo, Kääriäinen, Kimmo & Niemelä, Kati (2007). Näkyykö usko elämässä?: Uskonnollisuuden vaikutus suomalaisten asenteisiin, arvomaailmaan ja moraalikäsitteisiin. Teoksessa: Borg, Sami, Ketola, Kimmo, Kääriäinen, Kimmo & Suhonen P. (toim.). *Uskonto, arvot ja instituutiot: suomalaiset World Values -tutkimuksissa 1981–2005*. Tampere: Yhteiskuntatieteellisen tietoariston julkaisuja 4, 60–85.

Ketola, Mikko & Myllykoski, Matti (2013). Iltaruskon kristillisyyttä kaikissa väreissään, kirkkoherra Martin Dudleyn haastattelu. *Vartija* N:o 5–6/2013, 191–197.

Kettunen, Heini (2012). *Valtion suhde uskontoihin perus- ja ihmisoikeuksien valossa. Valtionkirkkoinstituution ja sekularismin ongelmakohtia*. Maisteritutkielma. Tampereen yliopisto. Johtamiskorkeakoulu. Julkisoikeus.

Kilcullen, John (2008). *Medieval and modern concepts of rights: how do they differ?* Saatavissa: http://www.mq.edu.au/about_us/faculties_and_departments/faculty_of_arts/mhpir/politics_and_international_relations/staff/john_kilcullen/medieval_and_modern_concepts_of_rights/.

Kilkelly, Ursula (2000). The Impact of the Convention on the case-law of the European court of Human rights. In: Fottrell, Deidre (ed.). *Revisiting Children's Rights, 10 Years of the UN Convention on the rights of the Child*. The Hague, 87–100.

King, Winston L. (2005): Religion (First edition). – *EOR*. Volume II, 7692–7701.

Kirkko ja kaupunki 26.3.2013: ”Kulosaaren opetusjärjestelyistä tehdään tutkimusta”, Numero 12, s. 6.

Kirkko ja kaupunki 29.4.2013: ”Kulosaaren opetusjärjestelyistä tehdään tutkimusta”. Saatavissa: <http://www.kirkkojakaupunki.fi/uutiset/kulosaaressa-kehitetaan-uskonnonopetusta>.

Kivinen, Osmo (1988). *Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C: 67.

Klami, Hannu Tapani (1980). *Länsimaisen oikeusajattelun historia*. 3. uusittu painos. Turun yliopiston Yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja A:21.

Klami, Hannu Tapani (1986). *Johdatus oikeusteoriaan. Finalistisen oikeusteorian perusongelmia*, 4. painos. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

Klami, Hannu Tapani (1990). *Sanningen om rätten*. Iustus förlag. Uppsala.

Koenig, Matthias (2007). Religion und Public Order in Modern Nation-States: Institutional Varieties and Contemporary Transformations. In: Brugger, Winfried & Karayanni (eds.). *Religion in the Public Sphere: A Comparative Analysis of German, Israeli, American and International Law*. Springer 2007, 3–18.

Koikkalainen, Anu (2010). *Uskonnonopetus ja ihmisoikeudet*. Toimittajat Milla Aaltonen & Susan Villa. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.

Koivisto, Ida (2011). *Hyvän hallinnon muunnelmat*. Julkisoikeudellinen tutkimus. Helsinki: Suomen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 304.

Koponen, Heini (2004). *Monikulttuurikasvatus ja monikulttuurinen koulu: Mitä kaikkea se sisältää?* [Viitattu 27.11.2010] Saatavissa: http://www.vink.helsinki.fi/files/Theoria_monikult.html.

Korkeakivi, Riitta (2012): ”Minne matka, uskonnonopetus?” *Opettaja* 44–45, 13–14.

Korkman, Petter (2001). Valtio ja sen lait modernissa luonnonoikeusperinteessä. Teoksessa Tontti, Jarkko & al (toim.). *Filosofien oikeus I*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 87–107.

Kortteinen, Juhani (1998). Uskonnollinen suvaitsevaisuus osana ihmisoikeuksia. Teoksessa: Pirjola, Jari & Pulkkinen, Eila (toim.). *Uskonto ja ihmisoikeudet*. Helsinki: Kirkon Ulkomaanapu. SR-Kustannus, 39–58.

Kortteinen, Juhani (2013). Turbaaneja, huiveja ja ristejä: Uskontoperustaisen pukeutumisen rajoitukset. Saatavissa: <http://perustuslakiblogi.wordpress.com/2013/12/20/juhani-kortteinen-turbaaneja-huiveja-ja-risteja-uskontoperustaisen-pukeutumisen-rajoitukset>.

Koshy, Ninan (1992). *Religious Freedom in a Changing World*. Risk Book Series No. 54. Geneva: WCC Publications.

Koskenniemi, Martti (2001). ”Human Rights, Politics and Love”. 4 Mennesker & Rettigheter. *Nordic Journal of Human Rights*, 36.

Koskenniemi, Martti (2005). ”Ihmisoikeudet globalisaation hallinnassa”. Eduskunnan oikeusasiamiehen 85-vuotisjuhla, alustus, 8.2.2005. Helsinki.

Koskenniemi, Matti (1946). *Norjan koulu sodan jaloissa*. Kristillinen kasvatustieteellinen aikakauslehti, 1946, 27–30.

Koskinen, Seppo & Kulla, Heikki (2009). *Virkamiesoikeuden perusteet*. Helsinki: Talentum.

Kotkavirta, Jussi (2007). Elämäkatsomustiedon opetuksen pitkän aikavälin kehitystehtävistä. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Salmenkivi, Eero (toim.). *Katso-musaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinno-uudistuksen virittämää keskustelua*. Helsingin yliopisto: Soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 279, 113–124.

Kouros, Kristiina (2007). *Suomessa asuvien muslimien suhtautumisesta perhearvoihin ja perhelainsäädäntöön*. Ihmisoikeusliitto ry:n selvitys, Lokakuu 2007. [Viitattu 16.12.2007.] Saatavissa: <http://www.ihmisoikeusliitto.fi/julkaisut/folder.2007-10024.3969222914/selvitys.pdf>.

Kuhn, Thomas S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago.

Kultalahti, Jukka (2006). Globalisaatio ja sen hallinta. Oikeudellisen globalisaatiotutkimuksen lähtökohtia. Teoksessa: Kultalahti, Jukka & Penttilä, Seppo (toim.). *Oikeus ja vakuutustiedettä 2006*.

Kultalahti, Jukka (2009). Globalisaatio oikeudellisen sääntelyn haasteena. Teoksessa: *Juhlajulkaisu Mikael Hidén 1939 – 7/12 – 2009*. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisu, C-sarja Numero 40, 357–371.

Kuosma, Tapio (1997). Ulkomaalaisten oikeusasema. Teoksessa: *Encyclopaedia Juridica Fennica. Osa V. Jukisoikeus. Suomalainen Oikeustietosanakirja*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 981–983.

Kuusela, Mirka (2000). *Kirkko uskonnonopetuksen puolustajana 1970–1993*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian maisteritutkielma. Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta.

Kuusikko, Kirsi (2006). *Koulujen järjestyssäännöt ja oppilaiden perusoikeudet*. Artikkelijulkaisu Edilexissä 8.11.2006. Saatavissa: <http://www.edilex.fi/laki-kirjasto/3789.pdf>.

Kägi, Werner (1945). *Die Verfassung als rechtliche Grundordnung des Staates. Untersuchungen über die entwicklungs Tendenzen im modernen Verfassungsrecht*. Zurich.

Kähkönen, E. (1976). *Uskonnonopetuksen asema koulun uudistuksessa 1944–1970*. Diss. Helsinki: Suomalaisen Teologisen kirjallisuuden seura. Julkaisu 101.

Kääriäinen, Kimmo (1998). *Religion in Russia after the Collapse of Communism*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.

Kääriäinen, Kimmo (2011). Religion and State in Finland. *Nordic Journal of Religion and Society* 24 (2):155–171.

Kääriäinen, Kimmo, Niemelä, Kati & Ketola, Kimmo (2003). *Moderni kirkkokansa. Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhatluvalla*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 82.

L97 (1996). Laereplanverket for den 10-årige grunnskolen. Det kongelige Kirke-utdannings- og forskningsdepartement. Norge, English version, [Viitattu 9.12.2009]. Saatavissa: http://skolenettet3.ls.no/L97_eng/Curriculum/.

Laakso, Seppo & Suviranta, Outi & Tarukannel, Veijo (2006). *Yleishallinto-oikeus*. Tampereen yliopisto. Oikeustieteiden laitos.

Laakso, Seppo (1990). *Oikeudellisesta sääntelystä ja päätöksenteosta, erityisesti julkisoikeuden alalla*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Laakso, Seppo (2012). *Lainopin teoreettiset lähtökohdat*. Tampereen yliopisto. Johtamiskorkeakoulu. Oikeustieteet. Tampere: Juvenes Print – Tampereen yliopistopaino Oy.

Laaksomaa, Niina & Lillbroända, Jutta (2007). *Kestäväkö kristillisyyden postmodernin lumouksen?: Koulun eri toimijoiden näkemyksiä nykyisestä yhteiskunnallisesta tilanteesta sekä kristillisyyden merkityksestä alakoulussa*. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Lahtinen, Matti – Lankinen, Timo (2009) ja (2013). *Koulutuksen lainsäädäntö käytännössä*. Tietosanoma. Porvoo: WS Bookwell Oy.

Laine, T. (2001). Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa Aaltola, J & Nurminen, R. Valli (toim.). *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä. PS-kustannus, 26–43.

Lalouette, Jacqueline (2005). *I'État et les cultes 1789–1905–2005*. Pariisi.

Lamberg, Tarja (2008). *Opettajana monikulttuurisessa ympäristössä: Brisbanen Suomi-koulun toiminnan käynnistäminen*. Opettajankoulutuksen kehittämishanke. Tampereen ammatillinen opettajakorkeakoulu. Mukaan lukien Liite 3. Brisbanen Suomi-koulun opetus-suunnitelma, 12.1.2007. Laatijat: Falla, Anja, Halonen, Henna, Krogerus, Ansaliina & Lamberg, Tarja.

Lanarés, Pierre (1964). *La liberté religieuse*. Roanne.

Langenfeld, Christine & Mohsen, Sarah (2005). Germany: The Teacher Headscarf Case. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 3, Issue 1, 86–94.

Lankshear, D. (2007). Religious education in England and Wales. In: Kuyk, e., Jensen, R, Lankshear, D., Manna Löh & Schreiner, P. (eds.). *Religious Education in Europe: Situation and current trends in schools*. Oslo: IKO Publishing House, 217–222.

Lappalainen, Mirkka (2012). Jumalan vihan ruoska: Suuri nälänhätä Suomessa 1695-1697. Helsinki: Siltala.

Larsson, Rune (2012). *Religious education – in whose interests? Changing history of Religious Education in Swedish schools over the last century*. ISREV, kansainvälinen uskonto- ja arvokasvatuksen tutkimuksen konferenssi Turussa 29.7.-3.8.2012, Collegial Abstracts.

Laukkanen, Reijo, Laurila, Lauri & Toivonen, Esko (1982). *Kunnan opetussuunnitelma*. Vantaa.

Launonen, L. & Pulkkinen, L. (2004). *Koulu kasvuyhteisönä: Kohti uutta toimintakulttuuria*. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Laurence, Jonathan & Vaisse, Justin (2006). *Integrating Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France*. Washington D. C.: Bookings Institution Press.

Lavapuro, Juha (1998). Miksi perustuslaille ei pitäisi antaa etusijaa? Teoksessa: Länsineva, Pekka ja Viljanen, Veli-Pekka (toim.). *Perusoikeuspuheenvuoroja*. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, 85–102.

Lavapuro, Juha (2010). *Uusi perustuslakikontrolli*. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 301, 169–175.

Learning and Teaching Scotland. Curriculum for Excellence. Saatavissa: <http://www.educationscotland.gov.uk/thecurriculum/whatiscurriculumforexcellence/index.asp>.

Legrand, Pierre (1996). European Legal Systems Are Not Converging. *International and Comparative Law Quarterly* 45, 52–81.

Leino, Pekka (2002). *Kirkkolaki vai laki kirkosta*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys. E-sarja N:o 16.

Leino, Pekka (2003). *Kirkko ja perusoikeudet*. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja.

Lempinen, Hennariikka (2002). *‘Pitäisi olla taikuri’*. *Islamin opettajien käsitykset islamin uskonnon opetuksesta peruskoulussa*. Painamaton uskontopedagogiikan pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Lempinen, Hennariikka (2007). ”Peruskoulun islaminopetuksen tavoitteet ja haasteet: Opettajan näkökulma”. Teoksessa: Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.). *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos, 23–50.

Lenga, R-A. et Totterdell, M. et Ogden, V. (2000). ”Religious Education: Soul-searching in an Era of ‘Supercomplexity’”. In: Kent, A. (ed.). *School Subject Teaching the History and Future of the Curriculum*, 179–212.

Letto-Vanamo (1997). Arkaainen oikeus. Teoksessa: *Encyclopaedia Iuridica Fennica, osa VII: Oikeuden yleistiheet*. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja C-sarja n:o 30, 28–30

Leveques, Pierre (2005). *La separation Eglise – Etat: Loi 1905*. Conference du 20 octobre 2005. IUFM Dijon. [Viitattu 8.10.2011]. Saatavissa: <http://cpe.ac-dijon.fr>.

Levin, Leah (2001). *Ihmisoikeudet: Kysymyksiä ja vastauksia*. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja nro 80. Helsinki: Ihmisoikeusliitto ry.

Liiman, Raigo (2002). *Uskonnollisuus muuttuvassa Virossa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskuksen sarja (Numero 59). Alkuperäinen teos: Uskolikkus muuttuvas Eesti uhiskonnas. Tartu: Tartu Ulikooli kirjastus.

Lilja, Einar (1970): *Religionspedagogik*. Lund.

Locke, John (1995) [1689]. *Tutkielma hallitusvallasta: Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta*. (Second treatise of govern-

ment: An essay concerning the true original, extent, and end of civil government, 1689). Suomennos ja esipuhe Mikko Yrjönsuuri. Helsinki: Gaudeamus.

Lorriaux, Aude (2011). “L’interdiction des priers de rue globalement respectée”, *Le Figaro*, 16.9.2011. [Viitattu 8.10.2011]. Saatavissa: <http://www.lefigaro.fr>.

Lpo 94 (2009). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo94*. [Viitattu 8.12.2009]. Saatavissa: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1069>.

Lukkari, Outi (2008). *Uskonnonvapaus perus- ja lukiokoulutuksessa*. Maisteritutkielma, Joensuu: Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitos.

Lyhykäinen, Kaarina (2007). Vähemmistön uskontoa profiloimassa. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Salmenkivi, Eero (toim.). *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämä keskustelua*. Helsinki: Soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 279, 17–24.

Länsineva, Pekka (2002). *Perusoikeudet ja varallisuusuhheet*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.

Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (2011). Skolverket. Edita, Västerås. Stockholm.

Madridin suositus (2001). Perustana YK:n vuonna 1981 antama julistus uskonnonharjoituksesta.

Mahlmann, Matthias (2009). Freedom and Faith. *Gardozo Law Review*, Vol. 30:6, 2473–2493.

Makkonen, Kaarle (1998). *Luentoja yleisestä oikeustieteestä*. Helsingin yliopiston yleisen oikeustieteen laitoksen julkaisuja.

Malinen, Paavo (1977). *Opetussuunnitelman laatiminen peruskoulun ja keskiaskeuden kouluja varten*. Jyväskylä.

Mancini, Susanna (2010). The Crucifix Rage: Supranational Constitutionalism Bumps Against the Counter-Majoritarian Difficulty. *European Constitutional Law Review* 6, 2–27.

Manninen, Sami (1999). Sananvapaus ja julkisuus. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. Juva: WSOY, 387–417.

Martin, Rex (1997). *A System of Rights*. Oxford.

Matilainen, Mia & Kallioniemi, Arto (2012). *Uskonnonopetus ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta. Yhtymäkohtia ja tulevaisuuden mahdollisuuksia*. Teologinen Aikakauskirja 5/2012, 471–481.

Maussen, Marcel (2009). *Constructing Mosques: The Governance of Islam in France and the Netherlands*. Amsterdam.

Maybury, J & Teece, G. (2005). Learning from what? A question of subject focus in religion education in England and Wales, *Journal of Beliefs & Values* 26(2), 179–190.

McClean, David (2012). United Kingdom. National Reports, s. 303-350. In: Hill, Mark QC (ed.) *Religion and Discrimination Law in The European Union. Proceedings of the 23rd Congress of the European Consortium for Church and State Research St. Stephen's House, University of Oxford, 29 September -2 October 2011*. Germany: Trier.

McCrea, Ronan (2010). *Religion and the Public Order of the European Union*. Oxford.

Merikoski, Veli (1932). Kansalaisten perusoikeuksista. *Lakimies*, 89–116.

Merrills, J. G. (1995). *The development of international law by the European Court of Human Rights*. Second edition. Manchester University Press.

Miettinen, M. (2001). ”Kun pitää olla vastaanottamassa sitä kansainvälistymistä”: Pohjoiskarjalaisten luokanopettajien käsitykset monikulttuurisuuskasvatuksesta. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja Numero 67. Joensuu.

Mikkola, Kati (2008). Uskonnollinen muutos Suomessa. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Luodeslampi, Juha (toim.). *Moniuskontoinen koulu oppimisympäristönä*. Jyväskylä, 35–65.

Miquel, Pierre (1976). *Histoire de la France de Vercingétorix à Charles de Gaulle*. Paris: Libraire Arthème Fayard.

Mitchel, Gordon (2005). Historian haastamaa, kontekstin muovaamaa: Uskonnonopetus saksalaisissa kouluissa vuoden 1945 jälkeen. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Luodeslampi, Juha (toim.). *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*. Helsinki, 88–97.

Moate, Josephine (2011): ”Dialogic Space and Religious Education”, *Kasvatus & aika* 4/2011.

Modood, Tariq (1997). *Church, State and Religious Minorities*. London: Policy Studies Institute.

- Monrad, M. K. (2007). Religious education in Denmark. In: Kuyk E., Jensen, R., Lankshear, D., Manna Löh & Schreiner, P. (eds.). *Religious Education in Europe: Situation and current trends in schools*. Oslo: IKO Publishing House, 49–56.
- Morini, Claudia (2010). Secularism and Freedom of Religion: The Approach of the European Court of Human Rights. *Israel Law Review*, January 2010, Vol. 43, 611–630.
- Mowinkel, S. (1960). Kultus, religionsgeschichtlich. Teoksessa: Galling, Kurt (Hrsg). *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. IV. 3*. Tübingen.
- Muhoksen Honkalan koulun perusopetuksen opetussuunnitelma* (2013). [Viitattu 31.1.2013]. Saatavissa: <http://www.muho.fi/perusopetus/koulut/honkalan-koulu>.
- Murtorinne, Eino (1967). *Taistelu uskonnonvapaudesta suurlakon jälkeisinä vuosina*. Porvoo: Werner Soderström Oy.
- Murtorinne, Eino (1975). *Veljeyttä viimeiseen saakka. Suomen ja Saksan kirkkojen suhteet toisen maailmansodan aikana 1940–44*. Mikkeli.
- Murtorinne, Eino (1995). *Suomen kirkon historia 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. Porvoo: WSOY.
- Mustanoja, Mikko (2004). Perusasiat pysyvät, vaikka jotain muuttuukin. Seinäjocella 9.–10. lokakuuta vietetyt valtakunnalliset Kristilliset opettajapäivät. *SKOL. Kristillinen Kasvatus* 5–6/2004, 23.
- Mustasaari, Sanna (2008). Islamilainen perheoikeus Suomen oikeusjärjestelmässä. *Oikeustiede Jurisprudentia XLI*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen vuosikirja. Helsinki, 187–266.
- Muukkonen, Matti (2008). *Yhdistysoikeuden perusteet*. Helsinki: Edita Prima oy.
- Mäenpää, Olli (2002). *Hyvän hallinnon perusteet*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Helsinki.
- Mäenpää, Olli (2003). *Hallinto-oikeus*. 4. laitos. Porvoo: WSOY.
- Mäkelä, Laura (2013). ”Uskonnonvapaus on vaikea oikeus kaikille”, *Kotimaa* 5.9.2013, 7.
- Määttä, Tapani (2005). *Joustavien normien kiinteytys-, täsmentämis- ja konkretisointimekanismit ympäristöoikeudessa*. Edilex 23.7.2007, Saatavissa: <http://www.edilex.fi/lakikirjasto/4677>. Julkaistu aikaisemmin teoksessa: Havansi, Erkki, Koulu, Risto, Lindfors, Heidi & Lohi, Tapani (toim.). *Kaavoitus, rakentaminen, varallisuus - Vesa Majamaa 60 v juhlakirja*. Helsinki: Edita.

Nasir, Jamal, J. (1986, 1990): *The Islamic law of personal status*. 1st and 2nd edition. London: Graham & Trotman.

Nergelius, Joakim (2010). Constitutional Law. Teoksessa: Bogdan, Michael (toim.). *Swedish Legal System*. Stockholm: Nordstedts Juridik AB.

Neuvonen, Päivi (2008). Kansalaisuusperusteisen syrjinnän kieltö EU-oikeudessa. *Oikeustiede–Jurisprudentia* XLI. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen vuosikirja. Helsinki, 271–361.

Neuvonen, Riku (2012). *Sananvapauden sääntely Suomessa*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

Niemi, Hannele (1991). *Uskonnonidaktiikka. Oppilaista elämän subjekteja*. Helsinki: Otava.

Nieminen, Liisa (1988). Ihmisoikeuksien historiaa. Teoksessa: Helminen, Marjut & Lång, K. J. (toim.). *Kansainväliset ihmisoikeudet*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

Nieminen, Liisa (1990). *Perusoikeuksien emansipatoriset mahdollisuudet. Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus legaalistrategioiden rajoista*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

Nieminen, Liisa (2004a). *Perustuslaki ja valtiosääntöistyyvä Eurooppa*. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 259.

Nieminen, Liisa (2004b). Koulu lasten perus- ja ihmisoikeuksien turvaajana – vai rajoittajana? *Oikeus* 3/2004, 277–297.

Nieminen, Liisa (2004c). Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia. *Lakimies* 3/2004, s. 591–621.

Nieminen, Liisa (2006). *Lapsuudesta vanhuuteen. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa*. Helsinki: Edita.

Nieminen, Liisa (2011). Lastensuojelun tutkimuksen etiikka. *Oikeus* 1: 6–24.

Nieminen, Liisa (2013). *Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe*. Helsinki: Talentum.

Niemivuo, Matti & Keravuori, Marketta (2003). *Hallintolaki*. Porvoo.

Niiniluoto, Ilkka (1994). *Järki, arvot ja välineet*. Helsinki: Otava.

Nilsson, Ingvar (1968). *Objektivitet och kristendomsundervisning. Rapport från pedagogisk-psykologiska institutionen Lärarhögskolan I Stockholm N:o 30:2* Upplagan maj 1968.

Nordström, Karin (2012). *Between objectivity and subjectivity. Swedish secondary school teacher's perspectives on identity formation in RE (religious education)*. ISREV, kansainvälinen uskonto- ja arvokasvatuksen tutkimuksen konferenssi Turussa 29.7.-3.8.2012, Collegial Abstracts.

Norjan koulutus- ja tutkimusministeriö. *Koulutus Norjassa*. Saatavissa: http://www.norja.fi/About_Norway/Polcicy/Hyvinvointi/mariannetest/.

Norjan koulutusjärjestelmäkuvaus 2007/08 Eurybase – tietokannassa Eurydice – The Information Network on Education in Europe. Eurybase – Education systems in Europe. [Viitattu 9.12.2009.] Saatavissa: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/eurybase_en.php.

Norris, Pippa & Inglehart, Ronald (2004). *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press.

Nowak, Manfred (1993). *UN Covenant of Civil and Political Rights: CCPR Commentary*. Kehl am Rhein. Strasbourg. Arlington.

Numminen, Jaakko (1992). Kirkon ja valtion suhde. Teoksessa: Mustakallio Hannu ja Peura, Simo (toim.). *Teologia kirkossa ja yhteiskunnassa*. STKSJ 180 & SKHST. Helsinki: STKS; SKHS, 161–174.

Nyysönen, Seppo (1998). Uskonnonopetuksen tulevaisuuden näkymät. Teoksessa: Pyysiäinen, Markku & Seppälä, Juha (toim.). *Uskonnonopetuksen käsikirja*. Juva: WSOY, 458–466.

O’Cinneide, Colm (2012). *Human Rights and The UK Constitution. Executive Summary*. London: The British Academy.

Odiah Liisa (2007). Evankelisluterilaisen uskonnon opettajat ja uskonnon opetuksen tulevaisuus monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa: Kallioniemi, Arto ja Salmenkivi, Eero (toim.). *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämä keskustelua*. Tutkimuksia 279. Helsingin yliopisto: Soveltavan kasvatustieteen laitos, 91–112.

Odio, Benito Elisabeth (1986). *Study on the current dimensions of the problems of intolerance and of discrimination on grounds of religion or belief*. New York.

Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin (2011a). Kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja Suomen perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Ojanen, Tuomas, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 171–195.

Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin (2011b). Suomen valtiosäännön perusperiaatteet. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Ojanen, Tuomas, Scheinin,

Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 217–226.

Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin (2011c). Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö. Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 227–280.

Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin (2011d). Uskonnon- ja omantunnon vapaus (PL 11 §). Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 413–458.

Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin (2011e). Oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin (PL 17 §). Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 631–670.

Ojanen, Tuomas (2001). *Suomen valtiosääntöoikeuden perusteita*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Helsinki: Hakapaino Oy.

Ojanen, Tuomas (2003). *Perusoikeudet ja ihmisoikeudet Suomessa*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Helsinki: Hakapaino Oy.

Ojanen, Tuomas (2005). Eurooppa-tuomioistuimet ja suomalaiset tuomioistuimet. *Lakimies* 7–8/2005, 1210–1228.

Ojanen, Tuomas (2006). *EU-oikeuden perusteita*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Ojanen, Tuomas (2009a). *Johdatus perus- ja ihmisoikeusjuridiikkaan*. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.

Ojanen, Tuomas (2009b). *Perus- ja ihmisoikeudet – eurooppalaisen konstitutiotalismin Akilleen kantapäähän*. *Lakimies* 7-8/2009 s. 1106-1124.

Olin, C. (2000). Religious Education in Finland – Framework and Practice. In: Holm, N., G. (ed.). *Islam and Christianity in School Religious Education*. Åbo Akademi University. Religionsvetenskapliga skrifter nr 52, 109–123.

Opetushallitus (2006): *Muiden uskontojen opetussuunnitelman perusteet*. Helsinki.

Opetusministeriö (2010): *Kansainvälisyyskasvatus 2010 – Ehdotus kansalliseksi kansainvälisen kasvatuksen toimenpideohjelmaksi*.

Opetusministeriö (2012): "Helsingin eurooppalainen koulu". [Viitattu 20.12.2012]. Saatavissa: http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/artikkelit/helsingin_eurooppalainen_koulu/.

OSCE (2007): *Toledo Guiding Principles on Teaching About Religion and Beliefs in Public Schools*. Prepared by the ODIHR Advisory Council of Expert on Freedom of Religion or Belief. [Viitattu huhtikuussa 2011]. Saatavissa: http://www.oeg/publications/pdihr/2007/11/28314_993_en.pdf.

Ottersen, Ottar (1970). *Fostran, undervisning. En studiebok om riktlinjen för kyrkans pedagogiska verksamhet*. Stockholm.

Ovey, Clare & White, Robin, C. A. (2006). *The European Convention on Human Rights*, Oxford University Press.

Packalén, Petra (2009). *Norjan koulutusjärjestelmän kuvaus 2007/08*. Eurybase-tietokanta. PJ/SITJ, 17.12.2009, Eurydice – The Information Network on Education in Europe. Eurybase – Education Systems in Europe. Saatavissa: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/eurybase_en.php.

Pajunen, Mika, K. T. (2013). Englannin kirkko Williamsista Welbyyn. *Vartija* N:o 5–6, 202–212.

Palmu, Harri (2011). Uskonto, suomalaisten osallisuus, luottamus ja auttaminen. Teoksessa Ketola, Kimmo & Niemelä, Kati & Palmu, Harri & Salomäki, Hanna (toim.). *Uskonto suomalaisten elämässä. Uskonnollinen kasvatus, moraalit, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa*. Tampere: Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja 9, 90–94.

Palonen, Tiina (2000). Suomalaisten musliminaisten pukeutuminen. Teoksessa: Sakaranaho, Tuula & Pesonen, Heikki (toim.). *Muslimit Suomessa*. Helsinki: Yliopistopaino Oy, 179–192.

Palva, Heikki (1993). Islam. Teoksessa: Pentikäinen, Juha & Pentikäinen, Kaija (toim.). *Uskonnot maailmassa*. Juva: WSOY.

Parekh, Bhikhu (1997). Religion and Public Life. Teoksessa: Modood, Tariq (toim.). *Church, State and Religious Minorities*. London: Policy Studies Institute, 16–22.

Parker, M. Todd (2006). The Freedom to Manifest Religious Belief: an Analysis of the Necessity Clauses of the ICCPR and the ECHR. *Duke Journal of International and Comparative Law* 17, 91–100.

Paunio, Riitta-Leena (2001). Eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävät lapsen oikeuksien valvojana. *Lakimies* 6–7/2001, 982.

Peczenik, Aleksander (1995). *Vad är rätt? Om Demokrati, Rättssäkerhet, Etik och Juridisk Argumentation*. Göteborg.

Pekkanen, Raimo (1997). Sananvapaudesta uskontoa ja rasismia koskevissa asioissa. *Lakimies* 4–5/1997, 646–655.

Pellonpää, Matti (2000, 2005, 2009, 2012). *Euroopan ihmisoikeussopimus*. 3., 4., 5. ja 6. painos. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki.

Peltomaa, Harri, Laulaja, Timo & Muola, Timo ym. (toim.) (2009). *Uskonnon käsikirja*. Opintoverkko.

Pennanen, Seppo (1974). *Luokanopettajien ja luokanopettajiksi opiskelevia mielipiteitä koulun uskonnonopetuksesta*. Joensuun (korkeakoulu) yliopisto. Kasvatustieteiden pro gradu -tutkielma.

Pentikäinen, Juha (1970). Vieraiden uskontojen opetus. *Synsygus* n:o 3/1970.

Pentikäinen, Merja (2011). ”Ihmisoikeudet – kehityksestä, merkityksestä ja haasteista: ihmisoikeuskulttuurin ohuudesta Suomessa”. Teoksessa: Hyttinen, Tatu ja Weckström, Katja (toim.). *Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 50 vuotta*. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, A-juhlaulkaisut N:o 22, 497–516.

Persidat, Marie (2003). ”Creil veut oublier le foulard”. *Le Parisien*, 30.4.2003. [Viitattu 8.10.2011]. Saatavissa: <http://www.leparisien.fr>.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet II (1970).

Peshkin, A. (1992). The Relationship Between Culture and Curriculum: A Many Fitting Thing. Teoksessa: Jackson, P. W. (ed.). *Handbook of Research on Curriculum*. New York: Macmillan, 248–267.

Pietarinen, Juhani (1990). John Locken liberaalit oikeudet. Teoksessa: Tuori, Kaarlo & Matikainen, Jaana (toim.). *Yhteiskuntasopimuksesta yhteisöön*. Suomen akatemian tutkimushanke Oikeuden rajat. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D: 10. Helsinki, 79–101.

Pietilä, Hilikka (2006). Ihmisarvo ja ihmisoikeudet. Teoksessa: Elo, Pekka & Hulkki, Erkki ja Kaila, Eero (toim.). *Kaikki virtaa – Elämäkatsomustiedon perusta ja tulevaisuus. Opetushallituksen katsomusaineiden kehittämishankkeen elämäkatsomustiedon osuuden perusaineisto ja Filosofian ja elämäkatsomustiedon opettajat ry.:n 2006 vuosikirja*. Helsinki: F. G. Lönnberg, 179–196.

Pihlström, Sami (2013). Siiloutumisesta toiseuden kohtaamiseen: irti ”oman uskonnon” opetuksesta. *Niin & Näin*. Filosofinen aikakauslehti nro 76 kevät 1/2013, s. 83–85.

Pirinen, Kauko (1976). Kansankirkko kirkko-oikeudellisena ongelmana. *Teologinen Aikakauskirja* 1976, s. 173–184.

Pirjola, Jari (1998). Geneven pakolaissopimus ja uskonnollinen vaino. Teoksessa: Pirjola, Jari & Pulkkinen, Eila (toim.). *Uskonto ja ihmisoikeudet*. Helsinki: Kirkon Ulkomaanapu, SR-Kustannus, 59–78.

Pirjola, Jari (2011). Freedom of Religion in Multi-Faith Europe Protecting Universal or western Sensibilities. *Nordic Journal of Human Rights*, Vol. 29, N:o 1:2011, 38–55.

Pitkänen, Maija (2013). Euroopan ihmisoikeussopimuksen valtion positiiviset toimintavelvoitteet ja suhteellisuusperiaatteen huomioiminen. *Lakimies* 1/2013, 55–73.

Pitkänen, Pirkko & Kouki, Satu (1999). *Vieraiden kulttuurien kohtaaminen viiranomaistyössä*. Helsinki: Oy Edita Ab.

Plesner, Ingwill, Thorson (2002). Religio-political models for religious and moral education. *Panorama*, 14(2), 111–122.

Pohjolainen, Teuvo & Husa, Jaakko (toim.) (1997). *TSS-oikeudet: Taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet*. Julkisoikeuden tutkimuksia ja kurssikirjoja. N:o 9. Joensuun yliopiston yhteiskuntapolitiikan ja filosofian laitos.

Pohjolainen, Teuvo & Majuri, Tuula (2000). *Kokoontumisvapaus*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

Pope St. Pius X's Encyclicals Vehementer Nos (Issued February 11, 1906) and *Gravissimo Officii Munere* (Issued August 10, 1906).

POPS (2004). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Helsinki: Opetushallitus.

Portin, Anja (1999). *Kollektiiviset oikeudet ihmisoikeuksina ja niiden merkitys alkuperäiskansojen suojelussa*. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Julkisoikeuden julkaisusarja B:11, Turku: Unipaps.

Poulter, Saila (2011). Jumalan valtakunnan kansalaisista vastuullisten maailmankansalaisten kasvattamiseen. Yleissivistävän koulun uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen tehtävä 1900-luvun alusta 2000-luvun alkuun. *Kasvatus & Aika*, 5(4), 69–85.

Prechal, Sacha & McGrudden, Christopher (2009). *The Concepts of Equality and Non-Discrimination in Europe: A practical approach*. European Network on Legal Experts in the Field of Gender Equality. European Commission.

Project de Charté de la laïcité dans les services publics (2001). Paris: Haut Conseil à l'intégration. [Viitattu 8.10.2011]. Saatavissa: <http://www.hci.gouv.fr>.

Pufendorf, Samuel (1672). *De jure naturae et gentium libri octo*.

Pufendorf, Samuel (1934). *De jure naturae et gentium*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. (Näköispainos vuoden 1688 editiosta)

Puro, Perttu (1999). *Eurooppa ja ihmisoikeudet*. Helsinki: Suomen YK-liitto ry.

Pyysiäinen, Ilkka (2003). *How Religion Works*. Leiden: Brill.

Pyysiäinen, Ilkka (2006). *Jumalten keinu*. Helsinki: Gaudeamus.

Pyysiäinen, Markku (1982). *Tunnustuksellinen, tunnustukseton ja objektiivinen uskonnonopetus. Opetussuunnitelma-analyysi Suomen ja Ruotsin peruskoulun uskonnonopetuksen tavoitteista ja sisällöstä*. Helsinki: Kirjapaja.

Pyysiäinen, Markku (1998). Koulun uskonnonopetuksen luonne. Teoksessa: Pyysiäinen, Markku & Seppälä, Jarkko (toim.). *Uskonnonopetuksen käsikirja*. Helsinki: WSOY, 41–68.

Pyysiäinen, Markku (2000). *Yksi oppiaine, seitsemän opetussuunnitelmaa. Peruskoulun ja lukion opetushallituksen 1990-luvulla vahvistamien uskonnon opetussuunnitelmien tunnustuksellinen luonne*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 223.

Päivänsalo, Ville (2005). ”Käsityksiä uskonnonvapaudesta Yhdysvalloissa ennen ja nyt”, Oikeutta kaikille -luento 8.11.2005 (2/6).

Pöyhönen, Juha (1983). Valta on tietoa. Ajatuksia lainopin yhteiskunnallisuudesta. Teoksessa Kekkonen, J. (toim.). *Studia Juridica. Oikeustieteen uudet haasteet*, 21–31. Helsinki.

Pöysti, Sirkka (2001). *Uskontoa vai ei? Koulukohtaisen uskonnon opetussuunnitelman toteutuminen peruskoulun ala-asteella*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

QCA & DfES (2004). *Religious Education: The non-statutory national framework*. [Viitattu huhtikuussa 2011]. Saatavissa: <http://www.mmiweb.org.uk/publications/re/NSNF-pdf>.

QCDA (2010): *The National Curriculum for England*. [Viitattu huhtikuussa 2011]. Saatavissa: <http://curriculum.qcda.gov.uk/index.aspx>.

Qualifications and Curriculum Authority (QCA) (1998). *Education for citizenship and the teaching of democracy in schools*. Final report of the Advisory Group on citizenship 22 September 1998.

Qualifications and Curriculum Authority (QCA). *International Review of Curriculum and Assessment frameworks, INCA*. Country Archives. [Viitattu 9.12.2009]. Saatavissa: <http://www.inca.org.uk/index.html>.

Qualifications and Curriculum Authority (QCA). *National Curriculum for England, key stages 1 & 2*. [Viitattu 9.12.2009]. Saatavissa: <http://curriculum.qcda.gov.uk/key-stages-1-and2/index.aspx>.

Qualifications and Curriculum Authority (QCA). *National Curriculum for England, key stages 3 & 4*. [Viitattu 9.12.2009]. Saatavissa: <http://curriculum.qcda.gov.uk/key-stages-3-and4/index.aspx>.

Rautiainen, Pauli (2011). Moninaisuudessaan yhtenäinen Eurooppa: Konsensusperiaate ja valtion harkintamarginaalioppi. *Lakimies* 6/2011, 1152–1171.

Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*. London.

Rawls, John (1988). *Oikeudenmukaisuusteoria (A Theory of Justice 1971)*. Harvard University Press, suom. Terho Pursiainen, Helsinki: WSOY kurssikirjat.

Rawls, John (1999). *The Law of Peoples*. London.

Regeringen (2003). *Regeringens visioner og strategier for bedre integration*. [Viitattu huhtikuussa 2011]. Saatavissa: <http://www.statensnet.dk/pligtarkiv/fremvis.pl?vaerkid=21159&repid=0&filid=19&iarkiv=1>.

Reijonen, Mikko (1977). *Uskonnonvapauskysymys Suomessa*. Tampere: Kirkon tutkimuslaitos. Sarja A N:o 31.

Reijonen, Mikko (1992). *Uskonnonvapaus yhdyntävässä Euroopassa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskuksen Sarja A N:o 59.

Reijonen, Mikko (2001): Uskonnonvapauskomitean mietinnön linja ja johdonmukaisuus. *Vartija* 4/2001, 149–153.

Reijonen, Mikko (2005a). Uskonnonvapaus ihmisoikeutena. Teoksessa: Pöntinen, Mari & Helminen, Mikko (toim.). *Oikeus uskoon, toivoon ja rakkauteen. Ihmisoikeudet ja kirkon missio*. Helsinki, 109–117.

Reijonen, Mikko (2005b). ”Kaventuuko eurooppalainen uskonnonvapaus?” 6-sivuinen luento Helsingin yliopistolla 8.11.2005. Luentosarjassa teemalla: Oikeutta kaikille – Mitä oikeutta? Mistä tahtoa? Järjestäjät Suomen Lähetysseura ja Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitos.

Ripatti, Jaakko (2005). Kansankirkosta kirkoksi kansaa varten 1960–2004. Teoksessa: Heininen, Simo ym. *Viipurin–Porvoon–Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Helsinki: Edita, 493–524.

Robertson, David (1997). *A Dictionary of Human Rights*. Europa Publications Limited. MPG. Rochester Ltd. Rochester. Kent.

Rodgers, Daniel T. (2008). Rights Consciousness in American History. Teoksessa: Bodenhamer, David J. – Ely, James W (eds). *Bill of Rights in Modern America: After 200 Years*. Indiana University Press.

Rorive, Isabelle (2009). Religious Symbols in the Public Space: In search of a European answer, *Cardozo Law Review*, Volume 30, Number 6, Rev. 2669 (2008-2009).

Rosado, Caleb (1997). What makes a school multicultural? June 16, 1997. Published in the Fall issue of *The Adventist Journal of Education*. [Viitattu 30.11.2006]. Saatavissa: <http://www.rosado.net>.

Rotschild, Sylvia (1997). A Jewish Perspective. In: Modood, Tariq (ed.). *Church, State and Religious Minorities*. London: Policy Studies Institute, 55–60.

Roy, Oliver (1994). "Islam in France: Religion, Ethnic Community or social Ghetto?" Teoksessa: Lewis, Bernard & Schnapper, Dominique (toim.). *Muslims in Europe, Social Change in Western Europe*. Great Britain. Covent Garden London, New York: Pinter Publishers, 54–66.

Royal Ministry of Education, Research and Church Affairs (1997): *Core Curriculum For Primary, Secondary and Adult Education in Norway*.

Royal Ministry of Education, Research and Church Affairs (2008): *Act of 17 July 1998 no. 61 relating to Primary and Secondary Education and Training* (the Norwegian Education Act).

Runnymede Trust (2000). *The Future of Multi-Ethnic Britain: The Parekh report*. London: Profile Books.

Ruokanen, Miikka (2009): "Kansankirkko" ei ole ongelmaton käsite, *Kotimaa*, 13.8.2009, nro 32, s. 8.

Ruotsin peruskoulun opetussuunnitelma (Kg 6.6.1962 ja LGr 1963, 217 ja LGr 1980).

Ruotsin peruskoulun uskontotiedon opetussuunnitelma (Lgr 1969).

Räsänen, Antti (2006). *Suomalaisten käsitykset uskonnon opetuksen luonteesta ja sisällöstä*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 248. Helsinki: Gummerus Kirjapaino.

Räsänen, Antti (2007). Kansalaisten käsityksiä peruskoulun uskonnon opetuksesta. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Salmenkivi, Eero (toim.). *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinno uudistuksen virittämää kes-*

kustelua. Helsingin yliopisto: Soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 279, 77–90.

Räsänen, Antti, Ubani, Martin, Ziebertz, Hans-Georg & Riegel, Ulrich (2009). Eurooppalainen uskonnonopettaja. *Teologinen Aikakauskirja* 5/2009, 436–449.

Räsänen, Rauni (2002). Interkulttuurisen pedagogiikan olemusta etsimässä. Teoksessa: Räsänen, R., Jokikokko, K., Järvelä, M–L. & Lamminmäki-Kärkkäinen, T. (toim.). *Interkulttuurinen opettajankoulutus. Utopiasta todellisuudeksi toimintatutkimuksen avulla*. Oulun yliopiston julkaisuja: E 55, 97–113.

Röbbelen, Ingeborg (1966). *Zum Problem des Elternrechts, Ein Beitrag aus Evangelischer Sicht*. Heidelberg.

Rönnås, John (1970). Undervisningen i kristendomskunskap, religionskunskap i den svenska skolan. Teoksessa: Mathews, H. F. *Revolution I religionsundervisningen*. Malung, 11–13.

Saarela, Anna (2011). *Uskonnollisten loukkausten kriminalisointi erityisesti sananvapauden näkökulmasta*. Referee-artikkeli. Julkaistu Edilexissä 12.7.2011, Saatavissa: <http://www.edilex.fi/lakikirjasto/7905>.

Saarni, Mikko (2002). *Negatiivinen uskonnonvapaus vertailevasta näkökulmasta*. Lisensiaatintutkimus. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.

Saastamoinen, Kari (1990). Luonnollinen laki, luonnontila ja poliittinen valta Pufendorfin moraalitieteessä. Teoksessa: Tuori, Kaarlo & Matikainen, Jaana (toim.). *Yhteiskuntasopimuksesta yhteisöön*. Oikeuden rajat. Helsinki.

Saastamoinen, Kari (1995). *"The Morality of Fallen Man"*. *Samuel Pufendorf on Natural Law*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Saine, Harri (2000). *Uskonnonopetus Suomen oppivelvollisuuskoulussa 1900-luvulla*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C osa 165. Scripta Lingua Fennica. Diss. Turun yliopisto.

Sakaranaho, Tuula & Salmenkivi, Eero (2009). Tasavertaisen katsomusopetuksen haasteet: pienryhmäisten uskontojen ja elämänkatsomustiedon opetus Suomessa. *Teologinen aikakauskirja* 114: 5, 450–470.

Sakaranaho, Tuula (2006a). *Religious Freedom, Multiculturalism, Islam: Cross-reading Finland and Ireland*. Leiden & Boston: Brill.

Sakaranaho, Tuula (2006b). Multiculturalism: Identity and equality. A comparative view on Finland and Ireland. In: Talib, Mirja-Tytti (ed.). *A Challenge for educators*. Helsinki: Finnish Educational Research Association, 15–39.

Sakaranaho, Tuula (2007a). Johdanto. Katsomusaineiden opetus monikulttuurisen yhteiskunnan haasteena. Teoksessa Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.). *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsingin yliopisto. Uskontotieteen laitos, 12–28.

Sakaranaho, Tuula (2007b). Pienryhmäisten uskontojen opetus ja monikulttuurisuuden haasteet. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Salmenkivi, Eero (toim.). *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämää keskustelua*. Helsingin yliopisto: Tutkimuksia 279, 3–16.

Sakaranaho, Tuula (2007c). *Pienryhmäisten uskontojen opetus ja uskonnonvapaus*. 10.01.2007. Saatavissa: <http://www.teologia.fi>.

Saler, B. (2000). *Conceptualizing Religion: Immanent Anthropologists, Transcendent Natives, and Unbounded Categories*. Leiden: Brill.

Salmela, Mikko (2006). Arvot, tunteet, identiteetti ja elämäkatsomus. Teoksessa: Elo, Pekka & Hulkki, Erkki ja Kaila, Eero (toim.). *Kaikki virtaa – Elämäkatsomustiedon perusta ja tulevaisuus. Opetushallituksen katsomusaineiden kehittämishankkeen elämäkatsomustiedon osuuden perusaineisto ja Filosofian ja elämäkatsomustiedon opettajat ry.:n 2006 vuosikirja*. Helsinki: F. G. Lönnberg, 43–46.

Salmenkivi, Eero (2007). Elämäkatsomustieto ja sen opetus. Teoksessa: Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.). *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsingin yliopisto. Uskontotieteen laitos, 83–100.

Salmenkivi, Eero (2013). Katsomusopetuksen kehittäminen. *Niin & Näin*. Filosofinen aikakauslehti nro 76 kevät 1/2013, 87–89.

Salmenkivi, Eero, Elo, Pekka, Tomperi, Tuukka & Ahola-Luttila, Tuulia (2007). Elämäkatsomustiedon kehkeytyminen. Teoksessa: Kallioniemi, Arto ja Salmenkivi, Eero (toim.). *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämää keskustelua*. Tutkimuksia 279. Helsingin yliopisto, 125–162.

Salmesvuori, Päivi ja Salmi-Niklander, Kirsi (2011). Pääkirjoitus: ”Koti, uskonto ja kansakunta”. *Kasvatus & aika* 4/2011.

Salminen, Janne (2010). Suomen perustuslaki ja eurooppalainen yhdentymiskehitys. Teoksessa: Wiberg, Matti (toim.): *Perustuslakihaasteet*. Helsinki: Edita, 61–76.

Salminen, Jari (2012a): Haastattelu. Koulutushistorian tutkija. Ylen Puhe-kanava, sarja Politiikkaradio, 28.5.2012. Aiheena hänen tuore kirjansa, joka käsittelee ”Koulun pirullisia dilemmoja”.

Salminen, Jari (2012b). *Koulun pirulliset dilemmat*. Helsinki.

- Sandberg, Helena (2011). Kirkko, koulu ja uskonnonopetus Norjassa. *Kristillinen kasvatustiedettä* 2–3/2011, s. 21–23.
- Sander, Åke (1995). ”Integration and multiculturalism”. Kirjassa Hjarno, Jan (toim.). *Multiculturalism in the Nordic Societies*. TemaNord 516. Copenhagen.
- Saraviita, Ilkka (1997). *Perusoikeusuudistus*. Toinen uudistettu painos. Lapin yliopisto: Pandecta Oy.
- Saraviita, Ilkka (1998). *Suomen perusoikeusjärjestelmä*. Lapin yliopisto: Pandecta Oy.
- Saraviita, Ilkka (2000). *Perustuslaki. Kommentaari*. Helsinki: Talentum.
- Saraviita, Ilkka (2005). *Suomalainen perusoikeusjärjestelmä*. Helsinki: Talentum.
- Saraviita, Ilkka (2011). *Perustuslaki. Kommentaari*. Uudempi painos. Helsinki: Talentum.
- Sarja Mikko (2007). Perusoikeudet edunvalvonnan laillisuusvalvonnassa. *Lakimies* 3/2007, 374–396.
- Scheinin, Martin (1988). *Aseistakieltäytymisoikeus*. Suomen Akatemian tutkimushanke Oikeuden rajat. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisu- ja D.3.
- Scheinin, Martin (1989). Uskonnonvapaus Suomen kouluissa. *Oikeustiede–Jurisprudentia XXII*. Vammala, 283–331.
- Scheinin, Martin (1991). *Ihmisoikeudet Suomen oikeudessa. Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus kansainvälisten sopimusten valtiosisäisestä voimassaolosta sekä ihmisoikeus- ja perusoikeusnormien sovellettavuudesta Suomen oikeusjärjestyksessä*. Diss. A-sarja, julkaisunumero 189. Jyväskylä.
- Scheinin, Martin (1995). Elämäkatsomustieto ihmisoikeutena. Teoksessa: Elo, Pekka & Simola, Hannu (toim.). *Arvot, hyveet ja tieto. Elämäkatsomustiedon opetuksen 10-vuotisjuhlakirja*. Helsinki: FETO, Filosofian ja elämäkatsomustiedon opettajat ry., 132–141.
- Scheinin, Martin (1996). Mitä on syrjintä? Teoksessa: Dahlgren, Taina, Kortteinen, Juhani, Lån, K. J., Pentikäinen, Merja & Scheinin, Martin (toim.). *Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa*. Helsinki: Yliopistopaino, 7–19.
- Scheinin, Martin (1998). *Yhteiset ihmisoikeutemme*. Helsinki: Suomen Ihmisoikeusliitto ry.
- Scheinin, Martin (1999a). Kansainväliset sopimukset ja Suomen perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori,

Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. Juva: WSOY, 187–204.

Scheinin, Martin (1999b). Suomen valtiosäännön peruseriaatteet. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Juva: WSOY, 223–229.

Scheinin, Martin (1999c). Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Juva: WSOY, 231–261.

Scheinin, Martin (1999d). Uskonnon ja omantunnonvapaus. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Juva: WSOY, 353–386.

Scheinin, Martin (2001). Koulujen uskonnonopetus ihmisoikeuksien näkökulmasta. *Teologinen Aikakauskirja* 6/2001, 515–517.

Scheinin, Martin (2002). Ihmisoikeussopimuksista ja muista ihmisoikeusasiakirjoista. Teoksessa: Haapea, Arto (toim.). *Ihmisoikeudet 2000-luvulla. Sopimuksia ja asiakirjoja*. Ihmisoikeusliitto. Helsinki: Edita Publishing Oy, 1–14.

Scheinin, Martin (2004). *Uskonnonvapaus ihmisoikeutena – ja sen rajat*.

Scheinin, Martin (2014). Euroopan ihmisoikeustuomioistuin veti koulujen uskonnonopetukselta maton alta. 3.4.2014. Saatavissa: <http://perustuslakiblogi.wordpress.com/2014/04/03/martin-scheinin-euroopan-ihmisoikeustuomioistuin-veti-koulujen-uskonnonopetukselta-maton-alta>.

Schiratzki, Johanna (1997). *Vårdnad och vårdnadstvister*. Stockholm.

School Council WP 36 (1971). Great Britain.

School Curriculum and Assessment Authority (1994:2). Great Britain.

Schreiner, Peter (2000). Introduction. In: Schreiner, Peter (ed.). *Religious education in Europe. A Collection of Basic Information about RE in European Countries*. Munster: ICSS / Comenius-Institute, 7–11.

Schreiner, Peter (2005). Näkökulmia eurooppalaiseen uskonnonopetukseen. Suom. Luodeslampi, Juha ja Kosunen, Emilia. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Luodeslampi, Juha (toim.). *Uskonnonopetus uudella vuosituohannella*. Helsinki: Kirjapaja Oy, 76–80.

Schreiner, Peter (2007). ”Religious Education in the European Context”. In: Kuyk, E., Jensen, R., Lankshear, D., E. & Manna, Löh E. & Schreiner, P. (toim.). *Religious Education in Europe: Situation and Current Trends in Schools*. Oslo: IKO, 9–16.

Schweitzer, Friedrich (2002). "International Standards for Religious Education." *Panorama* 14, 49–56.

Schweitzer, Friedrich (2005). "Children's Right to Religion and Spirituality: Legal, Educational and Practical Perspectives". *British Journal of Religious Education* 27, 103–113.

Schweitzer, Friedrich (2007). Children's Right to Religion: A Challenge to Religious Education. Teoksessa: Kallioniemi, Arto & Salmenkivi, Eero (toim.). *Katso-musaineiden kehittämishaasteita – Opettajankoulutuslaitoksen tutkinno-uudistuksen virittämää keskustelua*. Helsinki: Soveltavan kasvatustieteen laitos, 25–39.

Seeberg, Marie Louise (2006). The flip side of Equality: Different Evasion in Norwegian Curriculum and in the Classroom. Teoksessa: Talib, Mirja-Tytti (toim.). *Diversity – a challenge for educators*. Finnish Educational Research Association, Kasvatusalan tutkimuksia – Research in Educational Sciences 27. Helsinki: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 41–64.

Seiple, Chris & Hoover, Dennis, R. (2012). *Religious Freedom and Global Security*.

Seppo, Juha (1993). Luterilainen kirkko ja uskonnonvapaus perusoikeutena. *Teologinen Aikakauskirja* 1993, 199–205.

Seppo, Juha (1997). Uskonnon- ja omantunnonvapaus perustuslaissa, VII Kirkko ja valtio -konferenssi Granadassa Espanjassa 12.-17.5.1997.

Seppo, Juha (2003a). *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Seppo, Juha (2003b). Sekularisaatio ja uskonnonvapaus. Teoksessa: Hintikka Kaisamari & Ketola, Hanna-Maija & Salmesvuori, Päivi (toim.). *Suomen tapaus (1992–2002) – vanha ja nuori: Juhlakirja Simo Heinisen täyttäessä 60 vuotta*. *Studia missiologia et oecumenica Fennica* 60. Helsinki: Luther-Agricola-Seura, 463–474.

Seppo, Juha (2003c). Lausunto hallituksen esityksestä uskonnonvapauslaiksi. *Teologinen Aikakauskirja* 1/2003, 59–67.

Seppo, Juha (2004). Uskonnonopetus ja koulun juhlakulttuuri uskonnonvapauslain valossa. *Kristillinen kasvatus* 5–6/2004, s. 19–20.

Seppo, Juha (2005). Kirkko- ja uskontopolitiikka vuosituhaten taitteen Suomessa. Teoksessa Dhima, Sari (toim.). *Kirkko – Taide – Viestintä: Markku Heikkilän juhlakirja*. Helsinki: SKHS, 123–139.

Séve, René (2005). *La laïcité*. Dalloz. Paris.

Shapiro, I. (1986). *The Evolution of Rights in Liberal Theory*. Cambridge. University Press.

Siltala, Raimo (2000). *A Theory of Precedent*. Oregon.

Siltala, Raimo (2001). Perusoikeusjärjestelmän sisäisestä logiikasta. *Lakimies* 4/2001, 735–741.

Siltala, Raimo (2003). *Oikeustieteen tieteenteoria*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja numero 234. Helsinki.

Skeie, Geir (2001). Citizenship, Identity Politics and Religious Education. In: Heimbrock, Hans-Gunter, Scheilke, Christoph & Schreiner, Peter (eds.). *Towards Religious Competence: Diversity as a Challenge for Education in Europe*. Schriften aus dem Comenius-Institut Nr. 3. Munster: LIT Verlag.

Skeie, Geir (2002). The Concept of plurality and its meaning for religious education. *British Journal of Religious Education* 25 (1), 47–59.

Skeie, Geir (2006). Diversity and the Political function of religious education. *British Journal of Religious Education*, 28(1), 19–32.

Skolverket (2001). *Uppgifter om mottagande i skolan av barn till diplomater från andra EU-länder*. Beslut i tillsynsärende 15.10.2001, dnr 2000:2595. Saatavissa: <http://insynsverige.se/documentHandler.ashx?did=26204>.

Soilamo, Outi (2008). *Opettajain monikulttuurinen työ*. Akateeminen väitöskirja. Kasvatustieteiden tiedekunta, Turun yliopisto. Turku. [Viitattu 14.08.2010]. Saatavissa: <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/36550/C267.pdf?sequence=1>.

Soininen, M. (1999). The 'Swedish model' as an institutional framework for immigrant membership rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25(4), 685–702.

Sointu, Antti (1971). Uskonnonopetus koulun näkökulmasta. Teoksessa: Honko, Lauri & Kansanaho, Erkki, Kauppi, Pentti, Nikunen, Vesa & Sointu, Antti (toim.). *Uskonnonopetuksen linjanvetoa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 26–37.

Soramies, Risto (2002). *Islam ovellamme. Mistä on kysymys 1*. Uusi tie. Helsinki.

Sorsa, Leena (2010). *Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 109.

Soutamo, Heini-Elina, Säily, Jenni & Vilhunen, Elina (1998): Oman kielen ja kulttuurin merkitys. Teoksessa: Pitkänen, Pirkko (toim.). *Monikulttuurinen koulu:*

Kulttuurien kohtaaminen opetustyössä. Joensuun yliopiston täydennyskeskuksen julkaisuja, sarja B, n:o 19.

Ssenmyonjo, Manisuli (2007). The Islamic Veil and Freedom of Religion, the Rights to Education and Work: a Survey of Recent International and National cases. *Chinese Journal of International Law* (2007), Vol. 6, N:o 3, 653–710, published in Oxford University Press, 27. August 2007.

Stackhouse, Max L. (1984). *Creeds, society, and human rights. A study in three cultures.* Eerdmans. Grand Rapids.

Stallman, Martin (1968). *Evangelischer Religionsunterricht.* Dusseldorf.

Stenlund, Mari (2009). Yksilön oikeus uskoa ja ajatella: Aatehistoriallinen matka antiikista 2000-luvulle. *Teologinen aikakauskirja* 2/2009, 149–165.

Strömholm, Stig (1989). *Länsimaisen oikeusajattelun historia.* Suomentanut Raimo Siltala. Helsinki.

Sundkvist, Nanna (2010). *The Wearing of Religious Symbols at the Workplace in Sweden.* Faculty of Law. University of Lund. Human Rights Law. Spring semester.

Suomen evankelis-luterilainen kirkko (1992). *Uskonnonopetus Euroopan kouluopetuksessa.* Saatavissa: <http://www.evl.fi/kkh/to/kkn/koulu/eurousk.html>. (Tiedot pohjautuvat Intereuropean Commission on Church and School (ICCS) järjestön 1992 toimittamaan julkaisuun RE (Religion) in Europe.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja (1986). Hyväksytty kirkolliskokouksessa 13 helmikuuta 1986. Helsinki: Kotimaa –Yhtiöt Oy.

Suomen ulkoasiainhallinnon ihmisoikeusstrategia (2013). Suomen ulkoasiainministeriö.

Sveriges grundlagar och riksdagsordningen (2011). Stockholm: Sveriges Riksdag.

Syväoja, H. (2004). *Kansakoulu. Suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866–1972.* Jyväskylä: PS-Kustannus.

Taira, Teemu (2006). *Notkea uskonto.* Eetos-julkaisuja 2. Turku: Eetos.

Tamminen, Kalevi & Vesa, Laukikki (1982). *Miten opetan uskontoa?* Helsinki: Kirjapaja.

Tamminen, Kalevi (1966). Kansakoulun kasvatuspäämäärä. Uskonnonopetus ja kirkko. Teoksessa: Valtasaari, A.; Henttonen, A.; Järvi, L.; Nurmi, V. *Kansakoulu 1866–1966.* Helsinki, 173–179.

Tamminen, Kalevi (1967a). *Kansakoulun uskonnonopetus vuosisadan vaihteen murroksessa. Maamme kansakoulujen uskonnonopetuksen asema, tavoitteet ja opetussuunnitelmat vuosina 1898–1912*. Diss. Helsingin yliopisto.

Tamminen, Kalevi (1967b). Kansakoulun uskonnonhistorian ja siveysopin opetussuunnitelman hahmottuminen vuosina 1923–1950. *Kasvatusopillinen aikakauskirja* N:o 3/1967.

Tanskan opetusministeriö (1999). *Education and Community (Uddannelse og fællesskab)*. Tanskan opetusministeriö 1999:4.

Taylor, Charles (2007). *A Secular Age*. The Belknap Press of Harvard University Press.

Taylor, Paul M. (2005). *Freedom of Religion – European Human Rights Law and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thames, Knox, H. (2012). *Making Freedom of Religion or Belief – True EU Priority*. EUI Working Papers RSCAS 2012/41.

The Archbishops Council (2000). *Church Schools Review Group. Consultation Report*. December 2000.

The Crick Report (2000). Citizenship Education in England.

The Skeptic's Dictionary. Saatavissa: <http://skepdic.com/intelligentdesign.html>.

The Venice Commission Report AD (2008) 026, 89.

Tiittula, L. (1997). Kulttuurien välinen viestintä. Teoksessa: Pitkänen, Pirkko (toim.). *Näkökulmia monikulttuuriseen Suomeen*. Helsinki: Edita, 33–51.

Tirri, K. & Keisola, K. (1998). *Uskonto ala-asteen arjessa ja juhlassa*. Helsinki: Lasten keskus.

Tirri, Kirsi (1999). *Opettajan ammattietiikka*. Juva: WSOY.

Todres, Jonathan (1998). Emerging Limitations on the Rights of the Child: The U. N. Convention on the Rights of the Child at Its Early Case Laws, *Columbia Human Rights Law Review*, 159–200.

Tolonen, Hannu (1986). *Stat och rätt*. Åbo.

Tolonen, Hannu (2003). *Oikeuslähdeoppi*. Vantaa.

Tomperi, Tuukka (2013). Opetuksen monet mallit ja suomalainen ratkaisu. *Niin & Näin*. Filosofinen aikakauslehti nro 76 kevät 1/2013, 64–69.

- Tontti, Jarkko (2001). Hans Georg Gadamer. Oikeus, traditio ja tulkinta. Teoksessa: Tontti, Jarkko ja Mäkelä, Kaisa (toim.). *Filosofien oikeus 2*, 219–238. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.
- Tribe, Laurence H. (1978). *American Constitutional Law*. The Foundational Press, Inc.
- Trubek, D. M., Cotrell P. & Nance M. (2006). 'Soft Law', 'Hard Law', and European Integration. In: Scott J. (toim.). *Law and New Governance in the EU and the US*. Oxford/Hart 2006, 65–94.
- Tulkens, Françoise (2009). The European Convention on Human Rights and Church-State Relations: Pluralism vs. Pluralism, *Cardozo Law Review*, Vol 30:6, 2575–2591.
- Tulkki, Kaj-Erik (2008). *Uskonnonvapauden rikosoikeudellinen suoja*. Lisensiaatintutkimus. Turun yliopisto.
- Tuomela, Anni (2006). *Suhteellisuusperiaatteen mukainen intressivertailu*. Oikeustieteen päivät 5.–6.9.2006. Yksityinen ja julkinen -työryhmä.
- Tuori, Kaarlo (1990). *Oikeus, valta ja demokratia*. Mänttä.
- Tuori, Kaarlo (1995). *Sosiaalioikeus*. Porvoo: WSOY.
- Tuori, Kaarlo (1999a). Sivistykselliset oikeudet. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. Juva: WSOY, 511–531.
- Tuori, Kaarlo (1999b). Perusoikeudet hallinnossa. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. Juva: WSOY, 721–730.
- Tuori, Kaarlo (2000). *Kriittinen oikeuspositivismi*. Vantaa: Werner Söderström Lakitieto.
- Tuori, Kaarlo (2000b). Oikeuslaitos ja yhteiskunta. Tuomarit ja tuomioistuimet suomalaisessa oikeuskulttuurissa. *Lakimies* 7-8/2000, 1049-1059.
- Tuori, Kaarlo (2007). *Oikeuden ratio ja voluntas*. Helsinki: WSOY.
- Tuori, Kaarlo (2009). Perustuslain tuomioistuimen ultima ratio -perustelu ja perustuslain 106 §:n ilmeisyysvaatimus. Teoksessa: Letto-Vanamo, Mäenpää & Ojanen (toim.). *Juhlajulkaisu Mikael Hidén 1939-7/12–2009*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 319–335.
- Tuori, Kaarlo (2011a). Sivistykselliset oikeudet. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Ojanen, Tuomas, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka.

li-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 605–629.

Tuori, Kaarlo (2011b). Sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 711–752.

Turner B. S. (2011). *Religion and Modern Society: Citizenship, secularization and the state*. Cambridge University Press.

Työrinoja, Reijo (1993). Uskonnon ja vakaumuksen vapaudesta, *Teologinen Aikakauskirja* 1993, 206–211.

Tähti, Aarre (1989). *Säännöt, periaatteet ja perustuslakien normien joustavuus*. Ilisensiaatintutkimus (julkaisematon) Turun yliopiston oikeustieteiden tiedekunta. Turku.

Töttö, Pertti (1989). *Sosiologia teoriana modernista yhteiskunnasta*. Tampereen yliopisto yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Sarja A58/1989.

Ubani, Martin (2013a). *Peruskoulun uskonnonopetus*. PS-kustannus. Juva: Bookwell Oy.

Ubani, Martin (2013b). Threats and solutions. Multiculturalism, religion and educational policy. *Intercultural Education* 24(3), 195–210.

Uimonen, Jari (2012). Tunnustukseton yhteiskunta. *Teologinen Aikakauskirja* 3/2012, 250–264.

Uittamo, Marita (2007). Pienryhmäisten uskontojen opetus Espoossa. Teoksessa: Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.). *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsingin yliopisto.

Ulkoasiainministeriö (2012). *Maatiedosto Iso-Britannia*. [Viitattu 31.12.2012]. Saatavissa: <http://formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=17991&culture=fi-FI&contentlan=1&displayall=1>.

Universal Periodic Review of Poland Submission by the Helsinki Foundation for Human Rights (Warsaw) 28 November 2011.

Uoti, Kari (2004). *Euroopan ihmisoikeustuomioistuim – lainkäyttäjä oikeuden tekijänä*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Oikeustieteellinen tiedekunta. Julkisoikeuden laitos. Helsinki. Tarkastettu Helsingin yliopistossa torstaina 10.6.2004 klo 12.

Uskonnonopetuksen näkymiä (2011). Suomen Ekumeenisen Neuvoston kasvatustieteiden seminaari Helsingissä 28.3.2011. [Viitattu 9.12.2013]. Saatavissa:

sa: http://www.ekumenia.fi/sen_toimii/kasvatus_ja_ekumenia/uskonnonopetuksen_nakymia.

Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka (2013): Suosituksia Suomelle, Suomen Eku-meenisen Neuvoston julkaisu XCVII 2013.

Vahtera, Sari & Kuukka, Ilona (2007). Kuntajärjestäjän näkökulma oman uskonnon opetukseen. Teoksessa Sakaranaho, Tuula & Jamisto, Annukka (toim.). *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsingin yliopisto: Uskontotieteen laitos, 126–130.

Valtioneuvosto (2008). *Sisäisen turvallisuuden ohjelma*. [Viitattu 12.1.2011]. Saatavissa: <http://www.intermin.fi/intermin/hankkeet/turva/home.nsf/files/pdf/>.

Valtioneuvosto (2013). *Rakennepoliittinen ohjelma talouden kasvuedellytysten vahvistamiseksi ja julkisen talouden kestävyysvajeen umpeen kuromiseksi*. 29.8.2013.

van Dijk, P. & van Hoof, G.J.H. (1998). *Theory and Practice of the European Convention and Human Rights*. Hague.

Van Drooghenbroeck, Sébastien (2009). La neutralité des services publics: utilité d'égalité ou loi à part entière? Réflexions inabouties en marge d'une récente proposition de loi. Teoksessa: Jadoul, P., Tulkens, F., Lombaert, B. & Dumont, H. (toim.) *Le service public: Entre menaces et renouveau*. Uusi painos 2009.

Vapaavuori, Hannu (1997). *Virsilaulu ja heräävä kansallinen kulttuuri-identiteetti. Jumalanpalvelusta, virsilaulua ja sävelmistöä koskeva keskustelu Suomessa 1800-luvun puolivälistä vuoteen 1886*. Suomen kirkkohistorialisen Seuran toimituksia 173. Väitöskirja.

Vesa, Tiina (2005). *Uskonnonopetusta etsimässä. Opettajien kokemuksia ja näkemyksiä uskonnonopetuksesta peruskoulussa*. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Opettajankoulutuslaitos. Jyväskylän yliopisto.

Vikström, John (2011). Kirkko koulun ja uskonnonopetuksen puolustajana. Puheenvuoroja koulun ja suomalaisen arvopohjan suunnasta. Teoksessa: Villa, Janne (toim.). *Uskonnonopetus uhattuna*. Helsinki: Katharos Oy, 137–140.

Viljanen, Jukka (2003). *The European Court of Human Rights as a Developer of the General Doctrines of Human Rights Law*. Tampere.

Viljanen, Jukka (2004a). Oikeusvertaileva katsaus huivikieltoon. *Lakimies* 6/2004, 1113–1119.

Viljanen, Jukka (2004b). Oikeustapauskommentti. *Lakimies* 6/2004, 1123–1124.

Viljanen, Jukka (2005). Euroopan ihmisoikeussopimus perustuslakivaliokunnan tulkintakäytännössä. Teoksessa: *Oikeustiede–Jurisprudentia XXXVIII*. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen vuosikirja, 461–520.

Viljanen, Veli-Pekka (1988). *Kansalaisten yleiset oikeudet*. Vammala: Vammalan Kirjapaino.

Viljanen, Veli-Pekka (1990): Perustuslaki ja laintulkinta. *Lakimies* 2/1990, 203–236.

Viljanen, Veli-Pekka (1996): Perusoikeusuudistus ja kansainväliset ihmisoikeussopimukset. *Lakimies* 5/6 1996, 788–815.

Viljanen, Veli-Pekka (1999a). Perusoikeuksien soveltamisala. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. Juva: WSOY, 111–156.

Viljanen, Veli-Pekka (1999b). Perusoikeuksien rajoittaminen. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. Juva: WSOY, 157–186.

Viljanen, Veli-Pekka (2001). *Perusoikeuksien rajoitusedellytykset*. Helsinki: WSLT.

Viljanen, Veli-Pekka (2005). Perustuslain etusija ja ristiriidan ilmeisyyden vaatimus. Teoksessa: Tala, Jyrki & Wikström, Kauko (toim.). *Oikeus: kulttuuria ja teoriaa: Juhlakirja Hannu Tolonen*. Turun yliopisto. Turku.

Viljanen, Veli-Pekka (2011a). Perusoikeuksien soveltamisala. Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 89–137.

Viljanen, Veli-Pekka (2011b). Perusoikeuksien rajoittaminen. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Ojanen, Tuomas, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 139–170.

Viljanen, Veli-Pekka (2011c). Perusoikeuksien merkitys lainsäädäntötyössä. Teoksessa: Hallberg, Pekka, Karapuu, Heikki, Ojanen, Tuomas, Scheinin, Martin, Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset, 2. uudistettu painos. Helsinki: Werner Soderström lakitieto, 833–873.

Virkkunen, T. P. (1956). *Uskonnonopetuksen perusongelmia*. Diss. Helsinki.

Virkkunen, T. P. (1971). *Uskonnonopetus – mitä ja miksi? Tunnustuksellisen uskonnonopetuksen puolustus*. Porvoo.

Viteretti, Joseph, P. (2007). *The Last Freedom. Religion from the Public School to the Public Square*. New Jersey: Princeton University Press.

Väinölä, Tauno (2008). *Virsi- ja lausumme virret*. Helsinki: Kirjapaja.

Waismaa, Marjo (toim.) (2012). *Pieni opas uskonnonvapauteen – Mitä uskonnonvapaus on ja voiko sitä rajoittaa?* Suomen Ekumeenisen Neuvoston julkaisuja XCVI. Aineisto perustuu Ruotsin lähetysneuvoston julkaisuun ”What Freedom of Religion Involves and When it Can be Limited – A Quick Guide to Religious Freedom (Swedish Mission Council).

Wegerif, Rupert (2007). *Dialogic Education and Technology. Expanding the Space of Learning. Computer-Supported Collaborative Learning Series*. Boston: Springer Verlag.

Wegerif, Rupert (2010). Dialogue and Teaching Thinking with Technology, Opening, Expanding and Deepening the 'Inter-face'. In: Littleton, Karen & Howe, Christine (toim.). *Educational Dialogues, Understanding and Promoting Productive Interaction*. London and New York: Routledge, 338–357.

Weil, Patrick (2009). Why the French Laïcité is Liberal. *Gardozo Law Review*, Volume 30, Number 6, June 2009, 2699–2714.

Weiler, J. H. H. (1999). *The Constitution of Europe: Do The New Clothes Have An Emperor? And Other Essays On European Integration*. Cambridge.

Wenar, Leif (2007) Rights. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Saatavissa: <http://plato.stanford.edu/entries/rights/>.

What we Are Fighting For (2002/2003). The Institute of American Values.

Wing, Adrienne Katherine & Smith, Ning Smith, Monica (2006). Critical Race Feminism Lifts the Veil? Muslim women, France, and the Headscarf Ban. *The UC Davis Law Review* 39. 743–751.

von Denffer, Ahmad (2002). Miten muslimien kuuluu kohdella toisin uskovia? Johtavan eurooppalaisen muslimin käsitys uskonnonvapaudesta. *Iustitia* 15 (2002): 59–71.

Vrieliink, Jochum, Oualid, Salla & Brems, Eva (2012). The Belgian "Burqa Ban": Legal Aspects of Local and General Prohibitions on Covering and Concealing One's face in Belgium. Teoksessa: Ferrari, Alessandro & Pastorelli, Sabrina (eds). *The Burqa Affair across Europe: Between Public and Private Space*. Ashgate, 143–170.

Väätänen, Ulla (2005). Uskonnonvapaus kirkon viranhaltijan perusoikeutena - kirkon jäsenyys virkakelpoisuusehtona Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa. *Oikeus* 1/2005, 27–50.

Yleisradion ulkomaan uutiset 10.2.2004.

Ylikangas, Heikki (1978). *Oikeus historiallisena ilmiönä*. Helsinki: Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy.

Ylikangas, Heikki (1983). *Miksi oikeus muuttuu? Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana*. Toinen painos. Juva: WSOY.

Yourow, Howard Charles (1996). *The Margin of Appreciation – Doctrine in the Dynamics of European Human Rights Jurisprudence*. The Hague, Boston, London.

Älykkään suunnitelman idea. Intelligent Design -teorian suomalainen portaali. Saatavissa: <http://www.intelligentdesign.fi/>.

Virallislähteet

Kansainväliset sopimukset, julistukset ja asiakirjat

Euroopan ihmisoikeussopimus (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi) sellaisena kuin se on muutettuna yhdennellätoista pöytäkirjalla, allekirjoitettu Roomassa 4.11.1950, 3.9.1953, European Treaty Series n:o 5, Suomen osalta voimaan 10.5.1990, SopS n:o 18–19/1990; SopS n:o 63/1999; XI lisäpöytäkirja SopS n:o 85–86/198.

Euroopan unionin perusoikeuskirja, (2000/C 364/01), (2010/C 83/02) Euroopan yhteisöjen virallinen lehti C 364, A:18.12.2000, s. 1; EYVL C 303, 14.12.2007, s. 1 ja Nizzan kokouksen 7.-8.12.2000 julistus. Lissabonin sopimuksen hyväksymisen ja voimaantulon 1.12.2009 myötä perusoikeuskirjasta tuli oikeudellisesti sitova.

Julistus kaikenlaisen uskontoon tai vakaumukseen perustuvan suvaitsemattomuuden ja syrjinnän poistamiseksi (Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief), YK:n yleiskokouksen päätöslauselma 36/55, 25.11.1981.

Kairon ihmisoikeuksien julistus, Kairo 1990.

Kansalaisyhteisöjä ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus, 23.3.1976, SopS n:o 7-8/1976.

Lissabonin sopimus, (2007/C 306/01), hyväksyminen ja voimaantulo (1.12.2009), jonka myötä Euroopan unionin perusoikeuskirjasta tuli oikeudellisesti velvoittava ja sitova. EU:n perusoikeuskirja on sisällytetty Lissabonin sopimukseen (2007/C 306/01).

Ranskan ihmisen ja kansalaisen oikeuksien julistus (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen), 26.8.1789, Constitutions de la France 1970, 33–37.

Taloudellisia-, sosiaalisia – ja sivistyksellisiä oikeuksia kokeva kansainvälinen yleissopimus, 3.1.1976, SopS n:o 6/1976.

Virginian julistus (Declaration of rights), 12.6.1776.

Wienin valtiosopimuksia tarkoittava yleissopimus, 1969, SopS 32–33/1980.

Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus, YK:n yleiskokouksen päätöslauselma 217 A (III) 10.12.1948.

Yleissopimus syrjinnän vastustamiseksi opetuksen alalla, UNESCO, 14.12.1960, SopS n:o 59/1971.

Yleissopimus lapsen oikeuksista, 2.9.1990, voimaan Suomen osalta 20.7.1991, SopS n:o 59–60/1991.

Yleislamilainen ihmisoikeuksien julistus, Pariisi 1981.

Kotimaiset valtiopäiväasiakirjat

HaVL 33/2002 vp. *Hallintovaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä 170/2002 vp uskonnonvapauslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.*

HE 64/1984 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kansanopistojen valtionavusta.*

HE 309/1993 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslain perusoikeussääntösten muuttamisesta.*

HE 6/1997 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien sääntösten uudistamiseksi.*

HE 1/1998 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi.*

HE 170/2002 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle uskonnonvapauslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.*

HE 44/2003 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi yhdenvertaisuuden turvaamisesta turvaamisesta sekä eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.*

HE 59/2006 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ortodoksisesta kirkkokunnasta.*

KK 37/2004 vp. *Opetusministeri Tuula Haataisen vastaus Päivi Räsäsen/kd kirjalliseen kysymykseen Hallituksen kanta muslimityttöjen huivinkäyttökieltoon. Kirjallinen kysymys uskonnollisten tunnusten käyttämisestä koulussa.*

Lakialoite 121/2002 vp. *Kansanedustaja Irina Krohnin lakialoite Ruotsin mallin mukaiseen uskontotiedon opetukseen siirtymiseksi Suomessa.*

Lakialoite 44/2012 vp. *Laki perusopetuslain 13 §:n ja lukiolain 9 §:n muuttamisesta Eduskunnalle 28. päivänä syyskuuta 2012. Lakialoiteen allekirjoittajana kansanedustaja Anna Kontula/vas.*

LaVM 3/1998 vp. *Lakivaliokunnan mietintö perustuslakivaliokunnan lausunnosta n:o 23/1997 vp.*

LaVM 15/1998 vp. *Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 184/1998 vp.*

PeVL 12/1982 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 16 laiksi lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta.*

PeVL 13/1982 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 30 peruskoululaiksi ja lukiolaiiksi sekä niihin liittyväksi lainsäädännöksi.*

PeVL 3/1983 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 110 laiksi tulo- ja varallisuusverolain muuttamisesta.*

PeVL 13/1985 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 238/1984 vp valtion virkamieslainsäädännön uudistamisesta ja lakialoitteesta n:o 20.*

PeVL 1/1986 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 57 naisten ja miesten tasa-arvoa koskevaksi lainsäädännöksi.*

PeVL 2/1987 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 105 laiksi työllisyyslain 20 ja 29 §:n muuttamisesta.*

PeVL 6/1988 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 64 yhdistyslaiksi sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.*

PeVL 2/1990 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 22 ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi tehdyn yleissopimuksen ja siihen liittyvien lisäpöytäkirjojen eräiden määräysten hyväksymisestä.*

PeVL 12/1990 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 105 laiksi huoneenvuokralain muuttamisesta.*

PeVL 3/1991 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 103 laiksi terveystarkastuksesta.*

PeVL 8/1995 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 57/1995 vp laiksi poliisin tehtävien suorittamisesta puolustusvoimissa.*

PeVL 8/1996 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle lakialoitteesta n:o 4/1995 vp laiksi kalastuslain muuttamisesta.*

PeVL 17/1997 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 81/1997 vp laiksi aravavuokra-asuntojen ja aravavuokratalojen käytöstä, luovutuksesta ja omaksi lunastamisesta annetun lain muuttamisesta.*

PeVL 23/1997 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 6/1997 vp oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvien rikoksien sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.*

PeVL 12/1998 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 10/1998 vp laeiksi rangaistuksen täytäntöönpanosta annetun lain, tutkintavankeudesta annetun lain, pakkokeinolain ja kansanterveyslain muuttamisesta.*

PeVL 25/2001 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle Valtioneuvoston selvityksestä E 27/2001 vp Euroopan unionin tulevaisuudesta suurelle valiokunnalle*

PeVL 57/2001 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 186/2001 laiksi kirkkolain muuttamisesta.*

PeVL 59/2002 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 76/2002 vp laeiksi sukusolujen ja alkioden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta.*

PeVL 10/2003 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 44/2003 vp laiksi yhdenvertaisuuden turvaamisesta sekä eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.*

PeVL 40/2004 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 195/2004 vp laiksi naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annetun lain muuttamisesta.*

PeVL 16/2006 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 3/2006 vp laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta.*

PeVL 25/2006 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 3/2006 vp laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta.*

PeVL 53/2006 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 13/2004 vp alkoholirikoksia koskevien säännösten muuttamisesta.*

PeVL 26/2008 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 82/2008 vp laiksi yhdenvertaisuuslain 2 §:n muuttamisesta.*

PeVL 58/2006 vp. *Perustuslakivaliokunnan lausunto Eduskunnalle hallituksen esityksestä n:o 252/2006 vp lastensuojelulaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.*

PeVM 25/1994 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 309/1993 vp perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamiseksi.*

PeVM 10/1998 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 1/1998 vp uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi.*

PeVM 15/1998 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö Valtioneuvoston oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista vuodelta 1997, K 9/1998 vp.*

PeVM 10/2002 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 170/2002 vp uskonnonvapauslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.*

PeVM 5/2005 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 102/2003 vp laiksi Suomen perustuslain muuttamisesta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.*

PeVM 7/2006 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö Eduskunnan oikeusasiamiehen erilliskertomuksesta 2006: lapsi, perheväkivalta ja viranomaisten vastuu, K 1/2006 vp.*

PeVM 17/2006 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomuksesta vuodelta 2005, K 6/2006 vp.*

PeVM 2/2014 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomuksesta vuodelta 2012.*

Rikoslakiprojektin ehdotus 6/1992.

SiVL 3/1994 vp. *Sivistysvaliokunnan lausunto perustuslakivaliokunnalle hallituksen esityksestä n:o 309/1993 vp perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamiseksi.*

SiVL 14/2002 vp. *Sivistysvaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 170/2002 vp uskonnonvapauslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.*

TyVM 7/2003. *Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan mietintö Hallituksen esityksestä n:o 44/2003 vp laiksi yhdenvertaisuuden turvaamisesta sekä eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.*

Muut mietinnöt, lausunnot, muistiot ja tiedotteet

Eduskunnan oikeusasiamiehen 16.4.2010 antama lausunto syytteestä sopimista koskevasta arviomuistiosta (dnro 208/5/10).

Eduskunnan oikeusasiamiehen 23.3.2012 antama lausunto luonnoksesta oikeus-turvaohjelmaksi vuosille 2012–2016 (dnro 561/5/12).

Eduskunnan oikeusasiamiehen tiedote 17.4.2014: ”Kunnan tulee järjestää perus-opetusta kaikille kunnassa asuville lapsille”.

KM 1917: 11. *Perustuslakikomitean mietintö*. Mechelinska senaten, Valtiopäivä-asiakirjat 1917 II vp, Asiakirjat I ja III, Valtiopäiväasiakirjat 1918 ylim. vp, Asia-kirjat, Valtiopäiväasiakirjat 1919 vp, Asiakirjat I ja V sekä Liitteet I.

KM 1925: 14. *Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö*. Hel-sinki.

KM 1952: 3. *Kansakoulun varsinaisen opetussuunnitelmakomitean kansakoulun opetussuunnitelmamietintö II*.

KM 1966: A 12. *Koulunuudistustoimikunnan mietintö*.

KM 1970: A 4 ja A5. *Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnöt*.

KM 1977: 21. *Kirkko ja valtio -komitean mietintö*.

KM 1982:47. *Opetusministeriön kirkko ja valtio -työryhmän mietintö*.

KM 1984: 1. *Yhdistyslakikomitean mietintö*.

KM 1992: 3. *Perusoikeuskomitean mietintö*.

KM 1997: 7. *Valtion ja kirkon taloudellisia suhteita käsitelleen toimikunnan mie-tintö*.

KM 1999:5. *Uskonnonvapauskomitean välimietintö uskonnonvapauslaista*.

KM 2001:1. *Uskonnonvapauskomitean mietintö uskonnonvapauslaista*.

Korkeimman hallinto-oikeuden tiedote 28.6.2013: ”KHO liittyi Venetsian komis-sion Joint Council on Constitutional Justice -neuvostoon”.

Perusoikeustyöryhmä (1992). *Perusoikeustyöryhmän mietintö*. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 2/1993.

Perusopetus 2020: Yleiset valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako. Opetus- ja kulttuuriministeriön muistioita ja selvityksiä 2010:1.

Perustuslakivaliokunnan tiedote 25.4.2014: ”Perustuslakivaliokunta otti kantaa uskonnon- ja omantunnonvapauteen koulujen tilaisuuksissa”.

Tulevaisuuden perusopetus – valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako (2012). Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:6.

Valtioneuvoston periaatepäätös hallituksen maahanmuutto- ja pakolaispoliittiseksi ohjelmaksi (1997).

Valtioneuvoston oikeuskanslerin lausunto 18.8.1992 (dnro 7/20/92) koskien perus- ja ihmisoikeuksien suhdetta.

Opetushallitus

Kouluhallituksen kirje 1782/KH 2245/94082 (22.3.1983), Suomen Gideonit ry:n tavasta jakaa ilmaisia Raamattuja alakoulun oppilaille.

Opetushallituksen muistio 22.10.2002

Opetushallituksen muistio (6.6.2003)

Opetushallituksen muistio (31.3.2006, tiedote 28/2006)

Opetushallituksen muistio (28.2.2006, tiedote 19/2006). Perusopetuslain muutoksen vaikutukset uskonnon- ja elämäkatsomustiedon opetukseen sekä koulun toimintaan.

Opetushallituksen muistio 16.12.2009, Liite 3, Perusopetuksen yleisten tavoitteiden ja tuntijaon työryhmälle: uskonto, opetusneuvos Pekka Iivonen

Opetushallituksen määräys 41/011/2010. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2004 täydentäminen. Muuttaa määräystä nro 01/011/2004.

Opetushallituksen lausunto Turun koulujen päivänavauskäytäntöön liittyen 18.3.2011, dnro 3/0130/2011 sekä asiaan liittyen Turun kaupungin kasvatus- ja opetustoimen johtajan lausunto ja opetustoimen puolesta 16.2.2011 antama lausunto / selvitys.

Opetushallituksen lehdistötiedote 9.10.2012: ”Esi- ja perusopetuksen opetussuunnitelmien uudistaminen käynnissä”.

Opetushallituksen pääjohtaja Aulis Pitkälän kannanotto Suvivirren laulamisesta koulujen päätösjuhlissa (29.5.2014).

Opetushallituksen perusopetuksen opetussuunnitelman luonnosta koskeva palaute ja perusteiden kehittäminen, kooste perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden luonnosta koskevasta palautteesta (18.6.2014)

Suomen evankelis-luterilainen kirkko

Kirkko ja valtio (1970). Laajennetun piispainkokouksen asettaman komitean mietintö. (Arkkipiispa Kansanahon komitea.) Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Laajennettu piispainkokous.

Kirkolliskokouksen pöytäkirja, 1978 kevät.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen päätös 29.6.2006/587.

Sisäasianministeriö

Poliisiosaston suositus 9.3.1995; 2/641/95 musliminaisten huivin käyttö passikuvassa)

Sisäasianministeriön yleiset suositukset (9.11.2007/978) viranomaisten laatiman yhdenvertaisuussuunnitelman sisällöksi (siinä laajuudessa kuin kunkin viranomaisen toiminnan luonne sitä vaatii)

Syrjintälautakunta

Syrjintälautakunnan päätös 273/66/2004.

Valtakunnansyyttäjä

Päätös dnro 3/27/05, s. 6

Päätös dnro 42/27/06, s. 5

Muut

Kulosaaren yhteiskoulun johtokunnan kokousten pöytäkirjat:

Kokous 8.5.2012 9 § Katsomusaineiden opetuksen kehittäminen;

Kokous 5.3.2013 8 § Katsomusaineiden opetussuunnitelmien ja järjestelyiden kehittäminen (Johtokunnan pöytäkirjan ote 3/2012–2013);

Kokous 7.5.2013 7 § Peruskoulun katsomusaineiden opetussuunnitelmien ja opetusjärjestelyiden kehittäminen (Johtokunnan pöytäkirjan ote 5/2012–2013)

Ylimpien lainvalvojen ratkaisut

Valtioneuvoston oikeuskansleri

Apulaisoikeuskanslerin päätös 28.2.2007 kanteluun kristillisten koulujen perusopetuksen järjestämislupien käsittelystä (dnrot 171/1/06, 278/1/06, 279/1/06, 280/1/06).

Apulaisoikeuskanslerin päätös 17.1.2012 (OKV/1361/1/2009) Seinäjoen käräjäoikeuden hartauksista.

Apulaisoikeuskanslerin päätös 24.3.2014 (OKV/230/1/2013) uskonnon harjoittamisesta kouluissa.

Eduskunnan oikeusasiamies

Oikeusasiamiehen ratkaisu dnro 20 (5.1.1989) paraatijumalanpalveluksista puolustusvoimissa.

Oikeusasiamiehen ratkaisu dnro 2009/4/96 (3.3.1999) seurakuntatilojen käytöstä äänestyspaikkana.

Oikeusasiamiehen ratkaisut dnrot 1566 ja 2129/4/98 sekä 2718/4/99 (8.12.2000).

Oikeusasiamiehen ratkaisu dnro 2079/4/2002 (14.11.2002) huivin käytöstä passi-valokuvassa.

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 1967/4/03 (3.11.2003).

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 1861/4/03 (27.2.2004) uskonnonvapauden toteutumisesta ilmavoimien paraatikatselmuksessa.

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 1705/4/03 (6.6.2005) koulun juhlista.

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 1953/4/06 (18.12.2006) seurakuntalehtien jakelusta seurakuntaan kuulumattomille.

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 2146/4/06 (18.12.2006) jossa yhteenveto siiheastisista seurakuntalehtiä koskevista päätöksistä.

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 3403/2/08 (30.9.2009) kutsuntatilaisuuksien järjestämisestä uskonnollisten yhteisöjen tiloissa.

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 3531/4/06 (24.4.2009) seurakuntalehtien jakamisesta.

Oikeusasiamiehen ratkaisu dnro 362/4/11 (31.12.2012) Turun päivänavausten käytännöistä.

Oikeusasiamiehen ratkaisu dnro 4812/4/09 (11.5.2011) uskonnonopetuksesta ja uskonnollisista tilaisuuksista koulussa.

Oikeusasiamiehen ratkaisu dnro 3634/4/10 (11.11.2011) uskonnonharjoituksesta kouluissa.

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 2488/4/13 (5.8.2013) ”Suvivirsi koulujen kevätjuhlassa” perustelut.

Kotimainen oikeuskäytäntö

KHO 1985 II 54

KHO 2000:26, 7.4.2000

KHO 6.11.2003

KHO 2004:99, 25.11.2004, T 3007

KHO 29.12.2006, T 3673

KHO 2008:8, 8.2.2008

KKO 1981:11:33 (25.3.1981/2645)

KKO 2010:74

Itä-Suomen hovioikeus 2008:6

Vaasan hovioikeus 14.12.1990/2458, R 89/1393

Vakuutus oikeuden ratkaisu (16.1.1997, nro 1713/96)

Etelä-Suomen lääninhallitus 29.12.2005 SVH 2136 A

Yhteisöoikeus

Euroopan yhteisöjen tuomioistuin

Casagrande C – 9/74

Kansainvälinen tuomioistuin ja sen edeltäjät

Minority schools in Albania, PCIJ (1935) Series A. B., No. 64

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Aktas v. France (30.6.2009, A 43563/08)

Alexandridis v. Greece (21.2.2008, A 19516/06)

Angelini v. Sweden (3.12.1986, A 10491/83, 51 DR 41)

Arrowsmith v. the United Kingdom (5.12.1978, A 7050/75, 19 DR 5, 1978)

Autio v. Finland (6.12.1991, A 17086/90)

Aydin Tatlav v. Turkki (2.5.2006, A 50692/99)

Bayatian v. Armenia (7.7.2011, A 23459/03)

Belgian linguistic –case (23.7.1968, A 6 sec. I B, 10)

Bikramjit Singh v. France (4.2.2013, A 1952/2008)

Blumberg v. Germany and C. V. United Kingdom (8.3.2008, A 14618/03)

Campbell and Cosans v. United Kingdom (25.2.1982, A 7511/76, No 48)

Cha'are Shalom Ve Tsedek (The Jewish liturgical association) v. Ranska
(27.6.2000, A 27417/95)

Chappell v. United Kingdom (14.7.1987, 53 DR 241, A 12587/86)

Church of Scientology Moscow of Russia (5.4.2007, A 18147/02)

D. v. France (6.12.1983, A 10180/82)

Dahlab v. Switzerland (15.2.2001, A 42393/98)

Darby v. Sweden, A 187 (23.10.1990, 11581/85, A 187)

Dimitras and others v. Greece (8.1.2013, nos. 44077/09, 15369/09, 15369/10 and 41345/10)

Dogru v. France (4.12.2008, A 27058/05)

Efrastiou v. Greece (18.12.1996, Reports 1996-VI)

- El Morsli v. France* (4.12.2008, A 15585/06)
- Engel v. The Netherlands* (8.6.1976, A 5370/72)
- Ercep v. Turkey* (22.11.2011, A 43965/04)
- Eweida and Chaplin v. the United Kingdom* (tuomio 15.1.2013, A 48420/10, 59842/10, Communication case 12/04/2011)
- Folgerö and others. v. Norway* (Great Chamber 29.6.2007, A 15472/02)
- Gamaleddyn v. France* (30.6.2009, A 18527/08)
- Ghazal v France* (30.6.2009, A 29134/08)
- Goodwin v. United Kingdom* (11.7.2002, A 28957/95)
- Grzelak v. Poland* (15.6.2010, A 7710/02)
- Gutl v. Austria* (12.3.2009, A 49686/99)
- Handyside v. United Kingdom* (7.12.1976, 5493/72, A 24)
- Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* (9.10.2007, A 1448/04)
- Hatton ors v. Great-Britain* (8.7.2003)
- Hazar, Hazar and Acik v. Turkey* (1991, 72 DR 200, 10.12.1992, A 16311–16313/90)
- Holy Monasteries v. Greece* (9.12.1994, A 301 - A)
- Hoffman v. Austria* (23.6.1993, A 12875/87)
- Igor Dmitrijevs v. Latvia* (30.11.2006, A 61638/00)
- ISCKON and others v. Great-Britain* (8.3.1994, A 20490/92)
- Ivanova v. Bulgaria* (12.4.2007, A 52435/99)
- Jasvir Singh v. France* (30.6.2009, A 23463/08)
- Kalac v. Turkey* (1.7.1997, A 20704/92)
- Karaduman v. Turkey* (3.5.1993, A 16278/90)
- Kervanci v. France* (4.12.2008, A 31645/04)
- Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark* (7.12.1976, 25.2.1982, A 23)

Klein v. Slovakia (31.10.2006, A 72208/01)

Kokkinakis v. Greece (25.5.1993, 14307/88, A 260 - A)

Konstantin Markin v. Russia (22.3.2012, A 30078/06), Great Chamber

Kuznetsov and others v. Russia (11.1.2007, A 184/02), (2009)

Lautsi v. Italy (3.11.2009, A 30814/06), Chamber

Lautsi and others v. Italy (18.3.2011, A 30814/06), Great Chamber

Leela Förderkreis E. V. and others v. Germany (6.11.2008, A 58911/00) (2009)

Leirvåg v. Norway (4.11.2004, A 1155/2003)

Leyla Sahin v. Turkey (29.6.2004, A 44774/98), Chamber

Leyla Sahin v. Turkey (10.11.2005, A 44774/98), Great Chamber

Mann Singh v. France (27.11.2002, 13.11.2008, A 24479/07)

Mann Singh v. France (26.9.2013, A 1928/2010)

Manoussakis and others v. Greece (26.9.1996, A 18748/91)

Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova (13.12.2001, A 45701/99)

Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia (5.10.2006, A 72881/01)

Muller and others v. Switzerland (24.5.1988, A 10737/84)

Nigel Wingrove v. United Kingdom (25.11.1996, A 17419/90, 19/1995/525/611)

Omkarananda and Divine Light Centrum v. Switzerland (19.3.1981, 25 DR 105, 8118/77)

Otto-Preminger-Institut für audiovisuelle Mediengestaltung v. Austria (20.9.1994, 13470/87, Series A no. 295-A, § 16, 20–22, 49, p. 17, § 47, 20-22)

Pastor X and Church of Scientology v. Ruotsi (5.5.1979, 16 DR 68, A 7805/77)

Phull v. France (11.1.2005, A 35753/03)

Plattform 'Ärzte für das Leben' v. Austria (17.10.1985, 44 DR 65, A 10126/82)

Pretty v. United Kingdom (29.4.2002, A 2346/02)

Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and others v. Austria (31.7.2008, A 40825/98)

Ranjit Singh v. France (30.6.2009, A 27561/08)
Ranjit Singh v. France (27.9.2011, A 1876/2000)
S.A.S. v. France, (A 43835/11; Asiassa 27.11.2013 järjestetty suullinen käsittely)
Serif v. Greece (14.12.1999, A 38/78/97)
Sinan Isik v. Turkey (2.2.2010, A 21924/05)
Valsamis v. Greece (18.12.1996, A 21787/93)
Vojnity v. Hungary (12.2.2013, A 29617/07)
Wasmuth v. Germany (17.2.2011, A 12884/03)
X. v. Austria (15.10.1981, 26 DR 89, A 8652/79)
X v. Germany (15.10.1981, A 8741/79)
X v. United Kingdom (20.12.1974)
X v. United Kingdom (4.10.1977, A 7201/75)
X v. United Kingdom (12.10.1978, A 7992/77)
X v. United Kingdom (6.3.1982, A 8121/78)
X, Y and Z v. United Kingdom (2.4.1997 Great Chamber, A 21830/93)
Young, James and Webster v. United Kingdom (13.8.1981, A 44) § 52

YK:n ihmisoikeuskomitea

Blom v. Sweden (14.3.2000, Communication No. 191/1985)
Lundgren & al and Hjord & al v. Sweden (4.4.1988, Communications No. 288 ja 299/1988)
Singh Bhinder v. Canada (Communication No. 208/1986), (1989)
Waldman v. Canada (3.11.1999, Communication No. 694/1996; CCPR/C/G7/D/694/1996)

YK:n ihmisoikeuskomitean yleiset kannanotot

Hartikainen v. Suomi, valitus Comm. no. 40/1978, kannanoton kappale 6, Human Rights Committee 1985, 74–76, UN. Doc, CCPR/C/OP/1 at 74 (1984)

YK-asiakirja CCPR/C/40/D/298–299/1988

Yleiskommentti nro 22/48, 1993, HRI/GEN/1/Rev. 8

Yleinen kannanotto KP-sopimuksen 18 artiklasta, General Comment 22/48/1993, julkaistu mm. *YK-asiakirjassa* HRI/GEN/Rev. 3

YK-asiakirja CCPR/C/21/Rev.1/ADD.4 (1993), Yleinen kommentti No 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion)

Yleinen kannanotto KP-sopimuksen 27 artiklasta, General Comment 23/50, julkaistu mm. *YK-asiakirjassa* HRI/GEN/1/Rev. 9

YK:n yleiskokouksen päätöslauselmat

Päätöslauselma 217 A (III), 10.12.1948.

Päätöslauselma 36/55, 25.11.1981 (uskonnon harjoittamisen vähimmäisvaatimukset).

Euroopan ihmisoikeustoimikunta

Ahmad v Inner London Education Authority (1977) ICR 490 CA (1 report)

Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous (PACE)

Recommendation 1804 (2007), Doc. 11298 (8 June 2007): State, religion, secularity and human rights (“Valtio, uskonto, sekularismi, ihmisoikeudet”) (Euroopan neuvoston 1804/2007 suositus valtion ja kirkon erosta)

Recommendation 1805 (2007) Blasphemy, religious insults and hate speech against persons on grounds of their religion (“Jumalanpilkka, uskonnolliset loukkaukset ja vihapuhe henkilöiden uskonnollisten syiden perusteella”) (Euroopan neuvoston suositus 1805/2007)

Ulkomaiset lainsäädännön esityöt ja tuomioistuinratkaisut

Ruotsi

RP 1962:54

RP 1985/86:98 (Regeringens Proposition (1985/86:98); Regeringens proposition om invandrapolitiken)

RP 1997/98:116 (Regeringens Proposition: Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationpolitik)

SOU 1964:30, 127 Kristendomsundervisningen

SOU 1972:15 Regeringsformens förarbeten

SOU 1996:55, 353-354 (Sverige framtiden och mångfalden (Sweden: future and diversity). Stockholm: Frizes.)

SOU 1997:41 (Identitet och organisation)

SOU 1997/98:116

SOU 1998:113 (Religionsfriheten och dess gränser – ett juridiskt perspektiv)

SOU 1998:1591 (Lag om svenska kyrkan)

SOU 1998:1593 (Lag om trossamfund)

SOU 2002:121 (Den nya skollagen)

SOU 2008:125 (En reformerad grundlag utgiven 17 december 2008, Prop 2009/10:80)

SOU 2010:800 (Den nya Skollagen, voimaan 1.7.2011)

Ruotsin oikeusasiamiehen ratkaisut 4890/2005 ja 556/2006.

Norja

NOU 1995:9

Stortingsproposisjon nr. 1 (2002-2003)

Stortingsmelding nr. 48 (2002-2003). Kulturpolitikk fram mot 2014 (Stortingsmelding, kulturdepartementet, 29.08.2003)

Kultur, fritid og livssyn, NOU 2006:2. Staten og den norske kirke – tros og livssynsamfun (Høringsdokumentet, Kulturdepartementet, 29.08.2006), “kristendom ble offisiell religion”, Kultur- og kirke departement, 31.01.2006.

Stortingsmelding nr. 17 (2007-2008). Staten og Den norske kirke (Stortingsmelding, Kulturdepartementet, 11.04.2008)

Stortingsproposisjon nr. 1, Kulturdepartementet, 07.10.2008 (2008-2009)

Stortingsmelding nr. 7 (2008-2009)

Innst. 292 L (2011-2012) (Innstilling fra kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om en kirkeloven)

Proposisjon til Stortinget Prop. 71 L (Innst. 233 S (2011-2012), Stat-/kirkeforliket, Dato: 15.05.2012, Sammendrag) (forslag til lovvedtak), Endringer I kirkeloven m.m.

Dokument 12:24 (2011–2012) – Stortinget.no

Tanska

Korkein oikeus

Fotex -tuomio (21.1.2005, U2005. 1265H)

Saksa

Saksan valtiosääntötuomioistuin

BVerfGE, 2 BvR 1436/02 (3.6.2003) (Kopftuch Ludin)

BVerfGE, 1 BvR 1087/91 (16.5.1995) (Kruzifix-Urteil), 93 Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGE)1 (F.R.G.)

Saksan korkein hallinto-oikeus

BVerwG 2c 45.03 (24.6.2004) Huivin käytön opetustehtävissä kieltävä lainsäädäntö oli perustuslainmukainen.

BVerfG (24.9.2003, nr 2 BVR 1436/02, para 1). Baden-Wurtttemberg. Sopivuus opettajan virkaan. (Fereshta Ludin -tapaus)

Ranska

Conseil Constitutionnel (perustuslakituomioistuin)

Décision DC 2010-613 du 17.10. 2010. Conseil Constitutionnel (CC)

Conseil d'État (ylioikeus/ennakkopäätöstuomioistuin)

Avis No 346893 rendu le 27.11.1989. Conseil d'État (CE)

Kherouaa, Kachour, Balo, Kizic, (CE 2.11.1992 AJDA 1992.833)

Nesinur & Zehranur Yilmaz, (CE 14.3.1994 RFDA 1994.630)

Ligue islamique du Nord et époux Chabou et autres, (CE 27.11.1996)

M. e Mme. Jeoit, (CE 27.11.1996)

Circulaire

Circulaire du Ministre de l'Éducation Nationale, 21.9.1994.

Yhdysvallat

McGowan v. Maryland, 366 U.S. 420 (1961)

Lemon v. Kurtzman, 403 U.S. 602 (1971)

Edwards v. Aguillard, 482 U.S. 578 (1987)

Lee v. Weisman, 505 U.S. 577 (1992)

Santa Fe v. Doe U.S. (2000)

School District of Abington v. Schempp, 343 U.S. 306 (1963)

Stone v. Graham, 449 U.S. 39 (1980)

Van Orden v. Perry, 545 U.S. 677 (2005)

Wallace v. Jaffree, 472 U.S. 38 (1985)

Town of Greece v. Galloway, 696 U.S. 12 (2014)

Iso-Britannia

Ahmad v. Inner London Education Authority (1977) (31.12.1978) ICR 490, QB 36, CA (1 report)

Chaplin v. United Kingdom (21.4.2010, 59842/10, 1702886/2009)

Copsey v. WWB Devon Clays Ltd (2005) EWCA Civ 932.

Eweida v British Airways Employment Tribunal Case (19.12.2007, 2702689/06)

Eweida v. British Airways, PLC, UKEAT 0123 08 2011, 20.11.2008 (48420/10)

Mandla (Sewa Singh) v. Dowell Lee (1983) 2 A.C. 548 (H.L.)

Shabina Begum v. United Kingdom (Headteacher, Governors of Denbigh High School) (2006) UKHL 15, (2007) I A.C. 100